Fondi për të Drejtën Humanitare
Dokumentimi dhe Kujtesa

Fond za humanitarno pravo
dokumentovanje i pamćenje

Humanitarian Law Center
Documentation and Memory

Edicija: Pod lupom

Komunitetet Etnike në Kosovë në 2007 dhe 2008

Etničke zajednice na Kosovu u 2007 i 2008.

Ethnic Communities in Kosovo in 2007 and 2008

Publikimin e këtij libri e kanë ndihmuar
Izdavanje ove knjige pomogli su
The publishing of this book was made possible by

Koning Boudewijnstichting
Fondation Roi Baudouin
König-Baudouin-Stiftung
King Baudouin Foundation

OSCE Organization for Security and Co-operation in Europe
High Commissioner on National Minorities

SOROS
Kosovo Foundation for Open Society
Fondacioni Kosovar për Shoqëri të Hapur

Komunitetet Etnike në Kosovë në 2007 dhe 2008

Raporti i Fondit për të Drejtën Humanitare

Çështjet e sigurisë, punësimi dhe zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve dhe Ligjit kundër Diskriminimit në Kosovë

1. Vërejtjet hyrëse

Në periudhën prej janarit deri në fund të prillit të vitit 2008, Fondi për të Drejtën Humanitare – Kosovë (FDH – Kosovë) ka kryer një hulumtim, i cili për nga temat, që shqyrton mund të ndahet në dy periudha: periudha e parë, prej janarit deri në shpalljen e pavarësisë së Kosovës, më 17 shkurt 2008, dhe periudha e dytë, prej shpalljes së pavarësisë deri në fund të prillit të këtij viti. Hulumtimi i FDH-Kosovë gjatë periudhës së parë kishte për qëllim të vlerësojë nëse të gjithë qytetarët e Kosovës gëzojnë njësoj lirinë e lëvizjes; nëse kanë qasje në organet komunale dhe institucionet tjera kosovare; sa zbatohen dispozitat e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve dhe Ligjit kundër Diskriminimit; në cilat institucione shëndetësore kërkojnë ndihmë mjekësore qytetarët e Kosovës; a janë të kënaqur me shërbimet, që ofrojnë ndërmarrjet publike; dhe a respektohet e drejta e qytetarëve të Kosovës për t'u informuar në gjuhën e tyre amtare. Në periudhën pas 17 shkurtit 2008, FDH - Kosovë ka hulumtuar kryesisht pikëpamjet e serbëve në lidhje me lirinë e lëvizjes, nëse dhe në çfarë mase përfaqësuesit e pakicave kombëtare e kanë lëshuar punën, çka kanë ndërmarrë institucionet e Kosovës në lidhje me këtë dukuri dhe sa është numri i pjesëtarëve të pakicave kombëtare, që janë kthyer në vendet e tyre të punës.

Hulumtimi është kryer në të gjitha rajonet e Kosovës. Në rajonin e Prishtinës/ Priština, është marrë mendimi i pjesëtarëve të pakicave kombëtare në komunat Fushë-Kosovë/Kosovo-Polje, dhe Obiliq/Obilić. Komunitetet e përfshira në hulumtim në këtë rajon ishin serbët dhe romët. Në rajonin e Mitrovicës/Mitrovica, janë hulumtuar pikëpamjet e shqiptarëve dhe serbëve në komunat Leposaviq/Leposavić, Zubin Potok/Zubin Potok dhe Skenderaj/Srbica. Në rajonin e Pejës/ Peć, FDH – Kosovë ka hulumtuar mendimin e serbëve dhe boshnjakëve në komunat e Pejës/Peć dhe Klinës/Klina. Në rajonin e Prizrenit/Prizren, në komunat Dragash/Dragaš, Mamushë/Mamuša dhe Prizren/Prizren janë marrë opinionet e serbëve, turqve, boshnjakëve dhe të goranëve. Në rajonin e Gjilanit/Gnjilane, FDH – Kosovë ka hulumtuar mendimin e serbëve, shqiptarëve dhe turqve në komunat Gjilan/Gnjilane, Ferizaj/Uroševac, Novobërdë/ Novobrde[1], Kamenicë/Kamenica[2] dhe Shtërpcë/Štrpce.

Një segment i veçantë i raportit ka të bëjë me qëndrimet e deputetëve të Kuvendit të Kosovës, të cilët vijnë nga radhët e komuniteteve pakicë.[3]

Gjithsej janë realizuar 79 intervista: 28 intervista me serbë, 27 me shqiptarë, 6 me turq, 8 me boshnjakë, 2 me goranë, dhe 8 intervista me romë, ashkali dhe egjiptas.

2. Rezyme

Në bazë të hulumtimit të FDH – Kosovë del se turqit, boshnjakët, ashkalinjtë dhe egjiptasit në përgjithësi janë të integruar në shoqërinë kosovare, mirëpo gjatë periudhës së cekur nuk është vërejtur ndonjë përparim i dukshëm në integrimin e serbëve dhe romëve.

Duhet theksuar se para 17 shkurtit të vitit 2008 janë vërejtur disa shenja pozitive në integrimin e serbëve dhe atë, konkretisht, në Fushë-Kosovë/ Kosovo-Polje, ku serbët kanë filluar të punësohen në Shtëpinë e Shëndetit, në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Ky është një hap shumë i rëndësishëm, në radhë të parë për shkak se institucionet paralele shëndetësore të Qeverisë së Serbisë vazhdojnë së funksionuari në Kosovë, duke i mundësuar në këtë mënyrë Qeverisë Serbe të jetë e pranishme mes serbëve të këtushëm dhe të ushtrojë presion të vazhdueshëm. Megjithatë, serbët e punësuar në këtë institucion nuk janë laj-

1 Hulumtimi ka të bëjë vetëm me periudhën prej shpalljes së pavarësisë deri në fund të prillit të vitit 2008.
2 Hulumtimi ka të bëjë vetëm me periudhën prej shpalljes së pavarësisë deri në fund të prillit të vitit 2008.
3 Hulumtimi ka të bëjë vetëm për periudhën deri në shpalljen e pavarësisë së Kosovës, para 17 shkurtit të vitit 2008.

mëruar më në punë pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës.

Gjatë periudhës së parë të hulumtimit, deri më 17 shtator 2008, FDH – Kosovë ka shënuar përpjekje të institucioneve kosovare për të integruar komunitetin serb në shoqërinë kosovare. Me qëllim të integrimit të pakicave dhe duke u mbështetur në Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve, në maj të vitit 2007 është themeluar Komisioni për Gjuhët, kurse në shkurt të vitit 2008 është themeluar Zyra për Pakica, në kuadër të zyrës së kryeministrit të Kosovës. Kryetari i Zyrës për Pakica është vetë kryeministri. Qeveria e Kosovës e ka caktuar buxhetin e kësaj zyre për vitin 2008, në shumë prej një milion euro. Përkundër këtyre veprimeve, serbët në disa enklava vazhdojnë të ndihen të frikësuar, siç është për shembull rasti me serbët e Plemetinit/Plemetine, në komunën e Obiliqit/Obilić, ata të Bajës/Banje, në komunën e Skenderajt/Srbica dhe banorët e fshatit Dersnik/Drsnik, të komunës së Klinës/Klina. Marrë në përgjithësi, pozita e serbëve sa i përket gjendjes se sigurisë nuk ka ndryshuar, por FDH – Kosovë konstaton se ata ndihen të pasigurtë pas 17 shkurtit, përkundër faktit se prej shpalljes së pavarësisë deri në fund të prillit të vitit 2008 nuk ka ndodhur asnjë incident ndëretnik. Të njëjtën ndjenjë kanë edhe ata serbë, që në fillim e kanë bojkotuar punën, e pastaj janë kthyer sërish në vendet e tyre të punës. Sidoqoftë, edhe pas 17 shkurtit të vitit 2008, serbët mund t'i kryejnë të gjitha punët e tyre administrative në institucionet e Kosovës, kurse disa prej tyre e shfrytëzojnë transportin urban për qarkullim, siç është rasti me serbët në rajonin e Prizrenit/Prizren..

Në mbizotërimin e ndjenjës së frikës, te serbët, faj të madh ka edhe Qeveria e Serbisë, e cila akoma përpiqet që t'i mbajë gjallë institucionet paralele në Kosovës: shkollat, fakultetet, ambulancat dhe komunat duke insistuar që serbët të mos marrin pjesë në jetën politike të Kosovës. Posaçërisht është vënë re ndikimi negativ i Qeverisë së Serbisë pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, në radhë të parë nëpërmjet insistimit që serbët t'i lëshojnë vendet e tyre të punës në institucionet, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Nga ana tjetër, mosveprimet e institucioneve kosovare dhe incidentet sporadike, siç ishte ai i hedhjes së mjetit eksploziv në shtëpinë e serbit Robert Saviq në Obiliq/Obilić, në dhjetor të vitit 2007, ndikojnë në vazhdimin e ndjenjës së frikës te pjesëtarët e këtij komuniteti. Për këtë arsye, shumicën e punëve administrative serbët vazhdojnë t'i kryejnë nëpërmjet zyrave për komunitete, të cilat gjenden në fshatrat e tyre; blerjet me shumicë i bëjnë në Graçanicë/Gračanica, Shtërpcë/Štrpce, dhe në komunat e pjesës veriore të Kosovës. Me përjashtim të serbëve të rajonit të Prizrenit/Prizren, ata fare nuk e shfrytëzojnë trafikun publik të Kosovës, por udhëtojnë me taksitë, pronarët e të cilëve janë serbë, por që kushtojnë shumë më shtrenjtë. Serbët i shfrytëzojnë edhe autobusët e UNMIK-ut. Situata vazhdon të mbetet e njëjtë edhe pas 17 shkurtit të vitit 2008.

Pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, pasiguria e serbëve është rritur edhe për shkak të ndërprerjes së qarkullimit të »Trenit të lëvizjes së lirë», që ishte mjeti më i sigurtë dhe më i lirë i transportit, nëpërmjet të cilit serbët udhëtonin në të gjitha pjesët e Kosovës dhe në Serbi. Treni ka qarkulluar prej Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje deri në Leshak/Leška, të komunës së Leposaviqit/Leposavić, dhe nga Fushë-Kosova/Kosovo- Polje deri në Han të Elezit/Đeneral-Jankovića. Ai ka filluar të qarkullojë në vitin 2001, pas një marrëveshje të arritur në mes të Qeverisë së Kosovës, Qeverisë së Serbisë dhe UNMIK-ut. Mirëpo, qarkullimi i trenit është ndërprerë më 3 mars 2008, kur *Hekurudhat e Serbisë* e uzurpuan gjithë infrastrukturën e *Hekurudhave të Kosovës,* në komunat e Pjesës Veriore të Kosovës. Treni ende nuk ka filluar të qarkullojë, prandaj shumicës së komunitetit serb i është pamundësuar dalja nga enklavat e tyre, sepse për shkaqe sigurie ata nuk e shfrytëzojnë transportin publik, apo për shkak se transporti publik nuk është i organizuar deri në enklavat serbe, ose për arsye se nuk kanë të holla për të paguar transportin privat me taksi.

Probleme të sigurisë kanë edhe shqiptarët, që jetojnë në fshatrat e Pjesës Veriore të Kosovës, në komunat Leposaviq/Leposavić, Zveçan/Zvečan, Zubin-Potok/Zubin-Potok dhe në Pjesën Veriore të Mitrovicës/Mitrovica, ku serbët përbëjnë shumicën absolute. Shqiptarët e këtyre fshatrave nuk dalin individualisht pa përcjellje nga SHPK-ja, policia e UNMIK-ut dhe KFOR-i. Pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës gjendja nuk ka ndryshuar, sepse SHPK-ja, policia e UNMIK-ut apo KFOR-i vazhdojnë t'i shoqërojnë autobusët, që i transportojnë shqiptarët nga këto fshatra deri në Mitrovicën/Mitrovica Jugore ose Prishtinë/Priština.

Ka raste sporadike kur edhe boshnjakët, që jetojnë në Pjesën Veriore të Kosovës kanë probleme të lëvizin lirisht. Kjo në veçanti ka të bëjë me boshnjakët, të cilët më 17 nëntor 2007 shprehën dëshirën për të votuar në zgjedhjet parlamentare të Kosovës. Gjithashtu, boshnjakët e fshatit Revatskë/Rvatska, janë vazhdimisht të kërcënuar nga serbët, sepse në fshat është duke u ndërtuar xhamia, që kundërshtohet nga serbët e këtushëm

Të gjitha komunitetet etnike kanë raporte të mira me SHPK-në. Por, problem paraqesin vështirësitë në komunikim mes policëve dhe banorëve lokalë. Kjo për arsye se fshatrat shqiptare në Pjesën Veriore të Kosovës patrullohen nga policë serbë dhe boshnjakë, të cilët nuk e njohin gjuhën shqipe. Problemi i komunikimit është bërë më i shprehur, veçanërisht, pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, pasi serbët janë larguar nga SHPK-ja. Tani në enklavat serbe vijnë policët shqiptarë, siç është rasti me fshatin Bajë/Banja, ose Graçanicë/Gračanica, e të cilët nuk e flasin gjuhën serbe.

Marrë në përgjithësi, të drejtat e pakicave vazhdojnë të shkelen çdo ditë. Institucionet e Kosovës nuk i kanë marrë të gjitha masat për të parandaluar shkeljet e të drejtave elementare njerëzore dhe për të zbatuar në tërësi Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve dhe Ligjin kundër Diskriminimit.

Të gjitha komunitetet pakicë kanë qasje të lirë në të gjitha institucionet zyrtare dhe kjo nuk ka ndryshuar as pas 17 shkurtit të vitit 2008. Serbët gjithnjë e më pak po i shfrytëzojnë shërbimet e zyrave për komunitete dhe shkojnë vetë në kuvendet komunale për t'i kryer punët e tyre administrative. Kjo veçanërisht vlen për serbët në qytetet e rajonit të Gjilanit/Gnjilane, Prizrenit/Prizren dhe Pejës/Peć, por deri diku edhe për ata, të cilët jetojnë në qytetet brenda rajonit të Prishtinës/Priština. Megjithatë, nëse në fshatrat e tyre gjenden zyrat për komunitete, serbët në radhë të parë do t'i shfrytëzojnë shërbimet e këtyre institucioneve. FDH – Kosovë vëren se pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, serbët që jetojnë jashtë enklavave shkojnë më rrallë në institucionet e Kosovës për t'i kryer punët e tyre, në krahasim me periudhën paraprake.

Serbët, pothuajse, të gjitha dokumentet nga komuna i marrin në gjuhën e tyre amtare. Përjashtim bën Kuvendi i Komunës së Fushë-Kosovës/Kosovo- Polje. Edhe pse gjuha turke është shpallur gjuhë zyrtare në Prizren/Prizren, akoma ka raste kur turqve u lëshohen dokumentet në gjuhën shqipe. Në situatë të ngjashme janë boshnjakët në Mitrovicën Jugore/Mitrovica, të cilët pothuajse të gjitha dokumentet nga kjo komunë i marrin në gjuhën shqipe. Kur është fjala për shqiptarët e Pjesës Veriore të Kosovës, ata pas shpalljes së pavarësisë më nuk shkojnë në komuna. Në komuna nuk shkojnë as zyrtarët shqiptarë, që punojnë në zyrat për komunitete. Këto zyra më nuk janë në gjendje t'i kryejnë punët, me të cilat janë ngarkuar, sepse vulat e tyre ndodhen në komunat serbe, prandaj janë të detyruar që të gjitha punët t'i kryejnë në Mitrovicën Jugore/Mitrovica, ose në Prishtinë/Prishtina.

Komuniteti rom flet gjuhën shqipe ose serbe, prandaj edhe komunikimi me institucionet komunale bëhet në njërën nga këto gjuhë. Asnjë komunë nuk i lëshon dokumentet në gjuhën rome.

Pjesëtarët e komuniteteve pakicë kanë vërejtje të mëdha në punën e përfaqësuesve të tyre në organet e nivelit lokal dhe qendror, si dhe në punën e zyrave për komunitete. Pakicat kërkojnë që drejtorët e zyrave për komunitete të zgjidhen me konkurs dhe jo sipas përkatësisë partiake, apo në bazë të marrëveshjeve mes partive.

Nxënësit serbë dhe pjesa dërmuese e nxënësve romë dhe goranë, edhe më tej mësojnë sipas planprogrameve të hartuara nga Qeveria Serbe. Ata vijojnë shkollat dhe fakultetet, që janë në kompetencë të Qeverisë Serbisë. Një pjesë e serbëve dhe romëve studiojnë në fakultetet e Serbisë. Nxënësit turq dhe boshnjakë janë integruar plotësisht të në sistemin arsimor të Kosovës. Mësimet i ndjekin në gjuhën e tyre amtare, sipas plan- programeve të Qeverisë së Kosovës.

Boshnjakët dhe turqit janë të kënaqur me numrin e shkollave fillore dhe të mesme, në të cilat fëmijët e tyre marrin mësime në gjuhën amtare, mirëpo nuk janë të kënaqur me numrin e institucioneve të larta arsimore në gjuhën boshnjake apo turke, në Kosovë. Turqit mund të vijojnë shkollimin e lartë në gjuhën e tyre amtare në Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren, i cili është degë e Universitetit të Prishtinës/Piština, si dhe në Seksionin për gjuhë turke dhe orientalistikë në Universitetin e Prishtinës. Por, ata shpesh shkojnë edhe në Turqi

për të ndjekur shkollimin universitar. Boshnjakët kanë mundësi të ndjekin shkollimin universitar në gjuhën e tyre amtare në Fakultetin e Shkencave të Aplikuara të Biznesit në Pejë dhe Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren. Shumica e boshnjakëve i vazhdojnë studimet në universitetet e Bosnjës dhe Hercegovinës, kurse një numër i vogël i tyre edhe në fakultetet e Serbisë. Në Kosovë ekzistojnë universitete private, ku boshnjakët dhe turqit mund të arsimohen në gjuhën e tyre amtare. Shkollimi në gjuhën rome nuk është organizuar as në shkollat kosovare dhe as në institucionet paralele arsimore të Qeverisë së Serbisë. Në shkollat fillore, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Serbisë, romët mund të mësojnë gjuhën rome si lëndë fakultative. Një gjë e tillë nuk është organizuar në shkollat, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës.

Shërbimet shëndetësore, që i ofrojnë spitalet dhe shtëpitë e shëndetit në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, shfrytëzohen nga të gjitha bashkësitë tjera etnike, me përjashtim të serbëve, të cilët mjekohen në qendrat shëndetësore paralele të organizuara nga Qeveria e Serbisë. Në ambulancat serbe, përpos serbëve mjekohen edhe pjesëtarët e bashkësive tjera pakicë, si për shembull goranët dhe romët. Në vendimin për t'u mjekuar në ambulancat serbe ndikon edhe gjendja sociale, sepse në këto ambulanca nuk paguhet participimi, për dallim nga institucionet shëndetësore të udhëhequra nga shqiptarët. Megjithatë, FDH – Kosovë konstaton rritje të numrit të pjesëtarëve të komunitetit serb, që kërkojnë ndihmë në institucionet shëndetësore të Kosovës. Kjo gjendje nuk ka ndryshuar as pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës.

Pjesëtarët e komuniteteve pakicë, në veçanti ata, të cilët jetojnë ne vendbanimet rurale të Kosovës, nuk janë të informuar për ekzistencën e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve, Ligjit kundër Diskriminimit dhe ligjeve tjera. Përfaqësuesit e komuniteteve pakicë insistojnë që të iniciohet fushata për informimin e bashkëkombësve të tyre për ekzistencën e këtyre ligjeve dhe mënyrën e përdorimit të tyre, me qëllim që t'i mbrojnë të drejtat e veta.

Problemi më i madh, i të gjitha komuniteteve në Kosovë, duke përfshirë këtu edhe shqiptarët, është papunësia. Përkundër përpjekjeve të Qeverisë së Kosovës që t'i respektojë dispozitat ligjore, që kanë të bëjnë me punësimin e pakicave në institucionet në kompetencë të qeverisë, pakicat ende nuk kanë përfaqësim proporcional me numrin e tyre në institucionet qendrore dhe lokale të Kosovës, e as në ndërmarrjet publike. Mosnjohja e gjuhës shqipe paraqet edhe një pengesë shtesë në punësimin e pakicave dhe integrimin e tyre në shoqërinë kosovare. Kur jemi te gjuha, turqit janë në pozitë më të mirë, sepse pothuajse të gjithë turqit flasin gjuhën shqipe. Ashkalinjtë dhe egjiptasit gjuhën shqipe e kanë gjuhë amtare. Vetëm një numër i vogël i boshnjakëve, goranëve, serbëve dhe romëve e njohin gjuhën shqipe. FDH – Kosovë ka identifikuar raste kur pjesëtarët e pakicave kombëtare nuk kanë mundur të punësohen pikërisht për shkak të mosnjohjes së gjuhës shqipe.

Si para, ashtu edhe pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, pjesa më e madhe e serbëve ka qenë e punësuar në institucionet paralele të Qeverisë së Serbisë, që funksionojnë në Kosovë, si dhe në objektet tjera në kontrollin e tyre. Sa i përket punësimit në institucionet kosovare, serbët kryesisht janë të punësuar në institucionet e Kosovës në nivel qendror dhe lokal, dhe në Shërbimin Policor të Kosovës (SHPK). Një numër i vogël i serbëve janë të punësuar në ndërmarrjet publike dhe atë, në radhë të parë, në KEK dhe PTK. Pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, në fillim pothuajse të gjithë serbët i lëshuan vendet e tyre të punës. Një numër i serbëve, në radhë të parë të punësuarit në zyrat për komunitete, që gjenden në enklavat serbe, kanë qëndruar atje të punojnë, si për shembull në fshatin Mushnikovë/Mušnikovo, të komunës së Prizrenit/Prizren, ose Babushin Serb/Srpski Babuš, në Komunën e Ferizajt/Uroševac. Ata, të cilët e lëshuan punën, kanë filluar të kthehen pas një pauze dyjavore. Megjithatë, shumica dërmuese e serbëve, të cilët kanë punuar në institucionet kosovare, siç janë komunat, SHPK-ja, Hekurudhat e Kosovës, UNMIK-u, doganat dhe Shërbimi Korrektues i Kosovës, nuk janë kthyer akoma në punë.

Shërbimet e burimeve njerëzore të ndërmarrjeve publike të PTK-së, KEK-ut dhe Aeroportit të Prishtinës/Prishtina, nuk kanë të dhëna se ndonjë nga pjesëtarët e bashkësive etnike e ka lëshuar punën pas shpalljes së pavarësisë. FDH – Kosovë, gjithashtu, ka konstatuar se romët në Kuvendin e Komunës së Novobërdës/Novo Brdo, dhe boshnjakët në doganat e UNMIK-ut, janë solidarizuar me serbët duke bojkotuar punën. Institucionet, në

të cilat serbët, romët dhe boshnjakët e bojkotojnë punën, kanë reaguar në mënyrë të njëjtë: punëtorët, që nuk lajmërohen në punë ende konsiderohen të punësuar, por marrin të ardhura të zvogëluara. Ky zvogëlim i rrogës sillet prej 50 deri në 30 për qind. Në disa institucione është marrë vendimi që atyre, të cilët e bojkotojnë punën nuk do t'u paguhen mëditjet për ditët që kanë munguar, si për shembull në Komunën e Novobërdës/Novo Brdo. Ka gjasa reale që të gjithë serbët, të cilët e bojkotojnë punën të përjashtohen.

Në territorin e komunës së Novobërdës/Novo Brdo, është shënuar rasti i hapjes së kuvendit komunal paralel, i cili do të jetë në kompetencë të Qeverisë së Serbisë.

Turqit dhe boshnjakët janë të punësuar në të gjitha institucionet kosovare, si në ato që janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, ashtu edhe dhe në komplekset industriale private. Nuk është shënuar ndonjë rast që turqit t'i kenë lëshuar vendet e tyre të punës pas shpalljes së pavarësisë. Me përjashtim të tre boshnjakëve, të përmendur më lart, asnjë pjesëtar tjetër i këtij komuniteti nuk e ka lëshuar punën pas 17 shkurtit të vitit 2008. Goranët punojnë si në institucionet e Qeverisë së Serbisë në Kosovë, ashtu edhe në institucionet e Qeverisë së Kosovës. Si në rastin e turqve, asnjë i punësuar nga kjo bashkësi etnike nuk e ka lëshuar punën pas shpalljes së pavarësisë. Për sa i përket punësimit, në pozitë më të keqe janë romët, ashkalinjtë dhe egjiptasit, të cilët kryesisht janë raste sociale. Të punësuarit nga këto bashkësi etnike punojnë në institucionet në kompetencë të Qeverisë së Serbisë dhe Qeverisë së Kosovës, por kryesisht bëjnë punë ndihmëse. Nuk ka pjesëtarë të komunitetit rom, ashkali apo egjiptas në pozita udhëheqëse. Pas 17 shkurtit të këtij viti, vendet e punës i kanë lëshuar vetëm romët e punësuar në Komunën e Novobërdës/Novo Brdo.

Në përgjithësi, pakicat nuk janë të kënaqura me shërbimet e ndërmarrjeve publike. Në shumicën e vendbanimeve rurale në Kosovë nuk ka rrjet të telefonisë fikse, që është domosdoshmëri për të gjithë qytetarët e Kosovës. Shumica e komunateteve pakicë, që jetojnë në fshatra nuk i marrin faturat e shërbimeve të ndërmarrjeve publike. Faturat kryesisht u dërgohen atyre, që jetojnë në qytete. Serbët, të cilët i marrin faturat kryesisht nuk i paguajnë ato. Në përgjithësi, këto fatura i paguajnë vetëm ata serbë, të cilët punojnë në qytete. E njëjta situatë është edhe me romët. Shqiptarët i paguajnë faturat. Faturat e KEK-ut dhe PTK-së janë edhe në gjuhën serbe. Emrat e serbëve janë shkruar në përputhje me rregullat drejtshkrimore të gjuhës serbe, mirëpo situata nuk është e tillë në Fushë-Kosovë/Kosovo-Polje, ku emrat e serbëve janë shkruar sipas rregullave drejtshkrimore të gjuhës shqipe. Turqit në Prizren/Prizren, dhe Gjilan/Gnjilane, ku turqishtja është gjithashtu gjuhë zyrtare, faturat e këtyre ndërmarrjeve publike nuk i marrin në gjuhën e tyre, por në gjuhën shqipe. Faturat e gjitha ndërmarrjeve tjera publike, siç janë kompanitë për ujësjellës dhe kanalizimi dhe higjiena e qytetit, janë ende vetëm në gjuhën shqipe, ndërsa emrat e pakicave janë të shkruara në përputhje me rregullat e drejtshkrimore të gjuhës shqipe.

FDH – Kosovë ka vërejtur raste kur procesi i intervistimit të boshnjakëve për vende të punës në KEK, në Komunën e Prizrenit/Prizren, është bërë në gjuhën shqipe dhe kandidatët nuk i kanë kuptuar në tërësi pyetjet e parashtruara gjatë intervistës.[4] Por, ka edhe shembuj të mirë. Gjatë punësimit të boshnjakëve në Shtëpinë e Shëndetit në Istog/Istok, gjithë procesi i intervistimit është kryer në gjuhën boshnjake.[5]

RTK transmeton një herë në javë emisione informativo-argëtuese në gjuhën serbe, boshnjake, turke dhe rome, në kohëzgjatje prej një ore. RTK-ja transmeton lajme në gjuhën turke, serbe dhe boshnjake gjashtë herë në javë, prej të hënës deri të shtunën, në kohëzgjatje prej 15 minutash. Nuk ka emisione informative në gjuhën rome. Pakicat në përgjithësi nuk janë të kënaqura me kualitetin e këtyre programeve.

RTK-ja mbulon 78 për qind të territorit të Kosovës. Pjesa e mbetur, 22 për qind e territorit, ku nuk arrijnë valët e RTK-së, përfshin pjesë të

4 E. A., goran nga Dragashi/Dragaš , Intervistë e FDH-së, 29 janar dhe 3 mars 2008
5 S.S, boshnjak nga Dobrusha/Dobruše, Intervistë e FDH-së, 15 shkurt 2008

rajonit të Prizrenit/Prizren, ku jeton numri më i madh i boshnjakëve, turqve dhe goranëve dhe Mitrovicës/Mitrovica, ku serbët përbëjnë shumicën e popullsisë. Në këtë mënyrë, pakicave u është mohuar e drejta në informim, gjë që e vështirëson integrimin e komuniteteve pakicë në shoqërinë kosovare.

Parapagimi për RTK është 3,5 euro dhe ajo është përfshirë në faturën e rrymës. Pakicat në rajonin e Prizrenit/Prizren dhe Mitrovicës/Mitrovica, ankohen se ata duhet të paguajnë taksën për RTK edhe pse nuk mund t'i përcjellin programet e këtij televizioni.

Krahas programit të RTK-së, serbët informohen edhe nëpërmjet RTS-së dhe radiotelevizioneve tjera në gjuhën serbe, të cilat gjenden kryesisht në pjesën veriore të Kosovës. Turqit në rajonin e Prizrenit/Prizren, kanë gazetën *Yeni Donem,* nëpërmjet të cilës marrin informacione shtesë. Boshnjakët informohen edhe nëpërmjet Radio *Hayatt*. Disa radiostacione në Kosovë transmetojnë edhe program në gjuhën rome

Vetëm një numër i vogël i pjesëtarëve të komuniteteve pakicë informohet nëpërmjet internetit. Komunitetet pakicë, në përgjithësi, nuk janë të kënaqur me informatat e shpallura në tabelat për shpallje në komuna, qytete dhe fshatra. FDH – Kosovë ka vërejtur se disa informata të publikuara në tabelat e shpalljeve janë të vjetra disa vite. E tillë është gjendja me tabelën e shpalljeve në Kuvendin e Komunës së Dragashit/Dragaš, ku informacionet e shpallura datojnë nga viti 2002. Pakicat informohen për aktivitetet në komuna nga njerëzit, të cilët shkojnë atje për të kryer punët e veta.

3. Serbët

3.1. Liria e lëvizjes

Marrë në përgjithësi, serbët që jetojnë në Prishtinë/Priština, dhe Fushë-Kosovë/Kosovo-Polje gëzojnë lirinë e lëvizjes, megjithëse, vazhdimisht janë të kujdesshëm për shkak të provokimeve verbale nga të rinjtë shqiptarë. Serbët, që jetojnë në Prishtinë/Priština, blejnë në shitoret e qytetit dhe komunikojnë me pronarët në gjuhën shqipe, përderisa serbët e Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje, janë më të lirë dhe shitësve u drejtohen në gjuhën e tyre. Situata në fshatin Plemetin/Plemetine, të Komunës së Obiliqit/Obilić, është problematike, sepse serbët e këtushëm pohojnë se nuk kanë liri të lëvizjes dhe se jetojnë në frikë të vazhdueshme nga sulmet e mundshme. Për këtë arsye ata nuk i punojnë tokat, që janë larg fshatit, dhe nuk i frekuentojnë as kafenetë e Obiliqit/Obilić, ku shkojnë shqiptarët. Situatë e ngjashme është edhe me të kthyerit në fshatin Dersnik/Drsnik, të Komunës së Klinës/Klina. Pronarët e kafeneve shqiptare në Klinë/Klina, u kanë kërkuar serbëve të mos i frekuentojnë më kafenetë e tyre. Kur është fjala te serbët e fshatit Bajë/Banje, në Komunën e Skenderajt/Srbica, ata nuk kanë liri të lëvizjes.

Për dallim nga ata, serbët të cilët jetojnë në fshatin shumëetnik Mushnikovë/Mušnikovo, në enklavat e komunës së Gjilanit/Gnjilane, dhe në fshatrat Babushi Serb/Srpski Babuš, në Komunën e Ferizajt dhe Bellopojë/Belo-Polje, në Komunën e Pejës/Peć, ku jetojnë serbët e kthyer, pohojnë se kanë lirinë e plotë të lëvizjes.

Gjithnjë e më shumë, pjesëtarët e komunitetit serb i kryejnë punët e tyre administrative duke shkuar personalisht në komunë, siç është rasti me serbët në komunën e Gjilanit/Gnjilane, dhe fshatrat Babushi Serb/Srpski Babuš, dhe MushnikovëMušnikovo, përderisa serbët në komunën e Prishtinës/Priština, këto obligime i kryejnë kryesisht nëpërmjet zyrës për komunitete, e cila ndodhet në Gracanicë/Gračanica. Serbët e Bajës/Banja, të gjitha punët e tyre të lidhura për komunë, i kryejnë nëpërmjet zyrës për komunitete dhe nëse patjetër u kërkohet të shkojnë në Skenderaj/Srbica, atëherë atje shkojnë në përcjellje të SHPK-së.

Serbët udhëtojnë në Graçanicë/Gračanica, Mitrovicë/Mitrovica, ose në Serbi duke shfrytëzuar transportuesit privat, taksitë në posedim të serbëve, automjetet e UNMIK-ut, ose me automjetet e tyre me regjistrim «KS». Megjithatë, numri i serbëve, që e shfrytëzojnë trafikun publik është gjithnjë e më i madh. E tillë është gjendja me serbët e enklavave të komunës së Gjilanit/Gnjilane, dhe fshatit Babushi Serb/Srpski Babuš, derisa serbët e Mushnikovës/Mušnikova, ka një kohë të gjatë që shfrytëzojnë shërbimet e transportit publik. Në vendimin e serbëve për të shfrytëzuar transportin publik ka ndikuar edhe fakti se bileta e autobusëve publik kushton gjysmë euro, përderisa në autobusët serbë bileta kthyese është 15 euro. Serbët, që e shfrytëzojnë transportin publik ua paguajnë bi-

letat vozitësve, me të cilët komunikojnë në gjuhën serbe. Deri më tani nuk kanë pasur probleme të sigurisë. Përndryshe, transporti publik asnjëherë nuk ka qenë i organizuar deri në Graçanicë/ Gračanice, në enklavat serbe të komunës së Obiliqit/Obilić, në Mitrovicën Veriore/Mitrovica, apo komunat tjera në veri të Kosovës.

Pozita e serbëve nuk ka ndryshuar dukshëm pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës. Përkundër kësaj, serbët në përgjithësi ndihen më të pasigurt. Banorët e fshatit Vide/Vidanja, në Komunën e Klinës/Klina, thonë se gjendja e tyre është përkeqësuar pas 17 shkurtit të vitit 2008 dhe pohojnë se nuk kanë liri të lëvizjes. SHPK-ja dhe KFOR-i vazhdon t'i vizitojë këto fshatra për çdo ditë. Transporti publik ende nuk është organizuar deri në ato vendbanime, ku transport nuk ka pasur edhe para 17 shkurtit. Serbët, që punojnë në institucionet e Kosovës, vazhdojnë ta shfrytëzojnë transportin publik. Aktualisht, një prej problemeve më të mëdha për serbët, sidomos për ata të Komunës së Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje dhe Obiliqit/Obilić, është fakti se »Treni i lëvizjes së lirë» nuk qarkullon më. Atyre tani u duhet t'i shfrytëzojnë taksitë ose të udhëtojnë me automjete private, por që me atë rast nuk ndihen të sigurt.

Nuk ka liri të lëvizjes për serbët dhe romët, por ka „domosdoshmëri" për të lëvizur, me fjalë tjera, ajo ekziston atëherë kur dikujt i duhet të shkojë në komunë ose në ndonjë institucion tjetër dhe atë më së shpeshti prej orës 09:00 deri në ora 15:00. Ne blejmë në dyqanet e Obiliqit. Në shitore flasim në gjuhën tonë. Sidoqoftë, kur flitet për lirinë e lëvizjes duhet thënë që ajo nuk është e plotë, sepse te njerëzit akoma mbizotëron frika. Unë nuk mund të shkoj lirisht në kafenetë, ku shkojnë shqiptarët, sepse nuk ndihem i sigurt. Ndodh nganjëherë që ndonjë prej banorëve të kthehet në këmbë nga Obiliqi në Plemetin. Shpesh ata janë provokuar dhe ofenduar nga shqiptarët.

D. V. serb nga Plemetini/Plemetine
Intervistë e FDH-së, 31 janar 2008

Gjendja e serbëve, që jetojnë në Komunën e Klinës ka ndryshuar për të keq pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, në kuptim të ndjenjës së pasigurisë dhe të ardhmes së pasigurt në këtë komunë. Përpos pohimeve të një serbi të fshatit Vide se ka parë persona të maskuar në oborrin e shtëpisë së tij, nuk ka pasur incidente tjera pas 17 shkurtit të vitit 2008, por jam i mendimit se këtë ngjarje nuk duhet marrë seriozisht, sepse ai person vazhdimisht e ndërron deklaratën e tij në lidhje me rastin.

V. P. Serb nga fshati Vide/Vidanje
Intervistë e FDH-së, 10 prill 2008.

Në komunën tonë nuk kishte incidente ndëretnike pas shpalljes së pavarësisë, por unë vazhdoj të jem e vëmendshme sepse nuk i shoh kolegët serbë në komunë, shumë nga të cilët nuk po lajmërohen në vendet e tyre të punës pas pavarësisë. Gjithashtu, rrallë shoh serbë nëpër rrugët e qytetit, prandaj kjo më bën të ndihem e pasigurt. Ndjenja e pakëndshme shtohet kur kolegët shqiptarë shprehin befasinë që jam kthyer në punë.

J. M. zyrtare në Qendrën për Punë Sociale në Fushë-Kosovë/Kosovo-Polje
Intervistë e FDH-së, 8 prill 2008

Ne punojmë rregullisht dhe nuk e kemi ndërprerë punën as pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës ... më parë kanë punuar edhe dy pjesëtarë në SHPK, më saktë në nënstacionin e SHPK-së në fshatin fqinj të Suhogërllës, por ata e kanë lëshuar punën pas 17 shkurtit të vitit 2008, ashtu siç kanë vepruar shumica e bashkëkombësve të tyre nga komuniteti serb ... gjashtë muajt e fundit nuk ka pasur asnjë incident. Megjithatë, te komuniteti serb akoma mbizotëron frika. Edhe më tej, SHPK-ja vazhdon të patrullojë në fshat, por tani në këto patrulla ka vetëm shqiptarë. Askush nga fshati nuk e shfrytëzon transportin publik sepse ka frikë. Të gjitha palët punët që kanë në komunë i kryejnë nëpërmjet zyrës sonë. Ne këtu nuk lëshojmë dokumente, por ndërmjetësojmë në nxjerrjen e tyre në komunën e Skenderajt.

Lj.J. zyrtar i Zyrës për Komunitete, në fshatin Bajë/Banja
Intervistë e FDH-së, 11 prill 2008

Gjendja në Bellopojë është e njëjtë si para 17 shkurtit të vitit 2008. Liria e lëvizjes është në të njëjtin nivel. Banorët e fshatit shkojnë lirisht në komunë dhe gjykatë kur kanë punë. Të gjithë banorët e Bellopojës shëtisin lirisht nëpër Pejë. SHPK-ja na viziton si më parë. Në SHPK punon edhe një banor i fshatit. KFOR-i gjithashtu është shpesh në fshat.

B. P. serb nga Bellopoja/Belo Polje
Intervistë e FDH-së, 9 prill 2008

3.2. Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në institucione

Dokumentacionin nga komuna serbët e Prishtinës/Priština, Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje dhe Plemetinit/Plemetine, e marrin në gjuhën e tyre amtare. Ata kanë vërejtje se dokumentet dhe emrat nuk janë shkruar në përputhje me rregullat e drejtshkrimit të gjuhës serbe. Serbëve, nga enklavat e komunës së Gjilanit/Gnjilane, Mushnikovës/Mušnikovo, dhe fshatrave Babushi Serb/Srpski Babuš, Bellopojë/Belo Polje dhe Dersnik/Drsnik, të gjitha dokumentet u lëshohen në gjuhën serbe dhe ato janë në përputhje me rregullat drejtshkrimore të gjuhës së tyre.

Në të gjitha këto komuna informatat janë kryesisht në gjuhën shqipe, përderisa në Prizren/Prizren, ato janë edhe në gjuhën serbe. Gjendja më e keqe është në komunën e Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje ku nëpunësit më të rinj ose nuk duan të flasin në gjuhën serbe, ose nuk e njohin atë. Po të njëjtën dukuri e kemi edhe në komunën e Klinës/Klina, ku sipas pohimeve të serbëve punon një zyrtar, i cili as nuk dëshiron të komunikojë me serbët në gjuhën e tyre, edhe pse e njeh serbishten, e as nuk e thërret përkthyesin e komunës.

Në shërbimet tjera të Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje, si për shembull në Qendrën për Punë Sociale, Ligji për Përdorimin e Gjuhëve fare nuk respektohet. Serbët e punësuar nuk e kanë gjithë dokumentacionin për punë dhe ballafaqohen me probleme gjatë kryerjes së aktiviteteve të përditshme. Gjatë mbledhjeve të kolegjiumit nuk është siguruar përkthimi për kolegët serbë. Të gjitha informatat në lidhje me kategoritë e personave, që mund të marrin ndihmë sociale janë në vetëm në gjuhën shqipe.[6] Kjo gjendje nuk ka ndryshuar as pas shpalljes së pavarësisë.

Nuk kam problem të komunikoj me zyrtarët e vjetër sepse ata e flasin gjuhën serbe. Personat e rinj nuk duan të na ndihmojnë, ose edhe nëse na ndihmojnë duhet të presim gjatë për përgjigje. Kemi dy mundësi: ose të jemi këmbëngulës ose të heqim dorë nga shërbimet e organeve komunale.

S. S. Serbe nga Fushë Kosova/ Kosovo Polje
Intervistë e FDH-së, 21 shkurt 2008

Ka edhe raste të izoluara që nuk mund të përgjithësohen. Në zyrën komunale për kthim përpos një serbi punon edhe një shqiptar, i cili nuk e flet ose nuk do të flasë në gjuhën serbe. Nëse zyrtari serb nuk ndodhet aty, serbët nuk mund të kryejnë punë në komunë. Edhe pse komuna ka përkthyes, ky person nuk e thërret atë që të na ndihmojë në komunikim.

M. R. serb nga fshati Dërsnik/Drsnik
Intervistë e FDH-së, 15 shkurt 2008

Ne, të kthyerit në fshatin Bellopojë, kemi qasje të lirë në të gjitha institucionet pa kurrfarë problemi. Gjithkund lëvizim lirisht. Tani situata është qind për qind më e mirë. Emrat personal në dokumentet, të cilat i marrim nga komuna janë të shkruara drejt. Vendimin për pension e kam marrë në gjuhën serbe.

B. P. serb nga Bellopoja/Belo Polje
Intervistë e FDH-së, 1 shkurt 2008

3.2.1. Ndërmarrjet Publike

Serbët e fshatit Babushi Serb/Srpski Babuš, dhe fshatrat tjera në rajonin e Gjianit/Gnjilane, nuk e paguajnë rrymën dhe as nuk i marrin faturat nga KEK-u. Njëjtë është gjendja edhe me serbët e fshatit Bajë/Banja, në Komunën e Skenderajt/Srbica. Faturat e serbëve të fshatit Babushi Serb/Srpski Babuš, dhe të fshatrave tjera në rajonin e Gjilanit/Gnjilane, që nga viti 2006 i paguan organizata *Perspektiva Evropiane*. Kjo organizatë do t'i paguajë faturat e rrymës për serbët deri në fund të vitit 2008.

3.3. E drejta për arsimim

Nxënësit serbë mësimin e ndjekin ekskluzivisht në shkollat, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Serbisë. Në shumë fshatra, siç është rasti në Mushnikovë/Mušnikova, Bellopojë/Belo Polje dhe Dersnika/Drsik, problemi qëndron në faktin se shkollat janë shumë larg nga fshati. Për ta ilustruar këtë po e marrim shembullin e Mushnikovës/Mušnikovo, ku shkolla më e afërt, në të cilën fëmijët serbë të këtij fshati mund të mësojnë në gjuhën e tyre, është në Shtërpcë/Štrpce, e cila ndodhet 30 km larg. Në fshatin Babushi Serb/Srpski Babuš, ku jetojnë serbët e kthyer, ekziston shkolla, ndërtimin e së cilës e financoi Qeveria e

6 J.M. serbe nga Fushë Kosova/Kosovo Polje, Intervistë e FDH-së, 21 shkurt 2008.

Serbisë, por ajo është jofunksionale, meqenëse fëmijët serbë nuk janë kthyer akoma.

3.4. E drejta për përkujdesje shëndetësore

Në përgjithësi, serbët mjekohen në ambulancat serbe, kurse në rast nevoje për mjekim të specializuar shkojnë në spitalet në Graçanicë/Gračanica, Laplesellë/Laplje Selo, Mitrovicëe Veriut/Mitrovica,t ose në spitale të ndryshme në Serbi. Disa serbë, si për shembull ata të fshatit Mushnikovë/Mušnikova, nganjëherë mjekohen në ambulancën e fshatit, e cila është në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, megjithëse, më shpesh kërkojnë ndihmë mjekësore në ambulancën serbe, e cila gjithashtu është në fshat. Serbët e Gjilanit/Gnjilane, dhe fshatrave Babushi Serb/Srpski Babuš, nganjëherë, në raste urgjente, dërgohen në spitalin e Gjilanit ose Ferizajt. Thonë se atje kanë pasur trajtim të mirë dhe kanë komunikuar me mjekët në gjuhën e tyre amtare. E njëjta gjë vlen edhe për serbët e Bellopoljes/Belo Polje dhe Dersnika/Drsnik, të cilët janë trajtuar në spitalin e Pejës/Peć, respektivisht në Shtëpinë e Shëndetit të Klinës/Klina.

3.6. E drejta për punësim

3.6.1. Gjendja para shpalljes së pavarësisë

Vetëm një numër i vogël i serbëve janë të punësuar në Kosovë dhe atë kryesisht në institucionet paralele të Qeverisë së Serbisë, të cilat funksionojnë në Kosovë, si dhe në objektet, që janë në pronësi të serbëve. Sa i përket punësimit të serbëve në institucionet kosovare, ata kryesisht punojnë në institucionet komunale, para së gjithash në zyrat për komunitete, institucionet qendrore të Kosovës dhe SHPK, përderisa një numër i vogël i tyre punojnë në ndërmarrjet publike siç janë: KEK-u, PTK-ja, *Hekurudhat e Kosovës* ose *Aeroporti i Prishtinës/Priština,* dhe në Shërbimin Korrektues të Kosovës ose Doganat e UNMIK-ut. Para shpalljes së pavarësisë, për herë të parë ka ndodhur që serbët të punësohen në qendrat shëndetësore, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Pak para 17 shkurtit të vitit 2008, 15 serbë janë punësuar në Shtëpinë e Shëndetit në Fushë-Kosovë/Kosovo-Polje.

3.6.2. Gjendja pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës – institucionet komunale

Dy javët e para pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës serbët nuk janë paraqitur në punë, përderisa një pjesë e tyre ka marrë pushim deri në fund të marsit. Pas kësaj, disa serbë kanë filluar të kthehen në punë. Në disa vende, siç është Fushë-Kosova/Kosovo-Polje ose Gjilani/Gnjilane, në punë është kthyer vetëm një numër i vogël i të punësuarve, duke theksuar si shkak kryesor frikën dhe mungesën e sigurisë. Në vendbanimet tjera serbe, institucionet e Serbisë kanë ushtruar presion të drejtpërdrejt që serbët t'i lëshojnë institucionet kosovare, si për shembull në fshatin Bajë/Banja, dhe në komunën e Novoberdës/Novo-Brdo. Konkretisht, mosardhja në punë e zyrtarëve serbë të punësuar në komunën e Novobërdës/Novo-Brdo, ka të bëjë me mundësinë e hapjes së komunës paralele serbe. Zyrtarët serbe për çdo ditë vijnë në zyrat e tyre për të pirë kafe me kolegët shqiptarë, por nuk qëndrojnë në punë.

Unë kam biseduar personalisht me 90 për qind të punëtorëve që nuk vijnë në punë dhe më kanë thënë se ata duan të punojnë mirëpo Qeveria e Serbisë, nëpërmjet ish-kryetarit të komunës P.V., ushtron presion që ata të mos punojnë në institucionet e Kosovës. Na kanë premtuar se të hënën do të marrin vendim definitiv nëse do të kthehen në punë ose jo. Nëse nuk kthehen, ne do t'i largojmë nga lista e rrogave dhe do t'i shkarkojmë. Në vendimin e tyre ka ndikim edhe mbështetja e Ministrit për Kosovë dhe Metohi, Samarxhić, i cili katër ditë më parë ka mbajtur një miting publik në objektin e shkollës Bostane, ku u ka premtuar krijimin e komunës serbe, respektivisht u dha instruksione për të formuar institucione paralele në territorin e komunës sonë.

R.M. zëvendës i kryetarit të KK të Novobërdës/Novo-Brdo
Intervistë e FDH-së, 4 prill 2008

Pas 17 shkurtit të 2008-ës, në komunën e Shtërpcës/Štrpce, mbretëron një situatë e veçantë. Zyrtarët serbë kanë vazhduar të shkojnë në punë edhe pse jo në mënyrë të rregullt, por refuzojnë që t'u ofrojnë shërbime qytetarëve. Nga ana tjetër, zyrtarët shqiptarë shkojnë në punë rregullisht dhe ofrojnë shërbime për të gjithë qytetarët.

Serbët kryesisht janë kthyer në vendet e punës në zyrat për komunitete, të cilat ndodhen bren-

da fshatrave serbe, siç është rasti në komunat e Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje dhe Gjilanit/Gnjilane. Megjithatë, në komunat e Prishtinës/Priština, Obiliqit/Obilić ose Kamenicës/Kamenica, pothuajse të gjithë serbët janë kthyer në vendet e tyre të punës, të cilat ndodhen në ndërtesën e komunës. Por, aty ku serbët janë kthyer në punë, disa nga shërbimet nuk punojnë me kapacitet të plotë, siç është rasti me Zyrën për komunitete të komunës së Prishtinës/Priština. Përkundër kësaj, disa zyrtarë të kësaj zyre, si serbë ashtu edhe shqiptarë, rregullisht i vizitojnë të kthyerit:

Pa marrë parasysh situatën e krijuar, ne i vizitojmë rregullisht të gjithë serbët, që jetojnë këtu në Prishtinë, por edhe ata në vendbanimet rurale. Familjet që jetojnë në Prishtinë, kryesisht përbëhen nga njerëz të moshuar dhe kanë nevojë për mbështetje. Nga përvoja ime gjatë punës në zyrën për kthim, mund të them se shumica e personave të shpërngulur, të cilët kanë vendosur të kthehen, janë shumë të interesuar të gjejnë ndonjë punë dhe me kënaqësi do të pranonin të punojnë për institucionet kosovare. Ata na thonë: „çka më duhet shtëpia nëse nuk kam punë prej të cilës të jetoj"

M. N. zyrtar i Zyrës për Kthim
në KK të Prishtinës/Priština
Intervistë e FDH-së, 1 prill 2008

Një pjesë e serbëve fare nuk e ka lëshuar punën. Kjo vlen posaçërisht për serbët, që janë të punësuar në zyrat për komunitete në fshatrat Mushnikovë/Mušnikovo, Babushi Serb/Srpski-Babuš dhe Bajë/Banje.

Të gjithë, 65 serbët, të cilët para shpalljes së pavarësisë punonin në institucionet komunale të Prishtinës/Priština, para së gjithash në Zyrën për komunitete dhe Zyrën për kthim, që gjenden në Graçanicë/Gračanica, por edhe në ndërtesën e komunës së Prishtinës/Priština, janë kthyer në punë. Të gjithë serbët, që më parë kanë punuar në institucionet komunale në Pejë/Peć, dhe Klinë/Klina, vazhdojnë të punojnë aty. Nga 11 serbët e punësuar në institucionet e komunës së Obiliqit/Obilić, 10 nga ata përsëri janë kthyer në punë, kurse në Kamenicë/Kamenica, 45 nga 48 serbët e punësuar janë kthyer në punë. Kur është fjala për Fushë-Kosovën/Kosovo-Polje, në institucionet komunale janë kthyer vetëm dy nga 19 serbët e punësuar në komunë para 17 shkurtit, respektivisht, janë kthyer 5 nga 15 të punësuarit në Shtëpinë e Shëndetit në Fushë-Kosovë/KosovoPolje, por edhe ata në punë qëndrojnë vetëm për një kohë të shkurtër. Gjendje e njëjtë mbretëron edhe në Gjilan/Gnjilane. Në institucionet komunale para shpalljes së pavarësisë kanë punuar 40 serbë: 13 kanë punuar në Zyrën për komunitete, e cila ndodhet në fshatin Kufcë e Epërme/Gornje Kusce, përderisa 27 prej tyre kanë punuar në administratën e komunës, në qytet. Pas 17 shkurtit 2008, të gjithë të punësuarit janë kthyer në Zyrën për komunitete, përderisa vetëm dy serbë janë kthyer në institucionet komunale, të cilat ndodhen në qytet.

Unë ende punoj në Zyrën për komunitete në fshatin Mushnikovë. Nuk e kam ndërprerë punën për asnjë moment dhe as nuk do ta ndërpres. Le të luftojnë ata që duan të luftojnë – unë nuk dua. Dy serbë nga fshati ynë janë ftuar ex oficcio të marrin pjesë në punën e Kuvendit të Komunës së Prizrenit dhe atje t'i përfaqësojnë interesat e komunitetit serb. Ata vazhdojnë të shkojnë në mbledhje, sa herë që ftohen.

T.V. serb nga fshati Mushnikovë/Mušnikovo
Intervistë e FDH-së, 11 prill 2008

Kemi biseduar me ata nëpërmjet telefonit dhe na kanë thënë se nuk vijnë në punë ngase nuk ndihen të sigurt. Gjendja faktike tregon të kundërtën; komuna ka organizuar minibus, i cili që nga fillimi i ka transportuar serbët e punësuar deri në punë dhe i ka kthyer në shtëpi në fshatrat Shilovë, Kufcë e Epërme, Koretish, Makresh, derisa për një punëtor nga fshati Livoç komuna ka paguar taksi. Qytetarët tjerë të komunitetit serb vazhdojnë të vijnë në komunë për shkak të nevojave të ndryshme, sikurse edhe para 17 shkurtit të vitit 2008. Ky është edhe një argument më shumë, i cili nuk shkon në favor të pohimeve të serbëve të punësuar në komunën e Gjilanit, të cilët, sipas mendimit tim, kanë problem me pranimin e realitetit. Komuna ende nuk ka ndërmarrë kurrfarë masash ndaj serbëve, që e bojkotojnë punën, sepse ky është një problem politik. Ata janë ende në listat tona të rrogave.

S.O. shef i Administratës së Burimeve
Njerëzore në Kuvendin e Komunës së
Gjilanit/Gnjilane
Intervistë e FDH-së, 2. prill 2008

Në zyrën për komunitete punojnë shtatë zyrtarë dhe të gjithë janë nga komunitetet pakicë. Ata vazhdojnë të punojnë aty. Nuk ka pasur ndonjë rast që dikush të ketë lëshuar punën pas 17 sh-

kurtit të këtij viti. Shefi i zyrës vjen rregullisht në mbledhjet e komunës, madje udhëton me veturën e tij dhe nuk ka asnjë problem. Kur u takuam herën e fundit, ai më la të kuptojë se disa individë, me urdhër të Qeverisë së Serbisë, ushtrojnë presion në të dhe bashkëpunëtorët e tij. Ai më tha se do të vazhdojnë të punojnë për institucionet e Kosovës.

F.B. zyrtar në Zyrën për kthim në Kuvendin e Komunës Skenderaj/Srbica
Intervistë e FDH-së, 11prill 2008

3.6.3. Gjendja pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës në institucionet qendrore të Kosovës dhe ndërmarrjet publike

Para shpalljes së pavarësisë në SHPK kanë punuar 7119 policë, nga të cilët 710 ose 9.97% ishin nga radhët e komunitetit serb. Menjëherë pas shpalljes së pavarësisë, 296 policë serbë kanë filluar bojkotin duke deklaruar se nuk duan të vihen nën komandën e SHPK-së, por vetëm nën komandën e UNMIK-ut. Më pas, katër policë janë kthyer në punë, kurse 292 kanë vazhduar grevën. Ndryshe është gjendja me policët serbë në Veri të Kosovës, përkatësisht në komunat Mitrovica e Veriut/Mitrovica, Zveçan/Zvečan, Zubin Potok/Zubin Potok dhe Leposaviq/Leposavić, në të cilat pak para shpalljes së pavarësisë kishte filluar transformimi dhe kalimi i komandës nga UNMIK-u në SHPK. Duke pasur parasysh se transferimi i kompetencave nuk është kryer, kurse në ndërkohë ka ndodhur shpallja e pavarësisë, nuk dihet si do të përfundojë ky transferim. Me qëllim që të sigurohet mbetja e policëve serbë në SHPK, pas shpalljes së pavarësisë serbëve u janë ofruar masa shtesë të sigurisë, nëse dikush nga policët ndihet i frikësuar. Megjithatë, serbët këtë e refuzuan.

Para 17 shkurtit të vitit 2008, në *Hekurudhat e Kosovës* kanë punuar 41 serbë. Megjithatë, më 3 mars 2008, *Hekurudhat e Serbisë* e kanë uzurpuar gjithë infrastrukturën e hekurudhave të Kosovës në Veri, kurse 19 serbë kanë vendosur që më të mos punojnë për *Hekurudhat e Kosovës* dhe janë vënë në dispozicion të *Hekurudhave të Serbisë*. Uzurpimi i infrastrukturës hekurudhore në Veri ka ndikuar në ndërprerjen e qarkullimit të „Trenit të lëvizjes së lirë".

Pas shpalljes së pavarësisë, 82 nga 154 serbët, që punonin në Shërbimin Korrektues të Kosovës, e kanë lëshuar punën. Ministrja e Drejtësisë në Qeverinë e Kosovës, Nekibe Kelmendi, që para shpalljes së pavarësisë është përpjekur t'i bindë serbët, që kanë punuar në këtë institucion, të qëndrojnë në vendet e tyre të punës. Me këtë rast, serbët në parim janë pajtuar. Por, pas presioneve të Qeverisë së Serbisë, ata e kanë lëshuar punën. Edhe pas largimit nga puna Ministrja e Drejtësisë disa herë është përpjekur t'i kthejë serbët në punë, por pa sukses.[7]

Nga 58 serbët e punësuar në doganat e UNMIK-ut, 49 e kanë lëshuar punën.

Sa i përket KEK-ut, PTK-së dhe *Aeroportit të Prishtinës/Priština,* të gjithë serbët, që punojnë në këto institucione publike kanë vazhduar punën edhe pas shpalljes së pavarësisë: 28 në KEK, 41 në PTK dhe pesë në Aeroport.

3.6.3.1. Masat e institucioneve

Institucionet e Kosovës kanë ndërmarrë të njëjta masa ndaj të gjithë serbëve, të cilët nuk janë kthyer në punë pas 17 shkurtit. Pothuajse të gjithë janë suspenduar dhe deri në vendimin e organit të shkallës së dytë (60 ditë pas suspendimit), do t'u paguhet prej 50për qind deri njëqind për qind e rrogës: SHPK-ja do të paguajë rrogën e plotë[8], Shërbimi Korrektues i Kosovës 70%[8], *Hekurudhat e Kosovës* 50%[10]

Me vendim të doganave të UNMIK-ut, të gjithë të suspenduarit kanë marrë rrogën e plotë për muajin shkurt, por pas një marsit askujt nuk do t'i paguhen mëditjet për ditët, që nuk paraqiten në punë.[11]

7 R.H. komesar i Shërbimit korrektues të Kosovës, intervistë e FDH-së, 4 prill 2008.
8 V.E. zëdhënës i SHPK-së, intervistë e FDH-së, 26 mars 2008.
9 R.H. komesar i Shërbimit korrektues të Kosovës, intervistë e FDH-së, 4 prill 2008.
10 R.M. udhëheqës i burimeve njerëzore të Hekurudhave të Kosovës, intervistë e FDH-së, 1 prill 2008.
11 B.K. udhëheqës i sektorit të burimeve njerëzore në dogana, intervistë e FDH-së, 15 prill 2008.

3.7. Informimi

Serbët kryesisht informohen nëpërmjet RTS-së dhe programit të RTK-së në gjuhën serbe *Nedeljni kolaž,* i cili emitohet të dielën, në ora 12:30 dhe lajmeve në gjuhën serbe, të cilat emitohen prej të hënës deri të shtunën, prej orës 19:00 deri në 19:15. Pjesëtarët e këtij komuniteti mendojnë se është diskriminuese që ata paguajnë shumë të njëjtë për RTK-në sikur shqiptarët, kur ka aq pak informacione në gjuhën serbe. Ankesa për parapagimin e RTK-së kanë në veçanti banorët e Mushnikovës /Mušnikovo, të cilët nuk kanë sinjal të RTK-së, por duhet ta paguajnë atë. Në disa vende, si për shembull në Plemetin/Plemetine, ekzistojnë radiostacione lokale, të cilat emitojnë program në gjuhën serbe. Marrë në përgjithësi, serbët nuk kanë kurrfarë informatash për vendet e punës dhe aktivitetet e komunës dhe, me përjashtim të serbëve të Mushnikovës/Mušnikovo, as që janë të interesuar për informata të tilla. Pothuajse askush nuk e lexon shtypin ditor, kurse internetin, si medium e shfrytëzon vetëm një numër i vogël i serbëve dhe atë kryesisht ata, që jetojnë në qytete. Disa serbë, të cilët e kuptojnë gjuhën shqipe i përcjellin TV kanalet në gjuhën shqipe si: RTV 21, KOHA TV dhe RTK.

3.8. Shkelja e të drejtave gjatë privatizimit të kompanive shoqërore në Kosovë

Kam punuar në hotelin "Grand" deri në qershor të vitit 1999. Pas kthimit të shqiptarëve nga frika nuk jam lajmëruar në punë. Kam dëgjuar në mediat serbe, por edhe prej një kolegu, që jeton në Serbi, se hoteli është privatizuar. Kemi angazhuar një avokat që të kërkojë përqindje nga privatizimi i hotelit për punëtorët, të cilët kanë punuar aty. Neve na kanë thënë se nuk kemi të drejtë në përqindje, çka nuk është e vërtetë, prandaj kemi vendosur që këtë të drejtë ta realizojmë me rrugë gjyqësore.

M. K. serbe nga Prishtina/Priština
Intervistë e FDH-së, 21 shkurt 2008

4. Romët

4.1. Liria e lëvizjes

Në komunat ku FDH – Kosovë ka kryer hulumtimin, ka konstatuar se në përgjithësi romët gëzojnë lirinë e lëvizjes, me përjashtim të atyre, që jetojnë në Plemetin/Plemetine, ku gjendja e romëve është e njëjtë me atë të serbëve. Deri në shpalljen e pavarësisë së Kosovës, romët e Plementinit/Plemetine, e kanë shfrytëzuar vetëm «Trenin e lëvizjes së lirë» për transport dhe kjo për shkaqe sigurie, por edhe për arsye sociale, sepse bileta ishte e lirë kurse pothuajse të gjithë romët e këtij fshati janë raste sociale. Pas shpalljes së pavarësisë, mundësitë për transport janë të kufizuara kurse transporti i shtrenjtë dhe atë vetëm me taksi, autobusë privat, që transportojnë serbë ose automobilat e tyre, nëse kanë. Ndërprerja e qarkullimit të «Trenit të lëvizjes së lirë» në radhë të parë i ka goditur romët e sëmurë.

Është viti i pestë që po e dërgoj vajzën, Valentinën, për dializë në Mitrovicë. Është e domosdoshme që tre herë në javë të bëjë dializën, sepse një veshkë nuk i funksionon fare kurse ekziston rreziku që edhe veshka tjetër të dështojë. Ne jemi shumë të varfër dhe tre vitet e fundit kemi udhëtuar me tren, i cili është i sigurt dhe i lirë. E paguanim biletën deri në Zveçan dhe prej aty shkonim me taksi në spitalin e Mitrovicës Veriore. Prej kohës kur treni nuk qarkullon më, Valentinën e dërgon në Mitrovicë auto-ambulanca e Prilluzhës. Shërbimi i tyre është falas, por kemi pasur probleme në rastet kur auto-ambulanca nuk ishte në dispozicion.

M. K. Rom nga Plemetini/Plemetine
Intervistë e FDH-së, 2 prill 2008.

Romët, si dhe të kthyerit tjerë në lagjen Abdullah Presheva/Avdulah Preševa, në Gjilan/Gnjilane, e shfrytëzojnë transportin publik për të udhëtuar në gjithë Kosovën.

Unë e përdor transportin publik në mënyrë që të shkoj në Prishtinë dhe Fushë-Kosovë. E pres autobusin, paguaj biletën dhe gjithçka është në rregull. Asnjëherë nuk më ka ndodhur të kem probleme me udhëtarët tjerë, e as nuk ka ngjarë që dikush të më ofendoëj. Unë dallohem lehtë që jam rom, por deri tani nuk kam pasur ndonjë problem për shkak të përkatësisë sime kombëtare.

S.Q. rom nga Gjilani/Gnjilane
Intervistë e FDH-së, 19 janar 2008

4.2. Zbatimi i ligjit për përdorimin e gjuhëve në institucione

Në komunikim me zyrtarët komunal romët shërbehen në gjuhën serbe dhe shqipe, sepse në asnjë

komunë të Kosovës gjuha rome nuk është gjuhë zyrtare, kurse nëpunësit nuk e flasin gjuhën e tyre. Informatat, në tabelat e shpalljeve, nuk janë në gjuhën rome, ashtu siç nuk ka as edhe një mbishkrim të vetëm në këtë gjuhë, madje as faturat e ndërmarrjeve publike nuk përgatiten në gjuhën rome. Vetëm në komunën e Prishtinës/ Priština, pjesëtarët e komunitetit rom mund t'iu drejtohen zyrtarëve në gjuhën e tyre, meqenëse në këtë komunë gjuha rome e ka statusin e gjuhës në përdorim. Romët kanë qasje të lirë në të gjitha institucionet e Kosovës dhe zyrtarëve u drejtohen në gjuhën serbe dhe shqipe. Pjesëtarët e këtij komuniteti e marrin gjithë dokumentacionin në njërën nga këto dy gjuhë. Romët, që jetojnë në Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje pohojnë se nëse zyrtarëve shqiptarë u drejtohen në gjuhën shqipe ata kryejnë punë më shpejt. Romët nuk janë të kënaqur me punën e përfaqësuesve të tyre në komuna. E tillë është gjendja edhe me përfaqësuesit e romëve në komunën e Mitrovicës Jugore/Mitrovica.

4.3. E drejta për shkollim

Romët shkollohen si në institucionet arsimore, që janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, ashtu edhe në ato në kompetencë të Qeverisë së Serbisë, megjithatë, në asnjë shkollë mësimi nuk zhvillohet në gjuhën rome. Vetëm në shkollat serbe romëve u mundësohet të mësojnë gjuhën e tyre si lëndë zgjedhore, përderisa një gjë e tillë nuk është organizuar në shkollat, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Në përgjithësi, numri më i madh i romëve shkollohet në gjuhën serbe. Gjendja është e tillë në komunën e Gjilanit/Gnjilane, Obiliqit/Obilić dhe në Mitrovicën Jugore dhe Veriore/Mitrovica, etj. Konkretisht, rreth 90% e romëve, që jetojnë në komunën e Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje, e vijojnë mësimin në shkollat serbe. Në disa vende romët e ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake.

Dyzet e tre fëmijë romë dhe ashkalinj nga lagjja e romëve në Mitrovicën Jugore shkojnë në shkollat serbe, që ndodhen në pjesën Veriore të Mitrovicës/Mitrovica. Transporti i tyre është mundësuar nëpërmjet të një furgoni, por prej mesit të shkurtit furgoni më nuk qarkullon, sepse është prishur. Kishte një iniciativë nga UNICEF-i dhe Drejtoria për Arsim të Komunës së Mitrovocës/Mitrovica, që fëmijët romë dhe ashkalinj të vazhdojnë mësimin në shkollat e Mitrovicës Jugore/Mitrovica, por kjo nismë ka dështuar.

Pas kthimit tonë në lagje, në gusht të vitit 2007, zyrtarët e komunës na kanë thënë se nëse i regjistrojmë fëmijët në shkollat e pjesës Jugore të Mitrovicës, ku do të mësonin në gjuhën shqipe, ata do t'i marrin falas mjetet shkollore dhe librat nëpërmjet UNICEF-it. Ne pranuam. U përgatit regjistri, por nuk kemi marrë kurrfarë ndihme, prandaj fëmijët kanë vazhduar të shkojnë në shkollat në Veri. Në fund të shtatorit të vitit 2007 na kanë vizituar përfaqësuesit e UNICEF-it dhe na kanë pyetur nëse fëmijët kanë filluar të shkojnë në shkollat e pjesës Jugore të Mitrovicës, sepse ata e kishin dërguar një pjesë të ndihmës. Nuk kemi marrë ende përgjigje se si ka ndodhur kjo dredhi.

Q.G. rom nga Mitrovica/Mitrovica jugore
Intervistë e FDH-së, 12 shkurt 2008

4.4. E drejta për përkujdesje shëndetësore

Romët i shfrytëzojnë njësoj si shërbimet e institucioneve paralele të Qeverisë së Serbisë ashtu edhe shtëpitë e shëndetit në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Mjekët e të gjitha ambulancave sillen në mënyrë korrekte me pjesëtarët e këtij komunitetit. Megjithatë, romët më tepër kërkojnë ndihmë në ambulancat serbe, në radhë të parë për shkak të varfërisë, sepse atje nuk paguhet participimi për kontroll mjekësore. Në Shtëpinë e Shëndetit të Gjilanit/Gnjilane, romët, që janë kategori sociale nuk paguajnë participim. Në vendet, ku romët nuk ndihen të sigurt, ata vizitohen në radhë të parë në ambulancat serbe. Në disa komuna me shumicë shqiptare, siç është *lagjja rome* në Mitrovicën Jugore/Mitrovica, romët nuk kanë përkujdesje të vazhdueshme mjekësore. Në lagje ekziston ambulanca, në të cilën punojnë tre medicinal të komunitetit shqiptar. Dy herë në javë në ambulancë vjen mjeku shqiptar. Romët me të komunikojnë në gjuhën shqipe. Orari i punës së ambulancës është prej orës 7:00 deri në ora 14:00, përderisa gjatë fundjavës ajo është e mbyllur.[12]

12 Q.G. rom , Intervistë e FDH-së, 14 shkurt 2008

4.5. E drejta për punësim

Romët kryesisht janë të papunë dhe janë kategori e rrezikuar sociale. Një numër i vogël i romëve është kthyer në vendet e tyre të punës pas përfundimit të luftës, në qershor të vitit 1999. Ata, të cilët janë të punësuar, kryesisht bëjnë punë ndihmëse, ose punojnë në ndërmarrjet publike për pastrimin e qyteteve. Romët janë të mendimit se nuk qëndrojnë pohimet se nuk ka romë të kualifikuar për vende më të rëndësishme të punës. Ata janë të diskriminuar sa i përket natyrës së punës, që e kryejnë. Për shembull, asnjë rom dhe ashkali nuk është i punësuar në institucionet kosovare në Mitrovicën Jugore/Mitrovica. Dhjetë romë punojnë në fabrikën e brumërave *Zhitopromet*. Qeveria e Kosovës nuk e ka përkrahur projektin e romëve dhe ashkalinjve të kësaj lagjeje, për hapjen e fabrikës së përpunimit të drurit, në të cilën do të duhej të punonin dyzet veta, si dhe projektin për një fermë bagëtishë. Ata nuk kanë marrë përgjigje pse nuk do të financohet asnjë nga këto projekte.[13] Në komunën e Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje momentalisht janë të punësuar vetëm dy pjesëtarë të komunitetit romë: njëri punon në komunë, kurse tjetri në ambulancën serbe të fshatit Uglar/Ugljare.

Rreth 60 familje rome janë raste sociale, derisa të tjerët ekzistencën e sigurojnë duke kërkuar nëpër kontejnerët dhe deponitë e mbeturinave. Shpesh më ka rënë të dëgjoj se romët nuk janë të përfaqësuar nëpër institucione dhe ndërmarrje publike, sepse nuk janë të kualifikuar. Nuk është e vërtetë se romët janë të pakualifikuar, ka mjaft romë që kanë përfunduar shkollën e mesme. Në këtë drejtim na ka ndihmuar shumë projekti i shkollimit të shpejtuar, i cili u ka mundësuar shume nxënësve, që e kishin lënë shkollën për shkaqe ekonomike të kthehen në bankat shkollore. Gjatë dy muajve të fundit, katër familje me 25 anëtarë e kanë lëshuar Kosovën nga pamundësia për t'u punësuar. Dy familje e kanë shitur pronën e tyre, kështu që ky trend nuk do të ndalet nëse komuniteti rom vazhdon të injorohet në këtë drejtim.

M.B. rom nga Fushë-Kosova/Kosovo-Polje
Intervistë e FDH-së, 21 shkurt 2008

Na kanë ndërtuar shtëpi, ku nuk ka kushte për jetesë, por nuk kanë menduar për punësimin e të kthyerve. Nëse vazhdon kjo gjendje, të gjithë do ta lëshojmë lagjen e romëve. Na kanë premtuar fusha dhe kodra, sepse kanë pasur për qëllim vetëm të na kthejnë. Në deklaratën për kthim thuhet se një vit do të marrim ndihmë humanitare, por e kemi marrë vetëm për tre muaj. Gjithashtu, thuhet se nuk do t'i paguajmë shpenzimet komunale derisa të punësohet ndonjë anëtar i familjes, por faturat vazhdojnë të na vijnë. Të gjitha familjet kanë aplikuar që të mos e paguajnë rrymën sepse janë raste sociale. Nëfatura emrat dhe mbiemrat janë të shkruara në gjuhën shqipe. Restriksionet janë të përditshme dhe pjesën më të madhe të kohës nuk ka rrymë. Shikuar në përgjithësi, më mirë i kishim punët në kampet e Mitrovicës veriore.

Q. G. rom nga MitrovicaJugore/Mitrovica
Intervistë e FDH-së, 12 shkurt 2008

4.5.1. Gjendja pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës

Një rom i punësuar në komunën e Novoberdës/Novo Brdo, pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, nuk është kthyer më në punë, duke u solidarizuar me serbët. Udhëheqja komunale kundër tij ka marrë të njëjtat masa si edhe ndaj serbëve, të cilët bojkotojnë punën.

4.6. Informimi

Në përgjithësi, romët nuk janë të kënaqur me informimin në gjuhën e tyre. Ata para së gjithash informohen nëpërmjet programit të RTK-së në gjuhën rome *Yekipe,* që emetohet një herë në javë, të enjten në ora 17:15. Nuk ka emisione informative në gjuhën rome. Për këtë arsye romët ankohen se paguajnë të njëjtën shumë për programet e RTK-së, sikurse pjesëtarët e komuniteteve tjera. Romët informohen edhe nëpërmjet shërbimit publik të RTK-së në gjuhën shqipe, RTS-së, përmes valëve satelitore, si dhe televizioneve lokale në gjuhën serbe dhe shqipe: në Gjilan/Gnjilane e përcjellin TV *Vali,* në gjuhën shqipe dhe në Mitrovicën Veriore/Mitrovica, Radio *Kiss,* të cilat një herë në javë emetojnë emision në gjuhën rome, në kohëzgjatje prej 30 minutave, televizionin serb *Most,* i cili një herë në javë emeton një emision në gjuhën rome, në kohëzgjatje prej 90 minutash.

13 Q.G. rom , Intervistë e FDH-së, 14 shkurt 2008

Romët dhe ashkalinjtë nuk mund të informohen mbi punën e komunës dhe institucioneve tjera kosovare në Mitrovicën Jugore/Mitrovica, nëpërmjet radio *Kiss-it* ose TV *Most-it*, sepse ato janë të themeluara në Veri të qytetit.

5. Turqit

5.1. Liria e lëvizjes

Pjesëtarët e komunitetit turk janë të integruar plotësisht në shoqërinë kosovare dhe gëzojnë lirinë e plotë të lëvizjes. Integrimin e tyre e ka lehtësuar fakti se pothuajse të gjithë turqit e flasin gjuhën shqipe dhe një numër i madh i shqiptarëve flet turqisht.

5.2. Zbatimi i ligjit për përdorimin e gjuhëve në institucione

Në komunën e Prizrenit/Prizren, Gjilanit/Gnjilane, dhe Mitrovicës Jugore/Mitrovica, përpos gjuhës shqipe dhe serbe edhe gjuha turke është shpallur gjuhë zyrtare. Gjuha turke është gjuhë zyrtare edhe në pilot komunën e Mamushës/Mamuša. Turqit e Mamushës/Mamuša, të gjitha dokumentet i marrin në gjuhën turke, kurse në Prizren/Prizren, ndodh që turqit t'i marrin dokumentet në gjuhën shqipe. Gjatë periudhës 1999 – 2001, turqit e Mamushës kanë refuzuar të regjistrohen, në shenjë proteste ndaj mosrespektimit të rregullave gramatikore dhe drejtshkrimore të gjuhës turke gjatë regjistrimit të emrave të tyre në dokumentet zyrtare të komunës dhe në dokumentet e tyre personale. Ky lëshim është korrigjuar në vitin 2001. Ligji për përdorimin e gjuhëve në komunën e Gjilanit/Gnjilane, pothuajse fare nuk respektohet kur është në pyetje komuniteti turk, edhe pse turqishtja është gjuhë zyrtare në këtë komunë. Dokumentacioni mund të merret vetëm në gjuhën shqipe ose serbe, kurse përkthyesi për gjuhën turke nuk është punësuar ende. Emrat e turqve në dokumente janë të shkruara në përputhje me rregullat drejtshkrimore të gjuhës shqipe, përderisa zyrtarët e komunës nuk e flasin gjuhën turke, prandaj turqit detyrohen që të komunikojnë në gjuhën shqipe.

Dokumentacioni dhe formularët për regjistrimin e biznesit janë përgatitur në Qendrën për Regjistrimin e Biznesit, e cila ndodhet në Prishtinë/Priština. Dokumentacioni në fjalë është në gjuhën shqipe. Për dallim nga kjo, formularët për pagimin e tatimit, të cilat i përgatit komuna e Prizrenit/Prizren, janë në gjuhën shqipe, serbe dhe turke.

Unë kam butik në Prizren dhe Prishtinë. Gjithë dokumentacioni është në gjuhën shqipe. Formularët për regjistrimin e biznesit dhe pagesës së tatimit janë vetëm në gjuhën shqipe. Vetëm kërkesa për pagesën e taksës vjetore komunale është shkruar në gjuhën shqipe, serbe dhe turke. Këtë dokument e përgatit Drejtoria për Ekonomi dhe Financa, Sektori i të Hyrave Publike të Kuvendit Komunal të Prizrenit. Gjithë procedurën, që ka të bëjë me regjistrimin e biznesit dhe tatimin e kryej në gjuhën shqipe.

P. K. turke nga Prizreni/Prizren
Intervistë e FDH-së, 20 janar 2008

Në të gjitha rajonet dhe komunat, ku jetojnë turqit, madje edhe në komunat ku gjuha turke është gjuhë zyrtare, ndërmarrjet publike e përgatisin dokumentacionin në gjuhën serbe dhe shqipe, ose vetëm në gjuhën shqipe, kurse nganjëherë edhe në gjuhën angleze.

Shtëpia e shëndetit dokumentacionin e lëshon në gjuhën turke. Problem kemi pasur me PTK-në, meqenëse ka refuzuar ta vendosë edhe mbishkrimin në gjuhën turke në tabelën në hyrje të ndërtesës, prandaj nuk kemi lejuar që të vendoset tabela. Gjithashtu, kemi refuzuar të regjistrohemi për dy vjet, sepse nuk kanë pranuar që emrat tonë në dokumentet private të shkruhen në përputhje me rregullat drejtshkrimore të gjuhës turke. Në fund kanë lëshuar pe, por KEK-u, PTK-ja, Ujësjellësi si edhe ndërmarrjet tjera publike, të cilat ofrojnë shërbime në Mamushë, në faturat e tyre nuk e respektojnë drejtshkrimin e gjuhës turke kur i shkruajnë emrat dhe mbiemrat tonë.

R. K. turk nga Mamusha/Mamuša
Intervistë e FDH-së, 20 janar 2008

Ne ia tërhoqëm vërejtjen OSBE-së për mosshkrimin e drejtë të emrave të pjesëtarëve të komunitetit turk, ata reaguan dhe i përmirësuan gabimet e bëra. Sot, zyrtarët komunal bëjnë të njëjtat gabime. Ne vazhdimisht ua tërheqim vërejtjen për këtë problem, por marrim përgjigje se kjo ndodh për shkak të problemeve teknike dhe ata nuk mund të bëjnë asgjë në këtë drejtim, çka nuk është e vërtetë. Kulmi i mosrespektimit të të drejtave ka ngjarë gjatë zgjedhjeve

të fundit parlamentare dhe lokale, kur në qytetin tonë nuk kishte as edhe një informatë të vetme në gjuhën turke në lidhje me zgjedhjet. Madje, as fletëvotimet, e as udhëzimet për mënyrën e votimit nuk ishin në gjuhën turke. Në qytet nuk mund të shihni shpallje, informata, lajmërime ose ftesa të përgatitura në gjuhën turke.

N.G. turke nga Gjilani/Gnjilane
Intervistë e FDH-së, 15 shkurt 2008.

5.3. E drejta në punësim

Turqit e vijojnë mësimin në gjuhën turke, në shkollat, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Problemi më i madh për shkollim në gjuhën turke është mungesa e teksteve shkollore, si dhe e literaturës profesionale: përderisa janë shtypur disa libra shkollore për shkollën fillore (për klasën e I, II, VI, VII dhe IX), ende nuk është përpiluar asnjë tekst mësimor në gjuhën turke për shkolla të mesme, e as për ato fakultete ku mësimi zhvillohet në gjuhën turke. Në Prizren/Prizren, Gjilan/Gnjilane, Mamushë/Mamuša dhe në Prishtinë/Priština, ekzistojnë shkolla fillore dhe të mesme, ku mësimi zhvillohet në gjuhën turke, përderisa në Prizren/Prizren, dhe Prishtinë/Priština, ka fakultete për shkollim në gjuhën turke. Turqia ndan bursa duke i mundësuar një numri të turqve nga Kosova që të studiojnë në universitetet e atjeshme, përderisa Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë së Kosovës (MASHT-i) ofron bursa për një numër të caktuar të studentëve turq, të cilët duan të studiojnë në Universitetin e Prishtinës në gjuhën shqipe. Fillimisht këta turq duhet të ndjekin kursin e gjuhës shqipe.

5.4. E drejta për përkujdesje shëndetësore

Turqit trajtohen në shtëpitë e shëndetit, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Me mjekët shqiptarë komunikojnë në gjuhën shqipe, kurse me ata turq në turqisht. Me përjashtim të ambulancës së Mamushës/Mamuš, asnjë informatë në këto institucione nuk është në gjuhën turke.

5.5. E drejta për punësim

Një numër i vogël i turqve janë të punësuar në institucionet e Kosovës dhe në ndërmarrjet publike të Kosovës. Konkretisht, katër pjesëtarë të komunitetit turk janë të punësuar në Kuvendin e Komunës së Gjilanit/Gnjilane. Turqit punojnë kryesisht në sektorin privat dhe janë të punësuar në kompanitë e bashkëkombësve të tyre.

5.6. Informimi

Turqit informohen nëpërmjet programeve të lajmeve të RTK-së në gjuhën turke, të cilat emetohen gjashtë herë në javë, prej të hënës deri të shtunën, në kohëzgjatje prej 15 minuta dhe nëpërmjet emisionit argëtues *Mozaik,* që emetohet një herë në javë dhe atë të shtunën në ora 12:00, në kohëzgjatje prej 60 minutash. Turqit në Gjilan/Gnjilane, i përcjellin edhe disa media lokale, të cilat gjithashtu emetojnë program në gjuhën turke. Në rajonin e Prizrenit/Prizren, turqit informohen në gjuhën e tyre edhe nëpërmjet të revistës javore *Yeni Donem* dhe televizionit me të njëjtin emër. Duke qenë se e kuptojnë gjuhën shqipe, turqit i përcjellin edhe mediat në gjuhën shqipe.

6. Goranët dhe boshnjakët

6.1. Liria e lëvizjes

Pjesëtarët e këtyre dy komuniteteve gëzojnë lirinë e lëvizjes në gjithë territorin e Kosovës dhe në përgjithësi janë të integruar në shoqërinë kosovare. Në integrimin e tyre ka ndikuar edhe fakti se shumë goranë dhe boshnjakë e njohin gjuhën shqipe. Megjithatë, kanë ndodhur incidente sporadike, të cilat e rrezikojnë sigurinë e boshnjakëve. Kjo posaçërisht vlen për pjesën Veriore të Kosovës, ku serbët përbëjnë shumicën. Konkretisht, më 17 nëntor të vitit 2007, gjatë zgjedhjeve të fundit parlamentare në Kosovë, serbët lokalë nuk u kanë lejuar boshnjakëve të fshatrave Revatskë/Rvatska, Kalin/Kaljin dhe atyre nga Mahalla e Boshnjakëve/Bošnjačka mahala, në Mitrovicën Veriore/Mitrovica, të shkojnë në vendvotime. Këta boshnjakë kanë votuar në vendvotime të improvizuara, të cilat i ka mundësuar OSBE-ja.[14]

14 N.U, boshnjak nga Mitrovica/Mitrovca, Intervistë e FDH-së, 24 janar 2008

Kërcënimet vazhdojnë edhe sot e kësaj dite për shkak se po ndërtohet xhamia në fshatin Rvatskë, të cilën boshnjakët e ruajnë natë e ditë, sepse kanë marrë kërcënime nga serbët lokal se do ta djegin dhe rrëzojnë.

N. U. boshnjak nga Mitrovica/Mitrovica
Intervistë e FDH-së, 24 janar 2008

6.2. Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në institucione[15]

Boshnjakët dhe goranët nuk i shfrytëzojnë shërbimet e Zyrave për komunitete, por punët e tyre administrative i kryejnë drejtpërdrejt në institucionet e Kosovës. Sa i përket zbatimit të dispozitave të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve, gjendja nuk është e kënaqshme, megjithëse, në komunikim me zyrtarët e të gjitha institucioneve ata flasin në gjuhën boshnjake ose serbe. Në rast se zyrtarët nuk flasin gjuhën boshnjake/serbe, atëherë sipas nevojës ftohen përkthyesit.

Sa i përket zbatimit të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në institucione, gjendja është shumë më e mirë në komunën e Istogut/Istok, ku dokumentet i marrin boshnjakët e Dobrushës/Dobruša dhe Mitrovicës Veriore/Mitrovica, se sa në Mitrovicën Jugor/Mitrovica, dhe Dragash/Dragaš. Boshnjakët i marrin dokumentet në gjuhën amtare në institucionin e UNMIK-ut, i cili shërben si komunë në pjesën Veriore të Mitrovicës/Mitrovica, si dhe në Istog/Istok, në përputhje me rregullat drejtshkrimore të gjuhës së tyre, kurse edhe informatat në tabelën e shpalljeve janë gjithashtu në gjuhën boshnjake. Në komunën e Dragashit/Dragaš, dokumentacioni gjithashtu jipet në gjuhën boshnjake. Megjithatë, në Mitrovicën Jugore/Mitrovica, dokumentet, të cilat boshnjakët i marrin në gjuhën e tyre, nuk janë në përputhje me rregullat e drejtshkrimit të gjuhës boshnjake. Madje shpeshherë, dokumentacionin nuk e marrin në gjuhën boshnjake. Në Mitrovicën e Jugut/Mitrovica, dhe në Dragash/Dragaš, të gjitha informatat, në tabelat e shpalljeve janë në gjuhën shqipe, përkundër faktit se në Dragash/Dragaš, gjuha boshnjake është gjuhë zyrtare e komunës. Për më tepër, në Shtëpinë e Shëndetit në Dragash/Dragaš, ku mjekohen dhe punojnë boshnjakët dhe goranët, i gjithë dokumentacioni dhe kartelat mjekësore janë në gjuhën shqipe.

Faturat e KEK-ut dhe PTK-së, të cilat u dërgohen boshnjakëve dhe goranëve në Dragash/Dragaš, janë në gjuhën shqipe dhe serbe/boshnjake, përderisa faturat e ndërmarrjeve tjera publike janë vetëm në gjuhën shqipe. Në Mitrovicën Jugore/Mitrovica faturat e të gjitha ndërmarrjeve publike, me përjashtim atyre të PTK-së dhe KEK-ut, janë në gjuhën shqipe. Emrat e boshnjakëve në këto fatura janë shkruar në përputhje me rregullat drejtshkrimore të gjuhës shqipe. Për sa u përket institucioneve tjera në pjesën Jugore të Mitrovicës/Mitrovica, boshnjakët kanë raporte më të mira me Bashkësinë Islame. Të gjitha informatat në këtë institucion janë të shkruara edhe në gjuhën boshnjake. Dokumentacionin e shkruar, të cilin boshnjakët e marrin nga Bashkësia Islame është gjithashtu në gjuhën boshnjake. Teksti është shkruar në përputhje me rregullat drejtshkrimore dhe gramatikore të gjuhës boshnjake.

Komuniteti boshnjak në Mitrovicë/Mitrovica, nuk është i kënaqur me punën e përfaqësuesve të pakicave në nivel komunal dhe qendror.

Kur bëhet fjalë për përfaqësuesit e komuniteteve pakicë në komunën e Mitrovicës, mendoj se ata nuk e kryejnë punën në përputhje me detyrimet, të cilat i kanë marrë. Për këtë arsye, ne në Lagjen e Boshnjakëve së bashku me komunitetet tjera kemi formuar Komitetin për komunitete, autoriteti i së cilit është më i madh se Zyra për komunitete, e cila e mban monopolin e konkurseve dmth të vendeve të lira të punës në komunë, sepse gjithmonë ato përfundojnë në sirtarët e tyre. Ne nuk kemi dijeni se komuna ka shpallur vende të lira të punës.

N. U. boshnjak nga Mitrovica/Mitrovica
Intervistë e FDH-së, 24 janar 2008

6.3. E drejta në arsimim

Boshnjakët dhe një numër i vogël i goranëve shkollohen në institucionet, që janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës dhe ndjekin mësimin në

15 Është me rëndësi të theksohet se zyrtarët e institucioneve të Kosovës, duke përfshirë edhe vetë boshnjakët, nuk bëjnë dallim mes gjuhës boshnjake dhe asaj serbe.

gjuhën boshnjake, përderisa shumica e goranëve fëmijët e tyre i dërgojnë në shkollat serbe, ku mësojnë në gjuhën serbe. Pothuajse në të gjitha qytetet, ku jetojnë boshnjakët ekzistojnë shkolla fillore dhe të mesme, ku ata mund të arsimohen në gjuhën e tyre amtare, si për shembull në Dragash/Dragaš, Pejë/Peć ose Prishtinë/Priština. Në fshatrat siç është Dobrusha/Dobruša, Vitomirica/Vitomirica, mësimi zhvillohet vetëm në shkollat fillore. Kur është fjala për institucionet e shkollimit të lartë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, boshnjakët mund të ndjekin Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren, si dhe Fakultetin e Shkencave të Aplikuara të Biznesit në Pejë/Peć, ku mësimi është organizuar edhe në gjuhën boshnjake. Në fakultetin privat AAB në Prishtinë/Priština, mësimi zhvillohet edhe në gjuhën boshnjake. Ligji për përdorimin e gjuhëve zbatohet plotësisht në këtë institucion. Gjithë dokumentacioni si dhe kontratat, ligjëratat dhe literatura janë edhe në gjuhën boshnjake. Ndryshe është gjendja në Fakultetin e Mësuesisë në Prizren /Prizren, ku gjithë dokumentacioni është vetëm në gjuhën shqipe.

6.4. E drejta në përkujdesje shëndetësore

Boshnjakët dhe goranët kërkojnë ndihmë mjekësore në shtëpitë e shëndetit, që janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës dhe të Qeverisë së Serbisë dhe me personelin mjekësor komunikojnë në gjuhën e tyre.

6.5. E drejta në punësim

Boshnjakët, ngjashëm sikur edhe komunitetet tjera pakicë, nuk janë të kënaqur me pjesëmarrjen e tyre në institucionet e Kosovës. Në komunën e Mitrovicës/Mitrovica, që ndodhet në pjesën Jugore të qytetit, janë të punësuar vetëm 16 boshnjakë, përderisa pesë të tjerë punojnë në administratën e UNMIK-ut, në pjesën Veriore të qytetit. Nuk ka të dhëna për numrin e saktë të boshnjakëve të punësuar në ndërmarrjet publike, meqenëse udhëheqësit e këtyre institucioneve kanë refuzuar t'ua japin përfaqësuesve të boshnjakëve numrin e të punësuarve nga radhët e komuniteteve pakicë. Tre boshnjakë, nga fshati Dobrushë/Dobruša, janë të punësuar në SHPK, gjashtë në komunën e Istogut/Istok, dhe një në Shtëpinë e Shëndetit në Istog/Istok. Boshnjakët janë të punësuar edhe në shkollat, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake. Kur është fjala për goranët, ata kryesisht janë të punësuar në bizneset e tyre private, megjithëse ka edhe goranë të punësuar në institucionet në kompetencë të Qeverisë së Kosovës dhe Qeverisë së Serbisë.

Boshnjakët ballafaqohen edhe me dukurinë e prezantimit të rrejshëm si boshnjakë, nga ana e disa shqiptarëve, me qëllim të zënies së vendeve të punës, të cilat janë paraparë t'u takojnë boshnjakëve.[16]

Zyrtarisht thuhet se rreth 100 boshnjakë janë të punësuar në SHPK, por ne dyshojmë se 40 prej tyre paraqiten rrejshëm si boshnjakë ... dua të theksoj se shqiptarët vijnë te unë dhe kërkojnë t'u lëshoj, vërtetoj apo nënshkruaj vërtetimin se janë pjesëtarë të komunitetit boshnjak, sepse më lehtë „e gjejnë veten" në vendet evropiane. Dallaveret e tilla i hedhim poshtë në mënyrë kategorike.

N. U. boshnjak nga Mitrovica/Mitrovica
Intervistë e FDH-së, 24 janar 2008

6.5.1. Gjendja pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës

Tre, nga 17 të punësuarit e komunitetit boshnjakë në doganat e UNMIK-ut, janë solidarizuar me serbët dhe deri më sot nuk janë paraqitur në punë. Të gjitha masat, të cilat ky institucion qendror i ka ndërmarrë ndaj serbëve, të cilët e bojkotojnë punën, vlejnë edhe për boshnjakët e sipërpërmendur.

6.6. Informimi

Valët e RTK-së nuk arrijnë në vendet, ku jeton shumica e boshnjakëve dhe pothuajse në të gjitha vendbanimet, ku jetojnë goranët nuk mund të përcillet programi i RTK-së. Kjo vlen për komunat e Dragashit/Dragaš dhe Mitrovicës/Mitrovica, prandaj pjesëtarët e këtyre komuniteteve nuk mund ta përcjellin programin e RTK-së në gjuhën boshnjake/serbe. Pavarësisht këtij fakti, ata janë të detyruar të paguajnë parapagimin për RTK. Goranët dhe boshnjakët në Dragash/Dragaš, dhe Mitrovicë/Mitrovica, mund të informohen nëpërmjet programeve satelitore të RTS-së. I vetmi medium

16 N.U, boshnjak nga Mitrovica/Mitrovica, Intervistë e FDH-së, 24 janar 2008

në Kosovë, që emiton program në gjuhën serbe/boshnjake, dhe atë gorane është radiostacioni lokal *Gora*. Banorët e Dragashit/Dragaš, në asnjë nga mediat nuk mund të informohen për hapjen e vendeve të lira të punës, madje as për vendet e lira të punës në Dragash/Dragaš. Boshnjakët në Mitrovicë/Mitrovica, një kohë janë informuar edhe nëpërmjet RTV Mitrovica/Mitrovica. Në këtë medium është emetuar program në gjuhën boshnjake, në kohëzgjatje prej 60 minutash. Nëpërmjet të këtij programi boshnjakët janë informuar edhe për vendet e lira të punës dhe për aktivitetet e autoriteteve komunale dhe qendrore. Sinjali i këtij televizioni është ndërprerë në fund të vitit 2007. Tani qytetarët pothuajse nuk kanë kurrfarë informatash për aktivitetet e komunës. Përpos RTS-së ata mund të përcjellin edhe TV *Most-in.*

Ata boshnjakë, të cilët mund të përcjellin programin e RTK-së në gjuhën e tyre, për shembull banorët e Dobrushës/Dobruš, thonë se nuk janë të kënaqur me kualitetin e këtij programit.

Ne e publikojmë çdo informatë që na dërgon komuna. Problemi qëndron në faktin se valët e radios nuk arrijnë në të gjitha fshatrat, ku jetojnë goranët dhe boshnjakët, sepse ne dëgjohemi vetëm në 13 nga 18 fshatrat, që gjenden në rajonin e Gorës. Problem tjetër që pengon transmetimin e programit janë restrikcionet e rrymës. Ne jemi mediumi i vetëm në komunë, që transmeton informacion në gjuhën boshnjake për aktualitetet në Kosovë. Problemi, që ende po „zvarritet" është pagesa e RTK-së në vlerë prej 3.5 euro për programet, të cilat ne nuk mund t'i shohim, sepse në Gorë nuk arrin sinjali i RTK-së. Sipas ligjit për RTK-në, ai i cili nuk ka sinjal nuk e ka për detyrë të paguajë taksën, por KEK-u nuk çan kokën për këtë absurditet dhe në faturat e tyre vazhdojnë ta faturojnë edhe taksën prej 3.5 euro për RTK-në. Shumica nga ne, që nuk deshëm ta paguajmë taksën për RTK-në, u ballafaquam me ndërprerjen e rrymës. Problemi u bë edhe më i madh pas vendimit për të dëshmuar pagesën e rrymës si kusht për regjistrimin e automjeteve, prandaj njerëzit janë detyruar ta paguajnë taksën për sinjalin e RTK-së, të cilin nuk e kemi.

N.T. boshnjak, Dragash/Dragaš
Intervistë e FDH-së, 19 janar 2008

7. Shqiptarët

7.1. Liria e lëvizjes

Shqiptarët janë pakicë në komunën e Shtërpcës/Štrpce, që ndodhet në Pjesën Jugore të Kosovës, si dhe në komunat e Kosovës Veriore: Leposaviq/Leposavić, Zveçan/Zvečan dhe Zubin Potok/Zubin Potok. Në të gjitha këto komuna, serbët përbëjnë shumicën e popullsisë. Shqiptarët në komunën e Shtërpcës/Štrpce gëzojnë lirinë e plotë të lëvizjes, përderisa në komunat e Pjesës Veriore të Kosovës ata janë të pasigurt. Fshati më i madh shqiptar në Veri të Kosovës është Çabri/Čabra, i cili ndodhet në komunën e Zubin Potokut/Zubin Potok. Fshatrat tjera, ku jetojnë shqiptarët ndodhen në komunën e Leposaviqit/Leposavić, dhe ato janë: Bistrica/Bistrica, Ceraja/Ceraje dhe Koshtova/Koštova. Një numër i madh i banorëve të këtyre fshatrave është shpërngulur në Mitrovicën Jugore/Mitrovica, në radhë të parë për shkaqe sigurie dhe në mungesë të perspektivës. Banorët shqiptarë, të këtyre fshatrave, shumë rrallë shkojnë në komunat e Leposaviqit/Leposavić dhe Zubin Potokut/Zubin Potok, si dhe në gjykatat komunale të këtyre komunave. Edhe kur shkojnë , ata shkojnë gjithmonë në përcjellje të SHPK-së dhe përfaqësuesve të Zyrës për Komunitete. Banorët e Cerajës/Ceraje, Koshtovës/Koštova, dhe Bistricës/Bistrica, mund të shkojnë në JUg të Mitrovicës/Mitrovica, në mënyrë të organizuar, katër ditë në javë, nga dy herë në ditë. Ata janë të pakënaqur, sepse kjo nuk është e mjaftueshme që banorët t'i kryejnë detyrat e tyre në qytet. Transporti nga fshati Çabër/Čabre, deri në pjesën Jugore të Mitrovicës/Mitrovica, organizohet çdo ditë, nga pesë herë në ditë.

Gjendja e sigurisë në komunat serbe pas shpalljes së pavarësisë nuk ka ndryshuar dukshëm. Vetëm në fshatrat e Kosovës Veriore, ku jetojnë shqiptarët është vërejtur përqendrim i madh i pjesëtarëve të SHPK-së, policisë së UNMIK-ut dhe KFOR-it. Banorët shqiptarë të këtyre fshatrave pohojnë se prezenca e policisë është arsyeja kryesore pse nuk ankohen për gjendjen e sigurisë. Megjithatë, banorët e këtushëm ankohen se gjatë udhëtimit në rrugën magjistrale për në Mitrovicë/Mitrovica, ata provokohen nga kalimtarët serbë. Serbët i njohin autobusët, që i transportojnë shqiptarët, sepse pas shpalljes së pavarësisë minibusi, i cili i bart shqiptarët nga këto fshatra deri në Mitrovi-

cë/Mitrovica, ose Prishtinë/Priština, përcillet nga SHPK-ja ose policia e UNMIK-ut.

7.2. Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në institucione

Ekziston dallim i madh në mënyrën e trajtimit të shqiptarëve nga institucionet komunale të Shtërpcës/Štrpce, dhe komunat e Pjesës Veriore të Kosovës. Në Shtërpcë/Štrpce, shqiptarët i marrin të gjitha dokumentet në gjuhën e tyre, kurse në komunat e Pjesës Veriore të Kosovës dokumentet lëshohen vetëm në gjuhën serbe. Në qoftë se pala shqiptare këmbëngul që ta marrë dokumentin në gjuhën shqipe, atëherë ai do të lëshohet në gjuhën shqipe. Në komunën e Shtërpcës/Štrpce, shërbimi për përkthim funksionon, përderisa në komunat në Veri të Kosovës nuk ka shërbime të tilla, por në rast nevoje zyrtarët serbë kërkojnë shërbimet e shqiptarëve të punësuar në zyrat për komunitete ose të përkthyesve të UNMIK-ut. Shqiptarët në komunat e Leposaviqit/Leposavić, dhe Zubin Potokut/Zubin Potok, duhet të bisedojnë vetëm në gjuhën serbe, sepse zyrtarët e këtyre komunave nuk njohin asnjë gjuhë tjetër. Në gjykatat komunale, shqiptarët shprehen lirisht në gjuhën e tyre, kurse sipas nevojës mund të kërkojnë shërbimet e përkthyesit të punësuar.

Edhe pse ekziston zyra për regjistrim, ne kurrsesi nuk mund ta marrim certifikatën e kurorëzimit, e as vërtetimin për pronësi. Komuna nuk i lëshon ato. Në pamundësi për ta marrë vërtetimin mbi pronësinë, nuk mund të bëjmë as marrëveshje për shitblerje.

B.Z. shqiptar nga fshati Çabër/Čabar
Intervistë e FDH-së, 24 janar 2008

Të gjitha informatat në tabelat e shpalljeve në komunën e Shterpcës/Štrpce, janë në gjuhën serbe dhe në atë shqipe, përderisa në komunat e Kosovës Veriore ato janë vetëm në gjuhën serbe. Megjithatë, shqiptarët, që jetojnë në komunën Shtërpcës/Štrpce, më së shpeshti kërkojnë shërbime nga Zyra për Komunitete, e cila gjendet në fshatin e përzier Drajkofc/Drajkovce. Arsyeja e hapjes së kësaj zyre është mungesa e hapësirave në komunën e Shtërpcës/Štrpce, si dhe fakti që Drajkofci/Drajkovce, ndodhet në afërsi të fshatrave tjera shqiptare. Përpos kësaj zyre është hapur edhe shërbimi i ofiqarisë, si dhe Qendra për Regjistrim Civil. Në fshatin Brod/Brod, gjendet edhe zyra për çështje sociale. Shqiptarët në Veri të Kosovës i shfrytëzojnë shërbimet e Zyrës për Komunitete dhe atë në radhë të parë për shkaqe sigurie. Këto zyra gjenden në fshatrat Çabër/Čabra, dhe Bistricë/Bistrica. Në këto zyra punojnë vetëm shqiptarët.

Pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, Kuvendi i Komunës së Leposaviqit/Leposavić, e ka bllokuar buxhetin për komunitetet pakicë. Duke ditur se në komunë gjendet edhe vula, nëpunësit e Zyrës për Komunitete në Bistricë/Bistricë, nuk mund të vërtetojnë asnjë dokument. Qytetarët tash mund t'i vërtetojnë dokumentet vetëm në Mitrovicën Jogore/Mitrovica dhe në Prishtinë/Priština. Gjendja është e njëjtë edhe në Zyrën për Komunitete në fshatin Çabër/Čabra.

Të gjitha dokumentet tona si edhe vulat janë bllokuar në komunën e Leposaviqit, sikurse që është bllokuar edhe buxheti i paraparë për komunitetin pakicë. U jam drejtuar përgjegjësve në UNMIK, por ata nuk reagojnë, me fjalë tjera nuk janë të interesuar të na ndihmojnë.

H.I. drejtor i Zyrës për Komunitete në Kuvendin e Komunës së Leposaviqit/Leposavić
Intervistë e FDH-së, 9 prill 2008

7.3. E drejta për arsimim

Shqiptarët vijojnë mësimin vetëm në institucionet arsimore të Qeverisë së Kosovës dhe atë në gjuhën shqipe. Shkollat shqipe në komunën e Shtërpcës//Štrpce, ndodhen në fshatrat shqiptare, si për shembull në fshatrat Firajë/Firaje, Biti e Ulët/Donja Bitinja, Biti e Epërme/Gornja Bitinja, etj. Në fshatrat shqiptare të Kosovës Veriore ka vetëm shkolla fillore, përderisa shkolla e mesme më e afërt është në Mitrovicën Jugore/Mitrovica . Për të vijuar mësimet në shkollën e mesme fëmijët udhëtojnë, marrin banesë me qira, ose banojnë te të afërmit e tyre.

7.4. E drejta për përkujdesje shëndetësore

Shqiptarët mjekohen vetëm në qendrat shëndetësore, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Në komunën e Shtërpcës/Štrpce, ka dy ambulanca, ku mjekohen shqiptarët, njëra është në fshatin shqiptar Brod/Brod, kurse tjetra në fshatin e përzier Drajkofc/Drajkovce. Për probleme më serioze shëndetësor shqiptarët e kësaj komune

dërgohen në spitalin e Ferizajt/Uroševac. Një ditë në javë, një mjek nga Mitrovica Jugore/Mitrovica, punon në fshatrat shqiptare në Veri të Kosovës, kurse për ekzaminime specialistike banorët e këtyre fshatrave shkojnë në Mitrovicën Jugore/Mitrovica .

7.5. E drejta në punësim

60% e shqiptarëve në komunën e Shtërpcës/Štrpce, janë raste sociale, kurse në fshatrat shqiptare në Kosovën Veriore kjo shifër arrin deri në 70%. Në Kuvendin Komunal të Shtërpcës/Štrpce, punojnë 27 shqiptarë, prej tyre 18 janë të punësuar në SHPK, tre në Ndërmarrjen publike komunale *Higjiena*, tre në qendrën e KEK-ut, e cila gjendet në fshatin Firajë/Firaja, katër në ambulancën e fshatit Brod/Brod, dhe tetë në ambulancën e fshatit Drajkofc/Drajkovce. Një numër i vogël i shqiptarëve mirret me bujqësi.

Pesë banorë të fshatrave Koshtovë/Koštovo, Cerajë/Ceraje dhe Bistrice/Bistrica janë të punësuar në Zyrën për Komunitete, që ndodhet në Bistricë/Bistrica, 10 të tjerë në shkollën fillore në Bistricë/Bistrica, si dhe një person në ambulancë. Tre banorë janë të punësuar në KFOR, si roje të antenës, e cila ndodhet në fshatin Cerajë/Ceraja, 11 banorë të fshatit Çabër/Čabra, janë të punësuar në Kuvendin e Komunës së Zubin Potokut/Zubin Potok, tre në SHPK, dy në ambulancë dhe një në ujësjellësin e Mitrovicës Jugore/Mitrovica .

7.5.1. Gjendja pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës

Pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, shqiptarët e punësuar në komunën e Shtërpcës/Štrpce, vazhdojnë të shkojnë normalisht në punë dhe pa problem i kryejnë detyrat e tyre. Megjithatë, kur është fjala për fshatrat e komunave të Zubin Potokut/Zubin Potok, dhe Leposaviqit/Leposavić, nëpunësit e zyrave për komunitete dhe zyrave për regjistrim civil në Çabër/Čabra, dhe Bistricë/Bistrica, nuk shkojnë në mbledhjet që organizohen në kuvendet komunale për shkaqe sigurie.

7.6. Informimi

Shqiptarët i përcjellin programet e RTK dhe të televizioneve private në gjuhën shqipe. Megjithatë, në komunën e Shtërpcës/Štrpce, si dhe në fshatrat e Kosovës Veriore nuk arrijnë valët e RTK-së e as të mediave tjera në gjuhën shqipe, siç janë RTV 21 ose KOHA TV. Banorët e fshatrave të komunave me shumicë serbe mund t'i përcjellin vetëm kanalet serbe.

Kur bëhet fjalë për informim, ne jemi në errësirë informative sepse këtu nuk arrijnë sinjalet e radiotelevizioneve, por nuk vijnë as gazetat në gjuhën shqipe. Media e vetme është RTV Herc, që transmeton program vetëm në gjuhën serbe. Internetkafe ka vetëm në fshatin Firajë.

A.H. shqiptar nga fshati Drajkofc/Drajkovac
Intervistë e FDH-së, 5 shkurt 2008

8. Qëndrimet e deputetëve të komuniteteve pakicë

8.1. Liria e lëvizjes

Deputetët turq dhe egjiptas theksojnë se pjesëtarët e këtyre komuniteteve gëzojnë lirinë absolute të lëvizjes. Arsyeja kryesore e integrimit të suksesshëm të turqve është fakti se pothuajse të gjithë turqit e flasin gjuhën shqipe, kurse një pjesë e mirë e shqiptarëve e njeh gjuhën turke, përderisa egjiptasit gjuhën shqipe e kanë gjuhë amtare. Mendim të njëjtë kanë edhe deputetët goranë, por kjo vlen në radhë të parë për komunën e Dragashit/Dragaš. Megjithatë, ata thanë se goranët udhëtojnë jashtë komunës së Dragashit/Dragaš, me automjete private ose me taksi, pronarët e të cilëve janë goranë.

Për dallim nga ata, deputetët serbë janë të mendimit se në përgjithësi qytetarët serbë nuk kanë lirinë e lëvizjes, por theksojnë se shumica e 120.000 serbëve, që aktualisht jetojnë në Kosovë duan të integrohen në shoqërinë kosovare.

Çka mund të thuhet për sigurinë kur jemi në situatë ku fshatari serb e punon arën derisa polici e ruan me pushkë.

M. Sh. serb, deputet në Kuvendin e Kosovës
Intervistë e FDH-së, 25 janar 2008

8.2. Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në institucione

Deputetët turq dhe serbë nuk janë të kënaqur me mënyrën e zbatimit të Ligjit për Përdorimin

e Gjuhëve në Kuvendin e Kosovës, për arsye të ndryshme. Deputetët turq nuk mund t'i përcjellin diskutimet gjatë mbledhjeve të Kuvendit të Kosovës në gjuhën e tyre, për arsye se përkthimi është siguruar vetëm në gjuhën shqipe dhe serbe; emrat e deputetëve turq në kartelat identifikuese, në komunë janë të shkruara në përputhje me rregullat drejtshkrimore të gjuhës shqipe; deputetët turq pohojnë se as në Kuvendin e Kosovës, e as në ministritë e Qeverisë së Kosovës nuk ka përkthyes për gjuhën turke. Edhe pse serbët i marrin materialet në gjuhën serbe, ata ankohen se materialet janë shkruar alfabetin latin dhe jo në atë cirilik. Deputetët boshnjakë janë të kënaqur me zbatimin e këtij ligji në institucionet qendrore të Kosovës.

Turqit nuk janë të kënaqur, sidomos, me zbatimin e këtij ligji në komunat ku gjuha turke është shpallur gjuhë zyrtare, siç është rasti me komunat e Prizrenit/Prizren, dhe Gjilanit/Gnjilane. Konkretisht, logoja e komunës së Prizrenit ende nuk është në gjuhën turke; dokumentacioni i komunës nuk është përkthyer plotësisht në gjuhën turke; gjatë kryerjes së punëve në komunë, pjesëtarët e komunitetit turk komunikojnë me zyrtarët kryesisht në gjuhën shqipe; disa deputetë të Kuvendit të Kosovës i janë drejtuar kuvendit me shkrim në gjuhën turke, por përgjigjen e kanë marrë ne gjuhën shqipe.[17] Të gjithë deputetët turq pajtohen se është e vështirë të gjenden përkthyes të mirë të gjuhës turke, prandaj nuk është reale të pritet se gjithë dokumentacioni i komunës do të përkthehet në këtë gjuhë brenda një periudhe të shkurtër. Gjuha rome nuk është gjuhë zyrtare në asnjë komunë. Ata komunikojnë me zyrtarët komunalë në gjuhën shqipe ose serbe dhe po në këto gjuhë e marrin dokumentacionin. Romët janë posaçërisht të pakënaqur me shërbimet e Zyrës për komunitete, sepse përfaqësuesit e tyre nuk i përfaqësojnë interesat komuniteteve pakicë, por interesat e partive politike.

Goranët janë të kënaqur me shërbimet e zyrtarëve të Komunës së Dragashit/Dragaš. Shumica e goranëve, në komunikim me zyrtarët e komunës, shprehet në gjuhën serbe/boshnjake. Përgjigjen, nga zyrtarët komunalë, e marrin në gjuhën, në të cilën u drejtohen atyre. Dokumentacionin e marrin në gjuhën serbe/boshnjake dhe shqipe. E njëjtë është situata edhe në Shtëpinë e Shëndetit në Dragash/Dragaš, e cila është në kompetencë të Qeverisë së Kosovës.

Deputetët serbë nuk kanë informacion nëse në komuna respektohen dispozitat e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve.

Të gjithë mjekët shqiptarë në Prizren/Prizren e flasin edhe gjuhën turke dhe nuk kanë problem të komunikojnë me pacientët turq në gjuhën e tyre. Boshnjakët kanë eksperienca tjera me personelin e shtëpive të shëndetit në gjithë Kosovën. Mjekët e vjetër e njohin gjuhën serbe/boshnjake dhe në këtë gjuhë edhe komunikojnë me pacientët boshnjakë dhe të gjitha raportet mjekësore i shkruajnë në gjuhën shqipe dhe serbe/boshnjake. Për dallim nga ata, mjekët e rinj i japin raportet mjekësore vetëm në gjuhën shqipe. Ka raste kur mjekët shqiptarë nuk duan të komunikojnë në gjuhën serbe/boshnjake.

Unë kam shkuar në spital në Prishtinë te një mjek i mirë shqiptar, të cilin e njoh personalisht. Ai din serbisht dhe me mua komunikon në gjuhën serbe, por paramendoni çka më tha: "tash unë po ju flas në gjuhën tuaj, kur të vini herën tjetër ju duhet të më drejtoheni në gjuhën time". Kjo është përvoja ime personale.

Xh. M. boshnjak, deputet në Kuvendin e Kosovës
Intervistë e FDH-së, 25 janar 2008

Unë jam duke përgatitur një raport në lidhje me zbatimin e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve. Vërejtjen më të madhe e kam për Komisionin për gjuhët, i cili është themeluar në bazë të këtij ligji. Komisioni fare nuk e bën punën e vet dhe nuk ka ndërmarrë asnjë hap për të mundësuar implementimin e këtij ligji.

E.K. turk, deputet në Kuvendin e Kosovës
Intervistë e FDH-së, 25 janar 2008

8.3. E drejta në arsimim

Të gjithë deputetët kanë theksuar të njëjtat probleme, të cilat janë cekur edhe në pjesët e mëparshme të raportit. Problemi më drastik është ai i romëve, sepse as në shkollat në kompetencë të Qeverisë së

17 M.S. turke, deputete e Kuvendit të Kosova, Intervistë e FDH-së, 25 januar 2008.

Kosovës, e as në ato që janë në kompetencë të Qeverisë së Serbisë, romët nuk mund të shkollohen në gjuhën e tyre. Për këtë arsye romëve u kanoset rreziku i humbjes së identitetit etnik. Vetëm një numër i vogël i romëve të Kosovës vijon studimet dhe atë vetëm në universitetet shtetërore, sepse romët nuk kanë mundësi të paguajnë për studime në fakultetet private.

Nëse një komb nuk e flet gjuhën e vet për dhjetë vjet, atëherë ajo bashkësi shkon drejt asimilimit. Paramendoni, vetëm në Prizren jetojnë 5500 romë, 13 romë janë të punësuar në SHPK, por vetëm dy nga ata flasin gjuhën rome.

H.Z.M, rom, deputet në Kuvendin e Kosovës
Intervistë e FDH-së, 25 janar 2008

Gjuha amtare e egjiptasve është gjuha shqipe, prandaj edhe shkollën e vijojnë në gjuhën shqipe. Egjiptasit e komunës së Pejës/Peć, kanë shprehur pakënaqësinë e tyre ndaj organizatave të ndryshme humanitare, të cilat u shpërndajnë fëmijëve fletore, ngjyra dhe lapsa. Edhe pse janë të varfër, egjipatsit nuk e miratojnë këtë veprim dhe këtë lloj të ndihmës humanitare e konsiderojnë nënçmim, ofendim dhe një lloj të getoizimit.

Një pjesë e goranëve e vijon mësimin në institucionet e qeverisë së Kosovës në gjuhën boshnjake, përderisa shumica e goranëve mësimin e ndjek në gjuhën serbe, në institucionet paralele të Qeverisë së Serbisë. Këto dy grupe të boshnjakëve janë në konflikt të vazhdueshëm:

Problemin më të madh e kemi me boshnjakët. Ata duan që gjithçka të jetë vetëm në gjuhën boshnjake. Fëmijët tanë duhet ta vijojnë shkollën në gjuhën boshnjake nëse duan të jenë pjesë e MASHT-it. Ne nuk e pranojmë këtë. Për ne është më mirë që fëmijët tanë të mësojnë në gjuhën shqipe, gjuhë të cilën ata nuk e kuptojnë, se sa në gjuhën boshnjake. Goranët deklarohen si boshnjakë për të gjetur ndonjë vend pune.

M.H. goran, deputet në Kuvendin e Kosovës
Intervistë FDH-së, 25 janar 2008

8.4. E drejta në përkujdesje shëndetësore

Në rast të problemeve shëndetësore, deputetët serbë kërkojnë ndihmë vetëm nga mjekët serbë, të cilët punojnë në ambulancat në kompetencë të Qeverisë së Serbisë. Arsyeja për këtë është mungesa e besimit në mjekët shqiptarë.

Ndoshta pas 10 vjetësh do të mund të mjekohem në Prishtinë. Nuk dua ta politizoj këtë çështje. Kjo ka të bëjë vetëm në besimin te mjeku.

M. Š. serb, deputet në Kuvendin e Kosovës
Intervistë e FDH-së, 25 janar 2008

Deputetët tjerë të intervistuar mjekohen në institucionet shëndetësore në kompetencë të Qeverisë së Kosovës dhe janë të kënaqur me shërbimet e marra.

8.5. E drejta në punësim

Deputetët janë të mendimit se Ligji kundër Diskriminimit, që ka të bëjë me punësimin e pakicave, nuk zbatohet plotësisht. Pjesa më e madhe e qytetarëve nuk është në dijeni për ekzistimin e ligjit, i cili garanton të drejtat elementare të pakicave, madje deputetët goranë kanë theksuar se është e nevojshme inicimi i fushatës për vetëdijesimin e qytetarëve mbi ekzistimin e këtij ligji. Deputetët serbë theksojnë se në bazë të Rregullores së qeverisë për punësi, 22,4% nga numri i përgjithshëm i të punësuarve duhet të jenë pjesëtarë të komuniteteve pakicë, që do të thotë rreth 60.000. Ata thonë se, në realitet, ky numër është shumë më i vogël. Boshnjakët theksojnë se pjesëtarët e pakicave nuk mund të marrin vende kyçe në Qeverinë e Kosovës, për shembull asnjë zëvendës-ministër nuk vjen nga radhët e komuniteteve pakicë. Pjesëtarët e pakicave nuk janë as drejtorë, e as zëvendës- drejtorë në shkollat fillore dhe të mesme, në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, e as nuk mund të përparojnë në veprimtaritë tjera.

Unë njoh një mjek boshnjak shumë të mirë S. H., i cili për momentin është në specializim, në Qendrën Klinike Universitare në Prishtinë. Ai ishte shpallur studenti më i mirë i gjeneratës në Fakultetin e Mjekësis. Po,r ai nuk trajtohet njëjtë si specializantët tjerë. Nga ai kërkohet që t'i shkruajë anamnezat dhe fletëlëshimet në gjuhën shqipe. Për shkak se nuk e flet gjuhën shqipe, atij nuk po i mundësohet që të kujdeset për të gjithë pacientët. Nuk mund të bëhet specialist i mirë kur ke vetëm një numër të vogël të pacientëve.

Xh. M. boshnjak, deputet në Kuvendin e Kosovës
Intervistë FDH-së, 25 janar 2008

Deputetët egjiptas pohojnë se asnjë pjesëtar nga komuniteti i tyre në Pejë/Peć, nuk punon në KEK ose PTK. Egjitasit pohojnë se komunitetet tjera etnike në Kosovë janë në pozitë më të privilegjuar ata.

Egjiptasit në Pejë janë të punësuar në Zyrën për Komunitete. Në SHPK punojnë gjithsej 10 egjiptas. Shumë institucione dhe ndërmarrje publike gjatë procesit të punësimit, egjiptasit i klasifikojnë në të njëjtin grup me shqiptarët. Pakicat në Kosovë nuk trajtohen njësoj. Serbët dhe boshnjakët janë të privilegjuar. Vendet e lira të punës ruhen për këto dy komunitete.

Xh. N. egjiptas, deputet në Kuvendin e Kosovës

Intervistë e FDH-së, 25 janar 2008

Goranët nuk kanë informacion për vendet e lira të punës. Ata posaçërisht kanë vërejtje për sa i përket punësimit në KEK dhe PTK, përderisa turqit mendojnë se pakicat nuk mund të punësohen në supermarketët e mëdha siç janë *Benafi dhe Albi*, nëse nuk e njohin gjuhën shqipe.

8.6. Ndërmarrjet Publike

Marrë në përgjithësi, deputetët nga radhët e komuniteteve pakicë nuk janë të kënaqur me shërbimet e ndërmarrjeve publike. Serbët dhe goranët, në radhë të parë, nuk janë të kënaqur me punën e PTK-së. Deputetët serbë pohojnë se kjo kompani ende nuk e ka vendosur rrjetin e telefonisë fikse për komunikim mes Prishtinës/Priština, dhe Mitrovicës/Mitrovica. Goranët pohojnë se në vetë qytetin e Dragashit/Dragaš, ekzistojnë shtëpi që nuk janë te lidhura në rrjetin e telefonisë fikse edhe pse i kanë paguar të gjitha taksat e nevojshme. Serbët gjithashtu thonë se *Kosovatransi* ende nuk ka vendosur lidhje të drejtpërdrejta me autobusë deri në komunat e Veriut të Kosovës. Romët, që jetojnë në mëhallën e tyre në Mitrovicën Veriore/ Mitrovica dhe në kampin në Plemetin/Plemetine, ende nuk janë të lidhur në sistemin e ujësjellësit dhe kanalizimit, e as që kanë lidhje telefonike.

Ndërmarrjet publike në rajonin e Prizrenit/Prizrena, sikundër janë PTK-ja dhe KEK-u, faturat i përgatisin vetëm në gjuhën shqipe dhe serbe, kurse ndërmarrjet tjera publike në Prizren/Prizren, siç janë ujësjellësi regjional *Hidroregjioni jugor* ose kompania që merret me pastrimin e qytetit, *Eko regjioni,* faturat i përgatit vetëm në gjuhën shqipe. Njëjtë është gjendja edhe në Dragash/Dragaš.

Kjo situatë na largon nga njëritjetri. Qytetarët nuk janë të bindur se ekzistojnë parakushtet për jetë normale dhe të sigurt. Shumica, dmth, shqiptarët, duhet t'i bindin bashkëqytetarët e tyre serbë se gjendja do të përmirësohet për të mirë. Qeveria e Kosovës duhet t'i krijojë të gjitha kushtet për serbët, e kjo do të thotë të sigurojë shkollim për serbët në gjuhën e tyre amtare, vende të punës etj. Në të kundërtën do të kemi asimilim.

M. Sh. serb, deputet në Kuvendin e Kosovës

Intervistë e FDH-së, 25 janar 2008

8.7. Informimi

Deputetët në radhë të parë informohen nga programet e RTK-së dhe shtypi ditor në gjuhën e tyre amtare, si edhe nëpërmjet internetit. Serbët vazhdojnë të informohen nëpërmjet RTS-it, kurse deputetët turq nëpërmjet t[programit të Radio *Blue Sky-it,* në gjuhën turke dhe të përjavshmes *Yeni Donem*.

9. Rekomandime

- Qeveria e Kosovës duhet të bëjë përpjekje më të mëdha, në mënyrë që të përmirësohet pozita e komuniteteve pakicë në Kosovë dhe të respektohet e drejta e tyre për punësim, përdorim të gjuhës amtare në jetën e përditshme dhe arsimim në gjuhët e pakicave. Me respektimi të këtyre të drejtave, do të krijohen kushtet për siguri dhe për integrimin e gjithë komuniteteve etnike në shoqërinë kosovare.

- Qeveria e Kosovës duhet t'i përfshijë pjesëtarët e pakicave në proceset e vendimmarrjes në nivel lokal dhe qëndror, në të mirën e gjithë qytetarëve të Kosovës. Qeveria e Kosovës, posaçërisht, duhet t'i përfshijë pjesëtarët e pakicave në proceset e vendimmarrjeve, që kanë të bëjnë drejtpërdrejt me respektimin e të drejtave të pakicave, siç është për shembull liria e lëvizjes, përdorimi i gjuhëve, shkollimi në gjuhën amtare dhe punësimi.

- Hulumtimi i FDH – Kosovë ka treguar se të gjitha komunitetet në Kosovë, duke përfshirë edhe shqiptarët, janë të pakënaqur me punën e zyrave për komunitete, për faktin se drejtorët e këtyre zyrave zgjidhen sipas marrëveshjeve mes partive. Qeveria e Kosovës duhet të mundësojë që përfaqësuesit e këtyre zyrave të zgjidhen në bazë të meritave dhe me një rekrutim transparent. Të gjitha komunitetet etnike janë të mendimit se vetëm në atë mënyrë Zyra për Komunitete do të jetë e suksesshme në punën e saj, për përmirësimin e pozitës së të gjitha bashkësive etnike pakicë në Kosovë.

- Qeveria e Kosovës dhe institucionet lokale, urgjentisht duhet të fillojnë fushatën e përgjithshme për informimin e qytetarëve të Kosovës dhe të punësuarve në institucionet publike, mbi detyrimet që kanë organet dhe institucionet e Kosovës në bazë të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve.

- Gjatë procesit të informimit të qytetarëve, Qeveria e Kosovës duhet, në radhë të parë, t'i kushtojë vëmendje informimit të komuniteteve pakicë, në mënyrë që t'i njoftojë ata me të gjitha instrumentet ligjore, që kanë në dispozicion për mbrojtjen e të drejtave të tyre.

- Të gjitha institucionet e Kosovës dhe ndërmarrjet publike duhet të përkthejnë gjithë dokumentacionin e tyre në gjuhët zyrtare të Kosovës.

- Ndërmarrjet publike, në ato komuna ku përpos gjuhëve zyrtare në Kosovë, statusin e gjuhëve zyrtare e kanë edhe gjuhët tjera, duhet që gjithë dokumentacionin e tyre ta përkthejnë edhe në ato gjuhë.

- Të gjitha institucionet kosovare dhe ndërmarrjet publike duhet që dokumentacionin e tyre ta lëshojnë në gjuhët zyrtare. Në komunat, ku përpos gjuhëve zyrtare në Kosovë, në përdorim zyrtar janë edhe gjuhët tjera, institucionet kosovare dhe ndërmarrjet publike duhet ta lëshojnë dokumentacionin edhe në ato gjuhë.

- Gjatë përgatitjes së dokumenteve, të cilat institucionet kosovare dhe ndërmarrjet publike ua dorëzojnë qytetarëve me kërkesë të këtyre të fundit, zyrtarët e institucioneve duhet t'i respektojnë rregullat gramatikore dhe drejtshkrimore të gjuhës në të cilën lëshohet dokumenti.

- Komisioni për Gjuhët, që është themeluar në bazë të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve, duhet të monitorojë në mënyrë më aktive zbatimin e ligjit, të tregojë të metat dhe të ndërmarrë të gjitha masat në përputhje me ligjin.

- MASHT-i i Kosovës duhet të përpilojë planprogramin, sipas të cilit do të zhvillohej mësimi në gjuhën serbe, për fëmijët serbë dhe fëmijët e pakicave tjera, që duan të vijojnë mësimin në këtë gjuhë. Me përfshirjen e fëmijëve serbë dhe të pakicave tjera, që aktualisht mësimin e ndjekin në shkollat serbe, krijohen kushte për integrimin e tyre në shoqërinë e re kosovare.

- MASHT-i i Kosovës e ka për detyrë që, brenda afatit më të shkurtër të mundshëm kohor, t'u krijojë kushte fëmijëve romë të arsimohen në gjuhën e tyre amtare, gjë që është në përputhje edhe më Kornizën Kushtetuese të Kosovës dhe Ligjin mbi Përdorimin e Gjuhëve.

- MASHT-i i Kosovës e ka për detyrë të sigurojë libra shkollorë për nxënësit e shkollave të mesme nga komunitetet pakicë, të cilët mësimin e ndjekin sipas planprogrameve të Qeverisë

së Kosovës, si dhe të gjitha librat shkollorë, që mungojnë për lëndët në shkollimin fillor.

- Institucionet e Kosovës duhet të krijojnë kushte në mënyrë që pakicat të mund të punësohen në ndërmarrjet publike dhe private.

- Përqindja e të punësuarve nga radhët e komuniteteve pakicë, në ndërmarrjet publike, duhet të pasqyrojë strukturën etnike të rajonit, në të cilin ndërmarrja e caktuar publike kryen aktivitetin e saj. Në rastin e kompanive, siç është *Aeroporti i Prishtinës/Priština*, përqindja e të punësuarve nga radhët e komuniteteve pakicë duhet të pasqyrojë strukturën etnike të Kosovës.

- Qeveria e Kosovës duhet t'i ndërmarrë të gjitha masat, në mënyrë që ta ndërpresë praktikën, sipas të cilës mosnjohja e gjuhës shqipe ka për pasojë refuzimin e kandidatit nga radhët e komuniteteve pakicë për vendin e caktuar të punës.

- Qeveria e Kosovës duhet të organizojë kurse të gjuhës shqipe në të gjitha nivelet, për pjesëtarët e komuniteteve pakicë.

- Ndërmarrja publike *Kosovatransi* dhe Transporti Urban në Kosovë, duhet të vendosin lidhje të rregullta të autobusëve edhe për në enklavat serbe në Kosovën Qendrore, Jugore dhe Veriore.

- Qeveria e Kosovës duhet që, brenda afatit më të shkurtër të mundshëm, të vë në qarkullim »Trenin e lëvizjes së lirë» në mënyrë që t'u mundësohet serbëve të udhëtojnë lirisht nëpër gjitha pjesët e Kosovës dhe në Serbi.

- Valët e RTK-së duhet të mbulojnë gjithë territorin e Kosovës.

- Mediat e Kosovës duhet të jenë shumë më të hapura ndaj komuniteteve pakicë, të transmetojnë programe në gjuhët e pakicave dhe gjuhën shqipe, gjë që e popullarizon multi-etnicitetin e Kosovës.

- SHPK-ja duhet t'i hetojë të gjitha rastet e dhunës së motivuar etnikisht, të punojë në mënyrë më efikase në zbulimin e kryersve, si dhe të bëjë të qartë se çfarë ka zbuluar gjatë hetimit, në mënyrë që të shmangen spekulimet dhe politizimi i rasteve.

Kthimi i personave të shpërngulur në Kosovë gjatë vitit 2007 dhe 2008

Vërejtjet hyrëse

Në periudhën prill – gusht 2008, FDH – Kosovë ka kryer hulumtimin për të parë se sa është numri i personave të kthyer në Kosovë prej janarit të vitit 2007 deri në qershor të vitit 2008, për t'i konstatuar sfidat dhe problemet, më të cilat ballafaqohen të kthyerit, si dhe për të parë nëse të kthyerit po integrohen në shoqërinë kosovare dhe çfarë perspektive kanë për jetë në Kosovë. Gjithashtu, në kuadër të këtij hulumtimi, FDH-Kosovë ka përcjellë aktivitetin e institucioneve dhe organizatave ndërkombëtare përgjegjëse për procesin e kthimit.

Hulumtimi është kryer në të gjitha rajonet e Kosovës. Në rajonin e Prizrenit/Prizren FDH-Kosovë ka hulumtuar kthimin e serbëve në qytetin Prizrenit/Prizren si dhe në fshatin Srdaçka Zhupa/Sredačka Župa, si dhe kthimin e goranëve në komunën e Dragashit/Dragaš; në rajonin e Gjilanit/Gnjilane është hulumtuar kthimi i serbëve dhe romëve në komunat Gjilan/Gnjilane dhe Ferizaj/Uroševac; në rajonin e Mitrovicës/Mitrovica FDH-Kosovë ka përcjellë procesin e kthimit të shqiptarëve në fshatrat e komunave serbe në veri të Kosovës, Leposaviq/Leposavić, Zveçan/Zvečan dhe Zubin Potok/Zubin Potok, kthimin e boshnjakëve në veri të Mitrovicës/Mitrovica si dhe kthimin e ashkalinjve dhe serbëve në jug të Mitrovicës/Mitrovica; në rajonin e Pejës/Peć, është hulumtuar kthimi i serbëve në komunat Pejë/Peć, Klinë/Klina, Istog/Istok dhe Deçan/Dečane, dhe boshnjakëve në komunën e Pejës/Peć; dhe në fund, në rajonin e Prishtinës/Priština, është hulumtuar kthimi i serbëve në komunën e Obiliqit/Obilić dhe të Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje, si dhe kthimin e romëve dhe ashkalinëve në komunën e Obiliqit/Obilić.

Rezyme

Sipas të dhënave të UNHCR-it[18] prej vitit 2000 deri në fund të vitit 2008 në Kosovë janë kthyer 18.232 persona. Në rajonin e Mitrovicës/Mitrovica janë kthyer 1.606 të shpërngulur, në rajonin e Pejës/Peć, 4.675, në rajonin e Prizrenit/Prizren 2.610, në rajonin e Gjilanit/Gnjilane, 3.204 dhe në rajonin e Prishtinës/Priština 6.137 të shpërngulur. Struktura etnike e të kthyerve duket kështu: 7827 janë serbë, 2488 romë, 4792 ashkalinj dhe egjiptianë, 1530 boshnjakë, 892 goranë dhe 703 shqiptarë. Gjatë vitit 2007 në Kosovë janë kthyer 1799 persona, 577 prej të cilëve ishin serbë, 573 romë, 312 ashkalinj dhe egjiptianë, 234 goranë, 88 boshnjakë dhe 15 shqiptarë. Prej janarit deri në fund të prillit të vitit 2008 janë kthyer gjithsej 181 persona, prej të cilëve 66 janë ashkalinj dhe egjiptianë, 44 serbë, 28 romë, 19 boshnjakë, 17 goranë dhe 7 shqiptarë.

Të dhënat tregojnë se në vitin 2007 dhe deri në fund të prillit të vitit 2008 kishte më shumë të kthyer (1799) se sa në vitin 2006 (1668).

Nga të dhënat gjithashtu, kuptojmë se kthimi në Kosovë vazhdon të jetë i papërfillshëm, edhe pse kanë kaluar dhjetë vjet nga përfundimi i konfliktit të armatosur në Kosovë.

Një nga organizatat që merret ekskluzivisht me inkurajimin e të shpërngulurve që të kthehen në vatrat e tyre, *Unioni M,* gjatë vitit 2007 ka arritur të ndërmjetësojë në kthimin e vetëm dy familjeve serbe. Njëra është kthyer në fshatin Vidajë/Vidanje, në komunë e Klinës/Klina, kurse familja tjetër është kthyer në Vitomiricë/Vitomirica, në komunë e Pejës/Peć.

Kthimi i komunitetit serb ende është më i vogël se komunitetet tjera, edhe pse pothuajse të gjitha përpjekjet dhe mjetet e dhëna kanë për qëllim kthi-

18 Hulumtimi i FDH-Kosovë ka treguar se të dhënat e zyrave komunale për kthim, zyrave për komunitete dhe vet të kthyerve në fshatra, dallojnë shumë nga të dhënat që ofron UNHCR-ja. FDH-Kosovë u beson këtyre të dhënave sepse janë rezultat i punës së përditshme të zyrave të sipërpërmendura me të kthyerit, si dhe për faktin se në këto zyra kryesisht janë të punësuar pjesëtarët e komuniteteve pakicë që jetojnë në vendbanimet e të kthyerve.

min e tyre Në kthimin e serbëve ndikojnë disa faktorë. Nga njëra anë kjo ndodh për shkak të ndikimit të Qeverisë së Serbisë, e cila edhe pse u bën thirrje serbëve të kthehen në Kosovë, nëpërmjet mediave, në radhë të parë RTS-it, raporton negativisht dhe armiqësisht për institucionet e Kosovës, gjë që me siguri i dekurajon ata të kthehen. Nga ana tjetër, serbët dëshmojnë për problemet me të cilat ballafaqohen gjatë bashkëpunimit me institucionet komunale: shpesh presin disa muaj për dokumentet për kthim, shpeshherë ato i marrin në gjuhën shqipe, dokumentet kadastrale gjithashtu janë në gjuhën shqipe dhe aty nuk figuron e gjithë pasuria e tyre e patundshme, të cilën ata e kanë pasur para lufte, etj. Serbët ende kanë probleme të sigurisë. FDH – Kosovë ka shënuar incidente etniketë sulmeve ndaj serbëve, për shembull në Istog/Istok dhe Deçan/Dečane. Ka pasur raste kur në janë hedhur bomba ose ato shtëpitë e të kthyerve janë minuar, apo janë plaçkitur mobilet, siç është rasti me romët në vendbanimin "Avdullah Presheva"/"Avdulah Preševa", në Gjilan/Gnjilane. SHPK-ja nuk ka arritur t'i ndriçojë shumicën e këtyre plaçkitjeve ose sulmeve. Tokat e serbëve ende janë të uzurpuara ndërsa ende kanë frikë t'i punojnë tokat e tyre që janë larg fshatit. Probleme të ngjashme të sigurisë kanë edhe ashkalinjtë që jetojnë në Plemetin/Plemetine. Ata kanë frikë të kthehen në Drenicë/Drenica, më saktë në fshatin Dashevc/Daševac, për arsye se në vitin 2001 fshatarët serbë në këtë fshat, janë vrarë ashkalinjtë e kthyer. Shtëpitë e tyre në Dashevc/Daševac akoma janë të uzurpuara, sikurse edhe tokat. Megjithatë, sa u përket komuniteteve tjera, duke përfshirë edhe komunitetin serb në komunën e Gjilanit/Gnjilane, ata nuk kanë probleme me lirinë e lëvizjes.

Të kthyerit në përgjithësi janë të moshës së shtyrë, përderisa përqindja e të kthyerve të moshës shkollore apo studentore është e shumë e vogël. Të kthyerit ballafaqohen me mungesën e perspektivës, ata nuk mund të punësohen dhe për të mbijetuar i shesin shtëpitë e sapondërtuara dhe veglat që u janë dhënë në emër të projekteve të biznesit. Pothuajse të gjithë të kthyerit në vendbanimet rurale e marrin një motokultivator, por ai është i pamjaftueshëm për t'u marrë me bujqësi, prandaj pas një kohe detyrohen ta shesin atë. Kështu është gjendja e të gjitha komuniteteve etnike, duke përfshirë edhe shqiptarët.

Marrë në përgjithësi të kthyerit nuk janë të kënaqur me shtëpitë e ndërtuara në komunat e Gjilanit/Gnjilane, Obiliqit/Obilić, ose në Ferizaj/Uroševac.[19] Rrjetet e ujësjellësit dhe kanalizimit nuk janë bërë si duhet, prandaj gypat rrjedhin, dyert nuk janë vendosur mirë në shtëpi etj. Shumë nga të kthyerit ankohen se oborri është i parregulluar, siç është rasti me romët në Obiliqin e Vjetër/Starom Obiliću, të cilët nuk kanë as rrugë prej shtëpisë deri te rruga kryesore. Në lagjen e tyre uji rrjedh nga gypat e ujësjellësit. Problem më të madh paraqet mospastrimi i vendit ku janë grumbulluar hedhurinat. Shumë premtime nuk janë realizuar. Në raste ku shtëpitë është dashur rinovohet, të kthyerit nuk kanë marrë material të nevojshëm, siç është rasti me të kthyerin J.P. në fshatin Babimofc/Babin Most[20]. Po ashtu, thuhet se gjatë specifikimit të materialit, çmimet e materialit janë paraqitur shumë më të larta se ato të tregut, prandaj të kthyerit kanë marrë më pak material.[21] Të kthyerit nuk janë të kënaqur as më mobiliet, sasinë e ushqimit që e kanë marrë dhe të ngjashme. Megjithatë, ka edhe të kthyer, që janë të kënaqur, siç janë të kthyerit në Vitomiricë/Vitomirica, Koretish/Koretišt dhe Dragash/Dragaš.[22]

Asnjë nga të kthyerit nuk është punësuar në ndërmarrjet ku kanë punuar para se të shpërngulen, pavarësisht nëse ato kanë mbetur në pronësi shtetërore apo janë privatizuar. Romët pohojnë se ndaj tyre po bëhet diskriminim, sepse ka pasur raste kur ata janë punësuar e pas një kohe janë përjashtuar nga puna pa kurrfarë arsyeje. Një rast i tillë është shënuar në Gjilan/Gnjilane, ku një rom është larguar nga puna një muaj pasi është punësuar dhe në vend të tij është pranuar një shqiptar.[23] Romët e pjesës jugore të Mitrovicës/Mitrovica të

19 B.K. rom, i kthyer në lagjen Avdullah Presheva/Avdulah Preševa, intervistë e FDH-se,27. maj 2008; Xh..E. rom, i kthyer ne Plemetin/Plemetine, intervistë e FDHP-se, 15 maj 2008.; E. K. rom, i kthyer në Ferizaj/Uroševac, intervistë FSH-së, 17qershor 2008.
20 J.P. serbe, e kthyer në fshatin Babimofc/Babin Most, intervistë e FDH-së, 15 maj 2008.
21 I.Q, serb, i kthyer në fshatin Kuzmin/Kuzmin, intervistë e FDH-së, 16 maj 2008.
22 E.R, boshnjak, i kthyer në Vitomiricë/Vitomirica, intervistë e FDH-së, 18 korrik 2008; S.V, serb, i kthyer në fshatin Koretishë/Koretište, intervistë e FDH-së, 27 maj 2008.; A.A, goran, i kthyer në Dragash/Dragaš, intervistë e FDH-së, 24 qershor 2008.
23 B.K., rom, i kthyer në lagjen Avdullah Presheva/Avdulah Preševa, Intervistë e FDH-së, 27 maj 2008.

cilët kërkojnë punë krahu janë sulmuar fizikisht nga shqiptarët që bëjnë të njëjtën punë.[24] Problem për boshnjakët paraqet dukuria e prezantimit të shqiptarëve si boshnjakë për t'u punësuar në vendet e punës të parapara për ata. Përfaqësuesit e komunës së Obiliqit/Obilić janë përpjekur në disa mbledhje që t'i bindin përfaqësuesit e KEK-ut që t'i kthejnë në punë serbëte shpërngulur, në mënyrë që ta mundësojnë kthimin e tyre. Deri më tani KEK-u këtë nuk e ka bërë. Kishte edhe premtim se do të fillohet me realizimin e projekteve për punësimin e romëve dhe atë më konkretisht në pjesën jugore të Mitrovicës/Mitrovica, por këto projekte nuk u bënë kurrë realitet. Pothuajse të gjithë të kthyerit janë lajmëruar për të marrë ndihmë sociale, por vetëm një numër i vogël e merr këtë. Vendimin për ndarjen e ndihmës sociale e merr komisioni që punon në kuadër të Ministrisë për Punë dhe Mirëqenie Sociale. Vendimi i nënshtrohet revidimit çdo gjashtë muaj, prandaj shumë nga ata që kanë marrë ndihmë sociale, më vonë e humbin atë për shkak të vlerësimit të komisionit se janë të aftë për punë. Në këtë mënyrë institucionet e Kosovës, e injorojnë problemin e pamundësisë së pakicave për të gjetur punë, se pse ndërmarrjet që janë privatizuar nuk i punësojnë pjesëtarët e komunitetit pakicë, se ndërmarrjet shoqërore nuk duan që t'i kthejnë në punë të shpërngulurit dhe të kthyerit, si dhe problemet e tyre të sigurisë. Të kthyeri nuk kanë pothuajse kurrfarë informatash për punësim.

Problem tjetër i të kthyerve është pagesa e faturave të shërbimeve që i ofrojnë ndërmarrjet publike. Faturat janë në shuma të mëdha dhe në to është llogaritur edhe borxhi kur të shpërngulurit nuk kanë qenë në shtëpitë e tyre, por shtëpitë kanë qenë të uzurpuara, kurse uzurpatorët nuk e kanë paguar rrymën, si dhe shërbimet tjera komunale të ndërmarrjeve publike. Në disa raste shtëpitë nuk kanë qenë të uzurpuara, por meqenëse të kthyerit janë të papunë, ata nuk e paguajnë rrymën, prandaj u është llogaritur kamata. KEK-u kërcënon me ndërprerje të rrymës për shkak të mospagimit të borxheve.

Të kthyerit në rajonin e Prizrenit/Prizren dhe Mitrovicës/Mitrovica nuk kanë valë të RTK-së, që drejtpërdrejt i godet goranët në Dragash/Dragaš dhe shqiptarët në komunat e veriut të Kosovës. Serbët edhe më tutje i përcjellin vetëm mediat serbe të Kosovës dhe RTS-në. Të kthyerit nuk kanë informata për punën e komunave. Infomatat për punën e komunave kryesisht i marrin nga njerëzit të cilët shkojnë në komuna dhe qytete dhe të cilët verbalisht i informojnë bashkëkombësit e tyre për të rejat atje. Personat e kthyer nuk e dinë as ku dhe as kujt t'i drejtohen në lidhje me kthimin, e as nuk janë të njoftuar me të drejtat që u garantohen me ligjet e Kosovës.

Edhe pse zyrat komunale për kthim kanë rol kryesor në procesin e kthimit, ato nuk kanë informata për numrin e të kthyerve, realizimin e projekteve për zhvillimin e komuniteteve dhe as që dinë nëse janë plotësuar nevojat e të kthyerve. Këto zyra nuk janë të angazhuara sa duhet në procesin e kthimit, nuk japin informacion kualitativ për kthimin, e as qëe kanë hartuar strategji në mediale. Përfaqësuesit e zyrave të komuniteteve nuk marrin pjesë në programe, e as që insistojnë të jenë pjesëmarrës në emisionet ku flitet për kthimin. Madje, këto shërbime komunale nuk janë të njoftuara as nëse komunat ku ata punojnë kanë buletin informativ, ku do të mund të publikonin informacione të rëndësishme që kanë të bëjnë me kthimin. E tillë është gjendja me zyrën për kthim të komunës së Pejës/Peć. Po kjo zyrë refuzon të bashkëpunojë me mediat kosovare në gjuhën serbe dhe nuk është e interesuar të flasë për procesin e kthimit as me mediat në gjuhën shqipe. I mbetet personit të shpërngulur që të gjendet vetë. E gjithë kjo flet për shkallën e angazhimit të këtyre zyrave dhe hedh dyshim në gatishmërinë e institucioneve që ta mundësojnë dhe ta nxisin procesin e kthimit. Këto zyra gjithashtu nuk janë të informuara me programin e Ministrisë për Kthimin e Komuniteteve, por për këtë, në radhë të parë fajin e ka vetë Ministria për Kthim sepse nuk bën përpjekje që t'i detyrojë zyrat për komunitete të jenë më aktive dhe më të përgjegjshme. Disa komuna, siç janë Gjilani/Gnjilane ose Obiliqi/Obilić, e kanë hartuar strategjinë e kthimit[25], por problemi

24 Q.G., rom, i kthyer, përfaqësues i romëve nga lagja e romëve, intervistë e FDH-së, 1 qershor 2008.

25 22 nga 33 komunat e Kosovës e kanë përgatitur strategjinë për kthimin gjatë vitit 2007. Këto janë komunat e Deçanit/Dečanë, Gjakovës/Đakovica, Dragashit/Dragaš, Istog/Istok, Klinës/Klina, Fushë Kosovës/Kosovo Polje, Kamenicës/Kamenica, Lipjanit/Lipljan, Novoberdës/Novobrdo, Obiliqit/Obilić, Rahovecit/Orahovac, Pejës/Peć, Podujevës/Podujevo, Prishtinës/Priština, Prizrenit/Prizren, Skenderajt/Srbica, Shtimes/Štimlje, Shtërpcës/Štrpce, Suharekës/Suva Reka, Ferizajit/Uroševac, Vitisë/Vitina dhe Vushtrrisë/Vučitrn.

është se ato nuk po zbatohen. Personat kompetentë në komuna pohojnë se strategjitë nuk po zbatohen në mungesë të mjeteve. Nga ana tjetër, serbët thonë se po zbatohen vetëm strategjitë për kthimin e komuniteteve tjera pakicë, përderisa të njëjtat nuk plotësohen kur bëhet fjalë për ata. Në fund, boshnjakët janë të mendimit se kthimi i serbëve është i favorizuar.

Të kthyerit janë shumë të pakënaqur me mënyrën se si sillen organizatat ndërkombëtare ndaj tyre. Ata thonë se përfaqësuesit e këtyre organizatave janë arrogantë dhe bëjnë deklarata të pashembullta. I tillë është rasti i një punëtori të organizatës *Mercy Corps,* i cili në pyetjen e një serbeje nga Deçani/Dečane nëse mund të marrë një frigorifer, të cilët kjo organizatë ua shpërndanë të kthyerve, i është përgjigjur se nëse ka frigorifer në Serbi, le ta sjellë vetë.[26] Gjithashtu, është vënë re se organizatat ndërkombëtare në terren i marrin mbi vete detyrën të cilën nuk e kanë, si për shembull të vendosin nëse dikujt duhet t'i ndërtohet shtëpia ose jo. Për shembull, përfaqësuesit e UNHCR-it në komunën e Obiliqit/Obilić pohojnë se nuk janë plotësuar kushtet për kthim për shkak të gjendjes së sigurisë dhe për këtë arsye nuk duhet të ndërtohen shtëpitë e serbëve atje. Kjo është thënë në mbledhjen e grupit punues komunal, në prezencë të përfaqësuesve të SHPK-së dhe KFOR-it dhe atë pikërisht në kohën kur dihej se 11 familje serbe ishin plotësisht të gatshme të kthehen.[27] Organizatat ndërkombëtare për më tepër, pa kurrfarë baze, marrin mbi vete rolin për të përcaktuar nëse dikush nga të shpërngulurit dëshiron të kthehet ose jo. Me këto veprime organizatat e sipërpërmendura e tejkalojnë mandatin e tyre dhe e shkelin të drejtën e personave të shpërngulur për t'ua rinovuar apo ndërtuar shtëpitë, që është plotësisht në përputhje me legjislacionin kosovar, pa marrë parasysh nëse ata duan të kthehen apo jo. Ndodh nganjëherë që organizatat ndërkombëtare të mos u përgjigjen dëshirave të të shpërngulurve për kthim individual, por insistojnë që vetë personi që dëshiron të kthehet të organizojë edhe kthimin e të shpërngulurve të tjerë nga ai vendbanim, në mënyrë që ky proces të përmbush kriteret e kthimit të organizuar. I tillë është rasti me serbin që kishte dëshirë të kthehet në fshatin Duboçak/Dubočak, komuna e Pejës/Peć, kur i është drejtuar DRC-së dhe UNHCR-së me kërkesë për t'u kthyer.[28]

Sipas informatave, që ka FDH-Kosovë, vetëm në komunën e Gjianit/Gnjilane me rastin e kthimit të organizuar të romëve në lagjen "Avdullah Presheva"/Avdulah Preševa, çdo i kthyer ka nënshkruar marrëveshje me shërbimin përkatës të komunës dhe UNDP-në, nëpërmjet të cilës i kthyeri zotohet se nuk do ta shesë shtëpinë e ndërtuar minimum dy vjet pas ndërtimit. Megjithatë, ende mbetet e paqartë nëse këto janë marrëveshje tipike, që duhet t'i nënshkruajnë të gjithë të kthyerit, sepse gjendja ndryshon shumë prej një rajoni në tjetrin. Për shembull, romëve të kthyer në komunën e Obiliqit/Obilić autoritet komunale ua kanë komunikuar vetëm verbalisht se nuk mund t'i shesin shtëpitë gjatë disa viteve të ardhshme, por ata nuk kanë nëshkruar asnjë marrëveshje, e cila i përmban këto kushte. Është parim që shtëpitë t'ju ndërtohen atyre personave të cilët mund ta dëshmojnë pronësinë mbi pronën. Në disa rajone ky rregull respektohet strikt, si në rastin e Zyrës Rajonale të UNDP-së në Pejë/Peć, përderisa ky parim nuk është zbatuar në komunat e Gjilanit/Gnjilane dhe Obiliqit/Obilić, në rastin e popullsisë rome. Mbetet ende e paqartë nëse dëshmia e pronësisë mbi pronën është me të vërtetë kusht për ndërtimin e shtëpisë ose jo.

Këto fakte i dekurajojnë të shpërngulurit që të kthehen, përderisa ata që janë kthyer vendosin të largohen nga Kosova. Shkaku kryesor i shpërnguljes është pamundësia për të gjetur punë dhe mungesa e perspektivës.

Disa organizata, siç është *Unioni M,* janë të mendimit se duhet organizuar konferencë e donatorëve, nga e cila do të mblidhen mjete për kthim. Gjithashtu, normalizimi i marrëdhënieve në mes të Prishtinës/Priština dhe Beogradit/Beograd do të ndikonte në masë të madhe në kthimin e serbëve në një numër shumë më të madh.

26 M.P., serbe, e kthyer në Deçan/Dečane, intervistë e FDH-së, 24 maj 2008.
27 N. T, serb, banor i fshatitme Plemetin/Plemetine, intervistë e FDH-së 15 maj 2008.
28 V.G, serb nga fshati Duboçak/Dubočak, intervistë e FDH-së, 11 korrik 2008.

Kthimi: prej vizitave „shko-shih“ deri në rindërtimin e shtëpive dhe të banesave

Të shpërngulurit brendapërbrenda vendit që duan të kthehen në Kosovë, zakonisht kontaktojnë me ndonjë organizatë ndërkombëtare, siç është UNHCR-i ose UNDP-ja, ose ndonjë organizatë tjetër si Këshilli Danez për Refugjatë (KDR) dhe Mercy Corps, ose ndonjërën nga OJQ-të vendore, si Unioni M, për të cilat janë njoftuar se merren me procesin e kthimit. Nga këto organizata ata marrin informatat e nevojshme për atë se ku duhet t'i drejtohen. Pas kësaj, KDR-ja organizon vizita "shko-shiko", të cilat i koordinon UNHCR-ja. Gjatë këtyre vizitave, të shpërngulurit që duan të kthehen takohen me ata që tashmë janë kthyer, fqinjtë dhe përfaqësuesit e zyrave komunale për kthim, ku marrin më shumë informata për mundësinë e kthimit, mënyrën e kthimit në Kosovë, si dhe për shkallën e sigurisë dhe gjithë çështjet tjera për të cilat janë të interesuar. Nëse prona e të kthyerit është e uzurpuar, zyra për kthim e informon Agjensionin Kosovar të Pronës që ta zgjidhë problemin e pronës së të kthyerit. Përpos kësaj, të kthyerit e ardhshëm marrin pjesë në mbledhjet e grupeve punuese për kthim, të cilët takohen një herë në muaj. Në mbledhjet e grupeve punuese marrin pjesë përfaqësuesit e komunës, OJQ-ve, SHPK-së, KFOR-it, OSBE-së, UNDP-së, si dhe të kthyerit. Secili nga ata, në përputhje me mandatin e vet, e informon personin që dëshiron të kthehet për problemet, përparësitë dhe sfidat që bart me vete kthimi. Për shembull, KFOR-i dhe SHPK-ja i informon të kthyerit e ardhshëm për shkallën e sigurisë, UNDP-ja për mundësinë e ndërtimit të shtëpive dhe ndihmës materiale, për fillimin e bizneseve personale, përfaqësuesit e komunave për mënyrën e funksionimit dhe punës së komunës dhe kështu me radhë. Në këto mbledhje shqyrtohen edhe strategjitë e kthimit, si dhe programi i Ministrisë për Komunitete dhe Kthim për zhvillimin e komuniteteve.

Në momentin kur të shpërngulurit vendosin të kthehen ata mund ta bëjnë këtë në tre mënyra: nëpërmjet të ashtuquajturit „kthimit spontan apo individual“[29], të „kthimit pjesërisht të organizuar apo kthimit të ndihmuar“[30], dhe në fund, nëpërmjet të „kthimit të organizuar“[31]. Secila nga organizatat e ngarkuara me kthimin e të shpërngulurve e ka rolin e vet. Sa u përket organizatave ndërkombëtare, rol qendror në kthimin e komuniteteve kanë UNHCR-i, UNDP-ja dhe UNMIK-u. UNHCR-i ka mandat të ofrojë çdo formë të ndihmës për të siguruar kthimin e të shpërngulurve, të koordinojë procesin e kthimit në terren në bashkëpunim me organizatat partnere, të përcjellë procesin e kthimit në aspektin statistikor dhe të rrisë kapacitetin e zyrtarëve të komunës sa i përket kthimit (lokalizimit[32]); UNDP-ja zbaton programin SPARK dhe SPARK+, që paraqet programet e rekonstruksionit dhe rindërtimit të pronës së rrënuar, të cilin kjo organizatë e realizon në bashkëpunim me partnerët ndërkombëtar dhe lokal; UNMIK-u ka për detyrë të koordinojë punën e të gjitha organizatave ndërkombëtare dhe organizatave tjera, për të mundësuar kthimin e sigurt të gjithë të shpërngulurve, për të siguruar lirinë e lëvizjes, si dhe për të implementuar të gjitha aktivitetet në mënyrë që të përparohet edhe në informimin e të gjithë të shpërngulurve në lidhje me procesin e kthimit. Sa u përket institucioneve të Kosovës, vend qendror në procesin e kthimit, kanë Ministria për Kthim dhe Komunitet, Ministria e Administrimit të Pushtetit Lokal, si dhe Zyra e kryeministrit të Qeverisë së Kosovës. Ministria për Kthim e koordinon punën e të gjitha institucioneve të përfshira në procesin e kthimit, vendos kornizën për kthimin dhe afatet për zbatimin e strategjive; Ministria për Administrimin e Pushtetit Lokal kujdeset që të gjitha komunat të kenë kushte për ta mbështetur kthimin dhe integrimin e komuniteteve pakicë në shoqërinë kosovare, nëpërmjet qasjes në të gjitha institucioneve komunale, në mënyrë që ata t'i realizojnë të drejtat e tyre. Kjo ministri gjithashtu kujdeset për respektimin e strategjisë së kthimit dhe funksionimin e grupeve punuese komunale dhe zyrave

29 Kthimin që organizohet nga vetë ata që kthehen.
30 Kthimi realizohet me ndihmë të kufizuar nga institucionet përgjegjëse për kthim.
31 Kthimi, që zhvillohet sipas skemës standarde, me ndihmën e organizatave vendore dhe ndërkombëtare si dhe institucionet e Kosovës.
32 Lokalizimi: bartja graduale e kompetencave nga institucionet ndërkombëtare në zyrate komunale për kthim.

komunale për kthim; në fund, zyra e kryeministrit siguron raporte funksionale mes ministrive dhe gjithë institucioneve përgjegjëse për kthim, me qëllim që kthimi të realizohet në mënyrë të suksesshme. Shoqëria civile ka një rol të posaçëm në mbikëqyrjen e procesit të kthimit dhe aktiviteteve të organizatave dhe institucioneve të ngarkuara me procesin e kthimit, por edhe sa i përket informimit të të shpërngulurve brenda vendit si dhe të personave të kthyer.

Kthimi i organizuar është mënyra që favorizohet dhe për të cilën insistojnë të gjitha institucionet dhe organizatat, sepse kjo formë e kthimit u ofron të kthyerve më shumë siguri, informacion dhe realizim të të gjitha të drejtave.

Kur një familje vendos të kthehet, ajo ia paraqet kërkesën për kthim komunës përkatëse. Më tutje, komuna ia dërgon kërkesën Ministrisë për Kthim dhe Komunitete. Pas kësaj, Komisioni i Ministrisë dhe UNDP-ja dalin së bashku në terren për të parë se në çfarë gjendje është shtëpia ose banesa, ku do të duhet të kthehet familja në fjalë. Gjendja fizike e shtëpisë vlerësohet prej shkallës 1 deri në 5. Nëse gjendja vlerësohet me 5, kjo nënkupton se shtëpia duhet të rindërtohet nga themeli. Në rastet tjera, kryesisht nevojitet që shtëpia të adaptohet ose të rinovohet. Megjithatë, në të shumtën e rasteve shtëpitë duhet të ndërtohen nga themeli. Shtëpitë e ndërtuara janë të një formati dhe madhësie dhe ato nuk i përgjigjen madhësisë dhe pamjes së mëhershme të shtëpisë. Ato kryesisht kanë prej 45 m^2 deri në 55m^2, maksimalisht mund të kenë 75m^2, kurse shumë rrallë edhe 95 m^2. Madhësia e shtëpisë përcaktohet në bazë të numrit të anëtarëve të familjes që do të kthehen. Shtëpitë me sipërfaqe prej 45 m^2 deri 55m^2 ndërtohen për amvisëritë deri në pesë anëtarë, kurse shtëpitë deri në 75m^2 ndërtohen për familjet të cilat kanë më shumë se shtatë anëtarë. Shtëpitë prej 95 m^2 ndërtohen shumë rrallë dhe ato janë të destinuara për familjet me më shumë se dhjetë anëtarë të disa gjeneratave. Sidoqoftë, shuma për ndërtimin komplet të shtëpisë, meremetimin ose adaptimin nuk mund t'i kalojë 12.000 deri 14.000 euro. Është me rëndësi të theksohet se është parim që përpos shtëpisë për të kthyerit, të ndërtohet edhe shtëpia për komunitetin pranues.[33] Këto shtëpi tipike janë pa fasadë, kurse brenda janë të lyera me malltar. Banjot dhe kuzhinat e shtëpive janë të rregulluara. Ishte e paraparë që shtëpitë e të kthyerve të jenë të pajisura me mobilje, si për shembull: dy shtretër, pa marrë parasysh numrin e anëtarëve të familjes, shporet me dru, ngrohëse, ushqim dhe mjete higjienike për tre muaj. Gjithashtu, në mënyrë që kthimi të jetë i qëndrueshëm, të kthyerve u ofrohet ndonjë formë e trajnimit për punë, në mënyrë që të mund të mbijetojnë. Pasi ta kalojnë trajnimin për një lloj të caktuar të aktivitetit, familjes së të kthyerit i jepen veglat e punës ose ndonjë formë tjetër e ndihmës së domosdoshme në vlerë prej 2.000 euro.[34]

Të gjitha shtëpitë ndërtohen në përputhje me programin SPARK dhe SPARK+. Programi SPARK aplikohet që nga viti 2003 dhe në përgjithësi i dedikohet kthimit individual, përderisa nga viti 2007 është filluar me implementimin e programit SPARK+, që është destinuar për kthimin e organizuar. SPARK+, i cili paraqet një pilotprojekt, është bazuar në programin SUTRA, i cili zbatohet në B e H. Programin e zbaton Ministria për Kthim dhe Komunitete, kurse e financon Agjensioni Evropian për Rekonstruksion. Pilotprogrami do të vazhdojë deri në fund të vitit 2009. Buxheti vjetor i programit për çdo vit është 1,1 milion euro. Për zbatimin e këtij programi janë zgjedhur pesë komuna, Peja/Peć, Istogu/Istok, Fushë-Kosova/Kosovo-Polje dhe Gjilani/Gnjilane, në të cilat do të realizohet procesi i kthimit të organizuar. Është planifikuar që për çdo vit të ndërtohen nga 300 shtëpi.

Para se të fillohet me ndërtimin është e nevojshme që të nënshkruhet marrëveshje trepalëshe. Tre palët nënshkruese janë: i kthyeri, UNDP-ja dhe komuna në të cilën kthehet i shpërnguluri. Nënshkrimi i marrëveshjes paraprihet nga vërtetimi i pronësisë së shtëpisë (e cila ishte e shkatërruar, prandaj ajo duhet të ndërtohet nga themeli apo duhet vetëm të rinovohet): i kthyeri e nxjerr dokumentin, me të cilin vërtetohet pronësia nga Shërbimi i Kadastrës, kurse Agjensioni Kosovar për Pronë duhet ta verifikojë pronësinë.

---

33 Komunitet pranues është komuniteti etnik, që përbën shumicën në atë vendbanim.

34 Këto mjete nuk paguhen në kesh edhe pse të kthyerit e kërkojnë një gjë të tillë.

Programi i Ministrisë për Kthim dhe Komunitete për zhvillimin e komuniteteve

Buxheti për këtë program nga viti 2007 është dy milion euro. Konkursi për paraqitjen e projekteve për vitin 2008 është shpallur më 15 shkurt 2008 dhe ka zgjatur deri në 15 prill 2008. Esenca e programit është forcimi i komuniteteve. Komunitetet duhet t'i njohin cilat janë nevojat e tyre dhe t'i paraqesin projekt propozimet në përputhje me këto nevoja. Projektin mund ta paraqesin si organizatat ashtu edhe individët. Sipas fjalëve të përfaqësuesve të ministrisë, mjetet do të ndahen në bazë të projekteve dhe nuk do të shpërndahen sipas komunave. Buxheti maksimal për një projekt është 100.000 euro. Megjithatë, insistohet që shuma të jetë 20.000 euro. Projektet do të shqyrtohen dhe për ato do të marrë vendim *Mekanizmi Qendror,* të cilin e përbëjnë zyra e kryeministrit të Qeverisë së Kosovës, UNHCR-i, UNDP-ja, Ministria për Kthim dhe Komunitete dhe përfaqësuesit e UNMIK-ut.

Buxheti i ministrisë për vitin 2007 ishte 5.2 milionë euro, kurse për vitin 2008 ky buxhet është 7.14 miliona euro. Ministria ka vendosur që dy milionë euro të ndahen për projektet që kanë të bëjnë me zhvillimin e komuniteteve, dy milionë në ndërtimin e shtëpive, 1.5 milionë euro për kthim të organizuar, 700.000 euro për kthim individual dhe 1.1 milion euro për programin SPARK+.

Korniza ligjore për zbatimin e kthimit

Zbatimin e procesi të kthimit e rregullon Rezoluta 1244 e Këshillit të Sigurimit, e cila është miratuar më 10 qershor të vitit 1999. Në pikat 9 (3), 11, 13, si dhe në aneksin 2, pikat 4 dhe 7 Rezoluta parasheh *„Të krijojë një mjedis të sigurtë, në të cilin refugjatët dhe personat e shpërngulur të mund të kthehen në shtëpi në siguri, në të cilin prania civile ndërkombëtare të mund të operojë, administrata e përkohshme të mund të vendoset dhe ndihma humanitare të mund të shpërndahet;*[35], si dhe *„Të sigurojë, nën mbikëqyrjen e UNHCR-së, kthimin e sigurtë dhe të papenguar në shtëpitë e tyre në Kosovë të të gjithë refugjatëve dhe të personave të shpërngulur dhe akses të papenguar të organizatave ndërkombëtare në Kosovë*[36]*".*

Këtë fushë e rregullon gjithashtu edhe Kushtetuta e Kosovës. Kushtetuta e Kosovës, që është miratuar më 8 prill 2008, në nenin 156 përcakton: „Republika e Kosovës promovon dhe lehtëson kthimin e sigurt dhe me dinjitet të refugjatëve dhe personave të zhvendosur brenda vendit, dhe u ndihmon atyre për kthimin e pronave dhe posedimeve të tyre."[37]

Në vitit 2006, në kuadër të zyrës së kryeministrit të Qeverisë së Kosovës është formuar grupi punues për përgatitjen e *Ligjit për Mbrojtjen dhe Promovimin e të Drejtave të Komuniteteve dhe Pjesëtarëve të tyre në Republikën e Kosovës*[38]. Në përgatitjen e ligjit kanë punuar përfaqësuesit e të gjitha komuniteteve etnike që jetojnë ne Kosovë, përfaqësuesit e Qendrës Evropiane për Çështje të Pakicave (ECMI) dhe përfaqësuesit e organizatave tjera ndërkombëtare. Ligji është në përputhje me planin e Marti Ahtisarit, më konkretisht me neni 3 të planit (Të drejtat e komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre). Ligji është miratuar në shkurt të vitit 2008.

Kthimi në praktikë

I Rajoni i Prishtinës/Priština

Sipas të dhënave të UNHCR-së, në rajonin e Prishtinës/Priština gjatë vitit 2007 janë kthyer 331 persona: 162 ashkalinj dhe egjiptianë, 106 romë, 60 serbë dhe tre boshnjakë. Ashkalinjtë dhe egjiptianët janë kthyer në Obiliq/Obilić (6), Plemetin/Plemetine (45), Gushtericë e Epërme/Gorna Gušterica (4), Gadime/Gadime (8), Lipjan/Lipljan (9), Magurë/Magura (22), Bërnicë e Epërme/Gorna Brnjica (2), Prishtinë/Priština (6) dhe Fushë-Kosovë/Kosovo-Polje (60). Romët janë kthyer në:

35 Pika 9(3) e Rezolutës 1244 të KS të OKB-së, http://www.info.gov.yu/default.php?id=90&je=
36 Aneksi 2, pika 7, Rezoluta 1244 të KS të OKB-së, http://www.info.gov.yu/default.php?id=90&je=
37 http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Ustav.Republike.Kosovo.Srpski_cyr.pdf
38 http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/ahtisari/047-Ser.sëf

Obiliq/Obilić (35) dhe Plemetin/Plemetine (71). Serbët janë kthyer në Babimofc/Babin Most (5), Palaj/Crkvena Vodica (10), Miloshevë/Miloševo (6), Plemetin/Plemetine (7), Lipjan/Lipljan (4), Rabovc/Rabovce (2), Radevë/Radevo (2), Vrellë/Vrelo (2), Leban/Lebane (6), Sushicë/Sušica (3) dhe Lismir/Dobri Dub (10). Tre boshnjakë janë kthyer në Plemetin/Plemetine.

Në periudhën prej janarit deri në prill të vitit 2008 janë kthyer gjithsej 47 veta dhe atë dy serbë në Miloshevë/Miloševo, 12 romë në Plemetin/Plemetine, 33 ashkalinj dhe egjiptianë në Henc/Hence (8), Magurë/Magura (10) dhe Plemetin/Plemetine (15).

1. Komuna e Fushë-Kosovës/Kosovo Polje

Gjatë vitit 2007 në territorin e komunës së Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje janë kthyer 48 familje, 30 nga të cilat janë kthyer në mënyrë të organizuar, 11 individualisht dhe shtatë familje të komunitetit rom dhe ashkali kanë ardhur nga kampi i Plemetinit/Plemetine.[39] Gjithsej janë ndërtuar 51 shtëpi, 4 nga të cilat për komunitetin shqiptar, si bashkësi që pret të kthyerit. Për serbët janë ndërtuar 10 shtëpi në fshatin Nakaradë/Nakarade dhe 20 shtëpi në fshatin Lismir/Dobri-Dub. Shtëpitë tjera, 17 në numër, janë ndërtuar për komunitetin rom, ashkali dhe egjiptian në vendbanime të ndryshme të komunës.[40] Numri i përgjithshëm i të kthyerve, në vitin 2007 është 80, prej këtij numri 34 janë serbë, kurse 46 romë, ashkalinj dhe egjiptianë. Donator i ndërtimit të shtëpive është Qeveria e Kosovës.

Në bazë të të dhënave të zyrës për kthim të Komunës së Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje, prej përfundimit të luftës e deri në fund të vitit 2007, në komunë janë kthyer gjithsej 1.500 të shpërngulur. Numri më i madh i të kthyerve janë ashkalinj dhe atë 902, pastaj pasojnë serbët me 416 dhe romët me 182 të kthyer.

1.1. Serbët dhe romët në fshatrat Kuzmin/Kuzmin, Nakaradë/Nakarade dhe Lismir/Dobri Dub

Në vitin 2007 në fshatin Kuzmin/Kuzmin në të cilin jetojnë romët dhe serbët nuk është kthyer asnjë i shpërngulur. Banorët pohojnë se gjatë periudhës prej vitit 2000 deri më 2007 janë kthyer gjithsej gjashtë familje me rreth 40 anëtarë dhe atë një familje rome dhe pesë serbe, përderisa organizatat ndërkombëtare thonë se janë kthyer më shumë se 100 njerëz. Banorët pohojnë se këto organizata i konsiderojnë të kthyer edhe ata që gjithmonë kanë jetuar në Kuzmin.[41]

Familjes së kthyer rome në Kuzmin/Kuzmin i është ndërtuar shtëpia, përderisa shtëpitë e serbëve janë rinovuar ose meremetuar. Në përgjithësi, të gjithë të kthyerit kanë marrë më pak nga ajo që u është premtuar. Të gjithë janë të pakënaqur me punën e UNDP-së. Shpeshherë të kthyerit e kanë blerë materialin vet, sepse materiali i nevojshëm për rekonstruksion është vlerësuar gabimisht. Gjithashtu, specifikimi i materialit ka paraparë çmim shumë më të lartë për materialin se sa që është çmimi real.

Shumë familje e kanë shitur materialin për meremetimin e shtëpive ose i kanë nxjerrë shtëpitë në shitje me qëllim që t'i sigurojnë artikujt e nevojshëm për jetën e përditshme. Kjo ka të bëjë posaçërisht me serbët në fshatin Nakarade/Nekaradë dhe Lismir/Dobri Dub. Po ashtu, disa serbë që e kanë marrë motokultivatorin në emër të donacioneve, e kanë shitur. Serbët e këtyre fshatrave nuk kanë informacione në lidhje me punësimin, aktivitetet e komunës në drejtim të kthimit e as për projektet e Ministrisë për Kthim. Ata janë të mendimit se projektet më shumë jepen në bazë të lidhjeve familjare se sa të kualitetit, serbët janë të mendimit se strategjia e biznes projekteve është konceptuar gabimisht, sepse motokultivatori ose zgjojet e bletëve u janë dhënë njerëzve, të cilët asnjëherë nuk janë marrë me bujqësi apo bletari.

39 H.S., zyrtar i Zyrës për kthim në Komunën e Fushë Kosovës/Kosovo Polje, intervistë e FDH-së, më 19 maj 2008.
40 Intervista e cekur
41 I.Q., serb nga fshati Kuzmin/Kuzmin, komuna e Fushë Kosovës/Kosovo Polje, intervistë e FDH-së më 16 maj 2008.

2. Komuna e Obiliqit/Obilić

Zyrtarët komunal, nga Zyra për Kthim pohojnë se gjendja e tanishme e sigurisë dhe lirisë së lëvizjes është e mirë, se pjesëtarët e komuniteteve pakicë vijnë lirisht në institucionet komunale, shkojnë në tregun e qytetit, kurse fëmijët e ndjekin lirisht shkollën në gjuhën serbe, sipas plan-programeve të përgatitura nga Ministria e Arsimit e Qeverisë së Serbisë. Nga ajo që u tha më sipër, është e kuptueshme se serbët mund të kthehen pa problem në komunë. Komuna e Obiliqit/Obilić është përpjekur që të arrijë marrëveshje me udhëheqjen e KEK-ut, në mënyrë që serbët e shpërngulur nga komuna, të cilët dikur kanë punuar në *Elektroekonominë e Serbisë*, pasues i së cilës është KEK-u, të kthehen në punë. Serbët gjithashtu kanë kërkuar edhe nga UNMIK-u që të ndërmjetësojë në kthimin e tyre në KEK, por UNMIK–u u është përgjigjur se nuk është kompetent për këtë.[42]

Punësimi i të kthyerve është problemi më i madh në komunën e Obiliqit/Obilić.

Pjesa më e madhe e të kthyerve dhe personave të zhvendosur kanë punuar në Elektroekonominë e dikurshme të Serbisë, do të thotë në KEK-un e tanishëm. Megjithatë, komuna e Obiliqit nuk po gjen gjuhë të përbashkët me përgjegjësit e KEK-ut që këta njerëzit të kthehen në punë. Në qoftë se zgjidhet ky problem, kthimi në territorin e komunës tonë do të ishte dukshëm më i madh. Unë nuk e shoh zgjidhjen e këtij problemi në largimin e punëtorëve shqiptarë, që punojnë aty për tetë vjet, sepse me këtë do të hapnim shumë probleme të tjera.

M.P.M., zyrtar në Zyrën për Kthim, në komunën e Obiliqit/Obilić
Intervistë e FDH-së, 14 maj 2008

Kjo zyrë nuk ka të dhëna të sakta për numrin e të kthyerve, e as për numrin e të kthyerve që janë punësuar.

Strategjia për kthim për vitin 2008 është përfunduar, por Kuvendi i Komunës së Obiliqit/Obilić, ende nuk e ka miratuar atë. Strategjia për kthim e vitit 2007 është realizuar vetëm pjesërisht. Strategjia, që kishte të bënte me kthimin e serbëve nuk ka dhënë rezultate, por ajo për kthimin e komuniteteve rom, ashkali dhe egjiptian është e kënaqshme.

2.1. Serbët në komunën e Obiliqit/Obilić

Në qytetin e Obiliqit/Obilić, para lufte kanë jetuar rreth 6.000 serbë, përderisa tani jetojnë 60 prej tyre. Serbët thonë se shifrat zyrtare për numrin e serbëve të kthyer në qytetin e Obiliqit/Obilić, për vitin 2007, nuk janë të sakta, sepse nuk kishte të kthyer, por vetëm të interesuar për t'u kthyer. Kishte 11 familje serbe të interesuara që të kthehen, por kthimi nuk është realizuar për shkak të kundërshtimit të UNHCR-it, për shkak të mungesës së sigurisë, edhe pse kjo organizatë muk merret me probleme të sigurisë. Në vitin 2007 janë kthyer tre familje serbe dhe atë nga një në fshatrat Janjina Voda, Palaj/Crkvena Vodica dhe Babimofc/Babin Most. Në vitin 2008, një familje serbe është kthyer në Milloshevë/Miloševo. Familjes, që është kthyer në Palaj/Crkvena Vodica nuk i është ndërtuar shtëpia edhe pse kjo i është premtuar.

Serbët e kthyer në Babimofc/Babin Mostu, gjithashtu nuk janë të kënaqur me atë, që u është dhënë në emër të renovimit të shtëpisë. Familja e të kthyerit J.S., e cila është kthyer në vjeshtën e vitit 2007, ka marrë premtime nga kryetari i komunës së Obiliqit/Obilić, Ismet Hashani, si dhe nga DRC-ja, se do të marrë material për renovimin e shtëpisë. Përkundër premtimeve, në emër të renovimit të shtëpisë ka marrë vetëm tjegulla, shtatë thasë çimento, 20 thasë gëlqere, shporet me dru, paqetë ushqimore dhe material për higjienën personale. Në janar të vitit 2008, kryetari i komunës e ka vizituar Babimofcin/Babin Most. Mediat e kanë përcjellë këtë vizitë. Kryetari i komunës ka premtuar se do të ndihmojë, por deri në qershor të vitit 2008 kjo nuk ka ndodhur.[43]

Në kuadër të projekteve për biznes, të kthyerve u janë dhënë vegla për punë, por edhe me këtë ata nuk janë të kënaqur. Serbët kanë problem të punësohen. Për konkurset për vende të punës banorët e këtyre fshatrave dëgjojnë nga personat e

42 N.T., serb, banor i fshatit Plemetin/Plemetine, Intervistë e FDH-së, 15 maj 2008.
43 J.P. serbe, e kthyer në Babimofc/Babin Most, Intervistë e FDH-së, 15 maj 2008.

tjerë, përderisa në tabelat e shpalljeve të fshatrave dhe në komunë nuk ka kurrfarë informacionesh të këtilla. Serbët nuk kanë informata as për aktivitetet e komunës.

Serbët pohojnë se organizatat ndërkombëtare nuk bëjnë asgjë për të ndërprerë shpërnguljen e sërishme të serbëve, por janë gjithmonë të gatshme të nënshkruajnë pëlqimin për shitjen e pronës nga ana e serbëve. Përndryshe, në marrëveshjen trepalëshe, të cilën serbët e kanë nënshkruar me UNDP-në, nuk ceket se për sa kohë i kthyeri nuk guxon ta shesë shtëpinë, kështu që njerëzit shtëpinë e ndërtuar e shesin menjëherë. Ka raste kur shqiptarët e interesuar dëgjojnë se serbët duan ta shesin pronën, ata i kërcënojnë blerësit në mënyrë që vetë ta blejnë atë. Blerësit e vërtetë tërhiqen për shkak të kërcënimeve, kështu që fqinji mund ta blejë shtëpinë me çmim shumë më të ulët.

Në janar të vitit 2007, në mbledhjen e Grupit Punues për Kthim, UNHCR-ja ka marrë vendim që të mos fillohet me ndërtimin dhe renovimin e shtëpive të serbëve në komunën e Obiliqit, sepse nuk ka siguri për kthimin e tyre në Obiliq. UNHCR-ja është deklaruar se nuk mund të fillohet me ndërtimin e shtëpive edhe pse nuk është në mandatin e saj që të prononcohet për çështje të sigurisë, por këtë detyrë e kanë vetëm SHPK-ja dhe KFOR-i, dhe kjo përkundër faktit se 11 familje të kombësisë serbe dëshironin të kthehen në qytet. Në atë mbledhje përfaqësuesit e SHPK-së dhe të KFOR-it kanë heshtur. Unë mendoj se prapa kësaj qëndron plani që serbët të shpërngulen nga Obiliqi, ku para lufte kanë jetuar rreth 6.000 serbë dhe 2.000 romë. Aktualisht në qytetin e Obiliqit jetojnë 65 serbë. Shpërngulja e serbëve nga Obiliqi është më e shprehur sesa kthimi. Në bazë të rregullores 2001/17, administratori komunal duhet të japë pëlqimin nëse ndonjë pjesëtar i komunitetit pakicë shpreh dëshirën që ta shes pronën. Në këtë rast administratori komunal (UNMIK-u) nuk ka nguruar të nënshkruaj miratimin e tij për shitjen e pronave dhe me këtë veprim edhe ai bëhet pjesëmarrës në shpërnguljen e serbëve nga Obiliqi. Serbët gjithashtu u janë nënshtruar presioneve dhe shantazheve të shqiptarëve: nëse ndonjë serb gjen blerës për ta shitur pronën e vet sipas çmimit të tregut, fqinji i tij shqiptar fillon ta kërcënojë dhe shantazhojë blerësin, në mënyrë që ky të mos e blejë atë, sepse ai apo ndonjë i afërm i tij janë të interesuar që ta blejnë pronën në fjalë, sipas çmimit të cilin e përcaktojnë ata. Në këtë mënyrë një pjesë e mirë e pronave janë shitur me çmime simbolike.

N.T., serb nga fshati Plemetin/Plemetine
Intervistë e FDH-së, 15 maj 2008

2.2. Romët në komunën e Obiliqit/Obilić

Në maj të vitit 2007 në komunën e Obiliqit/Obilić, Ministria e Planifikimit Hapsinor ka marrë vendim, që të ndihmojë në kthimin e të zhvendosurve romë, ashkali dhe egjiptian: gjithsej 39 persona. Në kamp janë edhe 61 persona të kësaj bashkësie, të cilët kane gjetur strehim në Plemetin/Plemetine.

Në fillim të vitit 2008, tre familje rome me 20 anëtarë janë kthyer në rrugën *Obiliqi i vjetër/Stari Obilić,* e cila gjendet në periferi të Obiliqit/Obilić. UNDP-ja të gjithë romëve të cilët janë kthyer në Obiliqin e Vjetër/ Stari Obilić u ka ndërtuar shtëpi, mirëpo këto shtëpi janë të ndërtuar në tokën, e cila i takon komunës, kështu që tani të gjithë romët duhet t'i marrin dokumentacionet në emër të tyre. Pas kësaj ata do të bëjnë kërkesë për ndihmë sociale. Kjo situatë më së shumti e godet Gj.Gj. i cili është invalid dhe i ka tetë fëmijë.[44]

Romët me të cilët kanë biseduar hulumtuesit e FHP-së thonë që nëse u pamundësohet që të lajmërohen për ndihmë sociale në mbledhjen e ardhshme të grupit punues komunal, ata do ti lëshojnë shtëpitë e tyre.

Në përgjithësi, romët janë të kënaqur me kualitetin e shtëpive të ndërtuara, por ata kanë problem me kanalizim. Sipas marrëveshjes që e kanë nënshkruar, ata nuk mund t'i shesin shtëpitë e tyre për dy vitet e ardhshme. Nuk ekziston rruga deri tek shtëpitë e tyre. Derisa romët e Obiliqit të Vjetër/ Stari Obilić kanë qenë të zhvendosur, shqiptarët nga Obliqi/Obilić kanë hedhur mbeturina në vende ku kanë qenë shtëpitë e romëve. Tashmë shtëpitë të reja janë të ndërtuara, mirëpo edhe pse është premtuar, mbeturinat ende nuk janë hequr prandaj romët jetojnë në kushte johigjienike. Në fund, rreth shtëpive gjenden gropa të mëdha me

44 Gj.E., rom, i kthyer ne Obiliqin e Vjetër/Stari Obilić, Intervistë e FHP-së, 15 maj 2008.

ujë, sepse aty ka rrjedhje nga gypat e ujit. Romët i janë drejtuar kryetarit të komunës, por ende nuk është ndërmarrë asgjë.

Në emër të biznes projekteve, romët kanë përfituar motokultivatorë, por i kanë shitur pasi që nuk kanë punë dhe nuk kanë me çka të jetojnë. Vetëm një rom nga Obiliqi i Vjetër/ Stari Obilić është i punësuar dhe atë në shkollën e cila është në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Romët në përgjithësi janë të frikësuar të kthehen në KEK, megjithëse askush nuk i ka ftuar të kthehen. Nëse do t'i ftonin, romët do të ktheheshin në punë vetëm nëse edhe romët e tjerë do të pranonin që të kthehen, sepse kështu do të ndiheshin më të sigurt. Romët në përgjithësi nuk kanë kurrfarë informata për ngjarjet në komunë, për vende të lira të punës, ose për projekte. Informatat i marrin vetëm prej përfaqësuesit të tyre në komunë, z. Bajrush Berisha. Gjithashtu, romët nuk janë të njoftuar me të drejtat e tyre të përcaktuara në legjislacionin kosovar.

Për shkak të këtyre premtimeve të rrejshme, unë dua t'ua bëj të ditur gjendjen të cilën e kam përjetuar në lëkurën time të gjithë atyre që duan të kthehen dhe i këshilloj që të mos kthehen, sepse këtu nuk kemi as punë e as ndihmë sociale.

Xh.E. rom nga Obiliq/Obilić
Intervistë e FDH-së, 15 maja 2008.

2.3. Ashkalinjtë në Plemetin/Plemetine

Ashkalinjtë të cilët kanë ikur nga regjioni i Drenicës/Drenica, nga fshati Dashevc/Daševac në Beograd/Beograd, gjatë vitit 2006 kanë kontaktuar me zyrën e UNDP-së në Beograd/Beograd dhe kanë shprehur dëshirën që të kthehen në Kosovë, por jo në Drenicë/Drenica, por në kampin e Plemetinit/Plemetine. Arsyeja pse nuk po kthehen në Dashevc/Daševac është frika e shkaktuar me vrasjen e katër të kthyerve ashkalinjë në vitin 2001. Në atë fshat, shtëpitë dhe tokat e ashkalinjëve janë ende të uzurpuara.

Disa ashkalinjë qysh në vitin 2005 kanë blerë parcela ndërtimi në Plemetin/Plemetine prej disa serbëve.

Në Plemetin/Plemetine në shkurt të vitit 2008 nga Beogradi/Beograd janë kthyer gjithsej 16 ashkalinj. Ashkalinjëve të kthyer UNDP-ja u ka ndërtuar shtëpitë. Në përgjithësi janë të plotësuara kushtet për jetë dhe ashkalinjtë kanë përfituar: u janë rregulluar banjat, u janë dhënë nga dy shtretër për shtëpi, batanije, lavamanë, tavolinë me karrige, dru për një sezon, stufë për dru, pako ushqimore dhe mjete higjienike për tre muaj. Shtëpitë janë suvatuar nga brenda, por jo edhe jashtë, në pajtim me marrëveshjen e arritur.

Mirëpo edhe pse u është premtuar, këta ashkalinjë ende nuk kanë marrë motokultivatorë e as makina qepëse.

Sa i përket sigurisë, ashkalinjtë nuk kanë kurrfarë frike në Plemetin/Plemetine, e as në Obiliq/Obilić. Prej fshatit deri në Obiliq/Obilić nuk ekziston kurrfarë transporti, prandaj ata ecin në këmbë deri në qytet. Asnjëri nga ashkalinjtë nuk është i punësuar. Gjithashtu, ashkalinjtë të cilëve u janë ndërtuar shtëpitë nuk marrin ndihmë sociale. Shumica mendojnë që do të kthehen përsëri në Beograd/Beograd, sepse në Kosovë nuk ka perspektivë, dhe pasi që kanë jetuar më mirë si refugjatë.

Ashkalinjtë nuk kanë kurrfarë informatash në lidhje me atë se çfarë po ndodh në komunë, e as për vende të punës, në emër të komunës ata nuk i viziton askush, e as që e dinë se kujt duhet t'i drejtohen për ndihmë. Informatat në përgjithësi i marrin nga njerëzit që shkojnë në Obiliq/Obilić.

Shtëpinë tonë në Dashevc e ka uzurpuar një shqiptar. Shtëpitë tjera ose janë shkatërruar ose janë uzurpuar. Kemi edhe 60 ari tokë, të cilën e kemi punuar. Kishim edhe një fermë të vogël. Në vitin 2001 në Dashevc janë kthyer 4 ashkalinjë, mes të cilëve ishte edhe axha im. Ai u vra pak kohë pas kthimit, kështu që ky rast ndikoi negativisht në dëshirat tona për t'u kthyer në fshatin e lindjes.

R.K., ashkali nga fshati Dashevc/Daševac, i kthyer në Plemetin/Plemetine
Intervistë e FDH-së, 14 maj 2008.

II Rajoni i Prizrenit

Sipas informatave të UNHCR-it, në rajonin e Prizrenit janë kthyer gjithsej 321 të shpërngulur dhe atë 228 goranë, 47 boshnjakë, 42 serbë dhe katër romë. Goranët janë kthyer në Brod/Brod (17), Dikance/Dikance (10), Rapç i Ulët/Donje Rapče (4), Dragash/Dragaš (27), Gllobočicë/Globočicu (31), Krushevë/Kruševo (8), Kukalan/Kukaljane (7),

Leshtan/Lještane (6), Luboshtë/Ljubošta (18), Radesh/Radešu (82), Restelicë/Restelica (7), Vranishte/Vranište (2) dhe Zlipotok/Zlipotok (2); Boshnjakët janë kthyer në Lubinjë e Ulët/Donje Ljubinje (11), Grnçarë/Grnčare(2), Llokvicë/Lokvicu (9), Lubizhdë/Ljubižde (2), Mushnikovë/Mušnikovo (5), Nebregosht/Nebregošte/(5), Pouskë/Pousko (2), Prizren/Prizren (4), Shpenadi/Špenadi (2) dhe Skorobishtë/Skrobište (5); Serbët janë kthyer në Bogoshevc/Bogoševce (2), Lokvicë/Lokvicu (5), Mushnikovë/Mušnikovo (7), Prizren/Prizren (2), Sredckë/Sredsku (8), Rahovec/Orahovac (10) dhë Hoçë e Madhe/Velika Hoča (8); Romët janë kthyer në Rahovec/Orahovac (2), Prizren/Prizren (1) dhe Suharekë/Suva Reka (1).

Prej janarit deri në prill të 2008-ës, në rajon janë kthyer 25 persona edhe atë 17 goranë në fshatrat Restelicë/Restelica (6), Mlike/Mlike(3), Kukalan-Kukaljane (5) dhe në Dragash/Dragaš (3), pesë serbë janë kthyer në fshatin Xërxë/Zrzedhe dhe nga një pjesëtarë i komunitetit rom dhe boshnjak në Prizren/Prizren.

Megjithatë, informatat e zyrës për komunitete të komunës së Prizrenit/Prizren e cila gjendet në fshatin Mushnikovë/Mušnikovo dallojnë shumë nga të dhënat zyrtare të UNHCR-it. Kjo zyrë është e ngarkuar me çështje të komunitetit serb në Zhupën e Sredçkës/Sredačkoj Župi ku gravitojnë pesë fshatra në të cilat jetojnë serbë: Sredçkë/Sredska, Drajqiq/Drajčići, Pllanjanë/Planjane, Mushnikovë/Mušnikovo dhe Gornjasellë/Gornje Selo. Sipas pohimeve të përfaqësuesve të zyrës, gjatë viteve 2007 dhe 2008 nuk kishte serbë të kthyer në këto fshatra, përderisa UNHCR-ja thotë se në Sredckë/Sredsku janë kthyer tetë vetë, kurse në Mushnikovë/Mušnikovo shtatë. Pjesëtarët e zyrës gjithashtu pohojnë se janë ndërtuar pesë shtëpi për serbët në fshatin Llokvicë/Lokvica, por serbët nuk janë kthyer të jetojnë atje. Përndryshe, në këtë zyrë për komunitete gjendet lista e rreth 80 familjeve serbe të cilat dëshirojnë të kthehen, por nuk ka mjete për ndërtimin e shtëpive të tyre.[45]

1. Komuna e Prizrenit/Prizren

Sipas informatave të zyrës për kthim në komunën e Prizrenit/Prizren, gjatë periudhës 2007-2008 ka pasur vetëm kthim spontan (individual), por jo edhe kthim të organizuar. Gjatë vitit 2007 zyra ka kontaktuar me 28 familje kandidate potenciale për t'u kthyer, kurse në vitin 2008 vetëm me katër familje. Sikurse dhe zyra komunale për kthim në Pejë/Peć, ashtu edhe kjo zyrë nuk ka kurrfarë strategjie mediale për informimin e personave të shpërngulur në lidhje me procesin e kthimit. Informatat për kthimin e personave të zhvendosur nuk prezantohen as në tabelat e fshatrave ku jetojnë në kthyerit, e as në tabelat e shpalljeve në komunë. Informatat që kanë të bëjnë me kthim kryesisht përcillen gjatë takimeve mes njerëzve, përmes emailave apo përmes bisedave telefonike me zyrtarë të zyrës për kthim.

Strategjia komunale për kthim për vitin 2007 ka paraparë edhe rekonstruksionin dhe ndërtimin e shtëpive, si dhe projekte që lidhen me infrastrukturë, por kjo strategji nuk përmbante projekte të biznesit. Përkundër kësaj, shumë nga projektet e parashikuara mbetën të parealizuara për shkak të mungesës së mjeteve. Komuna e Prizrenit/Prizren nuk ka buxhet për të financuar as edhe një projekt të vetëm që ka të bëjë me të kthyerit, edhe pse ekziston strategjia për kthim. Sipas fjalëve të zyrtarëve komunal në zyrën për kthim, strategjia është vetëm „fjalë e vdekur në letër".[46] Realizimi i strategjisë varet vetëm nga donacionet e organizatave ndërkombëtare. Si në komunat tjera ashtu edhe në Prizrenit/Prizren, komunikimi i komunës me Ministrinë për Kthim dhe Komunitete nuk është në nivelin e duhur. Komuna ka dëgjuar për planet e Ministrisë që kanë të bëjnë me zhvillimin e komuniteteve pas përfundimit të konkursit për paraqitjen e projekteve. Pengesa më e madhe për kthimin dhe mbetjen e të kthyerve në Kosovë, është pamundësia për të gjetur punë.

1.1. Serbët në Prizren/Prizren

Problemi më i madh në komunën e Prizrenit/Prizren është kthimi i pjesëtarëve të komunitetit serb. Është parashikuar, që deri në vitin 2007

45 V.T., nëpunës në zyrën për komunitete të komunës së Prizrenit/Prizren, intervistë e FDH-së 19 qershor 2008.
46 I.R., zyrtar në zyrën për kthim të komunës së Prizrenit/Prizren, intervistë e FDH-së 19 qershor 2008.

të ndërtohen dhjetë shtëpi për serbët në lagjen e Nënkalasë/Potkaljaja, kurse pesë të tjera të rinovohen. Donator ishte planifikuar të jetë Ministria për Kthim dhe Komunitete. Megjithatë, është hequr dorë nga projekti sepse shërbimi për mbrojtjen e monumenteve të Prizrenit e ka kundërshtuar ndërtimin, sepse lagja e Nënkalasë/Potkaljaja është nën mbrojtjen e saj. Ky institucion kërkon që shtëpitë të ndërtohen ashtu siç kanë qenë edhe para lufte. Nga ana tjetër, nuk ka mjete për ndërtimin e llojeve të tilla të shtëpive, por vetëm për ndërtimin e shtëpive të standardizuar të cilat ndërtohen përmes programit të UNDP-së. Në këtë mënyrë ka ardhur deri te një „pat" pozicion, derisa në ndërkohë nuk është gjetur asnjë zgjidhje tjetër në mënyrë që serbët të kthehen në Prizren/Prizren.[47] Zyrtarët e zyrës për kthim të komunës së Prizrenit/Prizren janë të mendimit se programi i UNDP-së nuk është i zbatueshëm në vendbanimet urbane, por vetëm në ato rurale.

1.1.1. Serbët në fshatin Sredçkë/Sredska

Përfaqësuesi i fshatit Sredçkë/Sredska ka të njëjtat informata në lidhje me kthimin e serbëve, sikurse përfaqësuesi i zyrës për komunitete në komunën së Prizrenit/Prizren:

Me sa di unë, gjatë vitit 2007 dhe 2008 nuk ka pasur asnjë të kthyer në këtë fshat. Unë jetoj këtu, prandaj do ta dija nëse dikush do ishte kthyer. Ndoshta ka pasur kthim fiktiv për të përfituar dikush. Megjithatë, faktet flasin se nuk është ndërtuar apo rinovuar asnjë shtëpi, e as që ka marrë dikush që është kthyer ndonjë ndihmë.

S.G., banor i fshatit Sredçka/Sredske
Intervistë e FDH-së, 19 qershor 2008

Në fshatin Sredçkë/Sredska para konfliktit të armatosur në Kosovë kanë jetuar rreth 250 familje serbe. Momentalisht në fshat jetojnë rreth 50 banorë dhe të gjithë janë persona të moshuar. Banori më i ri i ka 55 vjet. Gjatë dimrit ky numër zvogëlohet në rreth 20, sepse shumica e banorëve shkojnë te farefisi në Serbi.

Disa serbë kanë marrë ndihmën e nevojshme për fillimin e biznes projekteve, kështu që merren me bletari dhe mjaltin e shesin në Shtërpcë/Štrpce.

1.1.2. Qëndrueshmëria e kthimit

Banorët e Sredckës/Sredske mendojnë se nuk e gëzojnë lirinë e plotë të lëvizjes. Ata që dalin nga fshati këtë e bëjnë duke marrë rrezikun mbi vete. Disa serbë të cilët e flasin gjuhën shqipe dhe turke shkojnë në Prizren/Prizren, por gjithmonë kanë një ndjenjë të pakëndshme kur janë atje. Serbët kryesisht shkojnë në Shtërpcë/Štrpce me furgonë në pronësi të serbëve. Ky kombi qarkullon dy herë në ditë dhe bileta në një drejtim kushton 2 euro. Gjatë fundjavës nuk ka qarkullim. Në fshat gjendet shkolla e cila është ndërtuar para luftës dhe aty tash është vendosur KFOR-i. Shkolla nuk funksionon pasi që në fshat nuk ka fëmijë të moshës shkollore. Fshati e ka edhe ambulancën.

Serbët e fshatit nuk janë të punësuar dhe kryesisht bëhet fjalë për pensionist.

Marrë në përgjithësi, serbët nuk kanë informata mbi zhvillimet në rajon, sepse nuk ka media lokale në gjuhën serbe. Kanë mundësi që t'i përcjellin kanalet serbe përmes televizionit të rrjetit kabllor. Informatat e vetme për punësim dhe zhvillimet në komunën e Prizrenit/Prizren banorët e fshatit i marrin nga nëpunësit serbë që punojnë në zyrën për komunitete, si dhe nga bashkëkombësit e tyre që shkojnë në qytete.

2. Komuna e Dragashit/Dragaš

Sipas të dhënave të zyrës për kthim, në Dragsh/Dragaš janë kthyer gjithsej 1.106 persona të shpërngulur. Gjatë vitit 2007 në territorin e komunës janë kthyer 51 familje me gjithsej 225 anëtarë. Gjithë të kthyerit janë goranë. Kthimi ishte spontan. Pjesa më e madhe e të kthyerve janë më te vjetër se 50 vjet. UNDP-ja ka ndërtuar shtëpitë për 11 familje të kthyera, përderisa një varg organizatash tjera, si Mercy Corps, ICMC, DRC kanë ofruar ndihma të tjera: lopë, ushqim për bagëti, makina për qepje, material për meremetimin e shtëpisë, orendi shtëpiake dhe të ngjashme.[48]

47 I I.R., zyrtar në zyrën për kthim të komunës së Prizrenit/Prizren, intervistë e FDH-së 19 qershor 2008.
48 V.K., nëpunës në zyrën për komunitete të KK të Dragashit/Dragaš, intervistë e FDH-së, 23 qershor 2008.

Gjatë vitit 2007 ka filluar së realizuari memorandumi i bashkëpunimit mes Qeverisë së Kosovës dhe UNHCR-së, ashtu që është vendosur bashkëpunimi në kontekstin e procesit të lokalizimit.[49] Për këtë qëllim janë organizuar disa seminare për nëpunësit, që janë të përfshirë në procesin e kthimit dhe në ofrimin e ndihmës për familjet e kthyera.

Fokusi i komunës gjatë vitit 2007 ka qenë realizimi i projektit për zhvillimin e komuniteteve: është rindërtuar rruga regjionale Dragash/Dragaš – Restelicë/Restelica dhe Dragash/Dragaš – Brod/Brod; është ndërtuar shkolla e re në fshatin Radesh/Radeša si dhe ndriçimi i rrugëve në fshatrat Kërstec i Ulët/Donji Krstec dhe Orushqë/Orčuša. Disa projekte të komunës, edhe pse janë aprovuar nuk janë realizuar në mungesë të mjeteve.

Grupi punues i komunës për kthim, praktikisht është institucioni i vetëm që i informon qytetarët e komunës së Dragashit/Dragaš. Megjithatë, komuna nuk ka informata se ku jetojnë të gjithë të shpërngulurit nga komuna dhe sa është numri i tyre. Nuk ekziston një bazë qendrore e të dhënave. Komuna nuk e ka informatorin e vet, përmes të cilit do t'i informonte qytetarët në mënyrë më të suksesshme për kthimin, e as që ka mjete të mjaftueshme për të mbështetur projektet për kthim. Edhe këtu, sikurse në të gjitha komunat tjera, problemi kryesor është papunësi.

2.1. Goranët në Dragash/Dragaš

Goranët e kthyer në komunën e Dragashit/Dagaš në përgjithësi janë të kënaqur me kualitetin e shtëpive të ndërtuara. Megjithatë, asnjë nga të kthyerit nuk punon. Këta janë kryesisht njerëz të moshës mesatare, të cilët e kanë të vështirë të gjejnë punë. Ata vazhdimisht lajmërohen në qendrat përkatëse, por askush nuk i fton në punë. Me qëllim që të mbijetojnë disa prej tyre kanë qenë të detyruar ta shesin motokultivatorin që e kanë marrë emër të biznis projektit. Nuk marrin ndihmë sociale, rrymën nuk e paguajnë, kurse KEK-u i kërcënon se do t'i ç'kyç nga rrjeti për shkak të mospagimit të faturave. Shpeshherë komuna sillet në mënyrë injorante dhe arrogante ndaj nevojave të tyre.

Para disa vjetësh e kanë ndërprerë furnizimi me ujë në lagjen ku jetojnë goranët, sepse nuk kishim të holla që ta paguajmë. Unë shkova në komunë të bisedoj me kryetarin, të cilit i thash se mund të paguajmë një pjesë të borxhit por jo krejt, sepse nuk kemi aq para dhe kërkova që të na e lëshojnë ujin. Në fund thash se insistimin për të paguar duke ditur kushtet tona e kuptojmë si një formë të presionit për t'u shpërngulur. Përgjigja e tij ishte: „çka prisni, pse nuk shkoni?"

A.A., i kthyer në Dragash/Dragaš
Intervistë e FDH-së, 24 qershor 2008

Goranët nuk kanë të dhëna për punën e komunës dhe marrin ndonjë informatë vetëm kur dikush prej fshatarëve shkon në komunë. Valët e RTK-së nuk arrijnë në komunën e Dragashit/Dragaš, por qytetarët ende janë të detyruar të paguajnë parapagimin në vlerë prej 3,5 euro. Goranët informohen për ngjarjet në Kosovë kryesisht përmes programit satelitor të RTS-it.

2.2. Goranët në Radesh/Radeš

Gjatë vitit 2007 në fshat është ndërtuar një shtëpi. I kthyeri e ka marrë ndihmën e plotë ashtu siç parashihet me programin e ndihmës, duke përfshirë edhe donacionin për fillimin e biznesit individual. Janë duke u zhvilluar përgatitjet për ndërtimin edhe të dy shtëpive, për dy familje që kanë shprehur dëshirë të kthehen. Një banor i fshatit ofroi një pjesë të pronës së tij për ndërtimin e këtyre shtëpive.

Një numër i familjeve të kthyera në periudhën paraprake, kanë marrë material për meremetimin e shtëpive në vlerë deri në 2000 euro. Të kthyerit kanë marrë vegla të punës ose janë ndihmuar në blegtori. Megjithatë, banorët janë të mendimit se këto nuk janë projekte serioze. Nuk ka pasur projekte të cilat do të rritnin zhvillimin ekonomik të këtij komuniteti. Banorët nuk janë të kënaqur as me projektet e infrastrukturës të realizuar në fshat. Të kthyerit kryesisht janë njerëz të moshave mesatare, përderisa të rinjtë nuk kthehen, me përjashtim kur vijnë për festa.

Banorët e fshatit nuk janë të informuar për programin për zhvillimin e komuniteteve të Ministrisë

49 Termi lokalizim nënkupton bartja graduale e kompetencave nga institucionet ndërkombëtare në zyrat komunale për kthim.

për Kthim dhe Komunitete dhe si dhe as për të drejtat e tyre që parashihen me legjislacionin kosovar. Ata nuk kanë as informata për punën e komunës, nuk kanë sinjal të RTK-së edhe pse e paguajnë parapagimin, dhe në fund nuk kanë as sinjal të operatorit mobil.

Edhe pse kam dëgjuar të flitet se në vitin 2007 ka pasur mjaft të kthyer në fshatin tonë, më duhet të them se nganjëherë njerëzit janë paraqitur si të shpërngulur për të marrë ndihma sociale. Ata një kohë kanë qëndruar në fshat e pastaj janë kthyer përsëri në Dragash, ku janë prezantuar si të kthyer për të realizuar përfitime. Prandaj ende mbetet sekret se kush është në të vërtete i kthyeri.

R.R., banor i fshatit Radesh/Radeša
Intervistë e FDH-së, 23 qershor 2008

III Rajoni i Gjilanit/Gnjilane

Sipas të dhënave të UNHCR-së në rajonin e Gjilanit/Gnjilane gjatë vitit 2007 janë kthyer 426 persona dhe atë 311 serbë, 104 romë dhe 11 ashkalinjë dhe egjiptianë. Serbët janë kthyer në Kufcë të Ulët/Donje Kusce (2), Gjilan/Gnjilane (11), Koretishtë Koretište (26), Kufce/Kufce (4), Parallovë/Paralovo (5), Pasjan/Pasjane (14), Shillovë Šilovo (4), Strazhë/Straža (11), Bostan/Bostane (2), Izvor/Izvor (5), Kllobukarë/Klobukar (1), Zebincë/Zebnice (1), Pancelë/Pancelo (3), Redincë/Redince (1) dhe Ropotovë e Madhe/Veliko Ropotovo (10). Romët janë kthyer në Gjilan/Gnjilane (84) dhe Ferizaj/Uroševac (14). Gjithë ashkalinjtë, 11 në numër, janë kthyer në Ferizaj/Uroševac.

Prej janarit deri në prill të vitit 2008 në këtë rajon janë kthyer 20 persona dhe atë: 17 serbë në Ropotovën e Madhe/Veliko Ropotovo (3), Gjilan/Gnjilane (3), Parllovë/Parlovo (2), Pasjan/Pasjane (1), Bostan/Bostane (4) i Berivojcë/Berivojce (4), kurse tre të shpërngulurit e mbetur janë romë të kthyer në Gjilan/Gnjilane.

1. Komuna e Gjilanit/Gnjilane

Në maj të vitit 2008, në komunën e Gjilanit/Gnjilane është aprovuar strategjia për kthim për vitin 2008. Pjesë përbërëse të këtij plani janë edhe propozimet të cilat janë aprovuar në shtator të vitit 2007, por realizimi i të cilave ende nuk ka filluar. Strategjia për kthim ka këto qëllime: 1) Kthimi i 29 familjeve serbe dhe 5 familjeve shqiptare në fshatin Zhegër/Žegra, si dhe ndërtimin e gjashtë shtëpive për bashkësinë pritëse, shqiptare. Ky projekt duhet të përfundojë brenda 16 muajve. Vlera e projektit është 1.096.528 euro dhe nënkupton ndërtimin e shtëpive, infrastrukturës dhe biznes planeve. 2) faza e tretë e kthimit të Romëve në lagjen Avdullah Presheva/Avdullah Preševa. 3) Vazhdimi i projektit të kthimit për të gjithë të zhvendosurit pas trazirave të marsit të vitit 2004. Përndryshe, komuna për vitin 2007 ka ndarë 12.500 euro për familjet të cilët e kanë lëshuar Kosovën pas trazirave të marsit;[50] 4) Përgatitja dhe aprovimi i koncept dokumentit për fshatin Parllovë/Paralovo pasi që 21 familje serbe kanë shprehur dëshirën për kthim që nga viti 2006. 5) Përgatitja e koncept dokumentit për fshatin Cërnicë/Crnica, pasi që gjatë vitit 2007 janë lajmëruar të kthyerit potencial të bashkësisë serbe. 6) Kthimi spontan. 7) Komuna do të sigurojë mjetet si dhe materialin përmes zyrës për komunitete për të kthyerit të cilët merren me bujqësi[51] 8).Përfundimi i projektit për lokalitetin. 9) informimi rreth procesit të kthimit. 10) mbajtja e së paku 12 takimeve të grupeve punuese komunale për kthim gjate vitit 2008 dhe atë për çdo të mërkurë të fundit të çdo muaji, duke filluar që nga janari i vitit 2008. Në përputhje me nevojat mund të mbahen edhe takime të jashtëzakonshme. 11) implementimin e aksionit katër mujor të planeve për kthim. 12) Pranimi i refugjatëve prej vendeve të treta. 13)Baza e të dhënave. Komuna do të provojë që deri në fund të vitit 2008 ta krijoje bazën e të dhënave të veta e cila do të jetë e hapur për publik dhe e cila do të përfshijë të gjitha aktivitetet që kanë të bëjnë me kthimin dhe integrimin e bashkësive. 14) Kon-

50 Në përgjithësi, është paraparë që 22 familje të përfitojnë mjete, mirëpo të gjitha familjet nuk i kanë fituar ato mjete. Nëpunës i zyrës për kthim në komunën e Gjilanit/Gnjilane nuk ka të dhëna të sakta se sa familje e kane fituar këtë lloj të ndihmës. Përndryshe, familjet që e kanë fituar këtë lloj të mjeteve i kanë fituar nga 2000 euro.

51 Të kthyerit ende nuk janë lajmëruar që të pranojnë këtë lloj ndihme.

cept dokumenti për sfidat siç janë shitja e pronës, pamundësia e punësimit, mungesa e fondeve për financim të projekt programeve për kthim etj.[50] Derisa të zgjasë procesi i kthimit, të gjithë të kthyerit do të jenë të liruar nga pagesa e taksave për të gjitha shërbimet publike. Një prej problemeve për të kthyerit ka qenë dhe mos ekzistimi i informatorit me të cilin të kthyerit rregullisht do të informoheshin për të gjitha aktivitetet të cilat kanë të bëjnë me kthim. Gjithashtu, komuna e Gjilanit/Gnjilane të kthyerve në vitin 2008 do tu jep nga 500 euro si ndihmë afatshkurtër[52].

1.1. Serbët në komunën e Gjilanit/Gnjilane

Kur bëhet fjale për të kthyerit gjatë vitit 2007 ishte planifikuar kthimi i 144 serbëve në fshatin Zhegër/Žegra, si dhe 11 familjeve shqiptare nga të cilat pesë janë familje shqiptare, kurse 6 familje e kanë statusin e bashkësisë pritëse. Ky projekt nuk është miratuar në mbledhjen e Mekanizmit Qendror. Arsyeja e mospranimit të projektit ishte pohimi i Mekanizmit Qendror se nuk ka të dhëna që kaq shumë serbë dëshirojnë të kthehen, por numri i tyre është shumë më i vogël. Thuhet se këto familje në Serbi i ka vizituar UNHCR. Megjithatë, unë e kam deklarimin e 19 familjeve që jetojnë në Serbi dhe 10 familjeve që jetojnë në Kosovë se duan të kthehen.

S.C., serb, zyrtar i Zyrës për të kthyer në komunën e Gjilanit/Gnjilane
Intervistë e FDH-së, 28 maj 2008

Në shkurt të vitit 2007 rreth dhjetë serbë janë kthyer në fshatin Koretishtë/Koretište. Mirëpo, shtëpitë u janë ndërtuar nga fundi i vitit. Serbët janë të kënaqur me kualtitetin e ndërtimit, por nuk i kanë marrë të gjitha orenditë të cilat u janë premtuar: janë ndërtuar kuzhina dhe banjë, kanë marrë stufë me dru, ushqim dhe mjete për higjienë personale, mirëpo nuk kanë marrë orendi, edhe pse orenditë u ndahen atyre në rastin kur ndërtimi zhvillohet në përputhje me standardin V[53], siç është rasti me këta serbë. Në anën tjetër, disa serbë kanë marrë edhe orendi, ndërsa ndërtimi i shtëpive të tyre nuk është zhvilluar më në përputhje me këtë standard. Serbët nuk janë të kënaqur në raport me *Mercy Corps-in.* Disa serbë në kuadër të ndihmave kanë marrë sera në mënyrë që të fillojnë të merren me bujqësi, por nuk e kanë marrë pjesën tjetër të ndihmës, e cila do të ishte kryesisht motokultivatori, edhe pse në kuadër të marrëveshjes së nënshkruar ajo u garantohej.

Problemi më i madh për serbët është punësimi. Ata serbë që kanë punuar në institucione publike siç janë komunat, nuk janë kthyer në vendet e punës. Të kthyerit janë të pa informuar për të drejtat e tyre dhe nuk i njohin procedurat për përfitimin e ndihmave sociale, kështu që askush nuk është lajmëruar. Ata as nuk kanë dëgjuar për programin e zhvillimit të bashkësive nga ana e Ministrisë për Kthim. Në përgjithësi për gjithë këtë ata informohen nga të kthyerit të cilët me vetë iniciativë i kanë marrë këto informacione.

Në fshat ekziston ambulanca dhe shkolla si institucione paralele, e cila është në kompetencë të Qeverisë së Serbisë.

Serbët nga Koretishta/Koretište në Gjilan/Gnjilane lëvizin plotësisht lirshëm.

1.2. Romët në Gjilan/Gnjilane

Në lagjen Avdullah Presheva/Avdullah Preševa para luftës kanë jetuar rreth 1000 familje rome, me rreth 10.000 banorë romë. Sot atje jetojnë rreth 15 familje. Sipas informatave të Zyres për Kthim në komunën e Gjilanit/Gnjilane gjatë vitit 2007 në lagjen Avdullah Presheva/Avdullah Preševa janë ndërtuar shtëpi për 19 familje rome, të cilët në numër janë 96 banorë. Romët që janë kthyer në lagje janë absolutisht të pakënaqur me kushtet e kthimit, sepse shumë premtime nuk janë përmbushur. Gjithashtu nuk janë të kënaqur edhe me kualitetin e punëve në shtëpitë e ndërtuara: dyert nuk janë mirë të vendosura, uji në banjë rrjedhë, kanalizimi nuk është i rregulluar mirë, nuk ekzistojnë rrethojat në ballkone që është problem specifik për ato familje rome që kanë fëmijë të vegjël. Pakënaqësinë e tyre ia kanë shprehur komisionit përgjegjës i cili e verifikon kualitetin e punëve të bëra, por deri më tani komisioni nuk ka ndërmar-

52 S.C., serb, nëpunës i Zyrës për Kthim në komunën e Gjilanit/Gnjilane, intervistë e FHP-së 28. maj 2008.
53 Intervista e përmendur.

rë asgjë rreth këtij problemi. Këta romë nuk kanë mundësi që ti shesin shtëpitë për tri vitet e ardhshme, e që është e mundur në pjesët tjera të Kosovës. Romët do ti shesin këto shtëpi menjëherë pas përfundimit të kësaj periudhe. Prej orendive dhe pajisjeve kanë marrë vetëm shtretër dhe batanije.[54]

Romët mendojnë që u kanë bërë këto premtime vetëm për ti tërhequr për tu kthyer, për të thënë që romët janë kthyer, ndërsa në vende ku kanë qenë refugjatë kanë pasur punë dhe kushte për jetë. Disave prej tyre nuk iu janë ndërtuar shtëpitë, pasi që nuk kanë pasur dokumente të pronësisë, ndërsa iu është premtuar që punët administrative do të jenë të rregulluara.[55]

Mirëpo, informacionet të cilat FHP-ja – Kosovë i ka marrë nga Zyra për Kthim në komunën e Gjilanit/Gnjilane nuk përputhen me informatat të cilët janë marrë nga vetë romët. Në të vërtet, komuna, atyre që nuk kanë pasur prona iu ka ndihmuar që ti marrin të gjitha dokumentet që e tregojnë pronësinë e atyre të cilëve iu janë ndërtuar shtëpitë. Deri më tani nuk ka pas raste të shitjes së shtëpive, edhe pse në marrëveshjen për ndërtim nuk ekziston neni i cili ndalon ose e pengon të kthyerin ta shes pronën.[56]

1.2.1. Qëndrueshmëria e kthimit

Biznes projektet të cilët i kanë iniciuar romët nuk kanë rezultuar si të suksesshme. Disa romë të cilët janë punësuar në pastrimin e qytetit i kanë humbur automatikisht vendet e punës dhe në vend të tyre janë punësuar shqiptarët. Informatat për vende të punës nuk i marrin nga askush. Disa që i kanë dorëzuar dokumentacionet për ndihmë sociale ende nuk kanë marrë përgjigje. Prej 23 familjeve rome të cilët janë kthyer gjatë vitit 2007, kanë mbetur vetëm 4 familje. Arsyeja e shkuarjes është mos ekzistimi i perspektivës për jetë në Kosovë.

Shtëpitë të cilat janë të zbrazëta po plaçkiten, ndërsa SHPK-ja nuk e ka zgjidhur asnjë rast të plaçkitjes. Megjithatë, romët mendojnë që në tërë komunën kanë liri të lëvizjes. Gjithashtu, romët mendojnë që diskriminohen nga institucionet komunale, pasi që nuk mund të kryejnë asnjëherë punë në komunë. Disa romëve iu është ndaluar që të marrin pjesë në takimet e grupeve punuese komunale për kthim.[57]

Përndryshe, romët nga kjo lagje shkojnë në shkollën Vuk Karaxhiç e cila ndodhet në lagjen Ivo Llolla Ribar e cila është nën kompetencat e Qeverisë së Serbisë. Në këtë shkollë shkojnë vetëm romët.

Në vitin 2007 më thirri vëllai i cili asokohe jetonte në Bujanoc dhe më tha se Mercy Corps-i dhe UNDP-ja po u ndihmojnë të kthyerve. Kontaktuam me ata dhe në mbledhjen që kishim na premtuan se do të na japin nga 2.000 euro për të krijuar biznes projekte për familjen time, për vëllanë dhe për nënën. Na kanë premtuar që do të na kthejnë pronën të cilën e kishim para lufte, e për të cilën nuk kishim dokumentacion në emrin e nënës sepse babai nuk e kishte transferuar pronën në emrin e nënës, si të gjithë romët tjerë në këtë lagje. Na kanë premtuar se do të ndërtojnë shtëpinë komplet. Na thanë se do të na sigurojnë ushqimin derisa të punësohemi dhe që ata do të ndërmjetësojnë në punësimin tonë. Më aktivi në këto premtime ishte përfaqësuesi i romëve të lagjes tonë, Galim Hiseni, i cili na premtoi se komuna do t'i heqë shpenzimet e ujit dhe rrymës. Na kanë premtuar qumësht dhe mjaltë vetëm e vetëm që të kthehemi, prandaj kam filluar të mendoj të kthehem për ta vazhduar jetën ty ku jam lindur. Për këtë arsye edhe u ktheva në fund të dhjetorit të viti 2007, së bashku me 23 familje rome të cilat jetonin në Serbi. Edhe atyre u dhanë të njëjtat premtime. Megjithatë, prej 5 janarit të vitit 2008 këtu kanë mbetur vetëm 4 familje me 15 anëtarë, sepse të gjitha premtimet e bëra ishin të rrejshme dhe nuk janë realizuar ... Për shembull, disa ditë më parë është larguar nga puna një rom i lagjes sonë, i cili u punësua në ndërmarrjen për pastrimin e qytetit ku punoi vetëm një muaj. Në vend të tij është punësuar një shqiptar. Arsyetimi i dhënë për largimin e tij ka qenë se nuk ka punuar gjatë orarit të punës dhe se ekzistojnë

54 Ashtu siç është përmendur në rezyme, ky standard parashikon ndërtimin e tërë shtëpisë.
55 B.K., rom, i kthyer ne lagjen Avdullah Presheva/Avdullah Preševa, Interviste e FHP-se, 27. maj 2008
56 B.K., rom, i kthyer ne lagjen Avdullah Presheva/Avdullah Preševa, Interviste e FHP-se, 27. maj 2008.
57 S.C. serbe, nëpunës ne zyrën për kthim ne komunën e Gjilanit/Gnjilane, interviste e FHP-se 28. maj 2008.
58 B.K., rom, i kthyer në lagjen Avdullah Presheva/Avdullah Preševa, Intervistë FHP-së, 27. maj 2008.

dëshmi për këtë, është fotografuar. Ai ka kërkuar ta shoh fotografinë por ajo nuk i është dhënë. Është larguar nga puna vetëm pse është rom, prandaj rastet e këtilla neve na dekurajojnë për të jetuar këtu. Jam lajmëruar në Zyrën për punësim, por më kanë ofruar të punoj vetëm 10 ditë në muaj. Unë dua të kem punë të përhershme, sepse nuk ha vetëm dhjetë herë në muaj. Në Beograd gjithmonë kishte punë, kemi fituar dhe jetuar mirë, prandaj me siguri do të kthehem atje.

B.K., rom, i kthyer në lagjen Abdullah Presheva/Avdullah Preševa
Intervistë e FDH-së, 27 maj 2008

2. Komuna e Ferizajt/Uroševac

2.1. Serbët në fshatin Babush i Serbëve/Srpski Babuš

Kthimi në fshatin Babush i Serbëve/Srpski Babuš edhe pse është marrë si një nga projektet më të suksesshme, ka përfunduar me mossukses të plotë, së pari për arsye se të kthyerit nuk shohin se kanë ndonjë perspektivë ne Kosovë.

Gjatë vitit 2007 në fshat janë ndërtuar 75 shtëpi, dhe janë kthyer 145 serbë duke filluar nga muaji qershor. Në mes të kthyerve kanë qenë edhe 20 fëmijë. Projekti i kthimit është financuar nga Qeveria e Kosovës ndërsa projektin e ka realizuar organizata Perspektiva Evropiane në kuadër të programit SPARK të UNDP-së. Është rinovuar dhe shtëpia e kulturës, është ndërtuar shkolla e re dhe ambulanca, është asfaltuar rruga prej rrugës regjionale Prishtinë/ Priština/-Ferizaj/Uroševac deri në fund të fshatit, është hapur bunari dhe është ndërtuar sistemi i ujësjellësit, është rregulluar kanalizimi, janë vendosur shtyllat elektrike dhe ndriçimi rrugor, është kyçur rryma dhe secila familje ka përfituar orenditë elementare dhe teknikën e bardhë në vlerë prej 650 euro. Për bashkësinë pritëse të fshatit fqinjë shqiptarë Svrqinë/ Surčin, i është ndërtuar ujësjellësi, kanalizimi dhe janë vendosur shtyllat për rrymë.

Mirëpo, mobiliet për shtëpi kanë ardhur disa ditë pas kthimit të serbëve, kështu që të kthyerit disa ditë kanë fjetur në dysheme, edhe pse iu është premtuar që shtëpitë do të jenë plotësisht të banueshme. Përndryshe të kthyerit kanë qenë të ftuar që të kthehen qysh në dhjetor të vitit 2006, por ata e kanë refuzuar këtë ftesë pasi që nuk kanë dashur të kthehen deri sa tu ndërtohen shtëpitë. Gjithashtu asgjë nga biznes projektet e premtuara nuk është realizuar, ashtu që njerëzit kanë filluar që të kthehen në Serbi nga shtatori i vitit 2007. Sot në fshatin Babush i Serbëve/Srpski Babuš kohë pas kohe jetojnë rreth 20 serbë.

Serbët theksojnë që kanë bashkëpunuar ngushtë me komunën e Ferizajit/ Uroševac, por që problеme ka krijuar UNDP-ja, gjë të cilën e kanë cekur edhe në konferencat për shtyp.

Serbët kanë propozuar tre lloj projektesh për kthim: 1) projektet individuale ku jepet ndihmë deri në 2.000 euro për një familje; 2) projektet grupore ku katër familje i bashkojnë projektet e tyre individuale; 3) projektet e përbashkëta për gjithë komunitetin. UNDP-ja ka premtuar që realizimi i këtyre projekteve do të filloë tre ditë pas kthimit tonë, por deri më sot projektet nuk janë realizuar. Në fshatin shqiptar Svrqin/Surčin ishin paraparë 6 projekte individuale, por as ato nuk janë realizuar.

N.J. serb, i kthyer, përfaqësues i fshatit Babushi Serb/Srpski Babuš
Intervistë e FDH-së, 28 maj 2008

Në përgjithësi, serbët kanë liri të lëvizjes dhe të gjitha punët në komunë i kryejnë në gjuhën e tyre amtare. Shitësve shqiptarë gjithashtu iu kanë drejtuar në gjuhën serbe. Megjithatë blerjet kryesore i kanë kryer dhe ende i kryejnë në Graçanicë/Gračanici. Edhe pse incidente etnike nuk kanë ndodhur, serbët e këtij fshati nuk e shfrytëzojnë transportin publik me të cilën udhëtojnë Përderisa kur shqiptarët kur iu duhet të shkojnë në Graçanicë/Gračanica, ata e shfrytëzojnë transportin e UNMIK-ut.

2.2. Ashkalinjtë dhe Romët në Ferizaj/Uroševac

Gjatë vitit 2007 në Ferizaj/ Uroševac janë kthyer gjithsej 12 ashkalinjë dhe gjashtë romë.
Për ashkalinjtë e kthyer janë ndërtuar katër shtëpi, ndërsa për romë tri shtëpi. Disa prej premtimeve që iu janë dhënë të kthyerve nuk janë përmbushur. Një ashkali i kthyer thekson se prej organizatave ndërkombëtare, partnerëve të UNHCR-së dhe komunës së Ferizajit/Uroševac ka marrë informata që do të përfitojë ushqim për tre muaj, mirëpo ka marrë ushqim vetëm për dhjetë ditë.[59] Të gjit-

ha shtëpitë e ndërtuara kanë banjë dhe kuzhinë, ndërsa prej elementeve: lavaman, stufë me dru, shtretër, tavolinë me karrige, çarçafë dhe batanije. Në përgjithësi të gjithë ashkalinjëve iu mungon numri i shtretërve, pasi që janë familje shumë anëtarësh. Disa kanë marrë enë kuzhine. Mirëpo sistemi i ujësjellësit është dobët i ndërtuar, ndërsa disa shtëpi nuk janë të suvatuara me materialin e paraparë dhe të specifikuar në marrëveshje. Edhe pse asnjëri nga ashkalinjtë nuk është i punësuar, kërkesat e tyre për të përfituar nga ndihma sociale u janë refuzuar. Gjithashtu ashkalinjtë kanë probleme me fatura të larta të rrymës. Këto shtëpi gjatë periudhës që kanë qenë refugjatë, shtëpitë e tyre kanë qenë të uzurpuar nga Shqiptarët të cilët nuk e kanë paguar rrymën. Ashkalinjtë nuk kanë të holla për të paguar fatura, ndërsa KEK-u i kërcënon me shkyçje të rrymës.

Një ashkali i kthyer ka përfituar një lopë prej organizatave partnere të UNHCR-së. Ashkalinjtë në përgjithësi nuk kanë marrë ndihma që të fillojnë me ndonjë biznes projekt. P.sh. në raste kur i ati dhe i biri janë të kthyer, vetëm njëra familje do të fitonte motokultivator, e jo edhe tjetra edhe pse këtu kemi të bëjmë me dy familje të ndryshme. Ashkalinjtë në përgjithësi mbledhin hekur të vjetruara për të mbijetuar. Ndër ashkalinjtë ka floktar edhe rrobaqepës si dhe zanatlinj të tjerë, por ata nuk po mund të gjejnë punë të atij profesioni. Për shkak të kushteve të këqija jetësore, disa prej tyre i kanë shitur motokultivatorët në shkëmbim me të hollat të cilat iu janë dashur për të blerë ushqim por edhe barëra.

Askush nga ashkalinjtë nuk është i informuar për ekzistimin e programit për zhvillimin e bashkësive në kuadër të Ministrisë për Kthim dhe Komunitete.

Sikur në vendet tjera, pengesa më e madhe për kthim dhe qëndrim pas kthimit të ashkalinjëve është situata ekonomike. Të gjithë thonë që kanë jetuar më mirë si refugjatë. Supozohet që mu për këtë arsye shumë ashkalinjë do ta lëshojnë përsëri Ferizajn/Uroševac.

Jo rrallë herë të punësuarit në organizatën Mercy Corps-it dhe UNDP-së ndaj nesh janë sjellë në mënyrë arrogante, prandaj shpeshherë zihemi me ata. Mund të them se si refugjatë në Maqedoni kishim kushte më të mira për jetesë sesa tash që jemi në shtëpinë tonë ... po mendoj ta shes motokultivatorin, ashtu siç i shita edhe lopët, sepse e kam gruan e sëmurë dhe nuk kemi të holla për barna. Në Maqedoni gruaja ime mjekohej pa pagesë dhe i merrte barnat falas.

E.K., ashkali, i kthyer në Ferizaj/Uroševac
Intervistë e FDH qershor 2008

IV Rajoni i Mitrovicës/Mitrovica

Sipas të dhënave të UNHCR-së në rajonin e Mitrovicës/Mitrovica në vitin 2007 janë kthyer 396 të zhvendosur, përkatësia kombëtare e të cilëve është si vijon: 307 rom, 69 ashkalinj dhe egjiptianë, 15 shqiptarë dhe pesë serbë. Të gjithë romët janë kthyer në Mitrovicën/Mitrovca jugore (307); 59 ashkalinjë dhe egjiptianë janë kthyer në pjesën veriore, kurse shtatë në pjesën jugore të Mitrovicës/Mitrovice, përderisa për katër ashkalinjtë UNHCR-ja nuk ka të dhëna; tre serbë janë kthyer fshatin Gojbujë/Gojbulje, kurse dy në Mitrovicën/Mitrovica e veriut; tetë shqiptarë janë kthyer në fshatin Bistricë/Bistrica të komunës së Leposaviqit/Leposavić, kurse shtatë në fshatin Vinarc/Vinarce të komunës së Mitrovicës/Mitrovica.

Gjatë periudhës prej janarit deri në fund të prillit të vitit 2008, në këtë rajon janë kthyer gjithsej 17 persona dhe atë: shtatë shqiptarë në fshatin Vinarcë e Epërme/Gornje Vinarce, pesë boshjakë në Mitrovicën/Mitrovica e veriut dhe pesë ashkalinjë dhe egjiptianë në Vushtrri/Vučitrn.

1. Shqiptarët

Shpërngulja e shqiptarëve nga komunat e pjesës veriore të Kosovës ku serbët janë shumicë, Leposaviq/Leposavić, Zveçan/Zvečan dhe Zubin Potok/Zubin Potok ka filluar para shpërthimit të konfliktit të armatosur, kurse është intensifikuar gjatë viteve 1998 dhe 1999, kur janë shkatërruar të gjitha shtëpitë. Shqiptarët kryesisht jetojnë në fshatrat Bistricë/Bistrica, Cerajë/Ceraja dhe Koshtovë/Koštovo, të cilat gjenden në komunën e Leposaviqit/Leposavić dhe në fshatin Çabër/Čabra në komunë e Zubin Potokut/Zubin Potok.

59 E.K., ashkali, i kthyer ne Ferizaj/Uroševac, intervistë e FHP-së, 17 qershor 2008.

Në fshatrat Bistricë/Bistrica, Cerajë/Ceraja dhe Koshtovë/Koštovo para lufte kanë jetuar rreth 1300 shqiptarë. Deri më tani në këto fshatra janë kthyer rreth 1000 banorë, megjithëse ata nuk jetojnë vazhdimisht në këto fshatra: ata të cilët janë të punësuar apo shkojnë në shkollat në Mitrovicën/Mitrovica e jugut, gjatë javës jetojnë në qytet, ndërsa në fshatra vijnë për fundjavë.

Pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, më 17 shkurt të vitit 2008, shqiptarët e këtyre fshatrave sikurse edhe përfaqësuesit e zyrave për komunitete kanë ndërprerë të gjitha kontaktet me komunën e Leposaviqit/Leposavić sepse kjo komunë nuk e njeh pavarësinë e Kosovës. Udhëheqja komunale nuk ka dalë nga zgjedhjet kosovare, por nga zgjedhjet e Serbisë më 25 maj 2008. Edhe pse as UNMIK-u nuk i njeh zgjedhjet serbe në të cilat janë zgjedhur përfaqësuesit e komunave të Kosovës veriore, ai është shprehur i gatshëm të ndërmjetësojë në bisedimet në mes të zyrës për komunitete dhe komunës. Këtë ndërmjetësim shqiptarët e kanë refuzuar.

Administratori i UNMIK-ut është përpjekur të ndërmjetësojë në vendosjen e kontakteve mes Zyrës për komunitete dhe komunës së Leposaviqit, por ne e kemi refuzuar këtë propozim. Ideja e administratorit të UNMIK-ut ishte absurde, sepse edhe vet UNMIK-u nuk i njeh zgjedhjet serbe, e as rezultatet e tyre dhe qeverinë e dalë nga këto zgjedhje.

F.A., ndihmës drejtor i Zyrës për komunitete në komunën e Leposaviqit/Leposavić
Intervistë e FDH-së, 17 maj 2008

Pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës udhëheqja komunale e ka ndërprerë financimin e zyrës për komunitete, si dhe ndarjen e mjeteve për financimin e projekteve për zhvillimin e komuniteteve pakicë. Kjo përbën gjithsej 5,8 për qind të buxhetit komunal. Në këtë mënyrë është pamundësuar financimi i projekteve kapitale, të cilat të nevojshme për zhvillimin e komunitetit dhe për qëndrueshmërinë e kthimit, siç janë asfaltimi i rrugëve, ndërtimi i ujësjellësit dhe kanalizimit etj.

1.1. Kthimi

Gjatë vitit 2006 ka filluar të kthehet në mënyrë të organizuar grupi i parë i shqiptarëve me ç'rast në këto fshatra janë ndërtuar 25 shtëpi, si dhe gjithë infrastruktura e nevojshme. Mjetet i siguroi Qeveria e Kosovës, përderisa projektin e implementoi UNDP-ja përmes organizatës *The Lutheran World Federation*. Njëkohësisht, edhe për komunitetin pritës janë ndërtuar tre shtëpi. Faza e dytë e këtij projekti të kthimit të organizuar ishte planifikuar të realizohet në vitin 2007, por kjo nuk ka ndodhur sepse sipas pohimeve të përfaqësuesit të zyrës për komunitete të komunës së Leposaviqit/Leposavić në Bistricë/Bistrica, komuna nuk ishte e interesuar, prandaj mbledhjet e grupit punues nuk janë mbajtur fare.[58]

Përpos kthimit të organizuar është shënuar edhe kthim individul, për të cilin është përgjegjës UNHCR-ja, organizatë partnere e së cilës në këtë pjesë të Kosovës është NCHA-ja. Zyra komunale për kthim nuk ka të dhëna për kthimin individual.

Gjatë vitit 2007 në këto fshatra është kthyer vetëm një familje me tetë anëtarë, kurse në vitin 2008 vetëm dy familje, njëra gjashtë anëtarësh, kurse tjetra pesë anëtarësh.

Siç është theksuar, për të filluar procesi i ndërtimit të shtëpisë së shkatërruar, apo për ta rinovuar atë, është e nevojshme që i kthyeri t'i paraqes UNDP-së vërtetimin për pronësi e cila nxirret në komunë, kurse ajo do të verifikohet nga Agjensioni Kosovar i Pronës. Shqiptarët në këtë pjesë të Kosovës ballafaqohen me problem të trefishtë – dokumentet që dëshmojnë pronësi janë djegur me rastin e djegies së shtëpive, zyrat për komunitete nuk komunikojnë më me komunat serbe, kurse ata kanë frikë që vet të shkojnë në komunë, në shërbimin kadastral.

Në përgjithësi, shqiptarët e kthyer nuk kanë informata dhe nuk dinë se kujt t'i drejtohen në lidhje me kthim, e as që e dinë se cilat janë të drejtat e tyre. Për këtë arsye vetëm disa nga familjet e kthyera kanë marrë ndihmën e drejtpërdrejt e cila

60 F.A., ndihmës drejtor i dretorisë së zyrës për komunitete në komunën e Leposaviqit/Leposavić, intervistë e FDH-së, 17 maj 2008.

ju takon. Kjo është para së gjithash ndihma në ushqim (250 kg miell, rreth 20 litra vaj, rreth 10 kg sheqer etj), si dhe mjete për higjienë personale. Donator i kësaj ndihme është *Lutheran World Federation (LFW)*. Gjithashtu, duke pasur parasysh se këtu punon vetëm një numër i vogël i njerëzve, shumë nga ata vendosin që paraqesin kërkesë për të marrë ndihmë sociale, kuptohet të kërkesën e paraqesin ata të cilët i dinë të drejtat e veta. Shërbimi brenda Ministrisë për Punë dhe Çështje Sociale vendos për dhënien e ndihmës sociale. Është shënuar rasti kur familja e kthyer pesë anëtarësh nga Koshtova/Koštovo ka marrë ndihmë sociale sepse e ka ditur se i takon kjo e drejtë, kurse nuk ka marrë familja gjashtë anëtarësh që është kthyer në Bistricë/Bistrica, sepse nuk ka qenë e informuar për këtë të drejtë që e ka. Shqiptarët në fshatin Vinarc i Epërm/Gornje Vinarce në përgjithësi janë të kënaqur me kualitetin e shtëpive të ndërtuara, si dhe me orenditë e marra. Këta të kthyer kanë marrë pothuajse gjithë atë që u është premtuar përmes marrëveshjes trepalëshe, të nënshkruar në mes të kthyerit, UNDP-së dhe komunës.

1.2. Qëndrueshmëria e kthimit

Shqiptarët në këtë pjesë të Kosovës ndihen të sigurt vetëm për shkak të prezencës së madhe të KFOR-it dhe SHPK-së, e cila bie në sy sidomos pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës. Megjithatë, ata asnjëherë nuk shkojnë vetë në qendrat komunale, për shkak të frikës për sigurinë e tyre. Raportet me SHPK-në janë korrekte, SHPK-ja vazhdimisht patrullon në fshatra, por shpeshherë paraqiten probleme në komunikim sepse policët që patrullojnë në këto vendbanime janë serbë ose boshnjakë që nuk e dinë shqipen.

Rreth 95 për qind e këtyre banorëve para lufte kanë punuar në ndërmarrjet publike, në territorin e komunës së Leposaviqit/Leposavić. Pas luftës asnjë shqiptar nuk punon në këto institucione. Gjithashtu, asnjë shqiptar i këtyre fshatrave nuk punon në SHPK, edhe pse kanë aplikuar disa herë. Shqiptarët janë të mendimit se në këtë pjesë të Kosovës vendet në SHPK janë të rezervuara vetëm për serbët dhe boshnjakët. Rreth 70 për qind e popullsisë së këtyre fshatrave janë kategori të rrezikuara sociale. Gjithsej janë të punësuar 21 banorë edhe atë në institucionet që ndodhen në këto fshatra: 11 veta janë të punësuar në shkollat fillore, pesë në zyrën për komunitete në Bistricë/Bistrica, një në ambulancën e fshatit në Bistricë/Bistrica, një në zyrën e Qendrës për punë sociale në Bistrici/Bistricë, si dhe tre persona në bazën e KFOR-it që ndodhet aty pranë. Banorët tjerë merren me bujqësi dhe bletari, por vetëm për nevojat e veta d.m.th prodhimet e veta nuk i nxjerrin në treg. Gjithashtu, një numër i të kthyerve si dhe disa nga banorët e fshatrave pritëse (serbe), përpos shtëpive të ndërtuara apo meremetuara, kanë marrë edhe mjete për fillimin e biznes projekteve. Kryesisht kanë marrë motokultivatorë. Megjithatë, për shkak të papunësisë, pothuajse të gjithë të kthyerit i kanë shitur motokultivatrët sikurse edhe veglat tjera.

Në pjesën veriore të Kosovës valët RTK-së, KTV-së ose TV 21 janë shumë të dobëta, prandaj programet e RTK-së televizioneve tjera në gjuhën shqipe mund t'i përcjellin vetëm ata të cilët kanë lidhje satelitore (televizion kabllor). Në qershor të vitit 2007, është instaluar antena e telefonisë mobile, kështu që banorët e këtyre fshatrave kanë sinjal të operatorit të telefonisë mobile *Vala 900*. Shtypi ditor nuk arrin në këto fshatra, e as që ka kompani të interesuara për të mundësuar lidhjen në internet. Në përgjithësi, banorët e këtyre fshatrave nuk kanë kurrfarë informata për mundësi të punësimit. Për këto informata marrin vesh vetëm nga të njohurit dhe farefisi të cilët shkojnë në Mitrovicën/Mitrovica jugore.

2. Boshnjakët

Në gjithë territorin e qytetit të Mitrovicës/Mitrovica te boshnjakët është me e shprehur dëshira për t'u larguar nga Kosova se sa për t'u kthyer. Në lagjen e boshnjakëve që ndodhet në pjesën veriore të Mitrovicës/Mitrovica, gjatë vitit 2007 është kthyer një familje gjashtë anëtarësh, pasi që UNDP-j ua ndërtoi shtëpinë. Boshnjakët janë të mendimit se Qeveria e Kosovës, për dallim nga ajo e Serbisë, është e pa interesuar të investojë në lagjen e boshnjakëve.

Gjatë viteve 2007 dhe 2008 në lagjen e boshnjakëve janë shitur 63 shtëpi në pronësi të shqiptarëve dhe 3 shtëpi në pronësi të boshnjakëve. Blerës ishte Qendra Koordinuese për Kosovë dhe Metohi, e cila shtëpitë e blera i rinovon dhe u jep serbëve të qyteteve tjera të Kosovës. Interesimin për shitjen e pronës është i madh. I njëjti blerës ka ndërtuar edhe 7 ndërtesa, 5 nga të cilat tani janë populluar,

përderisa ndërtimi i dy të tjerave është në përfundim e sipër. Ndërtesat kanë nga 24 deri në 36 banesa dhe janë të destinuara për zgjidhjen e problemit të banimit për kuadrot që punojnë në institucionet e Republikës së Serbisë në Kosovë. Qeveria e Serbisë deri më tani ka investuar 13 milionë eura në lagjen e boshnjakëve, përderisa Qeveria e Kosovës në vitin 2008 ka investuar vetëm 3,000 euro.

N.U. kryetar i këshillit komunal të PDA-së për Komunën e Mitrovicës/Mitrovica
Intervistë e FDH-së, 3 korrik 2008

Boshnjakët po shpërngulen vazhdimisht nga pjesa jugore e qytetit, në të cilën dikur kanë jetuar rreth 7.000 pjesëtarë të kësaj bashkësie etnike.

Asnjë pjesëtar i komunitetit boshnjak nuk është kthyer në Mitrovicën e jugut gjatë viteve 2007 dhe 2008, por,po ndodh e kundërta, boshnjakët po largohen.

M.D., zyrtar në zyrën për komunitete Komunën e Mitrovicës/Mitrovica
Intervistë e FDH-së, 3 korrik 2008

2.1. Qëndrueshmëria e kthimit

Boshnjakët nuk kanë problem me lirinë e lëvizjes në gjithë territorin e komunë së Mitrovicës/Mitrovica. Pjesëtarët e kësaj bashkësie etnike si problem e potencojnë pagesën e kartonit të gjelbër për automjetet me targa serbe ose malazeze. SHPK-ja ka filluar t'i dënojë boshnjakët të cilët nuk e kanë kartonin e gjelbër, edhe pse nuk ka vendim zyrtar as të UNMIK-ut, e as të institucioneve kosovare për këtë çështje.

3. Romët

Gjatë vitit 2007, në lagjen rome që ndodhet në pjesën jugore të Mitrovicës/Mitrovica janë kthyer 47 të shpërngulur, përderisa gjatë vitit 2008 nuk është kthyer asnjë person. Megjithatë, më shumë se gjysma e këtyre të kthyerve janë zhvendosur përsëri na kampin e pjesës veriore të Mitrovicës/Mitrovica, prej nga edhe janë kthyer. Me qëllim të inkurajimit të kthimit të romëve, gjatë vitit 2007 janë ndërtuar gjithsej 48 banesa dhe 53 shtëpi gjatë vitit 2007. Përkundër kësaj, më pak se gjysma e banesave dhe shtëpive ka brenda tyre banorët e kthyer. Problemi kryesor për kthimin e romëve është mungesa e perspektivës dhe papunësia. Për këtë arsye të gjithë të kthyerit i kanë shitur veglat e punës dhe motokultivatorin në vlerë prej 2000 euro, që të sigurojnë kafshatën e gojës. Të gjitha këto familje kanë marrë ndihmë sociale, por çdo gjashtë muaj bëhet verifikimi nëse ekzistojnë arsyet për dhënien e kësaj ndihme, si rezultat i kësaj një numër i romëve e ka humbur të drejtën për ndihmë sociale. Arsyeja për mos marrjen e ndihmës sociale kryesisht është aftësia për punë. Disa familjeve që e kanë statusin e rasteve sociale në emër të ndihmës sociale u jepet në shfrytëzim deri në 500 kw energji elektrike pa pagesë. Megjithatë, faturat e tyre tregojnë se ata vazhdojnë të kenë shumë borxh, sepse romët nuk kanë mjete ta paguajnë rrymën prandaj u llogaritet edhe kamata. Për shkak se romët nuk kanë ku të punësohen, me humbjen e ndihmës sociale ata janë të detyruar që përsëri t'i lëshojnë shtëpitë e tyre dhe të kthehen në vendin ku kanë ikur, sepse thonë që më mirë kanë jetuar si refugjat. Qëllimi ka qenë vetëm kthimi i romëve megjithatë nuk janë definuar projektet që do ta mundësonin qëndrueshmërinë e kthimit.

Romët nuk janë të kënaqur as me punën e përfaqësuesve të lagjes. Ata nuk janë të informuar mirë për kthimin dhe të drejtat e tyre.

Kur flasim për integrimin e ngadalshëm të romëve, përgjegjësinë pjesërisht ebart edhe përfaqësuesi i tyre Qazim Gushani, i cili me deklaratat e tij konfuze na shkakton probleme edhe neve: kur flet në mbledhjet ku janë prezent shqiptarët, atëherë e paraqet jetën e romëve ideale, përderisa në mbledhjet ku nuk ka shqiptarë, ai gjithmonë flet për diskriminim dhe largim të shpejtë nga lagja e romëve. Disa herë kemi dashur të tërheqim vëmendjen në problemet e romëve, por gjithmonë marrim si përgjigje fjalët që i ka thënë Gushani, për jetën ideale që bëjnë romët. Prapavija e gjithë kësaj është përfitimi individual i një personi. Ai nuk i lajmëron romët tjerë për projektet dhe donacionet, edhe pse e ka për detyrë ta bëjë këtë, sepse merr pjesë në të gjitha mbledhjet që kanë të bëjnë me kthim. Tani e kemi gjendjen ku shumica e romëve mendojnë se komuna me qëllim i anashkalon ata, kurse realisht komuna nuk mund të ndihmojë sepse buxheti nuk ka mjete të mjaftueshme për t'i zbutur problemet e të kthyerve.

M.D., nëpunës në zyrën për komunitete në komunën e Mitrovicës/Mitrovica
Intervistë e FDH-së, 3 qershor 2008.

3.1. Qëndrueshmëria e kthimit

Edhe pse romët e pjesës jugore të Mitrovicës/Mitrovica pohojnë se pjesëtarët e këtij komuniteti në qytet e kanë lirinë e lëvizjes, ka pasur raste kur shqiptarët i kanë sulmuar romët fizikisht. Shkak për sulme të tilla është konkurrenca për punë, për shkak të papunësisë. Disa romë të kthyer janë përpjekur të gjejnë punë si punëtorë krahu. Shqiptarët që kryejnë të njëjtën punë i kanë parë romët si konkurrencë, prandaj i kanë sulmuar fizikisht. Shtëpitë që po prisnin vendosjen e të romëve të kthyer janë plaçkitur disa herë. SHPK-ja deri më tani nuk e ka arrestuar asnjë nga kryesit e këtyre veprave.

Romët që jetojnë në lagjen romëve thonë se kanë marrë premtime nga organizatat e ndryshme të cilat kanë qenë të përfshira në procesin e kthimit të tyre në këtë pjesë të Kosovës, siç janë DRC-ja ose NCH-ja, se me qëllim që kthimi i romëve të jetë i qëndrueshëm këtu do të hapet fabrika për prodhimin e mobileve dhe një fermë bagëtie në të cilat do të duhej të punësohen 60 të kthyer. Këto projekte nuk u realizuan ndonjëherë. Me mjetet e ndara për kthimin e romëve është ndërtuar një treg, por as këtu nuk është punësuar asnjë pjesëtar i komunitetit rom. Në fund, kishte mundësi që romët të punësohen në dy objekte ku po ndërtohen banesat edhe për 24 familje rome që kanë shprehur gatishmëri të kthehen, por, përfaqësuesit e organizatës NCHA e cila po e realizon këtë projekt, kanë theksuar se firma që i kryen punimet i ka angzhuar punëtorët e vet.

Romët pohojnë se institucionet e Kosovës me vetëdije po i diskriminojnë ata. Një nga problemet më të mëdha është mos bërja publike e të dhënave që tregojnë se pjesëtarët e komunitetit rom kanë nivel të lartë të plumbit në gjak.

Ambasada Britanike e ka financuar projektin i cili do të duhej të përcaktonte të nivelin e plumbit në gjakun e pjesëtarëve të komunitetit rom. E dhamë gjakun për analiza në Shtëpinë e shëndetit, por nuk po na japin rezultatet. Ata të cilët e kanë dhënë gjakun për analiza i kanë shënuar rezultatet që u janë komunikuar me gojë. Për shembull, niveli i plumbit në gjakun e Suad Mahmutit është 14,10 promil, Bashkim Gushani i cili ka vetëm 8 vjet ka 34,04 promil, Elma Gushani ka 21, 02 promil, Sadije Gushani ka 54,00 promil plumb në gjak, përderisa katër ose pesë persona, mes të cilëve edhe unë, kemi aq shumë plumb sa që aparati nuk mund ta masë. Aparati mund të masë deri në 64,00 promil. Vlera më e lartë e lejuar e plumbit në gjak është 10,00 promil. Sëmundjet që paraqiten si pasojë e koncentrimeve të larta të plumbit në gjak janë dobësimi dhe humbja e të parit, dëgjimit, memories, zverdhja, plogështia, sëmundjet e eshtrave etj. Ne me të drejtë pyesim pse nuk na i japin rezultatet e analizave në mënyrë që ta bëjmë publike problemin tonë dhe të kërkojmë mjekim. Një nga faktorët që ndikojnë në rritjen e nivelit të plumbit në gjak është edhe ushqimi i dobët pa pemë dhe perime.

Q.G., rom, i kthyer, përfaqësues i romëve nga lagjja e romëve
Intervistë e FDH-së, 1 korrik 2008

Më datë 29 qershor 2008, rreth orës 14:00 kam kaluar me kombi nëpër urën Suvi Dol, e cila e bashkon Mitrovicën veriore dhe jugore. Në kombi isha unë së bashku më një shokun tim. Në Mitrovicën veriore shkuam që të blejmë nëntë gajbe më birra. Pas kalimit të urës na ndaloi policia e SHPK-së. Na pyetën se a e kemi paguar doganën për birrat që i kemi blerë, sepse janë ato blerë në Serbi. Ua tregova faturën që dëshmonte se mallin e kam blerë në Mitrovicë, do të thotë në Kosovë, e ata le të merren me shitoren e cila e ka blerë mallin në Serbi e që nuk e paguan doganën. Policët më thanë se në të djathtë të rrjedhës së lumit Ibër është Serbia, kurse në të majtë Kosova, prandaj sipas tyre unë e kam blerë mallin në Serbi dhe duhet të paguaj doganë. Pas kësaj i thirrën doganierët. E pagova doganën në vlerë prej 127,94 euro dhe taksën prej 11 euro për terminalin e doganës. Më detyruan që të paguaj doganë vetëm pse jam rom dhe nuk e kam"shpinën e fortë". Ne nuk kemi kush të na mbrojë, kurse po të njëjtëve policë dhe doganierë për çdo ditë u kalojnë kamionët me mall dhe askujt nuki paguajnë doganë. Këtë edhe ua thash por m'u përgjigjën se nuk do të marrin ata urdhra nga unë se kënd duhet ta ndalin, e kënd jo, gjë që flet shumë. Numri zyrtar i një polici është # 7301.

Q.G., rom, i kthyer, përfaqësues i romëve nga lagjja e romëve
Intervistë e FDH-së, 1 korrik 2008.

4. Serbët

Gjatë vitit 2007 dhe 2008 askush nga zyra për komunitete nuk ka dëgjuar se ka pasur serbë të kthyer në Mitrovicën jugore, sepse po të ishte ashtu ne do ta merrnim vesh patjetër në mbledhjet e grupit punues për kthim në të cilat marrim pjesë rregullisht.

M.D., nëpunës i zyrës për komunitete në komunën e Mitrovicës/Mitrovica
Intervistë e FDH-së, 3 qershor 2008.

V. Rajoni i Pejës

Sipas të dhënave të UNHCR-së, gjatë vitit 2007 në rajonin e Pejës u kthyen gjithsej 325 persona: 159 serb, 52 romë, 70 ashkalinj dhe egjiptianë, 38 boshnjakë dhe 6 goranë. Serbët janë kthyer në Jabllanicën e Madhe/Velika Jablanica (11), Pejë/Peć (34), Vitomiricë/Vitomirica (2), Zllopek/Zlopek (1), Gurrakoc/Đurakovac (1), Istog/Istok (4), Osojan/Osojane (2), Bërkovë/Berkovo (19), Dërsnik/Drsnik (31), Klinë/Klina (47), Klinavc/Klinavac (3) dhe Videjë/Vidanje (4). Romët janë kthyer në Skivjan/Skivjane (1), Gorazhdec/Goraždevac (7), Orashje/Orašje (6), Pejë/Peć (5), Treboviq/Trebović (10), Zahaq/Zahać (6) dhe Budisalc/Budisavce (17). Ashkalinjtë dhe egjiptianët janë kthyer në Rudicë/Rudic (5), Binxhë/Binće (2), Llukavc/Lukavac (8), Gurrakoc/Đurakovac (7), Gjakovë/Đakovica (17), Piskotë/Piškota (5), Gorazhdec/Goraždevac (1), Llozhan/Ložane (5), Pejë/Peć (3) dhe Banjë të Pejës/Pećka Banja (17). Boshnjakët janë kthyer në Gjakovë/Đakovica (2), Pejë/Peć (5), Vitomiricë/Vitomirica (26) dhe Klinë/Klina (5). Të gjithë, gjashtë goranët janë kthyer në Pejë/Peć.

Në periudhën nga janari deri në prill të vitit 2008 janë kthyer 73 persona, dhe atë: 20 serb në fshatrat Gorazhdec/Goraždevac (4), Osojan/Osojane (3), Binxhë/Binća (4), Videjë/Vidanje (3), Klinë/Klinu (3) dhe Deçan/Dečane (3); 12 romë në Zahaq/Zahać (11) dhe Pejë/Peć (1); 28 ashkalinjë dhe egjiptianë janë kthyer në Shtupel/Stupelj (4), Leshan/Lešane (5) dhe Gorazhdec/Goraždevac (15); 13 boshnjakë janë kthyer në Vitomiricë/Vitomirica (8) dhe Pejë/Peć (5).

1. Boshnjakët

Sipas statistikave të UNHCR-it, sot në komunën e Pejës/Peć jetojnë rreth 4.200 boshnjak. Pjesa më e madhe e tyre jetojnë në Vitomiricë/Vitomirica. Sa i përket strukturës etnike, para konfliktit të armatosur në Vitomiricë/Vitomirica boshnjakët përbënin rreth 80 për qind të popullatës, shqiptarët 10 për qind dhe 10 për qind të tjerët, kryesisht rom dhe malazez. Sot kjo strukturë ka ndryshuar në mënyrë drastike: në Vitomiricë/Vitomirici boshnjakët përbëjnë rreth 40 për qind te popullatës, shqiptarët 50 për qind dhe të tjerët rreth 10 për qind . Trendi i shpërnguljes së boshnjakëve po vazhdon. Shkaku nuk është pamundësia e lëvizjes së lirë, por mos pasja e perspektivës për pjesëtarët e komunitetit boshnjak. Shqiptarët shpesh deklarohen si boshnjak, me qëllim që të zënë vendet e punës të cilat ju takojnë boshnjakëve. Një prej problemeve më të mëdha të boshnjakëve është se shtetet për rreth nuk i pranojnë diplomat e Kosovës, kështu që ata nuk mund të punësohen në B. dhe H. apo në Serbi. Gjithashtu, në këto shtete nuk munden as ti vazhdojnë studimet. Institucionet e Kosovës nuk kanë nevojë për kuadrot te cilët dalin nga Fakulteti i Mësuesisë në Prizren i cili është degë e ndarë e Universitetit të Prishtinës, si dhe nga Fakultet i shkencave të biznesit u Pejë/Peći në të cilët boshnjakët mund të marrin njohuri dhe diploma në gjuhën e tyre.

Pas privatizimit të ndërmarrjeve në këtë pjesë të Kosovës, numri i boshnjakëve të punësuar është shumë më i vogël. Një gjendje e tillë është edhe në fabrikën për përpunimin e drurit. Boshnjakët mendojnë se Qeveria e Kosovës nuk investon sa duhet në regjionin e Pejës. Kjo në rend te pare ka të bëjë me bujqësinë.

Boshnjakët insistojnë që Vitomirica/Vitomirica të fitojnë statusin e komunës, duke shpresuar se në këtë mënyrë do të sigurojnë rrjedhjen e investimeve.

Ashtu si komunitetet e tjera etnike edhe boshnjakët e kësaj ane nuk janë të njoftuar me projektet për zhvillimin e komuniteteve, të cilat i aprovon Ministria për kthim dhe komunitete. Ata në përgjithësi mendojnë se gati të gjitha resurset në Kosovë janë të orientuara kah integrimi i komunitetit serb.

2. Serbët në komunën e Deçanit/Dečan

Serbët e kthyer aspak nuk janë të kënaqur me punën e grupit punues për kthim të komunës sepse mbledhjet janë të shkurta, kurse temat për të cilat bisedohet nuk janë shumë të rëndësishme. Përndryshe, mbledhja e fundit e grupit punues është mbajtur më 19 tetor 2007. Serbët të cilët kanë shprehur dëshirën për t'u kthyer shpesh presin gjatë për formularët e nevojshëm të cilët në fund nuk u jepen, kurse komuna nuk është e gatshme t'i njohë me procedurën për kthim. I gjithë dokumentacioni i nevojshëm është në gjuhën shqipe duke përfshirë edhe dokumenti kadastral i cili është i nevojshëm për të dëshmuar se serbët apo te kthyerit e komuniteteve të tjera pakicë kanë pasur pronësinë e banesave apo shtëpive përkatëse. Serbët nuk e dinë se çfarë shkruhet në ato dokumente të cilat i lëshon komuna. Gjithashtu disa serbët ankohen se në dokumentet që i marrin nga kadastra nuk është e shënuar e gjithë pasuria të cilën e kanë pasur para konfliktit të armatosur. Në fund, të gjitha ata serbë që nga viti 2004 kanë filluar të marrin pjesë në mbledhjet e grupit punues për kthim të komunës dhe morën pjesë në vizitat shko-shih mendojnë se asnjë nga strategjitë e miratuara që ka të bëjë me serbët deri më sot nuk janë realizuar por janë realizuar projektet për komunitetet tjera. E gjithë kjo ju tregon serbëve mos gatishmërinë e komunës së Deçanit/Dečani për t'ju mundësuar kthimin. Gjithashtu serbët janë plotësisht të pakënaqur nga bashkëpunimin me *Mercy Corps*-in si dhe me Kryqin e kuq të Serbisë. Ata theksojnë se këto organizata janë të pasjellshëm dhe arrogantë. Përgjithësisht as institucionet e Kosovës e as ato të Serbisë, edhe pse kanë premtuar, nuk kanë bërë asgjë për serbët në Deçan/Dečan. Vetëm zyrtarët e UNMIK-ut janë të gatshëm që t'u ndihmojnë serbëve, ata ju japin menjëherë të gjithë dokumentacionin e nevojshëm kur drejtohen tek ta dhe u ndihmojnë për ta plotësuar.

Serbët e kthyer, shtëpitë e të cilëve janë duke u ndërtuar, jetojnë në banesën e të kthyerës Milanka Popoviq. Atyre të cilëve shtëpia ose banesa është në proces ndërtimi ose renovimi, prej DRC-së kanë marrë krevat, çarçafë, tavolina dhe karrige, lavabo, shporete të vogla, ngrohëse, tepih, pajisje për kuzhinë, ushqime dhe material higjenik.

2.1.1. Qëndrueshmëria e kthimit

Gjithashtu, serbët e kthyer në Deçan/Dečane kanë probleme me lirinë e lëvizjes. Ndonjëherë ndodh që shqiptarët ti sulmojnë fizikisht të kthyerit, kjo ndikon edhe më shumë në sigurinë e Serbëve dhe në vendimin e tyre për tu kthyer dhe nëse ata janë kthyer në vendimin e tyre për të qëndruar. Një sulm i tillë ka qenë edhe sulmi kundër Bozhidar Tomiqit. ShPK-ja ende nuk ka arrestuar sulmuesit. Gjithashtu, Serbët ballafaqohen me provokime edhe në ente publike në komunë. Megjithatë, Serbët deklarojnë se disa fqinjë shqiptarë dhe pronarë të dyqaneve tregtare sillen mirë me ta.

Në këtë komunë serbët e kthyer nuk punojnë askund, kurse nga zyrtarët e komunës gjithmonë marrin informacione se të gjitha shërbimet janë të plotësuara me kuadro edhe pse e dinë se Qeveria e Kosovës ka marrë vendim[59] me të cilin sigurohet punësimi me një përqindje te caktuar i komuniteteve pakicë në Institucionet që janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Nga ana tjetër, serbët janë lajmëruar për të marrë ndihmë sociale, por janë refuzuar me arsyen se janë të aftë për të punuar. Për të mbijetuar, serbët shesin pronën e tyre ose shpërngulen përsëri për në Serbi.

Serbët nuk kanë informata as për programin e Ministrisë për kthim, si dhe në mundësinë për të ofruar projekte për zhvillimin e komunitetit. Gjithashtu nuk janë të informuar as për punën e komunës, sepse të gjitha informatat janë në gjuhën shqipe. Serbët nuk i njohin legjislacionin e Kosovës, dhe as që dinë për të drejtat që u takojnë.

Më datë 21 maj 2008, mes orës 11:30 dhe 12:00, kam kaluar pranë një kafeneje në hyrje të qytetit të Deçanit kur pash që një person vjen nga manastiri Visoki Deçani drejt qytetit. Derisa po kaloja pranë kafenesë, pas nja 20 metra, dëgjova se dikush po më thërret: Hej ti plak, eja këtu!. U drejtua kah unë. Ishte një njeri rreth të pesëdhjetave, i dobët,

61 Vendimi i Qeverisë së Kosovës numër 5-154, datë 28 qershor 2005 për punësimin e komuniteteve pakicë, në institucionet në kompetencë të Qeverisë së Kosovës

biond dhe me dhëmbë të prishur. Nëse e shoh përsëri do ta njihja. I thash në shqip se nuk e njoh. Më pyeti se nga jam kurse unë i thash se jam nga Deçani. Pastaj më pyeti se si e kam mbiemrin, kurse unë i thashë Tomiq. Menjëherë pas kësaj mi dha dy shuplaka të forta dhe me këmbë më goditi në bark. Tre të rinj dolën nga kafeneja dhe e futën brenda. I thanë në shqip: „Pse e nget plakun?" Kurse ai mua më bërtiti: Ik, thyeje qafën!. Erdha në banesën e Milanka Popoviqit e cila është kthyer në Deçan në fillim të vitit, e thirrëm policinë e cila erdhi menjëherë dhe me ata shkuam në stacionin e policisë. Aty e dhashë deklaratën në gjuhën shqipe, ata e shkruan, e lexuan dhe unë e nënshkrova. Nuk më dhanë kopje të deklaratës, e numrin e lëndës. Së bashku me policët shkuam në ambulancë ku më kontrolloi një mjeke e re shqiptare e cila më pyeti: Nëse anën e majtë të fytyrës e kam ashtu që nga lindja? I thash që jo, por më befasoi një pyetje e tillë prandaj u ngrita që të shihem në pasqyrë dhe vërejta se ana e majtë e fytyrës ishte ënjtur nga goditja që mora prej atij personi. Edhe sot, katër ditë pas goditjes, shihen kapilarët e shqyer në fytyrë. Ajo e shkoi ekzaminimin, por nuk e di se çka shënoi sepse dokumentin e mori policia dhe më tha se rasti do të zgjidhet. Të nesërmen shkuam te kryetari i komunës së Deçanit, i cili në emër të shqiptarëve më kërkoi falje për sulmin.

B.T., serb, i kthyer në Deçan/Dečane
Intervistë e FDHP-se, 24 maj 2008.

Sapo u ktheva më ndalën ngrohjen, ashtu që dimrin e kalova pa ngrohje. Në kohën kur u ktheva në banesën time, fqinjët dhe zyrtarët e postës më kanë provokuar dhe sharë. Personeli i sigurimit të postës na kontrollon, madje vijnë edhe në banesë dhe na kërkojnë letërnjoftimet ... Disa herë e thirra DRC-në, d.m.th zyrtarin e tyre Gramenda Taraku dhe kërkova të më gjej një frigorifer sepse po vinte vera, kurse gjërat ushqimore prishën shpejtë. Ai më tha këtë: nëse që frigorifer në Serbi shko merre vet. Edhe Kryqi i Kuq i Serbisë sillet në mënyrë arrogante. Një herë kur na sollën ndihma ushqimore, nuk qëllova aty sepse isha në Serbi. I luta të ma sjellin ushqimin në manastir. M'u përgjigjën: kush je ti që të kërkosh gjëra të tilla, duke shtuar se ata po rrezikojnë jetën këtu; fare nuk u shkon në mend se unë jetoj këtu ... tani DRC-ja në Serbi kërkon që të nënshkruash se vjen në Kosovë në kuadër të vizitës shko-shiko në rrezikun tënd, pas rastit të arrestimit të Jovanoviqit në Vitomiricë që është i dyshuar për krime lufte, por që nuk kanë prova të mjaftueshme ai akoma mbahet në arrest shtëpie. Veprimet e këtilla janë dekurajuese dhe nuk ngjallin shpresa se institucionet e Kosovës dhe të tjerët janë të interesuar për kthimin e serbëve në Kosovë.

M.P. serbe, e ktheyr në Deçan/Dečane
Intervistë e FDH-së, 24 maj 2008.

2.2. Serbët në Komunën e Istogut/Istok

Serbët të cilët dëshirojnë të kthehen në fshatin Gurrakoc/Đurakovac, si dhe në vet qytetin e Istogut kanë probleme që kanë të bëjnë me sigurinë. Gjithashtu, problematike është edhe bashkëpunimi me zyrën UNDP-së në Pejë/ Peći.

Konkretisht në Gjurakovc, kthimit të serbëve, konkretisht të zhvendosurës L.Gj, i kundërvihen disa fqinjë shqiptarë. L.Gj. mendon se UNDP-ja nuk është e gatshme të ja ndërtojë shtëpinë. Nga ana tjetër, UNDP-ja thotë se nuk e ndërton shtëpinë sepse nuk është zgjidhur problemi i pronësisë mbi pronën

Xhaxhai im ia ka shitur pronën e tij një shqiptari nga fshati Kovragë. Kjo pronë kufizohet me pronën e babait tim. Fqinji shqiptar nuk është sjellë në mënyrë të kulturuar kur më ka parë se kam ardhur ta vizitoj shtëpinë me B.[62]. Më tha se nuk kam çka kërkoj, sepse ne nuk kemi rrugë nga shtëpia deri te rruga kryesore, se ai e ka blerë pronën ku gjendet rruga e përbashkët. Më duket se B. u frikësua pak, sepse më tha pastaj që nëse ma ndërtojnë shtëpinë ekziston mundësi që të kem probleme me fqinjin shqiptar. Pas vizitës që i bëmë Gujrakocit, shkuam në komunën e Istogut në shërbimin kadastral ku e kam marrë vërtetimin mbi pronën. Aty shkruan se rruga e përbashkët të cilën ne e kemi shfrytëzuar e që axha ia shiti fqinjit shqiptar, në realitet nuk ekziston, por ekziston rroga jonë deri te rruga kryesore të cilën më parë nuk e kemi shfrytëzuar dhe që mua nuk më kujtohet. Babai dhe xhaxhai im janë marrë vesh që ta mbyllin atë rrugë që është skicuar në listën e pronësisë dhe të bëjnë një rrugë të re në pronën e xhaxhait, e cila nuk është skicuar në listën mbi pronën. Prandaj nuk e kam të qartë pse në UNDP më thanë se nuk mund të ma ndërtojnë

62 Zyrtare e zyrës regjionale të UNDP-së në Pejë/Peć

shtëpinë, sepse nuk kemi rrugë që e lidh shtëpinë tonë me rrugën kryesore.

L.Gj., serbe, person i zhvendosur nga Gjurakoci, komuna Istog/Istok

Intervistë e FDH-së, 11 korrik 2008.

Qëndrimi i UNDP-së:

Sa i përket UNDP-së rasti i personit L.Gj ka të bëjë me sa vijon: Prindërit e saj kanë vdekur, kurse prona është në emrin e tyre, kështu që Lidija, nga aspekti formalo-juridik nuk ka pronë në emrin e saj, kurse kriteret e UNDP-së janë që i kthyeri duhet ta ketë pronën në emrin e vet në mënyrë që UNDP-ja të mund t'ia ndërtojë shtëpinë. Në një situatë të tillë, ne nuk duam që pastaj vëllezërit dhe motrat e saja të na padisin se e kemi ndërtuar shtëpinë në pronën e përbashkët të gjithë pasardhësve. Ne i kemi sqaruar L. problemin dhe e kemi këshilluar që ta përgatis dokumentacionin nga aspekti juridik dhe ta na e dorëzojë. Deri më sot ajo nuk e ka bërë këtë edhe pse kanë kaluar dy vjet, nga takimi ynë. Për dallim nga të kthyerit e tjerë që vijnë dhe interesohen për rastet e tyre, L. nuk është lajmëruar më ashtu që në kemi krijuar përshtypjen se ajo më nuk është e interesuar të kthehet. Ka pasur shumë shembuj kur njerëzve ua kemi ndërtuar shtëpitë e të cilët na kanë premtuar se do të qëndrojnë aty, por me t'u ballafaquar me problemet e para ata kanë vendosur t'i lëshojnë shtëpitë ku kanë hyrë disa ditë më parë. Ky është një zhvillim negativ për UNDP-në. Gjithashtu, fqinj i L. nuk ka reaguar mirë. Reagimet e tij nuk premtojnë se ajo do të mund të jetojëe qetë, prandaj mendoj se ajo do të kthehej menjëherë në patriarkanë, aty ku edhe tash jeton.

B.H.B., zyrtar i zyrës regjionale të UNDP-së në Pejë/Peć

Intervistë e FDH-së, 11.korrik 2008.

Në qytetin e Istogut/Istok, serbët e kthyer kanë probleme të sigurisë pasi që ndonjëherë ata sulmohen nga shqiptarët. ShPK-ja ka kryer hetime, por deri më tani nuk është zgjidhur asnjë rast. I tillë është rasti i sulmit ndaj Zharko Oroviqit. Sulmi ndodhi në 15 korrik 2008. Për këtë incident ka raportuar edhe mediumi i Beogradit B92.

Më 15 korrik të vitit 2008 rreth orës 13.30, në stacionin policor të Istogut personi me emër Zharko Oroviq ka njoftuar policinë se ka qenë viktimë e sulmit fizik, i cili ka ndodhur po atë ditë, pak para paraqitjes në stacionin e policisë. Sulmi ka ndodhur në vend-parkimin e taksive në Istog. Sipas deklaratës së tij, një person i panjohur për të, por që mendon se është taksist, iu afrua dhe e pyeti nëse ka nevojë për taksi. Zharko u përgjigj se nuk ka nevojë. I dyshuari e pyeti Zharkon nëse emri i tij është Zheljko? Iu përgjigj se Zheljko është vëllai i tij. I dyshimti pastaj ia kërkoi letërnjoftimin pas së cilës u bind për identitetin e tij dhe më pas filloi ta godas me grushte, pas së cilës i dyshimti është larguar në drejtim të panjohur. Zharko Oroviq thotë se ka pasur 350 euro në letërnjoftim, të cilat ia ka marrë i dyshimti. SHPK-ja menjëherë pas paraqitjes së rastit ka dalë në vendin e ngjarjes dhe së bashku me viktimën po punon në identifikimin e autorëve të mundshëm. Disa dëshmitarë dhanë dëshminë e tyre në stacionin e policisë, por të gjithë pohonin se nuk kanë parë gjë. SHPK-ja e ka dërguar viktimën ne Shtëpinë e shëndetit për kontroll mjekësor, pastaj e ka shoqëruar atë deri te patriarakana e Pejës. Deri më tani nuk është arrestuar askush. Hetimet vazhdojnë. SHPK-ja po punon intensivisht për ndriçimin e këtij rasti. Publiku do të informohet për rezultatet e hetimit përmes lajmërimit.

Z.K., zëdhënës i SHPK-së për rajonin e Pejës/Peć

Intervistë e FDH-se, 18 korrik 2008.

Serbët e kësaj zonë nuk kanë informacion lidhur me kthimin, ashtu si nuk kanë informacion as për të drejtat e tyre bazuar në legjislacionin kosovar. Infomacionin e marrin kryesisht nga njerëzit që vijnë dhe nga patriarkana e Pejës, ku janë të vendosur.

2.3. Komuna e Klinës/Klina

Para luftës në territorin e komunës kanë jetuar rreth 8.600 serb ose 432 familje, ndërsa sot në territorin e gjithë komunës jetojnë rreth 350 serb. Gjithashtu, rreth 350 serb të cilët janë të regjistruar si të kthyer nuk vijnë fare në komunë në Klinë/Klina. Arsyeja kryesore e një numri kaq të vogël të të kthyerve serb është pasiguria dhe mungesa e perspektivës. Disa shtëpi të cilat janë bërë për të kthyerit janë minuar, si ato në fshatin Shtupel/Štupelj, ndërsa në disa tjera është hedhur bombë, siç ka ndodhur në fshatin Klinavc/Klinavac. Në disa fshatra serbe mungojnë ambulancat dhe shkollat. Serbët nuk janë të punësuar në ndërmarrjet, pronarët e të cilave janë shqiptarë.

Gjatë vitit 2007, në Klinë/Klina janë kthyer 17 familje ose 31 të kthyer të komunitetit serb, ndërkohë që nuk është shënuar kthim i pjesëtarëve të komuniteteve tjera etnike.[61] Në fshatin Vidanjë/Videjë gjatë vitit 2007 janë ndërtuar 10 shtëpi për serbët e kthyer, në fshatin Klinavc/Klinavac 17 shtëpi, ndërsa gjashtë shtëpi janë ndërtuar për të kthyerit romë, ashkalinj dhe egjiptianë dhe pesë shtëpi për komunitetin pritës, shqiptarët. Në vitin 2008 janë ndërtuar 13 shtëpi për komunitetin serb në fshatin Vidajë/Vidanje; në fshatin Berkovë/Berkovo janë ndërtuar 19 shtëpi për serbët dhe dy shtëpi për komunitetin pritës, shqiptarët. Në fshatin Shtupelj/Štupelj janë ndërtuar dy shtëpi për serbët, mirëpo ato pastaj janë minuar dhe janë shkatërruar; në fshatin Leskoc/Leskovac është ndërtuar një shtëpi për serbët dhe në fshat janë kthyer dy serb.[63] Janë duke përfunduar përgatitjet administrative për ndërtimin e shtëpive për 15 familje serbe, si edhe të një shtëpie për një familje rome. Kur të ndërtohen këto shtëpi, në to do të duhej të kthehen 37 persona.

Sipas strategjisë për kthim të vitit 2008 është paraparë të realizohen projekte në vlerë prej 7.119.601 euro, por deri tani nuk është realizuar as 3 për qind e strategjisë. Me këtë strategji është paraparë të ndërtohen 31 shtëpi në fshatin Drenoc/Drenovac, 19 në fshatin Rudicë/Rudice, 14 në fshatin Pograxhë/Pograđe, 29 në fshatin Budisavc/Budisalce, 15 në fshatinu Berkovë/Berkovo dhe prej 24 deri në 27 shtëpi në fshatin Dukajevë/Dugonjevo. Të gjitha këto shtëpi do të ndërtoheshin për pjestarët e komunitetit serb, në kuadër të organizimit të kthimit. Për kthimin individual të serbëve, në strategji është paraparë ndërtimi i 30 shtëpive në Klinë/Klina, 10 në Dërsnik/Drsnik, 10 në Videjë/Vidanj, 10 në Gremnik/Grebnik dhe 3 shtëpi në Leskoc/Leskovc, përderisa për romët, ashkalinjtë dhe egjiptianët është paraparë ndërtimi i 20 shtëpive[64].

Pothuajse të gjithë të kthyerit kanë marrë ndihmë financiare në vlerë prej 800 deri në 2.000 euro. Kjo shumë varet jo vetëm nga projekti i të kthyerve, por edhe nga donatorët, kështu që shuma nuk është në mënyrë të prerë 2.000 euro. Mirëpo, për shkak të mungesës së mjeteve financiare në vitin 2007, nuk janë realizuar projektet në fshatrat Drenoc/Drenovac, Rudicë/Rudice, Dërsnik/Drsnik dhe Videjë/Vidanje, të cilat kanë të bëjnë me blerjen e kombajnave, bagëtive dhe të ngjashme.

Transportin për popullatën serbe e ka organizuar Zyra për komunitete: të hënën autobusët shkojnë nga Klina/Klina për në Bërkovë/Berkovo, të martën transporti kryhet në relacionin Klinë/Klina – Binxhë/Biča dhe Grabc/Grabac, ndërsa të enjten në relacionin Klinë/Klina – Klinavc/Klinavac. Autobusi sipas nevojës shkon për një familje të vetme serbe që jeton në fshatin Leskoc/Leskovac.

2.3.1. Serbët në fshatin Bërkovë/Berkovo

Para qershorit të vitit 1999 në fshatin Bërkovë/Berkovo jetonin 85 familje serbe dhe 10 shqiptare. Në gusht të vitit 2007 u kthyen 35 persona të moshuar, përfaqësues të 19 familjeve. Mirëpo, në fshat tani jetojnë përfaqësuesit e 14 familjeve, përderisa përfaqësuesit e pesë familjeve vijnë kohë pas kohe. Këto serb banonin në fshatin Videjë/Vidanje derisa iu ndërtuan shtëpitë. Serbët u vendosën në shtëpi në dhjetor të vitit 2007 dhe në përgjithësi ata janë të kënaqur me cilësinë e shtëpive, mirëpo kanë vërejtje se shtëpitë nuk duken ashtu si kanë qenë më parë. Gjithashtu, serbët nuk janë të kënaqur sepse ato shtëpi nuk kanë rrethoja të ballkoneve, kështuqë serbët po i bëjnë vet këto rrethoja, në rradhë të parë për shkak të fëmijëvë. Donator i ndërtimit të këtyre shtëpive ka qenë Qeveria e Kosovës.

Në periudhën e parë prej tre muajsh serbët kanë marrë ushqim dhe materiale higjienike nga UNHCR-ja. Mirëpo, ata mendojnë se sasia e ushqimit ka qenë e pamjaftueshme.

2.3.1.1. Kthimi i qëndrueshëm

Serbët në këtë fshat janë të shqetësuar për sigurinë e tyre, kështu që nuk e punojnë të gjithë tokën që e kanë. Veçanërisht negativisht në sigurinë dhe dëshirën e tyre për të qëndruar ndikon edhe fakti

63 M.Sh., zyrtar i zyrës për kthim në komunën e Klinës/Klinë, Intervistë e FDH-së, 14 korrik 2008.
64 Intervista **e përmendur**
65 **Intervista e përmendur**

se deri tani janë plaçkitur shtatë shtëpi të ndërtuara, ndërsa SHPK-ja nuk ka zgjidhur ende asnjë rast. Ata që shkojnë në komunë komunikojnë kryesisht me zyrtarët serb, megjithëse ata që e njohin gjuhën shqipe kryejnë punë tek zyrtarët shqiptarë. Në përgjithësi, ata serb që shkojnë në Klinë/Klina janë gjithmonë të sjellshëm. Qeveria e Kosovës, një herë në javë, u ka siguruar serbëve të Bërkovës/Berkovo transportin deri në Klinë/Klina, përderisa Qeveria e Serbisë ka siguruar transportin për të sëmurët deri në Osojan/Osojane.

Nga 19 familje të të kthyerve, 15 prej tyre kanë fituar biznes projekt. Mirëpo, vlera e projektit është nën 2.000 eurot e premtuara. Në përgjithësi, të gjithë kanë marrë motokultivatorë, të cilët janë nën këtë vlerë. Askush nga serbët nuk ka marrë ndonjë makinë shoqëruese ose rimorkio, kështu që e kanë të pamundur të punojnë, meqë të gjithë merren me bujqësi. Realizues i këtij projekti ka qenë DRC-ja.

Serbët në përgjithësi nuk kanë informacion për punën e komunës. Rrallë ndodh që në tabelën e njoftimeve para ndërtesës së komunës të vendosen informacione në gjuhën serbe. Ndonjëherë këto janë lajmërime për vende pune në komunë. Serbët nuk kanë informacion për hapjen e vendeve të punës në institucionet tjera të Kosovës dhe firmat private apo ato shoqërore. Gjithashtu, komuna nuk i fton serbët në Grupet punuese komunale për kthim.

2.3.2. Serbët në fshatin Klinavc/Klinavac

Sot në Klinavc/Klinavac jetojnë prej 20 deri 25 serb dhe ata janë kryesisht njerëz të moshuar: katër persona janë të moshës rreth 40 vjeçare, përderisa të tjerët janë mbi 60 vjeç. Të kthyerit e parë kanë ardhur në fshat në tetor të vitit 2006. Kjo ishte faza e parë e kthimit. Atëherë u ndërtuan 17 shtëpi për 17 familje: 13 familje jetojnë në fshat, tre familje vijnë kohë pas kohe, ndërkohë që një familje e ka shitur shtëpinë me tërë pasurinë. Në fazën e dytë të kthimit, gjatë viteve 2007 dhe 2008 u ndërtuan 13 shtëpi, për 13 familje: pesë familje jetojnë në fshat, ndërsa tetë të tjerat do të vijnë kur të marrin çelësat. Të kthyerit që kanë ardhur në fazën e parë të kthimit janë të kënaqur me cilësinë e punimeve, mirëpo, të kthyerit e fazës së dytë jo. Në fazën e parë, janë plotësuar të gjitha premtimet e dhëna të kthyerve. Banorët kanë marrë orenditë themelore, mobilie në vlerë prej 700 euro, dy shtretër, pa marrë parasysh numrin e pjesëtarëve të amvisërisë, njëqindekatër karrige, tapet, orman, shporet me dru dhe frigorifer. Vetëm dy familje nuk kanë marrë projekt biznesin deri në 2.000 euro, sepse ato as nuk jetojnë në fshat. Mirëpo, edhe pse u është premtuar, disa serbëve nuk u është dhënë motokultivator. Pas kthimit në Klinavc këta serb, të cilët kanë ardhur në fazën e dytë, kanë marrë paketa me ushqim nga UNHCR-ja. UNHCR-ja pohon se kjo paketë kap vlerën prej 400 eurosh. Mirëpo serbët dyshojnë se kanë marrë ushqim që kap një vlerë të tillë. Gjithashtu, këta serb pohojnë se ju dërgohen fatura nga ndërmarrjet publike, si për shembull nga KEK-u për kyçjen e energjisë elektrike, edhe pse kanë marrë informacion nga UNDP-ja se ajo i ka paguar këto kyçje.

2.3.2.1. Qëndrueshmëria e kthimit

Serbët në Klinavc/Klinavac nuk ndihen të sigurt, sepse në të kanë ndodhur disa incidente. Për shembull, në vitin 2006 në shtëpinë e të kthyerve në fazën e parë janë hedhur bomba. SHPK-ja nuk e ka zgjidhur këtë rast. Serbët nuk i punojnë arat që ndodhen larg fshatit, sepse kanë frikë. Gjithashtu, disa ara janë uzurpuar nga shqiptarët, kështu që serbët nuk guxojnë të hyjnë në këto ara. Serbët-[65]nuk mund të marrin ndihmë sociale, sepse kanë në pronësi të tyre edhe tokë edhe shtëpi dhe janë të aftë të punojnë. Gjithashtu, serbët nga fshati në fjalë nuk kanë transport deri në Klinë/Klina, ndërsa taksistët shqiptarë nuk pranojnë t'i transportojnë, sepse pohojnë se kanë frikë nga shqiptarët e tjerë. Sa u përket institucioneve të komunës, serbët shërbehen lirisht në gjuhën e tyre. Komuna në përgjithësi i fton serbët në Grupet punuese për kthim, por problemet e të kthyerve nuk zgjidhen.

Ne e punojmë tokën e cila ndodhet afër shtëpisë, por jo edhe tokën që është më larg. Shumë ara pranë lumit i shfrytëzojnë shqiptarët të cilët ose i

66 Ky rregull ka të bëjë me pjesëtarët e të gjitha komuniteteve etnike në Kosovë, të cilët nuk mund të marrin ndihmë sociale nëse kanë në posedim pronësi mbi një pronë të caktuar, të tillë si tokë ose shtëpi.

kositin ato, ose e lëshojnë bagëtinë të kullotë, prandaj nuk kemi guxim që t'i punojmë, sepse kjo do t'u jepte atyre shkak për incidente. Mua nuk më dhanë ndihmë sociale me arsyetim se e kam tokën të cilën mund ta punoj, por bëhen të shurdhët për pengesat që i kam për ta punuar atë.

M.V., i kthyer në fshatin Klinavac/Klinavac, komuna e Klinës/Kline
Intervistë e FDH-së, 14 qershor 2008.

Në fshat nuk ekziston as shkollë as ambulactë, as e Qeverisë së Kosovës, as e Qeverisë së Serbisë.

Askush nga banorët e fshatit nuk është i punësuar, as nuk ka informacion lidhur me punësimin. Serbët me të cilët kanë folur hulumtuesit e FDH-Kosovë besojnë se do të jenë të detyruar të kthehen në Serbi, sepse në Kosovë nuk ka perspektivë. Planet për punësimin e serbëve, të cilat janë bërë edhe për fazën e parë edhe për fazën e dytë të kthimit nuk jane respektuar. Në fshat, nga mjetet e dedikuara për fazën e parë të projektit është bërë qumështorja, e cila do të duhej të grumbullonte qumështin nga banorët serb vendas, në mënyrë që të sigurohej kthim i qëndrueshëm. Por, kjo qumështore nuk grumbullon qumësht të dhisë, por qumësht të lopës, ndërsa serbët në emër të projektit të biznesit kanë marrë dhi. Përndryshe, në qumështore është punësuar vetëm një punëtor dhe ai është shqiptar. Gjithashtu, serbët, të cilët prodhimet e tyre i nxjerrin në tregun e Klinës/Klina, pohojnë se shqiptarët nuk blejnë nga ata. E kundërt është situata me fabrikën e farërave në Klinë/Klina, e cila nga serbët mbledh drithërat. Në këtë firmë pas privatizimit nuk ka të punësuar serb, megjithëse para lufte në të kanë punuar serb shumë pjesëtarë të komunitetit. Udhëheqësia e kësaj firme pas qershorit të vitit 1999, kohë në të cilën ende nuk ishte privatizuar, as nuk ju ka bërë thirrje ish-punëtorët serb që të kthehen. Kjo nuk është bërë as pas privatizimit.

Nga mjetet e fazës së parë të kthimit është ndërtuar qumështorja, ku punon një shqiptar. Kësaj qumështoreje ne duhet t'ia shisnim qumështin. Na kanë premtuar se do të na japin lopë, por prej gjithë kësaj nuk doli asgjë. Një person mori 15 dhi por qumështorja nuk e blen qumështin tonë. Nga mjetet e fazës së dytë të kthimit është ndërtuar shtëpia e rinisë, për të cilin në nuk e dinim se po ndërtohet nga mjetet e kthimit, kështu që as nuk e përdorim. Disa nga të kthyeri shkojnë të shesin prodhimet bujqësore në tregun e Klinës, por askush nga ata (shqiptarët) nuk i blen prodhimet tona.

M.V., i ktheyr në fshatin Klinavac/Klinavac, komuna e Klinës/Kline
Intervistë e FDH-së, 14 korrik 2008

Serbët e këtij fshati nuk kanë kurrfarë informacioni për projektet zhvillimore të Ministrisë për kthim. Për sa i përket infomimit, serbët i ndjekin kanalet serbe përmes satelitit, ndërsa nga mediumet në Kosovë e dëgjojnë Radio *Gorazhdec-in*, atëherë kur kanë mundësi t'i kapin valët e tij.

2.4. Komuna e Pejës/Peć

Përfaqësusit e komunës së Pejës/Pejë që janë të ngarkuar me procesin e kthimit, janë të mendimit se ata po i informojnë mirë të zhvendosurit në lidhje me kthimin. Konkretisht, kryetari i komunës në tribinën për kthim e cila është mbajtur në Pejë/Peć, u ka bërë thirrje serbëve që të lajmërohen në debatet e grupeve komunale të punës për kthim, në mënyrë që të njoftohen me situatën në komunë. Përfaqësuesit e zyrës për komunitete të komunës së Pejës/Peć nuk duan të marrin pjesë në emisionet e mediave serbe, e nuk anë të interesuara që për procesin e kthimit të flasin as në mediat kosovare në gjuhën shqipe. Raportet me Ministrinë për Kthim janë të këqija. Nuk funksionon komunikimi në mes të shërbimeve komunale që janë të përfshira në kthim dhe OJQ-ve qëllimet programore të të cilave kanë të bëjnë me kthim. Gjithashtu, mjetet për punën e zyrtarëve komunalë të zyrave për kthim janë të kufizuara.

Mua si zyrtar për kthim nuk më kanë ftuar, e as që kam kërkuar të marr pjesë në ndonjë radio emision ose program televiziv në të cilin njerëzve do t'u sqarohej procesi i kthimit. As udhëheqësit e Radio Gorazhdecit nuk më kanë ftuar, por edhe po të më ftonin nuk do të shkoja. Me Ministrinë për Kthim dhe Komunitete pothuajse nuk bashkëpunojmë sepse nuk më kanë kontaktuar për procesin e kthimit. Buxheti që është ndarë për zyrtarët e kthimit është shumë i vogël: janë paraparë mjetet për pagesa dhe shpenzimet e zyrës. Nuk ka mjete për automobil, prandaj ne gjindemi ashtu si të mundemi dhe në mbledhje shkoj me OJQ-të që punojnë në procesin e kthimit. Nuk e di nëse komuna ka informator, por nga unë askush nuk ka kërkuar të dhëna ose t'u tregoj se cilat janë procedurat e kthimit,

të cilat ata do t'i publikonin. Nëse organizata juaj dëshiron t'i vizitojë të kthyerit në territorin e komunës së Pejës, duhet që me shkrim të na drejtoheni neve dhe së bashku me mua mund të shkojmë te ata. Kur është fjala për rastin e Vuksan Gojkoviqit nga fshati Duboçak, nuk e kuptoj pse ai u drejtohet juve si organizatë e të drejtave të njeriut, sepse e vetmja adresë dhe i vetmi vend ku duhet drejtuar është zyra komunale për kthim.

N.K., zyrtar komunal për kthim, në komunën e Pejës/ Peć

Intervistë e FDH-së, 11 korrik 2008.

2.4.1. Serbët në fshatin Duboçak/Dubočak

Serbët që dëshirojnë të kthehen në fshatin Duboçak/Dubočak kanë probleme dhe vështirësi që ta realizojnë këtë për shkak të mos aktivitetit të zyrës komunale për kthim. Disa serbë që në vitin 2004 kanë kërkuar që të kthehen, por organizatat ndërkombëtare përgjegjëse për kthim i kanë informuar ata se më aktual dhe i dëshiruar është kthimi i organizuar dhe jo kthimi individual dhe duhet që vet serbët të organizohen për t'u kthyer në mënyrë të organizuar.

Që në vitin 2004 në mbledhjen e grupit punues për kthim të komunës, unë kam deklaruar se dua të kthehem. Atëherë nga DRC-ja dhe UNHCR-ja më thanë se më aktual është kthimi i organizuar, prandaj është më mirë që unë t'i kontaktoj të interesuarit tjerë nga fshati, t'i pyes a duan të kthehen, thënë më saktë duhet që të bëhem iniciator i kthimit të Serbëve në u Duboçak. Megjithatë, unë nuk shoh arsye pse duhet të ngadalësohet kthimi i familjes time nëse serbët tjerë nuk duan të kthehen, sepse është e drejta ime të vendos se ku do të jetoj. Unë nuk arrita t'i „bind" bashkëkombësit e mi të kthehen sepseata kanë frikë, është vështirë të kuptohet situata e vërtetë në Kosovë përmes RTS-it.

V.G., serb, person i shpërngulur brenda vendit nga fshati Duboçak/Dubočak

Intervistë e FDH-së, 11 korrik 2008

Rekomandime:

- Qeveria e Kosovës duhet të sigurojë që pjesëtarët e komuniteteve pakicë dhe të kthyerit e ardhshëm të jenë plotësisht të informuar lidhur me dispozitat e *Kushtetutës së Kosovës, Ligjit për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Republikën e Kosovës, Ligjit kundër diskriminimit dhe Ligjit për përdorimin e gjuhëve,* të cilët janë ligje që kanë të bëjnë me të drejtat e komuniteteve pakicë në mënyrë të drejtëpërdrejtë. Në këtë proces, mbi shërbimet komunale bie detyrimi për të informuar dhe shkolluar komunitetet lokale pakicë dhe çdo të kthyer individiau.

- Me qëllim nxitjen e kthimit të të shpërngulurve dhe integrimin e komuniteteve pakicë në shoqërinë kosovare, Qeveria e Kosovës duhet të organizojë një fushatë të gjerë të informimit të të gjithë qytetarëve të Kosovës mbi të drejtën e të shpërngulurve për tu kthyer dhe të drejtat e pjesëtarëve të komuniteteve pakicë, të cilat u garantohen me legjislacionin kosovar dhe me marrëveshjet dhe konventat ndërkombëtare. Porositë e Qeverisë së Kosovës duhet të arrijnë në çdo fshat dhe në çdo shtëpi të të kthyerve ndërsa shërbimet komunale duhet të tregojnë kujdes dhe solidaritet në zhvillimin e fushatës, gjë që ka munguar deri tani në shumicën e komunave.

- Qeveria e Kosovës duhet që në mënyrë të rregullt të shqyrtojë dhe të informojë publikun për kthimin e të zhvendosurve dhe t'i potencojë publikisht rastet e praktikë së mirë dhe të kërkojë përgjegjësi nga përfaqësuesit e komunave të painteresuara. Qeveria duhet ta ketë parasysh se të kthyerit kanë vërejtje serioze për sjelljen e disa organizatave ndërkombëtare, siç është UNDP-ja dhe për kompanitë që janë angazhuar në rindërtimin e shtëpive.

- Shërbimi policor i Kosovës (SHPK) duhet të veprojë në mënyrë efikase, të pengojë çdo përpjekje për frikësim dhe sulm ndaj pjesëtarëve të pakicave, t'i identifikojë kryerësit e vjedhjeve dhe veprave të tjera penale kundër pjesëtarëve të pakicave, të jetë e njohur, dhe në këtë mënyrë edhe e pranuar në nivel lokal dhe garant i lëvizjës së lirë.

- Qeveria e Kosovës duhet të vazhdojë me programin e ndërtimit dhe të rindërtimit të shtëpive për të kthyerit, por me një angazhim më të madh në qëndrueshmërinë e kthimit përmes punësimit dhe përfshirjes së të kthyerve në punët me interes për komunitetin etnik të të kthyerve dhe tërë Kosovën. Në lidhje me këtë, Qeveria e Kosovës duhet të sigurojë kushte për zbatimin e plotë të vendimit të saj numër 5-154, të datës 28 qershor 2005, për punësimin e pjesëtarëve të komuniteteve pakicë në kompanitë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Në kuadër të strategjive të reja për kthim të qëndrueshëm, Qeveria e Kosovës gjithashtu duhet të bëjë përpjekje që të kthyerit të kthehen në ndërmarrjet me interes publik, si KEK-u, në të cilat kanë punuar dikur. Një mekanizëm i posaçëm punësimi duhet të merret me punësimin e pjestarëve të komuniteteve pakicë në kompanitë private. Në këtë kuptim, këto kompani private duhet të fitojnë lehtësime tatimore.

- Qeveria e Kosovës do t'ju mundësojë të gjithë të shpërngulurve që ta realizojnë të drejtën e tyre për mjetet (aksionet), të cilat i kanë marrë punëtorët ose ish-punëtorët e kompanive shoqërore të privatizuara.

- Ministria për Kthim dhe Komunitete si dhe të gjitha komunat në Kosovë, duhet të përgatisin një udhëzues ku do të jepen të gjitha informatat për kthim, duke filluar me vizitat *SHKO-Shih* deri te rinovimi i pronës. Në udhëzues duhet të gjenden informacione për organizatat dhe institucionet q janë përgjegjëse për kthim, cilat janë të drejtat e të kthyerve dhe kujt duhet t'i drejtohen për t'i realizuar të drejtat e tyre. Natyrisht, udhëzuesi duhet të jetë në të gjitha gjuhët e komuniteteve.

- Puna e të gjithë institucioneve të inkuadruara në kthim duhet të jetë e hapur për publikun, e në veçanti për të kthyerit. Në lidhje me këtë, Ministria për kthim dhe komunat duhet të zhvillojnë strategjinë e informimit, e cila do t'i informonte personat e zhvendosur për procesin e kthimit dhe për projektet ministrive dhe komunave. Në lidhje me informimin e të zhvendosurve që jetojnë në Serbi, Mal të Zi, Bosnjë dhe Hercegovinë apo Maqedoni, Ministria për Kthim duhet të propozojë si dhe në çfarë mënyre t'i mbajë të

informuar të zhvendosurit për jetën në Kosovë dhe të drejtën e tyre për t'u kthyer.

- Ministria për Kthim duhet t'i rregulloj raportet në mes të ministrive dhe komunës, në mënyrë që të gjitha komunat të kenë informatat mbi planet dhe programet e zhvillimit të komuniteteve në ato komuna. Ministria për Kthim duhet të sigurojë transparencë të procesit që ka të bëjë me dhënien e donacioneve për projektet të destinuara për zhvillimin e komuniteteve. Ministria duhet që t'i informojë komunat për vendimet e veta, në mënyrë që komunat të mund të dinë se cilat projekte po realizohen në territorin e tyre.

- Ministria për Kthim dhe Komunitete, si dhe të gjitha komunat tjera në Kosovë, duhet të formojnë bazën e të dhënave, e cila do të jetë e hapur për publik dhe e cila do të përmbajë emrat e gjithë të shpërngulurve, si dhe emrat e atyre që janë kthyer. Gjithashtu, baza e të dhënave duhet të përmbajë informata në lidhje me atë se çka është bërë për kthim fizik dhe të qëndrueshëm të një të kthyeri.

- Zyrat komunale për komunitete duhet të jenë të aftësuara që të luajnë rolin kyç në përgatitjen e strategjisë komunale për kthim. Drejtorët e gjithë drejtorive komunale, duhet të inkuadrohen në përgatitjen e strategjisë për kthim, në mënyrë që të arrihet që kjo strategji të jetë në kuadër të strategjive të përgjithshme për zhvillimin ekonomik të komunës.

- Zyrat komunale për kthim duhet të jenë më të organizuara në informimin e të shpërngulurve për gjendjen në Kosovë, për mundësinë e kthimit, si dhe për koordinimin e procesit të kthimit. Ato zyra duhet të konsultohen rregullisht me të kthyerit dhe të kthyerit e ardhshëm, Ministrinë për Kthim si dhe institucionet dhe organizatat tjera që janë të angazhuara në procesin e kthimit. Zyrat komunale për kthim duhet të përgatisin raporte të rregullta për aktivitetet e tyre dhe t'ia bëjnë ato publik opinionit. Zyrat komunale duhet të kujdesen që komuna të lëshojë gjithë dokumentacionin dhe formularët e nevojshëm për kthim, brenda kohës më të shkurtë të mundshme, në gjuhët zyrtare të Kosovës, respektivisht të komunës.

- Praktika në Kosovë dëshmon se Qeveria e Kosovës dhe organizatat ndërkombëtare nuk iu kushtojnë shumë vëmendje pjesëtarëve të komuniteteve pakicë, që nuk e kanë lëshuar Kosovën. Në periudhën në vijim, Qeveria e Kosovës duhet t'i kushtojë më tepër kujdes kësaj pjese të popullsisë pakicë dhe të gjejë mënyra për përfshirjen e tyre më frytdhënëse në aktivitetet e rëndësisë së veçantë në Kosovë. Me qëllim që të sigurojë mjete për ndihmë të plotë të për pjesëtarët e komuniteteve pakicë të cilat i kanë lëshuar shtëpitë pas lufte, Qeveria e Kosovës duhet të organizojë një konferencë të donatorëve.

Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në institucionet e Kosovës

1. Vërejtjet hyrëse

Gjatë periudhës prej korrikut deri në tetor të vitit 2007, Fondi për të Drejtën Humanitare- Kosovë (FDH- Kosovë), ka bërë një hulumtim për të parë se në ç'masë zbatohet ligji për përdorimin e gjuhëve nga institucionet lokale të Kosovës: Kuvendi i Kosovës, Gjykata Komunale dhe e Qarkut në Prishtinë/Priština, Agjensioni Kosovar i Pronës dhe Shtëpia e Shëndetit numër IV. Hulumtimi është kryer në komunat shumetnike (Prizren/ Prizren, Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Klinë/Klina, Gjilan/Gnjilane, Pejë/Peć, Dragash/Dragaš), në komunat ku shqiptarët janë shumicë (Skenderaj/Srbica, Deçan/Dečane, Gllogoc/Glogovac, Malishevë/Mališevo, Podujevë/Podujevo), si dhe në komunat ku serbët përbëjnë shumicën e popullsisë (Shtërpcë/Štrpce, Leposaviq/Leposavić, Zubin Potok/Zubin Potok dhe Zveçan/Zvečan). Priština/Prishtina dhe Mitrovica/Mitrovica janë hulumtuar si raste te veçanta.

Gjatë gushtit të vitit 2008, hulumtuesit e FDH – Kosovë kanë zhvilluar intervista shtesë me përfaqësuesit e komunave dhe zyrtarët e Ministrisë së Administrimit të Pushtetit Lokale të Qeverisë së Kosovës, për të përcaktuar mekanizmat e aktivizuara nga institucionet e Kosovës pas periudhës së parë të hulumtimit, me qëllim të respektimit të plotë të dispozitave të këtij ligji.

2. Rezyme

Neni 4.4. i Kornizës Kushtetuese për Vetëqeverisje të Përkohshme në Kosovë[67] (Korniza Kushtetuese) dhe Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve[68] (Ligji), u garantojnë të drejtën pjesëtarëve të pakicave kombëtare, që në kontakt me zyrtarët e institucioneve publike të komunikojnë në gjuhën e tyre amtare, të marrin dokumentacionin zyrtar në gjuhën në të cilën është parashtruar kërkesa dhe të informohen në gjuhët zyrtare të institucioneve, me fjalë tjera në gjuhët zyrtare të komunës ose institucioneve të caktuara. Ligji për Përdorimin e Gjuhëve përcakton se gjuhë zyrtare në Kosovë janë gjuha shqipe dhe gjuha serbe. Neni 2.4. përcakton procedurën sipas të cilës gjuhët e komuniteteve pakicë mund të marrin statusin e gjuhës zyrtare në një komunë të caktuar. Në komunat ku një bashkësi etnike përbën 3 për qind të popullsisë, gjuha e atij komuniteti do të ketë statusin e gjuhës zyrtare. Përpos kësaj, gjuha amtare e komunitetit që flitet tradicionalisht në një komunë do të ketë statusin e gjuhës në përdorim zyrtar në atë komunë.[69] Në bazë të këtij neni, kuvendi i komunës mund të marrë vendim për shpalljen e një gjuhe si gjuhë në përdorim zyrtar, nëse plotësohen kushtet e përcaktuara me këtë nen.[70]

FDH – Kosovë konkludon se Ligji për Përdorimin e Gjuhëve në komunat e Kosovës nuk respektohet plotësisht. Në përgjithësi ligji respektohet më shumë në komunat multietnike, veçanërisht në Prizren/Prizren, përderisa më së paku respektohet në komunat ku shqiptarët ose serbët përbëjnë shumicën e popullsisë. Megjithatë, ka komuna shumë etnike ku dispozitat e këtij ligji zbatohen më pak sesa në disa komunat pothuajse një nacionale, siç është për shembull me komunën e Skenderajt/Srbica ose Shtërpcës/Štrpce.

Dispozitat e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve respektohen më shumë në komunat me shumicë shqiptare, sesa në komunat që dominohen nga serbët. Shërbimet komunale në komunat shqiptare përpiqen t'i zbatojnë dispozitat e këtij ligji, përderisa zyrtarët e komunave ku serbët përbëjnë shumicën e popullsisë, siç janë komunat në veri të Kosovës, nuk bëjnë pothuajse asgjë për t'i zbatuar dispozitat e këtij ligji. Përjashtim nga ky rregull

67 Korniza kushtetuese për vetëqeverisje të përkohshme në Kosovë ëëë.unmikonline.org/pub/misc/FrameëorkPocket_ALB_Dec2002.pdf

68 http://ëëë.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_al.pdf Kuvendi i Kosovës më 27. korrik të vitit 2006 ka miratuar Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve. Ligji ka hyrë në fuqi në tetor të vitit 2006.

69 Ibid.

70 Ibid.

bën vetëm Shtërpca/Štrpce, ku jeton një përqindje e konsiderueshme e shqiptarëve.

Komunat shumë etnike ku shqiptarët përbëjnë shumicën e popullsisë, si edhe komunat e Prishtinës/Priština dhe Mitrovicës/Mitrovicë jugore kanë mungesë të përkthyesve dhe thuhet se kjo është arsyeja kryesore pse pjesëtarët e komuniteteve pakicë nuk i marrin me kohë dokumentet në gjuhë e tyre. Problemi qëndron në faktin se i gjithë dokumentacioni që arrin në këto komuna nga Qeveria e Kosovës është kryesisht në gjuhën shqipe, ndërsa një pjesë është në gjuhën angleze, prandaj ai duhet të përkthehet në gjuhët zyrtare të komunave. Disa nga komunat, siç është rasti me komunën multietnike të Gjilanit/Gnjilane ose Mitrovicës/Mitrovica jugore, nuk kanë punësuar përkthyes të cilët do të bënin përkthimin e dokumentacionit në gjuhët e pakicave, në rastin konkret në gjuhën turke. Gllogoci/Gllogovac është komuna e vetme me shumicë shqiptare ku nuk funksionon shërbimi i përkthimit. Në komunat ku serbët përbëjnë shumicën e popullsisë, duke përfshirë edhe Mitrovicën/Mitrovica e veriut, shërbimi për përkthim nuk ekziston. Përjashtim bën vetëm komuna e Shtërpcës/Štrpce. Nëse shfaqet nevoja që ndonjë dokument të përkthehet në gjuhën shqipe atëherë komunat serbe kërkojnë ndihmë nga shqiptarët e punësuar në zyrat për komunitete si dhe nga përkthyesit e UNMIK-ut.[71]

Formularët e regjistrimit civil janë të unifikuar në gjithë territorin e Kosovës dhe përgatiten në gjuhën shqipe, serbe dhe angleze, kurse në komunën e Prizrenit/Prizren, Gjilanit/Gnjilane dhe Mitrovicës/Mitrovica jugore formularët janë edhe në gjuhën turke. Problem tjetër për pakicat paraqet fakti se dokumentet e marra nga komunat nuk janë të shkruara në përputhje me rregullat gramatikore dhe drejtshkrimore të gjuhës së tyre. Përkundër vështirësive gjatë përkthimit, në kuptim të mosrespektimit të rregullave gramatikore dhe drejtshkrimore të pakicave, asnjë komunë nuk ka organizuar trajnim për përkthyesit e as kurse të gjuhës shqipe, serbe ose turke për të punësuarit e tyre.

Në bazë të informatave të cilat i ka marrë FDH – Kosovë pas hulumtimit më të ri, Ministria e Administrimit të Pushtetit Lokal e Qeverisë së Kosovës po planifikon organizimin e kurseve të gjuhëve zyrtare për të gjithë zyrtarët e komunave.

Në asnjë komunë të Kosovës gjuha rome nuk është gjuhë zyrtare. Po ashtu, romët nuk mund t'i marrin dokumentet në gjuhën e tyre në asnjë pre komunave të Kosovës.

Pjesa më e madhe e zyrtarëve në të gjitha komunat e Kosovës nuk bëjnë dallim mes gjuhës serbe dhe boshnjake, madje as në ato komuna ku gjuha boshnjake është gjuhë zyrtare, siç është rasti me Dragashin/Dragaš, Prizrenin/Prizren ose Pejën/Peć.

Pajisjet për përkthim simultan ekzistojnë në komunën e Prishtinës/Priština, Mitrovicës/Mitrovica jugore, në të gjitha komunat multietnike dhe pothuajse në të gjitha komunat një nacionale ku shqiptarët përbëjnë shumicën, përderisa aparaturë të tillë nuk ka në Mitrovicën/Mitrovica veriore dhe në komunat një nacionale serbe, me përjashtim të komunës së Shtërpcës/Štrpce. Vetëm në komunën e Gnjilanit/Gjilan dhe Mitrovicës/Mitrovica jugore nuk është siguruar përkthim simultan në të gjitha gjuhët zyrtare sepse në këtu nuk është punësuar përkthyesi për gjuhë turke.

Komunat e Prishtinës/Priština dhe Mitrovicës/Mitrovica, të gjitha komunat një nacionale shqiptare, si dhe shumica e komunave multietnike të përfshira në hulumtim, kanë ueb-faqet e tyre. Komunat serbe nuk kanë faqet e tyre në internet.[72] Ueb-faqet e këtyre komunave nuk azhurnohen njësoj në të gjitha gjuhët. Sipas fjalëve të përfaqësuesve të Ministrisë së Administrimit të Pushtetit Lokal arsyeja për mos përditësimin e ueb-faqeve është mungesa e përkthyesve.

Faqen e tyre në internet e kanë edhe komunat Junik/Junik, Suharekë/Suva Reka, Obiliq/Obilić, Ferizaj/Uroševac, Vushtrri/Vučitrn, Kamenicë/Kamenica, Shtime/Shtimlje, Gjakovë/Đakovica, Lipjan/Lipljan, Istog/Istok dhe Rahovec/Orahovac. Të gjitha informacionet në ueb-faqet e këtyre komunave azhurnohen rregullisht në gjuhën serbe dhe shqipe. Faqja e internetit e komunës së Kaçanikut/Kačanik, Hani i Elezit/General Janković,

71 M. A., kryetar i këshillit drejtues të komunës së Zubin Potokut/Zubin Potok. Intervistë e FDH-së, 30 korrik 2007.
72 Më shumë informata për ueb-faqet e komunave që ishin objekt i hulumtimit do të gjeni në vazhdim të raportit.

Mamushë/Mamuša, Viti/Vitina dhe Novobërdë/Novobrdo janë në fazën e rekonstruktimit dhe ende nuk janë funksionale.

Të gjithë kolegët mes vete komunikojnë lirisht në gjuhët e tyre, pa marrë parasysh institucionin ku punojnë. Zyrtarët komunal u përgjigjen me të gjitha palët në gjuhën në të cilën ata i drejtohen komunës ose institucionit. Sa i përket marrjes së dokumenteve, ende është prezent tendenca e palëve që të gjitha punë t'i kryejnë përmes zyrave për komunitete, të cilat në disa komuna ndodhen pranë ndërtesave komunale. Megjithatë, për shkaqe sigurie disa qytetarë të Kosovës akoma insistojnë t'i nxjerrin dokumentet komunale me ndërmjetësimin e zyrave për komunitete që gjenden në vendbanimet e tyre, siç është rasti me shqiptarët në pjesën veriore të Kosovës. Edhe pse nga zyrat për komunitete thuhet se nuk ka kurrfarë problemi që të komunikohet me nëpunësit e komunave dhe të merren dokumentet në gjuhën shqipe në komunat e Prishtinës/Priština ose Skenderajt/Srbica, prapë se prapë serbët e këtyre komunave pothuajse të gjithë punët i kryejnë përmes zyrave për komunitete që gjenden në enklavat e tyre.

Ministria për Administrimin e Pushtetit Lokal e Qeverisë së Kosovës së bashku me ekspertët e Agjensionit Evropian për Rekonstruksion është duke punuar në përgatitjen e raportit i cili do të përcaktonte masat konkrete që duhet ndërmarrë nga kjo ministri dhe institucionet tjera, në mënyrë që të sigurohet zbatimi i plotë i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve.[73] Më 13 mars të vitit 2008, Ministri u ka dërguar letër kryetarëve të komunave me kërkesë që punësimi i zyrtarëve, posaçërisht punësimi i drejtorit të zyrës për komunitete të bëhet në përputhje me Rregulloren e UNMIK-a 2001/36 të shërbimit civil[74], me çka do t'i jepej fund praktikës së zgjedhjes së zyrtarëve sipas marrëveshjeve politike. Përndryshe, këtë e kërkonte edhe FDH – Kosovë në rekomandimet e bëra në raportin *Çështje të sigurisë, punësimi dhe zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve dhe Ligjit kundër Diskriminimit në Kosovë,* i cili është publikuar në maj të vitit 2008.

2.1. Prishtinë/Priština

Gjuhë zyrtare sipas statutit të komunës së Prishtinës janë gjuha shqipe, serbe dhe angleze, përderisa gjuha turke, boshnjake dhe rome e ka statusin e gjuhës në përdorim. Administrata komunale qytetarëve ua lëshon dokumentet në gjuhët zyrtare, megjithatë këto dokumente kanë gabime gramatikore dhe drejtshkrimore. Në tabelat e shpalljeve informatat janë kryesisht në gjuhën shqipe. Administrata komunale ka hapur një zyrë të posaçme për informata, ku janë të punësuar zyrtarë të cilët e flasin gjuhën serbe dhe turke.

2.2. Mitrovicë/Mitrovica

Në territorin e qytetit të Mitrovicës/Mitrovica funksionojnë dy administrata komunale, njëra në pjesën jugor, kurse tjetra në pjesën veriore të qytetit. Ligji për Përdorimin e Gjuhëve nuk respektohet as në njërën e as në tjetrën pjesë të qytetit, përkundër faktit se zyrtarët e komunës së Mitrovicës/Mitrovica jugore kanë bëjnë disa përpjekje për të respektuar dispozitat e këtij ligji.

2.3. Institucionet qendrore të Kosovës, Gjykata e Qarkut dhe Komunale dhe Shtëpia e Shëndetit numër IV në Prishtinë/Priština

Në Agjencionin Kosovar të Pronës, në Kuvendin e Kosovës dhe në Gjykatën e Qarkut dhe atë Komunale të Prishtinës/Priština, Ligji për Përdorimin e Gjuhëve zbatohet plotësisht. Megjithatë, dispozitat e këtij ligji nuk zbatohen në qendrat shëndetësore në Prishtinë/Priština, kurse të punësuarit nuk janë të informuar fare me këtë ligj apo me masat që duhet ndërmarrë për zbatimin e dispozitave të këtij ligji.

3. Zbatimi i ligjit në komunat me shumicë shqiptare

Prej komunave një nacionale shqiptare, Ligji për Përdorimin e Gjuhëve më së shumti respektohet në komunën e Skenderajt/Srbica kurse më së paku në komunat e Gllogocit/Glogovac, Malishevës/Mališevo dhe Deçanit/Dečane.

73 Ekspertët e Agjencionit Evropian për Rekonstruksion, të cilët bashkëpunojnë me Ministrinë për Administrimin e Pushtetit Lokal për përgatitjen e këtyre dokumenteve, gjetjet dhe rekomandimet e tyre i kanë bazuar në hulumtimin e FDH-së Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në institucionet e Kosovës http://ëëë.hlc-rdc.org/uploads/editor/BHS%20Kosovo(1).pdf

74 http://ëëë.ks-gov.net/oag/RE2001-36%20Kosovo%20Civil%20Service.pdf

Në të gjitha komunat ku shqiptarët përbëjnë shumicën e popullsisë, me përjashtim të Gllogocit/Gllogovac, statuti i komunës është përkthyer në gjuhën serbe dhe angleze. Megjithatë, vetëm në komunën e Skenderajt/Srbica qeveria lokale ka sjellë rregullore me të cilën cilën kërkohet zbatimi i plotë i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve. Me statutin e komunës është përcaktuar që përpos gjuhës shqipe edhe gjuha serbe është gjuhë zyrtare. Në Skenderaj/Srbica dje Podujevë/Podujevo qeveritë komunale insistojnë në përkthimin e të gjitha dokumenteve zyrtare të komunës në serbisht dhe anglisht, përderisa në komunën e Malishevës/Mališevo ekziston vullneti që dokumentet të përkthehen edhe ne gjuhën serbe por autoritetet komunale ballafaqohen me probleme politike.

Me qëllim të përmbushjes së standardeve të cilat dalëngadalë po bëhen pjesë e përditshmërisë tonë, ne deri më tani e kemi përkthyer në gjuhën serbe statutin e komunës sikurse edhe disa rregullore komunale...E kuptojmë përgjegjësinë të cilën e kemi në bazë të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve por populli që ka besim tek ne do të reagonte ndryshe po të shihte mbishkrimet në gjuhën serbe, për këtë arsye zbatimi i këtij ligji në komunën tonë është shumë i vështirë.

H.K. drejtor i Drejtorisë për administratë të përgjithshme në KK të Malishevës/Mališevo
FDH intervistë, 3 gusht 2007.

Vetëm në Podujevë/Podujevo dhe Skenderaj/Srbica formularët për të gjitha dokumentet u jepen qytetarëve në gjuhën shqipe, angleze dhe serbe. Në të gjitha komunat i gjithë dokumentacioni lëshohet në gjuhën në të cilën është bërë kërkesa. Megjithatë, në Glogoc/Gllogovac, Malishevë/Mališevo dhe Deçan /Dečane të gjitha shërbimet komunale dokumentet i lëshojnë vetëm në gjuhën shqipe. Emërtimet e komunave në hyrje të objekteve komunale, emërtimet e shërbimeve komunale si dhe si dhe emrat e të punësuarve në komunën e Podujevës/Podujevo janë në gjuhën serbe, angleze dhe shqipe; edhe në komunën e Skenderajt/Srbica këto emërtime ishin të shkruara në tri gjuhë, por me kalimin e kohës palët i kanë hequr ose i kanë shkarravitur emërtimet në gjuhën serbe. Në komunat e Malishevës/Mališevo, Gllovac/Glogovac dhe Deçan/Dečani të gjitha mbishkrimet dhe emërtimet janë vetëm në gjuhën shqipe. Informatat në tabelat e shpalljeve gjithashtu janë vetëm në gjuhën shqipe. Komunat Podujevë/Podujevo, Malishevë/Mališevo dhe Gllogoc/Glogovac e kanë biltenin informativ, për dallim nga ato Skenderaj/Srbica dhe Deçani/Dečani këtë nuk e kane. Në Podujevë/Podujevo bilteni është në gjuhën shqipe dhe serbe, kurse në Gllogoc/Glogovac dhe Malishevë/Mališevo vetëm në gjuhën shqipe.

Kur është fjala te pajisjet për përkthim simultan, ato janë të instaluar vetëm në Podujevë/Podujevo, Deçan/Dečan dhe Skënderaj/Srbica, por nuk përdoren sepse në këto komuna nuk ka deputetë të komunitetit serb ose komuniteteve tjera të cilët do të kishin nevojë për përkthim.

Logoja e komunës së Podujevës/Podujevo dhe Skenderajt/Srbica është në gjuhën shqipe, angleze dhe serbe, përderisa logoja e Gllogocit/Gllogovac dhe Deçanit/Dečane është vetëm në gjuhë shqipe. Logoja e komunës së Malishevës/Mališevo nuk ka asnjë fjalë. Vula e komunës së Podujevës/Podujevo është në gjuhën shqipe dhe angleze, kurse komunat Malishevë/Mališevo, Skenderaj/Srbica dhe Deçan/Dečan vulat i kanë në të tri gjuhët: shqip, anglisht dhe serbisht. Vula e komunës së Gllogovcit/Gllogovac është vetëm në gjuhën shqipe.

Të gjitha komunat një etnike shqiptare të përfshira në hulumtimit, e kanë ueb-faqen e tyre, megjithatë vetëm ueb-faqja e komunës së Podujevës/Podujevo është në gjuhën serbe, shqipe dhe angleze, përderisa ueb-faqet e komunave tjera janë vetëm në gjuhën shqipe.[75] Sa i përket komunës së Podujevës/Podujevo faqja e internetit të kësaj komune azhurnohet vazhdimisht në gjuhën shqipe dhe serbe.

Emërtimet e rrugëve në Podujevë/Podujevo dhe Skenderaj/Srbica janë të shkruara në gjuhën shqipe, serbe dhe angleze, përderisa në Malishevë/Mališevo, Deçan/Dečane dhe Gllogoc/Glogovac ato janë vetëm në gjuhën shqipe. Emërtimet e fshatrave në territorin e gjitha këtyre komunave janë të shkruara në gjuhën shqipe dhe serbe.

75 Gjatë periudhës së parë të hulumtimit ueb-faqe kanë pasur vetëm komunat e Podujevës/Podujevo dhe Malishevës/Mališevo.

Në komunën tonë nuk është krijuar zyra për komunitete pasi që as para lufte e as tani këtu nuk jetojnë pjesëtarë të pakicave kombëtare. Komuna jonë raporton rregullisht mbi aktivitetet që kanë të bëjnë me plotësimin e standardeve. Një prej standardeve është krijimi i zyrës për komunitete dhe përdorimi i gjuhëve të pakicave. Meqenëse në komunën tonë nuk ka pjesëtarë të pakicave, ne jemi të mendimit se nuk ka nevojë për plotësimin e këtij standardi.

I.H. drejtor i drejtorisë për administratë të përgjithshme në Kuvendin e Komunës së Glogocit/Gllogovac
FDH intervistë, 25 korrik 2007.

Pesë serb punojnë në zyrën për komunitete. Dy punëtorë që punonin në Qendrën për Punë Sociale kanë dhënë dorëheqje për shkak të presioneve që i kanë pasur nga ana e institucioneve serbe. Mbledhjet me të punësuarit në zyrën për komunitete mbahen në gjuhën serbe, sepse unë i thërras ato takime dhe nuk e shfrytëzoj përkthimin meqenëse flas serbisht, përderisa në mbledhjet tjera nëse marrin pjesë serbët, sigurohet përkthimi.

N.Sh. drejtor i Drejtoratit për administratë të përgjithshme në Kuvendin komunal të Skenderajt/Serbica
FDH intervistë, 6 shtator 2007.

4. Zbatimi i ligjit në komunat me shumicë serbe

Ligji për përdorimin e gjuhëve në komunat serbe pothuajse fare nuk respektohet, me përjashtim të komunës së Shtërpcës/Štrpce ku jeton një përqindje e konsiderueshme e shqiptarëve. Zyrtarët e të gjitha komunave serbe deklarojnë se ato funksionojnë si pjesë e Qeverisë së Serbisë dhe se e kanë ndërprerë komunikimin me Qeverinë e Kosovës, gjë që e ka vështirësuar akoma më shumë zbatimin e ligjit. Në tabelat e vendosura në hyrje të këtyre komunave shkruan *Republika e Serbisë,* që len përshtypjen se këto institucione janë në përbërje të Qeverisë së Serbisë.

Ngjashëm sikur edhe në komunat me shumicë shqiptare, statutet e komunave serbe akoma nuk janë përshtatur me Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve, prandaj në këto komuna gjuhë zyrtare është vetëm gjuha serbe. Përjashtim bën vetëm komuna e Shtërpcës/Štrpce, në të cilën statuti përcakton se gjuhët zyrtare në këtë komunë janë gjuha serbe dhe shqipe. Në Zubin Potok/Zubin Potok statuti është përkthyer edhe në gjuhën shqipe, përderisa në Zveçan/Zvečan dhe në Leposaviq/Leposavić ato janë vetëm në gjuhën serbe. Në Shtërpcë/Štrpce të gjitha dokumentet zyrtare janë të përkthyera në gjuhën serbe dhe shqipe dhe ato lëshohen në njërën nga këto dy gjuhë, varësisht nga gjuha në të cilën është bërë kërkesa. Komunat e Zubin Potokut/Zubin Potok, Leposaviqit/Leposavić dhe Zveçanit/Zvečan, dokumentet i lëshojnë në gjuhën shqipe vetëm në rastet kur palët këtë e kërkojnë në mënyrë eksplicite. Në të kundërtën, të gjitha dokumentet do të jepen vetëm në gjuhën serbe. Nëse pala kërkon nga komuna e Leposaviqit/ Leposavić që dokumentin t'ia lëshojë me shkrimin latin dhe të vërtetuar me vulën e UNMIK-ut, për këtë duhet të paguajë 20 euro.

Emërtimet e shërbimeve, emrat e të punësuarve dhe të gjitha informatat në tabelat e shpalljeve në Leposaviq/Leposavić, Zubin Potok/Zubin Potok dhe Zveçan/Zvečan janë vetëm në gjuhën serbe. Përpos tjerash, arsyet për një gjë të tillë janë edhe të natyrës politike:

Emri i komunës sikurse edhe emërtimet e organeve brenda komunës janë vetëm në gjuhën serbe sepse nëse i vendosim edhe në gjuhën shqipe ekziston mundësia që emërtimet e tilla të shkarraviten, shqyhen ose dëmtohen.

M.R., kryetar i këshillit ekzekutiv të Kuvendit komunal të Leposaviqit/Leposavić
FDH intervistë, 10 shtator 2007.

Në komunën e Shtërpcës/Štrpce këto emërtime janë në serbisht dhe shqip.

Asnjë komunë serbe nuk e përgatit biltenin informativ.

Komuna e Zubin Potokut/Zubin Potok e përdor logon e UNMIK-ut, përderisa logoja e Zveçanit/Zvečanu është në tri gjuhë: shqip, anglisht dhe serbisht. Në logon e komunës së Leposaviqit/Leposavić është paraqitur kisha dhe në të nuk ka kurrfarë teksti. Kjo logo është miratuar pa pëlqimin e deputetëve shqiptarë. Logoje e komunës së Shtërpcës/Štrpce gjithashtu është miratuar pa pëlqimin e shqiptarëve. Logoja është pa tekst, por në sfondin e saj është figura e Stefan Nemanjës, një personalitet nga historia serbe. Disa komuna

lëshojnë dokumente me vulën *Republika e Serbisë*. Rasti i tillë është shënuar ne shërbimin kadastral të komunës së Leposaviqit/Leposavić.

Emërtimet e rrugëve në të gjitha komunat e Kosovës veriore janë në serbisht, kurse në Shtërpcë/Štrpce emërtimet janë edhe në gjuhën angleze dhe shqipe. Nuk ka tabela në hyrje të fshatrave shqiptare, në komunat ku shqiptarët përbëjnë pakicën.

Në vitin 2005 unë kam provuar ta heq mbishkrimin në hyrje të komunës, në të cilën është shkruar në gjuhën serbe se komuna jonë është në kompetencat e Republikës së Serbisë dhe në vend të saj vendosa tabelën në të cilën ishte e shkruar në të tri gjuhët „Kuvendi Komunal i Shtërpcës"; pa kurrfarë simbole dhe shtesa tjera. Mirëpo, me urdhër të kryetarit të komunës, kjo tabelë është hequr dhe është vendosur sërish ajo e vjetra.

A. A., drejtor i drejtorisë për administratë të përgjithshme në Kuvendin komunal të Shtërpcës/Štrpce
FDH intervistë, 7 shtator 2007.

5. Zbatimi i ligjit në komunat multietnike

Statutet e të gjitha komunave multietnike janë në gjuhët zyrtare. Me përjashtim të komunës së Gjilanit/Gnjilane të gjitha komuna tjera kanë sjellë rregulloren e cila ka siguruar zbatimin e plotë të këtij ligji. Ligji për Përdorimin e Gjuhëve dhe statuti i komunës i përcaktojnë gjuhët zyrtare në komunë. Në të gjitha këto komuna, gjuha serbe është gjuhë zyrtare. Në komunën e Prizrenit/Prizren, përpos gjuhës shqipe dhe serbe statusin e gjuhës zyrtare e kanë edhe gjuha boshnjake dhe turke, kurse në Pejë/Peć edhe gjuha boshnjake dhe angleze, përderisa në Dragash/Dragaš si gjuhë zyrtare është shpallur edhe gjuha boshnjake. Komuna e Gjilanit/Gnjilane është komuna e vetme e cila edhe pse e ka miratuar propozimin që gjuha turke të jetë gjuhë zyrtare, akoma nuk e ka ndryshuar statutin në përputhje me vendimin e kuvendit, në mënyrë që në të përfshihet dispozita sipas së cilës gjuhë zyrtare e komunës është edhe gjuha turke (edhe pse statuti është përkthyer në turqisht).

Në komunat multietnike dokumentacioni publik është në gjuhët zyrtare, me përjashtim në rastin e Gjilanit/Gnjilane ku ajo është vetëm në gjuhën shqipe dhe serbe, por jo edhe në gjuhën turke. Në disa komuna një pjesë e dokumentacionit publik është edhe në gjuhën angleze, edhe pse kjo nuk është gjuhë zyrtare. Kjo vlen për komunat: Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Klinë/Klina dhe Gjilan/Gnjilane. Në të gjitha komunat multietnike dokumentacioni lëshohet në gjuhët në të cilat palët e bëjnë kërkesën, me përjashtim të komunës së Gjilanit/Gnjilane. Në Gjilan/Gnjilane dokumentacioni në gjuhën shqipe dhe serbe lëshohet me procedurë të rregullt, përderisa dokumentet në gjuhën turke lëshohen vetëm nëse pala insiston që ato t'i marrë në turqisht. Ka raste kur dokumentet e lëshuara në gjuhët e pakicave nuk janë të shkruara në përputhje me rregullat drejtshkrimore dhe gramatikore të këtyre gjuhëve. Konkretisht në komunën e Fushë Kosovës/Kosovo Polje këto dokumente nuk përgatiten në përputhje me rregullat e gjuhës serbe, ndërsa në komunën e Gjilanit/Gnjilane ato nuk janë sipas rregullave drejtshkrimore të gjuhës turke.

Në komunat shumë etnike mbishkrimet në ndërtesat e komunave, emërtimet e shërbimeve komunale dhe emrat e të punësuarve janë të shkruara në gjuhët zyrtare të atyre komunave. Përjashtim nga ky rregull bën komuna e Gjilanit/Gnjilane, ku këto emërtime nuk janë në gjuhën turke, e as në atë serbe. Sipas fjalëve të një zyrtari komunal, mbishkrimet janë vënë në gjuhën serbe por palët i kanë grisur ose shkarravitur ato.

Informatat në tabelat e shpalljeve të komunave shumë etnike në përgjithësi janë në gjuhët zyrtare të komunës, me përjashtim të Gjilani/Gnjilane dhe DragashitDragaš ku informatat janë vetëm në gjuhën shqipe. Informatat në gjuhën serbe në komunën e Gjilanit/Gnjilane janë grisur ose shkarravitur.[76]

Logoja e komunës së Klinës/Klina dhe Pejës/Peć/ është në gjuhën serbe, angleze dhe shqipe, në komunën e Prizrenit/Prizren ato janë në gjuhën shqipe dhe angleze, kurse në Fushë Kosovë/Kosovo Polje vetëm në gjuhën shqipe. Logoja e komunës së Dragashit/Dragaš nuk ka tekst. Të gjitha vulat e këtyre komunave janë në gjuhët zyrtare, me përjashtim të Gjilanit/Gnjilane ku vula nuk

76 A.M, drejtor i administratës së përgjithshme në Kuvendin e Komunës së Gjilanit/Gnjilane, Intervistë e FDH-së, 27 korrik 2007.

është në turqisht. Disa nga komunat e kanë vulën edhe në gjuhën angleze, si për shembull Fushë Kosova/Kosovo Polje, Kilna/Klina, Gjilani/Gnjilane, Peja/Peć dhe Dragashi/Dragaš.

Ueb-faqe kanë komunat e Prizrenit/Prizren, Gjilanit/Gjilane, Pejës/Peć dhe Dragashit/Dragaš. Ueb-faqja e komunës së Dragashit/Dragaš për momentin nuk është funksionale sepse është në procesin e rekonstruksionit. Faqja e internetit e komunës së Prizrenit/Prizren dhe Pejës/Peć është në të gjitha gjuhët zyrtare të këtyre komunave dhe atë ueb-faqja e komunës së Prizrenit/Prizren është në gjuhën shqipe, serbe dhe turke, kurse ajo e Pejës/Peć është në gjuhën shqipe, serbe/boshnjake dhe angleze. Ueb-faqja e komunës së Gjilanit/Gnjilane është në gjuhën serbe, shqipe dhe angleze, por jo edhe në atë turke, edhe pse turqishtja është gjuhë zyrtare në komunë.

Vetëm informatat në ueb-faqen e komunës së Prizrenit/Prizren azhurnohen rregullisht në të gjitha gjuhët, kurse sa u përket komunave të Gjilanit/Gnjilane dhe Pejës/Peć azhurnohen vetëm në ueb-faqet në shqip, megjithëse disa rregullore komunale të cilat i ka miratuar Kuvendi i Komunës se Gjilanit/Gnjilane përkthehen në serbisht dhe prezantohen në ueb-faqe. Përndryshe, informatat e publikuara në gjuhën serbe në faqen e internetit te komunës së Gjilanit/Gnjilane kanë gabime drejtshkrimore dhe gramatikore.

Të gjitha emërtimet e rrugëve janë të shkruara në gjuhët zyrtare të komunave, përpos në komunën e Gjilanit/Gnjilane ku ato janë të shkruara në shqip dhe serbisht, por jo edhe në turqisht.

Shpalljet e drejtorive të ndryshme, posterët informativ, broshurat dhe revista informative e Agjensionit Kosovar të Pronës janë vetëm në gjuhën shqipe, për arsye se ato na janë dërguar vetëm në këtë gjuhë. Ne u jemi drejtuar institucioneve dhe drejtorive të komunës, që në të ardhmen të gjitha informatat të na i dërgojnë edhe në gjuhën serbe dhe turke.

F. H, shef i zyrës për marrëdhënie me qytetarët në Kuvendin e Komunës Gjilan/Gnjilane
FDH intervistë, 27 korrik 2007.

Kur bëhet fjalë për shkrimin e emrave të pjesëtarëve të pakicës turke në dokumentet personale ka shumë gabime drejtshkrimore, të cilat nëse nuk përputhen me dokumentet ku emri është shkruar korrekt duhet të ndërrohen. Procesi i ndërrimit të dokumenteve kushton 20 euro dhe atë e paguajnë vet qytetarët, pa qenë fajtor për gabimin.

K. Sh. Kryetar i zyrës për komunitete në Kuvendit e Komunës së Gjilanit/Gnjilane
FDH intervistë, 27 korrik 2007.

Të gjitha shërbimet komunale pjesëtarëve të komunitetit serb dokumentacionin zyrtar ua dorëzojnë në gjuhën e tyre. Nganjëherë, kur përkthyesi nuk është në gjendje të kryej ndonjë përkthim, unë insistoj që ai dokument të përkthehet sa më parë, në mënyrë që qytetarët të mos mundohen dhe të mos ndodhë të vijnë dy herë në komunë për të marrë një dokument.

R.K. zyrtar i zyrës për komunitete në Kuvendin e Komunës së Klinës/Klina
FDH intervistë, 19 korrik 2007.

6. Zbatimi i ligjit në komunën e Prishtinës/Priština

Sipas statutit të komunës së Prishtinës/Prishtina, gjuhë zyrtare në këtë komunë janë gjuha shqipe, serb dhe angleze, përderisa gjuha turke, boshnjake dhe rome e ka statusin e gjuhëve në përdorim. Qytetarët e komuniteteve gjuha e të cilëve e ka statusin e gjuhës në përdorim, mund t'ju drejtohen zyrtarëve të komunës në gjuhën e tyre dhe po në atë gjuhë do të marrin përgjigje. Komuna i lëshon dokumentet në gjuhën në të cilën qytetarët e kanë bërë kërkesën.[77] Në dokumentet që lëshohen në gjuhët e disa komuniteteve vihen re gabime gramatikore dhe drejtshkrimore, dukuri kjo të cilën e hasim edhe në komunat tjera. I gjithë dokumentacioni zyrtar, rregulloret, raportet, planet e punës, vendimet, urdhëresat administrative si dhe dokumentet tjera janë në gjuhën shqipe, serbe dhe angleze.

Vula dhe logoja e komunës janë në gjuhën shqipe, serbe dhe angleze. Emërtimi i komunës, në tabelën e vendosur në hyrje të ndërtesës, është në të tre gjuhët zyrtare, si dhe emërtimet e shërbimeve komunale dhe emrat e të gjithë të punësuarve.

77 Është fjala për gjuhët zyrtare të komunës.

Pjesa dërmuese e informatave në tabelat e shpalljeve janë në gjuhën shqipe.

Është rregull që zyrtarët komunalë t'ju drejtohen palëve në gjuhën në të cilën ata e kanë filluar komunikimin ... Në zyrën e pranimit kemi punësuar zyrtarë të cilët përpos gjuhës shqipe flasin edhe serbishten dhe turqishten. Ky ka qenë kusht për punësimin e tyre.

H.H. drejtor i drejtorisë për administratë të përgjithshme në Kuvendin e Komunës së Prishtinës/Priština

FDH intervistë, 27 korrik 2007

Komuna e ka ueb-faqen e vet dhe ajo është në gjuhën angleze, shqipe dhe serbe, por azhurnohet vetëm një pjesë e ueb-faqes që është në gjuhën shqipe.

Zyra për komunitete e cila ndodhet në Graçanicë/Gračanici të gjitha dokumentet nga komuna (rregulloret komunale, thirrje për mbledhje, kontratat e punës etj) i merr në gjuhën serbe. Zyra për komunitete dokumentacionin e lëshon në gjuhët e pakicave, por kryesisht në gjuhën serbe, meqenëse bëhet fjalë për kërkesa të serbëve duke pasur parasysh faktin se ata shumë rrallë i bëjnë kërkesat drejtpërdrejt në Prishtinë/Priština.

Kur bëhet fjalë për mundësinë e përdorimit të lirë të gjuhës serbe dhe gjuhëve të pakicave tjera në komunë, mund të themi se kjo është në nivel të kënaqshëm. Ka pesë vite që punoj në komunë dhe them se raportet tona me kolegët janë korrekte dhe bashkëpunimi i mirë. Në zyrën për komunitete, gjithë dokumentacionin që na e dërgon komuna e marrim në gjuhën serbe. Gjithashtu, Gazetën Zyrtare rregullisht e marrim në gjuhën serbe, kurse kohëve të fundit ajo botohet edhe në gjuhën turke ... Kam vënë re se ueb-faqja e komunës nuk i përmban të gjitha informatat në gjuhën serbe.

S. K, shef i administratës së përgjithshme dhe financave në zyrën për komunitete në Graçanicë/Gračanica

FDH intervistë, 27 korrik 2007

Megjithatë, disa qytetarë të Prishtinës/Priština nga radhët e komuniteteve pakicë, nuk janë të kënaqur me shërbimet të cilat i ofron administrata komunale dhe sipas mendimit të tyre kjo pamundëson integrimin e pakicave në shoqërinë kosovare. Një serbe i është drejtuar me shkrim në serbisht inspeksionit ndërtimor të komunës. Komisioni ndërtimor ka dalë në vendin e ngjarjes, ka shikuar vendin, por përgjigjen zyrtare[78] e ka dërguar në shqip.

Ankesën me lutje që të bëjë vlerësimin e shkallës së dëmtimit të banesës time ia dorëzova inspeksionit ndërtimor të komunës, në gjuhë serbe. Gjatë shikimit të vendit, me inspektorët kam komunikuar në serbisht pa kurrfarë problemi, por disa ditë pas inspektimit kam marrë përgjigje në kërkesën time dhe atë vetëm në gjuhën shqipe. Gjithashtu, as emri e as mbiemri im nuk ishin shkruar saktë, por sipas ortografisë së gjuhës shqipe. Unë nuk kuptoj shqip prandaj kam kërkuar përkthimin e dokumentit në gjuhën serbe, por mora përgjigje se vet duhet ta kërkoj përkthyesin e komunës, gjë që nuk e kam bërë sepse kjo është detyra e tyre e jo imja.

S.B., qytetare serbe nga Prishtina/Priština

FDH intervistë, 17 shtator 2007

7. Zbatimi i ligjit në komunën e Mitrovicës/Mitrovica

Komuna e Mitrovicës/Mitrovica është e ndarë administrativisht në dy pjesë: në atë jugore, me shumicë shqiptare dhe veriore, ku serbet përbëjnë shumicën. Ndërtesa e kuvendit të komunës ndodhet në pjesën jugore të qytetit, përderisa në pjesën veriore është ndërtesa e administratës së UNMIK-ut në të cilën funksionon administrata komunale për pjesën veriore të qytetit. Zyrtarët e në pjesën jugore të komunës bëjnë përpjekje për respektimin e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve, megjithëse ligji në përgjithësi nuk zbatohet. Ky ligj në pjesën veriore të Mitrovicës/Mitrovica pothuajse fare nuk respektohet.

Zyrat për komunitete ekzistojnë në të dy pjesët e qytetit. Zyrtarët e këtyre zyrave janë takuar më parë në kuadër të projekteve të ndryshme që kanë të bëjnë me kthimin dhe rekonstruksionin e objekteve për banim. Por përfaqësuesit e zyrës së pjesës veriore të Mitrovicës/Mitrovica tani refuzojnë të vijnë në mbledhje:

78 Fotokopja e këtij dokumenti ndodhet në arkivin zyrës së FDH - Kosovë.

Të dy zyrat për komunitete e kanë koordinatorin e vet. Ne nuk u japim llogari atyre, e as ata neve. Ata kanë kryetarin e tyre (Mursel Ibrahimi)i cili nuk është edhe kryetari jonë. Personi që kryen punët, të themi ashtu, të kryetarit është drejtori i administratës së përgjithshme të UN-it, Vladimir Anokhin. Ai ia dërgon raportet administratorit regjional të UN-it, Jaroslavu Kozaku, kështu që ne nuk kemi asgjë të përbashkët me komunën që ndodhet në pjesën jugore të qytetit.

S.R., zyrtar në zyrën për komunitete në Mitrovicën veriore/severna Mitrovica
FDH intervistë, 19 korrik 2007.

Gjuhët zyrtare në gjithë territorin e komunës janë gjuha shqipe, serbe dhe angleze, kurse në atë jugore edhe ajo turke. Kuvendi i Komunës së Mitrovicës/Mitrovica jugore e ka ndryshuar statutin e komunës, i cili tani parasheh si gjuhë zyrtare gjuhën shqipe dhe serbe. Më datë 9 mars 2007 kuvendi i komunës e ka shpallur edhe gjuhën turke si gjuhë zyrtare. Megjithatë, statuti i komunës akoma nuk është ndryshuar në përputhje me këtë vendim.

Në pjesën jugore të qytetit dokumentet lëshohen në gjuhën në të cilën është bërë kërkesa, përderisa në pjesën veriore dokumentet përgatiten vetëm në gjuhën serbe.

Emërtimet e shërbimeve komunale, emrat e të punësuarve, si dhe informacionet në tabelat e shpalljeve në pjesën jugore të qytetit janë në shqip, kurse në atë veriore në serbisht. Zyrtarët në komunën e Mitrovicës/Mitrovica jugore thonë se në të kaluarën informatat janë publikuar edhe në gjuhë serbe, por ato janë shkarravitur dhe grisur. Emërtimi i qytetit në pjesën jugore është shkruar në gjuhën shqipe, serbe dhe angleze, por jo edhe në gjuhën turke, përderisa në pjesën veriore të qytetit emërtimi është në gjuhën serbe dhe në të shkruan *Republika e Serbisë, Krahina Autonome e Kosovës dhe Metohisë*.

Në pjesën jugore të qytetit nuk është punësuar asnjë përkthyes për gjuhën turke, edhe pse dokumentet lëshohen edhe në këtë gjuhë. Këto dokumente për qytetarët turq i përgatit një zyrtar i komunitetit turk. Përndryshe, çdo dokument që dërgohet nga pjesa veriore e qytetit në atë jugore është në gjuhën serbe, angleze dhe shqipe. Gjithashtu edhe dokumentacioni që arrin në pjesën veriore të qytetit nga ajo jugore, është i përkthyer në gjuhën serbe

Komuna e Mitrovicës/Mitrovicë jugore nuk ka logo, kurse vula është në gjuhën serbe, shqipe dhe angleze. Komuna nuk ka ueb-faqe.

Emërtime e rrugëve në Mitrovicën/Mitrovica jugore janë në gjuhën serbe, shqipe dhe angleze, por jo edhe në atë turke përderisa në Mitrovicën/Mitrovice e veriut ato janë vetëm në gjuhën serbe.

8. Zbatimi i ligjit në institucionet qendrore të Kosovës, Gjykatën Komunale dhe të Qarkut si dhe në Shtëpinë e Shëndetit IV në Prishtinë/Priština

Në Gjykatën Komunale dhe të Qarkut në Prishtinë/Priština gjuhë zyrtare janë gjuha serbe dhe shqipe, përderisa në Agjensionin Kosovar të Pronës dhe në Kuvendin e Kosovës gjuhë zyrtare janë serbishtja, anglishtja dhe shqipja. Në të gjitha këto institucione Ligji për Përdorimin e Gjuhëve respektohet në tërësi. I gjithë dokumentacioni i Gjykatave, Agjensionit dhe Kuvendit është në gjuhët zyrtare. Dokumentacioni në gjykata lëshohet në gjuhën në të cilën është bërë kërkesa. Përkthimet simultane janë siguruar në të gjitha institucionet. Emrat e të punësuarve në Agjensionin Kosovar të Pronës, Gjykatën Komunale dhe të Qarkut si dhe të gjithë emrat e deputetëve janë gjithashtu të shkruara në gjuhët zyrtare të institucioneve.. Ueb-faqet e Agjensionit Kosovar të Pronës (www.kpaonline.org) dhe Kuvendit të Kosovës (www.assembly-kosova.org) janë në gjuhët zyrtare të institucioneve dhe azhurnohen rregullisht.

Në Shtëpinë e Shëndetit numër IV në Prishtinë/Priština, Ligji për Përdorimin e Gjuhëve fare nuk zbatohet. Të gjitha informatat e shkruara janë vetëm në gjuhën shqipe, siç është edhe i gjithë dokumentacioni shëndetësor: kartelat e pacientëve, formularët, udhëzimet për vizita specialistike dhe analiza laboratorike dhe recetat. Dokumentacioni publik i kësaj qendre shëndetësore vjen nga Shtëpia kryesore e Shëndetit në Prishtinë/Priština që gjithashtu është në gjuhën shqipe. Vula e shtëpisë së shëndetit është vetëm në gjuhën shqipe. Punëtorët nuk janë të informuar fare me këtë ligj,

apo me masat që duhet ndërmarrë për zbatimin e dispozitave të tij. Në këtë institucion shëndetësor janë të punësuar një boshnjak dhe një turk të cilët me kolegët komunikojnë lirisht në gjuhën e tyre, por të gjitha informatat në lidhje me punën i marrin në gjuhën shqipe. Mbledhjet e kolegjiumit mbahen në gjuhën shqipe, ashtu që kolegët shqiptarë sipas nevojës përkthejnë në mënyrë simultane për ta.

Kur kemi pacientë boshnjak ata na drejtohen në gjuhë boshnjake dhe ne u përgjigjemi në po atë gjuhë. Emrat e këtyre pacientëve i shkruajmë në fletore në përputhje me rregullat drejtshkrimore të gjuhës së tyre. Përndryshe, ne nuk jemi të informuar për ligjin mbi përdorimin e gjuhëve, dhe as për atë që duhet të bëjmë me qëllim të respektimit të këtij ligji.

Z.B. Motër medicinale në Shtëpinë e Shëndetit numër IV në Prishtinë/Priština
FDH intervistë, 13 gusht 2007

9. Pozita e romëve

Gjuha rome nuk është gjuhë zyrtare në asnjërën nga komunat e Kosovës, e as nuk mund t'i marrin dokumentet në gjuhën e tyre. Numri më i madh i romëve jeton në komunën e Mitrovicës/Mitrovica dhe atje komunitetit rom, ashkali dhe egjiptas e ka përfaqësuesin e vet. Romët konsiderojnë se ata nuk gëzojnë lirinë e fjalës në gjithë komunën e Mitrovicës/Mitrovica.

Një vit më parë, në lagjen e romëve në Mitrovicë, bisedova në gjuhën serbe me një inxhinier serb. Quhet Gradimir, nuk më kujtohet mbiemri. Bisedën tonë e dëgjuan dy të rinj shqiptarë të cilët po kalonin pranë nesh. Kjo u pengoi atyre dhe më pyetën pse po komunikoj në gjuhën serbe dhe nëse më dëgjojnë edhe një herë të flas serbisht do të më hedhin bomba. Unë e paraqita rastin te pjesëtarët e SHPK-së që ishin në afërsi. Ata biseduan shkurt me të rinjtë dhe i lëshuan. Kurse në pjesën veriore të Mitrovicës, deri sa po bisedoja me një kushëririn tim në gjuhën rome, në tregun e gjelbër, u afrua një zotëri dhe filloi të më kërcënoj sepse, sipas tij, po flisja në gjuhën shqipe.

E.B. përfaqësues i Romëve, Ashkalinjëve dhe Egjiptasve në Kuvendin e Mitrovicës/Mitrovica
FDH intervistë, 18 korrik 2007.

10. Rekomandimet

- Qeveria e Kosovës duhet të ndërmarrë fushatë me qëllim të informimit të qytetarëve të Kosovës dhe të punësuar në institucionet publike për detyrimet që dalin nga Ligji për Përdorimin e Gjuhëve.

- Qeveria e Kosovës duhet të krijojë kushte që puna e Komisionit për Gjuhët, i cili është formuar në bazë të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve, të jetë i pavarur dhe transparent.

- Komisioni për Gjuhë duhet të monitorojë implementimin e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve dhe t'i raportojë rregullisht Qeverisë së Kosovës dhe publikun mbi zbrazëtirat në implementim.

- Komisioni për Gjuhë duhet të bëjë monitorimin e zbatimit të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve dhe ta njoftojë rregullisht Qeverinë dhe opinionin në lidhje me problemet në zbatimin e tij.

- Gjithë dokumentacioni, informacionet dhe udhëzimet të cilat Qeveria e Kosovës ua dërgon institucioneve lokale duhet të jenë në gjuhët zyrtare të Kosovës dhe në gjuhët zyrtare të komunës të cilës i përket institucioni përkatës.

- Me qëllim të zbatimit të unifikuar të rregullave drejtshkrimore dhe administrative, gjatë përgatitjes së dokumenteve zyrtare Qeveria e Kosovës duhet të organizojë kurse për përdorimin e gjuhëve zyrtare në Kosovë, për gjithë të punësuarit në shërbimet publike të nivelit qendror.

- Ministria e Transportit dhe Post-telekomunikacionit të Kosovës duhet të ndërmarrë të gjitha masat e nevojshme për mënjanimin e lëshimeve sa u përket vendosjes dhe ndërrimit të tabelave rrugore, të dëmtuara ose të padëmtuara. Gjithashtu, kjo Ministri duhet të ketë bashkëpunim të ngushtë me institucionet komunale, me qëllim që mbishkrimet e rrugëve dhe vendbanimeve të shkruhen saktë.

- Të gjitha komunat e Kosovës duhet ta zbatojnë plotësisht Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve në nivel lokal.

- Të gjitha komunat e Kosovës duhet të krijojnë kushte që Ligji për Përdorimin e Gjuhëve të zbatohet në nivelin lokal.

- Të gjitha komunat në Kosovë duhet t'i harmonizojnë statutet e tyre me Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve.

- Në të gjitha komunat duhet të ekzistojë mundësia që dokumentet për qytetarët të lëshohen në gjuhët zyrtare të komunës.

- Gjatë përgatitjes së dokumenteve të cilat u lëshohen qytetarëve sipas kërkesës së tyre, zyrtarët komunal duhet të respektojnë rregullat gramatikore dhe drejtshkrimore të gjuhës në të cilën lëshohet dokumenti.

- I gjithë dokumentacioni publik i komunës duhet të jetë i përkthyer në gjuhët zyrtare të komunës.

- Komunat duhet të sigurojnë buxhet që të punësojnë numër të mjaftueshëm të përkthyesve për të gjitha gjuhët zyrtare të komunës, në mënyrë që qytetarët e komunës dhe gjithë të punësuarit të informohen në mënyrë adekuate dhe të marrin dokumentacionin e nevojshëm me kohë.

- Duhet siguruar buxhet në mënyrë që të gjitha komunat të kenë mundësinë për të pasur uebfaqet e tyre. Ueb-faqja duhet të jetë në të gjitha gjuhët zyrtare të komunës dhe të azhurnohet në gjuhët përkatëse.

- Në komunat ku gjuha boshnjake është zyrtare, si për shembull në Dragash/Dragaš dhe Pejë/Peć, është e nevojshme të sigurohen të gjitha kushtet që qytetarët dhe të punësuarit e komunitetit boshnjak ta marrin dokumentacionin në gjuhën e tyre.

- Komunat duhet të organizojnë kurse në gjuhët zyrtare të komunës për punëtorët e tyre.

Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në procesin e arsimit në Kosovë

1. Vërejtjet hyrëse

Në periudhën prej shkurtit deri në maj të vitit 2007 hulumtuesit e Fondit për të Drejtën Humanitare – Kosovë (FDH – Kosovë) e kanë përcjellë intensivisht zbatimin në praktikë të dispozitave të nenit 4.4 të Kornizës Kushtetuese për Vetëqeverisje në Kosovë[77] (Korniza Kushtetuese) dhe dispozitat e Ligjit mbi Përdorimin e Gjuhëve[77] (Ligji), të cilat garantojnë të drejtën e komuniteteve pakicë në Kosovë që të arsimohen në gjuhën e tyre amtare, prej nivelit parashkollor, në shkollat fillore dhe të mesme deri në universitet. Për këtë qëllim janë zhvilluar 36 intervista me pjesëtarët e komuniteteve etnike, me arsimtarët, që japin mësim në gjuhët e pakicave, si dhe me përfaqësuesit e institucioneve lokale dhe qendrore të Kosovës. Gjithashtu, gjatë gushtit të vitit 2008, hulumtuesit e FDH – Kosovë kanë zhvilluar intervista me përfaqësuesit e Ministrisë të Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë të Kosovës (MASHT-i i Kosovës) si dhe me zyrtarin e Drejtorisë Komunale për Arsim në Prishtinë/ Priština, për të parë se cilat janë mekanizmat, që institucionet e Kosovës i kanë vënë në lëvizje pas periudhës së parë të hulumtimit, për të respektuar plotësisht dispozitat e këtyre ligjeve.

2. Rezyme

Pas analizës së bërë, FDH – Kosovë ka vërtetuar se dispozitat e këtyre ligjeve në përgjithësi respektohen sa u përket turqve, boshnjakëve, ashkalinjve, egjiptasve dhe një pjese të goranëve, që e ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake, përderisa në raport me serbët, goranët, që e ndjekin mësimin në shkollat serbe, dhe romët dispozitat relevante të këtyre ligjeve fare nuk zbatohen.

MASHT-i i Kosovës i përgatit programet e arsimit në gjuhën shqipe, boshnjake, dhe turke, përderisa ende nuk e ka përpiluar planin dhe programin e arsimit në gjuhën serbe dhe rome. Turqit, boshnjakët, ashkalinjtë, egjiptasit, si dhe një pjesë e goranëve, që shkollohen në gjuhën boshnjake, mësimin e ndjekin në shkollat që janë në kompetencë të MASHT-it të Kosovës.[78] Serbët dhe goranët, që shkollohen në gjuhën serbe, mësimin e ndjekin sipas planeve dhe programeve të Qeverisë së Serbisë. Romët arsimohen në institucionet, që janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës dhe Qeverisë së Serbisë, megjithatë, asnjë shkollë nuk e ka organizuar mësimin në gjuhën rome. Në shkollat fillore, në kompetencë të Qeverisë së Serbisë, ku shkollohen romët, gjuha rome është lëndë fakultative. Nuk ka pasur iniciativë të ngjashme në shkollat, që janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Dhe në fund të themi se nuk ka serbë, të cilët e ndjekin mësimin në institucionet arsimore të Qeverisë së Kosovës, e as shqiptarë, të cilët i ndjekin mësimet në institucionet arsimore që janë në kompetencë të Qeverisë së Serbisë.

Ekipi i ekspertëve të MASHT-it të Kosovës, ka filluar, në korrik të vitit 2008, përgatitjen e programeve mësimore për mësim, për shkollat fillore, në gjuhën rome. Sipas deklaratës së përfaqësuesit të ministrisë, romët do të kenë mundësi që ta mësojnë lëndën *Gjuha rome me elemente të historisë dhe kulturës* në shkollat, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, deri në përgatitjen e programit. Parashikohet që kjo lëndë të futet në mësim të rregullt më së largu deri në nëntor të vitit 2008. MASHT-i i Kosovës në bashkëpunim me organizata të ndryshme ndërkombëtare, siç është UNICEF-i apo OSBE-ja, ka organizuar kurse për mësimin e shkrimit e leximit dhe shkollimin e përshpejtuar për pjesëtarët e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian. Nga këto projekte ishin kurset e quajtura *Dituria Jonë/Naše znanje*[80], dhe projektet tjera të ngjashme me to. Vijuesit e këtyre programeve, kryesisht janë fëmijët e lar-

77 Korniza Kushtetuese për Vetëqeverisje të Përkohshme në Kosovë http://www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_ALB_Dec2002.pdf

78 http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_al.pdf Më 27 korrik 2006, Kuvendi i Kosovës e miratoi Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve. Ligji ka hyrë në fuqi në tetor të vitit 2006. Nenet relevante të këtij ligji janë 19, 20, 21, 22, 23 i 24.

79 Gjuha amtare e ashkalinjve dhe egjiptianëve është gjuha shipe, prandaj ata e vijojnë mësimin në gjuhën shqipe.

80 Dituria Jonë/Naše znanje ,është tekst shkollor për shkollë fillore.

guar nga Kosova gjatë ose pas luftës. Megjithatë, këto projekte, për mësimin e shkrim-leximit dhe shkollimin e përshpejtuar, janë mbajtur dhe vazhdojnë të organizohen në gjuhën shqipe, dhe kanë pasur për qëllim inkuadrimin e fëmijëve të këtyre komuniteteve në sistemin arsimor të Kosovës, ku mësimi mbahet në gjuhën shqipe, gjë që ka pasur ndikim negativ në ruajtjen e identitetit etnik të romëve.[81]

MASHT-i i Kosovës e ka miratuar strategjinë për integrimin e komunitetit rom, ashkali dhe egjiptian, e cila do të realizohet gjatë viteve 2007-2017. Buxheti i paraparë është 14 milionë euro: 55 -për qind të mjeteve do të sigurohen nga buxheti i Qeverisë së Kosovës, kurse 45- përqind nga donacionet.

Si përfundim, duke filluar nga viti shkollor 2008/2009, MASHT-i i Kosovës për të gjithë fëmijët, nga klasa e parë deri në të pestën, të cilët mësimet i vijojnë në shkollat në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, do t'ua sigurojë librat shkollorë pa pagesë.[82]

Një ndër problemet më të mëdha, me të cilin ballafaqohen fëmijët dhe studentët, që arsimohen në gjuhën boshnjake dhe turke, është mungesa e teksteve shkollore dhe e literaturës profesionale.

Nxënësit e komunitetit goranë, të cilët, në shkollat fillore dhe të mesme, mësimin ndjekin në gjuhën boshnjake, dhe ata, të cilët mësimin e ndjekin në gjuhën serbe, i shfrytëzojnë të njëjtat shkolla. Sipas të dhënave të Drejtorisë Komunale për Arsim në Dragash/Dragašu, më shumë se gjysma e numrit të përgjithshëm të nxënësve goranë të Gorës/Gora, mësimin e ndjekin sipas planprogrameve të Ministrisë së Arsimit të Qeverisë së Serbisë, në gjuhën serbe. Mendohet se pjesa më e madhe e fëmijëve dhe prindërve të tyre përcaktohen për mësimin sipas planprogrameve të Qeverisë së Serbisë, për shkak të vazhdimit të shkollimit në fakultetet e Serbisë, për shkak të punësimit, si dhe për shkak se gjuha e tyre amtare, „našinski" është e afërt me gjuhën serbe, kurse gjuhën shqipe nuk e njohin aspak ose e flasin dobët. Konkurset për pranimin e nxënësve goranë mbahen në gjuhën boshnjake dhe serbe. Testet, në gjuhën serbe, i përgatit Qeveria e Serbisë, kurse në atë boshnjake Qeveria e Kosovës.

Goranët në Kosovë nuk kanë shumë zgjidhje për vazhdimin e shkollimit të mëtejmë në gjuhën boshnjake. Mundësitë për t'u shkolluar në gjuhën shqipe janë të barabarta me zero, sepse shumica nga ata nuk e njohin gjuhën shqipe. Ata në ndervete dhe në shtëpi komunikojnë në gjuhën gorane. Në të kaluarën, arsimimi i goranëve në komunën e Dragashit/Dragaš, ka qenë i organizuar vetëm në gjuhën serbe. Planprogramet aktuale për mësim në gjuhën boshnjake në Kosovë nuk përputhen me planprogramet e Serbisë (...). Shumë goranë kanë të afërm në territorin e Serbisë dhe mundësi më të mira për t'u shkolluar atje, sepse gjuhën serbe e kanë të afërt, nuk paguajnë për shkollim, konvikte dhe të ngjashme.

S.L., mësues në shkollën „Nazim Berati"/Nazim Berati, në Dragash/Dragaš
Intervistë e FDH-së, 6 maj 2007.

Ka pasur nisma që në komunat, ku jetojnë shqiptarët dhe serbët, të formohen shkolla të përziera. Megjithatë, të gjitha iniciativat kanë dështuar dhe nxënësit shqiptarë kanë vazhduar ta vijojnë mësimin në objekte shkollore të ndarë nga nxënësit serbë.

Mësimi zhvillohet në objekte të ndara. Nxënësit serbë mësimin e ndjekin në shkollat serbe ekskluzivisht në gjuhën serbe dhe punojnë sipas planprogrameve të Ministrisë së Arsimit të Republikës së Serbisë. Shqiptarët shkojnë në shkollat e tyre dhe punojnë sipas plan-programeve të MASHT-it të Kosovës. Në komunën tonë po ndërtohen shumë objekte shkollore. Pikërisht sot, me mjetet e siguruara nga Agjensioni Evropian për Rekonstruksion, kanë filluar punët për ndërtimin e dy objekteve shkollore. Njëri është për shqiptarët dhe po ndërtohet në fshatin Brod, kurse tjetri për nxënësit serbë në fshatin Sevc/Sevce (...). Në territorin e komunës së Shtërpcës/Štrpce, nuk kemi arritur të krijojmë asnjë shkollë multietnike, në të cilën fëmijët shqiptarë dhe serbë do të mësonin së bashku. Pas përfundimit të luftës jemi përpjekur

81 Një qasje e tillë nuk ndikon negativisht në ashkalinjtë dhe egjiptasit, të cilët, ashtu siç është thënë, gjuhën shqipe e kanë gjuhë amtare.
82 E.K, drejtor i Departamentit për Komunitete në MASHT të Kosovës, Intervistë e FDHP-së, 15 gusht 2008.

të organizojmë shkolla të përziera në fshatrat Bitanja/Bitinja dhe Viçë/Viča. Nuk ia dolëm mbanë, serbët e kundërshtuan idenë dhe për pasojë fëmijët shqiptarë të këtyre fshatrave është dashur t'i vijojnë mësimet në shtëpinë private të Gani Muharremit (...). Vitin e kaluar, MASHT-i i Kosovës i ka shtypur librezat dhe dëftesat e përbashkëta në gjuhën serbe dhe shqipe. Ato u janë shpërndarë drejtorëve të gjitha shkollave, por në shkollat, ku mësojnë fëmijët serbë nuk janë shfrytëzuar dhe nuk po shfrytëzohen as sot e kësaj dite. Në shkollat e tyre janë në përdorim librezat e nxënësve dhe diplomat vetëm në gjuhën serbe të përgatitura në Serbi, përderisa në shkollat në gjuhën shqipe nxënësit i marrin këto dokumente në gjuhën shqipe dhe serbe.

S.I., zëvendësdrejtor i Drejtorisë për Arsim, në komunë e Shtërpcës/Štrpce
Intervistë e FDH-së, 11 maj 2007.

Mësimdhënësit, të cilët japin mësim sipas planprogrameve serbe, rrogat i marrin nga Serbia dhe ato janë shumë më të mëdha se sa rrogat e mësimdhënësve, të cilët paguhen nga buxheti i Kosovës.

Gjuhë zyrtare, në Universitetin e Prishtinës/ Priština, është gjuha shqipe.

Në të gjitha fakultetet, që janë në kompetencë të Universitetit të Prishtinës, gjuhë zyrtare është gjuha shqipe. Po në këtë gjuhë mbahen edhe ligjëratat dhe jepen provimet. Po- ashtu, në administratë gjuhë zyrtare është gjuha shqipe. Statuti i Universitetit, sikurse edhe ueb-faqja jonë zyrtare, janë në dy gjuhë, në atë shqipe dhe angleze (...). Pjesëtarët e komuniteteve pakicë mund të regjistrohen në fakultet me të njëjtat kushte sikurse edhe shqiptarët. Varësisht nga profesori, ata mund t'i japin provimet në gjuhën amtare, po qe se profesori e njeh atë gjuhë. Por kjo praktikë nuk është rregulluar me ndonjë akt ligjor dhe krejt varet nga vullneti i profesorit. Të gjithë studentët i trajtojmë njësoj, pavarësisht përkatësisë së tyre etnike.

E.K., ndihmës i sekretarit të Rektoratit, Universiteti i Prishtinës/Priština
Intervistë e FDH-së, 24 prill 2007.

Komisioni për Gjuhë, institucion i krijuar në pajtim me Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve, me mandat për të përcjellë se a zbatohet ky ligj në praktikë, ende nuk është bërë funksional.

3. Pozita e komuniteteve pakicë, të cilët mësimin e ndjekin në institucionet e Qeverisë të Kosovës

Sa i përket organizimit të mësimit në gjuhën boshnjake dhe turke MASHT-i i Kosovës i ka adaptuar programet për lëndët: gjuhë amtare, histori, gjeografi, kulturë figurative dhe muzikore, me qëllim të ruajtjes së identitetit etnik të komuniteteve pakicë, të cilët e ndjekin mësimin në këto gjuhë. Turqit, boshnjakët dhe një pjesë e goranëve, që shkollohen në gjuhën boshnjake, nuk kanë asnjë vërejtje sa i përket përmbajtjes së programeve shkollore. Deri më tani Qeveria e Kosovës i ka botuar tekstet mësimore për nxënësit boshnjakë dhe turq për klasën I, II, VI, VII dhe IX. Tekstet shkollore për klasën e V nuk janë përgatitur ende, sepse janë duke u zhvilluar reforma dhe pas përfundimit të tyre fillimisht do të përgatiten tekstet në gjuhën shqipe e më pas ato në gjuhën boshnjake dhe turke. Sipas pohimeve të përfaqësuesit të MASHT-it të Kosovës, tekstet shkollore për klasën e III dhe IV do të duhej të dalin deri në fillim të vitit të ri shkollor 2008/2009, kurse ato për klasën e V deri në nëntor të vitit 2008.[83] MASHT-i i Kosovës ende nuk ka botuar asnjë tekst mësimor në gjuhën boshnjake dhe turke për nxënësit e shkollave të mesme, e as për ata studentë, që arsimohen në universitete në këto dy gjuhë. Përgjegjësinë për mungesën e teksteve mësimore e kanë edhe shtypshkronjat, të cilat refuzojnë t'i shtypin tekstet shkollore në gjuhën boshnjake dhe turke, sepse nuk kanë leverdi ekonomike për shkak të tirazhit të vogël të tyre.[84] Arsimtarët që e mbajnë mësimin në gjuhën boshnjake dhe turke, mungesën e teksteve mësimore e zgjedhin në atë mënyrë që nxënësve ua diktojnë temat nga tekstet në gjuhën shqipe, po qe se e njohin atë gjuhë, ose nga tekstet mësimore të Bosnjës dhe Hercegovinës apo Turqisë, nëse ato i ka miratuar MASHT-i i Kosovës.[85] Gjithashtu, arsimtarët boshnjakë dhe turq tërheqin vërejtjen se librat, që i boton Qeve-

83 E.K, drejtor i Departamentit për Komunitete në MASHT-in e Kosovës, Intervistë e FDH-së, 15 gusht 2008.
84 F.B., zyrtar në Drejtorinë për Arsim të Komunës së Pejës/Peć, Intervistë e FDH-së, 7 maj 2007.
85 Kjo ka të bëjë me shkollat fillore dhe të mesme, si dhe me institucionet universitare të Kosovës, në të cilat nxënësit mund të arsimohen në gjuhën turke dhe boshnjake.

ria e Kosovës në gjuhën boshnjake dhe turke kanë mjaft gabime drejtshkrimore, gramatikore dhe materiale.

Diplomat, dëftesat, librezat e nxënësve dhe ditarët MASHT-i i ofron në gjuhë boshnjake, turke dhe shqipe. Megjithatë, hulumtimi ka konstatuar se në disa shkolla, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake dhe turke, këto dokumente nuk janë të shkruara në gjuhën e këtyre komuniteteve. Është konstatuar ndërkaq se planet mujore dhe vjetore të punës janë në gjuhën turke ose boshnjake, por të gjitha lajmërimet në tabelat e shpalljeve dhe mbledhjet e këshillit të arsimtarëve mbahen në gjuhën shqipe, sikurse edhe procesverbalet e këtyre mbledhjeve. Kolegët shqiptarë ua përkthejnë arsimtarëve boshnjakë dhe turq ecurinë e mbledhjeve si dhe procesverbalet, në gjuhë turke dhe boshnjake. E njëjta gjendje mbretëron edhe në fakultetet, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake dhe turke. Një prej shembujve të tillë është shkolla *"Sami Frašeri"/"Sami Frashëri"* në Prishtinë/Priština, ku mësimi zhvillohet në gjuhën shqipe, boshnjake dhe turke.

Kontratat e punës, planet mujore dhe vjetore të punës si dhe të gjitha lajmërimet në tabelat e shpalljes janë në gjuhën shqipe. Mjetet ndihmëse mësimore, hartat e botës, Sistemi periodik i elementeve, po ashtu janë në gjuhën shqipe, siç janë edhe lajmërimet që i marrim nga MASHT-i. Mbledhjet e këshillit të arsimtarëve janë vetëm në gjuhën shqipe, pa përkthim, e poashtu edhe procesverbalet nga ato mbledhje. Mbledhjet e klasave i mbajmë ndaras nga kolegët shqiptarë (...). Në gjuhën turke është vetëm mbishkrimi në hyrje të shkollës. Vërtetimet dhe dëftesat lëshohen në gjuhën shqipe dhe turke.

A.B., profesor në shkollën e mesme „Sami Frashëri/Sami Frašeri " në Prishtinë/Priština
Intervistë e FDH-së, 2 maj 2007.

Shembull pozitiv, sa i përket dokumentacionit, që lëshohet në gjuhën turke, është Shkolla fillore "Haxhi Ymer Lutfi"/Hadži Imer Ljutfi", në Mamushë/Mamusha, dhe paralelja e ndarë e Gjimnazit "Gjon Buzuku"/Džon Buzuku, në Prizren/Prizren. Në të dy shkollat mësimi organizohet në gjuhën turke dhe shqipe dhe i gjithë dokumentacioni mbahet në po këto dy gjuhë.

Situatë e ngjashme është edhe me dokumentacionin në fakultetet, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake dhe turke. Indekset, paraqitjet e provimeve, vërtetimet dhe dokumentet tjera, në të gjitha këto fakultete, janë vetëm në gjuhën shqipe. Mirëpo, duke qenë se të punësuarit në administratën e këtyre fakulteteve e flasin edhe gjuhën boshnjake dhe turke, me studentë komunikojnë pa kurrfarë problemesh në gjuhët e tyre. Madje pavarësisht nga universiteti, fletëparaqitjet për provime, orarin e provimeve dhe vërtetimet e ndryshme i shtypin në gjuhën turke dhe boshnjake. Në Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren, i cili është degë e ndarë e Universitetit të Prishtinës, profesorët, turq dhe boshnjakë, kanë bërë përkthimin e disa dokumenteve me ndihmën e kolegëve shqiptarë, si për shembull fletëparaqitjet për provim. Në Universitetet, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake dhe turke, disa lajmërime shkruhen edhe në këto gjuhë, por ky nuk është dokumentacion zyrtar. Lajmërimet për vende të lira të punës në fakultetet, ku mësimi zhvillohet në këto dy gjuhë, janë vetëm në gjuhën shqipe, siç është rasti me Degën e Orientalistikës të Universitetit të Prishtinës/Priština.

Mbishkrimet në hyrje të shkollave dhe fakulteteve ku mësimi zhvillohet në gjuhën turke dhe boshnjake janë të shkruara në këto gjuhë, megjithëse në shumicën e këtyre institucioneve shkollore mbishkrimet janë vetëm në gjuhën shqipe. Një prej shembujve ku mbishkrimet janë të shkruara edhe në gjuhët e komuniteteve është Fakulteti i Shkencave të Aplikuara të Biznesit në Pejë/Peć, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake dhe ku tabela në hyrje të ndërtesës është e shkruar në gjuhën boshnjake. Shembull i kundërt është fakulteti ku gjendet Seksioni i Gjuhës Turke dhe Orientalistikës në Prishtinë/Priština, ku mësimi zhvillohet në turqisht. Tabela në hyrje të ndërtesës ku shkruan Seksioni i Orientalistikës është vetëm në gjuhën shqipe. Profesorët turq e kanë ndërruar këtë tabelë me ndihmën e KFOR-it turk dhe tani qëndron edhe mbishkrimi në gjuhën turke.[86] Në fund të themi edhe se programet e punës

86 I.S., asistent në Katedrën për Gjuhën turke dhe orientalistikë, në Fakultetin filologjik të Prishtinës/Priština, Intervistë e FDH-së, 10 maj 2007.

në këto fakultete janë të shkruara në gjuhën turke dhe boshnjake.

Nuk ka vendim të organit të universitetit, që dokumentacioni të mbahet në gjuhën turke dhe boshnjake. Dokumentacioni, indekset, fletëparaqitjet për provime, vërtetimet, certifikatat për provimet e dhëna, formularët për procedurën e provimit përfundimtar dhe dokumentet e tjera janë vetëm në gjuhën shqipe. As me dispozitat e Fakultetit të Mësuesisë në Prizren nuk është parashikuar që dokumentacioni për studentë të lëshohet në gjuhën turke dhe boshnjake. Sipas dispozitave në fuqi, statusin e personit juridik e ka Universiteti i Prishtinës, e jo Fakulteti i Mësuesisë në Prizren. Praktikisht kjo do të thotë që studentët tanë nga radhët e bashkësisë turke dhe boshnjake, e që janë gjithsej 160 në studime të rregullta, zyrtarisht nuk mund t'i marrin dokumentet në gjuhën e tyre. Edhe përkundër faktit që në Komunën e Prizrenit është në përdorim zyrtar gjuha shqipe, serbe, boshnjake dhe turke, të gjithë studentët tanë të gjitha dokumentet zyrtarisht mund t'i marrin vetëm në gjuhën shqipe. Mirëpo, duke qenë se të punësuarit në administratë të fakulteteve flasin edhe gjuhën turke dhe boshnjake, me studentë komunikojnë pa kurrfarë problemesh në gjuhët e tyre. Me nismën tonë janë shtypur fletëparaqitjet për provime, formularët për orarin e provimeve dhe vërtetimet e ndryshme në gjuhën turke dhe boshnjake. Studentët merren vesh me ne apo me profesorët e tyre dhe njoftimet e tilla i shkruajnë në gjuhën e tyre.

M.B., shqiptar, sekretar i Fakultetit të Mësuesisë në Prizren/Prizren
Intervistë e FDH, më 30 prill 2007

Por, informatat, të cilat hulumtuesit e FDH – Kosovë i kanë marrë nga MASHT-i i Kosovës flasin të kundërtën:

Dokumentacioni është në gjuhën boshnjake, kurse ky dokumentacion nënkupton kalendarin shkollor, dinamikën e punës, testet përfundimtare, ditarët, dëftesat, librezat e nxënësve, formularët për regjistrim dhe çregjistrim. Deri më tani nuk kemi marrë kurrfarë vërejtjeje që indekset janë vetëm në gjuhën shqipe në Fakultetin e Shkencave Aplikative të Biznesit dhe në Fakultetin e Mësuesisë, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake. Problemi më i madh, që na përcjell tash e sa vjet janë tekstet mësimore. Deri më tani kemi përshtatur dhe përkthyer në gjuhën boshnjake dhe turke tekstet për klasën I, II, VI, VII dhe IX. Presim që deri në shtator të shtypën tekstet për klasën III, IV dhe VIII.

E.K., shef i Sektorit për Komunitete dhe Barazi Gjinore në MASHT-in e Kosovës
Intervistë e FDH, më 4 maj 2007

I gjithë komunikimi në mes të këtyre shkollave, drejtorive komunale të arsimit dhe MASHT-it të Kosovës udhëhiqet në gjuhën shqipe. Kjo ndodh madje edhe në komunat Prizren/Prizren, Gjilan/Gnjilane dhe Mitrovicë/Mitrovica, ku gjuha turke është gjuhë zyrtare, ose në komunën e Dragashit/Dragaš, ku gjuha boshnjake ka statusin e gjuhës zyrtare. Përjashtim nga ky rregull bën Drejtoria e Arsimit të Komunës së Pejës/Peć,, e cila me shkollat, në të cilat mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake, komunikon në gjuhën boshnjake.

Në komunën e Pejës/Peć, Dragashit/Dragaš, dhe Prizrenit/Prizren, kontratat e punës së arsimtarëve dhe profesorëve, në shkollat dhe fakultetet, ku mësimi zhvillohet në gjuhën turke dhe boshnjake, janë të përgatitura në gjuhën amtare të arsimtarëve, por kjo nuk vlen edhe për komunën e Mitrovicës/Mitrovica, dhe Prishtinës/Priština, ku kontratat përgatiten ekskluzivisht në gjuhën shqipe.

3.1. Turqit

Numri më i madh i pjesëtarëve të pakicës turke jeton në komunën e Prizrenit/Prizren, Gjilanit/Gnjilane, Mitrovicës/Mitrovica, si dhe në pilotkomunën e Mamushës/Mamuša. Në të gjitha këto komuna ekzistojnë shkolla fillore dhe të mesme, ku nxënësit turq e ndjekin mësimin në gjuhën e tyre amtare. Në Prishtinë/Prishtina, ekziston një shkollë e mesme ku mësimi zhvillohet në gjuhën turke. Në Kosovë ka katër institucione parashkollore, në të cilat mësimi zhvillohet edhe në gjuhën turke, tre në Prizren/Prizren dhe një në Prishtinë/Priština. Gjithashtu, ekzistojnë edhe dy shkolla speciale, njëra është në Mamushë/Mamuša, kurse tjetra në Prizren/Prizren. Në Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren, që është paralele e ndarë e Universitetit të Prishtinës, dhe në Degën e Gjuhës Turke dhe të Orientalistikës në Universitetin e Prishtinës/Priština, turqit mund ta kryejnë arsimin e lartë në gjuhën turke. Shteti turk ndan bursa dhe u mundëson, një numri të studentëve turq nga Kosovës, për të studiuar në universitetet e atjeshme. MASHT-i i Kosovës, për çdo vit u mundëson 30 studentëve të komunitetit turk të

regjistrohen në ndonjërin nga fakultetet, ku ligjëratat do të mbaheshin në gjuhën shqipe. Kandidatët e tillë duhet paraprakisht të ndjekin kursin e gjuhës shqipe në kohëzgjatje prej tre muajsh.

3.2. Boshnjakët

Para konfliktit të armatosur boshnjakët e kanë vijuar mësimin, në shkollat fillore, të mesme dhe në fakultete, në gjuhën serbe,. Pas ardhjes së forcave ndërkombëtare në Kosovë, në korrik dhe gusht të vitit 1999, prindërit e nxënësve boshnjakë i kanë drejtuar një peticion organit përgjegjës për arsim të asaj kohe, me kërkesë që nxënësit e tyre, në të ardhmen, të shkollohen në gjuhën boshnjake. MASHT-i Kosovës në tetor të vitit 1999 ka marrë vendimin, me të cilin boshnjakëve u është mundësuar që të ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake, në shkollat fillore dhe të mesme. Pas kësaj, në tetor të vitit 2002, në Pejë/Pec, është hapur Fakulteti i Shkencave të Aplikuara të Biznesit, ndërsa në vitin 2003, në Prizren/Prizren, është hapur Fakulteti i Mësuesisë, si degë e ndarë e Universitetit të Prishtinës/Priština, ku studentët mund të studiojnë në gjuhën boshnjake dhe turke. Këto janë të vetmet institucione të larta shkollore në Kosovë, në të cilat boshnjakët mund të ndjekin shkollimin universitar në gjuhën e tyre. Nxënësit boshnjakë vijojnë shkollën në gjuhën e tyre pa ndonjë problem të veçantë, në gjithë territorin e Kosovës. Numri më i madh i nxënësve boshnjakë, që mësojnë në gjuhën e tyre amtare është në komunat Prishtinë/Priština, Mitrovicë/Mitrovica, Pejë/Peć, Prizren/Prizren dhe Dragash/Dragaš. Ka vetëm një institucion parashkollor, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake, në Vitomiricë/Vitomirica, i cili punon që nga viti 2003. Në kuadër të kopshtit *Pëllumba të paqes*/*Golubovi mira,* në Pejë/Peć, është filluar me programin *„Mozaiku“*. Programi është në gjuhën boshnjake dhe aktualisht ka vetëm 10 vijues. Përndryshe, ky është institucioni i vetëm edukues i këtij lloji në gjuhë boshnjake në Kosovë. Fëmijët nga radhët e komuniteteve pakicë, në vendbanimet tjera të Kosovës, shkojnë në kopshtet, ku edukimi bëhet vetëm në gjuhën shqipe.

Në fshatrat Skorobishtë/Skorobište, Lubizhdë/Ljubižda dhe Mushnikovë/Mušnikovo, të Prizrenit/Prizren, dhe Retimlë i Ultë/Donje Retimlje, në Rahovec/Orahovac, FDH – Kosovë ka vërejtur shkelje serioze të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve, sa i përket respektimit të së drejtës për arsimim në gjuhën boshnjake. Shumica dërmuese e banorëve të këtyre fshatrave janë boshnjakë, por fëmijët boshnjakë pothuajse në tërësi mësojnë në gjuhën shqipe. Për shembull, rreth 250 fëmijë boshnjakë në fshatin Skorobishtë/Skorobištu, mësimet i ndjekin në shkollën fillore *"Nefit Jusufi"/"Nefit Jusufi",* dhe nuk kanë mundësi të shkollohen në gjuhën boshnjake. Në fillim të çdo viti shkollor hapet konkursi për pranimin e fëmijëve, të cilët do të vijojnë mësimin në gjuhën shqipe, por jo edhe në atë boshnjake. Tabela në hyrje të shkollës është e shkruar vetëm në shqip. Lajmërimet për mbledhjet e prindërve janë vetëm në gjuhën shqipe dhe po në këtë gjuhë mbahen edhe mbledhjet. Prindërit, që marrin pjesë në mbledhje nuk kuptojnë çka u thonë arsimtarët, sepse nuk e flasin gjuhën shqipe.

Ka mjaft prindër, që janë të interesuar që fëmijët e tyre të mësojnë në gjuhën boshnjake (...). Gjuha jonë amtare është njëlloj përzierjeje në mes të gjuhës serbe dhe maqedonishtes dhe këtë gjuhë e quajmë "nashinski". Askush në fshat nuk flet dhe as që ka folur ndonjëherë shqip. Në të vërtetë, shumica mund të shërbehen me gjuhën shqipe, por në shtëpitë e tyre në komunikim me familjarët askush nuk e përdor shqipen (...). Shumë nxënës, të cilët e kryejnë këtu shkollën fillore nuk mund ta vazhdojnë shkollimin e mëtejmë. Ky fshat ka numrin më të madh të djemve, të cilët pas kryerjes së shkollës fillore nuk e vazhdojnë shkollimin dhe nuk mund të gjejnë punë. Problemi qëndron në faktin që nuk e kanë përvetësuar gjuhën shqipe, në mënyrë që të mund të ta vazhdojnë shkollimin e mëtejmë, kurse nga ana tjetër nuk mund të shkollohen as në gjuhën boshnjake, sepse nuk kanë bazë, duke qenë se nuk kanë mësuar në atë gjuhë.

R.B., boshnjak nga fshati
Skorobishtë/Skorobište
Intervistë e FDH, më 3 maj 2007

4. Romët, ashkalinjtë dhe egjiptasit

Gjuha amtare e ashkalinjve dhe egjiptasve është gjuha shqipe, prandaj fëmijët e këtyre komuniteteve mësimet i ndjekin në gjuhën shqipe. Asnjë nga institucionet arsimore në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, apo në kompetencë të Qeverisë së Srbisë, nuk u ofron mundësi romëve që të mësojnë në gjuhën e tyre amtare. Nëse romët jetojnë në vendbanime me shumicë shqiptare atëherë ata

do të mësojnë në gjuhën shqipe, ndërsa nëse jetojnë në vendbanimet me shumicë serbe atëherë do të arsimohen në gjuhën serbe. Vende-vende romët e ndjekin shkollën në gjuhën boshnjake.

MASHT-i i Kosovës, në bashkëpunim më UNICEF-in, është duke e zbatuar projektin *Dituria Jonë/Naše znanje*[87], me qëllim që komunitetit rom, ashkalinj dhe egjiptas t'ua mësojë shrimleximin. Ky program është i ndarë në pesë nivele. Çdo nivel paraqet zëvendësim për programin e rregullt shkollor prej klasës së parë deri në klasën e pestë të shkollës fillore. Ky projekt po realizohet në Prishtinë/Priština, Prizren/Prizren, Suharekë/Suva Reka, Fushë-Kosovë/Kosovo-Polje, Lipjan/Lipljan, Pejë/Peć, Istog/Istok dhe Shtime/Štimlje. Në projekt janë inkuadruar pjesëtarët e këtyre komuniteteve, prej moshës 5 deri 55 vjet.

Ministria e Arsimit Shkencës dhe Teknologjisë të Kosovës, në bashkëpunim me OSBE-në, gjatë viteve 2005, 2006 dhe 2007, ka organizuar programin *catch-up (zë dije)* për 652 nxënës të komunitetit rom. Projekti po realizohet në Prishtinë/Priština, Prizren/Prizren, Suharekë/Suva Reka, Fushë-Kosovë/Kosovo-Polje, Lipjan/Lipljan, Pejë/Peć, Istog/Istok, Shtime/Štimlje dhe Gjakovë/Đakovica. Projekti është përgatitur në atë mënyrë që nxënësit të kalojnë dy vite për një vit shkollor.

MASHT-i i Kosovës ka siguruar transportin si dhe materialin shkollor për vijuesit këtyre programeve.

Në lagjen Kolonia/Kolonija, të Gjakovës/Đakovica, funksionojnë *shërbimet e organizatës Bethany Christian,* që është një Qendër për Rehabilitimin e Popullsisë. Veprimtaria e qendrës është orientuar drejt arsimimit dhe edukimit të pjesëtarëve të komunitetit rom, ashkalinj dhe egjiptas, që nga mosha parashkollore.

Të gjithë këto programe zhvillohen në gjuhën shqipe dhe kanë për qëllim inkuadrimin e pjesëtarëve të këtyre komuniteteve në shkollimin e rregullt në gjuhën shqipe.

Fëmijët e komunitetit rom e ndjekin mësimin në gjuhën shqipe, kurse një numër i vogël i tyre i ndjek mësimet në gjuhën boshnjake. Për t'u përgjigjur në problemet që e përcjellin komunitetin RAE, kemi organizuar "mësimin e përshpejtuar" sipas së cilit për një vit shkollor nxënësit mund t'i kryejnë dy klasë. Mësimi i tillë mbahet në Shkollën Fillore "Vaso Pashë Shkodrani"ku aktualisht janë të regjistruar 80 nxënës, prej klasës I deri në IX. Kisha për të theksuar që nxënësit, të cilët e ndjekin këtë formë të mësimit, kanë treguar rezultate më të mira në testet përfundimtare.

F.B., zyrtar në Drejtorinë për Arsim në Komunën e Pejës/Peć
Intervistë e FDH, më 7 maj 2007

5. Serbët

Serbët e Kosovës shkollohen në gjuhën e tyre amtare në institucionet paralele të Qeverisë së Serbisë, sipas programeve të Ministrisë së Arsimit, prej nivelit parashkollore deri në fakultet. FDH – Kosovë thekson se Qeveria e Kosovës ende nuk e ka hartuar plan-programin për mësim në gjuhën serbe dhe as nuk e ka organizuar shkollimin për serbët. Nga ana tjetër, serbët e refuzojnë inicimin e marrëveshjes me MASHT-in e Kosovës për të përcaktuar se si do të duhej të duket planprogrami mësimor në gjuhën serbe, i përgatitur nga kjo ministri, përkundër faktit se Qeveria e Kosovës i ka ftuar zyrtarisht dhe publikisht.

Në të gjitha shkollat, ku mësojnë serbët, i gjithë dokumentacioni si p.sh librezat e nxënësve, dëftesat, indekset, diplomat dhe dokumentet tjera janë në gjuhën serbe të përgatitura nga Ministria e Arsimit e Qeverisë së Serbisë.

Pas transferimit të kompetencave nga UNMIK-u në Qeverinë e Kosovës, më saktë në MASHT të Kosovës, me qëllim të rregullimit dhe mbarëvajtjes së procesit të shkollimit, Qendra Koordinuese për Kosovë dhe Metohi e Qeverisë së Serbisë ka kërkuar nga punëtorët arsimorë, të cilët punojnë në shkollat serbe, që të mos i marrin më rrogat nga buxheti i Kosovës. Kjo ka ndodhë në mars të vitit 2006. Këta profesorë dhe arsimtarë tani i marrin rrogat vetëm nga buxheti i Qeverisë së Serbisë. Në këtë mënyrë është shkatërruar mekanizmi i vetëm, nëpërmjet të cilit Qeveria e Kosovës është përpjekur ta integrojë një pjesë të serbëve në

87 "Dituria Jonë"/"Naše znanje", është libër shkollor për shkollë fillore.

shoqërinë kosovare. Përkundër kësaj, nga buxheti i Kosovës vazhdojnë të ndahen dhe të paguhen mjete në xhirollogari të posaçme, që sipas zyrtarëve të Kosovës, do të jenë në dispozicion të serbëve, kur ata të vendosin t'i shfrytëzojnë këto mjete.[88] Qeveria e Kosovës ndan mjete nga buxheti i saj për të paguar ngrohjen dhe energjinë elektrike në shkollat serbe, si dhe për blerjen e materialeve ndihmëse për shkolla dhe të ngjashme. Megjithatë, këtë ndihmë nuk e marrin të gjitha shkollat, për shembull shkolla fillore "*Vëllezërit Aksiq"* në fshatin Grackë e Vjetër/Staro Gracko, si dhe shkollat fillore, të cilat ndodhen në Graçanicë/Gračanica. Disa shkolla e pranojnë këtë ndihmë, siç është rasti me shkollat në komunën e Shtërpcës/Štrpce.jnë.

Nga Buxheti i Konsoliduar i Kosovës, për arsim në Komunën e Shtërpcës për këtë vit shkollor janë siguruar mjetet në shumën 568.153 euro. Nga kjo shumë – 34% për shqiptarë, ndërsa 66% për serbë. Sipas rekomandimit të Qendrës Koordinuese për Kosovë e Metohi, punëtorët e arsimit të cilët punojnë në shkollat serbe, që nga marsi i vitit 2006, e kanë ndërprerë marrjen e rrogave nga Buxheti i Kosovës. Ata i marrin rrogat e tyre vetëm nga Serbia, ashtu që mjetet të cilat janë siguruar për ta tani paguhen në llogari të veçantë. Këto mjete qëndrojnë dhe askush nga serbët nuk i merr. Mirëpo, shkollat serbe, megjithatë, e shfrytëzojnë një pjesë të atyre mjeteve, kryesisht për mirëmbajtjen e objekteve shkollore, për ngrohje, për blerjen e inventarit, të materialit shpenzues, për pagesën e energjisë elektrike etj.

S.Y. zëvendës drejtor i Drejtorisë për Arsim në Komunën e Shtërpcës/Štrpce
Intervistë e FDH, më 11 maj 2007

Bashkëpunimi me institucionet e UNMIK-ut ka ekzistuar deri në momentin, kur ata ua kanë transferuar kompetencat e tyre institucioneve kosovare, përkatësisht MASHT-it. Deri atëherë nga UNMIK-u kemi marrë mjete financiare për shkolla, si dhe rrogat për punëtorët e arsimit. Bashkëpunimin me MASHT-in e kemi ndërprerë nga frika që mos të na imponojnë planprogramin e tyre, që është i papranueshëm në Serbi. Është parashtruar çështja se a do ta pranojnë shkollat e mesme dhe fakultetet planprogramin kosovar. Problem tjetër ka qenë frika jonë që mos të na i imponojnë zgjidhjet kosovare, gjë që edhe u vërtetua, sepse me marrjen e kompetencave nga UNMIK-u kanë shpallur konkursin për vendin e drejtorit të shkollës sonë, kurse ne e kishim të zgjedhur shumë më herët drejtorin. Përfaqësuesit e MASHT-it disa herë kanë tentuar të vejnë kontakt me neve, por ne ua kemi bërë të qartë që çdo formë e bashkëpunimit shkon nëpërmjet Ministrisë sonë të Arsimit në Serbi. Pas ndërprerjes së bashkëpunimit, MASHT-i nuk i paguan punëtorët tanë të regjisë, as që marrim nga ata kurrfarë ndihme financiare dhe as që e kemi kërkuar.

V.Ž. sekretar në shkollën e mesme të mjekësisë në Graçanicë/Gračanici
Intervistë e FDH, më 11 maj 2007

Duke marrë parasysh faktin, që në përgjithësi serbët nuk kanë kushte normale për t'u arsimuar në Kosovë dhe për të shkuar në shkollë, numri i nxënësve serbë në enklavat serbe është gjithnjë e më i vogël.

6. Goranët

Rreth 1500 nxënës goranë i ndjekin mësimet në 17 shkolla fillore, kurse 150 nxënës të shkollave të mesme, të këtij komuniteti, mësojnë në gjimnazin "*Ruzhdi Berisha",* në komunën e Dragashit/Dragaš. Nxënësit goranë mësimet i ndjekin në gjuhën boshnjake dhe serbe. Një paralele e gjimnazit "*Ruzhdi Berisha"* gjendet në fshatin Mlikë/Mlika, ku mësimi zhvillohet në gjuhën serbe. Këta nxënës të komunitetit goranë nuk kanë kushte normale për arsimim, sepse si objekt i shkollës shërben një shtëpi private dhe mësimin e vijojnë vetëm tre deri katër ditë në javë. Për nxënësit goranë, që vijojnë mësimin në gjuhën boshnjake, gjuha shqipe është lëndë e detyrueshme.

7. Shqiptarët

Shqiptarët janë pakicë në komunat e Pjesës Veriore të Kosovës: Zveçan/Zvečan, Zubin Potok/Zubin Potok, Leposaviq/Leposavić, në Mitrovicën

88 Intervistë e kryeministrit të Kosovës, Agim Çekut, dhënë gazetës franceze Courrier International, të cilën e përcjell Koha Ditore, e datës 12 nëntor 2006.

eVeriut/ Mitrovica, si dhe në komunën e Shtërpcës/Štrpce, në jug të Kosovës. Populllsi shumicë në këto komuna janë serbët. Nxënësit shqiptarë të këtyre komunave rregullisht e ndjekin mësimin në gjuhën shqipe në institucionet në kompetencë të Qeverisë së Kosovës. Megjithatë nxënësit e fshatrave Bitanja e Ulët/Donja Bitinja dhe Bitanja e Epërme /Gornja Bitinja, kanë pasur probleme. Deri në vitin 2005 ata kanë mësuar në shtëpi private, sepse serbët nuk kanë lejuar që shqiptarët t"i shfrytëzojnë klasët e tyre në shkollën fillore "*Staja Markoviq"* në Bitanja e Ulet/ Donja Bitinja, në të cilën para lufte kanë mësuar së bashku. Në këtë fshat, me mjetet e buxhetit të Kosovës, në vitin 2005 është ndërtuar shkolla "*Anton Santuri"/ "Anton Santuri",* në të cilën tani shkojnë vetëm nxënësit shqiptarë, përderisa ndërtesën e shkollës fillore "*Staja Markoviq"* vazhdojnë ta shfrytëzojnë vetëm nxënësit serbë.

8. Komisioni për Gjuhë

Në pajtim me Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve, Qeveria e Kosovës ka qenë e detyruar të formojë Komisionin për Gjuhë [89], i cili do të duhej të verifikojë se a aplikohet ky ligj në praktikë. Me vendimin e Qeverisë së Kosovës është paraparë që Komisioni të fillojë punën më 21 mars të vitit 2007. Në kohën kur hulumtuesit e FDH – Kosovë e kanë publikuar hulumtimin mbi zbatimin e Kornizës Kushtetuese dhe Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve (prej shkurtit deri në maj të vitit 2007), Komisioni për Gjuhë ende nuk kishte filluar punën. Disa nga anëtarët e këtij Komisioni as nuk e kanë qenë të njoftuar se janë të angazhuar në këtë Komision.[90]

Askush nuk më ka njoftuar se jam zgjedhur anëtar i Komisionit për Gjuhë, që duhet të themelohet sipas Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve. Nga ju e kam marrë këtë informacion. Ndryshe, person tjetër që e ka emrin dhe mbiemrin e njëjtë me timin, nuk punon në këtë institucion.

.B., përkthyes në Kuvendin e Kosovës
Intervistë e FDH, më 26 prill 2007

Më kanë njoftuar para dy muajsh për atë se në ministrinë ku punoj, më kanë propozuar për anëtar të Komisionit për Gjuhë, por nuk e di të jem zgjedhur anëtar i atij komisioni. Askush deri më tani nuk më ka njoftuar që Kryeministri ka marrë vendim për formimin e këtij komisioni dhe se unë jam anëtar i tij.

D.Zh. drejtor i Seksionit për kthim në Ministrinë për Kthim dhe Komunitete të Kosovës
Intervistë e FDH, më 26 prill 2007

89 Neni 32.1. Me qëllim të ruajtjes, promovimit, apo mbrojtjes së gjuhëve zyrtare dhe statusit të barabartë të tyre në Kosovë, si dhe për të siguruar mbrojtjen e gjuhëve të komuniteteve, gjuha amtare e të cilëve nuk është gjuhë zyrtare, Qeveria e Kosovës do të themelojë Komisionin e Gjuhëve për mbikëqyrjen e zbatimit të këtij ligji.

90 Komisioni i Gjuhëve ka filluar zyrtarisht me punë më 18 maj të vitit 2007, kur edhe është mbajtur mbledhja e parë e tij. Kryetar i Komisionit është zgjedhur Islam Caka, nga zyra juridike e Qeverisë të Kosovës, kurse nënkryetar Dragana Zhivkoviq, nga Ministria për Kthim dhe Komunitete e Qeverisë të Kosovës.

9. Rekomandime

- Qeveria e Kosovës duhet të ngrit mekanizmat në bazë të të cilëve do të krijohen kushtet për zbatim dhe respektim të plotë të Kornizës Kushtetuese për Vetëqeverisje të Përkohshme në Kosovë dhe të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve , me çka bashkësive pakicë në Kosovë u garantohet e drejta për t'u arsimuar në gjuhën e tyre amtare.

- Qeveria e Kosovës duhet të mundësojë që puna e Komisionit Për Gjuhët, i cili në bazë të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve kontrollon aplikimin e këtij ligji në praktikë, të jetë e pavarur dhe transparente.

- MASHT-i i Kosovës duhet t'i sigurojë kushtet për funksionimin e arsimimit parashkollor në gjuhët e pakicave, në ç'mënyrë do të lehtësohet dhe përshpejtohet inkuadrimi i nxënësve nga komunitetet pakicë në sistemin arsimor të Kosovës dhe integrimin e tyre në shoqërinë kosovare.

- Në shkollat, të cilat janë në kompetencë të MASHT-it të Kosovës dhe në të cilat arsimohen pjesëtarët e komuniteteve pakicë, të gjitha informacionet, përveç në gjuhën shqipe, duhet të jenë edhe në gjuhët e pakicave, sikurse edhe i tërë dokumentacioni tjetër (plane mujore dhe vjetore të punës etj.), që momentalisht janë vetëm në gjuhën shqipe. Poqëse, në mbledhjet e këshillave të arsimtarëve, në shkollat në të cilat krahas nxënësve shqiptarë mësojnë edhe nxënësit nga radhët e komuniteteve pakicë, marrin pjesë edhe arsimtarët nga radhët e pakicave, për ta duhet të sigurohet përkthimi në gjuhën e tyre amtare. Të gjitha procesverbalet nga këshillat e arsimtarëve, që tani janë vetëm në shqip, duhet të përkthehen edhe në gjuhët e atyre pakicave që marrin pjesë në punën e shkollës.

- MASHT-i i Kosovës duhet t'u mundësojë shkollave, në të cilat mësimi zhvillohet në gjuhët e pakicave, që komunikimi zyrtar ndërmjet MASHT-it të Kosovës, drejtorive komunale të arsimit dhe të shkollave në fjalë, të bëhet edhe në gjuhët e pakicave, e jo vetëm në gjuhën shqipe. Shembull pozitiv është Drejtoria për Arsimi e Komunës së Pejës/Peć.

- MASHT-i i Kosovës duhet t'i përgatisë planprogramet, sipas të cilave do të zhvillohej mësimi në gjuhën serbe për nxënësit serbë dhe një pjesë të goranëve dhe të vazhdojë të insistojë në përfshirjen e arsimtarëve serbë dhe goranë në procesin e marrëveshjes për atë se në ç'mënyrë duhet të avancohen në të ardhmen planprogramet në gjuhën serbe. Në këtë mënyrë arrihet mundësia e përfshirjes të të gjithë atyre nxënësve, të cilët e ndjekin mësimin në gjuhën serbe në sistemin zyrtar të arsimit në Kosovë. Me përfshirjen e nxënësve serbë dhe goranë në sistemin zyrtar të arsimit në Kosovë krijohen kushtet për integrim të plotë të serbëve dhe të goranëve në shoqërinë e re kosovare.

- Duke marrë parasysh faktin se në asnjë shkollë në Kosovë mësimi nuk është organizuar në gjuhën rome, MASHT-i i Kosovës ka për detyrë që në afatin më të shkurtër të mundshëm, nxënësve romë t'u sigurojë mundësinë për t'u arsimuar në gjuhën e tyre amtare, e që është në pajtim me Kornizën Kushtetuese dhe me Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve . Po ashtu, në pajtim me këtë, duhet të hartojë planprogramin mësimor, tërë dokumentacionin e duhur (librezat e nxënësve, indekset, dëftesat, diplomat, ditarët etj.) dhe tekstet mësimore në gjuhën rome. Në këtë mënyrë mundësohet integrimi më i shpejtë i romëve në shoqërinë e ardhshme kosovare, si dhe ruajtja e identitetit të tyre etnik, që është rrezikuar veçmas për shkak se romët i vijojnë mësimet ose në gjuhën shqipe, ose në atë serbe.

- MASHT-i i Kosovës në disa mjedise, Skorobishtë/Skorobište dhe Lubizhdë/Ljubižda, ku shumicën e popullatës e përbëjnë boshnjakët, duhet të bëjë të mundshme që arsimimi në gjuhën boshnjake të realizohet pa pengesë. Në këtë mënyrë mundësohet ruajtja e identitetit etnik të boshnjakëve, krijohen kushtet e barabarta për fitimin e arsimimit dhe të diplomave edhe për shqiptarët, edhe për pjesëtarët e bashkësive pakicë, si dhe për përfshirjen e boshnjakëve në sistemin arsimor të Kosovës dhe punësimin e tyre të ardhshëm.

- MASHT-i i Kosovës, në afat sa më të shkurtër, duhet t'i përkthejë tekstet e mbetura mësimore (tekstet për kl. III, IV, V dhe VIII) për nxënësit, të cilët e ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake dhe turke. Po ashtu, MASHT-i i Kosovës duhet t'i kushtojë kujdes që përkthimet e tilla të jenë shumë më të sakta, para së gjithash duke pasur

parasysh tekstet mësimore për lëndët që, ndër të tjera, kanë për qëllim ruajtjen e identitetit të komuniteteve pakicë, siç është historia, gjuha amtare arti figurativ dhe ai muzikor.

- MASHT-i i Kosovës ka për detyrë t'i sigurojë tekstet për nxënësit e shkollës së mesme të komuniteteve pakicë, të cilët i ndjekin mësimet sipas planprogramit të Qeverisë së Kosovës. Deri më tani nuk është botuar asnjë tekst i tillë mësimor.

- Sipas statutit të Universitetit të Prishtinës/Priština, gjuhë zyrtare për studim janë gjuha shqipe dhe anglishte. FDH – Kosovë konsideron që edhe gjuhët e pakicave duhet të jenë gjuhë zyrtare të studimit, sepse vetëm në këtë mënyrë pengohet diskriminimi etnik dhe sigurohet mundësia e barabartë për të gjithë qytetarët e Kosovës, komuniteteve pakicë dhe shqiptarëve, për fitimin e arsimit dhe të diplomave të shkollimit superior dhe për punësim.

- Universiteti i Prishtinës/Priština, duhet të fillojë botimin e dokumentacionit zyrtar (indekset, diplomat, procesverbalet e provimeve, fletëparaqitjet e provimeve, vërtetimet dhe dokumentet e tjera) edhe në gjuhët e pakicave, që të komunikojë me degët e fakultetit, ku u është mundësuar pakicave të arsimohen në gjuhën e tyre amtare, në gjuhën e pakicave, e jo vetëm në gjuhën shqipe dhe t'i përcaktojë tekstet dhe bibliografitë zyrtare, të cilat do t'i shfrytëzojnë studentët e komuniteteve pakicë gjatë arsimimit të tyre.

- Ueb-faqet e MASHT-it të Kosovës, të Universitetit të Prishtinës/Priština dhe të institucioneve të tjera arsimore, kontratat e punës, konkurset për regjistrim në shkollën fillore, të mesme dhe në fakultete, si dhe shpalljet për punë, para së gjithash për ato pozita, që kanë të bëjnë me punësimin e pjesëtarëve të komuniteteve pakicë, duhet të jenë në gjuhët zyrtare të Kosovës, si dhe në ato gjuhë, në të cilat janë organizuar ligjërata, nëse ato nuk janë gjuhë zyrtare.

Zbatimi i Ligjit kundër Diskriminimit dhe Ligjit mbi Përdorimin e Gjuhëve në ndërmarrjet publike, në Kosovë

1. Vërejtjet hyrëse

Fondi për të Drejtën Humanitare - Kosovë (FDH – Kosovë), gjatë periudhës kohore 1 tetor - 15 dhjetor të vitit 2007, ka kryer një hulumtim mbi zbatimin e Ligjit kundër Diskriminimit[91] dhe Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve[92] në ndërmarrjet publike të Kosovës. Në hulumtim janë përfshirë *Korporata Energjetike e Kosovës* (KEK)[93], *Post Telekomi i Kosovës* (PTK)[94], *Hekurudhat e Kosovës*, *Kosovatransi*, *Termokosi*, *Ngrohtorja e qytetit në Gjakovë/Đakovica, Aeroporti i Prishtinës/Priština*, ndërmarrjet publike rajonale të ujësjellësve dhe të kanalizimit, si dhe ndërmarrjet publike, të cilat bëjnë pastrimin e qytetit, rregullimin e sipërfaqeve të gjelbëruara dhe mirëmbajtjen e tregjeve dhe të varrezave. Hulumtimi është kryer në të gjitha rajonet kosovare, Prishtinë/ Priština, Prizren/ Prizren, Gjilan/Gnjilane, Pejë/Peć dhe Mitrovicë/ Mitrovica, në selitë e ndërmarrjeve publike dhe në qendrat e tyre rajonale.

2. Rezyme

FDH – Kosovë vlerëson se zbatimi i Ligjit kundër Diskriminimit, për sa i përket punësimit të pjesëtarëve të komuniteteve pakicë, nuk është në nivel të kënaqshëm. Pjesëtarët e komuniteteve pakicë nuk janë të punësuar në ndërmarrjet publike në përputhje me përqindjen e tyre në popullsinë e përgjithshme të Kosovës.[95] Gjithashtu, është vërejtur se pjesëtarët nga radhët e pakicave kombëtare nuk janë të përfaqësuar në pozitat udhëheqëse edhe pse kanë shkollimin e duhur dhe përvojën e nevojshme të punës. Sidoqoftë, pjesa më e madhe e pjesëtarëve të komunitetet pakicë janë në pozita që u përgjigjen përgatitjes së tyre arsimore. Duhet thënë që serbët e punësuar në ndërmarrjet publike, pothuajse në tërësi, punojnë në enklavat serbe, kurse vetëm një numër i vogël i tyre punon në qytetet, ku shqiptarët përbëjnë shumicën. Sa u përket pjesëtarëve nga radhët e komuniteteve tjera pakicë, ata punojnë pa problem anembanë Kosovës.

Ndërmarrjet publike nuk kanë të dhëna për të punësuarit para vitit 1999, e as për strukturën e tyre etnike. Disa kompani u kanë bërë thirrje publike të gjithë punëtorëve, të cilët para qershorit të vitit 1999 kanë punuar në këto ndërmarrje, të kthehen në vendet e tyre të punës, përderisa ndërmarrjet tjera nuk kanë shprehur interesim të bëjnë një ftesë të tillë. Thirrja në radhë të parë u ishte drejtuar serbëve, pjesëtarëve të pakicave tjera dhe një pjese të shqiptarëve, të cilët e kanë lëshuar Kosovën nga frika e hakmarrjes, sepse shumica shqiptare i kosideronte ata bashkëpunëtorë të institucioneve serbe. Ftesat, që ndërmarrjet publike ua drejtuan ish-punëtorëve të tyre, ishin haptazi diskriminuese: thirrjet përmbanin kushtin që punëtorët të kthehen deri në një afat të caktuar, në të kundërtën do të përjashtohen nga puna; thirrjet janë dërguar në gjuhën shqipe, kurse shumica e punëtorëve, të cilëve u ishin drejtuar ato nuk e kuptonin këtë gjuhë; thirrja është bërë nëpërmjet mediave në gjuhën shqipe, siç janë televizionet e Kosovës ose shtypi ditor kosovar, të cilat punëtorët nuk kanë pasur mundësi t'i përcjellin. Në veçanti ishin problematike thirrjet që punëtorët të kthehen në punë brenda një kohe të caktuar (përndryshe do

91 http://www.unmikonline.org/serbian/regulations/2004/rsc04_32alsl04_03.pdf. Ligji kundër Diskriminimit, nëpërmjet neneve 1, 2 (a, b) dhe 4 (a, b, c, d), u garanton, pjesëtarëve të komuniteteve pakicë, trajtim të barabartë, ndalon diskriminimin e drejtpërdrejtë ose indirekt të cilitdo person, për shkak të përkatësisë së tij kombëtare dhe garanton mundësi të barabarta për punësim në institucionet publike, në të gjitha nivelet, pa marrë parasysh përkatësinë kombëtare..

92 http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_sr.pdf. Me Ligjin mbi Përdorimin e Gjuhëve, nëpërmjet neneve 11.2, 11.3, 30.1, 30.2 dhe 30.3, garantohet e drejta e pakicave kombëtare që në institucionet publike të komunikojnë në gjuhën e tyre amtare dhe të gjitha shërbimet, informatat dhe dokumentacionin tjetër ta marrin në cilën do prej gjuhëve zyrtare ose në gjuhën, e cila „gëzon statusin e gjuhës që flitet në komunë".

93 Kompania, e cila e ka trashëguar Elektroekonominë e Serbisë (EES).

94 Kompania,e cila e ka trashëguar PTT-në e Serbisë.

95 FDH - Kosovë gjatë hulumtimit të saj është bazuar në të dhënat statistikore të OSBE-së mbi popullsinë e Kosovës, sipas përkatësisë etnike, të shprehur në përqindje.

të përjashtohen). Afati i përcaktuar ishte periudha mes qershorit të vitit 1999 dhe fundit të vitit 2000, kohë, kjo, kur në Kosovë kanë ndodhur vrasje dhe zhdukje të njerëzve, në radhë të parë të serbëve. Në këtë mënyrë, ndërmarrjet publike në tërësi e kanë injoruar gjendjen e sigurisë në Kosovë dhe mungesën e lirisë së lëvizjes. KEK-u për shembull, u ka bërë thirrje ish-punëtorëve të vet që të kthehen në punë deri më 30 qershor të vitit 2000. Punëtorët, të cilët nuk janë lajmëruar në vendet e tyre të punës deri në atë datë, janë përjashtuar[96].

Në KEK nuk ka asnjë serb të punësuar, sepse ata që kanë punuar në këtë ndërmarrje para lufte nuk janë lajmëruar në punë pas qershorit të vitit 1999. Sipas ligjit, nëse një punëtor mungon nga puna pa arsye për pesë ditë, e plotëson „kushtin" që të përjashtohet; megjithatë, ne i kemi pritur ata të kthehen deri në shtator të vitit 1999. Asnjë prej tyre nuk është lajmëruar, ose nuk ka shprehur interesim që të kthehet në punë edhe pse i kemi ftuar nëpërmjet mediave dhe e kemi publikuar në tabelën e shpalljeve të ndërmarrjes tonë.

B. P., zyrtar në Sektorin për Burime Njerëzore në KEK – Rajoni i Prizrenit/Prizren
Intervistë e FDH-së, 6 nëntor 2007

Disa ndërmarrje, si p.sh *Pastrimi,* u kanë dërguar thirrje punëtorëve që të kthehen në punë në gjuhën shqipe dhe atë vetëm nëpërmjet mediave kosovare. Megjithatë, edhe përkundër këtyre fakteve, një serb është kthyer në punë:

Pas lufte, me datë 23 korrik 1999, nëpërmjet gazetës „Koha ditore" u kemi bërë thirrje të gjithë punëtorëve të kthehen në vendet e tyre të punës. Me datë 24 shtator të vitit 1999, në tabelën e shpalljeve, në hapësirat e ndërmarrjes sonë, kemi publikuar një lajmërim në gjuhën shqipe, që u bënte thirrje të gjithë punëtorëve, që kanë punuar para lufte, të kthehen në punë. Dy apo tre punëtorë të komunitetit serb na kanë kontaktuar nëpërmjet telefonit dhe i kemi njoftuar se mund të kthehen. Janë kthyer vetëm dy prej tyre, të cilët edhe sot e kësaj dite punojnë në Graçanicë.

H. M. sekretar në NP Pastrimi
Intervistë e FDH-së, 17 tetor 2007

Ndërmarrjet publike si: *Termokosi, Ngrohtorja e qytetit në Gjakovë/Đakovica* dhe Kosovatransi, deri më sot nuk i kanë ftuar ish-punëtorët që të kthehen në vendet e tyre të punës.

Në disa raste, çështja e kthimit të të punësuarve është zgjidhur nëpërmjet rregulloreve të posaçme, të cilat kanë pasur efekt të kufizuar, por në këtë mënyrë në tërësi janë respektuar të drejtat njerëzore të punëtorëve:

Pas luftës, në bazë të Rregullores së UNMIK-ut 1999/12, janë pranuar në punë, ata, të cilët kanë punuar para qershorit të viti 1999. Nëpërmjet mediave dhe shërbimeve të RTK-së i kemi njoftuar të interesuarit se mund të kthehen në punë brenda një afati të caktuar. 16 punëtorë, pjesëtarë të pakicës serbe janë kthyer në punë...

K.G. drejtor i Burimeve Njerëzore në PTK
Intervistë e FDH, 18 dhe 23 tetor 2007.

Me qëllim të punësimit më të mirë dhe integrimit të pjesëtarëve të komuniteteve pakicë, në gusht të vitit 2007, PTK-ja ka hapur Departamentin për Integrimin e Pakicave, drejtor i të cilit është një pjesëtar i kombësisë serbe.[97]

Karakteristikë kryesore e ndërmarrjeve publike, të cilat aktivitetin e tyre e kryejnë në gjithë territorin e Kosovës (KEK-u, PTK-ja, *Kosovatransi, Hekurudhat e Kosovës*) është struktura e centralizuar, përderisa për PTK-në është karakteristikë edhe mungesa e transparencës. Administrata e ndërmarrjeve publike të KEK-ut, PTK-së dhe *Kosovatransit* gjendet në Prishtinë/ Priština, ndërsa administrata e *Hekurudhave të Kosovës* është në Fushë Kosovë/Kosovo Polje. Gjithë dokumentacioni (siç është p.sh kontrata e punës) përgatitet në Prishtinë/ Priština, respektivisht në Fushë Kosovë/Kosovo Polje. Procedura për punësim, sikurse edhe të gjitha vendimet në lidhje me të, realizohen në selitë e ndërmarrjeve pa marrë parasysh nëse punëtorët e ardhshëm do të punojnë në qendër ose në qendrat rajonale të këtyre ndërmarrjeve publike.

96 B.H, drejtor i Divizionit për Burime Njerëzore, Intervistë e FDH-së, 23 tetor 2007
97 S. P., drejtor i Departmentit për Integrimin e komuniteteve në PTK, Intervistë e FDH-së, 24 tetor 2007.

FDH-Kosovë vlerëson se Ligji mbi Përdorimin e Gjuhëve nuk zbatohet në tërësi, por ka shënuar përparim, veçanërisht në KEK, PTK, e sidomos në ndërmarrjet publike, që merren me pastrimin e qyteteve. Në radhë të parë ky përparim ka të bëjë me dhënien e kontratave të punës, për pjesëtarët e komuniteteve pakicë, në gjuhën e tyre amtare. Vetëm romët nuk i marrin kontratat në gjuhën e tyre Ka raste kur boshnjakët dhe turqit kërkojnë vetë që kontratat e punës të jenë në gjuhën shqipe, e jo në gjuhën e tyre amtare. Boshnjakëve dhe myslimanëve[98] kontratat e punës kryesisht iu jepen në gjuhën serbe, kurse turqve në gjuhën shqipe.

FDH-Kosovë vlerëson se ligji mbi përdorimin e gjuhëve në ndërmarrjet publike, respektohet më së shumti në *Aeroportin e Prishtinës/Priština*. Menaxhmenti i aeroportit kujdeset që të zbatohen plotësisht të gjitha dispozitat e Ligjit mbi Përdorimin e Gjuhëve dhe Ligjit kundër Diskriminimit.[99]

Ligji mbi Përdorimin e Gjuhëve pothuajse fare nuk respektohet në ndërmarrjet publike rajonale të ujësjellësve dhe kanalizimit, ngrohtores, si dhe në ndërmarrjen e transportit publik *Kosovatransi.* Ndërmarrjet publike, të përmendura më lartë, nuk kanë ndërmarrë pothuajse asnjë masë për t'i respektuar dispozitat e këtij ligji. FDH - Kosovë konstaton përparim në ndërmarrjet rajonale të ujësjellësve, dhe atë konkretisht në *Ujësjellësin e Prishtinës/Priština* dhe *Hidromoravën e Gjilanit/Gnjilane,* sepse në këto kompani, kontratat e punës dhe vendimet për pushim punëtorëve të komunitetit serb u lëshohen në gjuhën serbe.

Komunikimi mes kolegëve, në të gjitha ndërmarrjet publike, zhvillohet lirisht në të gjitha gjuhët. Të gjithë zyrtarët e ndërmarrjeve publike përgjigjen në gjuhën, në të cilën palët u drejtohen.

3. Ndërmarrjet publike që e ushtrojnë aktivitetin e tyre në gjithë territorin e Kosovës

Ndërmarrjet publike të përfshira në këtë hulumtim, e që aktivitetin e tyre e ushtrojnë në gjithë territorin e Kosovës janë: PTK-ja, KEK-u, *Hekurudhat e Kosovës*, *Aeroporti i Prishtinës/Priština* dhe *Kosovatansi*[100]. Në këto ndërmarrje publike kontratat e punës të serbëve janë të përgatitura në gjuhën serbe, me përjashtim të *Kosovatransit,* i cili edhe ashtu nuk punëson pjesëtarë të komunitetit serb. Përpara miratimit tëLigjit mbi Përdorimin e Gjuhëve, serbët e punësuar në KEK i kanë marrë kontratat e punës vetëm në gjuhën shqipe, por tani, në bazë të informatave, të cilat FDH-Kosovë i ka marrë nga kjo ndërmarrje, KEK-u ka filluar procesin e përkthimit të këtyre kontratave në gjuhën serbe. Pjesëtarët, nga radhët e pakicave tjera, kontratat e punës i marrin vetëm në gjuhën shqipe. Përjashtim nga ky rregull bëjnë vetëm *Hekurudhat e Kosovës,* administrata e së cilës i përgatit kontratat për boshnjakë në gjuhën boshnjake. Sipas deklaratave të bashkëbiseduesve të FDH – Kosovë nga KEK-u, PTK-ja dhe *Aeroporti i Prishtinës/Priština,* boshnjakët dhe turqit e punësuar në këto institucione kanë kërkuar që kontratat e punës t'i marrin në gjuhën shqipe. Për serbët, të cilët marrin pjesë në mbledhjet e PTK-së dhe KEK-ut, është siguruar përkthim konsekutiv. Sipas statutit, mbledhjet në aeroport mbahen në gjuhën angleze, përderisa në *Hekurudhat e Kosovës* dhe *Kosovatran*s të gjitha mbledhjet zhvillohen vetëm në gjuhën shqipe.

Dokumentacioet e ndryshme, që KEK-u, PTK-ja dhe *Hekurudhat e Kosovës* ua dorëzojnë qytetarëve, siç janë faturat e rrymës, shërbimet e telekomunikacionit, marrëveshjet e ndryshme, ose biletat, janë në gjuhën serbe dhe shqipe, me ndryshimin e vetëm se KEK-u i përgatit faturat edhe në gjuhën angleze. Biletat e *Kosovatransit* janë vetëm në shqip. Marrë në përgjithësi, me përjashtim të aeroportit, dokumentacioni i brendshëm i gjithë këtyre ndërmarrjeve publike, si dhe emrat e të punësuarve, lajmërimet në tabelat e shpalljeve, kurse në rastin e *Hekurudhave të Kosovës* dhe *Kosovatransit* tabelat dhe lajmërimet në stacionet hekurudhore dhe të autobusëve, janë ekskluzivisht në gjuhën shqipe. Në aeroport të gjitha informatat, në tabelat e shpalljeve, si dhe informatat e publikuara janë në gjuhën serbe, angleze

98 Pjesëtarët e grupit myslimanë janë kryesisht boshnjakët dhe goranët etnik

99 F.Xh., drejtor i administratës së Aeroportit të Prishtinës/Priština, Intervistë e FDH-së, 15 nëntor 2007.

100 Ndërmarrja publike Kosovatrans është krijuar me bashkimin e Unionit të Stacioneve të Autobusëve të Prishtinës/ Priština dhe Unionit të Stacioneve të autobusëve të Kosovës.

dhe shqipe. Në PTK dhe KEK rregulloret janë të përgatitura në gjuhën shqipe dhe serbe. Të gjitha këto kompani i shpallin konkurset për punësim në gjuhën serbe, shqipe dhe angleze (me përjashtim të KEK-ut, ku shpalljet publikohen vetëm në gjuhën serbe dhe shqipe), përderisa *Kosovatransi* shpalljet për vende të lira pune i përgatit vetëm në gjuhën shqipe. Me përjashtim të *Kosovatransit,* intervista për punë në ndërmarrjet tjera zhvillohet në njërën nga gjuhët zyrtare, kurse në aeroport intervista bëhet vetëm në gjuhën angleze, për shkak të specifikave të këtij institucioni. Zyrtarët e të gjitha ndërmarrjeve publike bisedojnë me palët nga radhët e komuniteteve pakicë në gjuhën, në të cilën palët u drejtohen atyre.

Me përjashtim të *Kosovatransit,* të gjitha ndërmarrjet tjera kanë ueb-faqet e tyre. Ueb faqet e PTK-së dhe KEK-ut janë në gjuhën serbe, shqipe dhe angleze dhe të gjitha faqet azhurohen rregullisht. Ueb-faqja e Aeroportit është në gjuhën angleze. PTK-ja, KEK-u dhe Aeroporti kanë shërbimin për përkthim, i cili bën përkthimin e dokumentacionit në gjuhën shqipe, serbe dhe angleze, përderisa shërbime të tilla nuk janë krijuar në *Hekurudhat e Kosovës* dhe *Kosovatrans*.

Mbishkrimet në hyrje të institucioneve të PTK-së, KEK-ut, *Hekurudhave të Kosovës* dhe *Aeroportit të Prishtinës/Priština* janë të shkruara në gjuhën serbe, shqipe dhe angleze, përderisa mbishkrimi në hyrje të ndërtesës së *Kosovatransit* është vetëm në gjuhën shqipe. Logoja e PTK-së është serbisht, shqip dhe anglisht, logoja e aeroportit anglisht, ndërsa ajo e *Kosovatransit* shqip. Logoja e *Hekurudhave të Kosovës* dhe KEK–ut është në gjuhën shqipe, serbe dhe angleze.

3.1. Post Telekomi i Kosovës - PTK

Në PTK janë të punësuar gjithsej 2.484 punëtorë, 117 prej tyre (apo 4.71% e të punësuarve) janë nga radhët e komuniteteve pakicë.[101] Shumica e punëtorëve joshqiptarë janë serbë, gjithsej 41 (1.65%), 30 janë myslimanë[102] (0,8%), kurse 14 të punësuar i takojnë komunitetit ashkali, rom, egjiptas dhe çerkez (0,56%).

PTK-ja nuk shpall konkurs vetëm për pjesëtarët e pakicave kombëtare, por kur shpallim konkurs, për shembull në Mitrovicë, është normale që në të konkurrojnë edhe serbët. Bazë për shpallje të konkursit është nevoja e PTK-së për plotësimin e vendeve të lira të punës, kurse ndarja e vendeve të punës bëhet në bazë të strukturës demografike të popullsisë, sipas regjistrimit të vitit 1981, respektivisht në bazë të ndarjes së vendeve për deputetë në parlament ... Strategjia jonë në punë para së gjithash është e orientuar drejt punësimit të pjesëtarëve të pakicave kombëtare. Para hapjes së këtij departamenti, në PTK kanë punuar rreth 15 serbë, derisa sot punojnë 41, unë këtë e konsideroj sukses.

S. P. drejtor i Departamentit për Integrimin e Pakicave në PTK

Intervistë e FDH-së, 24 tetor 2007.

3.1.1. Qendrat rajonale të PTK-së

Qendra Rajonale e PTK-së në Gjilan/Gnjilane, i mbulon komunat Gjilan/Gnjilane, Kamenicë/Kamenica dhe Viti/Vitina. Nga 167 punëtorë, sa është numri i përgjithshëm i të punësuarve, gjashtë janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë dhe atë: katër të punësuar janë të komunitetit serb, kurse nga komuniteti turk dhe ashkali nga një të punësuar.

Selia e PTK-së për komunën e Mitrovicës/Mitrovica, Skenderajt/Srbica dhe Vushtrrisë/Vučitrn është në Mitrovicë/Mitrovica. Në këto qendra janë të punësuar gjithsej 213 punëtorë, 12 nga të cilët janë nga komunitetet pakicë (3,22%) dhe atë: tetë serbë, dy boshnjakë dhe dy ashkalinj.

Qendra rajonale për komunat Ferizaj/Uroševac, Kaçanik/Kačanik, Shtime/Štimlje, Shterpcë/Štrpce, si dhe pilot-komunën e Hanit të Elezit/Đeneral Janković, ndodhet në Ferizja/Uroševac. Numri i përgjithshëm i të punësuarve është 186 dhe që të gjithë janë shqiptarë.

Selia e PTK-së për komunat Pejë/Peć, Klinë/Klina, Istog/Istok dhe Deçan/Dečane është në Pejë/Peći. Në këto komuna janë të punësuar gjithsej 180 punëtorë, prej të cilëve 12 janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë: tre serbë dhe nëntë boshnjakë.

101 K. G., drejtor i Departmentit për Burime Njerëzore në PTK; intervistë e FDH-së, 18 dhe 23 tetor 2007.
102 Pjesëtarët e këtij komuniteti kryesisht janë boshnjakë dhe goranë etnikë.

3.2. Korporata Energjetike e Kosovës - KEK

Në KEK janë të punësuar gjithsej 7.452 punëtorë, prej të cilëve 100 punëtorë (apo 2,27%) janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë.[103] Numrin më të madh e përbëjnë turqit (28 punëtorë apo 0,36%) dhe punëtorët, që deklarohen si myslimanë (28 punëtorë ose 0,36%). Në KEK janë të punësuar 25 pjesëtarë të komunitetit serbë (0,32%), 16 punëtorë nga kategoria *të tjerët* (çerkez, jugosllav dhe kroat, të cilët përbëjnë rreth 0,24% të të punësuarve) dhe tre pjesëtarë të komunitetit rom (0,04%).

Kur bëhet fjalë për serbët dhe komunitetet tjera pakicë, dihet botërisht se pas lufte ata nuk janë lajmëruar në punë, sipas të gjitha gjasave për shkak të situatës së përgjithshme ... Ka edhe arsye politike për refuzimin e tyre që të punojnë në KEK: 7.000 deri 8.000 ish-punëtorë ende marrin rrogë nga EES-ja, në mesin e të cilëve janë edhe punëtorët, që sot punojnë në KEK në Rajonin e Gjilanit dhe të Mitrovicës ...Si shembull i refuzimit të punës është KOSOVAMONTI, që është në kuadër të KEK-ut dhe ndodhet në rrethinën e Obiliqit. Pas lufte u arrit marrëveshja që 150 serbë të kthehen në punë. Fabrikën e ruante KFOR-i, kështu që siguria ishte në nivel, por edhe vetë fabrika ndodhet fare pranë vendbanimeve serbe. Në fillim serbët pranuan, por më pas, kur KFOR-i i ftoi që t'i përgatisin dokumentet personale, ata refuzuan të kthehen në punë, sepse dikush u ka dhënë instruksione të tilla.

B. H., drejtor i Divizionit të burimeve njerëzore në KEK
FDH intervistë 23 tetor 2007.

3.2.1. Qendrat rajonale të KEK-ut

Qendra rajonale e Prishtinës/Priština, është kompetente për komunat Prishtinë/Priština, Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Podujevë/Podujevo, Obliq/Obilić, Gllogoc/Gllogovac, Shtime/Shtimlje dhe Lipjan/Lipljan. Në këtë qendër janë të punësuar gjithsej 6.000 punëtorë, nga të cilët 24 janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë, (0,4 %): gjashtë serbë, dhjetë myslimanë, tre turq dhe pesë nga kategoria *të tjerët* (çerkezë, goranë dhe jugosllavë).

Qendra Rajonale e KEK-ut, e cila gjendet në Prizren/Prizren, përfshin komunat: Prizren/Prizren, Dragash/Dragaš, Suharekë/Suva Reka, Malishevë/Mališevo dhe Rahovec/Orahovac. Gjithsej ë punësuar 322 punëtorë, 38, prej të cilëve, janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë (11,4%): 20 turq, 13 myslimanë, dy romë, dy goranë dhe një boshnjak.

Selia e KEK-ut për komunat Mitrovicë/Mitrovica, Skenderaj/Srbica dhe Vushtrri/Vučitrn gjendet në Mitrovicë/Mitrovica. Numri i përgjithshëm i të punësuarve është 201, kurse 10 të punësuar janë nga radhët e komuniteteve pakicë (4,97%): nga katër pjesëtarë të komunitetit serb dhe atij mysliman dhe dy nga komuniteti turk.

Qendra Rajonale e KEK-ut, që ndodhet në Gjilan/Gjilane, mbulon komunat Gjilan/Gnjilane, Kamenicë/Kamenica dhe Viti/Vitina. Nga 225 punëtorë, sa është numri i të punësuarve në këtë qendër, dhjetë janë pjesëtarë të pakicave (4,4%): tetë serbë dhe dy turq.

Qendra Rajonale e KEK-ut për komunat Ferizaj/Uroševac**,** Kaçanik/Kačanik, Lipjan/Lipljan, Shtime/Štimlje, Shtërpcë/Štrpce, si dhe pilot-komunën e Hanit të Elezit/Đeneral Janković, ndodhet në Ferizaj/Uroševac. Numri i përgjithshëm i të punësuarve është 260, pesë, nga të cilët, janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë (1,92%): katër serbë dhe një ashkali.

Selia e KEK-ut, për komunat Pejë/Peć**,** Klinë/Klina, Istog/Istok dhe Deçan/Dečane, gjendet në Pejë/Peć. Në këto komuna gjithsej janë të punësuar 280 punëtorë, 10, nga të cilët, janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë (3,57%): tre serbë, gjashtë boshnjakë dhe një nga komuniteti RAE.

Kontratat përgatiten dhe nënshkruhen në Prishtinë. Përpos listës së ardhjes dhe shkuarjes së punëtorëve në punë, zyra e burimeve njerëzore në Pejë nuk ka asnjë dokumentacion tjetër, që ka të bëjë me punëtorët e KEK-ut.

R. T, administrator i Burimeve Njerëzore në KEK – për Rajonin e Pejës/Peć
Intervistë e FDH-së, 31 tetor 2007.

Qendra Rajonale e KEK-ut, për komunat Gjakovë/Đakovica, Rahovec/Orahovac dhe Malishevë/ Mališevo, ndodhet në Gjakovë/Đakovica.

103 B.H, drejtor i Divizionit të burimeve njerëzore në KEK, Intervistë e FDH-së, 23 tetor 2007

Gjithsej janë të punësuar 162 punëtorë. Të gjithë të punësuarit janë shqiptarë.

3.3. Aeroporti ndërkombëtar i Prishtinës/Priština

Aeroporti Ndërkombëtar i Prishtinës/Priština ndodhet në komunën e Fushë-Kosovës/Kosovo-Polje. Në aeroport janë punësuar gjithsej 577 punëtorë, nga të cilët 13, apo 2,5% nga numri i përgjithshëm i të punësuarve, janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë: pesë serbë, dy boshnjakë, dy pjesëtarë të komunitetit RAE dhe katër turq. Në aeroport gjithashtu është i punësuar edhe një shtetas i Sirisë.

Meqenëse Aeroporti i Prishtinës është aeroport ndërkombëtar, gjuhë zyrtare është gjuha angleze. Madje, edhe në rastet kur të gjithë të pranishmit janë shqiptarë, ne mbledhjen e mbajmë në gjuhën angleze sepse ashtu janë rregullat.

B.Z. drejtor i Burimeve Njerëzore në *Aeroportin e Prishtinës/Priština*
Intervistë e FDH-së, 15 nëntor 2007.

3.4. Ndërmarrja publike Hekurudhat e Kosovës

Në ndërmarrjen *Hekurudhat e Kosovës* janë të punësuar gjithsej 346 punëtorë, 43 prej të cilëve janë pjesëtarë të pakicave kombëtare (12%): 41 serbë, një ashkali dhe një boshnjak.

Nuk kemi informata për të punësuarit para luftë, sepse serbët e kanë marrë dokumentacionin me vete. E kemi kërkuar atë, por ende nuk kemi marrë përgjigje. Neve na kanë mbetur disa dosje dhe në disa raste u kemi dalë në ndihmë ish-punëtorëve, që kanë kërkuar t'i marrin ato.

B.G. zyrtar i Departamentit për Burime Njerëzore në *Hekurudhat e Kosovës*
Intervistë e FDH-së, 19 tetor 2007.

3.5. Kosovatransi

Numri i përgjithshëm i të punësuarve në këtë ndërmarrje është 912, prej të cilëve 53 (apo 5,8%) janë nga radhët e komuniteteve pakicë: këtu janë të punësuar 19 romë, 11 ashkalinjë, 10 turq, 10 myslimanë dhe tre goranë.

4. Ndërmarrja publike Termokos dhe Ngrohtorja e qytetit në Gjakovë /Đakovica

Ndërmarrja publike *Termokos* siguron ngrohje për qytetarët e Prishtinës/Priština, kurse *Ngrohtorja e qytetit në Gjakovë/Đakovica* siguron ngrohje për qytetarët e Gjakovës/Đakovice. Në *Termokos* gjithsej janë të punësuar 143 punëtorë, prej të cilëve pesë janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë: tre boshnjakë dhe dy goranë.[104] Në *ngrohtoren e qytetit* në Gjakovë/ Đakovica janë të punësuar 30 punëtorë, nga të cilët vetëm njëri është pjesëtarë i komuniteteve pakicë - një egjiptas.[105]

Të gjitha kontratat e punës për pjesëtarët e komuniteteve pakicë përgatiten në gjuhën shqipe. Informatat, emërtimet e shërbimeve dhe emrat e të punësuarve janë vetëm në shqip. Faturat pjesërisht përgatiten edhe ne gjuhën serbe (pjesa e sipërme e faturës). Ndërmarrja nuk e ka shërbimin për përkthim, prandaj dokumentet janë vetëm gjuhën shqipe. Gjithashtu, mbledhjet në këto kompani mbahen ekskluzivisht në gjuhën shqipe.

Termokosi dhe *Ngrohtorja e qytetit* në *Gjakovë/Đakovica* nuk kanë ueb-faqen e tyre. Logoja dhe emërtimi në hyrje të ndërtesës së kompanisë është vetëm në gjuhën shqipe.

5. Ujësjellësit dhe kanalizimi

SHUKOS është Shoqata e kompanive regjionale të ujësjellësve dhe kanalizimit në Kosovë, të cilën e ka formuar UNMIK-u, nëpërmjets Rregullores 1999/22.[106] Atë e përbëjnë këto ndërmarrje: *Ujësjellësi Prishtinë/Priština*, *Ujësjellësi Mitrovicë/Mitrovica*, *Hidrodrini Pejë/Peć*, *Hidrosistemi i Radoniqit/Radonić*, *Hidroregjioni jugor Prizren/Prizren*, *Bifurkacioni – Ferizaj/Uroševac* dhe *Hidromorava Gjilan/Gnjilane*. *SHUKOS-i* i bashkon anëtarët e shoqatës, i promovon interesat e tyre të përbashkëta dhe i këshillon gjatë punës së tyre.

104 N. B., sekretar i Termokos-it në Prishtinë/Priština; Intervistë e FDH-së, 18 tetor 2007.
105 R. H., drejtor në *Ngrohtoren qendrore* në Gjakovë/**Đakovica; Intervistë e FDH-së, 8 nëntor 2007.**
106 http://www.unmikonline.org/regulations/1999/re99_22.pdf

Kompanitë në kuadër të *SHUKOS-it* nuk kanë për detyrë furnizimin me ujë dhe largimin e ujërave të zeza në enklavat serbe në Veri dhe në Jug të Kosovës, e as që kanë ndonjë bashkëpunim me kompanitë e ngjashme në enklava.

Numri i përgjithshëm i të punësuarve në këtë ndërmarrje është 1283: në Prishtinë/Priština, punojnë 484 punëtorë, në Prizren/Prizren, 170, në Pejë/Peć, 174, në Mitrovicë/Mitrovica, 219, në Gjakovë/Đakovica, 136 dhe në Ferizaj/Uroševac, 100 të punësuar.

Kontratat e punëtorëve nga radhët e komuniteteve pakicë, që punojnë në kompanitë rajonale të ujësjellësve dhe kanalizimit përgatiten në gjuhën shqipe, me përjashtim të *Ujësjellësit Prishtina/ Priština,* dhe *Ujësjellësit Hidromorava* në Gjilan/ Gnjilanu, ku kontratat e punës për serbët përgatiten në gjuhën e tyre amtare. Në *Ujësjellësin Prishtina/Priština*, vendimet për pushim vjetor serbët gjithashtu i marrin në gjuhën serbe. Shërbimi për përkthim është krijuar vetëm në *Ujësjellësin Prishtina/Priština*, *Ujësjellësin Radoniqi/Radonić* – Gjakovë/Đakovica dhe *Bifurkacioni* – Ferizaj/ Uroševac, ku punon nga një përkthyes, që bën përkthimin e dokumenteve nga gjuha shqipe në atë angleze dhe anasjelltas. Dokumentacioni publik dhe i brendshëm i ndërmarrjeve, informatat për qendrat, emrat e të punësuarve dhe emërtimet e shërbimeve janë në gjuhën shqipe. Përjashtim kemi me faturat, që përgatiten nga *Ujësjellësi i Prishtinës*/*Priština,* të cilat pjesërisht janë edhe në gjuhën serbe (pjesa e sipërme e faturës). Emërtimet e këtyre ndërmarrjeve janë vetëm në gjuhën shqipe, me përjashtim të *Ujësjellësit Mitrovica/ Mitrovica*. Në hyrje të ndërtesës së ujësjellësit qëndron emërtimi i kësaj kompanie në tri gjuhë.

Kompanitë të cilat gjenden në Veri të Kosovës, gjithsej tri, dhe një që është përgjegjëse për Rajonin e Shtërpcës, nuk janë në kompetencat tona, sepse ata refuzojnë çfarëdo forme të bashkëpunimit me ne. Kjo paraqet pengesë të madhe në ndërtimin e strategjisë për shpenzimin e ujit në nivel të Kosovës, sepse nuk kemi absolutisht kurrfarë informatash nga ata.

N. V., drejtor i Shoqatës *SHUKOS*
Intervistë e FDH-së, 26 tetor 2007.

5.1. Ndërmarrjet publike rajonale të ujësjellësve dhe të kanalizimit

Ndërmarrja publike *Ujësjellësi Prishtina/Priština,* është përgjegjës për furnizimin me ujë të komunave Podujevë/Podujevo, Fushë-Kosovë/Kosovo Polje, Lipjan/Lipljan, Glogovc/Gllogovac, Obiliq/ Obilić, Shtime/Štimlje dhe Prishtinë/Priština. Selia e ndërmarrjes është në Prishtinë/Priština. Në *Ujësjellësin Prishtina/Priština* janë të punësuar 484 punëtorë, 31 nga të cilët janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë (6,4%), prej tyre: 26 janë serbë, dy boshnjakë dhe nga një punëtor nga komuniteti rom, turk dhe mysliman.[107]

Ujësjellësi Rajonal *Mitrovica/Mitrovica* është përgjegjës për territorin e komunave Mitrovicë/Mitrovica, Skenderaj/Srbica dhe Vushtrri/Vučitrn. Selia e kësaj kompanie është në Mitrovicë/Mitrovica. Gjithsej janë të punësuar 215 punëtorë, 11 nga të cilët janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë (5,1%) dhe atë: pesë myslimanë, tre turq dhe tre ashkalinj.[108]

Ujësjellësi Rajonal *Hidroregjioni Jugor* në Prizren/ Prizren, është përgjegjës për furnizimin me ujë të komunave Prizren/Prizren, Suharekë/Suvareka, Malishevë/Mališevo dhe Dragash/ Dragaš. Selia e kësaj kompanie është në Prizren/Prizren. Gjithsej janë të punësuar 175 punëtorë, 63 janë nga radhët e pakicave kombëtare (36%): 43 myslimanë, 15 turq dhe pesë romë.[109]

Kontratat e punës dhe gjithë dokumentacioni zyrtar është në gjuhën shqipe, por ne e lëshojmë dokumentacion edhe në gjuhët tjera zyrtare, nëse i punësuari këtë e kërkon, siç ka qenë rasti me të punësuarin mysliman nga Dragashi, që ka kërkuar kontratën në gjuhën boshnjake. Kemi 15 turq të punësuar dhe asnjëri prej tyre nuk e ka kërkuar

107 M. D., drejtor i Departmentit për Burime Njerëzore në NP Ujësjellësi Prishtina/Priština; intervistë i FDH-së, 17 tetor 2007.
108 Z. M., sekretar në NP Ujësjellësi Mitrovicë/Mitrovica; intervistë e FDH-së, 9 nëntor 2007.
109 A.K., sekretar në NP *Hidroregjioni jugor*; intervistë e FDH-së, 19 nëntor 2007.

kontratën e punës ose ndonjë dokument tjetër në gjuhën turke.

A.K., sekretar në NP Hidroregjioni jugor
Intervistë e FDH-së, 19 nëntor 2007.

Selia e Ndërmarrjes *Hidrodrini Pejë/Peć* ndodhet në Pejë/Peći dhe është përgjegjëse për komunat Pejë/Peć, Klinë/Klina, Istog/Istok dhe Deçan/Dečane. Në këtë ndërmarrje janë të punësuar gjithsej 174 punëtorë, prej tyre 14 janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë (8%): 10 boshnjakë, tre romë dhe një serb.

Ndërmarrja *Ujësjellësi Radoniqi/Radonić* – Gjakovë/Đakovica, është përgjegjës për furnizim me ujë të pijshëm dhe largimin e ujërave të zeza në komunat Gjakovë/Đakovica, Rahovec/Orahovac dhe një pjesë të qytetit të Prizrenit/Prizren deri te lumi Drini i Bardhë/ Beli Drim. Selia e kësaj ndërmarrjeje është në Gjakovë/Đakovica. Gjithsej janë punësuar 221 punëtorë, 17 nga të cilët janë nga radhët e komuniteteve pakicë (7,7%): 10 egjiptas, tre turq, tre boshnjakë dhe një ashkali.

Selia e Ndërmarrjes *Hidromorava* është në Gjilan/Gnjilane dhe ajo është përgjegjëse për furnizim me ujë dhe largimin e ujërave të zeza në komunat Kamenicë/Kamenica, Viti/Vitina dhe Gjilan/Gnjilan. Kjo ndërmarrje ka gjithsej 135 të punësuar, nëntë prej tyre janë nga radhët e komuniteteve pakicë (6,7%). Në këtë ndërmarrje janë të punësuar shtatë serbë dhe dy turq.

Ndërmarrja Publike e Ujësjellësit dhe Kanalizimi *Bifurkacioni* – Ferizaj/Uroševac është përgjegjës për komunat Ferizaj/Uroševac dhe Kaçanik/Kačanik. Selia e saj është në Ferizaj/Uroševac. Në këtë ndërmarrje janë të punësuar 105 punëtorë, gjashtë nga të cilët (5,7%) janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë dhe që të gjithë janë ashkalinj.

6. Pastrimi i qytetit

Në Kosovë ndërmarrjet private kujdesen për pastrimin e qyteteve, rregullimin e sipërfaqeve të gjelbëruara dhe mirëmbajtjen e varrezave. Ka pasur raste kur vetë pjesëtarët e komuniteteve pakicë kërkojnë që kontratat e punës t'i marrin në gjuhën shqipe, si për shembull boshnjakët e punësuar në Ndërmarrjen Publike *Pastrimi* në Prishtinë/Priština. I gjithë dokumentacioni, informatat në qendrat e ndërmarrjeve komunale, emrat e të punësuarve dhe emërtimet e shërbimeve janë vetëm në gjuhën shqipe. Shërbimi për përkthim është krijuar vetëm në Ndërmarrjen Publike *Pastrimi*. Në këtë shërbim punon një përkthyes, që bën përkthimin e dokumenteve nga gjuha shqipe në atë angleze dhe anasjelltas.

6.1. Ndërmarrjet publike rajonale

Ndërmarrja *Pastrimi* kujdeset për mirëmbajtjen e komunave Podujevë/Podujevo, Fushë- Kosovë/Kosovo-Polje, Obiliq/Obilić, Lipjan/Lipljan, Gllogoc/Glogovac dhe Prishtinë/Priština. Selia e ndërmarrjes është në Prishtinë/Priština. Kjo ndërmarrje e ka trashëguar ndërmarrjen *Komunalac*, e cila ka punuar deri në qershor të vitit 1999. *Pastrimi* është krijuar me bashkimin e tre ndërmarrjeve publike: *Hortikultura,* e cila mirret me rregullimin e sipërfaqeve të gjelbëruara, *Higjiena,* që merret me pastrimin e qytetit dhe *Tregu,* e cila është marrë me pagesën e tezgave, higjienën e tregjeve dhe administrimin e tyre.

Në ndërmarrjen *Pastrimi* punojnë gjithsej 434 punëtorë, nëntë nga të cilët janë nga radhët e komunitetit pakicë (2%): katër serbë, katër romë dhe një boshnjak.

Ndërmarrja publike *Uniteti* veprimtarinë e vet e kryen në komunat Mitrovicë/Mitrovica, Skenderaj/Srbica dhe Vushtrri/Vučitrn. Selia e kompanisë është në Mitrovicë/Mitrovica. Në këtë ndërmarrja janë të punësuar 177 punëtorë, dy nga të cilët vijnë nga radhët e komuniteteve pakicë (1,1% e të punësuarve): njëri është boshnjak kurse tjetri ashkali.

Për pastërtinë në komunat Gjilan/Gnjilane, Kamenicë/Kamenica dhe Viti/Vitina përgjegjëse është Ndërmarrja publike *Higjiena*, selia e së cilës është në Gjilan/Gnjilane. Në *Higjienë* janë të punësuar 140 punëtorë, prej të cilëve 16 janë nga radhët e komuniteteve pakicë (10%): 14 serbë, një rom dhe një turk.

Ndërmarrja publike *Higjiena Publike* mirëmban qytetet Pejë/Peć, Deçan/Dečane, Klinë/Klina dhe Istog/Istok. Selia e kompanisë është në Pejë/Peć. Gjithsej në këtë ndërmarrje janë të punësuar 130 punëtorë, prej tyre 23 janë pjesëtarë të komuni-

teteve (17%) dhe atë: tetë boshnjakë, nëntë romë dhe gjashtë serbë.

Ekoregjioni është ndërmarrje publike, e cila aktivitetet e veta i kryen në territorin e komunave Prizren/Prizren, Malishevë/Mališevo, Dragash/Dragaš, Rahovec/Orahovac dhe Suharekë/Suva Reka. Selia e kompanisë është në Prizren/Prizren. Kjo ndërmarrje ka gjithsej 242 punëtorë, nga të cilët 71 janë pjesëtarë të komuniteteve pakicë (29%): 40 janë boshnjakë, 29 romë dhe dy pjesëtarë të komunitetit turk.

Ndërmarrja publike *Çabrati/Čabrat* është përgjegjëse për rregullimin e qytetit të Gjakovës/Đakovica. Gjithsej janë të punësuar 109 punëtorë nga të cilët 61 janë nga komunitetet pakicë (56%): 51 egjiptas, pesë romë dhe pesë ashkalinj.

7. Rekomandimet

a) në lidhje me Ligjin kundër Diskriminimit

- Qeveria e Kosovës duhet të përcaktojë përqindjen e pakicave, që duhet punësuar në ndërmarrjet publike, në përputhje me pjesëmarrjen e pakicave në popullsinë e përgjithshme, e që gjatë kësaj të mos rrezikohet funksionimi profesional i ndërmarrjeve publike, në të mirë të gjithë qytetarëve të Kosovës.

- Përqindja e pjesëtarëve të komuniteteve pakicë të punësuarve në ndërmarrjet publike duhet të pasqyrojë strukturën etnike të rajonit në të cilin funksionon ajo ndërmarrje. Në rastet e ndërmarrjeve, siç është Aeroporti i Prishtinës/ Priština, përqindja e të punësuarve nga radhët e komuniteteve pakicë duhet të pasqyrojë strukturën etnike të Kosovës.

- Gjatë përcaktimit të përqindjes për punësimin e pakicave në ndërmarrjet publike, Qeveria e Kosovës duhet të marrë parasysh strukturën nacionale të popullsisë në rajonin e caktuar, përgatitjen profesionale dhe nevojat e posaçme të popullsisë.

- Pjesëtarët e komuniteteve pakicë duhet të përfaqësohen edhe në vendet udhëheqëse, në përputhje me përgatitjen profesionale, njohuritë dhe nevojat për funksionim profesional të ndërmarrjeve publike, në të mirë të gjithë qytetarëve të Kosovës.

- Ndërmarrjet publike duhet ta definojnë strategjinë e punësimit, ashtu që ajo të ketë parasysh punësimin e pjesëtarëve të pakicave dhe për ngritjen e tyre profesionale, në mënyrë që të arrihet integrimi i tyre në shoqërinë kosovare.

b) në lidhje me Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve

- Të gjitha ndërmarrjet publike në Kosovë duhet t'i respektojnë në tërësi dispozitat e Ligjit mbi Përdorimin e Gjuhëve.

- Ndërmarrjet publike duhet t'i përkthejnë rregulloret e punës, kontratat e punës dhe gjithë dokumentacionin tjetër të brendshëm në gjuhët zyrtare të Kosovës.

- Në komunat ku përpos gjuhëve zyrtare në Kosovë, statusin e gjuhës zyrtare e kanë edhe gjuhët tjera, rregulloret e punës, kontratat e punës dhe dokumentacioni tjetër publik dhe i brendshëm duhet të përkthehet në gjuhët zyrtare të atyre komunave.

- Në komunat ku gjuha boshnjake ose turke është gjuhë zyrtare, të gjitha institucionet e Qeverisë së Kosovës dhe ndërmarrjet publike duhet të respektojnë në tërësi dispozitat e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve dhe të gjithë të punësuarit boshnjakë dhe turq në këto ndërmarrje duhet të marrin dokumentacionin në gjuhën e tyre amtare.

- Në komunat ku gjuha boshnjake ose turke është gjuhë zyrtare, duhet të sigurohen të gjitha kushtet që qytetarët dhe të punësuarit në ndërmarrjet publike nga radhët e këtyre komuniteteve ta marrin dokumentacionin në gjuhën e tyre.

- Kontratat e punës duhet të jenë në gjuhët amtare të punëtorëve.

- Ndërmarrjet publike duhet t'i përgatisin faturat në të gjitha gjuhët zyrtare në Kosovë.

- Në të gjitha ndërmarrjet publike duhet të krijohen shërbimet për përkthim, ashtu që gjithë dokumentacioni të përkthehet në gjuhët zyrtare të Kosovës, si dhe në gjuhët zyrtare të komunave.

- Ndërmarrjet publike duhet të sigurojnë buxhet për punësimin e numrit të mjaftueshëm të përkthyesve, në mënyrë që qytetarët dhe gjithë të punësuarit të informohen si duhet dhe ta marrin në kohë dokumentacionin e nevojshëm në gjuhën e tyre.

- Zyrtarët e ndërmarrjeve publike duhet t'i respektojnë rregullat drejtshkrimore dhe ato gramatikore të gjuhës në të cilën lëshohet dokumenti, gjatë përgatitjes së dokumenteve, të cilat u jepen qytetarëve me kërkesë të tyre.

Përmbajtja

1 Çështjet e sigurisë, punësimi dhe zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve dhe Ligjit kundër Diskriminimit në Kosovë.....5

2. Kthimi i personave të shpërngulur në Kosovë gjatë vitit 2007 dhe 2008 31

3. Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në institucionet e Kosovës 64

4. Zbatimi i Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në procesin e arsimit në Kosovë.....75

5. Zbatimi i Ligjit kundër Diskriminimit dhe Ligjit mbi Përdorimin e Gjuhëve në ndërmarrjet publike, në Kosovë.....86

Etničke zajednice na Kosovu u 2007 i 2008.

Izveštaj Fonda za humanitarno pravo

Pitanja bezbednosti, zapošljavanje i primena Zakona o upotrebi jezika i Zakona protiv diskriminacije na Kosovu

1. Uvodne napomene

U periodu od januara do kraja aprila 2008. godine Fond za humanitarno pravo - Kosovo (FHP - Kosovo) sproveo je istraživanje koje se tematski odnosi na dva perioda: prvi, od januara do proglašenja nezavisnosti Kosova 17. februara 2008. i drugi period, od proglašenja nezavisnosti do kraja aprila 2008. godine. U prvom periodu, FHP – Kosovo je istraživao da li svi građani Kosova imaju podjednaku slobodu kretanja, kakav je pristup opštinskim i drugim kosovskim institucijama, da li se primenjuju odredbe Zakona o upotrebi jezika i Zakona protiv diskriminacije, kojim zdravstvenim institucijama se obraćaju građani Kosova, da li su zadovoljni uslugama javnih preduzeća i da li se poštuje pravo građana Kosova na informisanje na maternjim jezicima. U periodu posle 17. februara 2008. godine FHP - Kosovo istraživao je mišljenje prvenstveno Srba o slobodi kretanja, zatim da li su i u kojem broju pripadnici manjina napustili svoja radna mesta, šta su institucije Kosova preduzele povodom toga i koji broj pripadnika manjina se vratio na svoja radna mesta.

Istraživanje je sprovedeno u svih pet kosovskih regiona. U regionu Priština/Prishtinë, ispitivala su se mišljenja manjina u opštinama Kosovo Polje/Fushë Kosovë i Obilić/ Obiliq. Ciljna grupa bili su Srbi i Romi. U regionu Mitrovice/Mitrovicë istraživana su mišljenja Albanaca i Srba u opštinama Leposavić/Leposaviq, Zubin Potok/Zubin Potok i Srbica/Skënderaj. U regionu Peć/Pejë FHP – Kosovo istraživao je mišljenje Srba i Bošnjaka u opštinama Peć/Pejë i Klina/Klinë. U regionu Prizrena/Prizren, u opštinama Dragaš/Dragash, Mamuša/Mamushë i Prizren/Prizren istraživana su mišljenja Srba, Turaka, Bošnjaka i Goranaca. U region Gnjilana/Gjilan, FHP – Kosovo istraživao je mišljenja Srba, Albanaca i Turaka u opštinama Gnjilane/Gjilan, Uroševac/Ferizaj, Novobrde/Novoberdë[1], Kamenica/Kamenicë[2] i Štrpce/Shtërpc.

Poseban segment izveštaja odnosi se na stavove poslanika u Skupštini Kosova koji dolaze iz različitih manjinskih zajednica.[3]

Ukupno je obavljeno 79 intervjua: 28 intervjua sa Srbima, 27 sa Albancima, 6 sa Turcima, 8 sa Bošnjacima, 2 sa Gorancima, i 8 intervjua sa Romima, Aškalijama i Egipćanima.

2. Rezime

Prema istraživanjima FHP – Kosova, Turci, Bošnjaci, Aškalije i Egipćani su uglavnom integrisani u kosovsko društvo, ali u posmatranom periodu nije došlo do vidljivog napretka u integraciji Srba i Roma.

Treba istaći da su se neki pozitivni znaci u integrisanju Srba dogodili u periodu pre 17. februara 2008. godine kada su se konkretno u Kosovu Polju/Fushë Kosovë Srbi počeli zapošljavati u Domu zdravlja koji je u nadležnosti Vlade Kosova. To je naročito važan korak, prvenstveno zato što paralelne institucije Vlade Srbije u oblasti zdravstva i dalje funkcionišu na Kosovu i na taj način Vlada Srbije osigurava svoje prisustvo među Srbima i vrši konstantan pritisak. Međutim, nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, Srbi zaposleni u ovoj instituciji nisu se vratili na posao.

U prvom periodu istraživanja, do 17. februara 2008. godine, FHP – Kosovo beleži aktivnosti kosovskih institucija u pravcu zalaganja za integraciju srpske zajednice u kosovsko društvo. Sa tim u vezi osnovana je Komisija za jezike na osnovu Zakona o upotrebi jezika u maju 2007. godine, a u februaru 2008. godine u okviru kancelarije premijera Vlade Kosova, kancelarija za manjine. Predsednik kancelarije za manjine je sam premijer. Vlada Kosova odredila je da budžet ove kancelarije za 2008. godinu bude milion evra. Ipak, Srbi u nekim enklavama i dalje osećaju strah, kao, na primer, u

1 Istraživanje se odnosi samo na period od proglašenja nezavisnosti do kraja aprila 2008. godine.
2 Istraživanje se odnosi samo na period od proglašenja nezavisnosti do kraja aprila 2008. godine.
3 Istraživanje se odnosi samo na period do proglašenja nezavisnosti Kosova 17. februara 2008. godine

Plemetini/Plemetinë u opštini Obilić/Obiliq, Banja/Banjë u opštini Srbica/Skenderaj i u selu Drsnik/Dërsnik u opštini Klina/Klinë. Generalno, nakon proglašenje nezavisnosti Kosova položaj Srba se u pogledu bezbednosti nije u suštinskom smislu promenio. Ipak, FHP – Kosovo beleži da se nakon 17. februara Srbi uglavnom osećaju nesigurno, iako se od proglašenja nezavisnosti do kraja aprila 2008. nije dogodio nijedan etnički incident. Isti je osećaj čak i onih Srba koji su prvo bojkotovali, pa su se vratili na svoja radna mesta. U svakom slučaju i nakon 17. februara 2008. Srbi mogu da obavljaju sve svoje administrativne poslove u institucijama Kosova, a neki Srbi, kao što je slučaj sa Srbima u regionu Prizrena/Prizren, koriste javni prevoz da bi se prevezli.

Na osećanje straha kod Srba veliki uticaj ima i Vlada Srbije koja i dalje insistira da se održi rad paralelnih institucija na Kosovu, škola, fakulteta, ambulanata i opština i da Srbi ne učestvuju u političkom životu na Kosovu. Naročito je bio primetan negativan uticaj Vlade Srbije nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, prvenstveno kroz insistiranje da Srbi napuste svoja radna mesta u institucijama u nadležnosti Vlade Kosova. Sa druge strane, nedovoljna aktivnost institucija Kosova i sporadični incidenti, kao kada je bačena ekplozivna naprava na stan u kome živi Srbin Robert Savić u Obiliću/Obiliq, decembra 2007. godine, sa svoje strane utiču na održavanje straha kod pripadnika srpske zajednice. Iz tog razloga Srbi i dalje većinu svojih administrativnih poslova obavljaju preko kancelarija za zajednice koje su smeštene u njihovim selima, velike kupovine obavljaju u Gračanici/Graçanicë, Štrpcu/Shtërpc i opštinama severnog Kosova i uopšte ne koriste kosovski javni prevoz, osim Srba u regionu Prizrena/Prizren, već mnogo skuplje taksi prevoznike Srbe. Takođe, Srbi se prevoze i autobusima UNMIK-a. Takva je opšta situacija i nakon 17. februara 2008. godine.

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova kod Srba je porasla nesigurnost i zbog ukidanja »Voza slobode kretanja» koji je bio najbezbednije i najjeftinije prevozno sredstvo kojim su se Srbi prevozili do svih delova Kosova i do Srbije. Voz je saobraćao od Kosova Polja/Fushë Kosovë do Leška/Leshak u opštini Leposavić/Leposaviq i od Kosova Polja/Fushë Kosovë do Đeneral Jankovića/Hani i Elezit. Počeo je da saobraća 2001. godine, nakon dogovora između Vlade Kosova, Vlade Srbije i UNMIK-a. Međutim, voz je ukinut 3. marta 2008. godine kada su *Železnice Srbije* uzurpirale kompletnu infrastrukturu *Železnica Kosova* u opštinama na severnom Kosovu. Voz još uvek nije pokrenut, zbog čega većina Srba i dalje ne može da odlazi iz svojih enklava jer ili iz razloga bezbednosti ne koriste javni saobraćaj, ili javni saobraćaj do srpskih enklava nije organizovan, ili nemaju novca da plaćaju privatan taksi prevoz kako bi izašli iz svojih sela.

Problem sa bezbednošću imaju i Albanci u selima na severu Kosova, u opštinama Leposavić/Leposaviq, Zvečan/Zveçan, Zubin Potok/Zubin Potok i severna Mitrovica/Mitrovicë, gde su Srbi u apsolutnoj većini. Ovi Albanci iz svojih sela pojedinačno ne izlaze bez pratnje KPS, UNMIK policije i KFOR-a. Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova situacija se nije promenila, pošto KPS, UNMIK policija ili KFOR još uvek prate autobuse koji prevoze Albance iz ovih sela do južne Mitrovice/Mitrovicë ili Prištine/Prishtinë.

U severnom delu Kosova i Bošnjaci povremeno imaju probleme sa slobodom kretanja. To se naročito odnosi na one Bošnjake koji su 17. novembra 2007. godine želeli da glasaju na kosovskim parlamentarnim izborima. Takođe, Bošnjacima iz sela Rvatska/Rëvatskë Srbi neprestano prete jer se u ovom selu gradi džamija kojoj se lokalni Srbi protive.

Sve etničke zajednice imaju dobre odnose sa KPS. Međutim, problem je u komunikaciji između policajaca i meštana. Konkretno, albanska sela u severnom delu Kosova obilaze policajci Srbi i Bošnjaci koji ne znaju albanski. Naročito je problem komunikacije izražen nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, pošto su Srbi izašli iz KPS. Sada u srpske enklave dolaze policajci Albanci, kao što je slučaj sa selom Banja/Banjë ili Gračanicom/Gracanicë, a koji ne znaju srpski.

Generalno, prava manjina se i dalje svakodnevno krše. Kosovske institucije nisu preduzimale sve mere da bi sprečile kršenje osnovnih prava i u potpunosti primenile odredbe prvenstveno Zakona o upotrebi jezika i Zakona protiv diskriminacije.

Sve manjinske zajednice u glavnom imaju slobodan pristup svim zvaničnim institucijama i ovo se nije promenilo nakon 17. februara 2008. godine. Srbi sve manje koriste usluge kancelarija za zajed-

nice i odlaze direktno u skupštine opština da bi obavili svoje administrativne poslove. To pogotovo važi za one koji žive u gradovima u regionu Gnjilana/Gjilan, Prizrena/Prizren i Peći/Pejë i donekle za one koji žive u gradovima u regionu Prištine/Prishtinë. Ipak, ukoliko se u selima u kojima žive i dalje nalaze kancelarije za zajednice, Srbi će prvenstveno koristiti usluge ovih institucija. FHP – Kosovo beleži da nakon proglašenja nezavisnosti Kosova u poređenju sa prethodnim periodom Srbi manje dolaze u institucije Kosova koje su izvan srpskih enklava da obavljaju svoje poslove.

Srbi uglavnom sve dokumente iz opština dobijaju na svom jeziku. Izuzetak je Skupština opštine Kosovo Polje/Fushë Kosovë. Iako je turski jezik u Prizrenu/Prizren proglašen za zvaničan i dalje postoje slučajevi da Turci dokumenta dobijaju na albanskom. U sličnoj su situaciji Bošnjaci iz južne Mitrovice/Mitrovicë koji uglavnom sve dokumente iz ove opštine dobijaju na albanskom jeziku. Što se tiče Albanaca iz sela u opštinama u severnom Kosovu, oni nakon proglašenja nezavisnosti Kosova više ne odlaze u opštine. U opštine ne odlaze čak ni Albanci službenici kancelarija za zajednice. Ove kancelarije više nisu ni u mogućnosti da obavljaju svoje poslove zato što se njihovi pečati nalaze u srpskim opštinama, tako da oni sve svoje poslove završavaju u južnoj Mitrovici/Mitrovicë ili u Prištini/Prishtinë.

Romska zajednica zna albanski ili srpski jezik pa i u komunikaciju sa opštinskim institucijama uvek koristi ili albanski ili srpski. Nijedna opština ne izdaje dokumenta na romskom.

Pripadnici manjinskih zajednica na Kosovu imaju velike primedbe na rad svojih predstavnika u opštinskim i centralnim vlastima i na rad Kancelarija za zajednice. Manjine se zalažu da se direktori manjinskih zajednica biraju na konkursu, a ne da se postavljaju na osnovu partijske pripadnosti i dogovora između partija.

Đaci Srbi i većina đaka Roma i Goranaca i dalje uče po planu i programu Vlade Srbije. Oni idu u srpske škole i fakultete u nadležnosti Vlade Srbije. Jedan deo Srba, Roma i Goranaca univerzitetsko obrazovanje dobija na fakultetima u Srbiji. Đaci Turci i Bošnjaci su u potpunosti integrisani u obrazovni sistem Kosova. Oni nastavu pohađaju na svojim jezicima, po planovima i programima Vlade Kosova.

Bošnjaci i Turci zadovoljni su brojem osnovnih i srednjih škola u kojima njihovi đaci dobijaju obrazovanje na svojim jezicima, ali nisu zadovoljni brojem visokoškolskih ustanova u nadležnosti Vlade Kosova, na bosanskom i turskom jeziku. Turci mogu dobiti visoko obrazovanje na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren koji je istureno odeljenje Univerziteta u Prištini/Prishtinë, i na Odeljenju za orijentalistiku i turski jezik prištinskog univerziteta. Turci stoga uglavnom odlaze u Tursku gde nastavljaju univerzitetsko obrazovanje. Bošnjaci na svom jeziku mogu da dobiju fakultetsku diplomu na Fakultetu primenjenih nauka biznisa u Peći/Pejë i Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren. Većina Bošnjaka studije nastavlja na univerzitetima u Bosni i Hercegovini, a jedan manji broj pohađa fakultete u Srbiji. Na Kosovu postoje privatni univerziteti gde Bošnjaci i Turci mogu da pohađaju nastavu na svom jeziku. Ni u kosovskim školama ni u paralelnim institucijama Vlade Srbije nastava nije organizovana na romskom jeziku. U osnovnim školama u nadležnosti Vlade Srbije, Romi imaju romski jezik kao fakultativan predmet. Slična inicijativa nije organizovana u školama u nadležnosti Vlade Kosova.

Zdravstvene usluge bolnica i ambulanata koje su u nadležnosti Vlade Kosova koriste sve etničke zajednice, osim Srba koji se leče u paralelnim zdravstvenim centrima u nadležnosti Vlade Srbije. Pored Srba, u srpskim ambulantama se leče i pripadnici drugih manjinskih zajednica poput Goranaca i Roma. Na odluku da se leče u srpskim ambulantama utiče i socijalni momenat, pošto se u srpskim ambulantama ne plaća participacija, dok se u albanskim plaća. Ipak, FHP – Kosovo beleži da broj Srba koji počinju da koriste usluge zdravstvenih centara u nadležnosti Vlade Kosova raste, mada se situacija nije bitno promenila ni nakon proglašenja nezavisnosti Kosova.

Pripadnici manjinskih zajednica, pogotovo oni koji žive u ruralnim delovima Kosova, nisu informisani o postojanju Zakona o upotrebi jezika, Zakona protiv dikriminacije i ostalih zakona. Predstavnici manjina insistiraju da se započne sa kampanjom među manjinskim zajednicama o postojanju ovih zakona i na koji način manjine mogu njima da se koriste da bi odbranili svoja prava.

Najveći problem svih zajednica na Kosovu, pa i Albanaca, jeste nemogućnost zapošljavanja. Uprkos naporima Vlade Kosova da se poštuju zakonske odredbe o zapošljavanju manjina u institucijama u nadležnosti Vlade Kosova, manjine i dalje nisu proporcionalno svom broju zastupljene u centralnim i lokalnim institucijama Kosova, kao ni u javnim preduzećima. Nepoznavanje albanskog jezika je dodatna prepreka za zapošljavanje manjina i integraciju u kosovsko društvo. U smislu poznavanja jezika, Turci su u najboljem položaju, pošto gotovo svi Turci govore i albanski. Aškalijama i Egipćanima albanski jezik je maternji. Vrlo mali broj Bošnjaka, Goranaca, Srba i Roma znaju albanski. FHP – Kosovo identifikovao je slučajeve da pripadnici manjinskih zajednica nisu dobijali posao upravo zbog nepoznavanja albanskog jezika.

I pre i nakon prolašenja nezavisnosti Kosova Srbi su dominantno zaposleni u paralelnim institucijama Vlade Srbije koje funkcionišu na Kosovu, kao i u objektima koje drže Srbi. Što se tiče kosovskih institucija, Srbi rade u opštinskim institucijama, centralnim kosovskim institucijama i KPS. Mali broj Srba zaposlen je u javnim preduzećima, i to prvenstveno u KEK-u i PTK-u. Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, u prvi mah gotovo svi Srbi su napustili svoje pozicije. Jedan broj Srba, prvenstveno zaposlenih u kancelarijama za zajednice koje su smeštene u srpskim enklavama, ostao je tamo da radi, kao na primer u Mušnikovu/Mushnikove u opštini Prizren/Prizren ili Srpskom Babušu/Srpskibabush u opštini Uroševac/Ferizaj. Oni koji su napustili posao, počeli su da se nakon dvonedeljne pauze vraćaju. Ipak, i dalje se velika većina Srba koji su radili u kosovskim institucijama kao što su opštine, KPS, Železnice Kosova, UNMIK carina i Kosovska popravna služba, nije vratila na posao.

Službe za ljudske resurse javnih preduzeća PTK, KEK i *Aerodroma Priština/Prishtinë* nemaju podatak da je bilo koji pripadnik manjinskih zajednica napustio posao nakon proglašenja nezavisnosti. FHP – Kosovo takođe je zabeležio da su se neki Romi u Skupštini opštine Novo Brdo/Novoberdë, i Bošnjaci u UNMIK carini solidarisali sa Srbima i počeli da bojkotuju posao. Institucije u kojima Srbi, Romi i Bošnjaci bojkotuju rad vrlo su slično reagovale: radnici se i dalje vode kao zaposleni, ali primaju umanjenu zaradu. Umanjenje zarade se kreće od 50 odsto do 30 odsto. U nekim institucijama svima onima koji bojkotuju posao za dane kada nisu došli na posao neće se isplaćivati dnevnica, kao u opštini Novo Brdo/Novobërdë. Postoji realna mogućnost da će Srbi koji bojkotuju rad dobiti otkaze.

Zabeležen je i slučaj da se na teritoriji opštine Novo Brdo/Novoberdë otvara paralelna skupština opštine koja će biti u nadležnosti Vlade Srbije.

Turci i Bošnjaci zaposleni su u svim kosovskim institucijama, institucijama u nadležnosti Vlade Kosova i industrijskim kompleksima u privatnom vlasništvu. Nakon proglašenja nezavisnosti nije zabeleženo da su Turci napustili svoja radna mesta. Izuzev pomenuta tri Bošnjaka, nijedan drugi Bošnjak nije napustio svoje radno mesto nakon 17. februara 2008. Goranci rade i u institucijama Vlade Srbije na Kosovu i u institucijama u nadležnosti Vlade Kosova. Kao i u slučaju Turaka, niko od zaposlenih iz ove etničke zajednice nije napustio posao nakon proglašenja nezavisnosti. Što se tiče zaposlenja, u najtežem položaju su Romi, Aškalije i Egipćani koji su uglavnom svi socijalni slučajevi. Oni koji rade, rade u institucijama u nadležnosti Vlade Srbije i Vlade Kosova, ali se uglavnom bave pomoćnim poslovima. Nema pripadnika Roma, Aškalija i Egipćana na menadžerskim položajima. Nakon 17. februara 2008. godine samo su Romi zaposleni u opštini Novo Brdo/Novobërdë napustili svoja radna mesta.

Manjine generalno nisu zadovoljne uslugama javnih preduzeća. Na Kosovu u ruralnim oblastima postoji mali broj telefonskih linija koje su potrebne svim stanovnicima Kosova. Većina manjina koje žive po selima ne dobijaju račune za usluge javnih preduzeća. Računi uglavnom stižu onima koji žive u gradskim sredinama. Oni Srbi koji dobijaju račune, uglavnom ih ne plaćaju. Generalno, te račune plaćaju samo oni Srbi koji rade u gradskim sredinama. Ista je situacija i sa Romima. Što se tiče Albanaca, oni račune plaćaju. Računi KEK-a i PTK-a su i na srpskom i na albanskom jeziku. Imena Srba napisana su u skladu s pravilima srpskog jezika, ali takva situacija nije u Kosovu Polju/Fushë Kosovë, gde su njihova imena napisana u skladu s pravilima albanskog jezika. Međutim, Turci u Prizrenu/Prizrenu i Gnjilanu/Gjilan, gde je turski takođe službeni jezik, račune iz ovih javnih preduzeća ne dobijaju na turskom, nego na albanskom. Računi svih drugih javnih preduzeća, kao što su preduzeća za vodovod i gradsku čistoću, i dalje su

samo na albanskom, a imena manjina napisana su u skladu s pravilima albanskog jezika.

FHP – Kosovo zabeležio je primere da je procedura prilikom intervjuisanja Bošnjaka za radno mesto u KEK-u u Prizrenu/Prizren sprovedena na albanskom, tako da kandidati nisu u potpunosti razumeli pitanja koja su im postavljena tokom intervjua.[4] Sa druge strane, ima i dobrih primera. Prilikom zapošljavanja Bošnjaka u Domu zdravlja u Istoku/Istog čitav proces odvijao se na bosanskom.[5]

RTK emituje programe na srpskom, bosanskom, turskom i romskom jeziku jednom nedeljno u trajanju od jednog sata. Šest puta nedeljno, od ponedeljka do subote, na RTK se emituju vesti u trajanju od 15 minuta na turskom, srpskom i bosanskom. Informativne emisije na romskom se ne emituju. Generalno, manjine nisu zadovoljne kvalitetom ovih progama.

RTK pokriva 78% teritorije Kosova. Preostalih 22% odnosi se na teritoriju u regionu Prizrena/Prizren gde živi najveći broj Bošnjaka, Turaka i Goranaca, i Mitrovice/Mitrovicë, gde su Srbi većinsko stanovništvo. Na ovaj način manjinama na Kosovu je uskraćeno pravo na informisanje što otežava integraciju manjinskih zajednica u kosovsko društvo.

Pretplata za RTK je 3,5 eura i ona se plaća zajedno sa računom za struju. Manjine iz regiona Prizrena/Prizren i Mitrovice/Mitrovicë se bune zato što i oni moraju da plaćaju pretplatu za RTK s obzirom da ne mogu da gledaju program RTK.

Srbi se uglavnom informišu putem Radio televizije Srbije (RTS) i srpskih radio stanica i televizija koje su uglavnom u severnom delu Kosova. Turci u regionu Prizrena/Prizren imaju glasilo *Yeni Donem* preko koga se dodatno informišu. Bošnjaci se informišu i preko Radio *Hayatt*. Neke radio stanice na Kosovu emituju program i na romskom.

Veoma mali deo pripadnika manjinskih zajednica informiše se preko interneta. Manjinske zajednice generalno nisu zadovoljne informacijama na oglasnim tablama u opštinama, gradovima i selima. FHP – Kosovo čak beleži da su neke od informacije na oglasnim tablama stare nekoliko godina. Takva je situacija na oglasnoj tabli u Skupštini opštine Dragaš/Dragash na kojoj su informacije iz 2002. godine. O aktivnostima u opštinama manjine se najčešće informišu od ljudi koji odlaze u opštine zbog svog posla.

3. Srbi

3.1. Sloboda kretanja

U Prištini/Prishtinë i Kosovu Polju/Fushë Kosovë Srbi generalno imaju slobodu kretanja, mada su uvek na oprezu zbog verebalnih provokacija koje im upućuju mlađi Albanci. Srbi u Prištini/Prishtine kupuju u prodavnicima i prodavcima se obraćuju na albanskom, dok su oni iz Kosova Polja/Fushë Kosovë slobodniji, i prodavcima se obraćaju na srpskom. Situacija u selu Plemetina/Plemetinë u opštini Obilić/Obiliq je teža jer Srbi smatraju da nemaju slobodu kretanja i meštani žive u konstantnom strahu od mogućih napada. Zbog toga ne obrađuju njive koje su udaljene od sela, niti odlaze u kafane u Obiliću/Obiliq u koje svraćaju Albanci. Slično je sa povratnicima u selo Drsnik/Dërsnik u opštini Klina/Klinë, koji više ne odlaze u kafane u opštini Klina/Klinë jer su vlasnici zahtevali od Srba da više ne dolaze u njihove kafane. Što se tiče Srba iz sela Banje/Banjë u opštini Srbica/Skenderaj, oni uopšte nemaju slobodu kretanja.

S druge strane, Srbi koji žive u multietničkom selu Mušnikovo/Mushnikovë, u enklavama u opštini Gnjilane/Gjilan, kao i u povratničkim selima Srpski Babuš/Babushi i Sërbve u opštini Uroševac/Ferizaj i Belo Polje/Bellopojë u opštini Peće/Pejë tvrde da imaju potpunu slobodu kretanja.

Srbi su sve više počeli da obavljaju svoje administrativne poslove direktno u opštinama, kao što je slučaj s onima iz enklava u opštini Gnjilane/Gjilan i sela Srpski Babuš/Babushi i Sërbve i Mušnikovo/Mushnikovë, dok Srbi u opštini Priština/Prishtinë to uglavnom rade preko Kancelarije za zajednice u opštini Gračanica/Gracanicë. Srbi iz Banje/Banjë

4 E. A., Goranin, iz Dragaša /Dragash, FHP Intervju, 29. januar i 3 mart 2008
5 S.S, bošnjak iz Dobruše/Dobrushë, FHP Intervju, 15 februara 2008

sve poslove obavljaju preko Kancelarije za zajednice, ali ako moraju do Srbice/Skenderaj, onda tamo odlaze u pratnji KPS.

Da bi se prevozili do Gračanice/Graçanicë, Mitrovice/Mitrovicë ili do Srbije, Srbi prvenstveno koriste usluge privatnih srpskih auto-prevoznika, taksija koje voze Srbi, vozila UNMIK-a ili se voze svojim automobilima na kojima su «KS» tablice. Ipak, sve je više Srba koji koriste javni prevoz. Takva je situacija sa onima iz enklava u opštini Gnjilane/Gjilan i sela Srpski Babuš/Babushi i Sërbve, dok Srbi iz Mušnikova/Mushnikovë već duže vreme koriste javni prevoz. Na odluku da počnu da koriste javni prevoz uticala je i činjenica što je u tim autobusima karta pola eura, dok je u srpskim autobusima povratna karta 15 eura. Srbi koji koriste javni prevoz kupuju karte od vozača i obraćajući im se na srpskom. Do sada nisu imali bezbednosnih problema. Inače, javni prevoz nikada nije bio organizovan posebno do Gračanice/Gracanicë, enklava u opštini Obilić/Obiliq ili do severne Mitrovice/Mitrovicë i drugih opština u severnom Kosovu.

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova položaj Srba se nije značajnije promenio, ali se Srbi generalno osećaju nesigurnije. Međutim, neki Srbi, kao što su meštani Vidanja/Vide u opštini Klina/Kline, tvrde da se njihova situacija pogoršala nakon 17. februara 2008. godine i da nemaju slobodu kretanja. KPS i KFOR i dalje svakodnevno obilaze sva ova sela. Javni prevoz i dalje nije organizovan do onih mesta do kojih nije bio organizovan ni pre 17. februara. Oni koji su koristili javni prevoz i odlazili direktno u institucije Kosova, to i dalje rade. Trenutno je jedan od najvećih problema za sve Srbe, prvenstveno one iz opštine Kosovo Polje/Fushë Kosovë i Obilić/Obiliq činjenica da »Voz slobode kretanja», više ne saobraća. Sada Srbi umesto toga moraju da koriste skupe taksi prevoznike ili da idu privatnim automobilima i tom prilikom osećaju nelagodnost.

Sloboda kretanja Srba i Roma je „nužna", odnosno postoji kad čovek mora da ode do opštine ili neku drugu instituciju ili ustanovu i to najčešće od 09:00 do 15:00h. Kupujemo po radnjama u Obiliću. Prodavcima se obraćamo na svom jeziku. Ipak, kad je sloboda kretanja u pitanju ona nije potpuna jer kod ljudi i dalje postoji strah, tako da ja ne mogu slobodno da odem u kafanu gde idu Albanci, jer se osećam nesigurno. Par puta se desilo da se neko zbog prevoza vrati iz Obilića u Plemetinu peške. Ponekad se desi da Albanci provociraju i psuju te Srbe.

D.V. Srbin iz Plemetine/Plemetinë
Intervju FHP-a, 31. januar 2008.

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova za Srbe koji žive u opštini Klina situacija se promenila u smislu da postoji nesigurnost i da je neizvesna budućnost za Srbe iz ove opštine. Incidenata nakon 17. februara 2008. nije bilo sem što jedan Srbin iz sela Vidanje tvrdi da je noću video maskirne osobe u dvorištu svoje kuće, ali mišljenja sam da ovaj događaj ne treba uzimati ozbiljno, jer taj čovek stalno menja izjave o tom događaju.

V.P. Srbin iz Sela Vidanje/Vide
Intervju FHP-a, 10. aprila 2008.

Nakon proglašenja nezavisnosti nije bilo incidenata na etničkoj osnovi u našoj opštini ali i dalje sam obazriva jer ne vidim u opštini kalege Srbe koji ne dolaze na posao nakon nezavisnosti. Takođe slabije viđam Srbe i na ulicama grada tako da se osećam nesigurnije. Nelagodnost mi povećava kada me sa čuđenjem pitaju kolege Albanci da li sam se vratila na posao.

J.M. službenik u Centru za socijalni rad u Kosovu Polju/Fushë Kosovë
Intervju FHP-a, 8. aprila 2008.

Mi radimo redovno i nismo prestali da radimo ni nakon proglašenja nezavisnosti Kosova ... Ranije su radila još dvojica u KPS-u, tačno u podstanici KPS-a u susednom selu Suvo Grlo, ali oni su prestali da rade posle 17. februara 2008 godine, kada su to učinili i većina njihovih kolega srpske nacionalnosti ... Poslednjih šest meseci nije bilo nijednog incidenta. Ipak i dalje postoji strah kod srpskog stanovništva. I dalje, svakodnevno u selo dolazi patrola KPS-a, ali sada su samo Albanci u tim patrolama. Niko iz sela ne koristi javni prevoz, jer se plaše. Sve stranke završavaju svoje poslove preko nas.

Lj.J. službenik Kancelarije za zajednice u selu Banja/Bajë
Intervju FHP-a, 11. aprila 2008.

Situacija u Belom Polju ista je kao i pre 17 februara 2008. Sloboda kretanja je na istom nivou. Ljudi iz sela slobodno idu u opštinu i sud kada imaju po-

sla. Svi Belopoljci se slobodno šetaju po Peći. KPS nas posećuje kao i pre. U KPS radi i jedan meštanin sela. KFOR je takođe često u selu.

B.P. Srbin iz Belog Polja/Bellopojë
Intervju FHP-a, 9. aprila 2008.

3.2. Primena Zakona o upotrebi jezika u institucijama

Srbi iz Prištine/Prishtinë, Kosova Polja/Fushë Kosovë i Plemetine/Plemetinë uglavnom dobijaju dokumentaciju iz opština na svom jeziku. Zamera se da dokumenti i imena nisu napisana u skladu sa pravilima srpskog jezika. Međutim, Srbima iz enklava opštine Gnjilane/Gjilan, Mušnikova/Mushnikovë i povratničkih sela Srpski Babuš/Babushi i Sërbve, Belo Polje/Bellopojë i Drsnik/Dërsnik svi dokumenti izdaju se na srpskom, i oni su u skladu s pravilima srpskog jezika.

Što se tiče informacija, u svim ovim opštinama su uglavnom na albanskom jeziku, dok su u Prizrenu/Prizren i na srpskom. Najgora je situacija u Kosovu Polju/Fushë Kosovë gde mlađi službenici ili nisu voljni da razgovaraju na srpskom, ili ne znaju srpski. Slično se dešava i u opštini Klina/Klinë gde po tvrdnjama Srba radi jedan službenik koji ne želi da govori sa Srbima na srpskom, iako zna, niti želi da pozove opštinskog prevodioca.

U drugim službama u Kosovu Polju/Fushë Kosovë, kao u Centru za socijalni rad, Zakon o upotrebi jezika uopšte se ne poštuje. Zaposleni Srbi nemaju svu potrebnu dokumentaciju za rad i imaju probleme u ispunjavanju svakodnevnih aktivnosti. Tokom sastanaka kolegijuma nije obezbeđen prevod, tako da kolege Albanci prevode kolegama Srbima. Sve informacije o tome koje kategorije stanovništva mogu da dobiju socijalnu pomoć su samo na albanskom.[6] Ova situacija se nije promenila ni nakon proglašenja nezavisnosti.

U verbalnoj komunikaciji sa starijim službenicima nemam problema, jer oni znaju srpski. Mlađe osobe izbegavaju da nam pomognu ili ako hoće da pomognu, dugo čekamo na odgovor. Imamo dve mogućnosti: ili da budemo uporni ili da odustanemo od usluge lokalnih vlasti.

S. S. Srpkinja iz Kosova Polja/Fushë Kosovë
Intervju FHP-a, 21. februar 2008.

Postoji usamljeni slučaj koji se razlikuje. U opštinskoj kancelariji za povratak gde radi jedan Srbin, radi i jedan Albanac koji ne zna ili ne želi da govori srpski jezik. Ukoliko taj Srbin nije tu, Srbi ne mogu da završe posao u opštini. Iako postoji prevodilac, ta osoba ga ne zove da nam pomogne u komunikaciji.

M.R. Srbin iz sela Drsnik/Dërsnik
Intervju FHP-a, 15. februara 2008.

Mi, povratnici u selo Belo Polje, imamo slobodan pristup svim institucijama bez ikakvih problema. Svuda se krećemo slobodno. Sada je situacija 100 odsto bolja. Lična imena u dokumentima koje dobijamo napisana su pravilno. Odluku za penziju dobio sam na srpskom jeziku.

B.P. Srbin iz Belog Polja/Bellopojë
Intervju FHP-a, 1. februara 2008.

3.2.1. Javna preduzeća

Srbi iz Srpskog Babuša/Babushi i Sërbve i drugih sela u regionu Gnjilana/Gjilan ne plaćaju struju niti dobijaju račune. Takva je situacija i sa Srbima iz sela Banja/Bajë u opštini Srbica/Skenderaj. Račune Srba iz Srpskog Babuša/Babushi Sërbve i drugih sela u regionu Gnjilana/Gjilan plaća organizacija *Evropska perspektiva*, od 2006. godine. Ova organizacija će plaćati Srbima račune za struju do kraja 2008. godine.

3.3. Pravo na obrazovanje

Đaci Srbi pohađaju nastavu isključivo u školama u nadležnosti Vlade Srbije. U mnogim selima, kao što je slučaj Mušnikova/Mushnikove, Belog Polja/Bellopojë i Drsnika/Dërsik, problem je što su škole veoma udaljene od sela. Na primer, najbliža škola u kojoj đaci Srbi iz Mušnikova/Mushnikovë mogu da se obrazuju na svom jeziku je u Štrpcu/Shterpce koji je 30 km daleko. U povratničkom selu Srpski Babuš/Babushi i Sërbve postoji škola či-

6 J.M. Srpkinja iz Kosova Polja/Fushë Kosovë, Intervju FHP-a, 21. februar 2008.

ju je gradnju finasirala Vlada Kosova, ali pošto se Srbi đaci još nisu vratili, škola ne radi.

3.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Srbi se pretežno leče u srpskim ambulantama, a u težim slučajevima odlaze u srpske bolnice u Gračanicu/Gracanicë, Laplje Selo/Laplaselle, severnu Mitrovicu/Mitrovicë, ili u bolnice u Srbiju. Neki Srbi, kao oni iz Mušnikova/Mushnikovë, ponekad se leče i u lokalnoj seoskoj ambulanti koja je u nadležnosti Vlade Kosova, mada češće odlaze u srpsku ambulantu koja je takođe u selu. Što se tiče Srba iz Gnjilana/Gjilan i iz sela Srpski Babuš/Babushi i Sërbve, oni poneki put, u hitnim slučajevima, odlaze u bolnice u Gnjilane/Gjilan ili u Uroševac/Ferizaj. Ističu da su tamo imali dobar tretman i da su se sa lekarima sporazumevali na svom maternjem jeziku. Slično je bilo i sa Srbima iz Belog Polja/Bellopoje i Drsnika/Dërsnik koji su odlazili u bolnice u Peć/Pejë tj. u Klinu/Klinë.

3.5. Pravo na zapošljavanje

3.5.1. Situacija pre proglašenja nezavisnosti

Na Kosovu je zaposleno vrlo malo Srba, a oni koji jesu zaposleni pretežno rade u paralelnim institucijama Vlade Srbije koje funkcionišu na Kosovu, kao i u objektima koje drže Srbi. Što se tiče kosovskih institucija, Srbi uglavnom rade u opštinskim institucijama, prvenstveno u Kancelarijama za zajednice, centralnim kosovskim institucijama i KPS, dok znatno manje Srba radi u javnim preduzećima kao što su KEK, PTK, *Železnice Kosova* ili *Aerodrom Priština/Prishtinë*, te Kosovskoj popravnoj službi ili u UNMIK carini. Pre proglašenja nezavisnosti Kosova, po prvi put se događalo da su Srbi počeli da se zapošljavaju u zdravstvenim centrima u nadležnosti Vlade Kosova. Naime, 15 Srba su se neposredno pre 17. februara 2008. godine zaposlili u Domu zdravlja u Kosovu Polju/Fushë Kosovë.

3.5.2. Situacija nakon proglašenja nezavisnosti Kosova – opštinske institucije

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, Srbi se prve dve nedelje nisu javljali na posao, dok su neki uzeli odmore do kraja marta. Nakon toga neki Srbi su počeli da se vraćaju na posao. U nekim mestima, kao što su Kosovo Polje/Fushë Kosovë ili Gnjilane/Gjilan vrlo mali broj Srba se vratio na posao navodeći kao razlog strah i nepostojanje bezbednosti. U drugim sredinama na Srbe su institucije Srbije direktno vršile pritisak da napuste kosovske institucije, na primer u selu Banja/Banjë ili u opštini Novo Brdo/Novoberdë. Konkretno, ako službenici opštine Novo Brdo/Novoberdë srpske nacionalnosti ne dolaze na posao, otvara se mogućnost uspostavljanja srpske paralelne opštine. Srbi službenici svakodnevno dolaze u kancelarije da popiju kafu sa kolegama Albacima, ali na poslu ne ostaju.

Ja sam lično razgovarao sa 90 odsto radnika koji ne dolaze na posao i rekli su mi da bi oni radili, ali ne mogu, jer Vlada Srbije preko bivšeg predsednika opštine P.V. vrši pritisak da ne rade u institucijama Kosova. Obećali su nam da će u ponedeljak doneti definitivnu odluku da li će se vratiti na posao ili ne. Ukoliko se ne vrate mi ćemo ih skinuti sa platnog spiska i dobiće otkaze. Dodatno utiče i podrška minsitra za KiM, Samardžića koji je pre četiri dana održao javan skup u objektu škole u selu Bostane/Bostanë gde im je obećao izgradnju srpske opštine, odnosno dao im je instrukcije o formiranju paralelnih institucija na teritoriji naše opštine.

R.M. zamenik predsednika u
SO Novo Brdo/Novoberdë
Intervju FHP-a, 4 april 2008.

Specifična je situacija sa srpskom opštinom Štrpce/Shtërpc. Nakon 17. februara 2008. godine službenici Srbi nastavili su da idu na posao, uglavnom neredovno, ali u glavnom odbijaju da pružaju usluge građanima. S druge strane, službenici Albanci na posao idu redovno i pružaju usluge svim građanima.

Oni Srbi koji su se vratili na posao, na primer u opštinama Kosovo Polje/Fushë Kosovë i Gnjilane/Gjilan, prvenstveno su se vratili u kancelarije za zajednice koje su smeštene u srpskim selima. Međutim, u slučaju Prištine/Prishtinë, Obilića/Obiliq ili Kamenice/Kamenicë, gotovo svi su se vratili na svoja radna mesta, koja se nalaze u zgradi opštine. Međutim, tamo gde su se Srbi vratili na posao, neke službe nisu nastavile da rade u punom kapacitetu, kao što je slučaj sa Kancelarijom za povratak opštine Priština/Prishtinë. Ipak, neki službenici te kancelarije, Albanci i Srbi, stalno posećuju povratnike:

Bez obzira na novonastalu situaciju, mi redovno posećujemo sve Srbe koji žive ovde u Prištini, pa i u ruralnim mestima. Porodice koje žive u Prištini uglavnom su stari ljudi i imaju potrebu za podrškom. Moje iskustvo tokom rada u Kancelarije za povratak jeste da većina raseljenih lica koji su odlučili da se vrate su veoma zainteresovani da dobiju negde posao i da bi sa zadovoljstvom prihvatili da rade za kosovske institucije. Oni nam kažu: "šta će mi kuća ako nemam posao i od čega da živim".

M.N. službenik Kancelarije za povratak u SO Priština/Prishtinë
Intervju FHP-a, 1 aprila 2008.

Ipak, jedan deo Srba nije ni napuštao posao. To važi za Srbe iz Mušnikova/Mushnikove, sela Srpski Babuš/Babushi i Sërbve i Banje/Banjë, koji su zaposleni u kancelarijama za zajednice smeštenim u tim selima.

Svih 65 Srba koji su pre proglašenja nezavisnosti radili u opštinskim institucijama Prištine/Prishtine, prvenstveno u Kancelariji za zajednice i Kancelariji za povratak koje se nalaze u Gračanici/Graçanicë, ali i zgradi ošptine u samoj Prištini/Prishtinë, vratili su se na posao. Svi Srbi koji su nekada radili u opštinskim institucijama Pećи/Pejë i Kline/Klinë i sada rade u tim službama. U Obiliću/Obiliq, od njih 11, 10 se vratilo na posao, a u Kamenicu/Kamenicë, od njih 48 vratilo se 45. Što se tiče Kosova Polja/Fushë Kosovë, u opštinske institucije vratile su se samo dve osobe od 19 koji su pre 17. februara radili u opštini, odnosno 5 od 15 koji su radili u Domu zdravlja u Kosovu Polju/Fushë Kosovë, ali i oni na poslu ostaju vrlo kratko. Slična je situacija i u Gnjilanu/Gjilan. Pre poglašenja nezavisnosti njih 40 je radilo u opštinskim institucijama: 13 ih je radilo u Kancelariji za zajednice koja se nalazi u selu Gornje Kusce/Kufcë e Epërme, dok je ostalih 27 radilo u administraciji u opštini u gradu. Posle 17. februara 2008. svi zaposleni su se vratili u Kancelariju za zajednice, dok se samo dvoje Srba vratilo u opštinske institucije koje se nalaze u gradu.

Ja radim i dalje u Kancelariji za zajednice u selu Mušnikovo/Mushnikovë. Nisam prestajao da radim, niti ću da prestanem. Neka vodi rat oni koji hoće da ratuju - ja neću. Dvojica Srba iz našeg sela su bili pozvani ex officio da učestvuju u radu Skupštine opštine Prizren i da tamo zastupaju interese srpske zajednice. Oni i dalje odlaze na te sastanke, kada god ih pozovu.

T.V., Srbin iz sela Mušnikovo/Mushnikovë
Intervju FHP-a, 11. aprila 2008.

Telefonom smo razgovarali sa njima i rekli su nam da ne dolaze na posao jer se ne osećaju sigurno. Činjenično stanje ukazuje drugačije, jer je opština angažovala mini bus koji je od početka prevozio zaposlene Srbe do posla i vraćao ih kući u selima Šilovo/Shillovë, Gornje Kusce/Kufce e Epërme, Koretiša/Koretishë, Makreš/Makresh, dok jednom radniku iz sela Livoč opština je plaćala taxi. Ostali građani srpske nacionalnosti i dalje dolaze zbog svojih potreba u opštinu kao i pre 17. februara 2008. što je dodatni argumenat koji ne ide u prilog argumentaciji zaposlenih Srba u opštini Gnjilane koji, po mom mišljenu, imaju problem sa prihvatanjem realnosti. Opština još nije preduzela nikakve mere prema Srbima koji ne dolaze na posao jer je ovo političko pitanje. Oni su i dalje na našim platnim spiskovima.

S.O. šef administracije i ljudskih resursa u Skupštini opštine Gnjilane/Gjilan
Intervju FHP-a, 2. aprila 2008.

U Kancelariji za zajednice rade 7 službenika, i svi su iz redova srpske zajednice. Oni rade i dalje. Nema nijedan slučaj da je neko prestao da radi posle 17 februara 2008 godine. Šef te kancelarije dolazi redovno na sastanke u opštinu, čak dolazi svojim kolima i nema nikakvih problema. Prošli put kada smo se videli on mi je stavio do znanja da na njega i njegove saradnike u Kancelariji za zajednice nekih pojedinci na osnovu naloga Vlade Srbije vrše pritisak. On mi je rekao da će oni nastaviti da rade za kosovske institucije.

F.B. službenik u Kancelariji za povratak u Skupštini opštine Srbica/Skenderaj
Intervju FHP-a, 11. aprila 2008.

3.5.3. Situacija nakon proglašenja nezavisnosti Kosova – centralne kosovske institucije i javna preduzeća

Pre proglašenja nezavisnosti u KPS radilo je ukupno 7119 policajaca, od kojih ih je 710 ili 9.97% bilo iz redova srpske zajednice. Nakon proglašenja nezavisnosti 296 Srba policajaca odmah je počelo bojkot, izjavivši da ne žele da se stave pod komandu KPS, već samo pod komandu UNMIK. Nakon toga, njih četvorica su se vratila na posao, dok je

su 292 nastavila da štrajkuju. Specifična situacija dogodila se sa policajcima u severnom Kosovu, u opštinama severna Mitrovica/Mitrovicë, Zvečan/Zvecan, Zubin Potok/Zubin Potok i Leposavić/Leposaviq, gde se neposredno pre proglašenja nezavisnosti započelo s transformacijom i prelaskom komande sa UNMIK-a na KPS. Kako se ovaj transfer nije dogodio, a u međuvremenu je došlo do proglašenja nezavisnosti, ne zna se kako će se transfer završiti. Da bi se obezbedilo da Srbi ostanu u KPS, nakon proglašenja nezavisnosti ponuđene su im dodatne mere obezbeđenja, ako se neko od policajaca plaši. Međutim, Srbi su to odbili.

Pre 17. februara 2008. u *Železnicama Kosova* radio je 41 Srbin. Međutim, 3. marta 2008. *Železnice Srbije* uzurpirale su kompletnu infrastrukturu *Železnica Kosova* u severnom delu Kosova, a 19 Srba odlučilo je da više ne radi za *Železnice Kosova* i stavilo se na raspolaganje *Železnicama Srbije*. Uzurpiranje železničke infrastrukture uticalo je na prestanak sa radom „Voza slobode kretanja".

Nakon proglašenja nezavisnosti, od 154 Srba koji su radili u Kosovskoj popravnoj službi, njih 82 su prestala da rade. Ministarka pravde u Vladi Kosova Nekibe Keljmendi/Nekibe Kelmendi je pre proglašenja nezavisnosti pokušala da ubedi Srbe koji rade u ovoj instituciji da ostanu da rade. Srbi su se tom prilikom načelno složili. Međutim, nakon pritisaka Vlade Srbije, napustili su službu. Ministarka pravde je u više navrata i nakon njihovog napuštanja pokušavala Srbe da vrati na posao, ali u tome nije imala uspeha.[7]

U UNMIK carini, od 58 zaposlenih Srba, njih 49 prestalo je da radi.

Što se tiče KEK, PTK i *Aerodroma Priština/Prishtine*, svi Srbi koji rade u ovim javnim institucijama nakon proglašenje nezavisnosti nastavili su da rade na svojm radni mestima: 28 u KEK, 41 u PTK i petorica na aerodrumu.

3.5.3.1. Mere institucija

Kosovske institucije primenile su slične mere prema onim Srbima koji se nakon 17. februara nisu vratili na posao. Uglavnom su svi suspendovani i do odluke drugostepenog organa (60 dana od suspendovanja), dobijaće platu od 50% do 100%: KPS će davati punu platu[8], Kosovska popravna služba 70%[9], *Železnice Kosova* 50%[10]

Po odluci UNMIK carina, svi suspendovani dobili su punu februarsku platu, ali nakon 1. marta nikom se neće isplaćivati dnevnice za dane kada nisu dolazili na posao.[11]

3.6. Informisanje

Srbi se informišu uglavnom preko RTS-a i programa RTK na srpskom jeziku *Nedeljni kolaž,* koji se emituje nedeljom u 12.30 i vesti na srpskom koje se emituju od ponedeljka do subote od 19.00 do 19.15. Pripadnici ove etničke zajednice smatraju da je diskriminatorno što oni plaćaju isti iznos za pretplatu RTK kao i Albanci, kada postoji samo toliko emisija na srpskom. Problem u vezi s plaćanjem pretplate naročito imaju meštani Mušnikova/Mushnikovë koji nemaju signal PTK, a moraju da plaćaju. U nekim sredinama, kao u Plemetini/Plemetinë, postoje lokalne radio stanice koje emituju program na srpskom. Srbi generalno nemaju nikakve informacije o radnim mestima i aktivnostima opštine, niti su za to zainteresovani, sa izuzetkom Srba iz Mušnikova/Mushnikovë. Štampu uglavnom niko ne čita, dok internet kao medij koristi veoma mali broj Srba i to prvenstveno oni koji žive u gradskim sredinama. Neki Srbi koji razumeju albanski prate TV kanale na albanskom poput RTV 21, KOHA TV i RTK.

3.7. Kršenje prava tokom privatizacije društvenih kompanija na Kosovu

Do juna 1999. godine radila sam u hotelu Grand. Kada su se Albanci vratili nisam smela zbog stra-

7 R.H. načelnik Kosovske popravne službe, intervju FHP-a, 4. aprila 2008.
8 V.E. portparol KPS, intervju FHP-a, 26 marta 2008.
9 R.H. načelnik Kosovske popravne službe, intervju FHP-a, 4. aprila 2008
10 R.M. rukovodilac ljudskih resursa Železnica Kosova, intervju FHP-s, 1. aprila 2008.
11 B.K. službenik sektora za ljudske resorse u carini, intervju FHP-a, 15. aprila 2008.

ha da se javim na posao. Čula sam od kolega koji žive u Srbiji da je firma privatizovana, kao i iz srpskih medija. Tada smo angažovali jednog advokata koji će u naše ime tražiti procenat od prodaje za radnike koji su radili u toj firmi. Nama su rekli da nemamo pravo na procenat, što nije istina, tako da smo odlučili da sudskim putem ostvarimo to svoje pravo.

M. K. Srpkinja iz Prištine/Prishtinë
Intervju FHP-a, 21. februara 2008.

4. Romi

4.1. Sloboda kretanja

U opštinama u kojima je FHP – Kosovo sprovodio istaživanje, Romi generalno imaju slobodu kretanja, osim u Plemetini/Plemetinë, gde se nalaze u istom položaju kao i Srbi iz ovog sela. Do proglašenja nezavisnosti Kosova Romi iz Plementine/Plemetinë gotovo isključivo su koristili «Voz slobode kretanja» da bi se prevezli, iz bezbednosnih razloga, ali i iz socijalnih razloga, pošto je karta bila jeftina, a svi Romi iz ovog sela su socijalno ugroženi slučajevi. Nakon proglašenja nezavisnosti, jedino su im ostale skuplje mogućnosti za prevoz, kao što su taksi prevoznici, privatni autobusi koje voze Srbi ili njihovi automobili, ukoliko ih imaju. Prestanak saobraćanja «Voza slobode kretanja» prvenstveno pogađa bolesne Rome.

Već petu godinu vodim ćerku Valentinu koja je 1987. godište na dijalizu severnu Mitrovicu. Obavezna je da na dijalizu ide tri puta nedeljno, a preti opasnost da u potpunosti otkaže i drugi bubreg. Zadnje tri godine išli smo vozom koji je bio siguran i jeftin, a mi smo jako siromašni. Plaćali smo kartu do Zvečana/Zveçan pa smo taxijem išli do bolnice u severnoj Mitrovici/Mitrovicë. Od kada voz ne saobraća, Valentinu u severnu Mitrovicu/Mitrovicë voze ambulantna kola iz Prilužja. Njihova usluga je besplatna, ali smo imali problema dok nismo našli ta ambulantna kola, a u tom periodu voz nije radio.

M.K. Rom iz Plemetine/Plemetinë
Intervju FHP-a, 2. aprila 2008.

Ostali Romi, kao i Romi povratnici u kvart Avdulah Preševa/Abdullah Presheva u Gnjilanu/Gjilan koriste javni prevoz da bi se prevozili po čitavom Kosovu.

Ja se služim javnim prevozom da bih otišao u Prištinu/Prishtinë i Kosovo Polje/Fushë Kosovë. Čekam autobus, plaćam kartu i sve je u redu. Nikad nisam imao problema sa drugim putnicima niti me je neko ikada vređao. Mene je lako prepoznati da sam Rom, ali do sada nisam imao neki problem zbog svoje nacionalne pripadnosti.

S.Q. Rom iz Gnjilana/Gjilan
Intervju FHP-a, 19. januara 2008.

4.2. Primena Zakona o upotrebi jezika u institucijama

U komunikaciji s opštinskim službenicima Romi se služe srpskim ili albanskim, pošto ni u jednoj opštini na Kosovu romski nije službeni jezik, a službenici ne govore romski. Informacije na oglasnim tablama opština nisu na romskom, niti je i jedan natpis opštinskih institucija ili računi javnih preduzeća na ovom jeziku. Jedino u opštini Priština/Prihsitnë postoji mogućnost da se Romi obraćaju službenicima na svom jeziku pošto romski ima status jezika u upotrebi. Romi imaju slobodan pristup svim institucijama na Kosovu i službenicima se obraćaju ili na albanskom ili na srpskom. Pripadnici ove etničke zajednice svu dokumentaciju dobijaju na jednom od ova dva jezika. Romi koji žive u Kosovu Polju/Fushë Kosovë tvrde da ukoliko se službenicima Albancima obraćaju na albanskom, brže završavaju svoje poslove u opštini. Pripadnici ove etničke zajednice nisu zadovoljni ni aktivnošću njihovih predstavnika u opštinama. Između ostalog, ovo se odnosi i na predstavnika Roma u opštini južna Mitrovica/Mitrovicë.

4.3. Pravo na obrazovanje

Romi se obrazuju u školskim institucijama u nadležnosti Vlade Kosova i Vlade Srbije, međutim, ni u jednoj školi nastava nije organizovana na romskom jeziku. Jedino je u srpskim školama Romima omogućeno da uče romski kao izborni predmet, dok slična aktivnost nije organizovana u školama u nadležnosti Vlade Kosova. Generalno, Romi se češće obrazuju na srpskom nego na albanskom jeziku. Takva je situacija u opštini Gnjilane/Gjilan, Obilić/Obiliq, u južnoj i severnoj Mitrovici/Mitrovicë itd. Konkretno, oko 90% Roma koji žive u opštini Kosovo Polje/Fushë Kosovë pohađa nastavu u srpskim školama. Ponegde Romi pohađaju nastavu na bosanskom jeziku.

Četrdeset i tri deteta Roma i Aškalija iz romskog naselja u južnoj Mitrovici/Mitrovicë idu u srpske škole u severnoj Mitrovici/Mitrovicë. Po njih je organizovano dolazio kombi, ali od sredine februara kombi ne dolazi pošto je pokvaren. Postojala je incijativa UNICEF-a i Direktorata za obrazovanje opštine Mitrovica/Mitrovicë da deca Roma i Aškalija počnu da idu u škole u južnoj Mitrovici/Mitrovicë, ali je ta inicijativa je propala.

Nakon našeg povratka u mahalu avgusta 2007. ljudi iz opštine rekli su nam da će deca dobiti školska sredstva i udžbenike preko UNICEF-a besplatno ukoliko ih upišemo u škole u južnom delu Mitrovice/Mitrovicë, gde bi učili na albanskom jeziku. Pristali smo. Napravljen je spisak, ali nikakve pomoći nismo videli tako da su deca nastavila da idu na sever. Krajem septembra 2007. obišli su nas iz UNICEF-a i pitali da li su deca počela da idu u škole u južnoj Mitrovici/Mitrovicë, jer su oni već poslali jedan deo pomoći. Odgovor na ovu zavrzlamu još nismo dobili.

Ć.G. Rom iz južne Mitrovice/Mitrovicë
Intervju FHP-a, 12. februara 2008.

4.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Romi podjednako koriste usluge paralelnih zdravstvenih institucija Vlade Srbije i domova zdravlja u nadležnosti Vlade Kosova. U svim ambulantama lekari se korektno ponašaju prema pripadnicima ove etničke zajednice. Ipak, prvenstveno zbog siromaštva Romi odlaze u srpske ambulante, jer se tamo ne plaća participacija za pregled. Dešava se da službenici Doma zdravlja u Gnjilanu/Gjilan Romima koji su socijalno ugroženi ne naplaćuju participaciju. U mestima gde se Romi plaše za svoju bezbednost, isključivo idu u srpske ambulante. U nekim albanskim sredinama kao što je *Romska mahala* u južnoj Mitrovici/Mitrovicë, Romi nemaju stalne medicinske usluge. U mahali postoji ambulanta u kojoj rade tri tehničara Albanca. U ambulantu dva puta nedeljno dolazi lekar Albanac. Romi sa njima komuniciraju na albanskom. Radno vreme ambulante je od 7.00 do 14.00, dok je vikendom zatvorena.[12]

4.5. Pravo na zapošljavanje

Romi su uglavnom nezaposleni i oni su socijalni ugroženi. Nakon završetka rata u junu 1999. godine mali broj Roma vratio se na svoja radna mesta. Oni koji su zaposleni, uglavnom se bave pomoćnim zanimanjima ili rade u javnim preduzećima za čistoću gradova. Generalno, Romi smatraju da nije istina da nema Roma koji su kvalifikovani za odgovornija radna mesta. Razlog zašto se pripadnici ove etničke zajednice bave ovom vrstom poslova je diskriminatorne prirode. Na primer, nijedan Rom ili Aškalija u južnoj Mitrovici/Mitrovicë nije zaposlen u kosovskim institucijama. Njih 10 radi u fabrici testenina *Žitopromet*. Takođe, Vlada Kosova nije podržala projekat Roma i Aškalija iz ovog naselja za otvaranje fabrike za preradu drveta u kojoj je trebalo da radi 40 osoba, kao i za projekat stočne farme. Romi i Aškalije nisu dobili obrazloženje zašto se neće finansirati nijedan od ovih projekata.[13] U opštini Kosovo Polje/Fushë Kosovë trenutno su zaposlena samo dva pripadnika romske nacionalnosti: jedan radi u opštini, a drugi u srpskoj ambulanti u selu Ugljare/Uglar.

Oko 60 romskih porodica su socijalni slučajevi, dok ostali svoju egzistenciju nalaze prevrćući kontejnere i deponije smeća. Više puta sam čuo da Romi nisu zastupljeni u institucijama i javnim preduzećima jer nisu kvalifikovani. Nije istina da Romi nisu kvalifikovani, jer ima dosta onih koji su završili srednju školu. U ovom smislu dosta nam je od pomoći bio projekat ubrzane nastave tako da se u školske klupe vratilo dosta dece koji su napustili školu iz ekonomskih razloga. Zbog nemogućnosti zapošljavanja u zadnja dva meseca 4 porodice sa ukupno 25 članova napustili su Kosovo. Dve porodice su prodale svoje imanje tako da se ovaj trend neće zaustaviti ako se nastavi da se romska zajednica ignoriše u ovom smislu.

M.B. Rom iz Kosova Polja/Fushë Kosovë
Intervju FHP-a, 21. februar 2008.

Napravili su nam kuće u kojima nema uslova za život, ali nisu mislili na zapošljavanje povratnika. Ukoliko se nastavi ovakva situacija, svi ćemo na-

12 Ć.G. Rom , FHP Intervju, 14 februar 2008
13 Ć.G. Rom , FHP Intervju, 14 februar 2008

pustiti romsku mahalu. Obećavali su nam brda i doline, jer su hteli samo da nas vrate. U deklaraciji o povratku stoji da ćemo dobijati godinu dana humanitarnu pomoć, a dobijalo smo je svega tri meseca. Takođe stoji da ne moramo da plaćamo režije sve dok se neko iz porodice ne zaposli, ali računi nam i dalje stižu. Svih 65 porodica aplicirale su da ne plaćaju struju, jer su socijalni slučaj. Na računima imena i prezimena napisanu su na albanskom jeziku Restrikcije su svakodnevne tako da više nemamo struju nego što je imamo. Generalno gledajući, bilo nam je bolje u kampovima u severnoj Mitrovici.

Ć.G. Rom iz južne Mitrovice/Mitrovicë
Intervju FHP-a, 12. februara 2008.

4.5.1. Situacija nakon proglašenja nezavisnosti Kosova

Jedan Rom koji je bio zaposlen u opštini Novo Brdo/Novobërdë solidarisao se sa Srbima, i on se nakon proglašenja nezavisnosti Kosova nije vratio na posao. Sve mere koje je opštinsko rukovodstvo preduzelo prema Srbima koji bojkotuju posao, primenjuju se i na ovog Roma.

4.6. Informisanje

Romi generalno nisu zadovoljni informisanjem. Oni se prvenstveno informišu preko programa RTK na romskom *Yekipe* koji se emituje jednom nedeljno, četvrtkom u 17.15. Informativne emisije na romskom se ne emituju. Iz tog razloga Romi se žale što oni plaćaju istu pretplatu kao i pripadnici drugih etničkih zajednica. Romi se, takođe, informišu i preko Javnog servisa RTK na albanskom, kablovske RTS, kao i lokalnih televizija na srpskom i albanskom: na primer u Gnjilanu/Gjilan prate TV *Vali* na albanskom, u severnoj Mitrovici/Mitrovicë Radio *Kiss* koji jednom nedeljno u trajanju od 30 minuta emituje emisiju na romskom jeziku, kao i srpsku televiziju *Most* koja jednom nedeljno u trajanju od 90 minuta emituje emisiju na romskom. Informacije o radu opštine i drugih kosovskih institucija u južnoj Mitrovici/Mitrovicë, Romi i Aškalije ne dobijaju preko Radia *Kiss* ili TV *Most*, jer su one osnovane u severnom delu grada.

5. Turci

5.1. Sloboda kretanja

Pripadnici turske zajednice su u potpunosti integrisani u kosovsko društvo i imaju potpunu slobodu kretanja. Njihova integracija olakšana je time što gotovo svi Turci govore albanski i što veliki broj Albanaca govori turski.

5.2. Primena Zakona o upotrebi jezika u institucijama

U opštinama Prizren/Prizren, Gnjilane/Gjilan i južna Mitrovica/Mitrovicë turski jezik je, pored albanskog i srpskog, takođe proglašen za službeni jezik. Turski jezik je službeni i u pilot opštini Mamuša/Mamushë. U Mamuši/Mamushë, Turci sve dokumente dobijaju na turskom, dok se ponekad dešava da u Prizrenu/Prizren Turci dobiju dokument na albanskom. U Mamuši/Mamushë, Turci u periodu od 1999 – 2001. godine nisu želeli da se registruju iz protesta što prilikom ispisivanja njihovih imena na službenim opštinskim dokumetima i u ličnim dokumentima nisu primenjivana gramatička i pravopisna pravila turskog jezika. To je ispravljeno 2001. godine. Zakon o upotrebi jezika se u Gnjilanu/Gjilan gotovo uopšte ne primenjuje u odnosu na tursku zajednicu, iako je turski službeni jezik opštine. Naime, dokumentacija može da se dobije samo na albanskom i na srpskom, a prevodilac za turski još uvek nije zaposlen. Imena Turaka na dokumentima napisana su u skladu s pravopisom albanskog jezika, a službenici opštine ne znaju turski, tako da su Turci primorani da sa njima razgovaraju na albanskom.

Dokumentacija i formulari za osnivanje firmi napravljeni su u Centru za registraciju biznisa koji se nalazi u Prištini/Prishtinë. Ova dokumentacija je na albanskom. Međutim, formulari za oporezivanje koje sastavlja opština Prizren/Prizren na albanskom su, na srpskom i na turskom.

Ja imam posao sa buticima u Prizrenu i u Prištini. Sva dokumentacija je na albanskom jeziku. Formulari za registraciju biznisa i plaćanje poreza su samo na albanskom jeziku. Samo je zahtev za plaćanje godišnje opštinske takse napisan na albanskom, srpskom i turskom jeziku. Ovaj dokument priprema opštinski Direktorat za ekonomiju i finansije, Sektor javnih prihoda Skupštine opšti-

ne Prizren. Svu proceduru oko registracije biznisa i oko poreza obavljam na albanskom jeziku.

P.K. Turkinja iz Prizrena/Prizren
Intervju FHP-a, 20. januara 2008.

U svim regionima i opštinama gde žive Turci, čak i u opštinama gde je turski službeni jezik, javna preduzeća izdaju dokumentaciju na srpskom i albanskom ili samo na albanskom, a ponegde i na engleskom.

Dom zdravlja dokumentaciju izdaje na turskom. Problem smo imali sa PTK koji nije hteo da na tabli na ulazu u zgradu stavi natpis i na turskom jeziku, tako da im nismo dozvolili da se ta tabla okači. Takođe, dve godine smo odbijali da se registrujemo, jer nisu hteli da naša imena u ličnom dokumentima napišu u skladu sa pravopisom turskog jezika. Na kraju su popustili, ali KEK, PTK, Vodovod i svako drugo javno preduzeće koje pruža usluge u Mamuši/Mamushë na svojim računima ne poštuje pravopis turskog jezika kada ispisuju naša imena i prezimena.

R.K. Turčin iz Mamuše/Mamushë
Intervju FHP-a, 20. januara 2008.

Kada je počela registracija 2001 godine mi smo skrenuli pažnju OSCE-u na nepravilno pisanje imena pripadnika turske zajednice, tako da su oni reagovali i ispravili počinjene greške. Danas službenici ponovo prave iste greške. Mi im uvek skrećemo pažnju na ovaj problem, ali dobijamo odgovor da se to događa zbog tehničkih problema i oni tu ne mogu ništa, što nije tačno. Kulminacija nepoštovanja prava desila se za vreme zadnjih skupštinskih i lokalnih izbora kada u našem gradu niti jedna jedina informacija o izborima nije bila na turskom. Čak ni glasački listići nisu bili na turskom, kao ni uputstva za glasanje. U gradu ne možete da vidite oglase, informacije, obaveštenja ili pozive na turskom.

N.G, Turkinja iz Gnjilana/Gjilan
Intervju FHP-a, 15. februara 2008.

5.3. Pravo na obrazovanje

Turci prate nastavu u školama u nadležnosti Vlade Kosova na turskom jeziku. Najveći problem u školovanju na turskom je nedostatak udžbenika, kao i stručne literature: dok su neki udžbenici za osnovne škole odštampani (za I, II, VI, VII i IX razred), još nijedan udžbenik nije uređen za nastavu na turskom u srednjim školama, kao ni na onim univerzitetima gde se obrazovanje može dobiti na turskom. U Prizrenu/Prizren, Gnjilanu/Gjilan, Mamuši/Mamushë i u Prištini/Prishtinë postoje osnovne i srednje škole, a u Prizrenu/Prizren i Prištini/Prishtine fakulteti u kojima se može dobiti obrazovanje na turskom jeziku. Turska dodeljuje stipendije i omogućava jednom broju Turaka sa Kosova da studiraju na tamošnjim univerzitetima, a Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju Kosova (MONT Kosova) za određeni broj studenata Turaka koji bi pratili nastavu na prištinskom univerzitetu na albanskom obezbeđuje stipendije. Ovi Turci prvo treba da završe kurs albanskog.

5.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Turci posećuju domove zdravlja u nadležnosti Vlade Kosova. Lekarima Albancima obraćaju se na albanskom, a Turcima na turskom. Međutim, nijedna informacija u ovim institucijama nije na turskom jeziku, osim u Mamuši/Mamushë.

5.5. Pravo na zapošljavanje

Mali broj Turaka zaposlen je u kosovskim institucijama i u javnim preduzećima na Kosovu. Konkretno, ukupno su četiri pripadnika turske zajednice zaposlena u Skupštini opštine Gnjilane/Gjilan. Turci su uglavnom privatnici i zaposleni su u objektima koje drže Turci.

5.6. Informisanje

Turci se informišu putem programa vesti RTK na turskom jeziku koji se emituje šest puta nedeljno, od ponedeljka do subote u trajanju od po 15 minuta, i putem zabavne emisije *Mozaik* koja se emituje jednom nedeljno, subotom u 12.00, u trajanju od 60 minuta. Turci u Gnjilanu/Gjilan prate i neke lokalne medije koji takođe emituju program na turskom. U regionu Prizrena/Prizren Turci informacije na turskom jeziku dobijaju i preko nedeljnog magazina *Yeni Donem* i preko istoimene lokalne televizije. S obzirom da razumeju albanski, Turci prate i medije na albanskom jeziku.

6. Goranci i Bošnjaci

6.1. Sloboda kretanja

Pripadnici obe etničke zajednice imaju slobodu kretanja na čitavoj teritoriji Kosova i uglavnom

su integrisani u kosovsko društvo. Na to je uticala i činjenica da mnogi Goranci i Bošnjaci znaju albanski jezik. Ipak, sporadično se događaju incidenti koji ugrožavaju bezbednost Bošnjaka. To se prvenstveno dešava na severnom Kosovu gde su većina Srbi. Konkretno, 17. novembra 2007. godine, tokom poslednjih parlamentarnih izbora na Kosovu, lokalni Srbi nisu dozvolili Bošnjacima iz sela Rvatska/Rëvatskë i Kaljin/Kalin i Bošnjacima iz Bošnjačke mahale/Mahalla e Boshnjakëve da u severnoj Mitrovici/Mitrovicë priđu glasačkom mestu. Ovi Bošnjaci glasali su na improvizovanim glasačkim mestima koje je obezbedio OEBS.[14]

Pretnje ni danas ne prestaju jer se gradi džamija u selu Rvatska/Rëvatskë koju danonoćno čuvaju Bošnjaci jer su dobili pretnje od lokalnih Srba da će je upaliti i srušiti.

N. U. Bošnjak iz Mitrovice/Mitrovicë
Inervju FHP-a, 24. januar 2008.

6.2. Primena Zakona o upotrebi jezika u institucijama[15]

Bošnjaci i Goranci ne koriste usluge Kancelarija za zajednice, već direktno sve svoje administrativne poslove obavljaju u kosovskim institucijama. Što se tiče poštovanja odredbi Zakona o upotrebi jezika, situacija nije zadovoljavajuća, mada se u komunikaciji sa službenicima svih institucija oni koriste bosanskim ili srpskim jezikom. U slučaju da službenici ne znaju srpski/bosanski, onda se po potrebi poziva službeni prevodilac.

U pogledu poštovanja Zakona o upotrebi jezika u institucijama, situacija je mnogo bolja u opštini Istok/Istog u kojoj dokumente podižu Bošnjaci iz Dobruše/Dobrushe i u severnoj Mitrovici/Mitrovice, nego u južoj Mitrovici/Mitrovice i Dragašu/Dragash. U instituciji UNMIK-a koja funkcioniše kao opština u severnoj Mitrovici/Mitrovice, kao i u Istoku/Istog Bošnjaci dobijaju dokumente na bosanskom, u skladu s pravilima tog jezika, a informacije na oglasnim tablama su takođe na bosanskom. U opštini Dragaš/Dragash takođe se izdaje dokumentacija na bosanskom. Međutim, u južnoj Mitrovici/Mitrovicë dokumenta koja Bošnjaci dobijaju na svom jeziku nisu u skladu s pravopisom bosanskog jezika. Često i ne dobijaju dokumenta na svom jeziku. U južnoj Mitrovici/Mitrovice i u Dragašu/Dragash sve informacije na oglasnoj tabli su na albanskom, iako je konkretno u Dragašu/Dragash bosanski službeni jezik opštine. Štaviše, u Domu zdravlja u Dragašu/Dragash u kojem se leče i gde rade Bošnjaci i Goranci, sva dokumentacija i zdravstveni kartoni su na albanskom.

Računi KEK-a i PTK koje dobijaju Bošnjaci i Goranci u Dragašu/Dragash su na albanskom i na srpskom/bosanskom, dok su računi ostalih javnih preduzeća samo na albanskom jeziku. Međutim, u južnoj Mitrovici/Mitrovice računi svih javnih preduzeća osim PTK i KEK-a su na albanskom jeziku. Imena Bošnjaka na tim računima napisana su u skladu s pravopisom albanskog jezika. Što se tiče ostalih institucija u južnom delu Mitrovice/Mitrovicë, najbolja je komunikacija sa Islamskom zajednicom. Sve informacije u ovoj instituciji su napisane i na bosanskom jeziku. Dokumentacija koju Bošnjaci dobijaju iz Islamske zajednice takođe je na bosanskom, napisana u skladu s pravopisom i gramatikom bosanskog jezika.

Bošnjačka zajednica u Mitrovici/Mitrovicë nije zadovoljna radom predstavnika manjina u opštinskoj i centralnoj vlasti.

Kada su u pitanju predstavnici manjinskih zajednica u opštini Mitrovica smatram da ne obavljaju poslove u skladu sa obavezama koje su preuzeli. Tako da smo u Bošnjačkoj mahali zajedno sa ostalim predstavnicima manjinskih zajednica formirali Komitet za zajednice koji je respektovaniji od Kancelarije za zajednice koja drži monopol nad konkursima, tj. slobodnim radim mestima u opštini, jer uvek završavaju u njihovim fiokama. Mi nemamo nikakvih saznanja da je opština raspisala bilo kakav konkurs za slobodna radna mesta.

N. U. Bošnjak iz Mitrovice/Mitrovicë
Inervju FHP-a, 24. januar 2008.

6.3. Pravo na obrazovanje

Bošnjaci i manji deo Goranaca obrazuju se u institucijama u nadležnosti Vlade Kosova i pohađaju nastavu na bosanskom jeziku, dok većina Gorana-

14 N.U, bošnjak iz Mitrovice/Mitrovcicë, FHP Intervju, 24 Januara 2008
15 Važno je istaći da službenici institucija na Kosovu, čak i sami Bošnjaci, ne prave razliku između bošnjačkog i srpskog jezika.

ca svoju decu šalje u srpske škole, gde se obrazuju na srpskom jeziku. U gotovo svim gradovima gde žive Bošnjaci postoje osnovne i srednje škole gde mogu da se obrazuju na svom jeziku, kao, na primer, u Dragašu/Dragash, Pećи/Pejë ili Prištini/Prishtinë. U selima kao što su, između ostalih, Dobruša/Dobrushe ili Vitomirica/Vitomirice, nastava se odvija samo u osnovnim školama. Što se tiče visokoškolskih ustanova, od onih koje su u nadležnosti Vlade Kosova, Bošnjaci mogu da pohađaju Učiteljski fakultet u Prizrenu/Prizren, kao i Fakultet primenjenog biznisa u Pećи/Pejë, gde je nastava organizovana i na bosanskom. Što se tiče privatnih fakulteta, na privatnom fakultetu AAB u Prištini/Prishtinë, nastava se odvija i na bosanskom. U ovoj instituciji se Zakon o upotrebi jezika u potpunosti primenjuje. Sva dokumentacija, obaveštenja, ugovori, predavanja i literatura su i na bosanskom jeziku. Drugačija situacija je na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren, gde je sva dokumentacija samo na albanskom.

6.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Bošnjaci i Goranci zdravstvenu negu bez problema dobijaju i u domovima zdravlja u nadležnosti Vlade Kosova i Vlade Srbije i sa svima komuniciraju na svom jeziku.

6.5. Pravo na zapošljavanje

Kao i ostale manjinske zajednice, ni Bošnjaci nisu zadovoljni svojom zastupljenošću u institucijama Kosova. U Mitrovici/Mitrovicë je samo 16 Bošnjaka zaposleno u opštini koja se nalazi na južnom delu grada, dok njih pet radi u UNMIK administraciji, koja se nalazi u severnoj Mitrovici/Mitrovicë. Nema podataka o tačnom broju zaposlenih Bošnjaka u javnim preduzećima pošto rukovodstvo ovih institucija nije želelo da predstavnicima Bošnjaka dostavi broj zaposlenih pripadnika manjina. Troje Bošnjaka iz sela Dobruša/Dobrushë zaposleno je u KPS, šestoro u opštini Istok/Istog i jedan u Domu zdravlja u Istoku/Istog. Bošnjaci su zaposleni i u školama gde se nastava odvija na bosanskom. Što se tiče Goranaca, oni su uglavnom zaposleni u svojim privatnim firmama, mada ih ima i u institucijama u nadležnosti Vlade Kosova i Vlade Srbije. Bošnjaci se suočavaju i sa problemom da se neki Albanci predstavljaju kao Bošnjaci da bi dobili radna mesta koja treba da pripadnu Bošnjacima.[16]

Oko 100 Bošnjaka zvanično je zaposleno u KPS-u ali mi sumnjamo da se njih 40 lažno predstavlja kao Bošnjaci ... Hteo bih da naglasim da Albanci dolaze i traže od mene da im izdam, overim i potpišem potvrdu da su pripadnici bošnjačke zajednice, jer lakše se „snalaze" u evropskim zemljama. Takve malverzacije kategorički odbacujemo.

N. U. Bošnjak iz Mitrovice/Mitrovicë
Inervju FHP-a, 24. januar 2008.

6.5.1. Situacija nakon proglašenja nezavisnosti Kosova

Tri Bošnjaka od njih 17 zaposlenih u UNMIK carini solidarisala su se sa Srbima i do danas se nisu vratili na posao. Sve mere koje je ova centralna institucija preduzela prema Srbima koji bojkotuju posao, primenjuju se i na ove Bošnjake.

6.6. Informisanje

U mestima gde živi većina Bošnjaka i gotovo svi Goranci, kao što su opštine Dragaš/Dragash i Mitrovica/Mitrovicë, RTK nema signal, tako da pripadnici ove etničke zajednice ne mogu da prate program RTK na bosanskom/srpskom. Ipak, svi oni su u obavezi da plaćaju TV pretplatu. U Dragašu/Dragash i u Mitrovici/Mitrovicë Goranci i Bošnjaci mogu da se informišu preko kablovskog programa RTS-a. Jedini medij na Kosovu na kojem se emituje program na srpskom/bosanskom i na goranskom jeziku je dragaška lokalna radio stanica *Gora*. Građani Dragaša/Dragash ni na jednom mediju ne mogu da čuju informacije o otvaranju novih radnih mesta, čak ni u Dragašu/Dragash. Bošnjaci u Mitrovici/Mitrovicë informisali su se i preko RTV Mitrovica/Mitrovice. Na ovom mediju emitovan je program na bosanskom jeziku u trajanju od 60 minuta. Tom prilikom Bošnjaci su dobijali informacije o slobodnim radnim mestima i informacije o aktivnostima opštinskih i centralnih vlasti. Signal ove televizije ukinut je krajem 2007. godine. Građani sada gotovo da nemaju nikakve informacije o aktivnostima opštine. Pored RTS mogu da prate i srpsku TV *Most.*

16 N.U, bošnjak iz Mitrovice/Mitrovcicë, FHP Intervju, 24 Januara 2008

Oni Bošnjaci koji mogu da prate program RTK na bosanskom, kao na primer Bošnjaci iz Dobruše/Dobrushe, nisu zadovoljni kvalitetom ovog programa.

Svaku informaciju koju nam pošalju iz opštine mi objavljujemo. Problem je što nemamo radio signal u svim selima gde žive Goranci i Bošnjaci, tako da od 18 sela koja se nalaze u regionu Gora, mi se čujemo u 13. Dodatni problem su restrikcije zbog kojih nismo u mogućnosti da emitujemo program. Mi smo jedini mediji u ovoj opštini koji emituje na bosanskom jeziku informacije o aktuelnostima na Kosovu. Problem koji se i dalje „vuče" je plaćanje RTK pretplate u vrednosti od 3.5 eura za program koji mi nemamo pošto RTK nema signal u Gori. Po Zakonu o RTK onaj ko nema signal RTK nije obavezan da plaća i pretplatu, ali KEK ne mari za ovaj apsurd tako da na njihovim računima i dalje dolazi račun od 3.5 eura i za RTK. Većini nas koji nismo hteli da plaćamo pretplatu imala je problem, jer su nam isključivali struju. Problem se povećao nakon odluke da se za registraciju vozila mora pokazati plaćen račun za struju tako da su ljudi morali da plate i pretplatu za signal RTK koji nemaju.

N.T. Bošnjak, Dragaš/Dragash
Intervju FHP-a, 19. januara 2008.

7. Albanci

7.1. Sloboda kretanja

Albanci su manjina u južnom delu Kosova, u opštini Štrpce/Shtërpc, kao i u opštinama severnog Kosova, Leposavić/Leposaviq, Zvečan/Zvecan i Zubin Potok/Zubin Potok. U svim ovim opštinama Srbi su većinsko stanovništvo. U opštini Štrpce/Shterpce za Albance postoji potpuna sloboda kretanja, dok u opštinama severnog Kosova oni strahuju za svoju bezbednost. Najveće albansko selo u severnom delu Kosova je Čabra/Cabër, koje se nalazi u opštini Zubin Potok/Zubin Potok. Ostala sela u kojima Albanci žive nalaze se u opštini Leposavić/Leposaviq, i to Bistrica/Bistricë, Ceraje/Cerajë i Koštova/Koshtovë. Veliki broj meštana iz ovih sela iselio se u južnu Mitrovicu/Mitrovicë prvenstveno iz razloga bezbednosti i zbog osećaja besperspektivnosti. U opštine Leposavić/Leposaviq i Zubin Potok/Zubin Potok, kao i u opštinske sudove u ovim mestima odlaze vrlo retko, i to uvek u pratnji KPS i predstavnika Kancelarije za zajednice. Meštani Ceraje/Cerajë, Koštova/Koshtovë i Bistrice/Bistricë mogu četiri dana u nedelji, dva puta dnevno, organizovanim prevozom da idu do južne Mitrovice/Mitrovicë. Oni time nisu zadovoljni, jer je to nedovoljno da bi završili sve svoje poslove u gradu. Prevoz iz Čabre/Cabër do južne Mitrovice/Mitrovicë organizuje se svakodnevno, pet puta dnevno.

Situacija se u srpskim opštinama po pitanju bezbednosti nije značajnije promenila. Jedino je u selima severnog Kosova u kojima žive Albanci primetno veća koncentracija pripadnika KPS, UNMIK policije i KFOR. Albanci, meštani ovih sela tvrde da je to jedini razlog zašto se ne žale na bezbednost. Međutim, oni se žale da ih na magistralnom putu do Mitrovice/Mitrovicë provociraju prolaznici Srbi. Srbi znaju kojim se autobusom prevoze Albanci, jer nakon proglašenja nezavisnosti, minibus koji prevozi Albance iz ovih sela do Mitrovice/Mitrovicë ili Prištine/Prishtinë prati KPS ili UNMIK policija.

7.2. Primena Zakona o upotrebi jezika u institucijama

Postoji velika razlika u odnosima opštinskih institucija prema Albancima u Štrpcu/Shtërpc i u opštinama severnog dela Kosova. U Štrpcu/Shtërpc, Albanci sve dokumente dobijaju na svom jeziku, dok se u opštinama severnog Kosova dokumenta izdaju samo na srpskom. U izuzetnim slučajevima, ako stranka Albanac to izričito zahteva, dokument će biti na albanskom. U opštini Štrpce/Shtërpc funkcioniše služba za prevođenje, dok u opštinama na severu Kosova ovakve službe ne postoje, već po potrebi službenici Srbi traže od Albanaca koji su zaposleni u kancelarijama za zajednice ili od prevodioca UNMIK-a uslugu prevođenja. U opštinama Leposavić/Leposaviq i Zubin Potok/Zubin Potok sa službenicima mogu da razgovaraju samo na srpskom, jer službenici ne znaju nijedan drugi jezik. U opštinskim sudovima u ovim mestima Albanci se slobodno koriste svojim jezikom i po potrebi im usluge pruža zaposleni prevodilac.

Iako postoji kancelarija za registraciju, mi nikako ne možemo da dobijemo venčani list, kao ni potvrdu o vlasništvu. Opština ih ne izdaje za nas. Zbog toga što ne možemo da dobijemo potvrdu o vlasništvu, ne možemo da sklopimo ni kupoprodajni ugovor.

B.Z. Albanac iz sela Čabra/Çabër
Intervju FHP-a, 24. januara 2008.

U opštini Štrpce/Shtërpc, sve informacije na oglasnim tablama su i na srpskom i na albanskom, a u opštinama severnog Kosova samo na srpskom. Ipak, Albanci u opštini Štrpce/Shterpce najčešće uslugu traže od službenika Kancelarije za zajednice, koja se nalazi u mešovitom selu Drajkovce/Drajkofc. Razlog otvaranja te kancelarije je nedostatak prostorija u opštini Štrpce/Shterpcë, kao i činjenica da se Drajkovce/Drajkofc nalaze u blizini ostalih albanskih sela. Pored ove kancelarije otvorena je i matična služba, kao i Centar za civilnu registraciju. U selu Brod/Brod nalazi se i Kancelarija za socijalna pitanja. Što se tiče Albanaca na severu Kosova, oni isključivo koriste usluge kancelarija za zajednice i to prvenstveno iz razloga bezbednosti. Te kancelarije nalaze se u selima Čabra/Cabër i Bistrica/Bistricë i u njima rade samo Albanci.

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, Skupština opštine Leposavić/Leposaviq blokirala je budžet za manjinske zajednice. Pošto se u opštini nalazi i pečat, službenici Kancelarije za zajednice u Bistrici/Bistricë ne mogu da overe nijedan dokument. Oni to sada mogu da rade jedino u južnoj Mitrovici/Mitrovicë i u Prištini/Prishtinë. Slična je situacija i sa Kancelarijom za zajednice u Čabri/Caber.

Sva naša lična dokumenta kao i pečati ostali su blokirani u opštini Leposavić, kao i predviđen budžet za manjinsku zajednicu. Obraćao sam se nadležnim u UNMIK-u međutim oni ne reaguju, tj nisu zainteresovani da nam izađu u susret.

H.I. direktor Kancelarije za zajednice u Skupštini opštine Leposavić/Leposaviq

Intervju FHP-a, 9. aprila 2008.

7.3. Pravo na obrazovanje

Albanci isključivo idu u obrazovne institucije koje su u nadležnosti Vlade Kosova i nastavu pohađaju na albanskom. U opštini Štrpce/Shtërpc, škole na albanskom nalaze se u albanskim selima, kao na primer u selima Firaja/Firaje, Donja Bitinja/Biti e Ulet, Gornja Bitinja/Biti e Epërme itd. U albanskim selima u severnom Kosovu nalaze se samo osnovne škole, dok je najbliža srednja škola u južnoj Mitrovici/Mitrovicë. Da bi išla u srednju školu, deca ili putuju ili iznajmljuju stan ili stanuju kod svojih rođaka.

7.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Albanci isključivo koriste usluge zdravstvenih centara koji su u nadležnosti Vlade Kosova. U opštini Štrpce/Shtërpc, ambulanta se nalazi u albanskom selu Brod/Brod, kao i u mešovitom selu Drajkovce/Drajkofc. Ukoliko imaju većih zdravstvenih problema onda Albanci iz opštine Štrpce/Shtërpc odlaze u bolnicu u Uroševac/Ferizaj. Što se tiče albanskih sela u severnom delu Kosova, tamo jednom nedeljno dolazi lekar iz južne Mitrovice/Mitrovicë, a na ozbiljnije preglede meštani sela odlaze u bolnicu u južnu Mitrovicu/Mitrovicë.

7.5. Pravo na zapošljavanje

60% Albanaca u opštini Štrpce/Shtërpc su socijalno ugroženi, a u albanskim selima u severnom Kosovu takvih je 70%. U Skupštini opštine Štrpce/Shtërpc radi 27 Albanaca, 18 u KPS, troje u Javnom komunalnom preduzeću *Higijena*, trojica u centru KEK-a koji se nalazi u selu Firaja/Firaje, četvoro u ambulanti u selu Brod/Brod i osmoro u ambulanti u selu Drajkovce/Drejkofc. Mali broj Albanaca bavi se zemljoradnjom.

Od svih meštana sela Koštovo/Koshtovë, Ceraja/Ceraje i Bistrica/Bistricë, zaposleno je ukupno pet osoba u Kancelariji za zajednice u Bistrici/Bistricë, 10 osoba u osnovnoj školi u Bistrici/Bistricë, kao i jedna osoba u ambulanti. Tri osobe zaposlene su u KFOR-u kao čuvari antene koja se nalazi kod sela Ceraje/Cerajë. 11 meštana sela Čabra/Cabër zaposleno je u Skupštini opštine Zubin Potok/Zubin Potok, troje u KPS, dvoje u ambulanti i jedan u Vodovodu u južnoj Mitrovici/Mitrovicë.

7.5.1. Situacija nakon proglašenja nezavisnosti Kosova

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, Albanci zaposleni u opštini Štrpce/Shtërpc potpuno normalno odlaze na svoja radna mesta i bez problema obavljaju svoje obaveze. Međutim, što se tiče sela iz opština Zubin Potok/Zubin Potok i Leposavić/Leposaviq, službenici kancelarija za zajednice i kancelarija za civilnu registraciju u Čabri/Çabër i Bistrici/Bistricë, iz razloga bezbednosti ne odlaze na sastanke koji se organizuju u ovim opštinskim skupštinama.

7.6. Informisanje

Albanci prate programe Javnog servisa RTK i privatnih televizija na albanskom jeziku. Međutim, u opštini Štrpce/Shtërpc, kao i u selima severnog Kosova ne postoji TV signal RTK niti drugi mediji na albanskom jeziku, poput RTV 21 ili KOHA TV. Sada meštani sela u srpskim opštinama mogu da prate jedino srpske kanale koji se vide u ovim mestima.

Kad su u pitanju informacije mi smo u medijskom mraku jer nemamo TV signal, radio i novine na albanskom jeziku. Jedini medij je RTV Herc koja emituje program samo na srpskom jeziku. Internet caffe postoji samo u selu Firaje.

A.H. Albanac iz sela Drajkovac/Drejkofc
Intervju FHP-a, 5. februara 2008.

8. Stavovi poslanika iz manjinskih zajednica

8.1. Sloboda kretanja

Poslanici Turci i Egipćani ističu da pripadnici ove etničke zajednice imaju apsolutnu slobodu kretanja. Prvenstveni razlog uspešne integracije Turaka je činjenica da gotovo svi Turci govore albanski, a da dobar deo Albanaca zna turski, dok je Egipćanima maternji jezik albanski. Slično tvrde i poslanici Goranci, ali prvenstveno za opštinu Dragaš/Dragash. Međutim, oni su istakli da kada Goranci putuju van Dragaša/Dragash, oni putuju privatnim automobilima ili taksi prevozom čiji su vlasnici Goranci.

S druge strane Srbi poslanici smatraju da Srbi generalno nemaju slobodu kretanja, ali da većina od 120.000 Srba koji trenutno žive na Kosovu želi da se integriše u kosovsko društvo.

Šta se može reći o bezbednosti kad smo u situaciji u kojoj srpski seljak obrađuje njivu a policajac čuva ga puškom.

M.Š. Srbin, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

8.2. Primena Zakona o upotrebi jezika u institucijama

Poslanici Turci i Srbi nisu zadovoljni primenom Zakona o upotrebi jezika u Skupštini Kosova, ali iz različitih razloga. Tokom zasedanja Skupštine Kosova, poslanici Turci ne mogu da prate raspravu na svom maternjem jeziku, jer je prevod obezbeđen samo na albanski i srpski; imena poslanika Turaka na identifikacionim karticama u skupštini su napisana u skladu s pravopisom albanskog jezika; poslanici Turci tvrde da ni u Skupštini Kosova ni u ministarstvima Vlade Kosova nema prevodioca za turski jezik. Sa druge strane, Srbi dobijaju materijale na svojim jezicima, ali se žale zato što su na latinici a ne na ćirilici. Poslanici Bošnjaci zadovoljni su primenom ovog zakona u centralnim institucijama Kosova.

Turci naročito nisu zadovoljni primenom ovog zakona u opštinama gde je turski proglašen za zvaničan jezik, kao u slučaju Prizrena/Prizren i Gnjilana/Gjilan. Konkretno, logo opštine Prizren i dalje nije na turskom; opštinska dokumentacija nije u potpunosti prevedena na turski; tokom obavljanja poslova u opštini, Turci se službenicima uglavnom obraćaju na albanskom; neki poslanici Skupštine Kosova su se opštini obraćali pisanim putem na turskom, ali odgovor su dobijali na albanskom.[17] Takoreći svi poslanici Turci se slažu da je teško naći dobre prevodioce za turski, tako da se ne može očekivati da će se sva opštinska dokumentacija prevesti na ovaj jezik u razumnom roku. Romski ni u jednoj opštini nije službeni jezik. Oni se službenicima opština obraćaju ili na albanskom ili na srpskom i na tim jezicima dobijaju dokumenta. Romi naročito nisu zadovoljni uslugama kancelarija za zajednice, jer njihovi predstavnici ne zastupaju interese manjinskih zajednica, već interese političkih partija.

Goranci su zadovoljni uslugom službenika u opštini Dragaš/Dragash. U komunikaciji sa službenicima u opštini, većina Goranaca služi se srpskim/bosanskim jezikom. Službenici im se obraćaju na jeziku na kojem im se obrate stranke. Dokumentacija koju dobijaju je na srpskom/bosanskom i na

17 M.S. Turkinja, poslanica u Skupštini Kosova, intervju FHP-a, 25. januara 2008.

albanskom. Ista je situacija i u Domu zdravlja u Dragašu/Dragash, koji je u nadležnosti Vlade Kosova.

Poslanici Srbi nisu upoznati da li se u opštinama poštuju odredbe Zakona o upotrebi jezika.

U Prizrenu/Prizrenu, svi lekari Albanci govore i turski i u komunikaciji sa pacijentima Turcima služe se turskim. Bošnjaci, generalno, imaju drugačije iskustvo sa osobljem domova zdravlja širom Kosova. Stariji lekari znaju srpski/bosanski jezik, na tom jeziku i razgovaraju sa pacijentima Bošnjacima i sve dijagnoze pišu na albanskom i na srpskom/bosanskom. Međutim, mlađi lekari dijagnoze pišu samo na albanskom. Dešava se i da Albanci lekari nevoljno razgovaraju na srpskom/bosanskom jeziku.

Ja sam otišao u bolnicu u Prištinu kod jednog dobrog lekara Albanca, kojeg lično poznajem. On zna srpski i sa mnom je komunicirao na srpskom jeziku, ali zamislite šta mi je rekao: "sada ja govorim na vašem jeziku, a drugi put kad budete dolazili, vi treba da mi se obratite na mom jeziku". To je moje lično iskustvo.

Dž.M. Bošnjak, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

Ja sam u fazi pripremanja jednog izveštaja u vezi sa implementacijom Zakona o upotrebi jezika. Moja najveća primedba ide na adresu Komisije za jezike koja je osnovana na osnovu ovog zakona. Ona uopšte ne obavlja svoj posao i nije preduzimala nikakve mere da bi omogućivala implementaciju ovog zakona.

E.K. Turčin, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

8.3. Pravo na obrazovanje

Što se tiče obrazovanja, svi poslanici istakli su iste probleme koji se pominju u prethodnim delovima izveštaja. Najdrastičniji je problem Roma, jer ni u školama u nadležnosti Vlade Kosova ni u nadležnosti Vlade Srbije Romi ne mogu da se obrazuju na svom jeziku. Romi su zbog toga u opasnosti da izgube svoj etnički identitet. Na Kosovu studira mali broj Roma, i to isključivo na zvaničnim univerzitetima, jer nemaju novac školarine na privatnim fakultetima.

Ako za deset godina jedna nacija ne govori svoj materni jezik, onda ta zajednica ide ka asimilaciji. Zamislite, samo u Prizrenu živi 5500 Roma, 13 Roma je zaposleno u KPS, a samo dvoje govore romski.

H.Z.M. Rom, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

Egipćanima je maternji jezik albanski i oni pohađaju nastavu u albanskim školama. Međutim, Egipćani iz opštine Peć/Pejë nisu zadovoljni time što ih obilaze razne humanitarne organizacije i dele im sveske, bojice i olovke. Iako su siromašni, Egipćani na to ne gledaju s odobravanjem, već ovu vrstu humanitarne pomoći smatraju omalovažavanjem, vređanjem i vrstom getoizacije.

Jedan deo Goranaca nastavu pohađa u institucijama vlade Kosova na bosanskom jeziku, dok većina Goranaca prati nastavu na srpskom u paralelnim insitucijama Vlade Srbije. Ove dve grupe Goranaca su u konstantnom sukobu:

Najveći problem nam prave Bošnjaci. Oni žele da sve bude samo na bosanskom. Da bi išli u škole u nadležnosti MONT-a, naša deca treba da prate nastavu na bosanskom. Mi to nećemo. Nama je bolje da naša deca uče na albanskom, ali taj jezik ne razumeju, nego na bosanskom. Da bi Goranci dobijali posao, oni se deklarišu kao Bošnjaci.

M.H. Goranac, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

8.4. Pravo na zdravstvenu zaštitu

U slučaju zdrastvenih problema poslanici Srbi traže isključivo pomoć od lekara Srba koji rade u ambulantama u nadležnosti Vlade Srbije. Razlog za to je što nemaju poverenja u lekare Albance.

Možda ću nakon 10 godina moći da se lečim u Prištini/Prishtinë. Neću od ovoga da pravim političko pitanje. To se tiče samo poverenja u lekara.

M.Š. Srbin, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

Ostali intervjuisani poslanici iz drugih manjinskih zajednica leče se u domovima zdravlja u nadležnosti Vlade Kosova i zadovoljni su uslugama.

8.5. Pravo na zapošljavanje

Poslanici smatraju da se Zakon protiv diskriminacije u pravcu zapošljavanja manjina ne primenjuje u potpunosti. Građani generalno nisu upoznati s postojanjem zakona koji garantuju elementarna prava manjinama, a naročito su Goranci poslanici istakli da je kampanja za informisanje građana u vezi s ovim zakonima neophodna. Poslanici Srbi ističu da po vladinoj uredbi o zapošljavanju 22,4% od ukupnog broja zaposlenih u javnim institucijama treba da budu pripadnici manjina, što je oko 60.000. Oni tvrde da je u realnosti ovaj broj zaposlenih znatno niži. Bošnjaci naročio ističu da pripadnici manjina ne mogu da zauzimaju ključna mesta u Vladi Kosova: nijedan zamenik ministra ne dolazi iz redova manjinskih zajednica. Pripadnici manjina nisu ni direktori ni zamenici direktora u osnovnim i u srednjim školama u nadležnosti Vlade Kosova, niti mogu da napreduju u drugim delatnostima.

Ja poznajem jednog veoma dobrog lekara, Bošnjaka S. H. koji je trenutno na specijalizaciji kliničkom centru u Prištini/Prishtinë. On je bio student generacije na Medicinskom fakultetu. Međutim, on nije u istom položaju sa ostalim specialistima. Od njega se traži da napiše anamneze i istorije bolesnika na albanskom. Pošto on ne zna albanski, nije mu omogućeno da se brine o svim pacientima. On ima samo malo pacijenata zbog čega ne može da postane dobar specijalista.

Dž.M. Bošnjak, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

Poslanici Egipćani tvrde da nijedan Egipćanin u Peći/Pejë, na primer, ne radi u KEK ili PTK. Egipćani smatraju da su druge etničke zajednice na Kosovu u privilegovanom položaju u odnosu na Egipćane.

U Peći, Egipćani su zaposleni u Kancelariji za zajednice. U KPS ih radi ukupno 10. Mnoge institucije i javna preduzeća u procesu zapošljavanja Egipćane stavljaju u grupu sa Albancima. Manjine na Kosovo se ne tretiraju jednako. Srbi i Bošnjaci su privilegovani. Za te zajednice uvek se čuvaju radna mesta.

Dž.N. Egipćanin, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

Gorancima nisu dostupne inforamcije o slobodnim radnim mestima. To im naročito smeta u pogledu KEK i PTK, a poslanici Turci veruju da manjine ne mogu da se zaposle u velikim supermarketima kao što su *Ben-af* i *Albi*, ukoliko ne znaju albanski.

8.6. Javna preduzeća

Poslanici iz manjinskih zajednica generalno nisu zadovoljni uslugama javnih preduzeća. Srbi i Goranci prvenstveno nisu zadovoljni radom PTK. Poslanici Srbi tvrde da ova kompanija još uvek nije uspostavila fiksne telefonske linije između Prištine/Prishtine i Mitrovice/Mitrovicë. Goranci tvrde da u samom Dragašu/Dragash takođe postoje kuće bez telefonskog priključka, iako su sve potrebne takse plaćene. Srbi takođe ističu da *Kosovatrans* još uvek nije uspostavio autobuske linije do opština na severnom Kosovu. Romi koji žive u mahali u južnoj Mitrovici/Mitrovicë i u kampu u Plemetini/Plemetinë, još uvek nisu priključeni na vodovodni sistem i kanalizaciju, niti imaju telefonske veze.

Javna preduzeća u regionu Prizrena/Prizrena poput PTK i KEK, račune ispostavljaju samo na albanskom i srpskom, a druga javna preduzeća iz Prizrena/Prizren, kao što je regionalni vodovod *Južni hidroregion*, ili kompanija koje se bavi gradskom čistoćom, *Eko region,* račune priprema samo na albanskom. Slična je situacija i u Dragašu/Dragash.

Ova situacija nas udaljava. Građani nisu ubeđeni da postoje preduslovi za normalan i siguran život. Većina, dakle Albanci, treba da ubede svoje sugrađane Srbe da će stanje da se promeni na bolje. Vlada Kosova treba da stvori sve preduslove za Srbe, a to znači da obezbedi školovanje Srba na njihovom jeziku, radna mesta i tako dalje. U suprotnom imaćemo asimilaciju.

M.Š. Srbin, poslanik u Skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 25. januara 2008.

8.7. Informisanje

Svi poslanici informišu se prvenstveno preko programa RTK i dnevne štampe koja je na njihovim maternjim jezicima, kao i putem interneta. Srbi se još informišu preko RTS-a, a poslanici Turci preko programa Radio *Blue Sky* na turskom i nedeljnika *Yeni Donem*.

9. Preporuke

- Vlada Kosova treba da uloži dodatne napore kako bi se popravio položaj pripadnika etničkih zajednica na Kosovu i ispoštovalo njihovo pravo na zapošljavanje, korišćenje maternjeg jezika u svakodnevnom životu i obrazovanje na jezicima manjina. Poštovanjem ovih prava stvorili bi se uslovi za bezbednost i za integrisanje svih etničkih zajednica u kosovsko društvo.

- Vlada Kosova treba da uključi predstavnike manjina u proces donošenja odluka za dobrobit svih građana Kosova, na lokalnom i na centralnom nivou. Vlada Kosova naročito treba da uključi predstavnike manjinskih zajednica u proces donošenja odluka koje se direktno tiču poštovanja prava manjina, kao što je sloboda kretanja, korišćenja jezika, obrazovanje na maternjem jeziku i zapošljavanje.

- Istraživanje FHP – Kosovo pokazalo je da su sve zajednice na Kosovu, uključujući i Albance, nezadovoljne radom kancelarija za zajednice s obzirom da se njihovi direktori postavljaju u skladu sa međupartijskim dogovorima. Vlada Kosova treba da obezbedi da se predstavnici ovih kancelarija biraju putem konkursa. Sve etničke zajednice su stava da će samo na taj način kancelarije za zajednice biti uspešne u radu na poboljšanju položaja svih etničkih zajednica na Kosovu.

- Vlada Kosova i lokalne institucije hitno treba da pokrenu opštu kampanju informisanja građana Kosova i zaposlenih u javnim institucijama o obavezama institucija i ustanova koje proističu iz Zakona o upotrebi jezika.

- U procesu informisanja građana, Vlada Kosova prvenstveno treba da vodi računa o informisanju manjinskih zajednica, kako bi ih upoznala sa svim instrumentima za zaštitu njihovih prava.

- Sve institucije Kosova i javna preduzeća moraju da prevedu svu svoju dokumentaciju na službene jezike Kosova.

- Javna preduzeća u onim opštinama u kojima pored službenih jezika na Kosovu status službenih jezika imaju i drugi jezici, svu svoju dokumentaciju treba da prevedu i na te jezike.

- Sve kosovske institucije i javna preduzeća treba da izdaju dokumentaciju na službenim jezicima Kosova. U slučaju opština gde su pored službenih jezika Kosova u službenoj upotrebi i drugi jezici, kosovske institucije i javna preduzeća treba da izdaju dokumentaciju i na tim jezicima.

- Prilikom sastavljanja dokumenata koje kosovske institucije i javna preduzeća dostavljaju građanima na osnovu zahteva građana, službenici institucija moraju da poštuju gramatička i pravopisna pravila jezika na kojem se izdaje dokument.

- Komisija za jezike koja je osnivana na osnovu Zakona o upotrebi jezika, mora aktivnije da vrši monitoring primene zakona, ukazuje na slabosti i preduzima sve mere u skladu sa zakonom.

- MONT Kosova treba da napiše plan i program po kojima bi se odvijala nastava na srpskom jeziku, za đake Srbe i one manjine koji nastavu žele da prate na srpskom jeziku. Uključivanjem đaka Srba i manjina koji trenutno prate nastavu u srpskim školama stvaraju se uslovi za njihovu punu integraciju u novo kosovsko društvo.

- MONT Kosova ima obavezu da u najkraćem mogućem roku đacima Romima obezbedi mogućnost da se obrazuju na svom maternjem jeziku, a što je u skladu sa Ustavnim okvirom Kosova i Zakonom o upotrebi jezika.

- MONT Kosova ima obavezu da obezbedi udžbenike za đake srednjoškolce iz manjinskih zajednice koji nastavu pohađaju po planu i programu Vlade Kosova i sve nedostajuće udžbenike za predmete u osnovnim školama.

- Kosovske institucije treba da stvore uslove kako bi se manjine zapošljavale u društvenim i u privatnim preduzećima.

- Procenat zaposlenih pripadnika manjina u javnim preduzećima treba da oslikava etničku strukturu regiona u kojem određeno javno preduzeće obavlja svoju delatnost. U slučaju kompanija kao što je *Aerodrom Priština/Prishtinë*, procenat zaposlenih radnika iz manjinskih zajednica treba da oslikava etničku strukturu Kosova.

- Vlada Kosove treba da preduzme sve mere kako bi ukinula praksu da nepoznavanje albanskog jezika dovodi do odbijanja kandidata iz manjinskih zajednica za određeno radno mesto.

- Vlada Kosova na svim nivoima treba da organizuje kurseve albanskog jezika za predstavnike manjina.

- Javno preduzeće *Kosovatrans* i gradski prevoznici na Kosovu moraju da uspostavi redovne autobuske linije i do srpskih enklava u centralnom, južnom i u severnom Kosovu.

- Vlada Kosova u najkraćem roku mora ponovo da uspostavi »Voz slobode kretanja» kako bi Srbima i Romima bilo omogućeno da potpuno slobodno putuju po svim delovima Kosova i do Srbije.

- RTK signal treba da pokriva celu teritoriju Kosova.

- Kosovski mediji treba da budu mnogo otvoreniji prema manjinskim zajednicama, da emituju programe na jezicima manjina čime se popularišе multietničnost Kosova i omogućava da Albanci lakše prihvate manjine.

- KPS treba da istražuje sve slučajeve etnički motivisanog nasilja i da efikasnije radi na pronalaženju počinilaca, kao i da jasno naglasi do kojih su saznanja došli tokom istrage, kako bi se izbegle spekulacije i politizacija.

Povratak raseljenih na Kosovo u 2007. i 2008.

Uvodne napomene

U periodu april-avgust 2008. FHP-Kosovo je sproveo istraživanje o tome koliko se raseljenih lica vratilo na Kosovo od janura 2007. do juna 2008. godine, s kojim izazovima i problemima se susreću povratnici, zatim, da li se povratnici integrišu u kosovsko društvo i kakva im je perspektiva na Kosovu. Takođe, u okviru pomenutog istraživanja, FHP – Kosovo je pratio aktivnosti kosovskih institucija i međunarodnih organizacija u čijoj je nadležnosti povratak.

Istraživanje je sprovedeno u svim regionima Kosova. U regionu Prizrena istraživao se povratak Srba u grad Prizren i sela Sredačke Župe/Zhupa e Sredckës, kao i povratak Goranaca u opštinu Dragaš/Dragash; u regionu Gnjilana/Gjilan istraživao se povratak Srba i Roma u opštine Gnjilane/Gjilan i Uroševac/Ferizaj; u regionu Mitrovice/Mitrovicë pratio se povratak Albanaca u sela u srpskim opštinama na severu Kosova, Leposavić/Leposaviq, Zvečan/Zveçan i Zubin Potok, povratak Bošnjaka u severnu Mitrovicu/Mitrovicë kao i povratak Aškalija i Srba u južnu Mitrovicu/Mitrovicë; u regionu Peći/Pejë istraživan je povratak Srba u opštine Peć/Pejë, Klinu/Kline, Istok/Istog i Dečane/Deçan i Bošnjaka u opštinu Peć/Pejë; na kraju, u regionu Prištine/Prishtinë, istraživao se povratak Srba u opštinu Obilić/Obiliq i Kosovo Polje/Fushë Kosovë, kao i povratak Roma i Aškalija u opštinu Obilić/Obiliq.

Rezime

Prema podacima UNHCR-a[18] 18.232 povratnika vratila su se na Kosovo od 2000. do kraja juna 2008. godine. U region Mitrovice/Mitrovicë vratilo se 1.606 povratnika, u region Peći/Pejë 4.675, u region Prizrena/Prizren 2.610, u region Gnjilana/Gjilan 3.204, i u region Prištine/Prishtinë 6.137 povratnika. Po etničkoj strukturi, vratilo se ukupno 7827 Srba, 2488 Roma, 4792 Aškalija i Egipćana, 1530 Bošnjaka, 892 Goranaca i 703 Albanaca. Tokom 2007. godine na Kosova se vratilo 1799 povratnika od kojih su 577 Srbi, 573 Romi, 312 Aškalije i Egipćani, 234 Goranci, 88 Bošnjaci i 15 Albanci. Od januara do kraja aprila 2008. godine vratio se 181 povratnik, od kojih su 66 Aškalije i Egipćani, 44 Srbi, 28 Romi, 19 Bošnjaci, 17 Goranci i 7 Albanci.

Podaci pokazuju da se u 2007. i do kraja aprila 2008. godine vratio veći broj raseljenih [1799], nego u 2006 [1668].

Podaci pokazuju da je povratak na Kosovo i dalje zanemarljivo mali, iako je prošlo više od devet godina od završetka oružanog sukoba na Kosovu.

Na primer, jedna od organizacija koja se isključivo bavi ohrabrivanjem raseljenih na povratak, *Unija M*, tokom 2007. godine uspela je da posreduje u povratku samo dve porodice Srba. Jedna od njih vratila se u selo Vidanje/Vidaje u opštini Klina/Klinë, dok se druga porodica vratila u Vitomiricu/Vitomiricë kod Peći/Pejë.

I dalje je najmanji povratak srpske zajednice, iako se suštinski gotovo svi napori i sredstva ulažu u povratak Srba. Međutim, na sam povratak Srba utiču mnogi faktori. S jedne strane to je negativan uticaj Vlade Srbije koja, iako poziva Srbe da se vrate na Kosovo, preko medija, prvenstveno preko RTS-a, negativno i neprijateljski izveštava o institucijama Kosova, što sasvim sigurno obeshrabruje Srbe da se vrate. S druge strane, Srbi svedoče o problemima sa kojima se suočavaju prilikom saradnje sa opštinskim institucijama: dokumenta za povratak često čekaju više meseci, često ih dobiju na albanskom jeziku, katastarski dokumenti su takođe na albanskom i u njima nije navedena sva imovina koju su posedovali pre rata itd. Takođe, Srbi i dalje imaju problema sa bezbednošću. FHP – Kosovo beleži etničke incidente prema Srbima, na primer u Istoku/Istog i u Dečanima/Deçan, a prethodnih

18 FHP-Kosovo je istraživanjem utvrdio da se podaci opštinskih kancelarija za povratak, kancelarija za zajednice i samih povratnika u selima značajno razlikuju u odnosu na podatke UNHCR. FHP-Kosovo daje poverenje tim podacima, jer su rezultat svakodnevog rada pomenutih kancelarija sa povratnicima, kao i zato što su u tim kancelarijama uglavnom zaposleni službenici iz redova manjinskih zajednica koji žive u mestima povratka.

godina na kuće povratnika bacane su bombe ili su im kuće minirane. Takođe, u srpske kuće, ali i u kuće drugih povratnika, kao što je slučaj sa Romima u naselju Avdulah Preševa/Avdullah Presheva u Gnjilanu/Gjilan, se provaljuje i krade nameštaj. KPS nije rešio većinu slučajeva pljačke i napada. Njive Srba su i dalje uzurpirane, a Srbi se još uvek plaše da obrađuju njive koje su udaljene od sela. Slične probleme sa bezbednošću imaju i Aškalije koji žive u Plemetini/Plemetin. Oni se plaše da se vrate u Drenicu/Drenice, tačnije u selo Daševac/Dashevc, zbog toga što su 2001. godine ubijene Aškalije povratnici. Te kuće u Daševcu/Dashevc još uvek su uzurpirane, kao i njive. Međutim, što se tiče ostalih zajednica, uključujući srpsku u regionu Gnjilan/Gjilan, one nemaju problema u kretanju.

Povratnici su generalno stariji ljudi, dok je gotovo zanemarljiv procenat đačke i studentske populacije. Svi povratnici su nezadovoljni povratkom. U mestima povratka vlada besperspektivnost, povratnici ne mogu da se zaposle i da bi se prehranili prodaju novosagrađene kuće i alat koji su dobili na ime biznis projekata. Gotovo svi povratnici u ruralnim sredinama dobijaju motokultivator, ali on je nedovoljan da bi se bavili poljoprivredom, tako da ga prodaju. To je situacija sa svim etničkim zajednicama, uključujući i Albance.

Povratnici uglavnom nisu zadovoljni gradnjom kuća u Gnjilanu/Gjilan, Obiliću/Obiliq ili u Uroševuc/Ferizaj.[19] Kanalizacioni i vodovodni odvodi generalno nisu dobro napravljeni i cevi cure, vrata na kućama nisu dobro postavljena itd. Balkoni na ovim tipskim kućama su neograđeni, pa se povratnici plaše da zbog nebezbednosti dovedu decu. Mnogi se žale da okućnica nije sređena, kao što je situacija sa Romima u Starom Obiliću koji nemaju ni put od kuće do glavnog puta. U njihovu mahalu ističe voda iz vodovodnih cevi. Najveći problem je deponija koja nije raščišćena, a koja je napravljena za vreme njihovog izbeglištva. Takođe, mnoga obećanja nisu ispunjena. U slučajevima kada je bila potrebna dogradnja kuća, povratnici nisu dobili dovoljno materijala, kao što je slučaj sa povratnikom J.P. u selo Babin Most/Babimofc[20]. Takođe, u specifikaciji materijala navedeno je da su cene materijala mnogo više od tržišnih, te su povratnici dobili manje materijala.[21] Povratnici nisu zadovoljni ni pokućstvom, količinom dobijene hrane i slično. Ipak, neki povratnici jesu zadovoljni, kao u Vitomirici/Vitomiricë, Koretištu/Koretishtë i Dragašu/Dragash itd.[22]

Niko od povratnika nije se zaposlio u preduzećima u kojima su radili pre izbeglištva, bilo da su ona ostala državna ili da su privatizovana. Romi čak tvrde da se prema njima sprovodi diskriminacija, jer se dešava da se zaposle, pa da bez razloga budu otpušteni. Jedan takav slučaj dogodio se u Gnjilanu/Gjilan gde je Rom izgubio posao nakon mesec dana, a na njegovo mesto je zaposlen Albanac.[23] Takođe, Rome u južnoj Mitrovici/Mitrovicë koji traže posao fizičkog radnika napadaju Albanci koji traže isti posao.[24] Bošnjaci imaju problem jer se ponekad Albanci prijavljuju da su Bošnjaci i zauzimaju mesta koja je trebalo da pripadnu Bošnjacima. Predstavnici opštine Obilić/Obiliq pokušavali su na više sastanaka da ubede predstavnike KEK-a da vrate na posao Srbe koji su raseljeni, kako bi se omogućio njihov pvratak. Do sada KEK to nije uradio. Takođe, bila su obećanja da će se konkretno u južnoj Mitrovici/Mitrovicë započeti sa realizacijom projekata za zapošljavanje Roma ali ti projekti još uvek nisu pokrenuti. Takođe, gotovo svi povratnici su se prijavili za socijalnu pomoć, međutim, mali broj tu pomoć i prima. Odluku o socijalnoj pomoći donosi komisija unutar Ministarstva za socijalna pitanja. Odluka o primanju socijalne pomoći revidira se svakih šest meseci, tako da mnogi koji su je imali, kasnije je izgube zbog procene komisije da su sposobni za rad. Na taj način institucije Kosova ignorišu problem ne-

19 B.K. Rom, povratnik u naselje Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, intervju FHP-a,27. maja 2008; Dž.E. Rom, povratnik u Plemetinu/Plemetine, intervju FHP-a, 15. maja 2008.; E. K. Rom, povratnik u Uroševac/Ferizaj, intervju FHP-a, 17. juna 2008.

20 J.P. Srpkinja, povratnik u selo Babin Most/Babimofc, intervju FHP-a 15. maja 2008.

21 I.Ć, Srbin, povratnik u selo Kuzmin/Kuzmin, intervju FHP-a 16. maja 2008.

22 E.R, Bošnjak, povratnik u Vitomiricu/Vitomiricë, intervju FHP-a, 18. jula 2008; S.V, Srbin, povratnik u selo Koretište/Koretishtë, intervju FHP-a 27. maja 2008.; A.A, Goranac, povratnik u Dragaš/Dragash, intervju FHP-a, 24. juna 2008.

23 B.K., Rom, povratnik u naselje Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, Intervju FHP-a, 27. maja 2008.

24 Ć.G., Rom, povratnik, predstavnik Roma iz romske mahale, intervju FHP-a, 1. jula 2008.

mogućnosti zaposlenja, da privatizovane firme uglavnom ne zapošljavaju pripadnike manjina, da društvene firme nemaju želju da na posao vrate raseljene i povratnike, kao i bezbednosne probleme. Što se tiče informacija o zaposlenju, povratnici gotovo da uopšte nemaju takvu vrstu informacija.

Povratnici imaju problem s plaćanjem računa za usluge javnih preduzeća. Računi su veliki i odnose na period kada raseljeni nisu bili u svojim kućama, već su kuće bile uzurpirane, a uzurpatori nisu plaćali struju, komunalno i druge račune javnih preduzeća. Takođe, ponegde kuće i nisu bile uzurpirane, ali pošto su nezaposleni, povratnici ne plaćaju struju, pa im je zaračunata kamata. KEK zbog dugova preti isključivanjem struje.

U regionu Prizrena i Mitrovice/Mitrovicë povratnici nemaju ni signal RTK, što direktno pogađa Gorance u Dragašu/Dragash ili Albance u opštinama u severnom delu Kosova. Srbi i dalje prate gotovo isključivo srpske medije sa Kosova, kao i RTS iz Srbije. Generalno, povratnici nemaju ni informacije o radu opština. Najčešće se o svemu informišu od ljudi koji odlaze u opštine i u gradove i koji im usmeno prenose informacije. Povratnici ne znaju ni gde ni kome treba da se obrate vezano za povratak, niti su upoznati sa pravima koja im garantuju kosovski zakoni.

Iako opštinske kancelarije za povratak imaju ključnu ulogu u povratku, oni nemaju informacije o broju povratnika, realizaciji projekata razvoja zajednica, kao ni da li su regulisane potrebe povratnika. Ove službe nisu dovoljno angažovane na povratku, ne vrše kvalitetno infomisanje o povratku niti imaju medijske strategije. Predstavnici kancelarija ne učestvuju u emisijama, niti traže da učestvuju u emisijama gde bi se govorilo o povratku. Ove opštinske službe čak nisu upoznate da li u opštini u kojoj rade postoje bilteni, a ni gde bi mogli da objavljuju informacije značajne za povratak. Takva je situacija sa kancelarijom za povratak opštine Peć/Pejë. Ista kancelarija odbija da sarađuje sa kosovskim medijima na srpskom jeziku i nisu zainteresovani da o povratku govore ni u medijima na albanskom jeziku. Čitav proces ostaje na interno raseljenoj osobi da se sama snađe. Sve ovo govori o stepenu angažovanja tih kancelarija i baca sumnju na spremnost institucija da omoguće i podstiču povratak. Takođe, te kancelarije nisu upoznate sa programom Ministarstva za razvoj zajednica ali za to je pre svega odgovorno samo Ministarstvo koje ne ulaže napor da kancelarije za povratak učini aktivnim i odgovornim za povratak. Neke opštine, kao što su Gnjilane/Gjilan ili Obilić/Obiliq imaju strategiju povratka[25], međutim one se ne ispunjavaju. Nadležni u opštinama tvrde da se one ne ispunjavaju zbog nedostatka sredstava. Sa druge strane, Srbi tvrde da se strategije ispunjavaju u pravcu povratka drugih manjinskih zajednice, dok se ne ispunjavaju prema Srbima. Na kraju, Bošnjaci smatraju da se favorizuje povaratak Srba.

Veliko je nezadovoljstvo povratnika odnosom koje imaju međunarodne organizacije prema njima. Oni tvrde da su predstavnici ovih organizacija arogantni i da izgovaraju neprimerene izjave. Jedan od primera je službenik organizacije *Mercy Corps* koji je na pitanje povratnice Srpkinje iz Dečana/Deçan da li može da dobije frižider koji ova organizacija deli povratnicima, odgovorio da ako ima frižider u Srbiji neka ga donese sama.[26] Na terenu se takođe primećuje da međunarodne organizacije na sebe preuzimaju ulogu koju nemaju, kao da određuju da li nekom treba da se gradi kuća ili ne. Tako, na primer, predstavnici UNHCR u opštini Obilić/Obiliq iznose tvrdnje da se nisu stekli uslovi za povratak zbog bezbednosne situacije i zato ne treba graditi kuće. Ovo je rečeno na opštinskoj Radnoj grupi za povratak u prisustvu predstavnika KPS-a i KFOR-a. Takođe, informacija je izneta u situaciji kada je bilo poznato da je 11 porodica Srba potpuno spremno da se vrati.[27] Štaviše, međunarodne organizacije bez ikakvog osnova na sebe preuzimaju ulogu da odrede da li neko raseljeno lice zaista želi da se vrati. Na taj način te organizacije prekoračuju svoj mandat i krše pravo rasljenih lica da im se obnove ili sagrade uništene kuće, što je u potpunosti u skladu sa kosovskim zakonodav-

25 Tokom 2007 22 od 33 opštine razvili su strategiju povratka. To su opštine Dečani/Deçan, Đakovica/Gjakovë, Dragaš/Dragash, Istok/Istog, Klina/Klinë, Kosovo Polje/Fushë Kosovë, Kamenica/Kamenicë, Lipljan/Lipjan, Novobrdo/Novoberdë, Obilić/Obiliq, Orahovac/Rahovec, Peć/Pejë, Podujevo/Podujevë, Priština/Prishtinë, Prizren/Prizren, Srbica/Skenderaj, Štimlje/Shtime, Štrpce/Shtërpcë, Suva Reka/Suahrekë, Uroševac/Ferzaj, Vitina/Viti i Vučitrn/Vushtrri.

26 M.P., Srpkinja, povratnik u Dečane/Deçan, intervju FHP-a, 24. maja 2008.

27 N. T, Srbin, meštanin sela Plemetina/Plemetinë, intervju FHP-a 15. maja 2008.

stvom, bez obzira da li će da se vrate ili ne. Dešava se čak da međunarodne organizacije neće ni da reaguju na želju za individualnim povratkom već insistiraju da sama ta osoba koja želi da se vrati organizuje ostale raseljene iz tog mesta, da bi se zadovoljila forma organizovanog povratka. To je bio slučaj sa Srbinom koji je želeo da se vrati u selo Dubočak, opština Peć/Pejë, kada se za povratak obratio DRC i UNHCR.[28]

Prema informacijama FHP-Kosovo, jedino u opštini Gnjilane/Gjilan, i to u slučaju organizovanog povratka Roma u naselje Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, svaki povratnik potpisuje ugovor sa nadležnom službom opštine i UNDP kojim se povratnik obavezuje da sagrađenu kuću ne može da proda minimum dve godine nakon gradnje. Međutim, i dalje ostaje nejasno da li su ovo tipski ugovori, pošto je situacija od regiona do regiona različita. Na primer, Romima povratnicima u Obilić/Obiliq, opštinske vlasti samo su usmeno saopštile da ne mogu da prodaju kuće u sledećih nekoliko godina, međutim ovi Romi nisu potpisali nikakav ugovor koji sadrži takvu odredbu. Princip je, takođe, da se može graditi kuća samo onima koji mogu da dokažu vlasništvo nad imovinom. U nekim regionima, ovo se poštuje kao striktno pravilo, kao u slučaju regionalne kancelarije UNDP u Peći/Pejë, dok, sa druge strane, isti princip nije primenjen u opštinama Gnjilane/Gjilan ili Obilić/Obiliq u slučaju romske populacije. I dalje ostaje nejasno da li je vlasništvo nad imovinom zaista uslov da se kuća sagradi ili ne.

Sve ove činjenice obeshrabruju raseljene da se vrate, dok se povratnici ponovo odlučuju da napuste Kosovo. Napuštanje se najčešće događa zbog nemogućnosti zapošljavanja i besperspektivnosti.

Na kraju, neke organizacije, kao što je *Unija M,* smatraju da je potrebno organizovati donatorsku konferenciju na kojoj bi se prikupila sredstva za povratak. Takođe, normalizacija odnosa između Prištine/Prishtine i Beograda značajno bi doprinela povratku Srba u znatno većem broju.

Povratak: od posete *Idi-Vidi* do obnove kuća i stanova

Raseljeni koji žele da se vrate na Kosovo obično kontaktiraju neku međunarodnu organizaciju poput UNHCR, UNDP, Danskog saveta za izbeglice (DRC) ili *Mercy Corps* ili neku od domaćih nevladinih organizacija za koju su čuli da se bavi povratkom, kao što je *Unija M.* Od tih organizacija dobijaju informacije kome treba da se obrate. Nakon toga, u organizaciji DRC se organizuje poseta *idi-vidi* koju koordinira UNHCR. Tokom posete budući povratnici susreću se sa drugim povratnicima, komšijama i predstavnicima opštinskih kancelarija za povratak gde dobijaju informacije o mogućnostima i načinu povratka na Kosovo, bezbednosti i svim drugim stvarima koje interesuju potencijalne povratnike. Ukoliko je povratniku imovina uzurpirana, kancelarija za povratak obaveštava Kosovsku agenciju za imovinu da reši problem. Pored toga, budući povratnici učestvuju na sastancima opštinskih radnih grupa za povratak koje zasedaju jednom mesečno. Na tim sastancima učestvuju predstavnici opštine, NVO, KPS-a, KFOR-a, OEBS-a, UNDP, kao i povratnici. Predstavnici pomenutih organizacija obaveštavaju budućeg povratnika o pitanjima iz njihove nadležnosti, na primer, KFOR i KPS ih obaveštavaju o bezbednosti, UNDP o mogućnosti izgradnje kuća i materijalne pomoći za pokretanje sopstvenog biznisa, predstavnici opštine o načinu funkcionisanja i radu opštine itd. Na tim sastancima diskutuje se i o strategiji povratka, kao i o programu Ministarstva za zajednice i povratak za razvoj zajednica.

Kada se raseljeni odluče na povratak, oni se mogu vratiti na tri načina: putem *spontanog tj. induvidualnog povratka*[29], *delimično organizovanog povratka*[30] i, na kraju, *putem organizovanog povratka*[31]. Centralnu ulogu u povratku imaju UNHCR, UNDP i UNMIK. UNHCR ima mandat da pruži svaku pomoć u pravcu povratka raseljenih, da koordinara proces povratka na terenu u saradnji sa partnerskim organizacijama, da statistički prati povratak i da podiže kapacitet službenika opštine

28 V.G, Srbin iz sela Dubočak, intervju FHP-a, 11. jula 2008.
29 Povratak koji je isključivo u organizacija povratnika.
30 Povratak se odvija uz ograničenu asistenciju institucija zaduženih za povratak.
31 Povratak koji se odvija po standardnoj šemu, uz asistenciju domaćih i međunarodnih organizacija, kao i kosovskih institucija.

u pravcu povratka (lokalizacija[32]); UNDP sprovodi program SPARK i SPARK+, što su programi rekonstrukcije i obnove porušene imovine, koje ova organizacija sprovodi sa međunarodnim i lokalnim partnerima; UNMIK koordinira rad svih međunarodnih i drugih organizacija u pravcu bezbednog povratka, u pravcu obezbeđivanja slobode kretanja, i sprovodi sve aktivnosti kako bi se unapredilo informisanje raseljenih po pitanju povratka. Što se tiče kosovskih institucija, centralno mesto imaju Ministarstvo za povratak i zajednice, Ministarstvo za lokalnu samoupravu i administraciju kao i kancelarija premijera Vlade Kosova. Ministarstvo za povratak koordinara rad svih institucija koje se bave povratkom, postavlja okvir za povratak i rokove za primenu svih strategija; Ministarstvo za lokalnu samoupravu stara se da sve opštine imaju uslove da podrže povratak i intergraciju povratničke populacije u kosovsko društvo kroz pristup svim opštinskim insitucijama. Takođe, ovo ministarstvo se stara o poštovanju strategije povratka i funkcionisanju opštinske radne grupe za povratak i opštinske kancelarije za povratak. Na kraju, kancelarija premijera osigurava funkcionalne odnose između ministarstava i svih institucija zaduženih za povratak, da bi se povratak realizovao na uspešan način. Uloga civilnog društva je da prati povratak i aktivnosti organizacija i institucija zaduženih za povratak, ali i da o tome informiše raseljene i same povratnike o njihovim pravima.

Organizovani povratak je način povratka na kojem insistiraju sve organizacije i institucije, jer povratnicima pruža veću sigurnost, informisanost i pristup pravima.

Kada porodica odluči da se vrati, ona podnosi zahtev za povratak nadležnoj opštini, a onda opština taj zahtevu upućuje Ministarstvu za povratak i zajednice. Nakon toga na teren izlaze zajedno komisija ministarstva i UNDP kako bi videli u kom je stanju kuća ili stan u koji povratnik treba da se vrati. Fizičko stanje kuće procenjuje se na skali od 1 do 5. Ako je procena 5, to znači da kuća mora da se podigne iz temelja. U drugim slučajevima uglavnom je potrebna adaptacija ili dogradnja. Ipak, najčešća je situacija da se kuće grade iz temelja. Kuće koje se grade su tipske, a ne kuće koje će odgovarati pređašnjoj veličini i izgledu. One su uglavnom od 45 m^2 do 55m^2 do maksimalnih 75m^2 ili retko 95 m^2. Veličina kuće određuje se prema broju članova porodice koji se vraćaju. Kuće između 45 m^2 do 55m^2 grade se za domaćinstva do pet članova, a kuće od 75m^2 za porodice sa preko sedam članova domaćinstva. Kuće od 95 m^2 grade se vrlo retko i one su namenjene za porodice od preko deset članova domaćinstva, a u kojem živi nekoliko generacija. U svakom slučaju, celokupna gradnja, dogradnja ili adaptacija ne može da pređe iznos od 12.000 do 14.000 eura. Važno je napomenuti da je princip da se pored kuća za povratnike, gradi i kuća za primajuću zajednicu.[33] Izgrađene kuće nemaju uređenu fasadu, dok su iznutra izmalterisane. Kuće imaju uređena kupatila i kuhinju. Predviđeno je da povratnici dobijaju osnovno pokućstvo, poput dva kreveta, bez obzira na broj članova porodice, šporet na drva, ogrev, hranu i sredstva za higijenu za tri meseca. Takođe, povratnici dobijaju neku vrstu treninga šta bi mogli da rade, kako da se izdržavaju, da bi povratak bio održiv. Kada prođu trening za određenu vrstu delatnosti, povratnička porodica dobije alate ili neku drugu neophodnu pomoć u vrednosti do 2000 eura.[34]

Sve kuće grade se u skladu sa programom *SPARK* i *SPARK+*. *SPARK* se sprovodi od 2003. godine i uglavnom je namenjen za individualni povratak. Od 2007. godine započeto je sa primenom programa *SPARK+* za realizaciju organizovanog povratka. *SPARK+* je pilot program, zasnovan na programu *SUTRA*, koji se sprovodi u BiH. Taj program sprovodi Ministarstvo za povratak i zajednice, a finansira ga Evropska agencija za rekonstrukciju. Pilot program će trajati do kraja 2009. godine. Svake godine budžet programa iznosiće 1,1 miliona eura. Za primenu programa izabrano je pet opština, Peć/Peja, Istok/Istog, Kosovo Polje/Fushë Kosovë i Gnjilane/Gjilan. Plan je da se godišnje sagradi 300 kuća.

Da bi se počelo sa gradnjom, potrebno je potpisati trostrani sporazum. Tri strane potpisnice su

32 Lokalizacija: postepen prenos nadležnosti sa međunarodnih institucija na opštinske kancelariju za povratak.
33 Primajuća zajednica je većinska etnička zajednica u tom kraju.
34 Ova sredstva ne isplaćuju se u kešu, iako povratnici insistiraju na tome.

povratnik, UNDP i opština u koju se povratnik vraća. Potpisivanju sporazuma prethodi provera vlasništva nad kućom (koja je srušena, pa ju je potrebno dići iz temelja ili joj je potrebna samo obnova): povratnik iz službe katastra vadi dokument kojim se dokazuje vlasništvo, a Kosovska agencija za imovinu verifikuje vlasništvo.

Program Ministarstva za povratak i zajednice za razvoj zajednica

Od 2007. godine budžet ovog programa je dva miliona evra. Konkurs za novo podnošenje projekata za 2008. godinu raspisan je 15. februara 2008. i trajao je do 15. aprila 2008. Suština programa je osnaživanje zajednica. Zajednice treba da prepoznaju koje su njihove potrebe i u skladu sa tim da podnesu projektni predlog. Projekat mogu da podnesu i organizacije i pojedinci. Po rečima predstavnika ministarstva, sredstva će se dodeljivati prema projektima, i neće biti raspodeljivana prema opštinama. Maksimalan budžet za jedan projekat je 100.000 eura. Međutim, insistira se da budžeti budu maksimum 20.000 evra. O projektima će raspravljati i donositi odluku *Centralni mehanizam* kojeg čine kancelarija premijera Vlade Kosova, UNHCR, UNDP, Ministarstvo za povratak i zajednice i predstavnici UNMIK-a.

Budžet Ministarstva za 2007. godinu bio je 5.200.000 evra, a za 2008. 7.140.000 evra. Ministarstvo je odredilo da se 2.000.000 evra izdvoji za projekte za razvoj zajednica, 2.000.000 za izgradnju kuća, 1.500 000 evra za organizovani povratak, 700.000 evra za individualni povratak i 1.100 000 evra za program *SPARK+*.

Pravni okvir za sprovođenje povratka

Sprovođenje procesa povratka reguliše Rezolucija 1244 Saveta bezbednosti koja je usvojena 10. juna 1999. godine. U svojim tačkama 9 (3), 11, 13, kao i u Aneksu 2, tačke 4 i 7 Rezolucija predviđa *uspostavljanje bezbednog okruženja u kome izbeglice i raseljena lica mogu da se vrate svojim kućama u bezbednosti, a međunarodno civilno društvo može da funkcioniše, u kome privremena uprava može da bude uspostavljena i humanitarna pomoć isporučivana*[35], kao i *bezbedan i slobodan povratak svih izbeglica i raseljenih lica uz nadzor UNHCR i neometan pristup humanitarnih organizacija na Kosovu*[36].

Takođe, ovu oblast reguliše i Ustav Kosova. Ustav Kosova koji je usvojen 8. aprila 2008. godine, u članu 156 utvrđuje: *Republika Kosovo promoviše i olakšava bezbedan i dostojanstven povratak izbeglica i interno raseljenih lica i pomaže istima da povrate svoju imovinu i lične stvari*"[37]

Tokom 2006. godine, u okviru kancelarije premijera Vlade Kosova formirana je radna grupa za izradu *Zakona o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika u Republici Kosovo*[38]. Na izradi zakona radili su predstavnici svih etničkih zajednica na Kosovu, predstavnici Evropskog centra za pitanja manjina (ECMI) i drugih međunarodnih organizacija. Zakon je u skladu sa planom Martija Ahtisarija, članom 3 plana [Prava zajednica i njihovih pripadnika]. Zakon je usvojen u februaru 2008. godine.

Povratak u praksi

I Region Priština/Prishtine

Prema podacima UNHCR-a u region Prištine u 2007. godini vratio se 331 povratnik: 162 Aškalija i Egipćana, 106 Roma, 60 Srba i troje Bošnjaka. Aškalije i Egipćani vratili su se u Obilić/Obiliq (6), Plemetinu/Plemetin (45), Gornju Guštericu/Gushtericë e Epërme (4), Gadime (8), Lipljan/Lipjan (9), Maguru/Magurë (22), Gornju Brnjicu/Bërnicë e Epërme (2), Prištinu/Prishtinë (6) i Kosovo Polje/Fushë Kosovë (60). Romi su se vratili u Obilić/Obiliq (35) i Plemetinu/Plemetin (71). Srbi su se vratili u Babin Most/Babimofc (5), Crkvenu Vodicu/Palaj (10), Miloševo/Miloshevë (6), Plemetinu/Plemetin (7), Lipljan/Lipjan (4), Rabovce/Rabovc (2), Radevo/Radevë (2), Vrelo/Vrellë (2), Lebane/Leban (6), Sušicu/Sushicë (3) i Dobri Dub/Lismir (10). Troje Bošnjaka vratilo se u Plemetinu/Plemetin.

35 Tačka 9(3), Rezolucije 1244 SB UN, http://www.info.gov.yu/default.php?id=90&je=
36 Aneks 2, tačka 7, Rezolicije 1244 SB UN, http://www.info.gov.yu/default.php?id=90&je=
37 **http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Ustav.Republike.Kosovo.Srpski_cyr.pdf**
38 **http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/ahtisari/047-Ser.swf**

U periodu od januara do aprila 2008. vratilo se ukupno 47 povratnika i to dvoje Srba u Miloševo/Miloshevë, 12 Roma u Plemetinu/Plemetin, 33 Aškalije i Egipćana u Hence (8), Maguru/Magurë (10) i Plemetinu/Plemetin (15).

1. Opština Kosovo Polje/Fushe Kosovë

Tokom 2007. godine na teritoriju opštine Kosovo Polje/Fushë Kosovë vratilo se 48 porodica, od kojih se 30 porodica vratilo organizovano, 11 individualno i sedam porodica Roma i Aškalija je došlo iz kampa u Plemetini/Plemetin.[39] Izgrađena je ukupno 51 kuća, od kojih su 4 za albansku zajednicu, kao primajuću zajednicu. Za Srbe izgrađeno je 10 kuća u selu Nakarade/Nakaradë i 20 kuća u selu Dobri Dub/Lismir. Preostalih 17 kuća napravljene su za zajednicu Roma, Aškalija i Egipćana u različitim mestima u opštini.[40] Ukupan broj povratnika u 2007. je 80. Od tog broja 34 su Srbi, a 46 Romi, Aškalije i Egipćani. Donator za izgradnju kuća bila je Vlada Kosova.

Prema podacima kancelarije za povratak opštine Kosovo Polje/Fushe Kosove, od kraja rata do kraja 2007. u opštinu se vratilo ukupno 1500 raseljenih. Najviše se vratilo Aškalija i to 902, Srba 416 i 182 Roma.

1.1. Srbi i Romi u selima Kuzminu/Kuzmin, Nakarade/Nakaradë i Dobri Dub/Lismir

U 2007. godini u selo Kuzmin/Kuzmin u kojem žive i Romi i Srbi niko se nije vratio. Meštani tvrde da se u periodu od 2000. do 2007. godine vratilo ukupno šest porodica, sa oko 40 članova, jedna romska i pet srpskih porodica, dok međunarodne organizacije tvrde da se vratilo preko 100 ljudi. Meštani kažu da ove organizacije smatraju za povratnike i one koji su oduvek živeli u Kuzminu.[41]

Romskoj povratničkoj porodici u Kuzmin/Kuzmin kuća je izgrađena, dok su kuće Srbima povratnicima dograđivane ili popravljane. Generalno, svi povratnici dobili su manje od obećanog. Svi su nezadovoljni radom UNDP. Često su povratnici sami dokupljivali materijal, jer je pogrešno procenjivano šta je potrebno za rekonstrukciju. Takođe, specifikacije materijala predviđale su mnogo višu cenu za materijal, nego što je realna cena.

Mnoge porodice prodale su materijal za popravku kuća i sad kuće izdaju u zakup da bi obezbedili sredstva za svakodnevni život. To naročito važi za Srbe u selu Nakarade/Nakaradë i Dobri Dub/Lismir. Takođe, neki su prodali motokultivator koji su dobili na ime donacija.

Srbi iz ovih sela nemaju informacije o zapošljavanju, aktivnostima opštine u pravcu povratka, kao ni o projektima Ministarstva za povratak. Oni smatraju da se projekti dobijaju više po rodbinskoj vezi nego prema kvalitetu. Srbi smatraju da je strategija biznis projekata generalno pogrešno postavljena, jer se motokultivator ili košnice daju ljudima koji se nikada nisu bavili poljoprivredom ili pčelarstvom.

2. Opština Obilić/Obiliq

Opštinski službenici iz kancelarije za povratak tvrde da je sadašnja situacija po pitanju bezbednosti i slobode kretanja dobra, da pripadnici manjinskih zajednica slobodno dolaze u opštinske institucije, da trguju u gradu, a da đaci slobodno pohađaju škole u kojima se nastavni plan i program odvija na srpskom jeziku, po programu Ministarstva prosvete Vlade Republike Srbije. Samim tim, Srbi slobodno mogu da se vrate u opštinu. Takođe, opština Obilić/Obiliq pokušavala je da se dogovori sa rukovodstvom KEK-a da se izbegli Srbi iz opštine koji su nekada radili u *Elektroprivredi Srbije*, a čiji je KEK naslednik, vrate na posao. Takođe, Srbi su od UNMIK-a tražili da posreduje da se zaposleni Srbi vrate u KEK, ali UNMIK je odgovorio da on nije nadležan.[42]

Zapošljavanje je i u opštini Obilić/Obiliq najveći problem za povratnike.

Većina povratnika i interno raseljenih lica radilo je u nekadašnjoj Elektroprivredi Srbije tj. današnjem

39 H.S., službenik Kancelarije za povratak opštine Kosovo Polje/Fushe Kosove, intervju FHP-a 19.maja 2008.
40 Navedeni intervju
41 I.Ć., Srbin iz sela Kuzmin/Kuzmin, opština Kosovo Polje/Fushë Kosovë, intervju FHP-a 16. maj 2008.
42 N.T., Srbin, meštanin sela Plemetina/Plemetinë, Intervju FHP-a, 15. maja 2008.

KEK-u. Međutim, opština Obilić ne može da nađe zajednički jezik sa nadležnima u KEK-u da se ti ljudi vrate na posao. Ukoliko bi ovo uspelo povratak na teritoriji naše opštine bio bi daleko veći. Po meni nije rešenje isterati već zaposlene Albance koji rade 8 godina, jer bismo u suprotnom otvorili mnoštvo drugih problema.

M.P.M., službenik u Kancelariji za povratak opštine Obilić/Obiliq
Intervju FHP-a, 14. maja 2008.

Tačne podatke o broju povratnika u opštinu ova kancelarija nema, kao ni koliko se do sada povratnika zaposlilo.

Opštinska strategija za povratak u 2008. je završena, ali Skupština opštine Obilić/Obiliq još uvek je nije usvojila. Strategija za 2007. godinu samo je delimično realizovana. Opštinska strategija za povratak za 2007. nije realizovana kada su u pitanju Srbi, ali jeste kada je u pitanju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.

2.1. Srbi u opštini Obilić/Obiliq

U gradu Obilić/Obiliq pre rata živelo je oko 6000 Srba, dok sada živi oko 60. Srbi ističu da zvaničan broj o povratku Srba u grad Obilić/Obiliq u 2007. nije tačan, jer povratnika nije bilo, već samo zainteresovanih. 11 porodica bilo je zainteresovano za povratak, ali povratak nije realizovan zbog protivljenja UNHCR, zbog bezbednosti, iako se ta organizacija ne bavi tim problemom. U 2007. godini vratile su se tri srpske porodice, i to po jedna u sela Janjina Voda, Crkvena Vodica/Palaj i Babin Most/Babimofc. U 2008. godini jedna srpska porodica vratila se u Miloševo/Miloshevë. Porodici koja se vratila u Crkvenu Vodicu/Palaj, nije napravljena kuća, iako je to bilo obećano.

Srbi povratnici u Babin Mostu/Babimofc takođe nisu zadovoljni onim šta su dobili na ime dogradnje kuće. U konkretnom slučaju, porodica povratnika J.S. koja se vratila u jesen 2007. godine dobila je obećanje od predsednika opštine Obilić/Obiliq Ismeta Hashanija kao i od DRC da će dobiti materijal za dogradnju kuće. Međutim, na ime dogradnje kuće dobili su samo crep, sedam džakova cementa, 20 džakova kreča, šporet na drva, paket sa hranom i sredstva i pribor za ličnu higijenu. U januaru 2008. predsednik opštine posetio je Babin Most/Babimofc. Mediji su zabeležili tu posetu. Predsednik opštine obećao je da će pomoći, ali do juna 2008. to se nije dogodilo.[43]

Povratnici su kroz biznis projekte pomoći dobili alate, ali nisu zadovoljni time što su dobili. Takođe, Srbi ne mogu da se zaposle. O konkursima za radna mesta meštani ovih sela čuju od drugih ljudi, dok na oglasnim tablama u selima i u opštini nema ovakvih informacija. Takođe, Srbi generalno nemaju nikakve informacije o događajima u opštini.

Srbi tvrde da međunarodne organizacije ne čine ništa da bi zaustavile ponovno iseljavanje Srba, ali su uvek spremne da potpišu saglasnost da Srbi prodaju imovinu. Inače, u trostranom sporazumu koji su Srbi potpisali sa UNDP ne stoji ograničenje do kada povratnik ne sme da proda kuću, tako da ova činjenica utiče da ljudi odmah prodaju izgrađenu kuću. Ima primera da kada zainteresovani Albanci čuju da Srbi žele da prodaju imovinu, oni prete kupcima da bi sami kupili kuću. Tada pravi kupci odustaju, a onda ovi koji su pretili kupuju kuću po mnogo nižoj ceni.

Januara 2007. godine na opštinskoj Radnoj grupi za povratak UNHCR je doneo odluku da srpska zajednica ne može da se vrati tj. da se ne mogu početi radovi na gradnji i renoviranju kuća za Srbe u gradu Obiliću zbog bezbednosne situacije. Iako ovo nije u njihovom mandatu, već u mandatu KPS i KFOR koji treba da daju svoje mišljenje o bezbednosnoj situaciji, UNHCR se izjasnio da se ne može početi sa gradnjom, iako su dobro znali da je 11 porodica srpske nacionalnosti htelo da se vrati u grad. Na tom sastanku predstavnici KPS i KFOR su ćutali. Moje mišljenje je da iza ovoga stoji smišljen cilj da se Srbi isele iz Obilića u kojem je pre rata živelo oko 6 000 Srba i 2 000 Roma. Sada živi oko 65 Srba. Iseljavanje Srba iz Obilića je aktuelnije od povratak Srba. Po Uredbi 2001/17 opštinski administrator mora da da saglasnost ako pripadnik manjinske zajednice izrazi želju da proda imovinu. U ovom slučaju opštinski administrator

43 J.P. Srpkinja, povratnik u Babin Most/Babimofc, Intervju FHP-a 15. maja 2008.

(UNMIK) nije se ustručavao da potpisuje takvu saglasnost, tako da samim tim činom on učestvuje u iseljavanju Srba iz Obilića. Srbi takođe doživljavaju pritiske u ucene od strane Albanaca u Obiliću: ako neki Srbin nađe kupca da proda imovinu po tržišnoj ceni, njegov komšija ucenjuje i preti tom kupcu da ne kupuje tu imovinu, jer on ili neko njegov žele da kupe imovinu po ceni koju oni odrede. Na taj način dosta imovine prodalo se po sibmoličnim cenama.

N.T., Srbin iz sela Plemetina/Plemetinë
Intervju FHP-a, 15. maja 2008.

2.2. Romi u opštini Obilić/Obiliq

U maju 2007. godine opština Obilić/Obiliq i Ministarstvo za prostorno planiranje doneli su odluku da pomognu povratak raseljenih Roma, Aškalija i Egipćana. Vratilo se ukupno 15 porodica, i to 11 porodica Roma i po dve porodice Aškalija i Egipćana: ukupno 39 osoba. U kampu se nalazi još 61 osoba iz ove dve zajednice koji su u Plemetini/Plemetin našli svoje utočište.

Tri romske porodice sa preko 20 osoba su se početkom 2008. godine vratile u ulicu *Stari Obilić* koja se nalazi na periferiji Obilića/Obiliq. UNDP je svim Romima koji su se vratili u Stari Obilić napravio kuće, međutim te kuće se nalaze na opštinskoj zemlji, tako da sada ovi Romi tek treba da dobiju dokumentaciju na njihovo ime. Nakon toga oni će podneti zahtev za socijalnu pomoć. Ova situacija naročito pogađa porodicu Dž.Dž. koji je invalid i ima osmoro dece.[44]

Romi sa kojima su razgovarali istraživači FHP-a kažu da će, ako im se onemogući da se prijave za socijalnu pomoć na sledećem sastanku opštinske Radne grupe, napustiti kuće.

Romi su generalno zadovoljni kvalitetom sagrađenih kuća, ali imaju problem sa kanalizacijom. Po sporazumu koji su potpisali, oni naredne dve godine ne mogu da prodaju kuće. Ne postoji put do njihovih kuća. Dok su Romi iz Starog Obilića bili raseljeni, Albanci iz Obilića/Obiliq bacali su đubre na mesto na kojem su bile romske kuće. Nove kuće su sada napravljene, ali đubre nije očišćeno, iako je bilo obećano, tako da Romi žive u nehigijenskim uslovima. Na kraju, oko tih kuća nalaze se velike bare, jer tu otiče voda iz cevi. Romi su se obraćali predsedniku opštine, ali još ništa nije učinjeno.

Na ime biznis projekata, Romi su dobili motokultivatore, ali su ih prodali pošto nemaju posao i nemaju od čega da žive. Samo jedan Rom iz Starog Obilića je zaposlen i to u školi u nadležnosti Vlade Kosova. Romi se generalno plaše da se vrate u KEK, mada ih niko nije ni pozivao da se vrate. Ukoliko bi ih pozvali, Romi bi se vratili na posao samo ako bi i ostali Romi prihvatili da se vrate, jer bi se tako osećali sigurnije. Generalno Romi nemaju nikakve informacije o događajima u opštini, o radnim mestima, o projektima. Jedino čuju informacije od svog predstavnika u opštini Bajruša Beriše/Bajrush Berisha. Takođe, Romi nisu upoznati ni sa pravima koje je propisalo kosovsko zakonodavstvo.

Zbog ovih obećanja koja su ispala lažna ja svakome ko namerava da se vrati objasnim situaciju koju sam sam osetio na svojoj koži i savetujem da se ne vraća, jer niti imamo socijalnu pomoć, niti posao.

Dž.E. Rom iz Obilića/Obiliq
Intervju FHP-a, 15. maja 2008.

2.3. Aškalije u Plemetini/Plemetine

Aškalije koje su izbegle sa područja Drenice/Drenicë, iz sela Daševac/Dashevc, u Beograd, u 2006. godini stupili su u kontakt sa kancelarijom UNDP u Beogradu i izrazili želju da se vrate na Kosovo, ali ne u Drenicu/Drenicë, već u kamp u Plemetini/Plemetin. Razlog zašto se ne vraćaju u Daševac/Dashevc je strah izazvan ubistvom četiri povratnika Aškalija u 2001. godini. U tom selu, kuće i njive Aškalija još uvek su uzurpirane.

Neke Aškalije su još 2005. godine od nekih Srba kupile plac u Plemetini/Plemetin.

U februaru 2008. godine u Plemetinu/Plemetin se iz Beograda vratilo ukupno 16 Aškalija. Ovim Aškalijama UNDP je sagradio kuće. Generalno su ispunjena obećanja koje su Aškalije dobile: u kućama su sređena kupatila, dodeljena su dva kreveta po kući, dobili su ćebad, sudoperu, sto i stolice,

44 Dž.E., Rom, povratnik u Stari Obilić, Intervju FHP-a 15. maja 2008.

drva za jednu sezonu, šporet na drva i pakete hrane i sredstva za higijenu za tri meseca. Kuće su izmalterisane iznutra, ali ne i spolja, u skladu sa usvojenim standardom.

Međutim, ove Aškalije još uvek nisu dobile motokultivator, iako im je obećan, kao ni šivaće mašine.

Što se tiče bezbednosti, Aškalije nemaju nikakav strah ni u Plemetini/Plemetin, ni u Obiliću/Obiliq. Iz sela do Obilića/Obiliq ne postoji nikakav prevoz tako da oni do grada idu peške. Niko od Aškalija nije zaposlen. Takođe, Aškalije čije su kuće sagrađene ne primaju ni socijalnu pomoć. Mnogi misle da će se ponovo vratiti u Beograd, jer na Kosovu nemaju perspektivu, pošto su bolje živeli u izbeglištvu.

Aškalije nemaju nikakvu informaciju o tome šta se dešava u opštini, kao ni o radnim mestima. Iz opštine ih niko ne posećuje, niti znaju kome treba da se obrate za pomoć. Informacije generalno dobijaju od ljudi koji odlaze u Obilić/Obiliq.

Naša kuća u Daševcu uzurpirao je Albanac. Ostale kuće su ili uništene ili su uzurpirane. Imamo još 60 ari zemlje koju smo obrađivali. Imali smo i mini farmu. 2001. godine u Daševac se vratilo 4 Aškalije među kojima je bio i moj ujak. Međutim, oni su ubijeni neposredno nakon povratka tako da se taj primer negativno odrazio na naše želje da se vratimo u rodno selo.

R.K., Aškalija iz sela Daševac, povratnik u Plemetinu/Plemetine
Intervju FHP-a, 14. maja 2008.

II Region Prizren

Prema podacima UNHCR-a, u region Prizrena vratio se ukupno 321 povratnik, i to 228 Goranaca, 47 Bošnjaka, 42 Srba i četiri Roma. Goranci su se vratili u Brod (17), Dikance (10), Donje Rapče/Rapç i Ulët (4), Dragaš/Dragash (27), Globočicu/Globoçicë (31), Kruševo/Krushevë (8), Kukaljane/Kukalan(7), Lještane/Leshtan (6), Ljuboštu/Luboshtë (18), Radešu/Radesh (82), Restelicu/Restelicë (7), Vranište/Vranishte (2) i Zlipotok/Zlipotok (2); Bošnjaci su se vratili u Donje Ljubinje/Lubinje e Ulët (11), Grnčare/Grnçarë (2), Lokvicu/Llokvicë (9), Ljubižde/Lubizhdë (2), Mušnikovo/Mushnikovë (5), Nebregošte/Nebregosht (5), Pousko/Pouskë (2), Prizren/Prizren (4), Špenadi/Shpenadi (2) i Skrobište/Skorobishtë (5); Srbi su se vratili u Bogoševce/Bogoshevc (2), Lokvicu/Lokvicë (5), Mušnikovo/Mushnikovë (7), Prizren/Prizren (2), Sredsku/Sredckë (8), Orahovac/Rahovec (10) i Veliku Hoču/Hoçë e Madhe (8); Romi su se vratili u Orahovac/Rahovec (2), Prizren/Prizren (1) i Suvu Reku/Suharekë (1).

Od januara do aprila 2008. u region se vratilo 25 povratnika, i to 17 Goranaca u sela Restelica/Restelicë (6), Mlike(3), Kukaljane (5), i u Dragaš/Dragash (3), petoro Srba u selo Zrze/Xërxë i po jedan povratnik iz romske i bošnjačke zajednice u Prizren/Prizren.

Međutim, informacije opštinske Kancelarije za zajednice opštine Prizren koja se nalazi u selu Mušnikovo/Mushnikovë dosta se razlikuju od zvaničnih informacija UNHCR. Konkretno, ova kancelarija zadužena je za pitanja srpske zajednice u Sredačkoj Župi, u pet sela u kojima Srbi žive: Sredska/Sredckë, Drajčići/Drajçiq, Planjane/Pllanjanë, Mušnikovo/Mushnikovë i Gornje Selo/Gornjasellë. Prema tvrdnjama predstavnika kancelarije, tokom 2007. i 2008. godine nije bilo povratka Srba u ta sela, dok UNHCR navodi da se u Sredsku/Sredckë vratilo osam, a u Mušnikovo/Mushnikovë sedam povratnika. Takođe, predstavnici kancelarije tvrde da je sagrađeno pet kuća za Srbe u selu Lokvica/Llokvicë, ali da se Srbi nisu vratili da u njima žive. Inače, u ovoj Kancelariji za zajednice nalazi se spisak od oko 80 porodica Srba koje žele da se vrate, ali ne postoje sredstva za izgradnju njihovih kuća.[45]

1. Opština Prizren

Prema podacima kancelarije za povratak opštine Prizren, u periodu 2007-2008. bilo je samo spontanog (individualnog), ali ne i organizovanog povratka. Tokom 2007. kancelariji se obratilo 28 potencijalnih povratničkih porodica, a u 2008. samo četiri porodice. Kao i u slučaju opštinske kancelarije za povratak u Pećí/Pejë, i ova kancelarija nema medij-

45 V.T., službenik Kancelarije za zajednice opštine Prizren/Prizren, intervju FHP-a 19. juna 2008.

sku strategiju informisanja raseljenih o povratku. Informacije o povratku čak se ne postavljaju ni na opštinskim tablama u selima gde žive povratnici, kao ni na oglasnim tablama u opštini. Infomacije o povratku uglavnom se prenose ličnim kontaktom, ili putem e-maila ili telefonskim razgovorom sa službenicima kancelarije.

Opštinska strategija povratka za 2007. godinu uključila je rekonstrukciju i gradnju kuća, kao i infrastrukturne projekte, ali nije uključila biznis projekte. Ipak, mnogi predviđeni projekti nisu realizovani zbog nedostatka sredstava. Opština Prizren/Prizren nema budžet za finansiranje nijednog projekta koji se odnosi na povratak, iako postoji strategija povratka. Po rečima službenika opštinske kancelarije za povratak, strategija je samo „mrtvo slovo na na papiru".[46] Realizacija strategije zavisi isključivo od donacija međunarodnih organizacija. Kao što je slučaj sa drugim opštinama, komunikacija sa Ministarstvom za povratak nije funkcionalna. Opština je o programskim planovima ministarstva za razvoj zajednica čula tek nakon završetka konkursa za podnošenje projekata. Generalno, najveći smetnja povratku i ostanku na Kosovu je nemogućnost zapošljavanja.

1.1. Srbi u Prizrenu/Prizren

Povratak Srba u opštinu Prizren/Prizren je najveći problem. Predviđeno je da se do 2007. godine izgradi 10 kuća za Srbe u naselju Potkaljaja/Nënkalaja, a da se obnovi pet kuća. Donator bi bilo Ministarstvo za zajednice i povratak. Međutim, od projekta se odustalo, jer se izgradnji protivi služba za zaštitu spomenika Prizrena, pošto je naselje Potkaljaja/Nënkalaja pod njenom zaštitom. Ova institucija insistira da kuće moraju da izgledaju kao što su izgledale i pre rata. Međutim, ne postoje sredstva za izgradnju takve vrste kuća, već samo standardizovanih kuća koje se prave putem programa UNDP. Na taj način stvorena je „pat" pozicija, dok nijedno drugo rešenje nije predviđeno da bi Srbi počeli da se vraćaju u Prizren/Prizren.[47] Službenici kancelarije za povratak opštine Prizren/Prizren tvrde da program UNDP nije primenjiv na gradske već samo za ruralne sredine.

1.1.1. Srbi u selu Sredska/Sredckë

Predstavnik sela Sredska/Sredckë poput službenika Kancelarije za zajednice opštine Prizren iznosi iste tvrdnje o povratku Srba:

Koliko znam, tokom 2007. i 2008. nije bilo povratka u ovo selo. Ovde živim, tako da bih morao da znam ako se neko vrati. Možda je bilo fiktivnog povratka da bi se ostvarile neke beneficije. Međutim, nije sagrađena ni obnovljena nijedna kuća, niti je iko dobio pomoć jer je povratnik.

S.G., meštanin sela Sredska/Sredckë
Intervju FHP-a, 19. juna 2008.

Pre oružanog sukoba na Kosovu u Sredskoj/Sredckë živelo je oko 250 porodica Srba. Trenutno u selu živi oko 50 ljudi i to su sve starije osobe. Najmlađi meštanin ima 55 godina. Zimi se ovaj broj smanjuje na otprilike 20, jer većina meštana odlazi kod rodbine u Srbiju.

Neki Srbi dobili su biznis projekte, tako da se neki od njih bave pčelarstvom i med prodaju u Štrpcu/Shtërpce.

1.1.2. Održivost povratka

Meštani Sredske/Sredckë smatraju da nemaju potpunu slobodu kretanja. Oni koji odlaze iz sela idu na sopstveni rizik. Neki Srbi koji znaju albanski i turski odlaze u Prizren/Prizren, ali uvek osećaju nelagodu kada tamo odu. Srbi uglavnom odlaze u Štrpce/Shtërpce kombijem koji voze Srbi. Ovaj kombi saobraća dva puta dnevno i karta u jednom pravcu je 2 evra. Tokom vikenda ovaj prevoz ne funkcioniše. U selu se nalazi škola koja je napravljena pre rata i sada je u njoj smešten KFOR. Škola nije u funkciji, jer u selu nema dece školskog uzrasta. U selu postoji ambulanta.

Srbi iz sela nisu zaposleni i uglavnom se radi o penzionerima.

Srbi uglavnom nemaju informacije o događajima u regionu, jer nema lokalnih medija na srpskom. Mogu da gledaju srpske kanale preko kablovske

46 I.R., službenik u kancelariji za povratak u opštini Prizren/Prizren, intervju FHP-a 19. juna 2008.
47 I.R., službenik kancelarije za povratak u opštine Prizren/Prizren, intervju FHP-a, 19. juna 2008.

televizije. Jedine informacije o zaposlenju i dešavanjima u opštini Prizren meštani sela dobijaju od službenika Srba koji rade u opštini i u Kancelariji za zajednice, kao i od onih Srba koji odlaze izvan sela.

2. Opština Dragaš/Dragash

Po podacima opštinske kancelarije za povratak, u Dragaš/Dragash se vratilo ukupno 1.106 raseljenih osoba. Tokom 2007. godine na teritoriji opštine vratila se 51 porodica sa ukupno 225 članova. Svi su Goranci. Povratak je bio spontan. Najveći broj povratnika je stariji od 50 godina. UNDP je za 11 povratnika izgradila kuće, dok su razne druge organizacije, kao Mercy Corps, ICMC, DRC dodeljivale drugu vrstu pomoći: krave, stočnu hranu, plastenike, šivaće mašine, materijal za dogradnju kuća, nameštaj i slično.[48]

Tokom 2007. godine počelo se sa realizovanjem memoranduma o saradnju između Vlade Kosova i UNHCR-a tako da je uspostavljena saradnja u kontekstu procesa lokalizacije.[49] Sa tim u vezi održano je više seminara za službenike koji se bave procesom povratka i podrškom povratničkim zajednicama.

Tokom 2007. fokus opštine bio je na realizaciji projekata razvoja zajednica: rekonstruisan je regionalni put Dragaš/Dragash – Restelica/Restelicë i Dragaš/Dragash – Brod/Brod; izgrađena je nova škola u selu Radeša/Radesh kao i ulična rasveta u selima Donji Krstec/Krstec i Ulët i Orčuša/Orqushë. Neki projekti opštine, iako su odobreni, nisu realizovani jer nedostaju sredstva.

Opštinska Radna grupa za povratak je praktično jedina institucija koja informiše građane opštine Dragaš/Dragash. Međutim, opština nema informacije gde su sve izbegli građani opštine i koliko ih ukupno ima. Ne postoji jedinstvena baza podataka. Opština nema svoj bilten da bi uspešnije informisala zainteresovane o povratku, niti ima dovoljno sredstava za podržavanje projekata povratka. Najveći problem, kao i u svim drugim opštinama, je zapošljavanje.

2.1. Goranci u Dragašu/Dragash

Goranci, povratnici u Dagaš/Dragash generalno su zadovoljni kvalitetom kuća koje su napravljene. Međutim, niko od povratnika ne radi. To su uglavnom ljudi srednjih godina, kojima je teško da se zaposle. Oni se konstantno prijavljuju, ali ih niko ne poziva na intervjue za posao. Da bi se izdržavali neki su bili primorani da prodaju motokultivator koji su dobili na ime biznis projekta. Socijalnu pomoć ne dobijaju, struju ne plaćaju, a iz KEK-a im prete da će da im isključiti struju zbog neplaćanja. Opština se često ignorantski i arogantno odnosi prema njihovim problemima.

Pre par godina kada je isključena voda u naselju gde žive Goranci, jer nismo imali novca da platimo, otišao sam u opštini kod predsednika i rekao mu da nam puste vodu, da možemo samo nešto da platimo, ali ne sve, jer nemamo. Na kraju sam rekao da insistiranje da platimo pod ovakvim uslovima u kojima živimo osećamo kao vid pritiska da se iselimo. Kao odgovor dobio sam zašto čekam, što ne idemo?

A.A., povratnik u Dragaš/Dragash
Intervju FHP-a, 24. jun 2008.

Goranci nemaju informacije o radu opštine i dobijaju ih samo od ljudi koji odlaze u opštinu. Signal za RTK ne postoji u Dragašu/Dragash, ali su građani i dalje primorani da plaćaju pretplatu od 3,5 evra. Goranci se o događajima na Kosovu uglavnom informišu putem satelitskog programa RTS.

2.2. Goranci u Radeši/Radesh

Tokom 2007. godine u selu je izgrađena jedna kuća. Povratnik je dobio kompletan program pomoći, uključujući i donaciju za pokretanje samostalnog biznisa. U toku su pripreme za izgradnju još dve kuće, za dve povratničke porodice. Inače, da bi se ove kuće napravile, jedan meštanin sela dao je deo svog imanja.

Jedan broj porodica koje su se vratile u prethodnom periodu dobile su materijal za sanaciju kuća u vrednosti do 2000 evra. Pojedini povratnici su

48 V.K., službenik Kancelarije za povratak u SO Dragaš/Dragash, intervju FHP-a, 23. jun 2008.
49 Terminom lokalizacija označen je postepen prenos nadležnosti sa međunarodnih institucija koje se bave povratkom na opštinske kancelarije za povratak.

dobili alat ili podršku za bavljenje stočarstvom. Ipak, meštani smatraju da to nisu ozbiljni projekti. Generalno, nije bilo projekata koji bi podigli ekonomski razvoj ove zajednice. Meštani nisu zadovoljni ni infrastrukturnim projektima koji se realizovani u selu. Povratnici su po pravilu ljudi srednjih godina, dok se mladi ne vraćaju, osim što dolaze za praznike.

Meštani sela nisu informisani o programu za razvoj zajednica Ministarstva za zajednice i povratak niti o svojim pravima koje predviđa kosovsko zakonodavstvo. Takođe, oni nemaju informacije o radu opštine, nemaju signal RTK iako plaćaju pretplatu, i, na kraju, nemaju ni signal mobilnih operatera.

Iako sam čuo da je u 2007. godini bilo dosta povratnika u naše selo, hteo bih da naglasim da nije retko da su pojedinci registrovali kao interno raseljeni zbog socijalne pomoći. Oni su se neko vreme zadržavali u selu, a nakon toga su se vratili u Dragaš gde su se prijavili kao povratnici da bi ostvarili neke druge beneficije. Zbog toga ostaje tajna ko je ustvari povratnik.

R.R., meštanin sela Radeša/Radesh
Intervju FHP-a, 23. juna 2008.

III Region Gnjilane/Gjilan

Prema podacima UNHCR-a u region Gnjilana/Gjilan se tokom 2007. godine vratilo 426 povratnika i to 311 Srba, 104 Roma i 11 Aškalija i Egipćana. Srbi su se vratili u Donje Kusce/Kufcë e Ulët (2), Gnjilane/Gjilan (11), Koretište/Koretishtë (26), Kufce (4), Paralovo/Parallovë (5), Pasjane/Pasjan (14), Šilovo/Shilovë (4), Stražu/Strazhë (11), Bostane/Bostan (2), Izvor/Izvor (5), Klobukar/Klobukarë (1), Zebince/Zebnicë (1), Pancelo (3), Redince (1) i Veliko Ropotovo/Ropotovë e Madhe (10). Romi su se vratili u Gnjilane/Gjilan (84) i Uroševac/Ferizaj (14). Svih 11 Aškalija i Egipćana vratilo se u Uroševac/Ferizaj.

Od januara do aprila 2008. u region se vratilo 20 povratnika i to 17 Srba u Veliko Ropotovo/Ropotovë e Madhe (3), Gnjilan/Gjilan (3), Parlovo/Parllovë (2), Pasjane/Pasjan (1), Bostane/Bostan (4) i Berivojce/Berivojcë (4), dok su preostala tri povratnika Romi koji su se vratili u Gnjilane/Gjilan.

1. Opština Gnjilane/Gjilan

U maju 2008. godine usvojena je strategija za povratak opštine Gnjilane/Gjilan za 2008. godinu. Sastavni deo ovog plana čine predlozi usvojeni u septembru 2007. godine, ali čija realizacija još nije započela. Strategija za povratak sadrži sledeće ciljeve: 1) povratak 29 srpskih i pet albanskih porodica u selo Žegra/Zhegër i izgradnja šest kuća za primajuću zajednicu, Albance. Ovaj projekat treba da bude završen za 16 meseci. Njegova vrednost je 1.096.528 evra i podrazumeva izgradnju kuća, infrastrukture i biznis planove; 2) treća faza povratka Roma u naselje Avdulah Presheva/Avdullah Presheva. 3) Nastavak projekta povratka svih raseljenih nakon martovskog nasilja 2004. godine. Inače, opština je tokom 2007. izdvojila 12.500 evra za porodice koje su Kosovo napustile nakon martovskog nasilja;[50] 4) Priprema i usvajanje koncepta papira za selo Paralovo/Parallovë jer je 21 porodica Srba još 2006. izrazila želju da se vrati; 5) Priprema koncept papira za selo Cernica/Cernicë, pošto su se tokom 2007. javili potencijalni povratnici iz srpske zajednice; 6) Spontani povratak; 7) Opština će obezbediti sredstva tj. repromaterijal preko kancelarije za zajednice za one povratnike koji se bave zemljoradnjom[51]; 8) Završetak projekta lokalizacije, 9) informisanje oko procesa povratka, 10) Održavanje najmanje 12 sastanaka opštinskih Radnih grupa za povratak u toku 2008 i to svake zadnje srede u mesecu, počev od januara 2008. U skladu sa potrebama održavaće se i vanredni sastanci; 11) sastavljanje kvartalnih akcionih planova za povratak; 12) Prihvatanje izbeglica iz trećih zemalja; 13) Baza podataka. Opština će pokušati da do kraja 2008. godine napravi svoju bazu podataka koja će biti otvorena za javnost i koja će obuhvatati sve aktivnosti koje se odnose na stvaranje uslova za povratak i integraciju zajednica; 14) koncept izveštaj o izazovima kao što su prodaja imovine, nemogućnost zapošljavanja,

50 Predviđeno je da 22 porodice dobiju sredstva, međutim nisu sve porodice dobile novac. Službenik kancelarije za povratak opštine Gnjilane/Gjilan nema podatak koliko je tačno porodica dobilo ovu vrstu pomoći. Inače, porodice koje su ova sredstva dobile, dobile su po 2000 evra.

51 Povratnici se još uvek nisu javili da bi primili ovu vrstu pomoći.

nedostatak fondova za finansiranje projekata programa za povratak itd.[52] Dok traje proces povratka svi povratnici biće oslobođeni plaćanja taksi za sve javne usluge. Jedan od problema za povratak je bio i nepostojanje biltena kojim bi se povratnici redovno obaveštavali o svim aktivnostima koje se odnose na povratak. Takođe, opština Gnjilane/Gjilan će povratnicima u 2008. godini davati po 500 evra jednokratne pomoći.[53]

1.1. Srbi u opštini Gnjilane/Gjilan

Kada je reć o broju povratnika u 2007. trebalo je da se vrati 144 Srba u selo Žegra kao i 11 albanskih porodica od kojih su 5 povratničkih, dok 6 porodica ima status primajuće zajednice. Ovaj projekat nije usvojen na sastanku Centralnog mehanizma. Razlog neusvajanja projekta bio je izgovor Centralnog mehanizma da poseduje podatke da želi toliko Srba da se vrati, već da je broj manji. Navodno te porodice u Srbiji posetio je UNHCR. Međutim, ja imam saglasnost 19 porodica koje žive u Srbiji i 10 koje žive na Kosovu da žele da se vrate.

S.C., Srbin, službenik Kancelarije za povratak opštine Gnjilane/Gjilan
Intervju FHP-a, 28. maja 2008.

Oko deset Srba vratilo se u selo Koretište/Koretishtë u februaru 2007. godine. Međutim, kuće su im izgrađene tek krajem godine. Srbi su zadovoljni kvalitetom gradnje, ali nisu dobili sve šta im je obećano od pokućstva: postoje kuhinja i kupatilo, dobili su šporet na drva, hranu i sredstva za ličnu higijenu, međutim nisu dobili nameštaj iako se nameštaj dodeljuje onima kojima se kuće grade u skladu sa standardom V[54], kao što je to slučaj s ovim Srbima. Sa druge strane, neki Srbi su dobili i nameštaj, a gradnja njihovih kuća nije se odvijala u skladu sa ovim standardom. Srbi nisu zadovoljni odnosom *Mercy Corps*. Neki Srbi su dobili na ime pomoći plastenike da bi započeli sa poljoprivredom, ali nisu dobili drugi deo pomoći, što je uglavnom bio motokultivator, iako su imali potpisan dogovor da će tako biti.

Najveći problem za Srbe je zaposlenje. Oni Srbi koji su radili u javnim ustanovama kao što su opštine nisu se vratili na radna mesta. Povratnici su neinformisani o svojim pravima i ne poznaju procedure za dobijanje socijalne pomoći, tako da se niko nije prijavio. Oni nisu ni čuli za program razvoja zajednica Ministarstva za povratak. O svemu tome saznaju od povratnika koji su samoinicijativno pribavili sve te informacije.

U samom selu postoje i ambulanta i škola, kao paralelne institucije u nadležnosti Vlade Srbije.

Srbi iz Koretišta/Koretishtë se u Gnjilanu/Gnjilan potpuno slobodno kreću.

1.2. Romi u Gnjilanu/Gjilan

U naselju Avdulah Preševa/Avdullah Presheva pre rata je živelo oko 1.000 romskih porodica, tj. oko 10.000 Roma. Danas tamo živi oko 15 porodica. Prema informacijama Kancelarije za povratak opštine Gnjilane/Gjilan tokom 2007. godine u naselju Avdulah Preševa/Avdullah Presheva sagrađene su kuće za 19 porodica Roma, njih ukupno 96. Romi koji su se vratili u naselje apsolutno su nezadovoljni uslovima povratka, jer mnoga obećanja nisu ispunjena. Takođe, nisu zadovoljni ni kvalitetom radova na kućama: vrata nisu dobro nameštena, voda u kupatilu curi, kanalizacija nije dobro urađena, ne postoje ograde na terasama, što je poseban problem za one Rome koji imaju malu decu. Svoje nezadovoljstvo izneli su nadležnoj komisiji koja proverava kvalitet radova, ali do sada komisija ništa nije preduzela po ovom pitanju. Ovi Romi nisu u mogućnosti da prodaju kuću sledeće tri godine, a što jeste moguće u drugim krajevima Kosova. Romi će ove kuće prodati čim taj period prođe. Od pokućstva dobili su samo krevete i ćebad.[55]

Romi smatraju da su dobijali obećanja samo da bi ih privukli da se vrate, da bi se reklo da su se Romi vratili, a u mestima izbegličtva imali su i posao i sve uslove za život. Nekima nije sagrađena kuća jer nisu imali dokumentaciju o vlasništvu, a obećano je da će sva administracija biti regulisana.[56]

52 S.C., Srbin, službenik Kancelariji za povratak opštine Gnjilane/Gjilan, intervju FHP-a 28. maja 2008.
53 Navedeni intervju.
54 Kao što je naglašeno u rezimeu, ovaj standard predviđa izgradnju kompletne kuće.
55 B.K., Rom, povratnik u naselje Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, Intervju FHP-a.27. maja 2008.
56 B.K., Rom, povratnik u naselje Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, Intervju FHP-a, 27. maja 2008.

Međutim, informacije koje je FHP – Kosovo dobio od Kancelarije za povratak opštine Gnjilane/Gjilan se ne slažu sa informacijama koje su dobijene od samih Roma. Naime, opština je povratnicima koji nisu imali vlasništvo pomogla da uredno dobiju dokumentaciju da su oni vlasnici kuća koje su im izgrađene. Do sada se nije desio slučaj prodaje kuće, mada u sporazumu o izgradnji ne postoji član koji zabranjuje ili sprečava povratnika da proda imovinu.[57]

1.2.1. Održivost povratka

Biznis projekti koje su Romi pokretali nisu bili uspešni. Neki Romi koji su se zaposlili u gradskoj čistoći odmah su izgubili posao i na njihovo mesto došli su Albanci. Informacije o radnim mestima ni od koga ne dobijaju. Neki koji su predali dokumentaciju za socijalnu pomoć još nisu dobili odgovor. Od 23 porodice Roma koji su se vratili tokom 2007. godine, ostale su samo četiri porodice. Razlog odlaska je nepostojanje perspektive za život na Kosovu.

Kuće koje su prazne se pljačkaju, a KPS nije rešio nijedan slučaj pljačke. Ipak, Romi smatraju da u opštini imaju slobodu kretanja. Takođe, Romi smatraju da ih opštinske institucije diskriminišu, jer nikada ne mogu da završe poslove kada dođu u opštinu. Nekim Romima je zabranjivano da prisustvuju na sastancima opštinskih Radnih grupa za povratak.[58]

Inače, Romi iz ovog naselja idu u školu *Vuk Karadžić* koja se nalazi u naselju *Ivo Lola Ribar* i to je škola u nadležnosti Vlade Srbije. U ovu školu idu samo Romi.

Nekad tokom 2007. godine zvao me je brat koji se tada nalazio u Bujanovcu i rekao mi da Mercy Corps i UNDP pomažu povratnicima. Kontaktirali smo ih i na sastancima obećali su nam da će nam dati po 2.000 eura za razvijanje biznis projekata posebno za moju porodicu, posebno za bratovu porodicu i posebno za našu majku. Obećali su nam da će imovina koju smo imali pre rata, a za koju nismo imali dokumantaciju na majčino ime, pošto otac nije izvršio prenos, kao i ostali Romi u ovom naselju. Obećali su nam da će nam napraviti kompletnu kuću. Rekli su nam da će nam davati hrane sve dok se ne zaposlimo i da će oni posredovati da se zaposlimo. Najaktivniji u ovim obećanjima bio je predstavnik Roma u našem naselju Galim Hiseni koji nam je obećao da će opština regulisati i naše dugove za vodu i struju. Obećavali su nam med i mleko samo da se vratimo tako da sam i mislio da nastavim da živim tamo gde sam rođen. Zato sam se vratio krajem decembra 2007. godine zajedno sa 23 romske porodice koje su živele u Srbiji. I njima je obećavano isto. Međutim od 5. januara 2008. ostalo je samo 4 porodice sa ukupno 15 članova, jer sva ta obećanja su bila lažna i nisu se ostvarila ... Na primer, pre par dana isteran je sa posla Rom iz naše mahale koji se zaposlio u gradskoj čistoći i radio svega jedan mesec. Na njegovo mesto zaposlen je Albanac. Kao razlog otkaza navedeno je da ovaj Rom nije radio tokom radnog vremena tj. da je slikan. Ovaj Rom je tražio tu fotografiju, ali je nije dobio. Isteran je sa posla samo zato što je Rom, tako da nas ovaj primer diskriminacije obeshrabruje da ostanemo da živimo ovde. Prijavio sam se na Biro za zapošljavanje, ali meni su mi ponudili da radim samo 10 dana u mesecu. Ja želim da radim uvek, jer ne jedem samo 10 dana u mesecu. U Beogradu je uvek bilo posla, dobro smo zarađivali i živeli tako da ću najverovatnije tamo da se vratim.

B.K., Rom, povratnik u naselje
Avdulah Preševa/Avdullah Presheva
Intervju FHP-a, 27. maja 2008.

2. Opština Uroševac/Ferizaj

2.1. Srbi u selu Srpski Babuš/Babush i Serbëve

Povratak u selo Srpski Babuš/Babush i Serbëve iako se smatrao za jedan od uspešnijih projekata, završio se potpunim neuspehom, prvenstveno zbog toga što povratnici ne vide da imaju neku persepktivu na Kosovu.

Tokom 2007. godine u selu je izgrađeno 75 kuća, i u selo se počevši od juna vratilo 145 Srba. Među povratnicima bilo je oko 20 dece. Projekat povratka finansirala je Vlada Kosova, a projekat je realizovala organizacija Evropska perspektiva

57 S.C. Srbin, službenik u Kancelariji za povratak opštine Gnjilane/Gjilan, intervju FHP-a 28. maja 2008.
58 B.K., Rom, povratnik u naselje Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, Intervju FHP-a, 27. maja 2008.

u okviru UNDP SPARK programa. Renoviran je još i Dom kulture, napravljena je nova škola i ambulanta, asfaltiran je put od regionalnog puta Priština/Prishtinë – Uroševac/Ferizaj do kraja sela, iskopan je bunar i napravljen vodovodni sistem, napravljena je kanalizacija, postavljene su bandere za struju i ulične svetiljke, priključena je struja, a svaka porodica dobila je osnovni nameštaj i belu tehniku u vrednosti do 650 evra. Za primajuću zajednicu, susedno albansko selo Surčin/Svrqine, izgrađen je vodovodni i kanalizacioni sistem i postavljene su bandere za struju.

Međutim, nameštaj za kuće isporučen je nekoliko dana nakon povratka Srba, tako da su povratnici nekoliko dana spavali na podu, iako su dobili obećanje da će kuće biti u potpunosti useljive. Inače, povratnici su pozivani da se vrate još u decembru 2006. godine, ali su oni to odbili jer nisu želeli da dođu dok kuće ne budu sagrađene. Takođe, ništa od obećanih biznis projekata nije realizovano, tako da su ljudi počeli da se vraćaju u Srbiju u septembru 2007. i danas u Srpskom Babušu/Babush i Serbëve povremeno živi dvadesetak Srba.

Srbi naglašavaju da su sa opštinom Uroševac/Ferizaj dobro sarađivali, ali da je probleme napravio UNDP, a što su oni istakli i na konferencijama za štampu.

Srbi su predlagali tri vrste projekta: 1) pojedinačni projekti do 2.000 evra za jednu porodicu 2) grupni projekti gde bi 4 porodice udružile svoje pojedinačne projekte 3) projekti za čitavu zajednicu. UNDP je obećao da će realizacija ovih projekta početi tri dana nakon našeg povratka, ali do dana današnjeg projekti nisu realizovani. Za albansko selo Surčin bilo je predviđeno 6 pojedinačnih projekata, ali ni oni nisu realizovani.

N.J. Srbin, povratnik, predstavnik sela Srpski Babuš/Babush i Serbëve
FHP intervju, 28. maja 2008.

Generalno, Srbi imaju slobodu kretanja i sve svoje poslove u opštini završavaju na svom maternjem jeziku. Prodavcima Albancima su se takođe obraćali na srpskom. Ipak, glavne kupovine su obavljali i još uvek obavljaju u Gračanici/Graçanicë. Iako se etnički incidenti nisu događali, Srbi iz ovog sela ne koriste javni prevoz kojim se prevoze Albanci, već kada treba da idu u Gračanicu/Graçanicë, koriste kombi UNMIK-a.

2.2. Aškalije i Romi u Uroševcu/Ferizaj

Tokom 2007. godine u Uroševac/Ferizaj se vratilo ukupno 12 Aškalija i šest Roma. Za povratnike Aškalije izgrađene su četiri kuće, a za Rome tri.

Neka od obećanja koja su data povratnicima nisu ispunjena. Jedan povratnik Aškalija ističe da je od međunarodnih organizacija, partnera UNHCR i opštine Uroševac/Ferizaj dobio informaciju da će dobiti hranu za tri meseca, međutim, dobio je hranu za desetak dana.[59] Sve izgrađene kuće imaju kupatila i kuhinju, a od pokućstva sudoperu, šporet na drva, krevete, sto i stolice, posteljine, ćebad. Uglavnom svim Aškalijama nedostaje dovoljan broj kreveta, pošto su to brojne porodice. Neki su dobili posuđe. Međutim, vodovodna mreža je loše urađena, a neke kuće nisu malterisane materijalom koji je specifikacijom materijala predviđen. Iako niko od Aškalija nije zaposlen, njihovi zahtevi za dobijanje socijalne pomoći su odbijeni. Takođe, Aškalije imaju problema sa visokom računima za struju. Ove kuće su tokom njihovog izbeglištva uzurpirali Albanci koji nisu plaćali struju. Aškalije nemaju novca da plate račune, a KEK preti da će struju isključiti.

Jedan povratnik Aškalija je od partnerskih organizacija UNHCR dobio kravu. Aškalije uglavnom nisu dobile pomoć da bi pokrenule neki biznis projekat. Na primer, u slučajevima kada su se vratili i otac i sin, samo bi jedna porodica dobila motokultivator, ali ne i druga, iako se radi o različitim porodicama. Aškalije uglavnom skupljaju staro gvožđe da bi se izdržavali. Među Aškalijama ima i frizera i krojača, i drugih zanatlija, ali oni ne mogu da nađu posao u struci. Zbog loših uslova života, neki od njih prodali su motokultivatore u zamenu za novac koji im je potreban da bi kupili hranu, ali i lekove.
Niko od Aškalija nije informisan da postoji program za razvoj zajednica Ministarstva za povratak i zajednice.

59 E.K., Aškalija, povratnik u Uroševac/Ferizaj, intervju FHP-a, 17. juna 2008.

Kao i u drugim mestima, najveća prepreka za povratak i ostanak nakon povratka Aškalija je ekonomska situacija. Svi tvrde da su bolje živeli u izbeglištvu. Pretpostavka je da će upravo iz tog razloga mnoge Aškalije ponovo napustiti Uroševac/Ferizaj.

Nije retko da se zaposleni u organizaciji Mercy Corps i UNDP arogantno ponašaju prema nama tako da se često svađamo sa njima. Mogu reći da smo bolje uslove za život imali kao izbeglice u Makedoniji, nego li sada kada smo u svojoj kući ... Razmišljam o prodaji motokultivatora, kao što sam prodao i krave, jer imam bolesnu suprugu, a nedostaje nam novac za lekove. U Makedoniji moja žena je imala besplatno lečenje i dobijala je lekove besplatno.

E.K., Aškalija, povratnik u Uroševac/Ferizaj
Intervju FHP-a, 17. juna 2008.

IV Region Mitrovica/Mitrovicë

Prema podacima UNHCR-a u region Mitrovice/Mitrovicë u 2007. godini vratilo se 396 povratnika. i to 307 Roma, 69 Aškalija i Egipćana, 15 Albanaca i petoro Srba. Svih 307 Roma vratio se u južnu Mitrovicu/Mitrovce(307); 59 Aškalija i Egipćana vratilo se u severnu, a šestoro u južnu Mitrovicu/Mitrovice, dok za preostale četiri Aškalije UNHCR nema podataka; troje Srba vratilo se u selo Gojbulje/Gojbujë, a dvoje u severnu Mitrovicu/Mitrovicë; osmoro Albanaca vratilo se u selo Bistrica/Bistricë u opštini Leposavić/Leposaviq, a sedmoro u selo Vinarce/Vinarc u opštini Mitrovica/Mitrovicë.

U periodu od januara do kraja aprila 2008. godine u ovaj region vratilo se ukupno 17 povratnika i to: sedmoro Albanaca u selo Gornje Vinarce, petoro Bošnjaka u severnu Mitrovicu/Mitrovicë i petoro Aškalija i Egipćana u Vučitrn/Vushtrri.

1. Albanci

Iseljavanje Albanaca iz opština u severnom delu Kosova gde su Srbi u većini, Leposavića/Leposaviq, Zvečan/Zveçan i Zubinog Potoka/Zubin Potok počelo je još pre oružanog sukoba, a intenzivirano je tokom 1998. i 1999. godine, kada su sve kuće uništene. Albanci dominantno žive u selima Bistrica/Bistricë, Ceraje/Cerajë i Koštovo/Koshtovë koje se nalaze u opštini Leposavić/Leposaviq i u selu Čabra/Çabër, u opštini Zubin Potok/Zubin Potok. U selima Bistrica/Bistricë, Ceraje/Cerajë i Koštovo/Koshtovë pre rata živelo je oko 1300 Albanaca. Do sada se u ova sela vratilo oko 1000 ljudi, međutim, oni ne žive stalno u tim selima: oni koji su zaposleni ili idu u škole u južnu Mitrovici/Mitrovicë, preko nedelje žive u gradu, dok u sela dolaze za vikend.

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova 17. februara 2008. godine Albanci iz ovih sela, kao i predstavnici kancelarija za zajednice prekinuli su sve kontakte sa opštinom Leposavić/Leposaviq pošto ova opština ne priznaje nezavisnost Kosova. Opštinsko rukovodstvo nije izabrano na kosovskim izborima nego na izborima u Srbiji 25. maja 2008. godine. Iako ni UNMIK ne priznaje srpske izbore na kojima su izabrani predstavnci opštine na Koosvu, on posreduje u razgovoru između kancelarija za zajednice i opštine. To posredništvo Albanci su odbili.

UNMIK-ov administrator pokušao je da posreduje u uspostavljanju kontakta između Kancelarije za zajednice i opštine Leposavić, ali mi smo taj predlog odbili. Apsurdna je bila namera UNMIK-ovog administrator, jer ni sam UNMIK ne priznaje te izbore kao i njihove rezultate i vlast koja je proizašla iz tih izbora.

F.A., asistent direktora Kancelarije za zajednice u opštini Leposavić/Leposaviq
Intervju FHP-a, 17. maja 2008.

Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova opštinsko rukovodstvo ukinulo je finansiranje kancelarija za zajednice, kao i odvajanje sredstava za finansiranje projekata za jačanje manjinskih zajednica. To je ukupno 5,8 odsto opštinskog budžeta. Time je onemogućeno finasiranje kapitalnih projekata koji su potrebni za razvoj zajednica i za održivost povratka, kao što su asfaltiranje puteva, izgradnja vodovoda i kanalizacije i slično.

1.1. Povratak

Tokom 2006. godine organizovano je počela da se vraća prva grupa Albanaca i u to vreme je u ovim selima izgrađeno 25 kuća, kao i kompletna infrastruktura. Sredstva je obezbedila Vlada Kosova, dok je projekat realizovao UNDP preko organizacije *The Lutheran World Federation*. Istovremeno

za primajuću srpsku zajednicu sagrađene su tri kuće. Druga faza ovog projekta organizovanog povratka trebalo je da se realizuje 2007. godine, ali nije jer, po tvrdnjama predstvnika Kancelarija za zajednice opštine Leposavić/Leposaviq u Bistrici/Bistricë, opština nije bila zainteresovana, te se sastanci Radne grupe za povratak nisu ni održavali.[60]

Pored organizovanog povratka zabeležen je i individualni povratak, za koji je nadležan UNHCR, čija je partnerska organizacija u ovom delu Kosova organizacija NCHA. Opštinska kancelarija za povratak nema podatke o individualnom povratku.

Tokom 2007. u ova sela vratila se samo jedna porodica sa osam članova, a u 2008. godini dve porodice, jedna sa šest, a jedna sa pet članova.

Kao što je naglašeno, da bi se ušlo u proces izgradnje porušene kuće ili njene obnove, potrebno je da povratnik dostavi UNDP dokaz o vlasništvu koji će se izvaditi u opštini, a verifikovati u Kosovskoj agenciji za imovinu. Albanci u ovom delu Kosova suočavaju se sa trostrukim problemom - dokumenta o vlasništvu izgorela su u kućama, Kancelarije za zajednice više ne komuniciraju sa srpskim opštinama, a oni sami se plaše da idu u opštinu u službu katastra.

Generalno, Albanci povratnici nemaju informacije kome treba da se obrate u vezi s povratkom niti znaju koja su njihova prava. Iz tog razloga samo neke od povratničkih porodica dobile su neposrednu pomoć koja im pripada. To je pomoć prvenstveno u hrani (250 kg brašna, oko 20 litara zejtina, oko 10 kg šećera itd), kao i sredstava i pribor za ličnu higijenu. Donator ove pomoći je *Lutheran World Federation (LFW)*. Takođe, s obzirom da ovde malo ljudi radi, mnogi, tačnije oni koji imaju informaciju o tom svom pravu, podnose zahtev za socijalnu pomoć. Služba unutar Ministarstva za rad i socijalna pitanja odlučuje o dodeli socijalne pomoći. Dogodilo se da je petočlana povratnička porodica u Koštovo/Koshtovë dobila socijalnu pomoć jer je znala za to, dok pomoć nije dobila šestočlana porodica koja se vratila u Bistricu/Bistricë, jer nije znala za to pravo. Albanci u selu Gornje Vinarce/Vinarc i Epërm generalno su zadovoljni kvalitetom gradnje kuće, kao i sa dobijenim osnovnim pokućstvom. Ovi povratnici uglavnom su dobili sve šta im je obećano trostranim ugovorom potpisanim između povratnika, UNDP i opštine.

1.2. Održivost povratka

Albanci u ovom delu Kosova osećaju se bezbedno samo zbog velikog prisustva KFOR-a i KPS koje je naročito primetno nakon proglašenja nezavisnosti Kosova. Ipak, oni nikada ne odlaze sami u opštinske centre zbog straha za svoju bezbednost. Odnosi sa KPS su korektni. KPS stalno dolazi u selo, međutim problemi se često javljaju u komunikaciji, jer su policajci koji obilaze ta sela Srbi i Bošnjaci koji ne znaju albanski.

Pre rata je oko 95 odsto stanovnika ovih sela bilo zaposleno u javnim preduzećima na teritoriji opštine Leposavić/Leposaviq. Nakon rata nijedan Albanac ne radi u ovim institucijama. Takođe, ni jedan Albanac iz ovih sela ne radi u KPS iako su više puta aplicirali. Albanci misle da su u ovom delu Kosova mesta u KPS rezervisana samo za Srbe i Bošnjake. Otprilike 70 odsto stanovništva ovih sela su socijalno ugroženi. Ukupno je zaposlen 21 meštanin u institucijama koja se nalaze u ovim selima: 11 je zaposleno u seoskim osnovnim školama, petoro u Kancelariji za zajednice u Bistrici/Bistricë, jedan u ambulanti u Bistrici/Bistricë, jedan u kancelariji Centra za socijalni rad u Bistrici/Bistricë, kao i tri osobe u obližnjoj bazi KFOR-a. Ostali stanovnici se bave obradom zemlje i pčelarstvom, ali samo za svoje potrebe jer proizvode ne iznose na pijace. Takođe, jedan broj povratnika kao i meštani sela primajuće zajednice (Srbi), zajedno sa rekonstruisanim ili obnovljenim kućama dobili su i sredstva za pokretanje biznis projekata. Uglavnom su dobijali motokultivatore. Međutim, suočeni sa nezaposlenošću, gotovo svi povratnici su prodali motokultivatore, kao i drugi alat.

U severnom Kosovu signal RTK, KTV ili TV 21 je vrlo loš, tako da programe RTK i drugih televizija na albanskom mogu da prate samo oni koji imaju kablovsku televiziju. U junu 2007. godine instalirana je bazna stanica tako da sada meštani ovih sela imaju signal za mobilne telefone operate-

60 F.A., asistent direktora Kancelarije za zajednice u opštini Leposavić/Leposaviq, intervju FHP-a, 17. maja 2008.

ra *Vala 900*. Dnevna štampa u ova sela ne dolazi, niti postoje kompanije koje su zainteresovane da omoguće internet konekciju. Generalno, meštani ovih sela nemaju nikakve informacije o zapošljavanju. Takvu vrstu informacija dobijaju samo od poznanika i rodbine koji odlaze u južnu Mitrovicu/Mitrovicë.

2. Bošnjaci

Na čitavoj teritoriji grada Mitrovice/Mitrovicë kod Bošnjaka je generalno izraženija želja za odlaskom sa Kosova nego za povratkom. Tokom 2007. godine u Bošnjačku mahalu u severnoj Mitrovici/Mitrovicë vratila se jedna šestočlana porodica nakon što im je UNDP sagradio kuću. Bošnjaci smatraju da je Vlada Kosova nezainteresovana da ulaže u Bošnjačku mahalu, za razliku od srpske vlade koja pokazuje veliki interes za otkup bošnjačke i albanske imovine.

Tokom 2007. i 20008. u Bošnjačkoj mahali prodate su 63 kuće čiji su vlasnici Albanci i 3 kuće čiji su vlasnici Bošnjaci. Kupac je bio Koordinacioni centar za KiM koji kupljene kuće rekonstruiše i naseljava izbeglim Srbima iz ostalih gradova Kosova. Zainteresovanost za prodajom imovine je velika. Isti kupac napravio je i 7 zgrada od kojih su 5 već useljenje, dok se radovi na dve zgrade privode kraju. Zgrade imaju od 24 do 36 stanova i namenjene su za rešavanje stambenog pitanja kadrova koji rade u institucijama Republike Srbije na Kosovu. Do sada je Vlada Srbije uložila oko 13 miliona evra u Bošnjačku mahalu dok je Vlada Kosova u 2008. godini uložila samo 3,000 evra.

N.U. predsednik opštinkog odbora SDA za opštini Mitrovica/Mitrovice
Intervju FHP, 3. jula 2008.

Bošnjaci se konstantno iseljavaju i iz južnog dela grada u kojem je nekada živelo oko 7.000 pripadnika ove etničke zajednice.

Niko se iz bošnjačke zajednice tokom 2007. i 2008 nije vratio u južnu Mitrovicu, već, naprotiv, Bošnjaci odlaze.

M.D., službenik Kancelarije za zajednice u opštini Mitrovica/Mitrovice
Intervju FHP, 3. jula 2008.

2.1. Održivost povratka

Bošnjaci nemaju problem sa slobodom kretanja na čitavoj teritoriji opštine Mitrovica/Mitrovicë. Pripadnici ove etničke zajednice kao problem ističu plaćanje zelenog kartona za automobile sa srpskim ili crnogorskim tablicama. KPS je počela da kažnjava Bošnjake koji nemaju zeleni karton, iako zvanična odluka ni UNMIK-a ni neke druge kosovske institucije poput KPS po ovom pitanju ne postoji.

3. Romi

U romsku mahalu u južnoj Mitrovici/Mitrovicë tokom 2007. godine vratilo se 47 povratnika, dok se tokom 2008. nije vratio niko. Međutim, više od polovine ovih povratnika ponovo se vratilo u kamp u severnoj Mitrovici/Mitrovicë. Da bi se Romi ohrabrili na povratak, tokom 2007. godine izgrađeno je ukupno 48 stanova i 53 kuće. Međutim, manje od polovine stanova i kuća je do sada useljeno. Prvenstveni problem za povratak Roma je besperspektivnost i nemogućnost zapošljavanja. Iz tog razloga gotovo svi povratnici prodali su alat i motokultivator u vrednosti od oko 2000 evra da bi se prehranili. Sve ove porodice primale su socijalnu pomoć. Međutim, jedan broj Roma je izgubio socijalnu pomoć nakon šestomesečne revizije uslova za primanje ove pomoći. Razlog gubljenja pomoći uglavnom je radna sposobnost. Neke porodice koje imaju status socijalnog slučaja, na ime socijalne pomoći dobile su i do 500 kw besplatne struje. Međutim, njihovi računi su i dalje veliki pošto Romi generalno nemaju sredstava da plate struju, tako da im se uračunava i kamata. S obzirom da Romi nemaju gde da se zaposle, gubljenjem socijalne pomoći oni se odlučuju da ponovo napuste svoje kuće i da se vrate u mesto u koje su izbegli, jer tvrde da su bolje živeli u izbeglištvu. Cilj je bio samo da se Romi vrate, međutim nisu definisani projekti koji bi omogućili da povratak bude održiv.

Romi, takođe, nisu zadovoljni radom predstavnika mahale. Oni su loše informisani o povratku i o svojim pravima.

Kada govorimo o sporoj integraciji Roma, delimičnu odgovornost ima njihov predstavnik Ćazim Gušani koji svojim konfuznim izjavama i nama pravi problem: kada govori na sastancima na kojim prisustvuju i Albanci, onda život Roma u mahali naziva idealnim, dok na sastancima na kojima Al-

banci nisu prisutni, on uvek govori o diskriminaciji i skorom napustanju romske mahale. U više navrata smo hteli da skrenemo pažnju na probleme Roma, ali uvek dobijamo odgovor u kojima se citiraju Gušanijeve reči o njihovom idealnom životu. Pozadina svega je individualna korist jednog čoveka. On ne obaveštava ostale Rome o projektima i donacijama, a obavezan je da to učini, jer prisustvuje na svim sastancima kada je povratak u pitanju. Za posledicu imamo da većina Roma misli da ih opština namerno zaobilazi koja generalno ne može puno da im pomogne jer u budžetu nema dovoljno sredstava koji bi ublažili probleme povratnika.

M.D., službenik Kancelarije za zajednice u opštini Mitrovica/Mitrovice
Intervju FHP, 3. jula 2008.

3.1. Održivost povratka

Iako predstavnici Roma iz južne Mitrovice/Mitrovicë tvrde da pripadnici ove etničke zajednice u gradu imaju slobodu kretanja, dešava se da Albanci fizički napadaju Rome povratnike. Uzrok ovih napada je nepostojanje posla i za Albance i za Rome. Neki Romi povratnici pokušavali su da nađu posao kao fizički radnici. Albanci koji su takođe tražili ovakvu vrstu posla, u Romima su videli konkurenciju pa su ih zato fizički napadali. Kuće koje su čekale da ih povratnici usele nekoliko puta su opljačkane a KPS do sada nije uhapsio nijednog počinioca.

Romi iz romske mahale tvrde da su dobili obećanja od raznih organizacija koje su sprovodile aktivnostni za povratak Roma u ovaj deo Kosova, kao što su DRC ili NCHA, da će se otvoriti firma za pravljenje nameštaja i farma živine u kojima je trebalo da se zaposli 60 povratnika, što bi povratak Roma učinio održivim. Ovi projekti nisu realizovani. Takođe, od sredstava namenjenih za povratak Roma napravljena je pijaca, međutim ni na ovoj pijaci ne radi nijedan Rom. Na kraju, postojala je mogućnost zapošljavanja Roma na dva objekta na kojima se grade stanovi za još 24 romske povratničke porodice. Međutim, NCHA koja realizuje ovaj projekat je dozvolila firmi koja izvodi radove da angažuje druge radnike.

Romi tvrde da kosovske institucije nad njima sprovode diskriminaciju. Jedan od najvećih problema je što se od javnosti kriju podaci da Romi u krvi imaju veliku koncentraciju olova.

Britanska ambasada finansirala je projekat kojim bi trebalo da se utvrdi prisutnost olova u krvi Roma. Dali smo krv, ali u Domu zdravlja ne žele da nam daju analize. Oni koji su dali krva zabeležili su rezultate koji su im usmeno saopšteni. Na primer Suad Mahmuti ima 14,10 promila olova u krvi, Baškim Gušani koji ima samo 8 godina ima 34,04 promila, Elma Gušani ima 21, 02 promila, Sadija Gušani ima 54,00 promila olova u krvi dok četiri ili pet osoba, među kojima sam i ja imamo toliko olova u krvi da aparat ne može da izmeri. Aparat može da meri do 64 promila. Maksimum dozvoljene količine olova u krvi je 10.00 promila. Bolesti koji nastaju usled velike koncentracije olova su slabljenje i gubljenje vida, sluha, pamćenja, žutica, malaksalost, bolest kostiju itd. Mi se pitamo zašto nam ne daju te informacije da zvanično ukažemo na naš problem i da tražimo lečenje. Jedan od faktora povećanja olova u krvi je slaba ishrana voćem i povrćem.

Ć.G., Rom, povratnik, predstavnik Roma iz romske mahale
Intervju FHP, 1. jul 2008.

Dana 29. juna 2008. oko 14:00h prolazio sam kombijem preko mosta Suvi Dol koji spaja južnu u severnu Mitrovicu. U kombiju sam bio sa još jednim prijateljem. U severnu Mitrovicu otišli smo da kupimo devet gajbi piva. Nakon prelaska mosta zaustavio nas je KPS. Pitali su nas da li smo platili carinu za pivo koje smo kupili, jer je iz Srbije. Pokazao sam im fakturu da sam robu kupio u severnoj Mitrovici tj. na Kosovu, a oni nek jure tu firmu koja je robu nabavila u Srbiji, a nije platila carinu. Policajci su mi rekli da je desno od toka reke Ibar Srbija, a levo Kosovo tako da sam ja robu kupio u Srbiji i moram da platim carinu. Nakon toga su zvali carinike. Platio sam carinu u vrednosti 127,94 evra kao i taksu od 11 eura za carinski terminal. Naterali su me da platim carinu samo zato što sam Rom i zato što mi nemamo "leđa". Mi nemamo ko da nas štiti u institucijama, a istim policajcima i carinicima svaki dan prolaze šleperi robe i nikom ne naplaćuju carinu. To sam im i rekao, a kao odgovr sam dobio da neću ja njima da izdajem naređenja koga će oni da zaustave, a koga neće, što dovoljno govori samo za sebe. Službeni broj jednog od policajca je # 7301.

Ć.G., Rom, povratnik, predstavnik Roma iz romske mahale
Intervju FHP, 1. jul 2008.

4. Srbi

Tokom 2007. i 2008. godine niko iz Kancelarije za zajednice nije čuo da je bilo povratka Srba u južnu Mitrovicu, jer da je tako mi bismo to svakako čuli na sastancima Radne grupe za povratak na kojima redovno učestvujemo.

M.D., službenik Kancelarije
za zajednice u opštini Mitrovica/Mitrovice
Intervju FHP, 3. jula 2008.

V. Region Peć/Pejë

Prema podacima UNHCR tokom 2007. godine u region Peći/Pejë vratilo se ukupno 325 povratnika: 159 Srba, 52 Roma, 70 Aškalija i Egipćana, 38 Bošnjaka i šest Goranaca. Srbi su se vratili u Veliku Jablanicu /Jabllanicë e Madhe (11), Peć/Pejë (34), Vitomirica/Vitomiricë (2), Zlopek/Zllopek (1), Đurakovac/Gurrakoc(1), Istok/Istog (4), Osojane/Osojan (2), Berkovo/Bërkovë (19), Drsnik/Dërsnik (31), Klinu/Klinë (47), Klinavac/Klinavc (3) i Vidanje/Videjë (4). Romi vratili su se u Skivjane/Skivjan (1), Goraždevac/Gorazhdec (7), Orašje/Orashje (6), Peć/Pejë (5), Trebović/Treboviq (10), Zahać/Zahaq (6) i Budisavce/Budisalc (17). Aškalije i Egipćani vratili su se u Rudicu/Rudicë (5), Binće-Binxhë (2), Lukavac/Llukavc (8), Đurakovac/Gurrakoc (7), Đakovica/Gjakovë (17), Piškotu/Piskotë (5), Goraždevac/Gorazhdec (1), Ložane/Llozhan (5), Peć/Pejë (3) i Pećku Banju/Banjë e Pejës (17). Bošnjaci su se vratili u Đakovicu/Gjakovë (2), Peć/Pejë (5), Vitomiricu/Vitomiricë (26) i Klinu/Klinë (5). Svih šest Goranaca vratili su se u Peć/Pejë.

U periodu od januara do aprila 2008. vratila su se 73 povratnika i to: 20 Srba u sela Goraždevac/Gorazhdec (4), Osojane/Osojan (3), Binća/Binxhë (4), Vidanje/Videjë (3), Klinu/Klinë (3) i Dečane/Deçan (3); 12 Roma u Zahać/Zahaq (11) i Peć/Pejë (1); 28 Aškalija i Egipćana vratilo se u Stupelj/Shtupel (4), Lešane/Leshan (5) i Goraždevac/Gorazhdec (15); 13 Bošnjaka vratilo se u Vitomiricu/Vitomiricë (8) i Peć/Pejë (5).

1. Bošnjaci

Prema statistici UNHCR danas u opštini Peć/Pejë živi oko 4.200 Bošnjaka. Najviše Bošnjaka živi u Vitomirici/Vitomirice. Što se tiče etničke slike, pre oružanog sukoba u Vitomirici/Vitomirice je živelo oko 80 odsto Bošnjaka, 10 odsto Albanaca i 10 odsto ostalih, a to su uglavnom bili Romi i Crnogorci. Danas je slika drastično izmenjena: u Vitomirici/Vitomiricë živi oko 40 odsto Bošnjaka, 50 odsto Albanaca i oko 10 odsto ostalih. Trend iseljavanja Bošnjaka se nastavlja. Razlog nije nepostojanje slobode kretanja, već nepostojanje perspektive za pripadnike bošnjačke zajednice. Albanci se često deklarišu kao Bošnjaci, tako da na taj način zauzimaju radna mesta koja bi pripala Bošnjacima. Jedan od najvećih problema Bošnjaka je taj što zemlje u okruženju ne priznaju diplome sa Kosova, tako da ne mogu da se zaposle u BiH ili u Srbiji. Takođe, u ovim državama ne mogu ni da nastave studije. Kosovske institucije takođe nemaju potrebe za kadrovima koje proizvode Učiteljski fakultet u Prizrenu koji je istureno odeljenje Univerziteta u Prištini, kao i Fakultet primenjenog znanja biznisa u Peći/Pejë, na kojima Bošnjaci mogu da stiču znanja i doplome na svom jeziku.

Nakon privatizacije kompanija u ovom delu Kosova, mnogo manji broj Bošnjaka je zaposlen. Takva je situacija u fabrikama za obradu drveta. Bošnjaci smatraju da Vlada Kosova ne investira dovoljno u pećki region. To se prvenstveno odnosi na poljoprivredu.

Bošnjaci insistiraju da Vitomirica/Vitomiricë dobije status opštine i veruju da će se na taj način obezbediti veći priliv investicija.

Kao što je slučaj s ostalim etničkim zajednicama, Bošnjaci iz ovog kraja nisu upoznati sa projektima za razvoj zajednica, koje odobrava Ministarstvo za povratak i zajednice. Oni smatraju da su gotovo svi resursi na Kosovu okrenuti ka integraciji srpske zajednice.

2. Srbi u opštini Dečan/Deçan

Povratnici Srbi uopšte nisu zadovoljni radom opštinske Radne grupe za povratak jer sastanci traju kratko, a teme o kojima se govori nisu od velike važnosti. Inače, zadnji sastanak radne grupe održan je 19. oktobra 2007. godine. Srbi koji su izrazili želju da se vrate često dugo čekaju na potrebne obrasce koje na kraju krajeva ni ne dobiju, a opština nije spremna da ih upozna sa procedurom za povratak. Sva potrebna dokumentacija je na albanskom, uključujući i katastarski list koji je potreban

da bi se dokazalo da su Srbi ili povratnici iz drugih manjinskih zajednica imali vlasništvo nad određenim stanom ili kućom. Srbi ne znaju šta piše u tim dokumentima koje im opština izdaje. Takođe, neki Srbi se žale da u dokumentaciji koju dobijaju iz katastra nije navedena sva imovina koju su imali pre oružanog sukoba. Na kraju, svi oni Srbi koji su od 2004. godine počeli da učestvuju na sastancima opštinske Radne grupe za povratak i koji su učestvovali u *Idi-vidi* posetama tvrde da nijedna dogovorena strategija povratka koja se odnosi na Srbe do danas nije ostvarena, ali jeste u slučaju drugih manjinskih zajednica. Sve ovo Srbima dokazuje da opština Dečani/Deçan nije voljna da im omogući povratak. Takođe, Srbi su potpuno nezadovoljni saradnjom kako sa *Mercy Corps* tako i sa Crvenim Krstom Srbije. Ističu da se ove organizacije ponašaju neljubazno i arogantno. Generalno, ni institucije Kosova ni Srbije, iako su obećale, ništa nisu učinile za Srbe u Dečanima/Deçan. Jedino su službenici UNMIK-a spremni da pomognu Srbima, svu potrebnu dokumentaciju im daju odmah kada im se obrate i pomažu im da je popune.

Srbi povratnici čije se kuće grade žive u stanu povratnice Milanke Popović. Oni kojima je kuća ili stan u procesu izgradnje ili obnove, od DRC-a dobili su krevet, posteljinu, sto i stolice, sudoperu, mini šporet, grejalicu i tepih, opremu za kuhinju, hranu i pribor za higijenu.

2.1.1. Održivost povratka

Takođe, Srbi povratnici u Dečane/Deçan imaju problema sa slobodom kretanja. Ponekad se dogodi da Albanci fizički nasrću na povratnike, što dodatno utiče na bezbednost Srba i njihovu odluku da se vrate, ili, ako su se vratili, da ostanu. Jedan od takvih napada bio je napad na Božidara Tomića. KPS još uvek nije uhapsio napadača. Pored toga, Srbi se suočavaju sa provokacijama, čak i u javnim ustanovama u opštini. Međutim, Srbi ističu da se neki komšije Albanci i vlasnici trgovinskih radnji lepo ponašaju prema njima.

U ovoj opštini povratnici Srbi nigde ne rade, a od službenika opštine uvek dobijaju informacije da su sve službe popunjene kadrovima, iako znaju da je Vlada Kosova donela odluku[61] kojom se u određenom procentu obezbeđuje zaposlenje manjinskih zajednica u institucijama u nadležnosti Vlade Kosova. Sa druge strane, Srbi su se prijavili za socijalnu pomoć, ali su odbijeni, jer su sposobni da rade. Da bi se izdržavali, Srbi ili prodaju svoju imovinu ili se ponovo sele u Srbiju.

Srbi nemaju informacija ni o programu Ministarstva za povratak, kao ni o mogućnosti podnošenja projekata za razvoj zajednice. Takođe, nisu informisani ni o radu opštine, pošto su sve informacije na albanskom. Srbi ne poznaju kosovsko zakonodavstvo, niti znaju koja prava imaju.

Dana 21. maja 2008. godine između 11:30h i 12:00h prolazio sam pored jedne kafane na ulazu u grad Dečane, kada se iz manastira Visoki Dečani dolazi ka gradu. Čim sam prošao pored te kafane, posle 20 metara, čuo sam da me neko na albanskom jeziku zove: Hej ti, stari, dođi ovamo!. Okrenuo sam se prema njemu. To je bio čovek koji ima negde oko 50 godina, mršaviji, plav i ima oštećene zube. Prepoznao bih ga da ga vidim ponovo. Rekao sam mu na albanskom da ga ne poznajem. On me je pitao odakle sam, a ja sam mu odgovorio da sam iz Dečana. Potom me je pitao kako se prezivam, a ja sam mu odgovorio da se prezivam Tomić. Odmah nakon toga mi je lupio dva jaka šamara i nogom me je udario u stomak. Nakon toga su izašla tri mladića iz kafane i uveli ga u kafanu. Pitali su ga na albanskom: „Zašto diraš starca?" On je meni rekao: Gubi se!. Došao sam u stan Milanke Popović koja se u Dečane vratila početkom ove godine, zvali smo policiju koja je odmah došla i sa njima sam otišao u policijsku stanicu. Tu sam dao izjavu na albanskom jeziku, zapisali su je i pročitali i nakon toga sam je potpisao. Nisu mi dali kopiju izjave niti redni broj pod kojim je zavedena. Zajedno sa policajcima otišli smo do ambulante gde me je pregledala jedna mlađa doktorka, Albanka koja me je pitala da li je moj levi obraz takav od rođenja? Rekao sam joj da nije, ali zbunilo me je takvo pitanje tako da sam ustao da se pogledam u ogledalo i video da mi je levi obraz otekao od šamara koji sam dobio od tog čoveka. I danas, nakon 4 dana od udarca vidi se da su mi kapilari na obrazu ispucali. Napisala je nalaz, ali ne znam šta je napisala, jer je policija uzela taj dokumenat i rekla mi je da će slučaj biti rešen. Sutradan smo

61 Odluka Vlade Kosova broj 5-154, od 28. juna 2005 o zaposlenju manjinskih zajednica u institucijama u nadležnosti Vlade Kosova.

otišli do predsednika opštine Dečane koji se izvinio zbog ovog napada u ime Albanaca.

B.T., Srbin, povratnik u Dečane/Decan
Intervju FHP-a, 24. maja 2008.

Čim sam se uselila, isključili su mi grejanje tako da sam zimu provela bez grejanja. U periodu kada sam se uselila u svoj stan, komšije i službenici u pošti su me provocirali i psovali. Osoblje obezbeđenja pošte kontrolisalo nas je, pa čak i dolazilo u stan da nam traži lične karte ... Zvala sam par puta DRC tj njihovog službenika Gramenda Taraku i tražila da mi nađe frižider jer ide leto, a prehrambene namirnice se lako kvare. On mi je odgovorio sledeće: ako ga imaš u Srbiju, donesi ga sama. I Crveni krst Srbije je arogantan. Jednom kada su nam doneli pomoć u hrani, nisam bila tu, već u Srbiji. Zamolila sam ih da hranu odnesu u manastir. Odgovorili su mi ko sam ja da to tražim jer oni rizikuju život što tu dolaze, a ne pada im napamet da ja tu živim ... Sad DRC u Srbiji zahteva da potpišeš da na Kosovu u sklopu poseta idi-vidi dolaziš na svoju odgovornost, nakon slučaja hapšenja Jovanovića u Vitomirici koji je osumnjičen za ratne zločine, a za kojeg nemaju dovoljno dokaza. On se i dalje nalazi u kućnom pritvoru. Ovakvi postupci obeshrabruju i ne ulivaju poverenje u kosovske institucije i druge koji rade na povratku raseljenih na Kosovo.

M.P. Srpkinja povratnik u Dečane/Deçan
Intervju FHP-a, 24. maja 2008.

2.2. Srbi u opštini Istok/Istog

Srbi koji žele da se vrate u selo Đurakovac/Gurrakoc, kao i u sam grad Istok imaju bezbednosnih problema. Takođe, problematična je saradnja i sa kancelarijom UNDP u Pećи/Pejë.

U Đurakovcu se povratku Srba, konkretno povratnice L.Đ, protive neke komšije Albanci. L.Đ. smatra da UNDP nije spreman da joj sagradi kuću. Sa druge strane, UNDP tvrdi da kuću ne gradi zato što nije rešeno pitanje svojine nad imovinom koja se u konkretnom slučaju vodi na roditelje povratnice, a ona ima braću i sestre. Što se UNDP tiče, ova organizacija je spremna da počne sa gradnjom u svakom trenutku.

Moj stric prodao je svoje imanje Albancu iz sela Kovrage. Ta imovina graniči se sa imovinom mog oca. Komšija Albanac nije kulturno reagovao kada me je video da sam došla da vidim kuću sa B.[62] *Rekao mi je da nemam šta da tražim, jer mi nemamo put od kuće do glavnog puta, da je on kupio tu imovinu na kojoj se nalazio zajednički put. Mislim da se B. tada malo i uplašila, jer mi je kasnije rekla da ako mi naprave kuću, postoji mogućnost da ću imati problema sa komšijom Albancem. Nakon posete Đurakovcu, otišle smo u opštinu Istok, u službu katastra gde sam dobila vlasnički list. U njemu stoji da je zajednički put kojeg smo koristili i kojeg je stric prodao tom Albancu u stvari ne postoji, ali postoji naš put do glavnog puta kojeg mi nismo koristili i kojeg ja i ne pamtim. Moj otac i stric dogovorili su se da zatvore taj put koji je ucrtan na imovnom listu i da naprave novi na stričevoj imovini, ali koji nije ucrtan na imovnom listu. Zato i ne shvatam zašto su mi u UNDP-u rekli da ne mogu da mi grade kuću, jer nemamo put od kuće do glavnog puta.*

L.Đ., Srpkinja, raseljeno lice iz Đurakovca/Gurrakoc, opština Istok/Istog
Intervju FHP-a, 11. jula 2008.

Stav UNDP-a:

Slučaj L.Đ. sa aspekta UNDP-a sastoji se u sledećem. Njeni roditelji su preminuli, a imovina je na njihovo ime, tako da Lidija sa pravno-formalne strane nema imovinu na svoje ime, a kriterijum UNDP-a je da povratnik ima imovinu na svoje ime da bi UNDP mogao da napravi kuću. U ovoj situaciji mi ne želimo da nas njena braća i sestre tuže zbog toga što smo napravili kuću na imovini koja pripada svim potomcima. Mi smo L. To objasnili i rekli joj da sredi dokumentaciju sa pravne strane i da nam je dostavi. Ona do dana današnjeg to nije učinila iako je prošlo dve godine od našeg susreta. Za razliku od drugih povratnika koji dolaze i raspituju se o njihovim slučajevima, L. ne dolazi tako da smo stekli utisak da ona i ne želi da se vrati. Bilo je puno primera gde smo ljudima napravili kuće, a koji su nam obećavali da će ostati, ali kada su se suočili sa prvim problemima oni su odlučili da napuste te kuće par dana nakon useljenja. To

62 Službenica regionalne kancelarije UNDP u Pećи/Pejë.

je jako negativno za UNDP. Takođe, L. komšija nije dobro reagovao. Njegove reakcije ne obećavaju da će ona sama moći mirno tu da živi, tako da ja mislim da će ona odmah da se vrati u Patrijaršiju gde i sada živi.

B.H.B., službenik regionalne kancelarije UNDP u Peći/Peje
Intervju FHP-a, 11. jula 2008.

U gradu Istoku/Istog, Srbi povratnici imaju bezbednosnih problema, pošto ih nekada Albanci napadaju. KPS vrši uviđaje, ali do sada nije rešen ni jedan slučaj. Takav je slučaja napada na Žarka Orovića. Napad se dogodio 15. jula 2008. godine. O ovom incidentu izveštavao je i beogradski medij B92.

Dana 15. jula 2008. oko 13.30h u policijskoj stanici u Istoku osoba po imenu Žarko Orović prijavila je da je nad njime izvršen fizički napad tog dana, neposredno pre dolaska u policijsku stanicu. Napad se dogodio na taksi stanici u Istoku. Po njegovoj izjavi, jedna osoba koja je njemu nepoznata, a mišljenja je da je taksista, približila mu se i pitala ga da li mu je potreban taxi. Žarko mu je odgovorio da mu ne treba. Osumnjičeni je pitao Žarka da li se on zove Željko? Odgovorio mu je da je Željko njegov brat. Osumnjičeni mu je potom tražio ličnu kartu da bi se neposredno uverio i nakon toga je počeo da ga udara pesnicama. Potom je osumnjičeni pobegao u nepoznatom pravcu. Žarko Orović nam je kazao da je imao 350 evra u ličnoj karti koju je osumnjičeni uzeo. KPS je po prijavi slučaja izašao na lice mesta zajedno sa žrtvom radi identifikacije mogućeg počinioca. Nekoliko svedoka su u policijskoj stanici dali iskaz, ali svi su rekli da da ništa nisu videli. KPS je odvela žrtvu u Dom zdravlja na pregled kao i do Pećke patrijaršije. Niko još uvek nije uhapšen. Istraga je u toku. KPS intenzivno radi na rasvetljenju ovog slučaja. Javnost će o rezultatima istrage biti obaveštena putem saopštenja.

Z.K., portparol KPS-a za region Peć/Peje
Intervju FHP-a, 18. jul 2008.

Srbi iz ovog kraja nemaju informacije o povratku kao ni o svojim pravima na osnovu kosovskog zakonodavstva. Informacije uglavnom dobijaju od ljudi koji dolaze i Pećku patrijaršiju gde su smešteni.

2.3. Opština Klina/Klinë

Pre rata na teritoriji opštine živelo je oko 8.600 Srba ili 432 porodice, a sada na teritoriji čitave opštine živi oko 350 Srba. Takođe, oko 350 Srba koji su registrovani kao povratnici uopšte ne dolaze u opštinu u Klinu/Klinë. Prvenstveni razlog ovako malog povratka Srba je nesigurnst i besperspektivnost. Neke kuće koje su napravljene za povratnike su minirane, kao u selu Štupelj/Shtupel, dok je na neke bačena bomba, kao u selu Klinavac/Klinavc. U nekim srpskim selima nedostaju ambulante i škole. Srbi nisu zaposleni u privatnim preduzećima čiji su vlasnici Albanci.

Tokom 2007. godine, u Klinu/Klinë se vratilo 17 porodica ili 31 povratnik iz srpske zajednice, dok povratak pripadnika drugih etničkih zajednica nije zabeležen.[63] U selu Vidanje/Videjë je tokom 2007. godine napravljeno 10 kuća za Srbe povratnike, u selu Klinavac/Klinavc 17 kuća, kao i šest kuća za povratnike za Rome, Aškalije i Egipćane i pet kuća za primajuću zajednicu, Albance. U 2008. napravljeno je 13 kuća za srpsku zajednicu u selu Vidanje/Videjë; u selu Berkovo/Berkovë napravljeno je 19 kuća za Srbe i dve kuće za primajuću zajednicu, Albance. U selu Štupelj/Shtupelj napravljene su dve kuće za Srbe, međutim te kuće su minirane i srušene; u selu Leskovac/Leskoc izgrađena je jedna kuća za Srbe i tu se vratilo dvoje Srba.[64] Pri kraju su administrativne pripreme za izgradnju kuća za 15 srpskih porodica, kao i jedna kuća za romsku porodicu. Kada se bude ove kuće sagradile, u njih bi trebalo da se vrati 37 povratnika.

Po strategiji za povratak u 2008. predviđeno je da se realizuju projekti u vrednosti od 7.119 601 evra, ali do sada nije realizovano ni 3 odsto strategije. Strategijom je predviđeno da se izgradi 31 kuća u selu Drenovac/Drenoc, 19 u selu Rudice/Rudicë, 14 u selu Pograđe/Pograxhë, 29 u selu Budisalce/Budisavc, 15 u selu Berkovo/Berkovë i od 24 do 27 kuća u selu Dugonjevo/Dukajevë. Sve ove kuće bile bi sagrađene za pripadnike srpske zajednice u okviru organizovanog povratka. Za pojedinačni povratak Srba strategijom je predviđena izgradnja 30 kuća u Klini/Klinë, 10 u Drsniku/Dërsnik, 10 u Vidanju/Videjë, 10 u Grebniku/Gremnik i 3 ku-

63 M.Š, službenik kancelarije za povratak u opštini Klina/Kline, Intervju FHP-a 14. jula 2008.
64 Navedeni intervju

će u Leskovcu/Leskoc, dok je za Rome, Aškalije i Egipćane predviđena gradnja 20 kuća[65].

Skoro svi povratnici dobili su finansijsku pomoć u vrednosti od 800 do 2000 eura. Ovaj iznos zavisi od projekta povratnika, ali zavisi i od donatora tako da iznos nije striktno 2000 evra. Međutim, zbog nedostatka finansijskih sredstava u 2007. godini nisu realizovani projekti u selima Drenovac/Drenoc, Rudice/Rudicë, Drsnik/Dërsnik i Vidanje/Videjë, a koji se odnose na kupovinu kombajna, stočni fond i slično.
Prevoz za srpsko stanovništvo organizovala je Kancelarija za zajednice: ponedeljkom autobusi idu iz Kline/Klinë za Berkovo/Bërkove, utorkom saobraćaju na relaciji Klina/Klinë – Biča/Binxhë i Grabac/Grabc, a četvrtkom na relaciji Klina/Klinë – Klinavac. Autobus po potrebi vozi i za jednu srpsku porodicu koja živi u selu Leskovac/Leskoc.

2.3.1. Srbi u selu Berkovo/Bërkove

Pre juna 1999. godine u selu Berkovo/Bërkove živelo je 85 srpskih i 10 albanskih porodica. U avgustu 2007. godine vratilo se 35 starijih osoba, predstavnika 19 porodica. Međutim, u selu sada žive predstavnici 14 porodica, dok predstavnici pet porodica dolaze povremeno. Ovi Srbi stanovali su u selu Vidanje/Videjë dok im nisu sagrađene kuće. U te kuće su se uselili u decembru 2007. godine i generalno su zadovoljni kvalitetom kuća, mada imaju zamerke jer kuće ne izgledaju onako kao što su izgledale ranije. Takođe, Srbi nisu zadovoljni jer te kuće nemaju ograde na balkonima, tako da sami prave ograde, prvenstveno zbog dece. Donator izgradnje ovih kuća bila je Vlada Kosova.

Za prvi period od tri meseca Srbi su od UNHCR-a dobijali hranu i sredstva za higijenu. Međutim, smatraju da su količine hrane bile nedovoljne.

2.3.1.1. Održivost povratka

Srbi u ovom selu su zabrinuti za svoju bezbednost, tako da ne obrađuju svu zemlju koju imaju. Naročito na bezbednost i želju za ostankom utiče i činjenica da je sedam sagrađenih kuća do sada opljačkano, a da KPS nije rešio još nijedan slučaj.

Oni koji idu u opštinu komuniciraju uglavnom sa službenicima Srbima, mada oni koji znaju albanski poslove završavaju kod službenika Albanaca. Generalno, oni Srbi koji odlaze u Klinu/Klinu uvek su oprezni. Vlada Kosova obezbedila je prevoz Srbima iz Berkova/Bërkove do Kline/Klinë jednom nedeljno, dok je Vlada Srbije obezbedila prevoz za bolesne do Osojana/Osojan.

Od 19 povratničkih porodica, njih 15 dobilo je biznis projekat. Međutim, vrednost projekata je ispod obećanih 2000 eura. Uglavnom su svi dobili motokultivatore, koji su ispod ove vrednosti. Niko od Srba nije dobio neku priključnu mašinu ili prikolicu, tako da ne mogu da rade, a svi se bave zemljoradnjom. Realizator ovog projekta bio je DRC.

Srbi uglavnom nemaju informacije o radu opštine. Retko su na oglasnoj tabli ispred zgrade opštine istaknute informacije na srpskom. Nekad su to oglasi za radna mesta u opštini. Srbi nemaju informacija o otvaranju radnih mesta u drugim institucijama Kosova i privatnim i društvenim firmama. Takođe, opština Srbe ne zove na opštinske sastanke Radne grupe za povratak.

2.3.2. Srbi u selu Klinavac/Klinavc

Danas u Klinavcu/Klinavc živi od 20 do 25 Srba i to mahom starijih ljudi: četiri osobe su starosti od oko 40 godina, dok ostali imaju iznad 60. Prvi povratnici došli su u selo u oktobru 2006. godine. To je bila prva faza povratka. Tada je napravljeno 17 kuća za 17 porodica: 13 porodica živi u selu, tri porodice dolaze povremeno, dok je jedna porodica prodala kuću sa kompletnim imanjem. U drugoj fazi povratka, toko 2007. i 2008. godine izgrađeno je 13 kuća za 13 porodica: pet porodica živi u selu, dok će preostalih osam doći kada budu dobili ključeve. Povratnici koji su došli u prvoj fazi povratka zadovoljni su kvalitetom radova, međutim, povratnici iz druge faze nisu. U prvoj fazi, sva obećanja data povratnicima su ispunjena. Meštani su dobili osnovno pokućstvo, nameštaj u vrednosti od 700 evra, dva kreveta, bez obzira na broj članova domaćinstva, sto i četiri stolice, tepih, orman, šporet na drva i frižider. Samo dve porodice nisu

65 Navedeni intervju

dobile biznis projekat do 2000 evra, jer ni ne žive u selu. Međutim, iako je obećano, neki Srbi nisu dobili motokultivator. Po povratku u Klinavac ovi Srbi koji su došli u drugoj fazi dobili su pakete sa hranom od UNHCR. UNHCR tvrdi da je taj paket u vrednosti od 400 evra. Međutim Srbi sumnjaju da su dobili hranu ove vrednosti. Takođe, ovi Srbi tvrde da dobijaju račune iz javnih preduzeća, kao na primer iz KEK-a za priključke za struju, iako su dobili informacije iz UNDP da je UNDP platio te priključke.

2.3.2.1. Održivost povratka

Srbi se u Klinavcu/Klinavc ne osećaju bezbedno, pošto su se u njemu dešavali neki incidenti. Na primer u 2006. godini na kuće povratnika iz prve faze bačene su bombe. KPS nikada nije rešio taj slučaj. Srbi ne obrađuju njive udaljene od sela jer se plaše. Takođe, neke njive su uzurpirali Albanci, tako da se Srbi ne usuđuju da ulaze u te njive. Srbi[66] ne mogu da dobiju socijalnu pomoć, pošto u vlasništvu imaju i zemlju i kuću i sposobni su da rade. Takođe, Srbi iz pomenutog sela nemaju prevoz do Kline/Kline, a Albanci taksisti neće da ih voze, jer tvrde da se plaše drugih Albanaca. Što se tiče institucija opštine, Srbi se slobodno služe svojim jezikom. Opština uglavnom poziva Srbe na Radne grupe za povratak, ali se problemi povratnika ne rešavaju.

Obrađujemo zemlju koja je u blizini sela ali ne i ona koja je dalje. Dosta njiva pored reke koriste Albanci koji ili ihi kose ili puštaju stoku na ispašu, tako da se ne usuđujemo da ih obrađujemo, jer bi to bilo povod za incidente. Mene su odbili za socijalnu pomoć jer su mi rekli da imam zemlju koju mogu da obrađujem, ali su gluvi za prepreke koje imam da obrađujem zemlju.

M.V., povratnik u selo Klinavac/Klinavc, opština Klina/Kline
Intervju FHP-a, 14. jula 2008.

U selu ne postoji ni škola ni ambulanta, bilo Vlade Kosova, bilo Vlade Srbije.

Niko iz sela nije zaposlen, niti ima informacije o zaposlenju. Većina Srba sa kojima su razgovarali istraživači FHP-Kosovo veruje da će biti primorani da se vrate u Srbiju, jer nemaju perspektive na Kosovu. Planovi o zapošljavanju Srba koji su pravljeni i za prvu i za drugu fazu povratka nisu ispoštovani. U selu je od sredstava namenjenih za prvu fazu projekta napravljena mlekara koja je trebalo da otkupljuje mleko od meštana Srba, kako bi se obezbedio održiv povratak. Međutim, ova mlekara ne otkupljuje kozje mleko, nego kravlje, a Srbi su na ime biznis projekta dobili koze. Inače, u mlekari je zaposlen jedan radnik i on je Albanac. Takođe, Srbi koji svoje proizvode iznose na pijacu u Klini/Klinë tvrde da Albanci ne kupuju od njih. Suprotna je situacija sa fabrikom semena u Klini/Klinë, koja od Srba otkupljuje pšenicu. U toj firmi nakon privatizacije nema zaposlenih Srba, iako su u njoj Srbi radili pre rata. Rukovodstvo ove firme nakon juna 1999, dok još nije bila privatizovana, nije ni pozivala bivše radnike Srbe da se vrate. To nije učinjeno ni nakon privatizacije.

Od sredstava iz prve faze povratka napravljena je mlekara u kojoj radi Albanac. Toj mlekari mi smo trebali da prodajemo mleko. Obećali su da će nam dati krave, ali od toga nema ništa. Jedan čovek dobio je 15 koza. Međutim, mlekara ne otkupljuje naše mleko. Od sredstava iz druge faze napravljen je dom mladih, a za koji mi nismo ni znali da se gradi od sredstava za povratak u drugoj fazi, tako da ga i ne koristimo. Pojedini odlaze da prodaju poljoprivredne proizvode na pijacu u Klini, ali niko od njih ne kupuje proizvode.

M.V., povratnik u selo Klinavac/Klinavc, opština Klina/Kline
Intervju FHP-a, 14. jula 2008.

Srbi iz ovog sela nemaju nikakve informacije o razvojnim projektima Ministarstva za povratak. Što se tiče informisanja, Srbi prate srpske kanale preko satelita, a od medija na Kosovu slušaju Radio *Goraždevac* kada mogu da uhvate signal.

2.4. Opština Peć/Pejë

Predstavnici opštine Peć/Pejë koji su zaduženi za povratak smatraju da dovoljno informišu sve rase-

66 Ovo pravilo se odnosi na sve etničke zajednice na Kosovu, da ne mogu da dobiju socijalnu pomoć, ukoliko u svom posedu imaju vlasništvo nad određenom imovinom, kao što je zemlja ili kuća.

ljene o povratku. Konkretno, predsednik opštine je na tribini o povratku koja je održana u Peći/Pejë pozvao Srbe da dolaze na rasprave opštinske Radne grupe za povratak, kako bi se upoznali sa situacijom u opštini. Predstavnici kancelarije za povratak opštine Peć/Pejë ne žele da učestvuju u emisijama srpskih medija, a nisu zainteresovani da o povratku govore ni u kosovskim medijima na albanskom jeziku. Odnos sa Ministarstvom za povratak je loš. Komunikacija između opštinskih službi koje su uključene u povratak, kao i sa NVO čiji su programski ciljevi vezani za povratak ne funkcioniše. Takođe, sredstva za rad službenika opštinske kancelarije za povratak su limitirana.

Mene kao službenika za povratak nisu pozivali, niti sam tražio da učestvujem u nekoj radio ili TV emisiji u kojoj bi ljudima objasnio proces povratka. Iz Radio Goraždevca me takođe nisu pozivali, a i da me pozovu, ne bih otišao. Sa Ministarstvom za zajednice i povratak skoro i da ne sarađujemo, jer me nisu kontaktirali vezano za proces povratka. Budžet koji je odvojen za službenika za povratak je jako mali: predviđena su sredstva za platu i troškove kancelarijskog materijala. Nema sredstava za auto tako da se snalazim i u posetama odlazim sa NVO koje rade na procesu povratka. Ne znam da li opština izdaje bilten, ali od mene niko nije tražio podatke ili da kažem koje su procedure za povratak koje bi oni objavili. Ukoliko vaša organizacija želi da poseti povratnike na teritoriji opštine Peć, treba pisanim putem da nam se obratite i da zajedno sa mnom odete do njih. Kada je u pitanju slučaj Vuksana Gojkovića iz sela Dubočak, ja ne shvatam što se on obratio vama kao organizaciji za ljudska prava, jer jedino mesto i adresa kojoj treba da se obrati je opštinska Kancelarija za povratak.

N.K., opštinski službenik za povratak, opština Peć/Pejë
Intervju FHP-a, 11. jul 2008.

2.4.1. Srbi u selu Dubočak/Duboçak

Srbi koji žele da se vrate u selo Dubočak/Duboçak imaju probleme zbog neaktivnosti opštinskog odelenja za povratak. Neki Srbi su još 2004. godine tražili da se vrate, međutim međunarodne institucije odgovorne za povratak informisale su ih da je aktuelan organizovani, a ne individualan povratak i da se Srbi sami organizuju kako bi se organizovano vratili.

Ja sam još 2004. godine na sastanku za radne grupe za povratak u opštini rekao da želim da se vratim. Tada su mi iz DRC i UNHCR rekli da je aktuelan organizovani povratak, da ja pokušam da kontaktiram ostale Srbe iz sela i da ih pitam da li žele da se vrate, tačnije da ja budem inicijator za povratak Srba u Dubočak. Međutim ne vidim zašto bi se usporavao povratak moje porodice ako ostali Srbi ne žele da se vrate, jer je moje pravo da odlučim gde želim da živim. Ja nisam mogao da „ubedim" te ljude jer se boje, teško je saznati pravu situaciju na Kosovu gledajući RTS.

V.G., Srbin, interno raseljeno lice iz sela Dubočak/Duboçak
Intervju FHP-a, 11. jula 2008.

Preporuke:

- Vlada Kosova treba da obezbedi da pripadnici manjinskih zajednica i budući povratnici budu u potpunosti informisani o odredbama *Ustava Kosova, Zakona o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika u Republici Kosovo, Zakona protiv diskriminacije i Zakona o upotrebi jezika* koji se najneposrednije tiču prava pripadnika manjinskih zajednica. U tom procesu, opštinske službe imaju obavezu informisanja i obrazovanja na nivou lokalne manjinske zajednice i svakog pojedinačnog povratnika.

- U cilju podsticanja raseljenih lica na povratak i manjinskih zajednica na integraciju u kosovsko društvo, Vlada Kosova treba da organizuje široku kampanju informisanja svih građana Kosovo o pravu raseljenih na povratak i pravima pripadnika manjinskih zajednica koja su im garantovana kosovskim zakondavstvom i međunarodnim ugovorima i konvencijama. Poruke Vlade treba da stignu do sela i svake povratničke kuće a u spovođenju kampanje opštinske službe moraju da pokažu brigu i solidarnost, što je do sada manjkalo u većini opština.

- Vlada Kosova treba redovno da razmatra i obaveštava javnost o povratku raseljenih i da dobru praksu javno ističe a da predstavnike nezainteresovnaih opština poziva na odgovornost. Vlada treba da vodi računa da povratnici imaju ozbiljne primedbe na ponašanje pojedinih međunarodnih organizacija, kao što je UNDP, i na preduzeća koja su uključena u izgradnju i obnovu kuća.

- Kosovska policijska služba (KPS) mora da deluje efikasno, da sprečava svaki pokušaj zastrašivanja i napada na pripadnike manjina, da identifikuje počinioce krađa i drugih krivičnih dela na račun pripadnika manjina, da bude prepoznatljiva, i time prihvaćena, na lokalnom nivou i garant slobodnog kretanja.

- Vlada Kosova treba da nastavi sa programom izgradnje i obnove kuća za povratnike, ali sa većim ulaganjem u održivost povratka preko zapošljavanja i uključivanja povratnika u poslove od interesa za povratničku zajednicu i celo Kosovo. Sa tim u vezi Vlada Kosova treba da obezbedi uslove za potpunu primenu svoje odluke broj 5-154, od 28. juna 2005. o zaposlenju pripadnika manjinskih zajednica u preduzećima u nadležnosti Vlade Kosova. U okviru novih strategija za održiv povratak, Vlada Kosova takođe treba da učini napore da se povratnici vrate u preduzeća od javnog interesa, poput KRK-a, u kojima su nekada radili. Poseban mehanizam u pravcu zapošljavanja treba da se odnosi na zapošljavanje manjinskih zajednica u privatnim preduzećima. S tim u vezi privatna preduzeća treba da dobiju poreske olakšice.

- Vlada Kosova će omogućiti svim raseljenima da ostvare svoje pravo na sredstva (akcije) koja su dobili radnici ili bivši radnici privatizovanih društvenih preduzeća.

- Vlada Kosova i Ministarstvo za povratak i zajednice treba da podrže biznis projekate kao mehanizam za obezbeđenje održivog povratka, ali se postojeća praksa mora menjati jer ne daje očekivane rezultate. Ozbiljna pažnja se mora posvetiti činjenici da je većina povratnika na ivici gladi i da je raširena pojava prodaje alata i stoke, dobijene na osnovu biznis projekta, rezultat površnog odnosa prema potrebama povratnika.

- Ministarstvo za povratak i zajednice i sve opštine na Kosovu treba da izdaju vodič za povratak u kojem će se naći sve informacije o povratku, počevši od posete *Idı-vıdı* do rekonstrukcije imovine. U vodiču treba da se nađu informacije o organizacijama i institucijama koje su nadležne za povratak, koja prava imaju povratnici i kome treba da se obrate da bi ostvarili ta svoja prava. Naravno, vodič treba da bude na svim jezicima zajednica.

- Rad svih institucija koje rade na povratku mora da bude dostupan javnosti, a naročito povratnicima. Sa tim u vezi Ministarstvo za povratak i opštine treba da razvije strategije informisanja, kako bi raseljena lica informisali o povratku i o projektima ministarstva i opština. U vezi s informisanjem raseljenih koji borave u Srbiji, Crnoj Gori, BiH ili Makedoniji, Ministratsvo za povratak treba da predloži kako i na koji način informisati raseljene o životu na Kosovu i njihovom pravu na povratak.

- Ministarstvo za povratak treba da preuredi odnos između ministarstva i opština, kako bi sve opštine imale informacije o planovima i progamu

razvoja zajednica u tim opštinama. Ministarsvo za povratak mora obezbediti transparentnost procesa odlučivanja o tome ko je dobio donaciju za projekte za razvoj zajednica. Ministarstvo o svojim odlukama treba da informiše opštine, kako bi opštine imale uvid koji se projekti realizuju na njenoj teritoriji.

- Ministarstvo za povratak i zajednice, kao i sve opštine na Kosovu treba da formiraju baze podataka koje će biti dostupne javnosti i koje će sadržati imena svih raseljenih, kao i imena onih koji su se vratili. Takođe, baze podataka treba da sadrže informacije o tome šta je sve urađeno na fizičkom i održivom povratku jednog povratnika.

- Opštinske kancelarije za zajednice treba da su osposobljene za ključnu ulogu u pripremanju opštinske strategije za povratak. Direktori svih opštinskih direktorata treba da budu uključeni u izradu strategija za povratak, kako bi se postiglo da ta strategija bude u okviru generalne strategije za ekonomski razvoj opštine.

- Opštinske kancelarije za povratak treba da budu mnogo angažovanije na informisanju raseljenih o situaciji na Kosovu, o mogućnostima povratka, kao i u koordinaciji povratka. Te kancelarije treba da imaju redovne konsultacije sa povratnicima i budućim povratnicima, Ministarstvom za povratak i ostalim institucijama i organizacijama koje rade na povratku. O svojim aktivnostima, opštinske kancelarije za povratak treba da pripremaju redovne izveštaje i da ih stavljaju na uvidi javnosti. Opštinske kancelarije treba da brinu da opštine izdaju svu dokumentaciju i formulare koji su potrebni za povratak u najkraćem mogućem roku, na službenim jezicima Kosova odnosno opštine.

- Praksa na Kosovu pokazuje da Vlada Kosova i međunarodne organizacije malo pažnje poklanjaju pripadnicima manjinskih zajednica koji nisu napuštali Kosovo. U narednom periodu Vlada Kosova treba da pokloni više pažnje tom delu manjinske populacije i da iznađe rešenja za njihovo delotvornije uključivanje u aktivnosti od opšteg značaja za Kosovo. Da bi obezbedila sredstva za potpuniju pomoć povratnicma i pripadnicima manjinskih zajednica koji nisu napuštali kuće posle rata, Vlada Kosova treba da organizuje donatorsku konferenciju.

Primena Zakona o upotrebi jezika u institucijama na Kosovu

1. Uvodne napomene

U periodu od jula do oktobra 2007. godine, Fond za humanitarno pravo - Kosovo (FHP - Kosovo) sproveo je istraživanje da li i u kojoj meri lokalne kosovske institucije, Skupština Kosova, Okružni i Opštinski sud u Prištini/Prishtinë, Kosovska agencija za imovinu i Dom zdravlja IV primenjuju Zakon o upotrebi jezika. Istraživanje je sprovedeno u multietničkim opštinama (Prizren/Prizren, Kosovo Polje/Fushë Kosovë, Klina/Klinë, Gnjilane/Gjilan Peć/Pejë, Dragaš/Dragash), u opštinama u kojima su Albanci većina (Srbica/Skenderaj, Dečane/Deçan, Glogovac/Gllogovc, Mališevo/Malishevë, Podujevo/Podujevë), kao i u opštinama u kojima su Srbi većinsko stanovništvo (Štrpce/Shtërpc, Leposavić/Leposaviq, Zubin Potok/Zubin Potok i Zvečan/Zveçan). Priština/Prishtinë i Mitrovica/Mitrovicë su posmatrani kao posebni slučajevi. Takođe, tokom avgusta 2008. godine istraživači FHP – Kosovo obavili su dodatne intervjue sa predstavnicima opština i sa službenicima Ministarstva za lokalnu samoupravu i administraciju Vlade Kosova da bi se utvrdilo koje su mere u pravcu punog poštovanja odredbi ovog zakona preduzimale institucije Kosova nakon prvog perioda istraživanja.

2. Rezime

Članom 4.4. Ustavnog okvira za privremenu samoupravu na Kosovu[67] (Ustavni okvir) i Zakonom o upotrebi jezika[68] (Zakon) zagarantovano je pravo manjinskim zajednicama da se u kontaktu sa službenicima javnih institucija služe svojim jezikom, da dobiju dokumentaciju na onom jeziku na kojem su zahtev podneli i da budu informisani na službenim jezicima Kosova, tj. jezicima koji su službeni u određenoj opštini ili instituciji. Zakon o upotrebi jezika propisuje da su službeni jezici na Kosovu albanski i srpski. Takođe, član 2.4. zakona utvrđuje na koji načina jezici manjinskih zajednica mogu postati službeni jezici u određenoj opštini. U onim opštinama u kojima jedna etnička zajednica čini 3% opšteg stanovništva te opštine, jezik te zajednice imaće status službenog jezika. Osim toga, maternji jezik zajednice čiji se jezik tradicionalno koristi u jednoj opštini, imaće status jezika u službenoj upotrebi u toj opštini.[69] Na osnovu ovog člana Zakona, skupštine opština mogu usvojiti odluku o proglašenju jednog jezika kao jezika u službenoj upotrebi ako se ispunjavaju uslovi predviđeni ovim članom.[70]

FHP – Kosovo zaključuje da se Zakon o upotrebi jezika u opštinama na Kosovu ne poštuje u potpunosti. Zakon se generalno najviše poštuje u multietničkim opštinama, naročito u Prizrenu/Prizren, dok se najmanje poštuje u opštinama gde su u većini ili Albanci ili Srbi. Međutim, ima multietničkih opština, kao što je, na primer, Gnjilane/Gjilan, gde se odredbe ovog zakona primenjuju manje nego u nekim gotovo jednonacionalnim opštinama, kao što je, na primer, opština Srbica/Skenderaj ili Štrpce/Shtërpc.

Što se tiče jednonacionalnih opština, u onim sredinama gde su Albanci većinsko stanovništvo odredbe Zakona o upotrebi jezika se primenjuju više nego tamo gde su Srbi u većini. Opštinske službe u albanskim opštinama pokušavaju da primenjuju odredbe ovog zakona, dok vlasti u opštinama u kojima su Srbi u većini, kao što su opštine u severnom Kosovu, ne čine gotovo ništa da bi se odredbe ovog zakona ispoštovale. Izuzetak od ovog pravila jedino je Štrpce/Shtërpc, gde živi značajan procenat Albanaca.

Multietničke opštine, opštine gde su Albanci u većini, kao i Priština/Prishtinë i južna Mitrovica/Mitrovicë imaju problem sa manjkom prevodilaca i smatraju da je to prvenstveni problem zašto pripadnici manjina ne dobijaju ažurno dokumen-

67 Ustavni okvir za privremenu samoupravu Kosova. www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf
68 http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_sr.pdf. Skupština Kosova je 27. jula 2006. godine usvojila Zakon o upotrebi jezika. Zakon je stupio na snagu u oktobru 2006. godine.
69 Ibid.
70 Ibid.

taciju na svojim jezicima. Problem je i u tome što je sva dokumentacija koja u ove opštine stiže iz Vlade Kosova uglavnom na albanskom, dok je neka na engleskom, tako da i tu dokumentaciju opštinski prevodioci treba da prevode na službene jezike u opštini. Neke od opština, kao što je to slučaj sa multietničkom opštinom Gnjilane/Gjilan ili južnom Mitrovicom/Mitrovicë, nisu zaposlile prevodioca koji bi prevodio na jedan od opštinskih službenih jezika, u konkretnim slučajevima na turski. Od svih albanskih opština jedino u Glogovcu/Gllogovc ne postoji prevodilačka služba. Osim u Štrpcu/Shtërpc, u ostalim opštinama gde su Srbi u većini, uključujući i severnu Mitrovicu/Mitrovicë, prevodilačka služba ne postoji. Ukoliko je potrebno da se nešto od dokumenata prevede na albanski, onda se u srpskim opštinama traži usluga od Albanaca koji su zaposleni u kancelarijama za zajednice kao i od prevodilaca UNMIK-a.[71]

Formulari za civilnu registraciju su unifikovani na čitavoj teritoriji Kosova, i oni su na srpskom, albanskom i na engleskom, a u Prizrenu/Prizren, Gnjilanu/Gjilan i u južnoj Mitrovici/Mitrovicë i na turskom. Manjine imaju problem pošto dokumenta koja dobijaju iz opština nisu napisana u skladu sa gramatikom i pravopisom njihovog jezika. Iako postoje problemi sa prevodom, u smislu nepoštovanja gramatičkih i pravopisnih pravila, nijedna opština nije organizovala trening za prevodioce kao ni kurseve albanskog, srpskog ili turskog jezika za zaposlene u opštinama.

Na osnovu informacija koje je FHP – Kosovo dobio nakon novog istraživanja, Ministarstvo za lokalnu samoupravu Vlade Kosova planira održavanje kurseva za službene jezike za sve službenike u opštinama.

Ni u jednoj opštini na Kosovu romski nije zvaničan jezik. Romi ni u jednoj opštini na Kosovu ne mogu da dobiju dokument na svom jeziku.

Većina opštinskih službenika u svim opštinama na Kosovu ne pravi razliku između srpskog i bosanskog jezika, čak i u onim opštinama gde je bosanski jezik zvaničan, kao što je slučaj s opštinama Dragaš/Dragash, Prizren/Prizren ili Peć/Pejë.

Tehnika za simultano prevođenje postoji u opštini Priština/Prishtine, južna Mitrovica/Mitrovicë, u svim multietničkim i gotovo u svim jednonacionalnim opštinama gde su Albanci u većini, dok takva tehnika ne postoji u severnoj Mitrovicu/Mitrovicë i u srpskim jednonacionalnim opštinama, s izuzetkom opštine Štrpce/Shtërpcë. Od svih multietničkih opština, jedino u Gnjilanu/Gjilan, kao ni u južnoj Mitrovici/Mitrovicë, nije moguće dobiti simultani prevod na sve zvanične jezike opštine, pošto u ovim opštinama ne postoji simultani prevodilac za turski.

Opštine Priština/Prishtinë i Mitrovica/Mitrovicë, sve jednonacionalne albanske, kao i većina multietničkih opština koje su bile predmet istraživanja, imaju svoj web portal. Srpske opštine nemaju svoju internet stranicu.[72] Web stranice ne ažuriraju se podjednako na svim jezicima. Po rečima predstavnika Ministarstva za lokalnu samoupravu, razlog zašto se stranice ne ažuriraju je nedostatak prevodilaca.

Što se tiče drugih opština, web stranice imaju opštine Junik/Junik, Suva Reka/Suharekë, Obilić/Obiliq, Uroševac/Ferizaj, Vučitrn/Vushtrri, Kamenica/Kamenicë, Shtimlje/Shtime, Đakovica/Gjakovë, Lipljan/Lipjan, Istok/Istog, Orahovac/Rahovec. Na web stranicama svih ovih opština sve informacije se stalno ažuriraju i na srpskom i na albanskom. Internet stranice opština Kačanik/Kaçanik, General Janković/Hani i Elezit, Mamuša/Mamushë, Vitina/Viti i Novobrdo/ Novobërdë nisu u funkciji, ali su trenutno u fazi rekonstrukcije.

Bez obzira na instituciju, sve kolege između sebe komuniciraju potpuno slobodno na svojim jezicima. Generalno, sve stranke koje dođu u bilo koju opštinu ili instituciju biće uslužene na jeziku na kojem se obrate službeniku. Što se tiče dobijanja dokumenata, još uvek postoji navika stranaka da sve svoje poslove obavljaju preko kancelarija za zajednice koje se sada u ponekim opštinama nalaze pri opštinskim zgradama. Ipak, neki građani Kosova i dalje insistiraju da vade dokumente preko ovih kancelarija koje se nalaze u njihovim sredinama, kao što je to slučaj sa Albancima u severnom delu Kosova, iz razloga bezbednosti. Takođe, iako

71 M. A., predsednik Izvršnog odbora u opštini Zubin Potok/Zubin Potok. Intervju FHP-a, 30. jula 2007.
72 Više informacija o web stranicama opština koje su bile predmet istraživanja u nastavku.

službenici kancelarija za zajednice tvrde da ne postoji nikakav problem da se u opštini Priština/Prishtinë ili Srbica/Skenderaj komunicira sa službenicima tih opština, ili da se dobiju dokumenti na srpskom, Srbi iz enklava u ovim opštinama uglavnom sve svoje poslove obavljaju preko kancelarija za zajednice koje su smeštene u njihovim enklavama.

Ministarstvo za lokalnu samoupravu Vlade Kosova zajedno sa stručnjacima Evropske agencije za rekonstrukciju trenutno radi na pripremi izveštaja koji će propisivati konkretne mere koje ovo ministarstvo i druge institucije treba da preduzmu kako bi se obezbedila potpuna primena Zakona o upotrebi jezika.[73] Takođe, resorni ministar je 13 marta 2008. godine poslao pismo svim predsednicima opština da zapošljavanje službenika, a posebno direktora kancelarija za zajednice bude u skladu s Uredbom UNMIK-a 2001/36 o civilnoj službi[74], čime bi se prekinulo s izborom službenika putem političkih dogovora. Inače, na ovome je insistirao FHP – Kosovo u svojim preporukama u izveštaju *Pitanja bezbednosti, zapošljavanje i primena Zakona o upotrebi jezika i Zakona protiv diskriminacije na Kosovu* koji je objavljen u maju 2008. godine.

2.1. Priština/Prishtinë

Po statutu, službeni jezici u opštini su albanski, srpski i engleski, dok turski, bosanski i romski imaju status jezika u upotrebi. Opštinska administracija građanima uglavnom izdaje dokumenta na službenim jezicima, međutim u njima su primetne gramatičke i pravopisne greške. Na oglasnim tablama informacije su uglavnom na albanskom. Opštinska administracija otvorila je posebnu kancelariju za informacije u kojoj zaposleni službenici govore srpski i turski.

2.2. Mitrovica/Mitrovicë

Na teritoriji grada Mitrovice/Mitrovicë funkcionišu dve opštinske administracije, jedna u južnom i jedna u severnom delu grada. Zakon o upotrebi jezika ne poštuje se ni u jednom ni u drugom dela grada, mada službenici u opštini južna Mitrovica/Mitrovicë ulažu neke napore u pravcu poštovanja odredbi ovog zakona.

2.3. Centralne institucije Kosova, Okružni i opštinski sud u Prištini/Prishtinë i Dom zdravlja IV u Prištini/Prishtinë

U Kosovskoj agenciji za imovinu, Skupštini Kosova, Okružnom i Opštinskom sudu u Prištini/Prishtinë, Zakon o upotrebi jezika u potpunosti se primenjuje. Međutim, odredbe ovog zakona se apsolutno ne primenjuju u zdravstvenim centrima u Prištini/Prishtinë, niti su zaposleni uopšte upoznati s ovim zakonom i šta treba da preduzmu da bi se odredbe ovog zakona ispoštovale.

3. Primena zakona u opštinama u kojima su Albanci u većini

U jednonacionalnim albanskim opštinama, Zakon o upotrebi jezika najviše se poštuje u opštini Srbica/Skenderaj, a najmanje u opštinama Glogovac/Gllogovc, Mališevo/Malishevë i Dečane/Deçan.

U svim opštinama gde su Albanci većinsko stanovništvo, sa izuzetkom Glogovca/Gllogovc, statut opštine preveden je na srpski i na engleski. Međutim, samo je u Srbici/Skenderaj lokalna vlast donela uredbu kojom se obezbeđuje potpuna primena Zakona o upotrebi jezika. Statutom opštine propisano je da je pored albanskog, službeni jezik i srpski. U Srbici/Skenderaj i u Podujevu/Podujevë opštinske vlasti insistiraju na prevođenju svih zvaničnih opštinskih dokumenata na srpski i na engleski, dok u opštini Mališevo/Malishevë postoji volja da se dokumenti prevedu na srpski, ali se opštinske vlasti suočavaju sa političkim problemima.

Mi smo do sada preveli na srpski jezik statut opštine, kao i par opštinskih uredbi zbog ispunjavanja standarda koji polako postaju deo naše svakodnevice. (...) Shvatamo obavezu koju imamo po Zako-

73 Stručnjaci Evropske agencije za rekonstrukciju koji sarađuju sa Ministarstvom za lokalnu samoupravu na izradi ovog dokumenta, nalaze i preporuke su bazirali na izveštaju FHP-a Implementacija Zakona o upotrebi jezika u instituciajama na Kosovu http://www.hlc-rdc.org/uploads/editor/BHS%20Kosovo(1).pdf

74 http://www.ks-gov.net/oag/RE2001-36%20Kosovo%20Civil%20Service.pdf

nu o upotrebi jezika, ali narod koji ima poverenje u nas drugačije bi počeo da reaguje kada bi video natpise na srpskom jeziku, tako da je u našoj opštini vrlo teško primeniti taj zakon.

H. K. direktor Direktorijata za opštu administraciju u Skupštini opštine Mališevo/Malishevë

Intervju FHP-a, 3. avgusta 2007.

Jedino su u Podujevu/Podujevë i u Srbici/Skenderaj formulari za sve dokumente koji se izdaju građanima na albanskom, engleskom i na srpskom. U ovim opštinama sva dokumenta se izdaju na onom jeziku na kojem je podnet zahtev. Međutim, u Glogovcu/Gllogovc, Mališevu/Malishevë i Dečanu/Deçan sve opštinske službe izdaju dokumentaciju isključivo na albanskom. Što se tiče naziva opštine koji se nalazi na ulazu u zgradu opštine, naziva opštinskih službi i imena zaposlenih, u opštini Podujevo/Podujevë oni su na srpskom, engleskom i na albanskom; u Srbici/Skenderaj su bili na ova tri jezika, ali su vremenom stranke skinule ili precrtale natpise na srpskom. U opštinama Mališevo/Malishevë, Glogovac/Gllogovc i Dečani/Deçan svi natpisi i nazivi su samo na albanskom jeziku. Informacije na oglasnim tablama su takođe samo na albanskom jeziku. Opštine Podujevo/Podujevë, Mališevo/Malishevë i Glogovac/Gllogovc izdaju opštinski bilten, dok opštine Srbica/Skenderaj i Dečani/Deçan nemaju svoj glasnik. U Podujevu/Podujevë bilten je na albanskom i na srpskom, a u Glogovcu/Gllogovc i Mališevu/Malishevë je samo na albanskom.

Što se tiče opreme za simultani prevod, ona je instalirana jedino u Podujevu/Podujevë, Dečan/Deçan i u Srbici/Skënderaj, ali se ne koristi jer nema odbornika iz srpske ili drugih zajednica kojima je prevod potreban.

Logo opština Podujevo/Podujevë i Srbica/Skenderaj je na albanskom, engleskom i srpskom, dok je u Glogovcu/Gllogoc i Dečanu/Deçan samo na albanskom jeziku. Logo opštine Mališevo/Malishevë ne sadrži reči. Pečat opštine Podujevo/Podujevë je na albanskom i engleskom, a opština Mališevo/Malishevë, Srbica/Skenderaj i Dečani/Deçan na albanskom, engleskom i srpskom. Pečat opštine Gllogovac/Gllogovc je samo na albanskom jeziku.

Sve jednonacionalne albanske opštine koje su bile predmet istraživanja imaju web portal, međutim samo je internet stranica opštine Podujevo/Podujevë na srpskom, albanskom i engleskom, dok su web portali ostalih opština samo na albanskom.[75] Što se tiče opštine Podujevo/Podujevë, internet stranice i na albanskom i na srpskom redovno se ažuriraju.

Imena ulica u Podujevu/Podujevë i u Srbici/Skënderaj napisana su na albanskom, srpskom i na engleskom, dok su u Mališevu/Malishevë, Dečanu/Deçan i Glogovcu/Gllogovc samo na albanskom. Imena sela na teritoriji svih opština napisana su na albanskom i na srpskom.

U našoj opštini nije osnovana ni Kancelarija za zajednice pošto ni pre rata, ni sada, ovde ne žive pripadnici manjinskih zajednica. Naša opština redovno izveštava o aktivnostima u okviru ispunjavanja standarda. Jedan od standarda je osnivanje Kancelarije za zajednice pa i upotreba maternjeg jezika manjina. Međutim, pošto u našoj opštini ne žive pripadnici manjina, mi u opštini ne smatramo da postoji potreba za ispunjavanjem ovog standarda.

I. H., direktor Direktorata za opštu administraciju u Skupštini opštine Glogovac/Gllogovc

Intervju FHP-a, 25. jula 2007.

Petorica Srba rade u Kancelariji za zajednice. Dvojica radnika koji su radili u Centru za socijalni rad dali su otkaz usled pritisaka koje su trpeli od strane srpskih institucija. Sastanci sa zaposlenima u Kancelariji za zajednice održavaju se na srpskom jer ja sazivam te sastanke i ne koristim prevod, pošto govorim srpski, dok je na ostalim sastancima, ukoliko prisustvuju Srbi, obezbeđen prevod.

N. Sh., direktor Direktorata za opštu administraciju u Skupštini opštine Srbica/Skenderaj

Intervju FHP-a, 6. septembra 2007.

75 U prvom periodu istraživanja web stranicu imale su samo opštine Podujevo/Podujevë i Mališevo/Malishevë.

4. Primena zakona u opštinama u kojima su Srbi u većini

Zakon o upotrebi jezika se u srpskim opštinama gotovo uopšte ne primenjuje, osim u opštini Štrpce/Shtërpc gde živi značajan procenat Albanaca. Službenici u svim srpskim opštinama izjavljuju da te opštine funkcionišu kao deo Vlade Srbije i da su prekinuli da komuniciraju sa Vladom Kosova, čime je dodatno onemogućena primena zakona. Na tablama koje se nalaze na ulazu u ove opštine piše *Republika Srbija* što sugeriše da su to institucije u sastavu Vlade Srbije.

Kao i u slučaju s opštinama gde su Albanci u većini, statuti srpskih opština još uvek nisu usklađeni sa Zakonom o upotrebi jezika, tako da je u ovim opštinama srpski zvaničan jezik. Izuzetak od ovog pravila je Štrpce/Shtërpc gde statut utvrđuje da su u ovoj opštini zvanični jezici i srpski i albanski. U Zubinom Potoku/Zubin Potok, statut je preveden i na albanski, dok je u Zvečanu/Zveçan i u Leposaviću/Leposaviq samo na srpskom. U Štrpcu/Shtërpc su svi zvanični dokumenti prevedeni i na srpski i na albanski, a dokumenta se na srpskom i na albanskom izdaju po regularnoj proceduri, ukoliko se na tim jezicima podnese zahtev. Opštine Zubin Potok/Zubin Potok, Leposavić/Leposaviq i Zvečan/Zveçan dokumenta na albanskom izdaju samo ako stranke to izričito zahtevaju. U suprotnom svi dokumenti biće na srpskom. U opštini Leposavić/Leposaviq ukoliko stranka želi da dobije dokument napisan na latinici i ukoliko želi da taj dokument bude overen UNMIK-ovim pečatom, ovu uslugu mora da plati čak 20 evra.

Nazivi opštinskih službi i imena zaposlenih i sve informacije na oglasnim tablama u Leposaviću/Leposaviq, Zubinom Potoku/Zubin Potok i Zvečanu/Zveçan su samo na srpskom jeziku. Razlozi su, između ostalog, političke prirode:

Naziv opštine, kao i nazivi organa unutar opštine, samo su na srpskom jeziku jer ukoliko ih postavimo i na albanskom, postoji mogućnost da se takvi nazivi preškrabaju, pocepaju i oštete.

M. R., predsednik Izvršnog odbora Skupštine opštine Leposavić/Leposaviq
Intervju FHP, 10. septembra 2007.

U Štrpcu/Shtërpc, ovi nazivi su i na srpskom i na albanskom.

Nijedna srpska opština ne izdaje bilten.

Opština Zubin Potok/Zubin Potok ističe logo UNMIK-a, dok je u Zvečanu/Zveçan logo trojezičan, na albanskom, engleskom i na srpskom. Logo opštine Leposavić/Leposaviq je slika crkve, bez teksta. Ovaj logo je usvojen bez saglasnosti odbornika Albanaca. Logo opštine Štrpce/Shtërpc takođe je usvojen bez saglasnosti odbornika Albanaca. Logo je bez teksta, ali je na njegovoj pozadini lik Stefana Nemanje, ličnosti iz srpske prošlosti. U nekim opštinama izdaju se dokumenta sa pečatom na kojem piše *Republika Srbija*. To je slučaj sa katastarskom službom u opštini Leposavić/Leposaviq.

Nazivi ulica u svim opštinama na severnom Kosovu su na srpskom, a u Štrpcu/Shtërpc su na srpskom, engleskom i na albanskom. Table na ulazima u albanska sela i u severnom i u južnom delu Kosova nisu ni postavljene.

Ja sam 2005. godine pokušao da skinem natpis na ulazu u opštinu, na kojem je samo na srpskom pisalo da je naša opština u nadležnosti Republike Srbije, i da postavim tablu na kojoj na tri jezika piše Skupština opštine Štrpce, bez ikakvih simbola i dodataka. Ali, po naredbi predsednika opštine, ta je tabla skinuta i postavljena je stara.

Ahmet Aliu, direktor Direktorata za opštu administraciju u Skupštini opštine Štrpce/Shtërpc
Intervju FHP-a, 7. septembra 2007.

5. Primena zakona u multietničkim opštinama

U multietničkim opštinama svi statuti su na zvaničnim jezicima opština. Ove opštine, izuzev Gnjilana/Gjilan, donele su uredbu kojom se obezbeđuje potpuna primena Zakona o upotrebi jezika i statutom opštine propisano je koji su jezici, pored albanskog, službeni jezici opština. Srpski je u svim ovim opštinama službeni jezik. U Prizrenu/Prizren su još zvanični bosanski i turski, u Peći/Pejë bosanski i engleski, a u Dragašu/Dragash

bosanski. Jedino opština Gnjilane/Gjilan, čija je skupština usvojila predlog da turski jezik bude službeni jezik opštine, još uvek nije izmenila statut u skladu s odlukom skupštine i u statut unela odredbu da je i turski zvaničan jezik opštine (iako je statut preveden na turski).

Javna dokumentacija u multietničkim opštinama je na službenim jezicima opština, osim u slučaju Gnjilana/Gjilan, gde je ona samo na albanskom i na srpskom, ali ne i na turskom. U ponekim opštinama deo javne dokumentacija je i na engleskom, iako taj jezik nije zvaničan. To je slučaj sa opštinama Kosovo Polje/Fushë Kosovë, Klina/Klinë i Gnjilan/Gjilan. U svim multietničkim opštinama dokumentacija se izdaje na onim jezicima na kojima je zahtev stranke napisan, sa izuzetkom Gnjilana/Gjilan. U Gnjilanu/Gjilan se dokumentacija na srpskom i albanskom izdaje po regularnoj proceduri, dok se na turskom izdaje samo ukoliko stranka insistira da na ovom jeziku dobije dokument. Dešava se da dokumenta koja se izdaju na jezicima manjina nisu napisana u skladu s pravopisnim i gramatičkim pravilima tog jezika; konkretno, u Kosovu Polju/Fushë Kosovë u skladu s pravilima srpskog, a u Gnjilanu/Gjilan u skladu s pravilima turskog jezika.

U višenacionalnim opštinama natpisi na zgradama opština, imena opštinskih organa i imena zaposlenih napisani su na zvaničnim jezicima u tim opštinama. Izuzetak od ovog pravila je Gnjilane/Gjilan, gde ovi natpisi nisu na turskom, kao ni na srpskom jeziku. Po rečima službenika opštine, natpisi na srpskom su postojali, ali su ih stranke ili precrtale ili pocepale.

U višenacionalnim opštinama, informacije na oglasnim tablama uglavnom su na službenim jezicima opština, sa izuzetkom Gnjilana/Gjilan i Dragaša/Dragash, gde su informacije samo na albanskom. U Gnjilanu/Gjilan, tamo gde su bile informacije na srpskom, one su ili prešarane ili pocepane.[76]

Logo opština Klina/Klinë i Peć/Pejë je na srpskom, engleskom i na albanskom, u Prizrenu/Prizren na albanskom i na engleskom, a u Kosovu Polju/Fushë Kosovë samo na albanskom. Logo opštine Dragaš/Dragash ne sadrži tekst. Što se tiče pečata opština, svi su na službenim jezicima, osim u Gnjilanu/Gnjilan gde pečat nije na turskom. Neke opštine imaju pečat i na engleskom, kao Kosovo Polje/Fushë Kosovë, Kilna/Klinë, Gjilan/Gjilan, Peć/Pejë i Dragaš/Dragash.

Web portal imaju opštine Prizren/Prizren, Gjilane/Gjilan, Peć/Pejë i Dragaš/Dragash. Portal opštine Dragaš/Dragash trenutno nije u funkciji, jer je u procesu njegova rekonstrukcija. Internet stranice opštine Prizren/Prizren i Peć/Peje su na svim službenim jezicima opštine, u Prizrenu/Prizren na albanskom, srpskom i na turskom, a u Pećи/Pejë na albanskom i srpskom/bosanskom, kao i na engleskom. Web portal opštine Gnjilane/Gjilan je na srpskom, albanskom i engleskom, ali ne i na turskom, iako je i turski službeni jezik opštine.

Samo se informacije na internet stranicama opštine Prizrenu/Prizren redovno ažuriraju na svim jezicima, dok se u slučaju opština Gnjilane/Gjilan i Peć/Pejë ažuriraju samo web stranice na albanskom, mada se neke opštinske uredbe koje je usvojila Skupština opštine Gnjilane/Gjilan prevode na srpski i postavljaju na portal. Inače, na internet stranicama opštine Gnjilane/Gjilan informacije na srpskom su pravopisno i gramatički pogrešno napisane.

Imena ulica su u svim opštinama napisana na zvaničnim jezicima, osim u Gnjilanu/Gjilan, gde su napisana na albanskom i srpskom, ali ne i na turskom.

Oglasi različitih direktorata opštine, info-posteri, brošure kao i info-magazin Kosovske agencije za imovinu samo su na albanskom jeziku, jer su nam ih dostavili samo na tom jeziku. Nismo se obraćali institucijama i direktoratima opštine da nam sve informacije ubuduće šalju i na srpskom i turskom jeziku.

F. H., šef Kancelarije za odnose sa građanima u Skupštini opštine Gnjilane/Gjilan
Intervju FHP-a, 27. jula 2007.

Postoje nepravilnosti u pisanju imena kod pripadnika turske zajednice u ličnim dokumentima koji,

76 A.M, direktor opšte administracije u Skupštini opštine Gnjilane/Gjilan, intervju FHP-a, 27. jula 2007.

ako nisu u skladu sa ostalim dokumentima na kojima je pravilno napisano ime, moraju da se zamene. Proces zamene dokumenata košta 20 evra i to plaćaju sami građani, ni krivi ni dužni.

K. Ş., predsednik Kancelarije za zajednice Skupštine opštine Gnjilane/Gjilan
Intervju FHP-a, 27. jula 2007.

Sve opštinske službe Srbima izdaju dokumentaciju na njihovom jeziku. Ponekad, kad prevodilac nije u mogućnosti da uradi neki prevod, ja insistiram da se taj dokument što pre prevede, kako ne bismo mučili građane da dolaze dva puta u opštinu kako bi dobili dokument.

R. K. , službenik Kancelarije za zajednice Skupštine opštine Klina/Klinë
Intervju FHP-a, 19. jula 2007.

6. Primena zakona u opštini Priština/Prishtinë

Po statutu, službeni jezici u opštini su albanski, srpski i engleski, dok turski, bosanski i romski imaju status jezika u upotrebi: građani koji dolaze iz etničkih zajednica čiji je jezik u upotrebi mogu službenicima opštine da se obrate na ovim jezicima i na njima će dobiti odgovore. Opština izdaje dokumentaciju na onim jezicima na kojima građani upućuju svoje zahteve.[77] U dokumentima koje se izdaju na nekom od jezika manjina primetne su gramatičke i pravopisne greške, što je takođe slučaj i sa drugim opštinama. Sva službena dokumentacija, pravilnici, izveštaji, radni planovi, odluke, rešenja, uredbe i administrativna uputstva i drugi dokumenti su na albanskom, srpskom i engleskom jeziku.

Pečat i logo opštine su na albanskom, engleskom i srpskom. Na tabli koja se nalazi na ulazu u zgradu opštine, naziv opštine je na službenim jezicima, kao i imena opštinskih službi i svih zaposlenih. Većina informacija na oglasnim tablama je na albanskom jeziku.

Pravilo je da se službenici u opštini obraćaju strankama na jeziku na kojem ona započne komunikaciju. (...) U prijemnoj kancelariji zaposlili smo službenike koji pored albanskog govore srpski i turski. To je bio uslov za zapošljavanje.

H. H., direktor Direktorata za opštu administraciju u Skupštini opštine Priština/Prishtinë
Intervju FHP-a, 27. jul 2007.

Opština ima svoj web portal i on je na engleskom, albanskom i srpskom. Međutim, ažurira se samo deo portala koji je na albanskom.

Kancelarija za zajednice koja se nalazi u Gračanici/Graçanicë iz opštine dobija dokumentaciju na srpskom jeziku: opštinske uredbe, pozive za sastanke, ugovore o radu i tako dalje. Kancelarija za zajednice dokumentaciju izdaje na jezicima manjina, ali pretežno na srpskom jeziku, pošto se uglavnom radi o zahtevima Srba, budući da Srbi vrlo retko upućuju zahteve direktno opštini Priština/Prishtinë.

Kad je reč o mogućnosti slobodne upotrebe srpskog i jezika ostalih manjina u opštini, to je na zadovoljavajućem nivou. Već pet godina radim u opštini i mogu da kažem da su odnosi sa kolegama korektni i da je saradnja sa kolegama dobra. Mi u Kancelariji za zajednice svu dokumentaciju koju nam šalje opština dobijamo na srpskom. Takođe, redovno na maternjem jeziku dobijamo Službeni glasnik *koji se u poslednje vreme štampa i na turskom. (...) Video sam da web portal opštine ne sadrži sve informacije na srpskom. Do sada se zbog toga nismo obraćali opštinskoj kancelariji za informisanje.*

S. K., šef opšte administracije i finansija u Kancelariji za zajednice u Gračanici/Graçanicë
Intervju FHP-a, 27. jul 2007.

Ipak, neki građani Prištine/Prishtinë, pripadnici manjinskih zajednica, nisu zadovoljni uslugama koje pruža opštinska administracija i po njihovom mišljenju time se onemogućava integrisanje manjina u kosovsko društvo. Jedna Srpkinja obratila se građevinskoj inspekciji opštine pisanim putem, na srpskom jeziku. Građevinska komisija je izašla na lice mesta, obavila uviđaj, ali je službeni odgovor[78] poslala na albanskom.

77 Misli se na službene jezike opštine.
78 Fotokopija ovog dokumenta se nalazi u arhivu kancelarije FHP - Kosovo.

Predala sam žalbu građevinskoj inspekciji opštine na srpskom jeziku, sa molbom da izvrši uvid u stepen oštećenja mog stana. Prilikom uviđaja sa inspektorima sam komunicirala na srpskom bez ikakvih problema, ali par dana nakon uviđaja dobila sam odgovor na zahtev samo na albanskom. Takođe, ni moje ime i prezime nije napisano tačno, već u skladu sa pravopisom albanskog jezika. Ja albanski ne razumem i zato sam tražila prevod dokumenta na srpskom, ali dobila sam odgovor da sama potražim opštinskog prevodioca, što nisam uradila, jer je to njihova obaveza, a ne moja.

S. B., Srpkinja iz Prištine/Prishtinë
Intervju FHP-a, 17. septembar 2007.

7. Primena zakona u opštini Mitrovica/Mitrovicë

Opština Mitrovica/Mitrovicë je administrativno podeljena na dva dela: južni, gde su Albanci većinsko stanovništvo, i severni, gde su Srbi većina. Sedište opštine je u južnom delu grada, dok se u severnom nalazi zgrada administracije UNMIK koja figurara kao opština za severnu Mitrovicu/Mitrovicë. U opštini u južnom delu službenici ulažu napore da se poštuje Zakon o upotrebi jezika, mada se on generalno ne poštuje. Što se tiče severnog dela grada, ovaj zakon se gotovo uopšte ne primenjuje.

Kancelarije za zajednice postoje u oba dela grada. Službenici ovih kancelarija ranije su se sastajali povodom realizacije različitih projekata koji se odnose na povratak i rekonstrukciju stambenih objekata. Međutim, predstavnici kancelarije u severnom delu Mitrovice/Mitrovicë, Srbi, prestali su da idu na te sastanke:

Naša Kancelarija za zajednice ima svog koordinatora, a Kancelarija za zajednice u južnom delu grada ima svog. Mi ne polažemo računa njima, kao ni oni nama. Oni imaju svog predsednika (Mursel Ibrahimi), koji nije i naš predsednik. Osoba koja takoreći obavlja poslove predsednika je direktor opšte administracije UN, Vladimir Anokhin. On izveštaje podnosi regionalnom administratoru UN, Jaroslavu Kozaku, tako da mi nemamo ništa sa opštinom koja se nalazi u južnom delu grada.

S. R. službenik u Kancelariji za zajednice u severnoj Mitrovici/Mitrovicë
Intervju FHP-a, 19. jula 2007.

Službeni jezici u čitavoj opštini su albanski, srpski, engleski, a u južnom delu i turski. Skupština opštine južna Mitrovice/Mitrovicë promenila je statut opštine koji sada predviđa i albanski i srpski kao službene jezike. Dana 9. marta 2007. skupština opštine proglasila je i turski kao službeni jezik. Međutim, statut opštine još uvek nije izmenjen u skladu sa tom odlukom.

U južnom delu grada dokumenta se izdaju na jezicima na kojima je zahtev podnet, dok se u severnom delu grada dokumenta izdaju samo na srpskom.

Nazivi opštinskih službi, imena zaposlenih, kao i informacije na oglasnim tablama u južnom delu grada su na albanskom, a u severnom na srpskom jeziku. Službenici u opštini u južnoj Mitrovici/Mitrovicë kažu da su nekada objavljivane informacije i na srpskom, ali da su precrtane ili pocepane. Naziv opštine u južnom delu grada napisan je na srpskom, engleskom i albanskom, ali ne i na turskom, dok je u severnom delu grada naziv na srpskom i na njemu piše i *Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija*.

U južnom delu grada nije zaposlen prevodilac za turski, mada se dokumenta na ovom jeziku izdaju. Ta dokumenta za građane Turke sastavlja službenik Turčin. Inače, svaki dokument koji se šalje iz severnog dela službenicima opštine u južnom delu grada je na srpskom, engleskom i na albanskom. Takođe, dokumentacija koja u severni deo Mıtrovice/Mitrovicë dolazi iz opštine u južnom delu grada prevedena je i na srpski.

Opština južna Mitrovica/Mitrovicë nema svoj logo, a pečat je na srpskom, albanskom i engleskom. Web portal opštine postoji. Administrira se u južnom delu grada i on je na albanskom i srpskom, ali ne i na turskom. Deo sajta na srpskom se ne ažurira.

Imena ulica u južnoj Mitrovici/Mitrovicë su na srpskom, engleskom i na albanskom, ali ne i na turskom dok su u severnoj Mitrovici/Mitrovice samo na srpskom.

8. Primena zakona u centralnim institucijama Kosova, Okružnom i Opštinskom sudu u Prištini/Prishtinë i Domu zdravlja IV u Prištini/Prishtinë

U Okružnom i u Opštinskom sudu u Prištini/Prishintë službeni jezici su srpski i albanski, a u Kosovskoj agenciji za imovinu i Parlamentu Kosova srpski, engleski i albanski. U svim ovim institucijama Zakon o upotrebi jezika se u potpunosti primenjuje. Sva dokumentacija u sudovima, agenciji ili Parlamentu je na službenim jezicima. Dokumentacija koja se izdaje u sudovima, izdaje se na onom jeziku na kojem se stranka obrati. Simultani prevodi su obezbeđeni u svim institucijama. Imena zaposlenih u Kosovskoj agenciji za imovinu, Okružnom i Opštinskom sudu, kao i imena poslanika su takođe napisana na službenim jezicima institucija. Web portali Kosovske agencije za imovinu (www.kpaonline.org) i Parlamenta Kosova (www.assembly-kosova.org) su na službenim jezicima institucija i redovno se ažuriraju.

U Domu zdravlja IV u Prištini/Prishtinë Zakon o upotrebi jezika se apsolutno ne primenjuje. Sve informacije napisane su isključivo na albanskom, kao i sva zdravstvena dokumentacija: kartoni pacijenata, formulari, uputi za specijaliste i laboratorije, kao i recepti. Javna dokumentacija ove zdravstvene stanice dolazi iz centralnog Doma zdravlja u Prištine/Prishtinë i ona je takođe na albanskom. Pečat Doma zdravlja je samo na albanskom. Zaposleni ne znaju da Zakon o upotrebi jezika postoji niti znaju za mere koje treba da preduzimaju da bi se zakon poštovao. U ovoj zdrastvenoj ustanovi kao medicinsko osoblje zaposleni su jedan Bošnjak i jedan Turčin koji se slobodno koriste svojim jezicima u komunikaciji sa kolegama, ali sve informacije o svom poslu dobijaju na albanskom. Sastanci kolegijuma održavaju se na albanskom, tako da im kolege Albanci simultano prevode, ako je njima potrebno.

Kad nam dolaze pacijenti Bošnjaci, oni nam se obraćaju na bosanskom i mi im na tom jeziku odgovaramo. Imena tih pacijenata pišemo u svesku u skladu sa pravilima njihovog jezika. Inače, mi nismo informisani o Zakonu o upotrebi jezika, a ni o tome šta treba da radimo da bi se taj zakon poštovao.

Z. B., medicinska sestra u Domu zdravlja IV u Prištini/Prishtinë
Intervju FHP-a, 13. avgusta 2007.

9. Položaj Roma

Romski jezik ni u jednoj opštini na Kosovu nije zvaničan jezik, niti Romi bilo gde na Kosovu mogu da dobiju dokument na svom jeziku. Romi su najbrojniji u opštini Mitrovica/Mitrovice i tamo zajednica Roma, Aškalija i Egipćana ima svog predstavnika. Romi smatraju da u čitavoj opštini Mitrovica/Mitrovicë nemaju slobodu govora.

Pre godinu dana u romskoj mahali u Mitrovici razgovarala sam na srpskom jeziku sa inženjerom koji je bio Srbin. Zove se Gradimir, prezimena se ne sećam. Naš razgovor su čula dva mladića, Albanca, koji su prolazili pored nas. To im je zasmetalo i pitali su me zašto komuniciram na srpskom jeziku i rekli da ako me još jednom čuju, baciće mi bombu. Ja sam slučaj prijavila KPS koji su bili u blizini. Oni su nešto kratko razgovarali sa tim mladićima i pustili su ih. A u severnoj Mitrovici mi je jednom na zelenoj pijaci, dok sam razgovarala na romskom sa rođakom, prišao jedan stariji gospodin koji je počeo da mi preti, jer sam, po njemu, govorila albanski.

E. B., predstavnik Roma, Aškalija i Egipćana u opštini Mitrovica/Mitrovicë
Intervju FHP-a, 18. jula 2007.

10. Preporuke

- Vlada Kosova treba da pokrene kampanju informisanja građana Kosova i zaposlenih u javnim institucijama o obavezama institucija i ustanova koje proističu iz Zakona o upotrebi jezika.

- Vlada Kosova treba da obezbedi uslove da rad Komisije za jezike, koja je formirana na osnovu Zakona o upotrebi jezika, bude nezavisan i transparentan.

- Komisija za jezike treba da vrši nadzor nad sprovođenjem zakona i da o svojim nalazima redovno izveštava javnost i Vladu Kosova, prvenstveno o problemima.

- Komisija za jezike treba da vrši monitoring sprovođenja Zakona o upotrebi jezika i da redovno obaveštava Vladu i javnost o problemima u primeni.

- Sva dokumentacija, informacije i instrukcije koje Vlada Kosova upućuje lokalnim institucijama treba da budu na službenim jezicima Kosova i na službenim jezicima opštine u kojoj se određena institucija nalazi.

- U cilju ujednačene primene pravopisnih i administrativnih pravila u pisanju zvaničnih dokumenata,Vlada Kosova treba da organizuje kurseve za upotrebu službenih jezika na Kosovu za sve zaposlene u centralnim javnim službama.

- Ministarstvo saobraćaja i veza Kosova treba da preduzme sve neophodne mere za otklanjanje propusta u pogledu postavljanja i zamene oštećenih ili neusaglašenih putnih znakova. Takođe, to Ministarstvo treba da održava tesnu saradnju sa opštinskim institucijama radi pravilnog pisanja natpisa ulica i naselja.

- Sve opštine na Kosovu moraju u potpunosti da ispune odredbe Zakona o upotrebi jezika.

- Sve kosovske opštine treba da obezbede uslove da se Zakon o upotrebi jezika u potpunosti primenjuje na lokalnom nivou.

- Sve opštine na Kosovu treba da usklade svoje statute sa Zakonom o upotrebi jezika.

- U svim opštinama treba da postoji mogućnost da se dokumenta za građane izdaju na službenim jezicima opštine.

- Prilikom sastavljanja dokumenata koji se dostavljaju građanima na osnovu njihovog zahteva, službenici opština treba da poštuju gramatička i pravopisna pravila jezika na kojem se izdaje dokument.

- Sva javna opštinska dokumentacija treba da bude prevedena na službene jezike u toj opštini.

- Opštine treba da obezbede budžet za zapošljavanje dovoljnog broja prevodilaca na sve službene jezike u opštini, kako bi građani opštine i svi zaposleni bili adekvatno informisani i blagovremeno dobijali potrebnu dokumentaciju.

- Treba obezbediti budžet da bi sve opštine mogle da imaju svoj web portal. Web portal mora da bude na svim službenim jezicima u toj opštini i ažuriran na svim jezicima.

- U opštinama gde je bosanski jezik službeni, kao u Dragašu/Dragash i Pećи/Pejë, potrebno je obezbediti sve uslove da građani i zaposleni Bošnjaci dobijaju dokumentaciju na bosanskom jeziku.

- Opštine treba da organizuju kurseve službenih jezika za sve zaposlene u opštini.

Primena Zakona o upotrebi jezika u procesu obrazovanja na Kosovu

1. Uvodne napomene

U periodu od februara do maja 2007. godine, istraživači Fonda za humanitarno pravo – Kosovo (FHP – Kosovo) intenzivno su pratili da li se u praksi primenjuju odredbe člana 4.4. Ustavnog okvira za privremenu samoupravu na Kosovu[79] (Ustavni okvir) i odredbe Zakona o upotrebi jezika[80] (Zakon) kojima se garantuje pravo manjinskim zajednicama da se obrazuju na svom maternjem jeziku, od predškolskih ustanova, preko osnovnih i srednjih škola, do univerziteta. Sa tim u vezi obavljeno je 36 intervjua sa pripadnicima etničkih zajednica, sa nastavnicima koji predaju na jezicima manjina, kao i sa relevantnim predstavnicima lokalnih i centralnih institucija Kosova. Takođe, tokom avgusta 2008. godine, istraživači FHP – Kosovo obavili su intervjue sa predstavnicima Ministarstva za obrazovanje, nauku i tehnologiju Kosova (MONT Kosova) i sa opštinskim službenikom Direktorata za obrazovanje opštine Priština/Prishtine, da bi utvrdili koje su mere institucije Kosova preduzimale nakon prvog perioda istraživanja u pravcu punog poštovanja odredaba ovih zakona.

2. Rezime

Nakon izvršene analize FHP – Kosovo utvrdio je da se odredbe Ustavnog okvira i Zakona uglavnom poštuju u odnosu na Turke, Bošnjake, Aškalije, Egipćane i deo Goranaca koji nastavu pohađaju na bosanskom jeziku, dok se u odnosu na Srbe i deo Goranaca koji nastavu pohađaju u srpskim školama, kao i Rome, relevantne odredbe ovih zakona uopšte ne poštuju.

MONT Kosova propisuje obrazovne programe na albanskom, bosanskom i na turskom jeziku, ali dosad još nije propisao programe na srpskom i na romskom. Turci, Bošnjaci, Aškalije, Egipćani i deo Goranaca koji nastavu pohađaju na bosanskom jeziku, prate nastavu u školama koje su u nadležnosti MONT-a Kosova.[81] Srbi i Goranci koji nastavu prate na srpskom obrazuju se po planu i programu Vlade Srbije. U institucijama u nadležnosti Vlade Kosova i Vlade Srbije obrazuju se i Romi, međutim, ni u jednoj školi nastava nije organizovana na romskom jeziku. U osnovnim školama u nadležnosti Vlade Srbije, a u kojima se obrazuju Romi, romski jezik je fakultativan predmet. Slične inicijative nije bilo u školama u nadležnosti Vlade Kosova. Na kraju treba primetiti da nema Srba koji pohađaju nastavu u obrazovnim ustanovama u nadležnosti Vlade Kosova, niti Albanaca u obrazovnim ustanovama u nadležnosti Vlade Srbije.

Stručni tim MONT-a Kosova je u julu 2008. godine započeo sa izradom programa za nastavu na romskom jeziku u osnovnim školama. Po izjavama predstavnika ministarstva, do definisanja programa Romi u školama u nadležnosti Vlade Kosova moći da uče predmet *Romski jezik sa elementima istorije i kulture*. Pretpostavlja se da će se ovaj predmet uvesti u redovnu nastavu najkasnije od novembra 2008. godine. Takođe, MONT Kosova je u saradnji sa raznim međunarodnim organizacijama poput UNICEF-a ili OEBS-a organizovao kurseve opismenjavanja i ubrzane nastave za pripadnika zajednice Roma, Aškalija i Egipćana. Jedan od tih projekata bili su kursevi *Naše znanje/Dituria Jonë*[82] i drugi slični projekti. Polaznici ovih programa uglavnom su oni đaci koji su tokom ili posle rata izbegli sa Kosova. Međutim, svi ovi projekti opismenjavanja i ubrzane nastave odvijali su se, a to se ni do danas nije promenilo, na albanskom jeziku i za cilj su imali uključivanje đaka iz ovih zajednica u redovno obrazovanje na albanskom jeziku, što je direktno negativno uticalo na održavanje etničkog identiteta Roma.[83]

79 Ustavni okvir za privremenu samoupravu Kosova www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf

80 http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2006regs/RSC2006_57_ALSL02_L41.pdf Parlament Kosova je 27. jula 2006. godine usvojio Zakon o upotrebi jezika. Zakon je stupio na snagu u oktobru 2006. godine. Relevantni članovi zakona su 19, 20, 21, 22, 23 i 24.

81 Aškalijama i Egipćanima je maternji jezik albanski, tako da oni pohađaju nastavu na albanskom jeziku.

82 Naše znanje/Dituria Jonë je udžbenik za osnovne škole.

83 Ovakav pristup ne utiče negativno na Aškalije i Egipćane kojima je, kao što je rečeno, albanski jezik maternji.

MONT Kosova usvojio je strategiju za integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana koja će se realizovati od 2007-2017. Predviđeni budžet je 14 miliona evra: 55% sredstava obezbediće se budžetom Vlade Kosova, a 45% donacijama.

Na kraju, počevši od školske 2008/2009. godine, MONT Kosova će za sve đake od prvog do petog razreda koji nastavu pohađaju u školama u nadležnosti Vlade Kosova obezbeđivati besplatne udžbenike.[84]

Jedan od najvećih problema s kojim se suočavaju đaci i studenti koji se obrazuju na bosanskom i na turskom jeziku jeste nedostatak udžbenika i stručne literature.

Goranci, osnovci i srednjoškolci koji uče na bosanskom i oni koji uče na srpskom jeziku, pohađaju nastavu u istim školama. Prema podacima opštinskog Direktorata za obrazovanje u Dragašu/Dragash, u Gori/Gora više od polovine ukupnog broja učenika Goranaca nastavu pohađa po planovima i programima Ministarstva prosvete Vlade Srbije, na srpskom jeziku. Smatra se da se većina učenika i roditelja Goranaca opredeljuju za nastavu po srpskom planu i programu zbog nastavka školovanja na fakultetima u Srbiji, zbog zaposlenja, ali i zato što je njihov maternji jezik, „našinski", blizak srpskom, dok albanski slabo ili uopšte ne govore i ne razumeju. Konkursi za prijem učenika Goranaca objavljuju se i na bosanskom i srpskom. Testovi za prijemne ispite za ove učenike su na srpskom i na bosanskom. Testove na srpskom propisuje Vlada Srbije, a na bosanskom Vlada Kosova.

Goranci na Kosovu nemaju puno izbora za nastavak daljeg školovanja na bosanskom jeziku. Njihove mogućnosti da se školuju na albanskom su ravne nuli, jer većina ne zna albanski. Oni međusobno i u kući komuniciraju na goranskom jeziku. U prošlosti, obrazovanje za Gorance u opštini Dragaš/Dragash bilo je organizovano samo na srpskom jeziku. Sadašnji nastavni planovi i programi na bosanskom na Kosovu nisu kompatibilni sa planovima i programima iz Srbije (…). Mnogi Goranci imaju rodbinu na teritoriji Srbije i povoljnije mogućnosti da se dalje školuju tamo, jer im je srpski bliži, ne plaćaju školarinu, internat i slično.

S.Lj., nastavnik u školi „Nazim Berati"/Nazim Berati u Dragašu/Dragash
Intervju FHP-a, 6. maja 2007.

Postojale su inicijative da se u opštinama u kojima žive Albanci i Srbi osnuju mešovite škole. Međutim, sve inicijative su propale i đaci Albanci su nastavili da idu u škole odvojeno od đaka Srba, i to u odvojenim objektima.

Nastava se odvija odvojeno. Učenici Srbi nastavu pohađaju u srpskim školama isključivo na srpskom jeziku i rade po planovima i programima Ministarstva prosvete Republike Srbije. Albanci idu u svoje škole i rade po planovima i programima MONT Kosova. U našoj opštini gradi se dosta školskih objekata. Upravo danas, sredstvima koje je obezbedila Evropska agencija za rekonstrukciju, započeli su radovi na izgradnji dva školska objekta. Jedan je u selu Brod za albanske i drugi u selo Sevce/Sevc za srpske učenike (...). Na teritoriji opštine Štrpce/Shtërpc nismo uspeli da stvorimo nijednu multietničku školu u kojoj bi srpska i albanska deca učila zajedno. Po završetku rata nastojali smo da u selima Bitinja/Bitanja i Viča/Viçë organizujemo mešovite škole. Nismo uspeli, Srbi su se protivili, zbog čega su albanska deca iz tih sela morala da pohađaju školu koja je bila smeštena u privatnoj kući Ganija Muharemija (...). MONT Kosova prošle godine je štampao zajedničke đačke knjižice i svedočanstva na srpskom i albanskom jeziku. One su podeljene direktorima svih škola, ali u školama gde uče Srbi njih nisu koristili i i dalje ih ne koriste. U njihovim školama u upotrebi su đačke knjižice i svedočanstva samo na srpskom jeziku iz Srbije, dok u školama na albanskom jeziku učenici ta dokumenta dobijaju na albanskom i srpskom jeziku.

S.I., zamenik direktora Direktorijata za obrazovanje u opštini Štrpce/Shtërpcë
Intervju FHP-a, 11. maja 2007.

Nastavnici koji predaju po planu i programu Vlade Srbije primaju plate iz Srbije i one su mnogo veće nego plate nastavnika koji primaju plate iz kosovskog budžeta.

84 E.K, direktor departmana za zajednice u MONT-u Kosova, Intervju FHP-a, 15. avgusta 2008.

Na Univerzitetu u Prištini/Prishtinë zvanični jezik je albanski.

Na svim fakultetima koji su u nadležnosti Univerziteta u Prištini/Prishtinë, službeni jezik je albanski. Na tom jeziku se održavaju predavanja i polaganje ispita. Takođe, u administraciji službeni jezik je albanski. Statut univerziteta, kao i naš zvanični web sajt, na dva su jezika, na albanskom i engleskom (...). Na fakultetima pripadnici manjinskih zajednica mogu da upišu fakultet pod istim uslovima kao i Albanci. Zavisno od profesora, oni mogu da polažu ispite na maternjem jeziku, ukoliko profesor poznaje taj jezik. Pravni akt koji bi regulisao ovu praksu ne postoji, već sve zavisi od volje profesora. Sve studente tretiramo podjednako, bez obzira na etničku pripadnost.

E.K., pomoćnik sekretara Rektorata Univerziteta u Prištini/Pristhinë
Intervju FHP-a, 24. aprila 2007.

Komisija za jezike, institucija koju uspostavlja Zakon o upotrebi jezika sa mandatom da prati da li se ovaj zakon primenjuje u praksi, još nije počela da deluje.

3. Položaj etničkih zajednica koji nastavu prate u institucijama Vlade Kosova

U pogledu organizovanja nastave na bosanskom i na turskom, MONT Kosova prilagodio je programe za predmete maternji jezik, istorija, geografija, likovna i muzička kultura, zbog potrebe očuvanja etničkog identiteta manjinskih zajednica koje slušaju nastavu na ovim jezicima. Turci, Bošnjaci i deo Goranaca koji nastavu pohađaju na bosanskom jeziku, generalno nemaju nikakvih primedbi na propisane školske programe. Prvenstveni problem ovih učenika je nedostatak udžbenika. Što se tiče osnovnog obrazovanja, Vlada Kosova je do sada izdala udžbenike za učenike I, II, VI, VII i IX razreda. Udžbenici za V razred još uvek nisu napisani, jer je u toku reforma i nakon reforme prvo će se pripremiti udžbenici na albanskom jeziku, a zatim na turskom i na bosanskom. Prema izjavama predstavnika MONT-a Kosova, udžbenici za III i IV razred trebalo bi da izađu do početka nove školske 2008/2009. godine, a za V razred do novembra 2008. godine.[85] Konačno, MONT Kosova do sada nije izdao nijedan udžbenik na bosanskom i turskom za učenike srednjih škola, niti za one studente koji na ovim jezicima stiču visokoškolsko obrazovanje. Odgovornost za nedostatak postojećih udžbenika snose i štamparije koje odbijaju da štampaju udžbenike na bosanskom i turskom zbog ekonomske neisplativosti, jer su tiraži tih udžbenika mali.[86] Nastavnici koji predaju na bosanskom i na turskom jeziku problem nedostatka udžbenika rešavaju tako što diktiraju iz udžbenika na albanskom, ukoliko taj jezik znaju, ili iz udžbenika iz Bosne i Hercegovine i Turske, ukoliko ih je odobrio MONT Kosova.[87] Takođe, nastavnici Bošnjaci i Turci ukazuju da knjige koje Vlada Kosova izdaje na bosanskom i na turskom imaju puno pravopisnih, gramatičkih i materijalnih grešaka.

MONT Kosova izdaje diplome, svedočanstva, đačke knjižice i dnevnike na bosanskom, turskom i albanskom jeziku. Međutim, istraživanjem je utvrđeno da ova dokumenta nisu u svim školama u kojima đaci nastavu pohađaju na bosanskom ili na turskom jeziku napisana na tim jezicima. Takođe, utvrđeno je da se mesečni i godišnji planovi rada u tim školama mogu dobiti na turskom ili na bosanskom jeziku, ali da su sva obaveštenja na oglasnim tablama na albanskom, da se sednice nastavničkih veća održavaju na albanskom, kao i da se zapisnici sa sednica vode na albanskom. Kolege Albanci kolegama Bošnjacima i Turcima prevode tok sednica, kao i zapisnike, na turski i bosanski. Ista je situacija i sa fakultetima gde se obrazovanje dobija na bosanskom i na turskom jeziku. Jedan od tih primera je škola *Sami Frašeri/Sami Frashëri* u Prištini/Prishtinë, gde se nastava održava na albanskom, bosanskom i na turskom jeziku.

Ugovori o radu, mesečni i godišnji planavi rada i sva obaveštenja na oglasnim tablama su na albanskom. Školska pomagala, karte sveta i periodni sistem elemenata takođe su na albanskom, kao i obaveštenja koja dobijamo iz MONT-a. Sastanci nastavničkog veća su samo na albanskom, bez prevo-

85 E.K, direktor departmana za zajednice u MONT-u Kosova, intervju FHP-a, 15. avgusta 2008.
86 F.B., službenik u Direktorijatu za obrazovanje u Peći/Pejë, Intervju FHP-a, 7. maja 2007.
87 Ovo se odnosi i na osnovne i srednje škole, kao i na univerzitetske ustanove Kosova u kojima se može steći obrazovanje na turskom i na bosanskom jeziku.

da, zapisnici sa tih sastanaka takođe. Odeljenske sastanke održavamo odvojeno od kolega Albanaca (...). Na turskom jeziku napisana je samo tabla na ulazu u školu. Potvrde i svedočanstva izdaju se i na albanskom i na turskom.

A.B., profesor u srednjoj školi „Sami Frašeri/ Sami Frashëri" u Prištini/Prishtinë

Intervju FHP-a, 2. maja 2007.

Što se tiče dokumentacije koja se izdaje na turskom, pozitivan primer su osnovna škola *Hadži Imer Ljutfi/Haxhi Ymer Lutfi* i istureno odeljenje gimnazije *Džon Buzuku/Xhon Buzuku* iz Prizrena/Prizren, koje se nalaze u Mamuši/Mamushë. U obe škole nastava se sprovodi na turskom i na albanskom jeziku i sva dokumentacija se vodi i na albanskom i na turskom jeziku.

Slična situacija je i sa dokumentacijom na fakultetima gde se diplome stiču na bosanskom i na turskom jeziku. Indeksi, prijave za ispite, potvrde i drugi dokumenti su na svim ovim fakultetima takođe samo na albanskom. Ipak, s obzirom da zaposleni u administraciji na fakultetima govore i bosanski i turski, sa studentima komuniciraju bez ikakvih problema na njihovim jezicima. Čak se i nezavisno od univerziteta štampaju prijave za ispite, raspored ispita i razne potvrde na turskom i bosanskom jeziku. Na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren koji je istureno odeljenje prištinskog univerziteta, profesori Turci i Bošnjaci su uz pomoć svojih kolega Albanaca preveli neku dokumentaciju, kao na primer prijave za ispite. Pojedina obaveštenja na univerzitetima gde je nastava organizovana na bosanskom i na turskom mogu biti na bosanskom i turskom, ali to, takođe, nije službena dokumentacija. Oglasi za radno mesto na fakultetima gde se nastava odvija na jednom od ova dva jezika objavljuju se samo na albanskom, primera radi na odeljenju za orijentalistiku Univerziteta u Prištini/Prishtine.

Što se tiče natpisa na ulazima nekih škola i fakulteta gde se nastava odvija na turskom i na bosanskom, natpisi postoje i na ovim jezicima, mada su uglavnom na albanskom. Jedan od primera gde postoji natpis na jeziku manjine je Fakultet primenjenih nauka biznisa u Peći/Peje, gde se nastava obavlja na bosanskom i gde je tabla na ulazu u zgradu napisana na bosanskom. Suprotan primer je fakultet gde se nalazi odeljenje za orijentalistiku u Prištini/Prishtine, a gde se nastava odvija na turskom. Tabla na ulazu na kojoj piše odeljenje za orijentalistiku je samo na albanskom. Profesori Turci su uz pomoć turskog KFOR-a promenili ovu tablu i sada stoji natpis i na turskom.[88] Na kraju, programi za rad na ovim fakultetima napisani su na turskom i na bosanskom.

Ne postoji odluka organa univerziteta da se dokumentacija vodi i na turskom i bosanskom. Dokumentacija, indeksi, prijave za ispite, potvrde, uverenja o položenim ispitima, obrasci za proceduru završnog ispita i drugi dokumenti samo su na albanskom. Ni propisima Učiteljskog fakulteta u Prizrenu nije predviđeno da se dokumentacija za studente izdaje na turskom i na bosanskom jeziku. Prema postojećim propisima, status pravnog lica ima Univerzitet u Prištini, a ne Učiteljski fakultet u Prizrenu/Prizren. Praktično, to znači da naši studenti iz redova turske i bošnjačke zajednice, ima ih ukupno oko 160 na redovnim studijama, zvanično ne mogu dobiti dokumenta na svom jeziku. I pored činjenice što je u prizrenskoj opštini u zvaničnoj upotrebi, albanski, srpski, bošnjački i turski jezik, svi naši studenti sva dokumenta zvanično mogu da dobiju samo na albanskom jeziku. Međutim, s obzirom da zaposleni u administraciji fakulteta govore i turski i bošnjački, sa studentima komuniciraju bez ikakvih problema na njihovim jezicima. Na našu inicijativu odštampane su prijave za ispite, obrazci rasporeda ispita i razne potvrde na turskom i bošnjačkom. Pojedina obaveštenja pišu se i na ovim jezicima, ali ne službeno. Studenti se dogovaraju sa nama ili sa svojim profesorima i ta obaveštenja pišu na svom jeziku.

M.B., Albanac, sekretar Učiteljskog fakulteta u Prizrenu/Prizren

Intervju FHP-a, 30. aprila 2007.

Informacije koje su istraživači FHP – Kosovo dobili iz MONT-a Kosova su drugačije:

Dokumentacija je na bosanskom jeziku, a pod tom dokumentacijom podrazumevaju se školski kalendar, dinamika rada, završni testovi, dnevnici, svedočanstva, đačke knjižice, formulari za upis i ispis. Do sada nismo dobili nikakvu primedbu da

88 I.S., asistent na Katedri za turski jezik i orijentalistiku na Filološkom fakultetu u Prištini/Prishtinë, intervju FHP-a, 10. maja 2007.

su indeksi samo na albanskom jeziku na Fakultetu primenjenih nauka biznisa i Učiteljskom fakultetu, na kojima se nastava odvija na bosanskom jeziku. Najveći problem koji nas prati dugi niz godina jesu udžbenici. Do sada smo prilagodili i preveli na bošnjački i turski jezik udžbenike za I, II, VI, VII i IX razred. Očekujemo da do septembra budu odštampani i udžbenici za III, IV, V i VIII razred.

E.K., šef sektora za zajednice i ravnopravnost polova u MONT-u Kosova
Intervju FHP-a, 4. maja 2007.

Komunikacija između osnovnih i srednjih škola i fakulteta gde đaci mogu pratiti nastavu i na turskom i na bosanskom jeziku, opštinskih direktorata za obrazovanje i MONT-a Kosova vodi se na albanskom jeziku. To se odnosi čak i na opštine gde je turski zvaničan jezik, kao što je to slučaj sa opštinama Prizren/Prizren, Gnjilane/Gjilan ili Mitrovica/Mitrovicë ili opštinom Dragaš/Dragash gde je bosanski zvaničan jezik. Jedini izuzetak od ovog pravila je opština Peć/Peje u kojoj je bošnjački jedan od službenih jezika i u kojoj Direktorat za obrazovanje komunicira sa školama gde se nastava odvija na bosanskom jeziku upravo na tom jeziku.

U Peći/Pejë, Dragašu/Dragash i Prizrenu/Prizren ugovori o radu nastavnika i profesora u školama i na fakultetima gde se nastava odvija na bosanskom i na turskom napisani su na njihovim maternjim jezicima, ali to nije slučaj u Mitrovici/Mitrovicë i Prištini/Prishtinë, gde su ugovori isključivo na albanskom.

3.1. Turci

Najveći broj pripadnika ove etničke zajednice živi u opštinama Prizren/Prizren, Gnjilane/Gjilan i Mitrovica/Mitrovicë kao i u pilot opštini Mamuša/Mamushë. U svim ovim opštinama nalaze se osnovne i srednje škole u kojima đaci Turci pohađaju nastavu na turskom. Jedna srednjoškolska ustanova postoji i u Prištini/Prishtine. U ukupno četiri predškolske ustanove nastava se odvija na turskom: tri u Prizrenu/Prizren, a jedna je u Prištini/Prishtinë. Takođe, postoje i dve specijalne škole, jedna je u Mamuši/Mamushe, a jedna u Prizrenu/Prizren. Što se tiče visokog obrazovanja, na Učiteljskom fakultetu u Prirenu/Prizren koji je istureno odeljenje prištinskog univerziteta i na Odeljenju za turski jezik i orijentalistiku na Univerzitetu u Prištini/Prishtinë Turci mogu da dobiju visoko obrazovanje na turskom jeziku. Turska dodeljuje stipendije i omogućava jednom broju Turaka sa Kosova da studiraju na tamošnjim univerzitetima. Takođe, MONT Kosova je obezbedio da svake godine 30 studenata Turaka može da upiše neku od grupa na fakultetu na prištinskom univerzitetu gde bi predavanja bila na albanskom. Ti kandidati moraju prethodno da završe kurs albanskog jezika u trajanju od tri meseca.

3.2. Bošnjaci

Bošnjaci su pre oružanog sukoba na Kosovu pohađali nastavu u osnovnim, srednjim školama i fakultetima na srpskom jeziku. Posle dolaska međunarodnih snaga na Kosovo, jula i avgusta 1999. godine, roditelji učenika Bošnjaka su napisali peticiju tadašnjem nadležnom organu za obrazovanje sa zahtevom da se njihova deca ubuduće školuju na bosanskom jeziku. MONT Kosova je oktobra 1999. godine doneo odluku kojom je Bošnjacima omogućeno da pohađaju nastavu na bosanskom jeziku, u osnovnim i srednjim školama. Nakon toga je u Peći/Pejë, u oktobru 2002. godine, otvoren Fakultet primenjenih nauka biznisa, a u Prizrenu/Prizren Učiteljski fakultet, kao odeljenje Univerziteta u Prištini/Prishtinë, 2003. godine, gde studenti studiraju i na bosanskom i na turskom jeziku. To su jedine visokoškolske ustanove na Kosovu na kojima Bošnjaci mogu da dobiju univerzitetsko obrazovanje na svom jeziku. Na čitavoj teritoriji Kosova, učenici Bošnjaci uglavnom bez većih problema prate nastavu na bosanskom jeziku. Najveći broj učenika Bošnjaka prati nastavu u školama u opštinama Priština/Prishtinë, Mitrovica/Mitrovicë, Peć/Pejë, Prizren/Prizren i Dragaš/Dragash. Predškolska ustanova u kojoj se nastava odvija na bosanskom jeziku postoji samo u Vitomirici/Vitomiricë i ona radi od 2003. godine. U okviru vrtića *Golubovi mira/Pëllumba të paqës* u Peći/Pejë započeto je sa programom *Mozaik*. Program je na bosanskom jeziku i trenutno ima samo 10 polaznika. Inače, ovo je jedina institucija ovog tipa na Kosovu u kojoj se vaspitni program obavlja na bosanskom. U drugim mestima na Kosovu, deca iz manjinskih zajednica idu u vrtiće u kojima se edukacija obavlja samo na albanskom jeziku.

U selima Skorobište/Skorobishtë, Ljubižda/Lubizhdë i Mušnikovo/Mushnikovë kod Prizrena/Prizren i Donje Retimlje/Retimlë i Ultë kod Orahovca/Ra-

hovec, FHP – Kosovo je zabeležio ozbiljna kršenja Zakona o upotrebi jezika u smislu poštovanja prava na obrazovanje na bosanskom jeziku. U ovim selima dominantno stanovništvo čine Bošnjaci, ali đaci Bošnjaci gotovo u potpunosti pohađaju nastavu na albanskom jeziku. Na primer, u Skorobištu/Skorobishtë oko 250 đaka Bošnjaka pohađaju nastavu u osnovnoj školi *Nefit Jusufi/Nefit Jusufi* i nemaju mogućnost da se školuju na bosanskom jeziku. Početkom svake školske godine objavljuje se konkurs za prijem učenika koji će pohađati nastavu samo na albanskom, ali ne i na bosanskom. Tabla na ulazu u školu napisana je samo na albanskom. Obaveštenja za roditeljske sastanke objavljuju se na albanskom i roditeljski sastanci se održavaju na albanskom jeziku. Roditelji koji odlaze na te sastanke ne razumeju šta im nastavnici govore, pošto ne znaju albanski jezik.

Ima puno roditelja koji su zainteresovani da njihova deca uče na bosanskom jeziku (...). Naš maternji jezik je neka vrsta mešavine između srpskog i makedonskog i taj jezik nazivamo „našinski". Niko u selu ne govori, niti je ikada govorio albanski. Doduše, mnogi mogu da se služe albanskim jezikom, ali u svojim kućama u komunikaciji sa ukućanima niko ne koristi albanski (...). Mnogi učenici koji ovde završe osnovnu školu ne mogu da nastave dalje školovanje. Ovo selo ima najveći broj mladića koji nakon završetka osnovne škole ne nastavljaju školovanje i ne mogu da nađu posao. Problem je što nisu savladali albanski jezik kako bi mogli da nastave dalje školovanje, a sa druge strane ne mogu ni na bosanskom da se školuju, jer nemaju osnovu, pošto nisu učili na tom jeziku.

R.B., Bošnjak iz sela Skorobište/Skorobishtë
Intervju FHP-a, 3. maja 2007.

4. Romi, Aškalije i Egipćani

Maternji jezik Aškalija i Egipćana je albanski i zato deca Aškalija i Egipćana pohađaju nastavu na albanskom jeziku. Što se tiče Roma, na Kosovu nema obrazovnih institucija ni u nadležnosti Vlade Kosova ni u nadležnosti Vlade Srbije u kojima bi Romi mogli da se obrazuju na svom jeziku. Ukoliko Romi žive u većinskim albanskim sredinama, onda se obrazuju na albanskom, a ukoliko žive u većinskim srpskim sredinama, onda se obrazuju na srpskom jeziku. Ponegde Romi pohađaju nastavu na bosanskom jeziku.

MONT Kosova sa UNICEF-om sprovodi projekat *Naše znanje/Dituria Jonë*[89] sa ciljem opismenjavanja zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. Ovaj program podeljen je u pet nivoa. Svaki od nivoa predstavlja zamenu za redovan obrazovni program od prvog do petog razreda osnovne škole. Ovaj projekat realizuje se u Prištini/Prishtinë, Prizrenu/Prizren, Suvoj Reci/Suharekë, Kosovu Polju/Fushë Kosovë, Lipljanu/Lipjan, Pećі/Pejë, Istoku/Istog i Štimlju/Shtime. U projekat su uključeni pripadnici ovih zajednica od 5 do 55 godina.

Takođe, MONT Kosova je tokom 2005, 2006. i 2007. godine u saradnju sa OEBS-om organizovao program nadoknade gradiva za 652 romska učenika. Projekat se realizuje u Prištini/Prishtinë, Prizrenu/Prizren, Suvoj Reci/Suharekë, Kosovu Polju/Fushë Kosovë, Lipljanu/Lipjan, Pećі/Pejë, Istoku/Istog i Štimlju/Shtime i Đakovici/Gjakovë. Projekat je zamišljen tako da učenici tokom jedne školske godine prođu dva razreda.

MONT Kosova je za polaznike ovih programa obezbedio prevoz i sav školski pribor.

Na kraju, u naselju Kolonija u Đakovici/Gjakovë funkcioniše *Bethany Christian services,* centar za rehabilitaciju stanovništva. Delatnost centra usmerena je na obrazovanje i vaspitanje pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, od predškolskog uzrasta.

Svi ovi programi odvijaju se na albanskom jeziku i za cilj imaju uključivanje pripadnika ovih zajednica u redovnu nastavu na albanskom jeziku.

Deca iz romske zajednice pohađaju mastavu na albanskom jeziku, a manji broj njih pohađa na bošnjačkom. Da bismo odgovorili na probleme koji prate zajednicu RAE, organizovali smo „ubrzanu nastavu", po kojoj za jednu školsku godinu đaci mogu da završe dva razreda. Ova nastava se odvija u osnovnoj školi Vaso Paškodrani i trenutno je upisano 80 učenika od I do IX razreda. Naglasio bih da

89 Naše znanje/Dituria Jonë je uđbenik za osnovne škole.

su učenici koji pohađaju ovaj oblik nastave pokazali najbolje rezultate na završnim testovima.

F.B., službenik u Direktorijatu za obrazovanje u opštini Peć/Peje

Intervju FHP-a, 7. maja 2007.

5. Srbi

Srbi se na Kosovu obrazuju u paralelnim institucijama Vlade Srbije, po programima Ministarstva prosvete na srpskom jeziku, počevši od predškolskih ustanova, do fakulteta. FHP – Kosovo ističe da Vlada Kosova još uvek nije donela plan i program obrazovanja na srpskom jeziku niti je organizovala nastavu za Srbe. Sa druge strane strane, Srbi odbijaju da se uključe u proces dogovaranja sa MONT-om Kosova oko toga kako treba da izgleda plan i program na srpskom jeziku koji bi izdalo ovo ministarstvo, iako ih je Vlada Kosova zvanično i javno pozivala.

U svim školama i fakultetima, sva dokumentacija, poput đačkih knjižica, svedočanstava, indeksa, diploma i druge dokumentacije, takođe je na srpskom i propisalo ju je Ministarstvo prosvete Vlade Srbije.

Nakon prenosa ovlašćenja sa UNMIK-a na Vladu Kosova, tačnije na MONT Kosova u pravcu regulisanja i sprovođenja procesa obrazovanja, Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju Vlade Srbije zahtevao je od prosvetnih radnika koji rade u srpskim školama da prestanu da uzimaju plate koje su za njih predviđene kosovskim budžetom. To se dogodilo u martu 2006. godine. Ovi učitelji i profesori sada primaju plate samo iz budžeta Vlade Srbije. Na ovaj način uništen je jedini mehanizam putem kojeg je Vlada Kosova pokušala da integriše jedan deo Srba u kosovsko društvo. Inače, ova sredstva iz kosovskog budžeta i dalje se odvajaju i uplaćuju se na poseban račun koji je, prema zvaničnicima Kosova, dostupan Srbima kada se budu odlučili da ta sredstva koriste.[90] Vlada Kosova takođe odvaja deo sredstava iz budžeta za plaćanje grejanja i električne energije u srpskim školama, kao i za kupovinu stručnih pomagala i slično. Međutim, ovu vrstu pomoći ne dobijaju sve škole, na primer Osnova škola *Braca Aksić* u selu Staro Gracko/Gracko e Vjetër, kao i osnovne i srednje škole koje se nalaze u Gračanici/Gracanicë. Međutim, one škole koju ovu vrstu pomoći primaju, kao što su one u opštini Štrpce/Shtërpce, tu pomoć i koriste.

Iz konsolidovanog budžeta Kosova, za obrazovanje u opštini Štrpce za ovu školsku godinu obezbeđena su sredstva u iznosu od 568.153 eura. Iz tog iznosa 34 % su za Albance i 66% za Srbe. Na osnovu preporuke Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, prosvetni radnici koji rade u srpskim školama od marta 2006. godine prestali su da primaju plate iz kosovskog budžeta. Oni svoje plate dobijaju samo iz Srbije, tako da se sredstva koja su obezbeđena za njih sada uplaćuju na poseban račun. Ta sredstva stoje i njih niko od Srba ne podiže. Međutim, srpske škole ipak koriste deo tih sredstava, uglavnom za održavanje školskih objekata, za grejanje, kupovinu inventara, potrošnog materijala, za plaćenje utrošene eletrične energije i slično.

S.Y., zamenik direktora Direktorijata za obrazovanje u opštini Štrpce/Shtërpc

Intervju FHP-a, 11. maja 2007.

Saradnja sa UNMIK-ovim institucijama postojala je sve do trenutka kada su oni prebacili svoje nadležnosti na kosovske institucije, odnosno na MONT. Sve do tada od UNMIK-a smo dobijali finansijska sredstva za školu, kao i plate za prosvetne radnike. Saradnju sa MONT-om smo prekinuli iz straha da nam ne nametnu svoje nastavne planove i programe, koji su neprihvatljivi u Srbiji. Drugi problem je bio naš strah da nam ne nametnu kadrovska rešenja, što se i obistinilo, jer su dobijanjem nadležnosti od UNMIK-a raspisali konkurs za mesto direktora naše škole, a mi smo već imali izabranog direktora mnogo godina ranije. Predstavnici MONT-a su u par navrata pokušavali da stupe u kontakt sa nama, ali smo im mi jasno rekli da svaki vid saradnje ide preko našeg Ministarstva prosvete u Srbiji. Zbog prekida saradnje, MONT ne plaća naše režije, niti dobijamo od njih ikakvu finansijsku pomoć, koju nismo ni tražili.

V.Ž., sekretar u srednjoj medicinskoj školi u Gračanici/Graçanicë

Intervju FHP-a, 11. maja 2007.

90 Intervju premijera vlade Kosova Agima Čekua/Agim Çeku francuskom listu Courrier International, koji je prenela Koha Ditorë 12. novembra 2006.

S obzirom na činjenicu da Srbi generalno nemaju normalne uslove da se na Kosovu obrazuju i da idu u školu, sve je manje učenika Srba i u srpskim enklavama.

6. Goranci

U Gori/Gora, oko 1500 učenika Goranaca pohađa nastavu na bosanskom i na srpskom jeziku u 17 osnovnih škola, a oko 150 učenika gimnaziju *Ruždi Beriša/Ruzhdi Berisha* koja se nalazu u Dragašu/Dragash. Odeljenje gimnazije *Ruždi Beriša/ Ruzhdi Berisha* se nalazi u selu Mlike/Mlikë, i tu se nastava odvija na srpskom. Ovi učenici Goranci nemaju normalne uslove za obrazovanje, jer se škola nalazi u privatnoj kući u selu, i nastavu slušaju samo tri do četiri puta nedeljno. Učenicima Gorancima koji nastavu pohađaju na bosanskom jeziku, albanski je obavezan kao predmet.

7. Albanci

Na Kosovu, Albanci su manjina u opštinama na severu Kosova, Zvečanu/Zveçan, Zubinom Potoku/ Zubin Potok, Leposaviću/Leposaviq i severnom delu Mitrovice/Mitrovicë, kao i u opštini Štrpce/ Shtërpc na jugu Kosova. U ovim opštinama većinsko stanovništvo su Srbi. Đaci Albanci u ovim opštinama uglavnom normalno pohađaju nastavu u institucijama u nadležnosti Vlade Kosova, i to na albanskom. Međutim, neki od njih imali su problema, kao na primer đaci u selima Donja Bitinja/Bitanja e Ulet i Gornja Bitinja/Bitanja e Epërme. Oni su do 2005. godine učili u privatnoj kući, jer Srbi nisu dozvolili da Albanci koriste učionice u osnovnoj školi *Staja Marković* u Donjoj Bitinji/Bitanja e Ulet, a u kojoj su pre rata albanski i srpski osnovci zajedno učili. Sredstvima kosovskog budžeta 2005. godine je u ovom selu izgrađena škola *Anton Santuri/Anton Santuri* u koju sada idu samo Albanci, dok zgradu osnovne škole *Staja Marković* koriste i dalje samo đaci Srbi.

8. Komisija za jezike

U skladu sa Zakonom o upotrebi jezika, Vlada Kosova je bila u obavezi da formira Komisiju za jezike[91] sa mandatom da proverava da li se ovaj zakon primenjuje u praksi. Odlukom Vlade Kosova komisija je trebalo da počne sa radom 21. marta 2007. godine. U periodu kada su istraživači FHP – Kosovo obavljali istraživanje o primenjivanju Ustavnog okvira i Zakona o upotrebi jezika (od februara do maja 2007. godine), Komisija za jezike još nije počela sa radom. Pojedini članovi te komisije nisu ni bili upoznati da su angažovani u njenom radu.[92]

Niko me nije obavestio da sam izabran za člana Komisije za jezike koja treba da se formira na osnovu Zakona o upotrebi jezika. Od vas sam dobio ovu informaciju. Inače, druga osoba koja se zove kao ja, pod ovim imenom i prezimenom, ne radi u ovoj instituciji.

F.B., prevodilac u skupštini Kosova
Intervju FHP-a, 26. aprila 2007.

Obavestili su me pre dva meseca da su me iz ministarstva u kojem radim predložili za člana Komisije za jezike, ali ne znam da sam i izabrana za člana te komisije. Niko me do sada nije obavestio da je premijer doneo odluku o formiranju ove komisije i da sam ja njen član.

D.Ž., direktor Odeljenja za povratak u Ministarstvu za povratak i zajednice Kosova
Intervju FHP-a, 26. aprila 2007.

91 *Član 32.1. U cilju očuvanja, promocije ili zaštite službenih jezika i njihov ravnopravan status na Kosovu, kao i obezbeđivanje zaštite jezika nacionalnih zajednica čiji maternji jezik nije službeni jezik, Vlada Kosova će ustanoviti Komisiju za jezike radi nadgledanja izvrženja ovog Zakona.*

92 Komisija za jezike je zvanično počela sa radom 18. maja 2007. godine, kada je održan njen prvi sastanak. Za predsednika je izabran Isljam Caka/Islam Caka, iz pravne kancelarije Vlade Kosova, a za potpredsednika Dragana Živković, iz Ministarstva za zajednice i povratak Vlade Kosova.

9. Preporuke

- Vlada Kosova treba da izgradi mehanizme na osnovu kojih će se stvoriti uslovi za punu primenu i poštovanje Ustavnog okvira za privremenu samoupravu na Kosovu i Zakona o upotrebi jezika, kojima se garantuje pravo manjinskim zajednicama na Kosovu da se obrazuju na svom maternjem jeziku.

- Vlada Kosova treba da omogući da rad Komisije za jezike, koja na osnovu Zakona o upotrebi jezika kontroliše primenu ovog zakona u praksi, bude nezavisan i transparentan.

- MONT Kosova treba da obezbedi uslove za funkcionisanje institucija predškolskog obrazovanja na jezicima manjina, čime će se olakšati i ubrzati uključivanje đaka iz manjinskih zajednica u obrazovni sistem Kosova i njihovo puno integrisanje u kosovsko društvo.

- U školama koje su u nadležnosti MONT-a Kosova i u kojima se obrazuju pripadnici manjinskih zajednica, sve informacije moraju da se objavljuju, pored albanskog, i na jezicima manjina, kao i sva ostala interna dokumentacija (mesečni i godišnji planovi rada i drugo), koja je trenutno samo na albanskom. Ukoliko na sednicama nastavničkih veća, u školama koje pored đaka Albanaca pohađaju i đaci iz manjinskih zajednica, učestvuju nastavnici iz redova manjina, za njih mora da se obezbedi prevod na njihov maternji jezik. Svi zapisnici sa nastavničkih veća koji su sada samo na albanskom, moraju da budu prevedeni i na jezike onih manjina koje učestvuju u radu te škole.

- MONT Kosova mora da omogući školama u kojima se nastava odvija na jezicima manjina da se zvanična komunikacija između MONT-a Kosova, opštinskih direktorata za obrazovanje i tih škola vodi i na jezicima manjina, a ne samo na albanskom. Pozitivan primer je Direktorat za obrazovanje opštine Peć/Pejë.

- MONT Kosova treba da napiše planove i programe po kojima bi se odvijala nastava na srpskom jeziku za đake Srbe i deo Goranaca, i da nastavi da insistira na uključivanju nastavnika Srba i Goranaca u proces dogovaranja o tome kako budući planovi i programi na srpskom jeziku treba da se unaprede. Na ovaj način stiče se mogućnost uključivanja svih onih đaka koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku u zvanični sistem obrazovanja na Kosovu. Uključivanjem đaka Srba i Goranaca u zvanični sistem obrazovanja na Kosovu stvaraju se uslovi za punu integraciju Srba i Goranaca u novo kosovsko društvo.

- S obzirom na činjenicu da ni u jednoj školi na Kosovu nastava nije organizovana na romskom jeziku, MONT Kosova je u obavezi da u najkraćem mogućem roku đacima Romima obezbedi mogućnost da se obrazuju na svom maternjem jeziku, a što je u skladu sa Ustavnim okvirom Kosova i Zakonom o upotrebi jezika. Takođe, u skladu s tim treba da napravi plan i program obrazovanja, svu potrebnu dokumentaciju (đačke knjižice, indekse, svedočanstva, diplome, dnevnike i drugo) i udžbenike na romskom jeziku. Na ovaj način se omogućava brža integracija Roma u buduće kosovsko društvo, kao i očuvanje njihovog etničkog identiteta, koji je naročito ugrožen zbog toga što Romi pohađaju nastavu ili na albanskom ili na srpskom jeziku.

- MONT Kosova u nekim sredinama (Skorobište/Skorobishtë i Ljubižda/Lubizhdë), gde većinu stanovništva čine Bošnjaci, treba da omogući da se obrazovanje na bosanskom vrši nesmetano. Na ovaj način se omogućava očuvanje etničkog identiteta Bošnjaka, stvaraju se jednaki uslovi za sticanje obrazovanja i diploma i Albancima i pripadnicima manjinskih zajednica, kao i za uključivanje Bošnjaka u obrazovni sistem Kosova i njihovo buduće zapošljavanje.

- MONT Kosova u što kraćem roku treba da prevede preostale udžbenike (udžbenici za III, IV, V i VIII razred) za đake koji nastavu prate na bosanskom i na turskom jeziku. Takođe, MONT Kosova mora da vodi računa da ti prevodi budu mnogo precizniji, prvenstveno imajući na umu udžbenike za predmete čiji je jedan od ciljeva očuvanje etničkog identiteta manjinskih zajednica, kao što su istorija, maternji jezik, likovna i muzička kultura.

- MONT Kosova je u obavezi da obezbedi udžbenike za đake srednjoškolce iz manjinskih zajednice koji nastavu pohađaju po planu i programu Vlade Kosova. Do sada nije odštampan nijedan ovakav udžbenik.

- Po statutu Univerziteta u Prištini/Prishtinë, zvanični jezici studiranja su albanski i engleski. FHP – Kosovo smatra da i jezici manjina moraju da budu zvanični jezici studiranja, jer se samo na taj način sprečava etnička diskriminacija i omogućava jednaka mogućnost za sve građane Kosova, manjinske zajednice i Albance, za sticanje obrazovanja i visokoškolskih diploma, kao i za zapošljavanje.

- Univerzitet u Prištini/Prishtinë treba da počne da izdaje zvaničnu dokumentaciju (indeksi, diplome, zapisnici sa ispita, prijave za ispite, potvrde i drugi dokumenti) i na jezicima manjina, da komunicira sa onim odeljenjima fakulteta na kojima je trenutno omogućeno manjinama da se obrazuju na svom maternjem jeziku, tj. na jezicima manjina, a ne samo na albanskom, i da propiše zvanične udžbenike i bibliografije koje će koristiti studenti iz manjinskih zajednica u toku svog obrazovanja.

- Web stranice MONT-a Kosova, Univerziteta u Prištini/Prishtinë i ostalih obrazovnih ustanova, ugovori o radu, konkursi za upis u osnovu, srednju školu i fakultete, kao i oglasi za posao, prvenstveno za one pozicije koje se odnose na zapošljavanje pripadnike manjinskih zajednica, treba da budu na zvaničnim jezicima Kosova, kao i na onim jezicima na kojima je organizovano predavanje, ukoliko ti jezici nisu zvanični.

Primena Zakona protiv diskrimincije i Zakona o upotrebi jezika u javnim preduzećima na Kosovu

1. Uvodne napomene

Fond za humanitarno pravo - Kosovo (FHP - Kosovo) je u periodu od 1. oktobra do 15. decembra 2007. godine sproveo istraživanje o primeni Zakona protiv diskriminacije[93] i Zakona o upotrebi jezika[94] u javnim produzećima na Kosovu. Istraživanjem su obuhvaćena *Kosovska energetska korporcija* (KEK)[95], *Post-telekom Kosova* (PTK)[96], *Železnice Kosova*, *Kosovatrans*, *Termokos*, *Gradska toplana Đakovica/Gjakovë, Aerodrom Priština/Prishtinë*, regionalna javna preduzeća za vodosnabdevanje i kanalizaciju, kao i javna produzeća za održavanje gradske ćistoće, uređivanje zelenih površina i sređivanje pijaca i grobalja. Istraživanje je sprovedeno u svih pet kosovskih regiona (Priština/Prishtinë, Prizren/Prizren, Gnjilane/Gjilan, Peć/Pejë i Mitrovica/Mitrovicë), u sedištima i regionalnim centrima javnih preduzeća.

2. Rezime

FHP - Kosovo ocenjuje da primena Zakona protiv diskriminacije u pogledu zapošljavanja pripadnika manjinskih zajednica nije zadovoljavajuća. Pripadnici manjinskih zajednica u javnim preduzećima na Kosovu nisu zastupljeni u skladu sa njihovom procentualnom rasprostranjenošću u odnosu na ukupan broj stanovnika Kosova.[97] Takođe, primećeno je da pripadnici manjina generalno nisu zastupljeni na izvršnim menadžerskim pozicijama, iako imaju i potrebno obrazovanje i radno iskustvo. U svakom slučaju, većina pripadnika manjina zauzimaju one pozicije koje su u skladu sa njihovim obrazovnim profilom. Potrebno je istaći da Srbi koji su zaposleni u javnim preduzećima gotovo u potpunosti rade u srpskim enklavama, dok vrlo mali broj Srba radi u gradskim sredinama gde su Albanci u većini. Što se tiče pripadnika drugih manjinskih zajednica, oni bez problema rade po čitavom Kosovu.

Javna preduzeće nemaju informacije o zaposlenima pre 1999. godine, kao ni o njihovoj entičkoj strukturi. Neke kompanije su sve svoje radnike koji su u ovim firmama radili pre juna 1999. godine javno pozivale da se vrate na svoja radna mesta, dok neke nisu bile zainteresovane da to učine. Poziv se prvenstveno odnosio na Srbe, kao i na one pripadnike manjina i deo Albanaca koji su iz straha od odmazde napuštali Kosovo, jer su ih Albanci smatrali saradnicima srpskih institucija. Javna preduzeća su u svojim pozivima generalno bila otvoreno diskriminatorna prema svojim bivšim radnicima: pozivi su sadržavali uslov da će se radnici suočiti sa otkazom ukoliko se ne vrate do određenog datuma; pozivi su upućivani na albanskom, a većina radnika na koje se poziv odnosio taj jezik nisu razumeli; poziv je upućivan preko medija koji radnicima nisu bili dostupni, kao što su kosovske televizije ili kosovska dnevna štampa itd. Naročit problem prvenstveno su predstavljali oni pozivi koji su predviđali rok do kada su radnici bili u obavezi da se jave na posao (inače bi dobili otkaze). Taj predviđeni rok bio je između juna 1999. i kraja 2000. godine, kada su se na Kosovu dešavala ubistva i nestanci prvenstveno Srba. Na ovaj način javna preduzeća su u potpunosti zanemarivala bezbednosnu situaciju na Kosovu i nepostojanje

93 *http://www.unmikonline.org/serbian/regulations/2004/rsc04_32alsl04_03.pdf. Zakon protiv diskriminacije svojim članovima 1, 2 (a, b) i 4 (a, b, c, d), garantuje pravo pripadnicima manjinskih zajednica jednak tretman, zabranjuje neposrednu ili posrednu diskriminaciju bilo koje osobe na osnovu nacionalnosti i garantuje jednaku mogućnost zapošljavanja u javnim institucijama, na svim nivoima bez obzira na nacionalnost.*

94 http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_sr.pdf. Zakonom o upotrebi jezika, članovima 11.2, 11.3, 30.1, 30.2 i 30.3, zagarantovano je pravo manjinskim zajednicama da u javnim preduzećima komuniciraju na svojim maternjim jezicima i da sve informacije, dokumentaciju i usluge dobijaju na bilo kojem od službenih jezika ili na jeziku koji „uživa status jezika koji se govori u opštini".

95 Kompanija koja je nasledila Elektroprivredu Srbije (EPS).

96 Kompanija koja je nasledila PTT Srbije.

97 FHP - Kosovo se u svom istraživanju oslanjao na statističke podatke OEBS-a o procentualnoj rasprostranjenosti građana Kosova prema etničkom principu.

slobode kretanja. Konkretno, KEK je obavestio sve svoje bivše radnike da se vrate na posao do 30. juna 2000. godine. Radnici koji se do tog dana nisu vratili na posao dobili su otkaz[98].

Zaposlenih Srba u KEK-u u Prizrenu nema, jer se oni koji su radili pre rata u ovom preduzeću nisu javili na posao nakon juna 1999. godine. Po zakonu, ako radnik neopravdano odsustvuje pet radnih dana stiče „uslov" da bude udaljen sa posla, ali mi smo ih čekali do septembra 1999. Niko od njih se nije javio ili izrazio interesovanje da se vrati na posao, iako smo mi obaveštenje uputili preko medija i istakli ga na oglasnoj tabli u našem preduzeću.

B. P., službenik u Sektoru za ljudske resorse u KEK-u - region Prizren/Prizren
Intervju FHP-a, 6. novembra 2007.

Neka od preduzeća, kao *Pastrimi,* upućivala su javni poziv radnicima da se vrate na albanskom jeziku i to isključivo putem kosovskih medija. I pored toga jedan broj Srba se ipak vratio na posao:

Posle rata, putem medija, odnosno dnevnih novina Koha ditore, obavestili smo dana 23. jula 1999. sve radnike da se vrate na posao u našem preduzeću. Dana 24. septembra 1999. godine objavili smo oglas na albanskom jeziku, na oglasnoj tabli u prostorijama našeg preduzeća, da se svi radnici koji su radili pre rata vrate na posao. Telefonom su nas kontaktirlai dva ili tri radnika iz srpske zajednice i obavestili smo ih da mogu da se vrate na posao. Vratilo se samo dvoje koji i dan-danas rade u Gračanici.

H. M., sekretar u JP Pastrimi
Intervju FHP-a, 17. oktobra 2007.

Javna preduzeća, kao na primer, *Termokos, Gradska toplana Đakovica/Gjakovë* i *Kosovatrans* dosad nisu pozivale bivše uposlenike da se vrate.

U nekim slučajevima pitanje povratka zaposlenih rešavan je donošenjem posebnih uredbi, što se ispostavilo kao ograničeno delotvorno, ali su na ovaj način u potpunosti poštovana ljudska prava zaposlenih:

Nakon rata, na osnovu UNMIK-ove uredbe 1999/12 na posao su primljeni radnici koji su radili pre juna 1999. godine. Mi smo putem medija i javnog servisa RTK obavestili zainteresovane da se mogu vratiti na posao do određenog roka. Vratilo se 16 radnika iz srpske zajednice. (...)

K.G. direktor za ljudske resorse u PTK-u
Intervjui FHP-a, 18. i 23. oktobra 2007.

Da bi unapredio zapošljavanje i integraciju pripadnika manjina, PTK je u avgustu 2007. godine otvorio Departman za integraciju zajednica, čiji direktor je Srbin.[99]

Glavna karakteristika javnih preduzeća koja svoju delatnost obavljaju na čitavoj teritoriji Kosova (KEK, PTK, *Kosovatrans, Železnice Kosova*) jeste centralizovana struktura, dok je za PTK karakteristična i netransparentnost. Administracija javnih preduzeća KEK, PTK i *Kosovatrans* nalazi se u Prištini/Prishtinë, a administracija *Železnica Kosova* u Kosovu Polju/Fushë Kosovë. Sva dokumentacija (poput ugovora o radu) priprema se u Prištini/Prishtinë odnosno u Kosovu Polju/Fushë Kosovë. Procedura za zapošljavanje i sve odluke o zapošljavanju donose se u sedištima preduzeća, bez obzira da li se budući radnici zapošljavaju u centrali ili u regionalnim centrima ovih javnih preduzeća.

FHP - Kosovo ocenjuje da se Zakon o upotrebi jezika u javnim preduzećima ne primenjuje u potpunosti, ali beleži napredak, prvenstveno u KEK-u i PTK-u, kao i u javnim preduzećima koja se bave čistoćom gradova. Taj napredak se prvenstveno odnosi na izdavanje ugovora o radu pripadnicima manjina na njihovim maternjim jezicima. Jedino Romi ugovore ne dobijaju na svom jeziku. U nekim slučajevima se događa da Bošnjaci i Turci baš traže da im ugovori o radu budu na albanskom, a ne na njihovim maternjim jezicima. Bošnjacima i Muslimanima[100] ugovori se uglavnom izdaju na srpskom i na albanskom, a Turcima na albanskom.

FHP-Kosovo ocenjuje da se Zakon o upotrebi jezika u odnosu na sva javna preduzeća na Kosovu

98 B.H, direktor Divizije za ljudske resurse u KEK-u, FHP Intervju, 23. oktobar 2007.
99 S. P., direktor Departmana za integraciju zajednica u PTK-u, Intervju FHP-a, 24. oktobra 2007.
100 Pripadnici ove zajednice su etnički Bošnjaci i Goranci koji se izjašnjavaju kao muslimani.

najviše poštuje na *Aerodromu Priština/Prishtinë*. Rukovodstvo aerodroma se stara da se sve odredbe Zakona o upotrebi jezika i Zakona protiv diskriminacije u potpunosti primenjuju.[101]

Što se tiče regionalnih javnih preduzeća za vodosnabdevanje, kanalizaciju i grejanje i kompanije za javni prevoz *Kosovatrans*, u njima se Zakon o upotrebi jezika gotovo uopšte ne primenjuje. U većini slučajeva pomenuta javna preduzeća nisu preduzimala gotovo nikakve mere da bi se odredbe ovog zakona poštovale. FHP - Kosovo konstatuje pozitivan napredak u regionalnim preduzećima za vodosnabdevanje, konkretno u *Vodovodu Priština/Prishtinë* i *Hidromorava Gnjilane/Gjilan,* pošto se u ovim kompanijama, na primer, ugovori o radu i rešenja za odmor za radnike Srbe izdaju na srpskom jeziku.

Komunikacija između kolega u svim javnim preduzećima se odvija potpuno slobodno na svim jezicima. Svi službenici javnih preduzeća strankama odgovaraju na onim jezicima na kojim im se stranka obrati.

3. Javna preduzeća koja svoju aktivnost obavljaju na čitavoj teritoriji Kosova

Javna preduzeća koja svojom delatnošću pokrivaju čitavu teritoriju Kosova, a koja su pokrivena ovim istraživanjem su PTK, KEK, *Železnice Kosova*, *Aerodrom Priština/Prishtinë* i *Kosovatans*[102]. U ovim javnim preduzećima ugovori za Srbe napisani su na srpskom, osim u *Kosovatans* koji i ne zapošljava Srbe. KEK je pre usvajanja Zakona o upotrebi jezika Srbima izdavao ugovore na albanskom, ali je sada, po informacijama koje je FHP-Kosovo dobio iz ovog javnog preduzeća, KEK u procesu prevođenja ovih ugovora na srpski. Što se tiče drugih pripadnika manjina, svi dobijaju ugovore samo na albanskom. Izuzetak od ovog pravila jedino su *Železnice Kosova*, čija administracija, konkretno za Bošnjake, izdaje ugovor na bosanskom. Po izjavama sagovornika FHP – Kosovo iz KEK-a, PTK i *Aerodroma Priština/Prishtinë,* Bošnjaci i Turci koji su zaposleni u ovim institucijama tražili su da dobiju ugovore na albanskom. U PTK i KEK Srbima koji učestvuju na sastancima obezbeđen je konsekutivan prevod, sastanci na aerodromu se po statutu vode na engleskom, dok se u *Železnici Kosova* i *Kosovotrans-u* svi sastanci vode isključivo na albanskom.

Različitu dokumentaciju koju KEK, PTK i *Železnice Kosova* izdaju građanima, kao što su računi za struju, telekomunikacione usluge, razni ugovori ili karte su na srpskom i na albanskom, s tim što KEK izdaje račune za struju i na engleskom. *Kosovatrans* karte izdaje samo na albanskom. Generalno, interna dokumentacija svih ovih javnih preduzeća, izuzev u slučaju aerodroma, imena zaposlenih, obaveštenja na oglasnim tablama, a u slučaju *Železnica Kosova* i *Kosovatrans* na železničkim i autobuskim stanicama, isključivo su na albanskom. Na aerodromu sve informacije na oglasnim tablama, kao i informacije koje se daju putem razglasa su na srpskom, engleskom i na albanskom. U PTK i KEK pravilnici su pripremljeni na albanskom i srpskom jeziku. Sve ove kompanije konkurse za zaposlenje objavljuju na srpskom, albanskom i na engleskom (osim KEK koji objavljuje oglase samo na srpskom i na albanskom), dok *Kosovatrans* oglase za zaposlenje objavljuje samo na albanskom. Intervjui za posao osim u *Kosovatrans* vode se na jednom od službenih jezika Kosova, a na aerodromu se vode isključivo na engleskom, zbog specifičnosti ustanove. Službenici svih javnih preduzeća sa strankama iz manjinskih zajednica razgovaraju na onom jeziku na kojem se stranke obraćaju službenicima.

Sva ova preduzeća imaju web sajt, osim *Kosovatrans*. Web stranice PTK, KEK-a su na srpskom, albanskom i na engleskom i sve stranice se podjednako ažuriraju. Što se tiče aerodroma, web portal je na engleskom. U PTK, KEK-u i na aerodromu postoji prevodilačka služba koja prevodi dokumentaciju na albanski, srpski i na engleski, dok u *Železnicama Kosova* i *Kosovatrans-u* ova služba nije osnovana.

101 F.Xh., direktor administracije Aerodroma Priština/Prishtinë, Intervju FHP-a, 15. novembra 2007.

102 Javno preduzeće Kosovatrans nastalo je udruživanjem Unije autobuskih stanica u Prištini/Prishtinë i Unije autobuskih stanica na Kosovu.

Što se tiče PTK, KEK, *Železnice Kosova* i *Aerodroma Priština/Prishtine*, natpisi na ulazu u ove institucije napisani su na srpskom, albanskom i na engleskom, dok je na ulazu u zgradu *Kosovatrans*, natpis samo na albanskom jeziku. Logo PTK je na srpskom, albanskom i engleskom, aerodroma na engleskom, a *Kosovatrans-a* na albanskom. Logo *Železnice Kosova* i KEK –a je na albanskom, srpskom i engleskom jeziku.

3.1. *Post-telekom Kosova* - PTK

U PTK zaposleno je ukupno 2.484 radnika, od koji je njih 117 (4.71% zaposlenih) iz redova manjinskih zajednica.[103] Većina radnika nealbanaca su Srbi i njih je ukupno 41 (1.65%), 30 je Muslimana[104] (0,8%), a 14 zaposlenih su Aškalije, Romi, Egipćani i Čerkezi (0,56%).

PTK ne raspisuje konkurse samo za zapošljavanje pripadnika manjinskih zajednica, već ako raspišemo konkurs na primer u Mitrovici, prirodno je da će na taj oglas da se jave Srbi. Osnov raspisivanja konkursa je potreba u PTK-u za popunjavanjem tog radnog mesta, a podela radnih mesta se vrši prema demografskoj strukturi stanovništva, po popisu iz 1981. godine, odnosno prema podeli poslaničkih mesta u parlamentu. (...) Naša strategija u radu se odnosi pre svega na zapošljavanje manjinskih zajednica. Pre otvaranja ovog departmana u PTK-u radilo je oko 15 Srba, dok danas radi 41, a to smatram uspehom.

S. P., direktor Departmana za integraciju zajednica u PTK-u

Intervju FHP-a, 24. oktobra 2007.

3.1.1. Regionalni centri PTK

Regionalni centar PTK-a u Gnjilanu/Gjilan pokriva opštine Gnjilane/Gjilan, Kamenicu/Kamenicë i Vitinu/Viti. Od ukupno 167 zaposlenih radnika, njih šestorica su iz manjinskih zajednica: iz srpske zajednice zaposlena su četiri radnika, a po jedan iz turske i aškalijske zajednice.

Sedište PTK-a za opštine Kosovska Mitrovica/Mitrovicë, Srbica/Skenderaj i Vučitrn/Vushtrri je u Kosovskoj Mitrovici/Mitrovicë. U ovim centrima zaposleno je ukupno 213 radnika, među kojima je 12 iz manjinskih zajednica (3,22%): osam Srba i po dvojica Bošnjaka i Aškalija.

Regionalni centar za opštine Uroševac/Ferizaj, Kačanik/Kaçanik, Štimlje/Shtimë, Štrpce/Shtërpc, kao i za pilot opštinu Đeneral Janković/Hani i Elezit, nalazi se u Uroševcu/Ferizaj. Ukupan broj zaposlenih je 186 i svi su Albanci.

Sedište PTK-a za opštine Peć/Peje, Klina/Klinë, Istok/Istog i Dečane/Deçan je u Pećи/Pejë. U ovim opštinama zaposleno je ukupno 180 radnika, od kojih je 12 iz manjinskih zajednica: zaposleni su trojica Srba i devet Bošnjaka.

3.2. *Kosovska energetska korporacija* - KEK

U KEK-u su zaposlena 7.452 radnika, od toga ~~su~~ 100 radnika (2,27%) su pripadnici manjinskih zajednica.[105] Najbrojniji su Turci (28 radnika ili 0,36%) i radnici koji se izjašnjavaju kao Muslimani (28 radnika ili 0,36%). U KEK-u je zaposleno i 25 pripadnika srpske zajednice (0,32%), 16 radnika iz kategorije *ostali* (Čerkezi, Jugosloveni i Hrvati koji čine 0,24% zaposlenih) i tri pripadnika romske zajednice (0,04%).

Kada su u pitanju Srbi i ostale manjinske zajednice, znam da se oni posle rata nisu javljali na posao najverovatnije zbog čitave atmosfere. (...) Postoji i politički razlog odbijanja da Srbi rade za KEK: 7.000 do 8.000 bivših radnika i dalje prima plate od EPS-a, a među njima su radnici koji i danas rade u KEK-u u regionu Gnjilana i Mitrovice. (...) Primer odbijanja da rade za KEK jeste primer KOSOVAMONT-a, koji je u sklopu KEK-a i nalazi se u okolini Obilića. Nakon rata dogovoreno je da se 150 Srba vrati na posao. Fabriku je obezbeđivao KFOR tako da je sigurnost bila na nivou, a i sama fabrika se nalazi u sredini koju naseljavaju Srbi. Oni su na početku pristali, ali kasnije, kada ih je

103 K. G., direktor departmana za ljudske resurse u PTK; intervjui FHP-a, 18. i 23. oktobra 2007.
104 Pripadnici ove zajednice su etnički Bošnjaci i Goranci koji se izjašnjavaju kao muslimani.
105 B.H, direktor Divizije za ljudske resorse u KEK-u, FHP Intervju, 23 Octobar 2007

KFOR zvao da naprave lična dokumenta, oni su odbili da se vrate na posao, jer su od nekoga dobili instrukcije.

B. H., direktor Divizije za ljudske resorse u KEK-u

Intervju FHP-a, 23. oktobra 2007.

3.2.1. Regionalni centri KEK

Regionalni centar Priština/Prishtinë nadležan je za opštine Priština/Prishtinë, Kosovo Polje/Fushë Kosovë, Podujevo/Podujevë, Obilić/Obliq, Gllogovac/Gllogovc, Shtimlje/Shtime i Lipljan/Lipjan. U ovom centru ukupno je zaposleno 6.000 radnika, među kojima su 24 pripadnika manjinskih zajednica (0,4 %): šestorica Srba, deset Muslimana, trojica Turaka, i petorica iz kategorije *ostali* (Čerkezi, Goranci i Jugosloveni).

Regionalni centar KEK-a koji se nalazi u Prizrenu/Prizren obuhvata opštine Prizren/Prizren, Dragaš/Dragash, Suva Reka/Suharekë, Mališevo/Malishevë i Orahovac/Rahovec. Ukupno su zaposlena 322 radnika, od kojih su 38 pripadnici manjinskih zajednica (11,4%): 20 Turaka, 13 Muslimana, dvojica Roma, dvojica Goranca i jedan Bošnjak.

Sedište KEK-a za opštine Mitrovica/Mitrovicë, Srbica/Skenderaj i Vučitrn/Vushtrri nalazi se u Mitrovici/Mitrovicë. Ukupan broj zaposlenih je 201, a 10 je iz redova manjinskih zajednica (4,97%): četvorica iz srpske zajednice, dvojica iz turske i četvorica iz muslimanske.

Regionalni centar KEK-a koji se nalazi u Gjilanu/Gjilan pokriva opštine Gnjilane/Gjilan, Kamenica/Kamenicë i Vitina/Viti. Od ukupno 225 radnika, deset su pripadnici manjina (4,4%): osmorica Srba i dvojica Turaka.

Regionalni centar KEK-a za opštine Uroševac/Ferizaj**,** Kačanik/Kaçanik, Lipljan/Lipjan, Štimlje/Shtimë, Štrpce/Shtërpc, kao i pilot opštinu Đeneral Janković/Hani i Elezit, nalazi se u Uroševcu/Ferizaj. Ukupan broj zaposlenih je 260, od kojih su petorica pripadnici manjinskih zajednica (1,92%): četvorica Srba i jedan Aškalija.

Sedište KEK-a za opštine Peć/Pejë**,** Klina/Klinë, Istok/Istog i Dečane/Deçan nalazi se u Pećи/Pejë. U ovim opštinama zaposleno je ukupno 280 radnika, od kojih je 10 iz manjinskih zajednica (3,57%): trojica Srba, šestorica Bošnjaka i jedan iz RAE zajednica.

Ugovori se spremaju i potpisuju u Prištini/Prishtinë. Kancelarija za ljudske resurse u Pećи/Pejë, osim liste dolaska i odlaska radnika, nema nikakvu drugu dokumentaciju koja se odnosi na radnike KEK-a.

R. T., administrator za ljudske resurse u KEK-u – region Peć/Pejë

Intervju FHP-a, 31. oktobra 2007.

Regionalni centar KEK-a za opštine Đakovica/Gjakovë, Orahovac/Rahovec i Mališevo/Malishevë nalazi se u Đakovici/Gjakovë. Ukupno su zaposlena 162 radnika. Svi zaposleni su Albanci.

3.3. Međunarodni aerodrom Priština/Prishtinë

Međunarodni aerodrom Priština/Prishtinë nalazi se u opštini Kosovo Polje/Fushë Kosovë. Na aerodromu je ukupno zaposleno 577 radnika, od kojih su 13 radnika, ili 2,5% zaposlenih, pripadnici manjinskih zajednica: petorica Srba, dvojica Bošnjaka, dvojica pripadnika RAE zajednica i četvorica Turaka. Jedan državljanin Sirije je takođe zaposlen na aerodromu.

Pošto je aerodrom Priština međunarodni aerodrom, zvaničan jezik je engleski. Čak i kada su na sastancima svi prisutni Albanci, mi sastanak održavamo na engleskom, jer su takva pravila.

B.Z., direktor za ljudske resurse *Aerodroma Priština/Prishtinë*

Intervju FHP-a, 15. novembra 2007.

3.4. Javno preduzeće *Železnice Kosova*

U preduzeću *Železnice Kosova* zaposleno je ukupno 346 radnika, od kojih su 43 pripadnici manjinskih zajednica (12%): 41 Srbin, jedan Aškalija i jedan Bošnjak.

Informacije o zaposlenima pre rata nemamo jer su ih Srbi odneli sa sobom. Tu dokumentaciju smo tražili, ali odgovor još nismo dobili. Kod nas je ostalo nešto malo dosijea i u par navrata izašli smo u susret bivšim radnicima koji su hteli da dobiju ta dokumenta.

B.G., službenik Departmana za ljudske resurse *Železnice Kosova*

Intervju FHP-a, 19. oktobra 2007.

3.5. *Kosovatrans*

Ukupan broj zaposlenih u ovom preduzeću je 912, od kojih su 53 iz manjinskih zajednica (5,8%): zaposleno je 19 Roma, 11 Aškalija, 10 Turaka, 10 Muslimana i trojica Goranaca.

4. Javno preduzeće *Termokos* i Gradska toplana *Đakovica/Gjakovë*

Javno preduzeće *Termokos* obezbeđuje grejanje građana Prištine/Prishtinë, a *Gradska toplana Đakovica/Gjakovë* građana Đakovice/Gjakovë. U *Termokosu* su zaposlena ukupno 143 radnika, od kojih su petorica pripadnici manjinskih zajednica: trojica Bošnjaka i dvojica Goranaca.[106] U *Gradskoj toplani* u Đakovici/Gjakovë zaposleno je 30 radnika, od kojih je jedan iz manjinskih zajednica i to Egipćanin.[107]

Svi ugovori o radu koji se pripremaju za pripadnike manjinskih zajednica su na albanskom jeziku. Informacije, nazivi službi i imena zaposlenih su samo na albanskom. Računi se delimično pripremaju i na srpskom (zaglavlje računa). Preduzeće nema prevodilačku službu tako da su dokumenta na albanskom jeziku. Takođe, u ovim kompanijama sastanci se vode isključivo na albanskom jeziku.

Termokos i *Gradska toplana Đakovica/Gjakovë* nemaju svoju web stranicu. Logo i naziv na ulazu u zgradu kompanija samo su na albanskom jeziku.

5. Vodovod i kanalizacija

SHUKOS je udruženje regionalnih kompanija za vodovod i kanalizaciju na Kosovu koje je formirano UNMIK-ovom uredbom 1999/22.[108] Njega čine sledeća javna preduzeća: *Vodovod Priština/Prishtinë*, *Vodovod Mitrovica/Mitrovicë*, *Hidrodrini Peć/Pejë*, *Hidrosistem Radonić/Radoniq*, *Južni hidroregion Prizren/Prizren*, *Bifurkacioni - Uroševac/Ferizaj*, i *Hidromorava Gnjilane/Gjilan*.

SHUKOS povezuje članove udruženja, promoviše njihove zajedničke interese i savetuje ih u njihovom radu. Kompanije u okviru *SHUKOS-a* nisu zadužene za vodosnabdevanje i odvođenje otpadnih voda u srpskim enklavama na severu i na jugu Kosova, niti imaju saradnju sa kompanijama u enklavama.

Ukupan broj zaposlenih je 1283: u Prištini/Prishtinë rade 484 radnika, u Prizrenu/Prizren 170, u Pećи/Peja 174, u Mitrovici/Mitrovicë 219, u Đakovici/Gjakovë 136 i u Uroševcu/Ferizaj 100 radnika.

U regionalnim kompanijama za vodosnabdevanje i kanalizaciju ugovori u radu se za radnike iz manjinskih zajednica pripremaju na albanskom jeziku, osim u *Vodovodu Priština/Prishtinë* i u *Vodovodu Hidromorava* u Gnjilanu/Gjilan, u kojima se ugovori o radu za Srbe pripremaju na srpskom. U *Vodovodu Priština/Prishtinë*, Srbi odluke o godišnjim odmorima takođe dobijaju na srpskom. Služba za prevod osnovana je samo u *Vodovodu Priština/Prishtinë*, *Vodovodu Radonić/Radoniq*-Đakovica/Gjakovë i *Bifurkacioni* - Uroševac/Ferizaj, u kojima radi po jedan prevodilac koji prevodi dokumenta sa albanskog na engleski i obratno. Javna i interna dokumentacija preduzeća, informacije u centrima, imena zaposlenih i nazivi službi su na albanskom jeziku. Izuzetak je račun koji izdaje *Vodovod Priština/Prishtinë*, a koji je delimično na srpskom (zaglavlje računa je na srpskom). Nazivi ovih javnih preduzeća su na albanskom, osim *Vodovoda Mitrovica/Mitrovicë*. Na tabli na ulazu u zgradu vodovoda stoji trojezičan naziv ove kompanije.

Kompanije koje se nalaze na severu Kosova, ukupno njih tri, i jedna koja je nadležna za region Štrpce/Shtërpc nisu u našoj nadležnosti, jer oni odbijaju svaku vid saradnje sa nama. To predstavlja veliku prepreku u izradi strategije potrošnje vode na nivou Kosova, jer nemamo apsolutno nikakvih informacija.

N. V., direktor udruženja *SHUKOS*
Intervju FHP-a, 26. oktobra 2007.

106 N. B., sekretar u Termokos-u u Prištini/Prishtinë; intervju FHP-a, 18. oktobra 2007.
107 R. H., direktor u Centralnom grejanju u Đakovicu/Gjakovë; intervju FHP-a, 8. novembra 2007.
108 http://www.unmikonline.org/regulations/1999/re99_22.pdf

5.1. Regionalna javna preduzeća za vodosnabdevanje i kanalizaciju

Javno preduzeće *Vodovod Priština/Prishtinë* nadležno je za opštine Podujevo/Podujevë, Kosovo Polje/Fushë Kosovë, Lipljan/Lipjan, Glogovac/Gllogovc, Obilić/Obiliq, Štimlje/Shtime i Priština/Prishtinë. Sedište preduzeća je u Prištini/Prishtinë. U *Vodovodu Priština/Prishtinë* zaposleno je 484 radnika, od kojih je 31 iz redova manjinskih zajednica (6,4%): zaposleno je 26 Srba, dvojica Bošnjaka i po jedan radnik iz romske, turske i muslimanske zajednice.[109]

Regionalni *Vodovod Mitrovica/Mitrovicë* nadležan je za teritoriju opština Mitrovica/Mitrovicë, Srbica/Skenderaj i Vučitrn/Vushtrri. Sedište ove kompanije je u Mitrovici/Mitrovicë. Ukupno je zaposleno 215 radnika, od kojih je 11 iz redova manjinskih zajednica (5,1%): petorica Muslimana, trojica Turaka i trojica Aškalija.[110]

Regionalni vodovod *Južni hidroregion* Prizren/Prizren nadležan je za vodosnabdevanje opština Prizren/Prizren, Suva Reka/Suharekë, Mališevo/Malishevë i Dragaš/Dragash. Sedištve ove kompanije je u Prizrenu/Prizren. Ukupno je zaposleno 175 radnika, od kojih je 63 iz redova manjinskih zajednica (36%): 43 Muslimana, 15 Turaka i petorica Roma.[111]

Ugovori o radu i sva službena dokumentacija je na albanskom, ali izdajemo dokumentaciju i na ostalim službenim jezicima ako zaposleni zahteva, kao što je bio primer zaposlenog radnika Muslimana iz Dragaša, koji je tražio ugovor na bošnjačkom jeziku. Imamo 15 zaposlenih Turaka i niko nije tražio ugovor ili bilo kakvu drugu dokumentaciju na turskom.

A.K., sekretar u JP Južni hidroregion
Intervju FHP-a, 19. novembra 2007.

Sedište preduzeća *Hidrodrini Peć/Pejë* nalazi se u Peći/Pejë i nadležno je za opštine Peć/Pejë, Klina/Klinë, Istok/Istog i Dečane/Deçan. Ukupno 174 radnika zaposlena su u ovom preduzeću, od kojih su 14 pripadnici manjinskih zajednica (8%): 10 Bošnjaka, trojica Roma i jedan Srbin.

Preduzeće *Vodovod Radonić/Radoniq* - Đakovica/Gjakovë nadležno je za vodosnabdevanje i kanalizaciju opština Đakovica/Gjakovë, Orahovac/Rahovec i deo grada Prizrena/Prizren do reke Beli Drim/Drini i Bardhë. Sedište ovog preduzeća je u Đakovici/Gjakovë. Ukupno je zaposlen 221 radnik, od kojih su njih 17 iz redova manjinskih zajednica (7,7%): 10 Egipćana, trojica Turaka, trojica Bošnjaka i jedan Aškalija.

Sedište preduzeća *Hidromorava* je u Gnjilanu/Gjilan i ono je zaduženo za vodosnabdevanje i kanalizaciju opština Kamenica/Kamenicë, Vitina/Viti i Gnjilane/Gjilan. U ovom preduzeću zaposleno je ukupno 135 radnika, od kojih je njih devetorica iz redova manjinskih zajednica (6,7%): zaposleno je sedmorica Srba i dvojica Turaka.

Javno preduzeće za vodovod i kanalizaciju *Bifurkacioni* - Uroševac/Ferizaj nadležno je za teritoriju opština Uroševac/Ferizaj i Kačanik/Kaçanik i njeno sedište je u Uroševcu/Ferizaj. U ovom preduzeću zaposleno je 105 radnika, od kojih su šestorica (5,7%) pripadnici manjinskih zajednica i svi su Aškalije.

6. Gradska čistoća

Na Kosovu privatna komunalna preduzeća brinu o čistoći gradova, uređenju zelenih površina i održavanju grobalja. Ponekad se događa, kao u slučaju sa zaposlenim Bošnjacima u Javnom preduzeću *Pastrimi* u Prištini/Prishtinë, da sami pripadnici manjina traže da im ugovori o radu budu na albanskom. Sva dokumentacija, informacije u centrima komunalnih preduzeća, imena zaposlenih i nazivi službi su samo na albanskom jeziku. Prevodilačka služba osnovana je samo u Javnom preduzeću *Pastrimi*. U ovoj službi radi jedan

109 M. D., direktor Departmana za ljudske resurse u JP Vodovod Priština/Prishtinë; intervju FHP-a, 17. oktobra 2007.
110 Z. M., sekretar u JP Vodovod Mitrovica/*Mitrovicë*; intervju FHP-a, 9. novembra 2007.
111 A.K., sekretar u JP Južni hidroregion; intervju FHP-a, 19. novembra 2007.

prevodilac koji prevodi dokumenta sa albanskog na engleski i obratno.

6.1. Regionalna javna preduzeća

Aktivnosti uređenja grada za opštine Podujevo/Podujevë, Kosovo Polje/Fushë Kosovë, Obilić/Obiliq, Ljipljan/Lipjan, Glogovac/Gllogoc i Priština/Prishtinë obavlja preduzeće *Pastrimi*, čije je sedište u Prištini/Prishtinë. Ovo preduzeće nasledilo je *Komunalac*, preduzeće koje je radilo do juna 1999. *Pastrimi* je nastao ujedinjavanjem tri javna preduzeća: *Hortikultura*, koja se bavila uređenjem zelenih površina, *Higijena*, koja se bavila čišćenjem grada, i *Pijaca*, koja se bavila naplatom pijačne takse, higijenom na pijacama i administracijom pijaca.

U *Pastrimiju* rade ukupno 434 radnika, među kojima su devetorica iz manjinskih zajednica (2%): četvorica Srba, četvorica Roma i jedan Bošnjak.

Javno preduzeće *Uniteti* svoju delatnost sprovodi u opštinama Mitrovica/Mitrovicë, Srbica/Skenderaj i Vučitrn/Vushtrri. Sedište kompanije je u Mitrovici/Mitrovicë. U ovom preduzeću zaposleno je 177 radnika, od kojih su dvojica iz manjinskih zajednica (1,1% zaposlenih): zaposleni su jedan Bošnjak i jedan Aškalija.

Za čistoću opština Gnjilane/Gjilan, Kamenica/Kamenicë i Vitina/Viti nadležno je Javno preduzeće *Higijena*, čije se sedište nalazi u Gnjilanu/Gjilan. U *Higijeni* je zaposleno 140 radnika, od kojih je 16 radnika iz redova manjinskih zajednica (10%): 14 Srba, jedan Rom i jedan Turčin.

Javno preduzeće *Javna higijena* uređuje gradove Peć/Peja, Dečani/Deçan, Klina/Klinë i Istok/Istog. Sedište kompanije je u Pećи/Pejë. Ukupno je zaposleno 130 radnika, od kojih su 23 pripadnici manjina (17%): osmorica Bošnjaka, devetorica Roma i šestorica Srba.

Eko region je javno preduzeće koje svoje aktivnosti obavlja na teritoriji opština Prizren/Prizren, Mališevo/Malishevë, Dragaš/Dragash, Orahovac/Rahovec i Suva Reka/Suharekë. Sedište kompanije je u Prizrenu/Prizren. U ovom preduzeću radi ukupno 242 radnika, od kojih je 71 radnik iz manjinskih zajednica (29%): 40 je Bošnjaka, 29 Roma i dvojica pripadnika turske zajednice.

Javno preduzeće *Čabrat/Cabrat* nadležno je za uređivanje grada Đakovica/Gjakovë. Zaposleno je ukupno 109 radnika, od kojih je 61 iz manjinskih zajednica (56%): 51 Egipćanin, petorica Roma i petorica Aškalija.

7. Preporuke

a) u vezi sa Zakonom protiv diskriminacije

- Vlada Kosova treba da odredi procenat pripadnika manjina koji treba da budu zaposleni u javnim preduzećima, u skladu sa zastupljenošću manjina u ukupnom stanovništvu, a da se pri tome ne ugrozi profesionalno funkcionisanje javnih preduzeća u korist svih građana Kosova.

- Procenat zaposlenih pripadnika manjina u javnim preduzećima treba da oslikava etničku strukturu regiona u kojem određeno javno preduzeće obavlja svoju delatnost. U slučaju kompanija kao što je *Aerodrom Priština/Prishtinë*, procenat zaposlenih radnika iz manjinskih zajednica treba da oslikava etničku strukturu Kosova.

- Tokom određivanja procenta zapošljavanja manjina u javnim preduzećima Vlada Kosova treba da uzme u obzir njihovu stručnu spremu i posebne potrebe stanovništva.

- Pripadnici manjinskih zajednica treba da budu raspoređeni i na rukovodećim mestima, u skladu sa stručnom spremom, znanjima i potrebama za profesionalno funkcionisanje javnih preduzeća u korist svih građana Kosova.

- Javna preduzeća treba da definišu strategiju zapošljavanja koja će voditi računa o uključivanju pripadnika manjina i o njihovom profesionalnom unapređivanju kako bi se obezbedilo njihovo integrisanje u kosovsko društvo.

b) u vezi sa Zakonom o upotrebi jezika

- Sva javna preduzeća na Kosovu moraju u potpunosti da poštuju odredbe Zakona o upotrebi jezika.

- Javna preduzeća treba da prevedu pravilnike o radu, ugovore o radu i svu drugu javnu i internu dokumentaciju na službene jezike Kosova.

- Javna preduzeća u opštinama u kojima pored službenih jezika na Kosovu status službenih jezika imaju i drugi jezici, pravilnike o radu, ugovore o radu i drugu javnu i internu dokumentaciju treba da prevedu i na zvanične jezike u tim opštinama.

- U opštinama gde su bosanski i/ili turski jezik službeni jezici, sve institucije Vlade Kosova i javna preduzeća treba u potpunosti da ispune odredbe Zakona o upotrebi jezika i da zaposleni pripadnici bošnjačke i turske zajednice u ovim institucijama dobijaju svu dokumentaciju na svojim maternjim jezicima.

- Ugovori o radu treba da budu na maternjim jezicima zaposlenih.

- Javna preduzeća treba da izdaju račune na svim službenim jezicima na Kosovu.

- U svim javnim preduzećima treba da se osnuju službe za prevođenje kako bi sva dokumentacija bila prevedena na službene jezike Kosova i na službene jezike opština.

- Javna produzeća treba da obezbede budžet za zapošljavanje dovoljnog broja prevodilaca, kako bi građani i svi zaposleni adekvatno bili informisani i blagovremeno dobijali potrebnu dokumentaciju na svojim jezicima.

- Prilikom sastavljanja dokumenata koji se dostavljaju građanima na osnovu njihovog zahteva, službenici javnih produzeća treba da poštuju gramatička i pravopisna pravila jezika na kojem se izdaje dokument.

Sadržaj

1. Pitanja bezbednosti, zapošljavanje i primena Zakona o upotrebi jezika i Zakona protiv diskriminacije na Kosovu 101

2. Povratak raseljenih na Kosovo u 2007. i 2008. 124

3. Primena Zakona o upotrebi jezika u institucijama na Kosovu 153

4. Primena Zakona o upotrebi jezika u procesu obrazovanja na Kosovu.....163

5. Primena Zakona protiv diskrimincije i Zakona o upotrebi jezika u javnim preduzećima na Kosovu 173

Ethnic Communities in Kosovo in 2007 and 2008

Report by the Humanitarian Law Centre

Security Issues, Employment, and Application of Law on the Use of Languages and Anti-discrimination Law in Kosovo

1. Introduction

In the period: January - April 2008, the Humanitarian Law Center – Kosovo (HLC-Kosovo) conducted thematic research related to two different periods: the first period – from January until Kosovo's declaration of independence on 17 February 2008 and the second – from the declaration of independence until April 2008. During the first period, HLC-Kosovo researched the extent to which citizens had freedom of movement, access to municipal and other Kosovo institutions, such as health institutions, as well as the extent to which provisions of the Law on the Use of Languages and the Anti-discrimination Law were applied. This research also sought to establish whether citizens of Kosovo are satisfied with the services provided by public companies and whether Kosovo citizens' right to information in their own languages is respected. During the period after 17 February 2008, HLC-Kosovo conducted research primarily to assess freedom of movement of Kosovo Serbs. Research also assessed the extent to which minority citizens have quit their jobs [after the declaration of Kosovo's independence], the number of minority employees that have returned to their workplaces, and the response of the Kosovo institutions.

In the Prishtinë/Priština region, HLC-Kosovo conducted research in the municipalities of Fushë Kosovë/Kosovo Polje and Obiliq/Obilić, where Serbs and Roma citizens were target groups. In the region of Mitrovica/Mitrovicë, HLC-Kosovo researched the opinion of the Albanian community while in the municipalities of Leposavić/Leposaviq, Zubin Potok/Zubin Potok and Skënderaj/Srbica HLC-Kosovo researched the opinion of the Serbian community. In the Pejë/Peć region, HLC-Kosovo conducted research on the opinion of the local Serbian community, while in the municipalities of Pejë/Peć and Klinë/Klina HLC-Kosovo interviewed members of the Bosniak community. In the region of Prizren/Prizren, incorporating the municipalities of Dragash/Dragaš, Mamushë/Mamuša and Prizren/Prizren HLC-Kosovo interviewed members of the Serbian, Turkish, Bosniak and Gorani communities. In the region of Gjilan/Gnjilane, HLC-Kosovo interviewed members of the Serbian, Albanian, and Turkish communities in the following municipalities: Gjilan/Gnjilane, Ferizaj/Uroševac, Novobërdë/Novo Brdo,[1] Kamenicë/Kamenica[2] and Štrpce/Shtërpc.

A special part of the report describes the views of the Kosovo Parliament representatives from various minority communities.[3]

HLC-Kosovo conducted 79 interviews: 28 interviews with Serbs, 27 with Albanians, six with Turks, eight with Bosniaks, two with Gorani, and eight interviews with Roma, Ashkalia and Egyptians.

2. Summary

According to the research conducted by HLC-Kosovo, Turks, Bosniaks, Ashkalia and Egyptians have for the most part integrated into society in Kosovo. However, there has not been any visible progress in the integration of Serbian and Roma citizens.

A certain progress in the integration of Serbs occurred in the period before 17 February 2008, when Serbs in Kosovo Polje /Fushë Kosovë started working in the Outpatient Clinic under the jurisdiction of the Kosovo Government. That is an extremely important step, mainly because parallel institutions of the Serbian Government still operate in Kosovo by which the Serbian Government maintains its presence among Serbs and makes constant pressure. After the declaration of Kosovo's independence, however, Serbs employed in this institution did not go back to work.

1 The research covered only the period from the declaration of Kosovo's independence until late April 2008.
2 The research covered only the period from the declaration of Kosovo's independence until late April 2008.
3 The research covered only the period until the declaration of Kosovo's independence on 17 February 2008

During the first period of the research, until 17 February 2008, HLC-Kosovo noted the activities of Kosovo institutions aiming to improve the integration of the Serbian community into society in Kosovo. The Commission for Languages was established for this purpose in May 2007 on the basis of the Law on the Use of Languages. The Office for Minorities was established in the Kosovo Prime Minister's cabinet in February 2008. The Prime Minister is the President of the Office for Minorities, and the Kosovo Government allocated it a budget of one million Euros in 2008. Nonetheless, Serbs in some of the enclaves are still afraid, e.g. Plemetina/Plemetinë Obilić/Obiliq municipality, Banje/Banjë, /Skënderaj/Srbica municipality, and the village of Drsnik/Dërsnik, Klina/Klinë municipality. Generally, after the declaration of Kosovo's independence, the position of Serbs concerning their security has not significantly changed. HLC-Kosovo noted that Serbs still generally feel unsafe after 17 February even though no ethnically motivated incidents took place after the declaration of independence. Even Serbs, who had boycotted and then returned to work, share the same feeling. In any event, even after 17 February 2008, Serbs conduct their administrative affairs using the Kosovo institutions and some Serbs, e.g. those who live Prizren/Prizren, use public transport.

The Government of Serbia has a major influence on the fear felt by Serbian citizens. The Government of Serbia still insists on maintaining parallel institutions in Kosovo, such as schools, faculties, clinics and municipal assemblies. The Serbian Government also insists that Serbs do not participate in the political life of Kosovo. The negative influence of the Serbian Government intensified after the declaration of independence with demands that Serbs leave their places of work in the institutions under the control of the Kosovo Government. At the same time, insufficient actions of the Kosovo Government and sporadic incidents, for example an explosive device thrown at the apartment of Robert Savić, a Serb in Obiliq/Obilić in December 2007, have also had an impact on the continued fear among the Serbian community. For this reason, Serbs on the whole still conduct their administrative affairs through the Offices of Communities located in their villages. All major shopping is done in Gračanica/Graçanicë, Štrpce/Shtërpc and majority Serb municipalities in northern Kosovo. Except for those who live in the Prizren region, Serbs do not use public transport at all. They mainly use the more expensive Serb-owned taxis or UNMIK buses. This situation has remained unchanged since 17 February 2008.

After the declaration of independence, Serbs began to feel less secure due to the suspension of the "The freedom of movement Train". The train was the safest and the cheapest means of transport used by Serbs from all parts of Kosovo. It travelled from Fushë Kosovë/Kosovo Polje to Lešak/Leshak in the municipality of Leposavić/Leposaviq and from Fushë Kosovë/Kosovo Polje to Hani i Elezit/Đeneral Jankovića. This line started operating in 2001, after an agreement between the Kosovo Government, the Serbian Government and UNMIK was reached. It stopped operating on 3 March 2008 when the *Serbian Railway Company* usurped the infrastructure of the *Kosovo Railways* Company in the municipalities of northern Kosovo. The train is still out of service. This prevents most Serbs from going anywhere outside the enclaves because they do not use public transport due to security issues; in any event, there is no public transport to and from the Serbian enclaves, and Serbs have little money to pay for taxis.

Albanian interlocutors who live in the villages of northern Kosovo told HLC-Kosovo that they have problems with security in the municipalities of Leposavić/Leposaviq, Zvečan/Zveçan, Zubin Potok/Zubin Potok and northern Mitrovicë/ Mitrovica. Serbs are an absolute majority in these villages. Albanian inhabitants never leave these villages without Kosovo Police Service (KPS), UNMIK police or KFOR escort. After the declaration of independence, the situation in these villages did not change. KPS, UNMIK police or KFOR continue to escort buses, which take Albanians from the villages to southern Mitrovicë/Mitrovica or to Prishtinë/Priština.

Bosniaks also have problems from time to time in terms of freedom of movement in the northern part of Kosovo. This relates especially to those Bosniaks who wanted to vote at the Kosovo Parliamentary elections held on 17 November 2007. In addition, Bosniaks from the village of Rvatska/Rëvatske are constantly threatened by Serbs who are opposed to the construction of a mosque in the village.

All ethnic communities have good relations with KPS. However, there is a problem in communication between police officers and residents. Specifically, police officers who visit Albanian villages in the north of Kosovo are Serbs and Bosniaks who do not speak Albanian. The communication problem was especially visible after the declaration of Kosovo's independence since Serbs left KPS. Albanian police officers who do not speak Serbian patrol Serb enclaves, such as the village of Banja/ Banjë or Gračanica/Graçanicë.

Minority rights are still violated on daily basis. Kosovo institutions have not taken any measures in order to prevent the violation of fundamental rights and to fully implement provisions of the Law on the Use of Languages and the Anti-discrimination Law.

Generally, all minority communities have free access to all official institutions and this did not change after 17 February 2008. Serbs, who live in the regions of Gjilan/Gnjilane, Prizren/Prizren and Pejë/Peć, and to a certain extent Serbs who live in the region of Prishtinë/Priština, are using services provided by the Office of Communities less and less. Instead, they are beginning to go directly to the municipal institutions to conduct their administrative affairs. However, if Offices of Communities are located in the villages where they live, Serbs primarily use the services provided by these institutions; e.g. Serbs in the village of Banja/Banjë in the municipality of Skënderaj/Srbica. Compared to the period prior to the declaration of independence, HLC-Kosovo notes that Serbs use Kosovo institutions located outside the Serbian enclaves less.

Serbs receive most documents from municipalities in their mother tongue. The exception is the municipality of Fushë Kosovë/Kosovo Polje. Even though Turkish is an official language in Prizren/ Prizren municipality, there have been cases when Turks have received documents in the Albanian language. Bosniaks from southern Mitrovicë/ Mitrovica receive most documents in the Albanian language. After the declaration of independence, Albanians from the municipalities in northern Kosovo no longer go to municipal buildings. Even Albanians who had worked as civil servants in Offices of Communities have stopped going to work. These offices are unable to operate because the official seals are held in the Serbian municipal buildings. As a result, Albanians from these villages conduct all their necessary administrative affairs in southern Mitrovicë/ Mitrovica or in Prishtinë/Priština.

Members of the Roma community can speak either Albanian or Serbian and they use either of these languages in communication with municipal institutions. None of the municipalities issue documents in the Roma language.

Members of minority communities in Kosovo have serious complaints about the work of their representatives in the municipal and central institutions and about the work of the Office of Communities. Minorities advocate that directors of minorities to be selected on the basis of merit by transparent recruitment processes, including the public announcement of vacancies, and not based on their party membership or inter-party agreements.

Serbian students and most Roma and Gorani students continue to follow the curriculum of the Government of Serbia. They attend Serbian schools and faculties, which are under the control of the Serbian Government. Some Serb and Roma receive university education at universities in Serbia. Turkish and Bosniak students are fully integrated into the Kosovo education system. Their education is in Turkish and Bosnian and they follow the curriculum prescribed by the Kosovo Government.

Although Bosniaks and Turks are satisfied with the number of elementary schools and high schools where their children can obtain education in Turkish and Bosniak, they are dissatisfied with the small number of faculties, which are under the control of the Kosovo Government, where classes are taught in the Bosnian or Turkish languages. Turks can obtain faculty degrees from the Pedagogical Faculty in Prizren/Prizren, which is linked to the University of Prishtinë/Priština or at the University of Prishtinë/Priština's Department of Oriental Cultural Studies and Turkish Language. Most Turkish students go to Turkey in order to attend university. Bosniaks can obtain a university education, in Bosnian, at the Faculty for Applied Business Sciences in Pejë/Peć and at the Pedagogical Faculty in Prizren. Most Bosniaks, however,

continue their education at universities in Bosnia and Herzegovina, while some attend universities in Serbia. There are also private universities in Kosovo where Bosniaks and Turkish students are taught in Turkish and Bosnian. Neither Kosovo schools nor parallel institutions of the Government of Serbia provide education in the Roma language, though Roma students can take Roma Language as an elective subject in elementary schools run by the Government of Serbia. Such an initiative has not been organized by schools under the control of the Kosovo Government.

Health services provided by hospitals and clinics, which are under the control of the Kosovo Government are used by all ethnic communities except Serbs, who use health services in the parallel health centres controlled by the Government of Serbia. Besides Serbs, members of other ethnic communities, such as Roma and Gorani, also use Serbian healthcare centres. They do so because, if they have healthcare insurance, the services at a Serbian healthcare institution are free of charge. In contrast, in Albanian healthcare institutions patients have to pay additional fees for healthcare services even if they have medical insurance. HLC-Kosovo notes that the number of Serbs using healthcare institutions that are under the jurisdiction of the Kosovo Government is increasing. This did not change after the declaration of independence.

Members of minority communities in Kosovo, especially those who live in rural areas, are not informed about the provisions of the Law on the Use of Languages, the Anti-discrimination Law and other laws. Interlocutors from minority communities have expressed a need for a campaign aiming at informing minorities about the existence of these laws and about the ways in which minorities can use these laws in order to claim their rights.

The main problem faced by all communities in Kosovo, including Albanians, are the limited employment opportunities. Despite efforts of the Kosovo Government relating to the provisions on employment of minorities in the institutions, minorities are still not employed proportionately in the central and local institutions and public companies. The minorities' inability to speak Albanian is another obstacle that contributes to unemployment and hinders their integration into society in Kosovo. Concerning the Albanian language, the Turkish community is in the best position because most of them speak Albanian. Albanian is also the mother tongue of Ashkalia and Egyptian citizens. Very few Bosniak, Gorani, Serbian and Roma citizens speak Albanian, however. HLC-Kosovo identified several cases in which members of minority communities were not hired because of their inability to speak Albanian.

Before and after the declaration of Kosovo's independence Serbs were predominantly employed in the parallel institutions of the Government of Serbia, which operate in Kosovo, as well as in Serb-owned businesses. As for Kosovo institutions, Serbs work in municipal institutions, central Kosovo institutions and KPS. A small number of Serbs also work for public companies, primarily for KEK and PTK. After Kosovo declared independence almost all Serbs gave up working in Kosovo institutions. A certain number of Serbs, mainly those employed in the Offices of Communities located in the Serbian enclaves, continued to go to work, e.g. Mušnikovo/Mushnikovë, Prizren/ Prizren municipality and Srpski Babuš/Babushi i Sërbve, Uroševac/Ferizaj municipality. Although some Serbs did start coming back to work after two weeks absence without leave, the majority of Serbs who had worked for KPS, Kosovo Railways, UNMIK Customs Service and Kosovo Correctional Service did not return.

Human resources departments of PTK, KEK and Prishtinë/Priština Airport have no information that any minority employees have given up working in their companies since Kosovo's declaration of independence. HLC-Kosovo also noted that Roma citizens in the Municipal Assembly of Novo Brdo/ Novobërdë/ municipality and Bosniaks in UNMIK Customs Service expressed their support to Serbs and started a boycott too.

Institutions[4] boycotted by Serb, Roma and Bosniak employees still consider these workers to be their employees; however, their pay was reduced by between 50% and 30%. In some of the institu-

4 E. A., a Gorani from Dragash/Dragaš, HLC interview, 29 January and 3 March 2008

tions, employees that boycott are not paid for any of the days absent without leave, e.g. Novo Brdo/ Novobërdë municipality. There is a real possibility that Serbs that boycott work will be fired.

Also, Serbs have begun establishing a parallel Municipal Assembly in the Novo Brdo/ Novobërdë/ municipality. This Municipal Assembly will be under the control of the Serbian Government.

Turks and Bosniaks work for all Kosovo institutions, which are under the jurisdiction of the Kosovo Government, and government-owned or private industrial companies. After the declaration of independence, there has been no noted case of citizens from the Turkish community being absent without leave from their places of work. Except for the aforementioned three Bosniaks, who are expressing support for their Serbian colleagues working for UNMIK Customs Service, no Bosniaks left their work after 17 February 2008. Gorani community members work for both Serbian Government institutions and Kosovo Government institutions. None of the employees from the Gorani community have been absent without leave after the declaration of independence. Concerning employment opportunities, Roma, Ashkalia and Egyptian citizens are in the worst position. Most of them receive social welfare. Roma, Ashkalia and Egyptian citizens who are employed by either the Government of Serbia or the Kosovo Government institutions, mainly, however, remain in auxiliary roles. There are no Roma, Ashkalia and Egyptian citizens in executive positions. Only Roma citizens who had previously worked in Novobërdë/Novo Brdo have not returned to their workplaces after 17 February 2008.

Minorities are generally dissatisfied with services provided by public companies. There are few phone lines in rural areas of Kosovo, which are a basic requirement of all citizens of Kosovo. Most minorities who live in rural areas do not receive bills for services provided by public companies. It is mostly Kosovo's urban population that receive public utility bills. If Serbs from rural areas do receive bills, they usually do not pay them. Generally, only Serbs, who live in urban areas pay bills. The situation is the same with Roma citizens. Albanians pay the bills. KEK and PTK bills are issued in Serbian and Albanian. Names of Serbs are written in accordance with Serbian orthography. However, this is not the case in Fushë Kosovë/ Kosovo Polje/, where Serbian names are written according to Albanian orthography. In Prizren/ Prizren and Gjilan/Gnjilane, where Turkish is one of the official languages, public companies do not issue bills in the Turkish language, but in Albanian. All other public companies, such as water supply and utility companies, still only issue bills in the Albanian language, and names of minority members are written in accordance with Albanian orthography.

HLC-Kosovo noted cases of interviews in KEK in Prizren/Prizren in which Bosniak job applicants were interviewed in Albanian and the candidates did not completely understand questions they were asked during interviews.[5] On the other hand, research has brought to light some positive examples as well. During the hiring of Bosniaks at the outpatient clinic in Istog, the entire process was conducted in Bosnian.[6]

RTK broadcasts programmes in Serbian, Bosnian, Turkish and Roma languages once a week for one hour. RTK also broadcasts 15-minute news programmes six times a week, Monday through Saturday, in Turkish, Serbian and Bosnian languages. There is no news programme in the Roma language. Generally, minorities express dissatisfaction with the quality of these programmes.

RTK covers 78% of the Kosovo territory. The remaining 22% of the territory, not covered by the RTK signal, includes the regions of Prizren/ Prizren where most Bosniaks, Turksh and Gorani live, and Mitrovicë/Mitrovica, where Serbs are the majority. As a result, the minorities' fundamental right to information is violated which makes the integration of minority communities into Kosovo society more difficult.

Incorporated into the electricity bill, the monthly RTK fee is 3.5 Euros. Minorities from Prizren/ Prizren and Mitrovicë/Mitrovica regions com-

5 S.S, a Bosniak from Dobruša/Dobrushë, HLC interview, 15 February 2008
6 J.M, a Serb woman from Kosovo Polje/Fushë Kosovë, HLC interview, 21 February 2008

plain that they have to pay the monthly fee because they are unable to receive the RTK signal.

Serbs usually watch and listen to RTS and other Serbian radio and television stations located mostly in the northern part of Kosovo. The Turkish community that lives in the region of Prizren/ Prizren watches *Yeni Donem*. Bosniaks mostly listen to radio *Hyatt*. Some radio stations in Kosovo broadcast programmes in the Roma language.

A small number of minorities use the internet to access information. Minority communities are mostly dissatisfied with information provided on municipal notice boards in cities and villages. HLC-Kosovo notes that some information on these notice boards is several years old, e.g. the Dragash/Dragaš municipal notice board displayed information dating from 2002. Generally, minorities usually obtain information on municipal activities from others who conduct their administrative affairs at municipal buildings.

3. Serbs

3.1. Freedom of movement

Serbs in Prishtinë/Priština and Fushë Kosovë/ Kosovo Polje/ generally have freedom of movement even though they remain cautious because of verbal provocations by young Albanians. Serbs go freely to all the shops in Prishtinë/Priština but address shop assistants in Albanian, while Serbs from Fushë Kosovë/Kosovo Polje address shop assistants in Serbian. The situation in the Plemetina/Plemetinë village, Obiliq/ Obilić/ municipality is more problematic because Serbs believe that they still have no freedom of movement. Local citizens live in fear of attacks. As a result, they do not work on their farms, which are located far from the village. Also they do not go to the bars and cafes in Obiliq/ Obilić that Albanians frequent. Returnees to the village of Drsnik/Dërsnik, Klinë/Klina municipality, experience a similar situation; they do not go to bars in the municipality of /Klinë/ Klina anymore because the bar owners have banned Serbs. As far as Serbs from the village of Banje/Banjë, Skënderaj/Srbica municipality, are concerned, they do not have freedom of movement at all.

In contrast, Serbs who live in the village of Mušnikovo/Mushnikovë, in enclaves in Gjilan/Gnjilane municipality, and returnee villages of Srpski Babuš/Babushi i Sërbve, Ferizaj/Uroševac municipality, and Belo Polje/Bellopojë, Pejë/Peć municipality, claim that they have full freedom of movement.

Serbs started conducting their administrative affairs directly in municipal buildings, e.g. in the enclaves of the Gjilan/Gnjilane municipality and the villages of Srpski Babuš/Babushi i Sërbve and Mušnikovo/Mushnikovë. Serbs from the Prishtinë/Priština municipality mainly conduct their administrative affairs through the Office of Communities in the Gračanica/Graçanicë municipality. Serbs from Banje/Banjë conduct all administrative affairs through the Office of Communities, but if they wish to go to Skënderaj/ Srbica, then they need to be escorted by KPS.

In order to get to Gračanica/Graçanicë, Mitrovicë/Mitrovica or Serbia, Serbs mainly use services of Serb transport companies, taxis driven by Serbs, UNMIK vehicles, or they use their own cars with "KS" license plates. However, the number of Serbs using public transport is increasing, e.g. in the enclaves in the Gjilan/Gnjilane municipality and the villages of Srpski Babuš/Babushi i Sërbve, and Serbs from Mušnikovo/Mushnikovë have started using public transport. The fact that the fare in these buses is half a Euro, while a return fare on Serbian buses is 15 Euros influenced their decision to start using public transport. Serbs that use public transport buy tickets from drivers and communicate with them in Serbian. To date, they have not had any security issues. No public transport to Gračanica/Graçanicë, enclaves in the municipality of Obiliq/Obilić, to northern Mitrovica/ Mitrovicë or to other municipalities in northern Kosovo has ever been organized.

There has been no significant change in the position of Serbs after the declaration of Kosovo's independence, but Serbs generally feel less secure. However, some Serbs, such as residents of the Vidanje/Vide village, Klinë/ Klina municipality, claim that their position has deteriorated since 17 February 2008 and that they have no freedom of movement. KPS and KFOR still visit this village on a daily basis. Public transport has not yet been organized to places to which it had not been organized prior to 17 February 2008. Those who used to take public transport and go directly to

the Kosovo institutions still continue to do so. Currently the biggest issue for all Serbs, especially those from Fushë Kosovë/Kosovo Polje and Obiliq/Obilić municipalities is that the "The Freedom of Movement Train" is no longer operating. Now, Serbs have to take expensive taxis or drive their own cars, which – because of the distinguishing number plates – make them concerned for their security.

Freedom of movement for Serbian and Roma citizens is „necessary", that is, there are times when a person must go to the municipality or some other institution. This is usually done from 09:00 until 15:00. We shop in stores in Obilić. We speak to shop assistants in our language. However, when it comes to freedom of movement, it is not complete because people are still afraid. I cannot freely go to a café frequented by Albanians because I do not feel safe. On several occasions, people walked back fromObiliq/ Obilić to Plementina/Plemetinë. Albanians sometimes try to provoke Serbs.

D.V. Serb from Plemetina/Plemetinë
HLC interview, 31 January 2008

After the declaration of independence, the situation for Serbs who live in the municipality of Klina has changed in the sense that they feel insecure. They also feel that the future for Serbs from this municipality is uncertain. There have not been any incidents since 17 February 2008 except that one Serb from the village of Vidanje/Vide claims that he saw disguised individuals in his front yard. But, I think that this should not be taken seriously because this individual is constantly changing his story about this event.

V.P. Serb from the village of Vidanje/Vide
HLC interview, 10 April 2008.

There have not been any ethnically motivated incidents after the declaration of independence in our municipality; however, I am still cautious because my Serbian colleagues have not been coming to work since the declaration of Kosovo independence. Also, I do not see Serbs on the streets of the city which is why I feel less secure. I also feel uncomfortable when my Albanian colleagues ask me in amazement if I have decided to come back to work.

J.M. Clerk in the Centre for Social Works in Fushë Kosovë/ Kosovo Polje
HLC Interview, 8 April 2008

...We go to work regularly and we did not stop coming to work after the declaration of Kosovo's independence...Earlier, two Serbs worked for the KPS at the KPS' substation in the neighbouring village of Suvo Grlo. However, they stopped working after 17 February 2008, when the majority of their Serbian colleagues left their work as well... During the last six months, there have not been any incidents. However, the Serbian population still feels frightened. KPS patrols still come to visit the village on a daily basis, but it is only Albanians in the patrols now. None of the people from the village uses public transport due to fear. All citizens from the village get all the work through us. We do not issue documents here but we forward all the requests to the municipality of Srbica.

Lj.J. Civil servant in the Office of Communities in the village of Banja/ Banjë
HLC interview, 11 April 2008

Situation in Belo Polje is the same as it was before 17 February 2008. Freedom of movement is at the same level. People go freely to the municipal institutions and the court whenever they need to. All citizens of Belo Polje/Bellopojë walk freely around the town of Peć. KPS is still visiting us in the same manner as they did before. One person from the village works for the KPS. KFOR is also frequently in the village.

B.P. Serb from Belo Polje/Bellopojë
HLC interview, 9 April 2008

3.2. Kosovo Institutions Applying the Law on the Use of Languages

Serbs from /Prishtinë/Priština, /Fushë Kosovë/ Kosovo Polje, and Plementina/Plemetinë generally receive documents from municipal institutions in their mother tongue, though names in the documents are not written according to Serbian orthography. In contrast, Serbs from enclaves in the municipality of Gjilan/Gnjilane, Mušnikovo/Mushnikovë, and returnee villages of Srpski Babuš/Babushi i Sëerbve, Belo Polje/Bellopojë, and Drsnik/Dërsnik receive all documents in Serbian and names are written in accordance with Serbian orthographic rules.

Public information in these municipalities is mainly written in Albanian, while in Prizren/Prizren it is also in Serbian. The situation is worst in Kos-

ovo Polje/Fushë Kosovë where younger civil servants either refuse to communicate in Serbian or do not know how to speak Serbian. The situation is similar in the Klina/Klinë municipality where, according to Serbs, there is one civil servant who refuses to speak to Serbs in Serbian even though he knows the language and does not call a municipal interpreter.

The Law on the Use of Languages is not implemented at all in other municipal services in /Fushë Kosovë/Kosovo Polje and in the Social Welfare Centre. Serbian employees do not have all documents that they need for work and they have difficulties in conducting their everyday activities. Interpretation has not been provided for staff meetings so Albanians must translate the course of the meetings for their Serbian colleagues. All public information on categories of citizens that are eligible for social welfare is available only in Albanian.[7] This situation has remained unchanged after the declaration of independence.

When speaking with older civil servants, I don't have any problems because they speak Serbian. Young individuals avoid helping us or we have to wait for a long time even when they want to help us. We have two options: either be persistent or give up on the services provided by the local authorities.

S. S. A female Serb from
Fushë Kosovë/Kosovo Polje
HLC interview, 21 February 2008

One case is different from others. In the Office for Returns, where one Serb works, one Albanian employee either does not speak Serbian or does not want to speak Serbian. When the Serbian employee is not there, Serbs cannot get the job done. Although there is an interpreter in the municipality, this civil servant does not want to call him to help us to communicate.

M.R. Serb from the village of Drsnik/Dërsnik
HLC interview, 15 February 2008

Returnees to the village of Belo Polje/Bellopojë have free access to all institutions without any problems. We can go freely anywhere. The current situation is 100% better. Our names are written properly in our documents. I also obtained the decision on my pension check in Serbian.

B.P. Serb from Belo Polje/Bellopojë
HLC interview, 1 February 2008.

3.2.1. Public Companies

Serbs from Srpski Babuš/Babushi i Sërbve and other villages in the region of Gjilan/Gnjilane do not pay for electricity because they do not receive bills. The *European Perspective Agency* has been paying their bills for them since 2006. This organization will continue to pay their electricity bills until the end of 2008.

3.3. Right to Education

Serbian students only attend schools under the control of the Serbian Government. The problem in many villages like Mušnikovo/Mushnikovë, Belo Polje/Bellopojë, and Drsnik/Dërsik is that schools are located very far away. For example, the closest school that Serb students from Mušnikovo/Mushnikovë can attend and be taught in their mother tongue is in Štrpce/Shtërpc, which is 30 km from their village. In the returnee village of Srpski Babuš/Babushi i Sërbve there is a school, built with money allocated from the Kosovo Government budget, but since no Serbian students have returned, the school does not work.

3.4. Right to Health Protection

Serbs generally access health care services in Serbian outpatient clinics or, in case of major need, they go to Serbian hospitals in Gračanica /Graçanicë, Laplje Selo/Laplaselle, North Mitrovica/Mitrovicë, or to hospitals in Serbia. Some Serbs, such as those from Mušnikovo/Mushnikovë sometimes access health care services in the local outpatient clinic under the jurisdiction of the Kosovo Government, but they more often go to the Serbian outpatient clinic which is located in Mušnikovo/Mushnikovë itself. Serbs from Gjilan/Gnjilane and the village of Srpski Babuš/Babushi i Sërbve sometimes in case of emergency go to hospitals in Gjilan/Gnjilane or Ferizaj/ Uroševac. They claim that they were properly treated there and that they spoke with doctors in their own mother tongue.

7 R.H, Kosovo Correctional Service Chief, HLC interview, 4 April 2008

Serbs from Belo Polje/Bellopojë and Drsnik/ Dërsnik, who went to hospitals in Pejë/Peć or in Klinë/Klina, also say they were treated properly and spoke with doctors in Serbian.

3.6. Right to Employment

3.6.1. Situation Prior to Declaration of Independence

Few Serbs in Kosovo are employed. Those who are, predominantly work in the Serbian Government parallel institutions, which operate on the territory of Kosovo, and in Serb-owned businesses. In terms of employment in Kosovo institutions, Serbs usually work in municipal institutions, mainly Offices of Communities, central Kosovo institutions, and KPS. A much smaller number of Serbs is employed in public companies like KEK, PTK, *Kosovo Railways*, or *Prishtinë Airport*, Kosovo Correctional Service, or UNMIK Customs Service. For the first time, prior to the declaration of Kosovo's independence, Serbs started to work in health care centres under the jurisdiction of the Kosovo Government. Namely, 15 Serbs were hired in the Fushë Kosovë/ Kosovo Polje Outpatient Clinic just prior to 17 February 2008.

3.6.2. Situation After Declaration of Kosovo's Independence – Municipal Institutions

After the independence of Kosovo was declared, Serbs did not report to work for two weeks, while some of them were absent without leave until the end of March 2008. After this date, some Serbs started returning to work. In some places, like Fushë Kosovë/ Kosovo Polje or Gjilan/Gnjilane, very few Serbs returned to work explaining their absence by fear and a lack of security. In other places, institutions from Serbia are pressuring Serbs to leave the Kosovo institutions, e.g. the village of Banja/Banjë in the municipality of Novo Brdo/Novobërdë. Specifically, absence of Serbian civil servants in the municipality of Novo Brdo/ Novobërdë was linked to the possible creation of a Serbian parallel Municipality. Although Serbian civil servants drink coffee with their Albanian colleagues, they do not stay in their offices to work.

I personally spoke to 90 percent of employees who are not coming to work. They told me that they would like to work but that they cannot because the Government of Serbia is pressuring them and trying to convince them not to work for Kosovo institutions through P.V., the former President of the Municipality. They promised us that they are going to make a final decision on Monday. If they do not come back, we will take them off the payroll and they will be laid off. They are under additional pressure from the Minister for Kosovo and Metohija Samardžić, who organized a public gathering in the school in the village of Bostane/Bostanë. During the gathering, he promised them the construction of a Serbian municipal building, that is, he gave them instructions to form parallel institutions in our municipality.

R.M. Deputy President of Novo Brdo/ Novobërdë Municipal Assembly
HLC interview, 4 April 2008.

The situation in the majority Serb municipality of Štrpce/Shtërpc is specific. After 17 February 2008, Serb civil servants continued working, not regularly in most cases, but they generally refused to provide services to citizens. On the other hand, Albanian civil servants go to work regularly and provide services to all citizens.

Serbs, who have returned to work, for example in the Fushë Kosovë/ Kosovo Polje and Gjilan/Gnjilane municipalities, returned mainly to Offices of Communities located in Serb villages. In the case of Prishtinë/ Priština/,Obiliq/Obilić or Kamenicë/ Kamenica, however, almost all Serbian civil servants have returned to work in their offices located in the municipal buildings. Despite this, in cases where Serbs returned to work, some services have not yet resumed operating at full capacity, e.g. the Prishtinë/ Priština Office for Returns. Still, some civil servants from this office, both Albanians and Serbs, visit returnees on a daily basis:

Regardless of the current situation, we are regularly visiting all the Serbs who live here in Prishtinë, even in the rural areas. Families that live in Prishtinë are mostly elderly individuals who need help. My experience of work in the Office for Returns is that most displaced persons who have decided to return are very interested in finding a job. They would gladly accept work in the Kosovo institutions. They often tell us: "what do I need a house for if I do not have a job."

M.N. Office for Returns clerk in Prishtinë/Priština Municipal Assembly
HLC interview, 1 April 2008.

Some Serbs never left their workplace, e.g. Serbs from Mušnikovo/Mushnikovë, and from the villages of Srpski Babuš/Babushi i Sërbve and Banja/Banjë. These Serbs were employed in the Offices of Communities located in these villages.

All 65 Serbs who worked in the Prishtinë/ Priština municipal institutions, mainly in the Office of Communities and the Office for Returns located in Gračanica/Graçanicë, but also in the municipal building in the town of Prishtinë/ Priština, prior to the declaration of Kosovo's independence, returned to work. All Serbs who used to work in the Pejë/ Peć and Klinë/ Klina municipal institutions still work in these services. 10, out of 11 Serbs employed in Obiliq/ Obilić, have returned to work. 45, out of 48 Serbian employees in Kamenicë/ Kamenica, have returned to work. In Fushë Kosovë/ Kosovo Polje only two employees, out of 19 who used to work in the municipality prior to the declaration of Kosovo's independence, returned to work. Five out of 15 Serb employees in the Fushë Kosovë/ Kosovo Polje Outpatient Clinic returned to work, but they work very short hours. A similar situation exists in Gjilan/Gnjilane, where there were 40 Serbian employees in Gjilan/Gnjilane municipal services prior to the declaration of Kosovo's independence: 13 used to work in the Office of Communities located in the village of Gornje Kusce/Kufcë e Epërme, while the remaining 27 employees worked in the municipal administration department in the town. After 17 February 2008, all employees returned to the Office of Communities but only two Serbs returned to the municipal administration department in the town.

I still work for the Office of Communities in the village of Mušnikovo/Mushnikovë. I did not quit my job and I will not do so in the future. Those who want to lead wars can do that – but I don't want to. Two Serbs from our village were invited ex officio to participate in the work of the Prizren Municipal Assembly and to represent the interests of the Serbian community there. They still go to meetings whenever they are invited.

T.V, Serb from the village of Mušnikovo/Mushnikovë
HLC interview, 11 April 2008

We spoke to them by phone and they told us that they are not coming to work because they do not feel safe. However, the facts show that situation is different. The municipality has a mini bus, which has been transporting Serbian employees to work and back to their homes in Šilovo/Shilovë, Gornje Kusce/Kufcë e Epërme, Koretiša/Koretish, and Makreš/Makresh from the very beginning. The municipality has also been paying for a taxi for one employee from the village of Livoć/Livoq. The rest of the Serbs still come to the municipality whenever the need arises, just as they did before 17 February 2008. This is an additional argument which does not support the argument presented by the Serbian employees in the municipality of Gjilan/Gnjilane who, in my opinion, have a problem with accepting reality. The municipality has not yet undertaken any measures towards Serbs who are not coming to work because this is a political issue. They are still on our pay rolls.

S.O. Chief of Administration and Human Resources Department in the Municipal Assembly of Gjilan/Gnjilane
HLC interview, 2 April 2008

There are seven civil servants in the Office of Communities. They are all Serbs. They still work there. None of them left their work after 17 February 2008. The chief of the office regularly comes to meetings in the municipal building. He even comes in his own car and has no problems. The last time I saw him, he told me that he and his colleagues from the Office of Communities had been pressured by certain individuals upon the order of the Serbian Government. He told me that they would continue working for Kosovo institutions.

F.B. Civil servant in Office for Returns in the Municipality of Skënderaj/Srbica
HLC interview, 11 April 2008.

3.6.3. Situation After the Declaration of Kosovo's Independence – Central Kosovo Institutions and Public Companies

A total of 7,119 police officers worked in KPS before the declaration of Kosovo's independence, 710 (9.97%) of which were members of the Serb community. After Kosovo declared independence, 296 Serb police officers immediately started a boycott. They said they did not want to work under the command of KPS and requested that they work under UNMIK's command. Subsequently, four of them returned to work. 292 Serbs

continued the boycott. In northern Kosovo, in the municipalities of northern Mitrovicë/ Mitrovica, Zvečan /Zveçan, Zubin Potok /Zubin Potok, and Leposavić /Leposaviq there was a special situation with police officers. A process of transformation and transition of command from UNMIK to KPS started just before Kosovo declared independence. Since this transfer did not take place and independence was declared in the meantime, it is not known what will be the results of this transfer. Serbs were offered additional security measures if any of the police officers was afraid. Serbs refused this offer, however.

A total of 41 Serbs worked for *Kosovo Railways* before 17 February. On March 3 2008, the *Serbian Railways Company* usurped the entire infrastructure of *Kosovo Railways* in the municipalities of northern Kosovo. Since then, 19 Serbian employees have said that they do not want to work for *Kosovo Railways.* Instead, they would make themselves available to the *Serbian Railways Company.* The usurping of the railway resulted in the suspension of the "The Freedom of Movement Train."

After 17 February 2008, the Minister of Justice Nekibe Kelmendi tried to convince 154 Serbian employees who worked for the Kosovo Correctional Service to continue working for this institution. Initially, they agreed to stay. However, after pressure from the Serbian Government, they left the service. The Minister of Justice, on several occasions, tried to convince Serbian employees to go back to work but was unsuccessful.[8]

Out of 58 Serb employees in the UNMIK Customs Service, 49 stopped working.

Regarding KEK, PTK, and *Prishtinë Airport*, all Serb employees in these public companies continued working after the declaration of independence: 28 Serb employees in KEK, 41 in PTK, and five at the airport.

3.6.3.1. Measures Undertaken by Institutions

Kosovo institutions undertook similar measures against those Serbs who did not return to work after 17 February. They were all suspended and their pay was reduced by between 50%-100% until such time as a higher authority reached a decision (60 days from the day of suspension): KPS said that it would continue to pay full salary,[9] the Kosovo Correctional Service said that it would pay 70% of the salary,[10] *and Kosovo Railways* 50%[11]

Upon UNMIK Customs Service decision, all suspended employees received full salary for the month of February, but after 1 March no one received daily allowances for the days absent without leave.[12]

3.7. Information

Serbs usually obtain public information by watching RTS and RTK shows in Serbian, *Nedeljni kolaž (Weekly Entertainment Show),* broadcast on Sundays at 12:30 and the news in Serbian broadcast everyday, Monday through Saturday, from 19:00 until 19:15. Serbs believe that they are discriminated against because they have to pay the same monthly fee for RTK TV services as Albanians when there are fewer TV programmes in Serbian. Residents of Mušnikovo/Mushnikovë in particular complain about paying the monthly TV fee because they do not receive the RTK signal. In some places, such as Plementina/Plemetinë, there are local radio stations, which broadcast programmes in Serbian. Serbs usually receive no information about job vacancies and municipal activities but say they are not interested in them, except for the Serbs in Mušnikovo/Mushnikovë. Few Serbs read the press, while very few use the internet. Those that do are mainly Serbs who live in urban areas. Some Serbs, who understand Albanian, watch Albanian TV channels such as RTV 21, KOHA TV, and RTK.

8 V.E. KPS spokesperson, HLC interview, 26 March 2008
9 R.H. Chief of Kosovo Correctional Service, HLC interview, 4 April 2008
10 R.M. Chief of Kosovo Railways Human Resources Department, HLC interview, 1 April 2008
11 B.K. Chief of Customs Service Human Resources Department, HLC interview, 15 April 2008
12 Ć.G. a Roma , HLC interview, 14 February 2008

3.8. Violation of Rights in the Process of Privatization of State-owned Companies in Kosovo

I worked at Hotel Grand until June 1999. When the Albanians came back I was afraid to report back to work. I heard from my colleagues who live in Serbia that the company had been privatized. I heard the same information from the Serbian media. As a result, we have hired an attorney who will, on our behalf, ask for a certain percentage of money obtained during the privatization process. We were told that we do not have a right to reimbursement, which is not true. That is why we have decided to go to court.

M. K. Female Serb from Prishtinë/Priština
HLC interview, 21. February 2008.

4. Roma

4.1. Freedom of Movement

In target research municipalities, Roma generally have freedom of movement, except in the village of Plementina/Plemetinë, where Roma share a similar position with the Serbs. Prior to Kosovo's declaration of independence, Roma from Plementina/Plemetinë used the "The Freedom of Movement Train" primarily for security reasons, but also for financial reasons since the fare was inexpensive, and all Roma that live in Plementina/Plemetinë receive social welfare. After 17 February 2008, they were left with more expensive transport choices, such as taxis, private buses owned by Serbs, or their own cars if they had them at all. The suspension of the "The Freedom of Movement Train" also affected invalid Roma and those requiring regular medical treatment.

I have been taking my daughter, Valentina, who was born in 1987, to Northern Mitrovica/Mitrovicë for dialysis for five years. She must go to dialysis three times a week and there is a chance of her other kidneys' complete failure as well. During the last three years, we have used the train for transport. It was cheap and safe. Ever since the train stopped running, an ambulance is taking Valentina from Prilužje/Prelluzhë to Northern Mitrovica/Mitrovicë. This service is free; however, we had problems until we found the ambulance. The train was not running during that period.

M.K. Roma from Plemetine/Plemetinë
HLC interview, 2 April 2008.

Some Roma, returnees to Avdulah Preševa/Abdullah Presheva suburb in Gjilan/Gnjilane, use public transport to travel throughout Kosovo.

I use public transport to get to Priština or Kosovo Polje. I wait for the bus, I pay for the ticket and everything is fine. I have never had any problems with other passengers. No one has ever insulted me. It is easy to see that I am a Roma, however, I've not had any problems because of my nationality.

S.Q. Roma from Gjilan/Gnjilane
HLC interview, 19 January 2008.

4.2. Institutions Applying the Law on the Use of Languages

Roma communicate with civil servants in Serbian or Albanian since Roma language is not an official language in any of the municipalities in Kosovo and civil servants do not it. Public information posted on notice boards or names of municipal institutions, or public companies' bills are therefore not written in this language. The only place where Roma have an opportunity to communicate with civil servants in their own language is in Priština/Prishtine because the Roma language has the status of a language in use. Roma have free access to all institutions in Kosovo and they address civil servants either in Albanian or in Serbian. Members of the Roma community obtain all necessary documents in either of these two languages. Roma who live in Kosovo Polje/Fushë Kosovë state that if they speak Albanian to Albanian civil servants, their administrative affairs are executed faster. Roma are dissatisfied with the activities of their representatives in municipalities, e.g. in the municipality of southern Mitrovica /Mitrovicë, among others.

4.3. Right to Education

Roma students attend schools under the jurisdiction of the Kosovo Government and the control of the Serbian Government. However, education in these schools is not in the Roma language. Roma have the opportunity to take Roma language as an elective subject only in Serbian schools, while such classes have not been organized in schools in under the control of the Kosovo Government. Roma generally usually attend Serbian schools rather than Albanian ones, e.g. in the municipalities of Gjilan/Gnjilane, Obiliq/ Obilić, southern

and northern Mitrovicë/ Mitrovica, etc. Approximately 90% of Roma in the Fushë Kosovë/ Kosovo Polje municipality attend Serbian schools. In some places, Roma attend schools where they are taught in Bosnian.

43 Roma and Ashkalia children attend Serbian schools in northern Mitrovica/Mitrovicë. They used to take a van in order to get to school. But, since mid-February 2008, the van has not been working. There was an initiative led by UNICEF and the Directorate for Education in the municipality of Mitrovicë/ Mitrovica for Roma and Ashkalia children to go to schools in southern Mitrovica/Mitrovicë. It failed, however.

After our return to the settlement in August 2007, people from the municipality told us that our children would get school materials and textbooks through UNICEF free if we enrol them in schools in the southern part of Mitrovica/Mitrovicë where they would learn Albanian. We accepted. We made a list but did not receive any assistance, which is why our children continued going to the north. UNICEF visited us in late September 2007 when they asked us if our children started going to schools in southern Mitrovica because they had already sent one tranche of aid. We have not yet received a response about this issue.

Ć.G. Roma from southern Mitrovica/Mitrovicë
HLC Interview, 12 February 2008

4.4. Right to Health Care

Roma access health services of the parallel health institutions of the Serbian Government and outpatient clinics under the jurisdiction of the Kosovo Government equally. Doctors in all of these clinics treat Roma properly. However, Roma primarily go to Serbian clinics, mainly due to poverty, since there they need not pay fees for a medical examination. Sometimes employees of the Gjilan/ Gnjilane outpatient clinics do not charge the fee from Roma who are in a difficult financial situation. In places where Roma fear for their security they go exclusively to Serbian health care centres. In some Albanian towns, e.g. Romska mahala in southern Mitrovica, Roma do not have permanent health care. There is an outpatient clinic in this part of the town in which three Albanian technicians are employed. Albanian doctors come to this clinic twice a week and Roma communicate with them in Albanian. The clinic works from 7:00 until 14:00, Monday to Friday, and is closed at weekends.[13]

4.5. Right to Employment

The majority of Roma are unemployed and socially excluded. After the war in 1999 a small number of Roma returned to their jobs. Those who are employed usually perform auxiliary duties or work in public utility companies. Generally, Roma do not believe that they are not qualified enough to occupy more responsible positions. Members of the Roma community do these jobs because they are discriminated against. For example, not a single Roma or Ashkalia in southern Mitrovica is employed in the Kosovo institutions. Ten Roma work in the pasta factory *Žitopromet*. The Kosovo Government failed to support a project created by Roma and Ashkalia that would result in the opening a timber processing factory employing around 40 people and another project that would result in the opening of a farm. Roma and Ashkalia did not receive any explanation why none of their projects will be supported.[14] Only two members of the Roma community are currently employed in the Fushë Kosovë/ Kosovo Polje: one of them works in the municipality and the other one in the Serbian outpatient clinic in the village of Ugljare/ Uglar.

Approximately 60 Roma families receive social welfare while the rest of them live by searching through rubbish bins cans and waste disposal sites. I have heard several times that Roma citizens are not represented in institutions and public companies because they are not qualified. However, this is not true. A number of Roma citizens have graduated from high schools. Speaking of this, the project in which the educational curriculum was accelerated helped a lot because many children, who had left school because of financial reasons, came back. Due to their inability to find employment, four fa-

13 Ć.G. a Roma , HLC interview, 14 February, 2008
14 N.U, a Bosniak from Mitrovica/Mitrovcicë, HLC interview, 24 January 2008

milies with 25 family members have left Kosovo in the last two months. Two families sold their land. This trend is not going to stop if the Roma community continues to be ignored in this sense.

M.B. Roma from Fushë Kosovë/Kosovo Polje
HLC interview, 21 February 2008

They built houses for us but without basic living conditions. They did not think about hiring returnees. If this situation continues, we are going to leave the Roma Mahala. They promised us everything because they only wanted us to return. According to the declaration for returns, we are supposed to be getting humanitarian aid for a year. However, we were receiving humanitarian aid for only three months. Additionally, according to the declaration, we do not have to pay utility bills until someone in the family gets a job. Nevertheless, we are still getting bills. All 65 families applied to be exempt from paying electricity because they receive social welfare. The first and last names on the bills are written in Albanian. Every-day we have power restrictions. Overall, we lived better lives in the camps of northern Mitrovica.

Ć.G. Roma from southern Mitrovicë/ Mitrovica
HLC interview, 12 February 2008.

4.5.1. Situation after Declaration of Independence

One Roma, who was employed in the Novo Brdo/ Novobërdë municipality, supported Serbs and after Kosovo declared independence and he did not report to work. All measures municipal management undertook against Serbs who boycott their work, also apply to this Roma.

4.6. Information

Generally Roma are dissatisfied with how they receive public information. They usually obtain public information through the RTK programme in Roma called *Yekipe*, broadcast once a week, on Thursdays, at 17:15. Because there are no public information broadcasts in the Roma language, Roma complain that they must pay the same TV fee as members of other ethnic communities. Roma also obtain information through RTK Public Broadcasting Service in Albanian, RTS cable channel and local TV stations in Serbian and Albanian: for example in Gjilan/Gnjilane they watch TV *Vali* in Albanian, in northern Mitrovica they listen to Radio *Kiss*, which airs a 30 minute programme in the Roma language, and watch Serbian TV *Most*, which broadcasts a 90 minute show in the Roma language once a week. Public information about the activities of the municipality and other Kosovo institutions in southern Mitrovica/ Mitrovicë, Roma and Ashkalia are not broadcast on Radio *Kiss* or TV *Most* because they have both based in the northern part of the city.

5. The Turkish community

5.1. Freedom of Movement

Members of the Turkish community are entirely integrated into Kosovo society and have full freedom of movement. Their integration was facilitated by the fact that almost all Turks speak Albanian; also because a lot of Albanians speak Turkish.

5.2. Institutions Applying the Law on the Use of Languages

The Turkish language, together with Albanian and Serbian, was also pronounced an official language in the municipalities of Prizren/Prizren, Gjilan/Gnjilane, and southern Mitrovica/Mitrovicë. Turkish is also an official language in the pilot municipality of Mamushë/ Mamuša. Turks in Mamushë/ Mamuša obtain all documents in the Turkish language, while sometimes Turks in Prizren/Prizren are issued documents in Albanian. In the period 1999-2001 Turks in Mamushe/ Mamuša refused to register themselves in protest that the municipal administration followed the Albanian orthographic rules instead of the Turkish rules when writing Turkish names in official documents. This problem was resolved in 2001. Interlocutors from the Turkish community in Gjilan/Gnjilane municipality told HLC-Kosovo that the Law on the Use of Languages is not implemented at all in this municipality. Namely, Turks are issued documents only in Albanian and Serbian languages, even though Turkish is also one of the official languages in this municipality. Documents are issued only in Albanian and Serbian and a Turkish language translator has not yet been hired. Turkish names in documents are written according to Albanian orthographic rules, and civil servants do not speak Turkish. Therefore, the Turkish minority has to communicate with them in Albanian.

Documents and forms needed to start a private company are produced at the Centre for Business Registration, located in Prishtinë/Priština. These documents are in Albanian. Tax forms made by the municipality of Prizren/Prizren are in Albanian, Serbian, and Turkish.

I own clothing stores in Prizren and Prishtinë. All documents are exclusively in Albanian. Forms for businesses registration and tax forms are only in Albanian. Only the form for the annual municipal tax is in Albanian, Serbian and Turkish languages. The municipal Directorate for Economy and Finances of the Department for Public Revenues of the Prizren Municipality prepares this document. The entire procedure for the registration of businesses and tax revenues is in Albanian.

P.K. Turk from Prizren/Prizren
HLC interview, 20 January 2008.

In all regions and municipalities in which Turks live, even in municipalities in which Turkish is an official language, public companies only issue documents in Serbian and Albanian, just Albanian, and sometimes in English.

The outpatient clinic's documents are issued in Turkish. We had a problem with PTK when it did not want to put a sign at the entrance of the building in Turkish as well. We did not allow them to put the sign on the wall. Also, we refused to register for two years because they would not issue our personal documents according to Turkish orthographic rules. They accepted our requests in the end. However, KEK, PTK, the water supply company and all other public companies, which provide services in Mamusha, do not follow Turkish orthographic rules when they write our names on their bills.

R.K. Turk from Mamushë/Mamuša
HLC interview 20 January 2008

When the registration in 2001 began, we told OSCE about the incorrect writing of Turkish names. They reacted and fixed the errors. But now, civil servants still make the same mistakes. We're constantly telling them about this problem but they always respond by saying that the problem is of technical nature and that there is nothing they can do about it. The culmination in the violation of Turkish human rights took place during the last parliamentary and local elections when not a single piece of information in the town was written in Turkish. Neither ballots nor voting instructions were in Turkish. In the town itself, it is impossible to see advertisements, information, or invitations in Turkish language.

N.G. Female Turk from Gjilan/Gnjilane
HLC interview, 15 February 2008.

5.3. Right to Education

Turkish students usually attend schools under the jurisdiction of the Kosovo Government, where they are taught in Turkish. The main issue relating to education in Turkish is the lack of textbooks and professional literature; while some elementary school textbooks have been printed (textbooks for I, II, VI, VII, and IX grades), still there are no high school or college textbooks in Turkish. There are elementary and high schools in Prizren/Prizren, Gjilan/Gnjilane, Mamushë/ Mamuša, and Prishtinë/Priština and colleges in Prizren/Prizren and Prishtinë/ Priština where lectures are organized in Turkish. Turkey awards scholarships to Turkish students, which enables some Kosovo's Turkish minority to study at universities in Turkey, while the Ministry of Education, Science, and Technology (MEST Kosovo) provides scholarships for a certain number of the Turkish community that is willing to attend classes taught in Albanian at the University of Prishtinë. These scholarship students must first complete a course of Albanian language.

5.4. Right to Health Care

Members of Kosovo's Turkish community go to outpatient clinics under the jurisdiction of the Kosovo Government. They communicate with Albanian doctors in Albanian and in Turkish with Turkish doctors. However, no information in these institutions, except in Mamushë/ Mamuša, is posted in the Turkish language.

5.5. Right to Employment

A small number of the Turkish community is employed in state institutions and public companies in Kosovo. Four members of them work in the Gjilan/Gnjilane Municipal Assembly. Usually, members of the Turkish community either run their own businesses or work in such businesses.

5.6. Information

Kosovo's Turkish community usually accesses public information through RTK News in Turkish broadcast six times a week, Monday through Saturday, for 15 minutes. They also access public information through an entertainment programme *Mozaik* broadcast once a week, Saturdays at 12:00 for 60 minutes. In Gjilan/Gnjilane, they also access information from local media that also broadcast shows in Turkish. In the Prizren/ Prizren region, they access information in Turkish through a weekly magazine *Yeni Donem,* as well, and through a local TV station of the same name. Since members of the Turkish community also understand Albanian, they are able to follow the media in the Albanian language.

6. Gorani and Bosniaks

6.1. Freedom of Movement

Members of both Gorani and Bosniak communities have freedom of movement on the entire territory of Kosovo and they are generally integrated into the Kosovo society. The fact that Gorani and Bosniaks speak Albanian facilitates their integration. Still, there are sporadic incidents, which endanger the security of Bosniaks. Such incidents occur primarily in northern Mitrovica/Mitrovicë where the majority of people are Serbs. On 17 November 2007, during the last parliamentary elections in Kosovo, the local Serbs prevented the Bosniaks from the villages of Rvatska/Rëvatsk and Kaljin/Kalin and Bosniaks from the Bosniak Mahala/Mahalla e Boshnjakëve in northern Mitrovica/Mitrovicë to access the polling station. These Bosniaks voted in improvised polling stations provided by the OSCE.[15]

These threats have not yet ended because a mosque is being built in the village of Rvatska. Bosniaks guard the mosque day and night because of Serbian threats that they are going to burn and destroy it.

N. U. Bosniak from Mitrovicë/ Mitrovica
HLC interview, 24 January 2008

6.2. Institutions Applying the Law on the Use of Languages[16]

Bosniaks and Goranis do not use the Offices of Communities, but rather conduct their administrative affairs directly in Kosovo institutions. Concerning the implementation of the Law on the Use of Languages provisions, the situation is dissatisfactory, although they use Bosnian or Serbian language in the communication with civil servants. In cases when civil servants do not speak either Serbian or Bosnian, an official translator is called.

Concerning the implementation of the Law on the Use of Languages in different institutions, the situation is much better in the Istok/Istog municipality in which Bosniaks from Dobruša/Dobrushe obtain documents and in northern Mitrovica/ Mitrovicë, than in southern Mitrovicë/Mitrovica and Dragash/ Dragaš. In an UNMIK building, which operates as the municipal building in northern Mitrovica/Mitrovicë and in /Istog/ Istok, Bosniaks receive documents in Bosnian which are written in accordance with the rules of this language and information posted on notice boards is also written in Bosnian. Dragash/ Dragaš municipal services also issue documents in Bosnian. In contrast, documents issued to Bosniaks in southern Mitrovica/Mitrovicë are not written in accordance with Bosnian orthographic rules. They often do not even receive documents in their mother tongue. Information posted on municipal notice board in Southern Mitrovica/ Mitrovicë and Dragash/ Dragaš is in Albanian, although Bosnian language is an official language in the municipality, specifically in Dragash/ Dragaš. Furthermore, Dragash/ Dragaš outpatient clinic, where Bosniaks and Goranis are treated and employed, issues all documents and medical files in Albanian.

KEK and PTK issue bills to Bosniaks and Goranis in Dragash/ Dragaš in Albanian, Serbian and Bosnian languages. However, all other public companies, except for KEK and PTK, in southern Mitorovica/ Mitrovicë issue bills only in Albanian. The names

15 It is important to highlight that civil servants in Kosovo, even Bosniaks themselves, do not make a difference between the Bosniak and Serbian language.
16 N.U, a Bosniak from Mitrovica/Mitrovcicë, HLC interview, 24 January 2008

of Bosniaks in these bills are written according to Albanian orthographic rules. Concerning institutions in the southern part of Mitrovica/Mitrovicë, the best communication is with the Islamic Community. All public information in this institution is written in Bosniak. Documents that Bosniaks obtain from the Islamic Community in written form are also in Bosniak. The text is written using Bosnian orthography.

The Bosniak community in Mitrovicë/ Mitrovica is dissatisfied with the work of minority representatives on the municipal and central level.

I do not think the representatives of minority communities in the municipality of Mitrovica are doing their job in accordance with their obligations. That is why we created the Commission for Communities with other minority representatives in Bosniak Mahala. The Commission is respected more than the Office of Communities, which has a monopoly on job vacancies in the municipal institutions because these job vacancies always end up in their drawers. We do not have any information about municipal job vacancy announcements.

N. U. Bosniak from Mitrovicë/ Mitrovica
HLC interview, 24 January 2008

6.3. Right to Education

Bosniaks and a small part of the Gorani community attend schools under the jurisdiction of the Kosovo Government and they are taught in Bosnian. The majority of Goranis, however, send their children to Serbian schools where they are taught in Serbian. In nearly every town where Bosniaks live, they can attend elementary and high schools and be taught in their mother tongue, e.g. Dragash/ Dragaš, Pejë/ Pećand Prishtinë/ Priština. In villages such as Dobruša/Dobrushe or Vitomirica/Vitomirice, education in Bosnian is organized only in elementary schools. As for colleges, aside from those under the jurisdiction of the Kosovo Government, Bosniaks can obtain a university education, in Bosnian, at the Pedagogical Faculty in Prizren/Prizren and the Faculty of Applied Business Sciences in Pejë/ Peć. Regarding private universities, AAB University in Prishtinë/ Priština organizes education in Bosnian. The Law on the Use of Languages in this institution is fully implemented. All documents, information, contracts, lectures, and literature are in Bosnian. In contrast, at the Pedagogical Faculty in Prizren/Prizren all documents issued are only in Albanian.

6.4. Right to Health Care

Bosniaks and Goranis access health care services in the Kosovo Government and Serbian Government health care centres without any problems and they communicate using their mother tongue.

6.5. Right to Employment

Like other minority communities, Bosniaks are also dissatisfied with their representation in the Kosovo institutions. Only 16 Bosniaks work for the municipal institutions in the southern part of Mitrovica/Mitrovicë, while five of them work for UNMIK administration in the northern part of the town. No data on the exact number of Bosniaks employed in public companies exists because public company management refuse to disclose the number of Bosniaks on the pay roll to the Bosniak representatives. Three Bosniaks from the village of Dobrushë/Dobruša work for the KPS, six of them work for the municipal institutions of Istog/ Istok while one of them works for the Istog/ Istok outpatient clinic. Bosniaks also work in schools where education is provided in Bosnian. With regard to Goranis, they usually run their own private businesses though there are some employed in the Kosovo Government or Serbian Government institutions.

There are cases when some Albanians present themselves as Bosniaks in order to get jobs that are supposed to be for Bosniaks.[17]

Approximately 100 Bosniaks are officially employed in the KPS but we suspect that 40 of them falsely present themselves as Bosniaks... I would like to emphasize that Albanians come to me and ask me to sign and stamp a certificate stating that they are members of the Bosniak community because it is easier for them to enter European countries as

17 M.S, a female Turk, Memeber of Kosovo Parliament, HLC interview, 25 January 2008

Bosniaks. We categorically refuse to do such alterations.

N. U. Bosniak from Mitrovicë/ Mitrovica
HLC interview, 24 January 2008.

6.5.1. Situation after Kosovo Declared Independence

Three out of 17 Bosniaks employed in the UNMIK Customs Service supported the Serbs and went absent without leave. All measures taken by this central institution against Serbs that boycott their work have also been implemented in respect of the aforementioned Bosniaks.

6.6. Information

In the Dragash/ Dragaš and Mitrovicë/ Mitrovica municipalities, where most of the Bosniaks and almost all Goranis live, there is no RTK signal and members of these communities are not able to watch RTK programmes in Bosnian or Serbian. Nonetheless they are all obliged to pay the monthly TV fee. In Dragash/ Dragaš and Mitrovica /Mitrovicë, Goranis and Bosniaks also access public information through the RTS cable channel. The only Kosovo media broadcasting programmes in Serbian, Bosnian and Gorani language is the local Dragash/ Dragaš radio station *Gora*. Residents of Dragash/ Dragaš are unable to access information on job vacancies through any other medium even in Dragash/Dragaš. Bosniaks in Mitrovica/Mitrovicë receive information via Mitrovica/Mitrovicë RTV. This station used to broadcast a 60 minute programme in Bosnian. This enabled Bosniaks to obtain information on job vacancies and public information about the activities of the municipal and central authorities. The signal for this TV station was cancelled in late 2007, however. Now, citizens have no means of receiving public information about the activities of the municipal authorities. Besides, RTS station, they are also able to watch Serbian *Most* TV station.

Bosniaks that are able to watch RTK programmes in Bosnian, such as Bosniaks from Dobruša/Dobrushe, are dissatisfied with the quality of this programme.

We broadcast all information that we receive from the municipality. The problem is that we do not have a radio signal in all the municipalities where Gorani and Bosniaks live. We have signal in 13 out of 18 villages in the region of Gora. Additional problems are caused by power restrictions, which prevent us from broadcasting our programme. We are the only media in this municipality that broadcasts programmes in Bosniak about the current situation in Kosovo. The problem is that we still have to pay the 3.5 euro RTK for the programmes we do not even have because there is no RTK signal in Gora. According to the Law on RTK, individuals who do not have an RTK signal are not obliged to pay the monthly fee. However, KEK does not care about this and we still get their bill with the monthly 3.5 Euro fee for RTK. Most of us who do not want to pay the monthly RTK fee have had problems because of this; KEK cut the power on several occasions. The problem became even worse after the decision that in order to register your vehicle, you have to show that your electricity bills have been paid. As a result, even people who do not have the RTK signal have to pay the monthly fee.

N.T. Bosniak, Dragash/ Dragaš
HLC interview, 19 January 2008

7. Albanians

7.1. Freedom of Movement

Albanians are a minority in the Štrpce/Shtërpc municipality in the southern part of Kosovo and in the Leposavić/Leposaviq, Zvečan/Zveçan and Zubin Potok/Zubin Potok municipalities in the northern part of Kosovo. Serbs are the majority population in these municipalities. In Štrpce/ Shtërpc municipality, Albanians have full freedom of movement. In contrast, those in the northern Kosovo municipalities fear for their safety. The largest Albanian village in northern Kosovo is Cabër/ Čabra, in the Zubin Potok/Zubin Potok municipality. Albanians also live in villages in the municipalities of Leposavić/Leposaviq: Bistricë/ Bistrica, Cerajë/ Ceraje, and Koshtovë/ Koštovo. A large number of residents of these villages moved to southern Mitrovica/Mitrovicë primarily because of security issues and the lack of socio-economic opportunities. Albanians very rarely go to Leposavić/Leposaviq and Zubin Potok/Zubin Potok and their municipal courts. When they do, they are escorted by KPS and representatives of the Offices of Communities. Residents ofCerajë/ Ceraje, Koshtovë/ Koštovo, and Bistricë/ Bistrica

have access to transport to southern Mitrovica/ Mitrovicë twice a day, four times a week. They are dissatisfied though because this does not allow them enough time to do everything that the need to in southern Mitrovica/Mitrovicë. Transport from Cabër/ Čabra to southern Mitrovica/Mitrovicë is organized everyday, five times a day.

The security situation in majority Serb municipalities has not changed significantly. Only in villages in northern Kosovo, is there an increased presence of KPS officers, and greater visibility of UNMIK police, and KFOR. Albanian interlocutors from these villages told HLC-Kosovo that it is the only reason why they do not complain about the security situation. They do, however, complain that Serb passers-by provoke them on the main road to Mitrovica/Mitrovicë. Serbs know what form of transport Albanians use because a van, which took Albanians from these villages to Mitrovicë/ Mitrovica or Prishtinë/ Priština, has been escorted by either KPS or UNMIK police ever since Kosovo declared its independence.

7.2. Institutions Applying the Law on the Use of Languages

There is a great difference in municipal institutions' attitude towards Albanians in Štrpce/Shtërpce and in municipalities of northern Kosovo. Albanians in Štrpce/Shtërpce receive all documents in their mother tongue, while in the other municipalities of northern Kosovo, documents are issued only in the Serbian language. In exceptional cases, if an Albanian client makes an explicit request, documents are issued in Albanian. A translation service operates in the Štrpce/Shtërpce municipality. In other municipalities of northern Kosovo such services do not exist. When needed, civil servants in these municipalities ask Albanian civil servants employed in Offices of Communities or an UNMIK translator to do the translation. When Albanians go to the Leposavić/Leposaviq and Zubin Potok/Zubin Potok municipalities, they have to communicate with civil servants in the Serbian language because the civil servants do not speak any other language. Albanians use their mother tongue freely in the courts in these municipalities and there is an official court interpreter, who provides translation services when needed.

Although there is a registrar's office, we simply cannot get our wedding or property certificates. The municipality will not issue them to us. It is impossible for us to make sale contracts because we cannot obtain our property certificates

B.Z. Albanian from the village of Çabër/Čabra
HLC interview, 24 January 2008

Public information posted on municipal notice boards in Štrpce/Shtërpce municipality is displayed in Serbian and Albanian. In the municipalities in the northern Kosovo information on notice boards is displayed only in Serbian. Nonetheless, Albanians in Štrpce/Shtrëpc prefer to use the services of the Office of Communities located in the mixed village of Drajkovce/Drajkofc. This Office of Communities was opened because of a lack of space in the municipal building of Štrpce/ Shtërpce and because Drajkovce/Drajkofc is equidistant to all the other Albanian villages in the area. An Office of the Registrar and a Centre for Civilian Registration were also opened in Drajkovce/Drajkofc. The Office for Social Welfare Issues is located in the village of Brod/Brod. Albanians in the northern Kosovo exclusively use services of the Offices of Communities in the villages of Çabër/ Čabra and Bistricë/ Bistrica. Only Albanians work in these offices.

The Leposavić/Leposaviq Municipal Assembly blocked the budget for minority communities in this municipality after Kosovo declared independence. Since the municipal seal is held in the municipal building, civil servants who work at the Office of Communities in Bistricë/Bistrica cannot stamp any documents. They can do so only in southern Mitrovica/Mitrovicë and Prishtinë/ Priština. In Çabër/Čabra documents cannot be stamped for similar reasons.

All of our personal documents as well as stamps are blocked in the municipality of Leposavić. Also, the budget allocated for minority communities has been blocked. I have addressed relevant officials in UNMIK but, they have not yet reacted. They are not interested.

H.I. Director for Office of Communities in the Municipal Assembly of Leposaviq/ LeposavićHLC Interview, 9 April 2008

7.3. Right to Education

Albanians exclusively attend schools under the jurisdiction of the Kosovo Government and are taught in Albanian. Albanian schools in the Štrpce/Shtërpce municipality are located in Albanian villages such as Firajë/Firaje, /Biti e Ulet/, Donja Bitinj /Biti e Epërme/ Gornja Bitinja, etc. There are only elementary schools in municipalities in northern Kosovo, while the closest high school is located in southern Mitrovica/Mitrovicë. Students have to travel, rent apartments, or live with their relatives in order to attend high school.

7.4. Right to Health Care

Albanians exclusively use services of health care centres under the jurisdiction of the Kosovo Government. Outpatient clinics in the Štrpce/Shtërpce municipality are located in the Albanian village of Brod/Brod and in the mixed village of Drajkovce/ Drajkofc. In the event of serious health problems, Albanians receive medical treatment in the hospital in Ferizaj/Uroševac. As far as Albanian villages in northern Kosovo are concerned, a doctor from southern Mitrovica visits twice a week and in the event of serious health problems, residents of the villages go to southern Mitrovica/Mitrovicë.

7.5. Right to Employment

Approximately 60% of the Štrpce/Shterpcë municipality Albanian population and 70% of Albanian population in Albanian villages in northern Kosovo receive social welfare. There are 27 Albanians who work for the Štrpce/Shtërpce municipality. 18 of them work for KPS, three of them work for the *Higijena Company*, three work for KEK in the village of Firajë/Firaje, four at the outpatient clinic in the village of Brod, while eight of them work for the outpatient clinic in the village of Drajkovac/Drejkofc. A small number of Albanians work in the agricultural sector.

A total of five residents of the villages of Koshtovë/ Koštovo, Ceraje/ Ceraja, and Bistricë/, Bistrica are employed in the Bistricë/ Bistrica Office of Communities; 10 are employed in the Bistricë/ Bistrica/ elementary school, and one person in the outpatient clinic. Three persons work in KFOR as antenna guards near the village of Cerajë/ Ceraje. 11 residents of the Çabër/ Čabra village are employed by the Zubin Potok/Zubin Potok Municipal Assembly, three by KPS, two at the outpatient clinic, and one by the southern Mitrovica/Mitrovicë Water Supply Company.

7.5.1. Situation after Declaration of Kosovo's Independence

After the declaration of Kosovo's independence, Albanians employed in the Štrpce/Shtërpce municipality continue to go to their place of work and fulfil their duties without any problems. In contrast, in the Zubin Potok/Zubin Potok and Leposavić/Leposaviq municipalities, civil servants from Offices of Communities and civilian registration offices in Çabër/ Čabre and Bistricë/ Bistrica do not attend meetings in the municipal buildings due to security issues.

7.6. Information

Albanians watch RTK Public Broadcasting Service programmes and programmes of the private TV stations in Albanian. However, in the Štrpce/ Shtërpce municipality and villages of northern Kosovo there is no RTK TV signal or other media in the Albanian language, such as RTV 21 or KOHA TV. Residents of villages in majority Serb municipalities can only watch Serbian channels that are available in these villages.

Regarding the media, we're in total darkness because we don't have a TV or radio signal or newspapers in Albanian. The only media is the RTV Herc station, which broadcasts programmes only in Serbian. There is only one internet café. It's located in the village of Firaje.

A.H. Albanian from the village of Drejkofc/Drajkovac
HLC interview, 5 February 2008

8. Views of representatives of minority communities in the Kosovo Parliament

8.1. Freedom of Movement

Turkish and Egyptian Parliamentarians emphasize that members of the Turkish and Egyptian communities have absolute freedom of movement. The

main reason for the successful integration of the Turkish community is that almost all Turks speak Albanian and many Albanians speak Turkish, while the Egyptian communities' mother tongue is Albanian. Gorani Parliamentarians share a similar opinion, but only with respect to the municipality of Dragash/ Dragaš. However, they underlined that Goranis take private cars or taxis owned by Goranis when they need to go out of Dragash/ Dragaš.

In contrast, Serb Parliamentarians told HLC-Kosovo that Serbs generally do not enjoy freedom of movement, but that the majority of 120,000 Serbs who currently live in Kosovo are nevertheless in favour of closer integration into society in Kosovo.

What can we say about security when you have a situation where a Serbian farmer works on his land while a police officer guards him with a gun?

M.Š. Serb, representative in the Kosovo Parliament

HLC interview, 25 January 2008.

8.2. Institutions Applying the Law on the Use of Languages

Turkish and Serbian Parliamentarians expressed their dissatisfaction to HLC-Kosovo about the implementation of the Law on the Use of Languages in the Kosovo Parliament, but for different reasons. During the Kosovo Parliament sessions, Turkish representatives cannot follow the sessions in their mother tongue because translation services are provided only in Albanian and Serbian. The names of Turkish representatives on the identification cards in the Parliament are written using Albanian orthography. Turkish representatives claim that there are no Turkish language translators in the Kosovo Government Ministries or the Kosovo Parliament. Serbian representatives in the Kosovo Parliament are discriminated against because the documents they receive, though in the Serbian language, are written in the Latinic script, not the Cyrillic. Bosniak Parliamentarians are satisfied with the implementation of this law in the central Kosovo institutions.

The Turkish community are especially dissatisfied with the implementation of this law in municipalities where Turkish is an official language, i.e. Prizren/Prizren and Gjilan/Gnjilane. Specifically, the municipal logo in Prizren/Prizren is still not in Turkish; municipal documents have not yet been completely translated into Turkish, when conducting administrative affairs, Turks usually communicate with civil servants in Albanian; some members of the Kosovo Parliament contacted the Municipality administration in writing and received answers in Albanian. All Turkish representatives agree that it is hard to find good Turkish translators, which is why it is hard to expect all municipal documents to be translated in a reasonable time. The Roma language has not been pronounced an official language in any of municipality in Kosovo. Roma communicate with civil servants either in Albanian or in Serbian and they are issued documents in these languages. Roma are especially dissatisfied with the services provided by Offices of Communities because their representatives do not represent the interests of minority communities, but the interests of the political parties.

Goranis are satisfied with the services provided in Dragash/ Dragaš Municipality. Most Goranis speak Serbian or Bosnian in communication with civil servants. Civil servants respond to them in the language in which they were addressed. They receive documents in Serbian or Bosnian. The situation in the Dragash/ Dragaš outpatient clinic, which is under the jurisdiction of the Kosovo Government, is the same.

Serbian Members of Parliament have no information on the application of the provisions of the Law on the Use of Languages.

All Albanian doctors in Prizren/Prizren speak Turkish and they communicate with Turkish patients in Turkish. Bosniaks, generally, have a different experience with hospital staff across Kosovo. Older doctors speak Serbian or Bosnian and they communicate with Bosniak patients in Serbian or Bosnian and write all medical diagnoses in Albanian and Serbian or Bosnian. However, younger doctors, write medical diagnoses only in Albanian. Sometimes Albanian doctors are not willing to speak Serbian or Bosnian.

I went to the hospital in Priština to visit a good Albanian doctor who I know personally. He speaks Serbian so we communicated in Serbian. However, he told me "I am now speaking your language, but

the next time you come here you should address me in my language." This is my personal experience.

Dž.M. Bosniak, a member of Kosovo Parliament
HLC interview, 25 January 2008.

I am preparing a report on the implementation of the Law on the Use of Languages. The main complaints will be sent to the Commission for Languages, which was established on the basis of the Law. The Commission is not doing its job at all and has not undertaken and measures in order to set conditions for the implementation of this law.

E.K. Turk, representative in the Kosovo Parliament
HLC Interview, 25 January 2008

8.3. Right to Education

As far as education is concerned, all Members of Parliament with whom HLC-Kosovo spoke emphasized the problems already presented in this report. Roma have the most serious problem because they cannot obtain education in their mother tongue neither in Kosovo Government nor in Serbian Government schools. As result, Roma fear that they may lose their identity. A small number of Roma in Kosovo attend college, and those are exclusively state-run because Roma do not have enough money to pay private school fees.

If a nation does not speak its mother tongue for ten years, then that community is moving towards assimilation. 5,500 Roma live in Prizren; 13 Roma work for the KPS and only two of them speak the Roma language.

H.Z.M. Roma, representative in Kosovo Parliament
HLC interview, 25 January 2008

The Egyptians' mother tongue is Albanian and they go to Albanian schools. However, Egyptians from Pejë/ Peć municipality are dissatisfied because numerous humanitarian organizations visit them and give them notebooks, pencils, and coloured pencils. Even though many are poor, Egyptians do not approve of this, perceiving this type of humanitarian aid as humiliating, undignified, and a form of ghettoization.

Some Gorani students go to school under the jurisdiction of the Kosovo Government and are taught in Bosnian, while the majority of Goranis attend schools in the Serbian Government parallel institutions. These two Gorani fractions are in constant conflict:

Bosniaks cause the main problems for us. They want everything to be in Bosniak. In order to attend schools under the jurisdiction of MONT, our children have to go to school where they are taught in Bosniak. We do not want that. It is better for our children to study in Albanian than Bosniak. In order for Gorani to get a job, they declare themselves as Bosniaks.

M.H. Gorani, representative in Kosovo Parliament

8.4. Right to Health Care

In the event of health problems, Serbs go to Serb doctors who work in health care centres under the control of the Serbian Government. The reason for this is a lack of trust in Albanian doctors.

Maybe after 10 years I will be able to use medical assistance in Prishtinë/ Priština. I do not want to make a political issue out of this. It is only about my confidence in doctors.

M.Š. Serb, representative in Kosovo Parliament
HLC interview, 25 January 2008

Other Members of Parliament,, interviewed by HLC-Kosovo, who are members of other minority communities, seek medical assistance in Kosovo Government health care centres and they are satisfied with the service.

8.5. Right to Employment

Parliamentarians believe that the provisions of the Anti-discrimination Law concerning the hiring of minorities are not fully implemented. Citizens are generally not aware that there is a law, which guarantees them fundamental minority rights. Gorani Members of Parliament especially underlined the need for a campaign to inform citizens about these laws. Serbian Parliamentarians stress that according to the Government's decision on employment, 22.4% of employees in public institutions of Kosovo should be from minority communities, which is about 60,000 persons. Serbian Parliamentarians

believe that in reality this number is much lower. Bosniaks especially emphasize that members of minority communities cannot hold key positions in the Kosovo Government: there is not a single deputy minister who is a member of a minority community. Members of minority communities are not principals or deputy principals in Kosovo Government elementary or high schools and they cannot advance in other professional fields.

I know a very good Bosniak doctor, S. H., who is currently specializing at the Priština Clinical Centre. He was the best student of the generation at the Medical School. However, he is not in the same position as other specialists. He is asked to write anamnesis and disease histories in Albanian. Since he does not speak Albanian, he has not been given the opportunity to take care of all patients. He works only with a small number of patients, which is why he cannot become a good specialist.

Dž.M. Bosniak, a member of Kosovo Parliament
HLC interview, 25 January 2008

Egyptian Parliamentarians state that there is not a single Egyptian in Pejë/ Peć working in KEK or PTK. Egyptians believe that other communities in Kosovo have more privileges that they do.

In Peć, Egyptians work for the Office of Communities. 10 work for the KPS. Many institutions and public companies in the process of employment put Egyptians in the same group as Albanians. Minorities in Kosovo are not treated equally. Serbs and Bosniaks are privileged. Job positions are always kept for these two communities.

Dž.N. Egyptian, representative in Kosovo Parliament
HLC interview, 25 January 2008

Goranis do not have access to job vacancy advertisements. This bothers them especially in view of KEK and PTK. Turkish Parliamentarians believe that minorities cannot find jobs in large supermarkets like *Ben-af* and *Albi*, unless they speak Albanian.

8.6. Public Companies

Parliamentarians, who come from minority communities, are generally dissatisfied with services provided by public companies. Serbs and Goranis are mainly dissatisfied with the work of PTK. Serbian Parliamentarians claim that this company has not yet installed landline telephones between Prishtinë/ Priština and Mitrovicë/ Mitrovica. Goranis claim that in the town of Dragaš/Dragash there are houses without a telephone line even though all necessary fees were paid. Serbs also stress that *Kosovatrans* have not yet established bus lines to municipalities in northern Kosovo. Roma, who live in a suburb in southern Mitrovica/Mitrovicë and in Plemetina/Plemetine camp have not yet been connected to the water supply and sewage systems. They also do not have landline telephones.

Public companies in the Prizren/Prizren region, like PTK and KEK, issue bills only in Albanian and Serbian, while other public companies from Prizren/Prizren, such as regional water supply company *Južni hidroregion* and the city utility company *Eko region* issue bills only in Albanian. The situation in Dragash/ Dragaš is similar.

This situation has only distanced us from each other. Citizens do not think that conditions for a normal and safe life have been met. The majority, in other words Albanians, needs to convince their Serbian neighbours that the situation is going to improve. The Kosovo Government needs to create an environment that will improve living conditions; provide education for Serbs in their own language, create new jobs and so forth. Otherwise, there will be no integration.

M.Š. Serb, representative in Kosovo Parliament
HLC Interview, 25 January 2008

8.7. Information

All Parliamentarians obtain information primarily through RTK programmes and daily newspapers printed in their mother tongue. They also access information on the Internet. Serbs obtain information through RTS too. Turkish Parliamentarians obtain information by listening to *Blue Sky* Radio in Turkish and the *Yeni Donem* weekly magazine.

9. Recommendations

- The Kosovo Government should invest additional efforts in order to improve the position of ethnic communities in Kosovo: minorities' right to employment, use of mother tongue in everyday life, and the right to education in minority languages. By respecting all these rights, the conditions for security and integration of all ethnic communities into Kosovo society would be enhanced.

- The Kosovo Government should involve minority representatives in the process of decision-making for the well-being of all Kosovo citizens, at the local and central level. The Kosovo Government should especially include minority representatives in the decision making process directly relating to respect for minority rights, such as freedom of movement, use of languages, education in their mother tongue and employment

- HLC-Kosovo research indicated that all the communities in Kosovo, including the Albanian community, are dissatisfied with the work of Offices of Communities because their directors obtain their positions by inter-party agreements. The Kosovo Government should create conditions, which would ensure that the representatives of these offices are selected on the basis of merit through transparent recruitment processes. All ethnic communities believe that this is the only way to make the Offices of Communities more efficient in their work. As a result, the position of all ethnic communities in Kosovo would improve.

- The Kosovo Government and the local institutions should urgently launch a campaign whose task would be to inform the citizens of Kosovo and persons employed in public institutions about the responsibilities of institutions according to the Law on the Use of Languages.

- In the process of informing citizens, the Kosovo Government should primarily target minority communities in order to introduce them to all the instruments available to them that protect their minority rights.

- All the Kosovo institutions and public companies should translate all of their documents into the official Kosovo languages.

- In municipalities where other languages, besides the official Kosovo languages, have the status of official language, public companies in these municipalities should translate their documents to all these languages as well.

- All Kosovo institutions and public companies should issue documents in all official Kosovo languages. If other official languages are in use in certain municipalities, the Kosovo institutions and public companies should issue documents in these languages as well.

- When Kosovo institutions and public companies send documents in writing upon the request of citizens, civil servants should respect the orthographic and grammatical rules of the language in which the document is written.

- The Commission for Languages, founded on the basis of the Law on the Use of Languages, must monitor the application of the Law more actively in order to indicate its weaknesses and undertake all necessary measures in accordance with the law.

- MEST Kosovo should develop a curriculum for education in the Serbian language, that is, for Serbian students and minorities that want to be educated in Serbian. By including Serbian students and minorities, which are currently going to Serbian schools, into the Kosovo education system, conditions for their full integration into Kosovo society would be enhanced.

- MEST Kosovo is obliged to provide education for Roma students in their mother tongue as soon as possible, which would be in accordance to the Constitutional Framework of Kosovo and the Law on the Use of Languages

- MEST Kosovo is obliged to provide high-school students from minority communities, which follow the Kosovo Government curriculum, with textbooks. MEST Kosovo should also provide all necessary textbooks in elementary schools.

- Kosovo institutions should create conditions that would enable minorities to find employment in government-owned and private companies.

- The percentage of minorities working for public companies should reflect the ethnic structure of the region where the public company operates. Concerning companies such as the Prishtinë/ Priština Airport, the percentage of employees from minority communities should reflect the ethnic structure of Kosovo.

- The Kosovo Government should undertake all necessary measures in order to end the rejection of candidates to certain job positions on the basis of their inability to speak Albanian.

- The Kosovo Government should organize Albanian language courses for minority representatives at all levels.

- Public company Kosovatrans and city public transport companies in Kosovo must introduce regular bus lines to Serbian enclaves in central, southern and northern Kosovo.

- The Kosovo Government should start, as soon as possible, the operation of the "Freedom of Movement Train" to enable Serbs to travel freely to all parts of Kosovo and Serbia.

- RTK signal should cover the entire territory of Kosovo.

- The Kosovo media should be much more open towards minority communities. It should also broadcast programmes in minority languages and Albanian that popularize the multi-ethnicity of Kosovo.

- The KPS should investigate all ethnically motivated cases of violence. The KPS should work more efficiently on findings perpetrators. They should provide clear information about their findings from investigations in order to avoid speculation and the politicization of non-political issues.

Return of Displaced Persons to Kosovo in 2007 and 2008

Introductory Notes

In the period from April to August 2008, HLC-Kosovo conducted research on the number of displaced persons, who returned to Kosovo from January 2007 until June 2008, challenges and problems returnees have to deal with, whether or not returnees integrate into Kosovo society, and what are their socio-economic opportunities in Kosovo. HLC-Kosovo, as part of this research, also monitored the activities of the Kosovo institutions and international organizations in charge of the return process.

The research was conducted in all Kosovo regions. The return of Serbs to Prizren and villages of Sredačka Župa/Zhupa e Sredckës and the return of Goranis to Dragash/Dragaš municipality were subject to research in the Prizren region; in the Gjilan/Gnjilane region, the research incorporated the return of Serbs and Roma to municipalities of Gjilan/Gnjilane and Ferizaj/Uroševac; in the Mitrovicë/Mitrovica region, the research was focused on the return of Albanians to Serbian municipalities in northern Kosovo (Leposavić/ Leposaviq, Zvečan/Zveçan, and Zubin Potok), the return of Bosniaks to northern Mitrovicë/Mitrovica, and the return of Ashkalia and Serbs to southern Mitrovicë/Mitrovica; the research in the Pejë/Peć region focused on the return of Serbs to the municipalities of Pejë/Peć, Klinë/Klina, Istog/ Istok, and Deçan/ Dečane and the return of Bosniaks to the Pejë/Peć municipality; finally, in the Prishtinë/Priština region, the research focused on the return of Serbs to the municipality of Obiliq/ Obilić and Fushë Kosovë/ Kosovo Polje and the return of Roma and Ashkalia to the municipality of Obiliq/Obilić.

Summary

According to UNHCR,[18] 18,232 people returned to Kosovo in the period from 2000 until late June 2008. A total of 1,606 people have returned to the Mitrovicë/Mitrovica region; 4,675 people have returned to the Pejë/Peć region; 2,610 to the Prizren region; 3,204 to the Gjilan/Gnjilane region; and 6,137 to the Prishtinë/Priština region. According to the ethnic structure of returnees, a total of 7,827 Serbs have returned, 2,488 Roma, 4,792 Ashkalia and Egyptians, 1,530 Bosniaks, 892 Goranis, and 703 Albanians. During the year of 2007, a total of 1,799 returnees, including 577 Serbs, 573 Roma, 312 Ashkalia and Egyptians, 234 Goranis, 88 Bosniaks, and 15 Albanians, returned to Kosovo. In the period from January until the end of April 2008, a total of 181 people returned to Kosovo. This number includes 66 Ashkalia and Egyptians, 44 Serbs, 28 Roma, 19 Bosniaks, 17 Goranis, and 7 Albanians.

Information collected shows that a greater number of displaced persons [1,799] returned in the period from 2007 until late April 2008 than it was the case in 2006 [1,668].

Information also shows that the return process has been negligibly small even though it has been more than nine years since the armed conflict in Kosovo ended.

For example, during 2007, one of the organizations that deals with encouraging displaced persons to return, Unija M, managed to mediate in the return of only two Serbian families. One of these families returned to the village of Vidanje/Vidaje, Klinë/ Klina municipality, and the other family returned to Vitomirica/Vitomiricë near Pejë/Peć.

18 HLC-Kosovo established in the research that information of municipal offices for return, offices for communities, and returnees themselves were significantly different compared to the UNHCR information. HLC-Kosovo trusts this information because it is the result of the day-to-day work of the aforementioned offices directly with returnees and because employees in these offices are mostly members of minority communities, who live in places of return.

The returns rate of Serbs is still the lowest, even though almost all efforts and resources are invested in the return of Serbs. There are, however, many factors that influence the return of Serbs. On the one hand, the Serbian Government has a negative impact on the return process because it nominally calls Serbs to return to Kosovo, but gives negative and hostile reports about the Kosovo institutions in the media, mainly on RTS. This discourages Serbs from returning. On the other, Serbs cite problems that they have to deal with in their communication with municipal institutions: they have to wait for several months to receive documents necessary for return, they often receive these documents in Albanian, cadastral documents are also in Albanian, and they do not contain information about their entire property from before the war, etc. Serbs still have problems in terms of security. HLC-Kosovo noted ethnically motivated incidents directed against Serbs, for example, in Istog/Istok and Deçan/Dečani . During previous years, hand grenades were thrown at returnees' houses or their houses were mined. Not only houses of Serbs, but other returnees are broken into and their furniture is stolen, e.g. the Roma in the Avdulah Preševa/Avdullah Presheva settlement in Gjilan/Gnjilane KPS has not resolved most of the cases of theft and assault. Serbian fields are still usurped and Serbs are still afraid to work in their fields located far from their villages. Ashkalia, who currently live in Plementina/Plemetin, face similar security issues. They are afraid to return to Drenicë/Drenica, or more specifically to the village of Dashevc/Daševac, because Ashkali returnees were killed there in 2001. These houses in Dashevc/Daševac are still usurped and so are the fields. However, as far as other communities are concerned, including the Serbian community in the Gjilan/Gnjilane region, they do not have problems with movement.

Returnees are generally elderly, while the percentage of student population is negligible. All returnees are dissatisfied with the return process. The places of return are blighted by a lack of socio-economic opportunities; returnees cannot find jobs and they sell their newly built houses and tools that they receive through business projects in order to survive. Almost all returnees to rural areas receive motor cultivators, but that is not enough for farming, so they sell them. The situation is the same for all ethnic communities, including Albanians.

Returnees are dissatisfied with house reconstruction in Gjilan/Gnjilane, Obiliq/Obilić and Uroševac/Ferizaj.[19] Sewage and water supply systems are usually poorly constructed and pipes are leaking, doors on houses are not installed properly, etc. These houses do not have balconies and returnees are scared to bring their children to them because of security reasons. Many people complain that yards are not arranged. This is the case with Roma in Old Obilić. They do not have roads coming to their houses and going to the main road. Water from the water piping system flows into their settlement. The biggest problem they have is the dump site that has not yet been cleared and that was made during the time they spent in refuge. There are also many more promises that have not been kept. In cases in which houses need to be rebuilt, returnees have not received enough construction material. This was the case with J.P, a returnee to the village of Babimofc/Babin Most.[20] Prices shown in the specification of material were way too high in comparison to the market prices and, therefore, returnees received much less material.[21] Returnees are not satisfied with household furniture, quantities of food received, and so forth. However, there are some returnees who are satisfied. This is the case with the returnees to Vitomirica/Vitomiricë, Koretište/Koretishtë, Dragash/Dragaš, etc.[22]

There are no returnees who have started working in companies in which they used to work before they took refuge, regardless of whether these companies are state owned or privatized. Roma

19 B.K, a Roma returnee to Avdulah Preševa/Avdullah Presheva settlememt, HLC interview, 27 May 2008; Dž.E, a Roma returnee to Plemetina/Plemetine, HLC interview, 15 May 2008.; E. K, a Roma returnee to Ferizaj/Uroševac, HLC interview, 17 June 2008.

20 J.P, a female Serbian returnee to the village of Babimofc/Babin Most, HLC interview, 15 May 2008.

21 I.Ć, a Serbian returnee to the village of Kuzmin/Kuzmin, HLC interview, 16 May 2008.

22 E.R, a Bosniak returnee to Vitomirica/Vitomiricë, HLC interview, 18 July 2008; S.V, a Serbian returnee to the village of Koretište/Koretishtë, HLC interview, 27 May 2008; A.A, a Gorani returnee to Dragash/Dragaš, HLC interview, 24 June 2008.

even claim that they are discriminated against because it sometimes happens that they are hired and then fired without any apparent reason. One case of this kind happened in Gjilan/Gnjilane where a Roma lost his job after only a month and an Albanian was hired to fill in his position.[23] Then Roma in southern Mitrovicë/Mitrovica, who are looking for physical labour positions, are assaulted by Albanians, who are looking for the same kind of jobs.[24] Bosniaks have a problem because Albanians sometimes pretend that they are Bosniak and take job positions that should belong to Bosniaks. Obiliq/Obilić municipal representatives tried to convince KEK management on several occasions to rehire Serbs, who were displaced, in order to enable their return. KEK has not yet done this. Promises were also given in southern Mitrovica that the projects aiming at employing Roma would be implemented. However, implementation of these projects has not yet begun. Then, almost all returnees have applied for social welfare. However, only a small number of applicants receive this help. There is a commission within the Ministry of Labour and Social Welfare and it decides on who should receive social welfare. The decision on social welfare is revised every six months and therefore many, who had previously received this help, may lose it later if this commission assesses that they are capable of working. In this way Kosovo institutions ignore the problem refugees have and that is an inability to find jobs, the fact that privatized companies usually do not hire employees who are members of minority communities, and that state owned companies do not wish to rehire displaced persons and returnees. Kosovo institutions also ignore security issues. As far as employment information is concerned, returnees receive virtually no information at all.

Returnees have problems with paying bills for public companies' services. Bills are high and they include the period in which displaced persons were not in their houses and their houses were usurped, and usurpers refused to pay the bills for electricity, utility companies' services, and other public companies' expenses. Some houses were not usurped, but since returnees are unemployed they are unable to pay the bills and the companies charge interest. KEK threatens to cut off electric power in case of not paying the bills.

Returnees in the Prizren/Prizren and Mitrovicë/Mitrovica regions do not have RTK TV signal, which directly affects Goranis in Dragash/Dragaš or Albanians in municipalities in northern Kosovo. Serbs still almost exclusively watch Serbian TV stations and RTS from Serbia. Returnees do not have any information regarding activities of municipalities. They obtain most information from people who go to municipal buildings and towns and who spread the information. Returnees neither know where to go and who to contact in order to obtain information related to the process of return nor are they informed of their rights guaranteed by domestic legislation.

Even though municipal offices for return play the key role in the returns, they do not have information about the number of returnees, implementation of community development projects, or the needs of returnees that have been fulfilled. These services have not engaged themselves enough on the return process. They do not provide information about return properly and they do not have media strategies. Representatives of these offices do not take part in broadcasts and they do not ask to participate in broadcasts dealing with the returns issues. These municipal services do not know whether municipalities they work in have newsletters in which they could publish information important for the return process. This is the case with the Office for Returns in the Pejë/Peć municipality. This office refuses to cooperate with the Kosovo media in the Serbian language and they are not interested in speaking of returns in Albanian media either. The whole process depends on the internally displaced person figuring everything out for him or herself. This all speaks of the degree to which these offices are engaged and raises doubts about the readiness of institutions to enable and encourage return. These offices have not been introduced to the Ministry for Community Development programme, but the Ministry itself is principally responsible for this

23 B.K, a Roma returnee to Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, HLC interview, 27 May 2008.
24 Ć.G, a Roma returnee and the Roma representative in the Roma Town, HLC interview, 1 July 2008.

situation because it does not put any effort into making these offices for returns more active and more responsible for returns. Some municipalities such as Gjilan/Gnjilane and Obiliq/Obilić have returns strategies.[25] However, they are not implemented. Respective municipal authorities claim that they are not implemented because of a lack of resources. On the other hand, Serbs claim that these strategies are implemented where the return of other minority communities is concerned, while they are not implemented when Serbs are concerned. Finally, Bosniaks believe that the return of Serbs is favoured over the return of Bosniaks.

Returnees are very dissatisfied with the relation of international organizations towards them. They state that representatives of these organizations are arrogant and that they give inappropriate statements. In one case, a Serbian lady returnee asked a *Mercy Corps* officer to give her one of the refrigerators that they were giving out to returnees and he told her to bring a refrigerator herself if she has one in Serbia.[26] It was also noted that in the field, international organizations assume roles that do not belong to them. For example, they determine whose house needs to be rebuilt. UNHCR representatives in Obiliq/Obilić municipality claim that conditions for return are not fulfilled because of the security threats and this is the reason why houses should not be built. This was said in the meeting of the municipal workgroup for return in the presence of KPS and KFOR representatives. This information was presented in the moment when it was certain that 11 Serbian families were ready to return.[27] Furthermore, without any grounds, international organizations take over the role of assessing who are the displaced persons, who really want to return. Thus, these organizations exceed their mandate and violate the right of displaced persons to have their destroyed houses rebuilt, which is completely in accordance with the applicable laws in Kosovo, regardless of their will to really return. Sometimes international organizations do not even want to react to wishes for individual return, but they insist that a person, who wants to return, should organize other displaced persons from the same place, in order to have the form of organized return satisfied. This was the case with a Serb who wanted to return to the village of Duboçak/Dubočak, Pejë/Peć municipality, when he applied for returned at Danish Refugee Council (DRC) and UNHCR.[28]

According to the HLC-Kosovo information, only in Gjilan/Gnjilane municipality, in the case of organized return of Roma to the Avdulah Preševa/ Avdullah Presheva settlement, each returnee signed an agreement with the respective municipal authority and the UNDP obliging not to sell the rebuilt house for minimum two years after reconstruction. However, it is still unclear whether these were standardized agreements since the situation is different in each region. For example, municipal authorities only said to Roma returnees to Obiliq/ Obilić that they were not allowed to sell houses in the following several years, but these Roma did not sign any agreement that contained a clause of this kind. There is also a practice that a house could be built only to people who could prove they had the property right. In some regions, this is respected as a strict rule, like it is the case with the UNDP regional office in Pejë/Peć, while the same principle is not applied in municipalities of Gjilan/Gnjilane or Obiliq/Obilić to Roma population. It is still unclear whether the property right is really a prerequisite for building a house.

All these facts discourage the displaced from returning and people who have already returned decide to leave Kosovo again. People usually leave because of the lack of socio-economic opportunities.

Finally, some organizations, like *Unija M,* believe that it is necessary to have a donors' conference organized, in which resources necessary for return would be collected. Normalization of relations between Prishtinë/ Priština and Belgrade would significantly contribute to a much greater return of Serbs.

25 22 out of 33 municipalities created returns strategies during 2007. These municipalities are as follows: Deçan/Dečani, Gjakovë/ Đakovica, Dragash/Dragaš, Istog/Istok, Klinë/Klina, Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Kamenicë/Kamenica, Lipjan/Lipljan, Novobrdo/Novoberdë, Obiliq/Obilić, Rahovec/Orahovac, Pejë/Peć, Podujevë/Podujevo, Prishtinë/Priština, Prizren/Prizren, Skenderaj/ Srbica, Shtime/Štimlje, Shtërpcë/Štrpce, Suahrekë/Suva Reka, Ferizaj/Uroševac, Viti/Vitina, and Vushtrri/Vučitrn.

26 **M.P., a female Serbian returnee to Deçan/Dečane, HLC interview, 24 May 2008**

27 N. T, a Serb, resident of the Plemetina/Plemetin **village, HLC interview, 15 May 2008**

28 **V.G, a Serb from the village of Duboçak/ Dubočak, HLC interview, 11 July 2008.**

Return: From *Go-See* Visit to House and Apartment Reconstruction

The displaced who wish to return to Kosovo usually contact some international organization like UNHCR, the UNDP, DRC or Mercy Corps or some of the local nongovernmental organizations they heard are dealing with the return process, e.g. Unija M. They receive information from these organizations about whom they should contact in relation to return. Then, DRC organizes a *go-see* visit coordinated by UNHCR. During this visit future returnees meet other returnees, neighbours, and representatives of municipal offices for returns where they can obtain information about possibilities and ways of return to Kosovo, security and all other things pertinent to possible returnees. If a returnee's property is usurped, the Office for Returns informs the Kosovo Property Agency and asks it to resolve the problem. Besides this, future returnees participate in meetings of municipal workgroups for return which meet once every month. Municipal representatives, representatives of NGOs, KPS, KFOR, OSCE, the UNDP, and returnees take part in these meetings. Representatives of the aforementioned organizations inform a future returnee about issues from their area of responsibility. For example, KFOR and KPS inform them about security, the UNDP about possibilities for house reconstruction and material donations for starting a business, municipal representatives about the operation and activities of the municipality, etc. Returns strategies and the Ministry for Community and Return community development programme are also discussed in these meetings.

When displaced persons decide to return, they can return in three different ways: through a so-called *spontaneous or individual return*[29], *partially organized return*[30] and, finally, through *organized return*.[31] UNHCR, the UNDP and UNMIK play central roles in the return process. UNHCR has a mandate to provide every kind of assistance in the return of the displaced, to coordinate the return process in the field in cooperation with the partner organizations, to statistically monitor the return and to raise capacities of civil servants for the return problems (localization[32]); the UNDP implements the SPARK and SPARK + programmes for reconstruction and rebuilding of destroyed property in cooperation with international and local partners. UNMIK coordinates the work of all international and other organizations in order to provide freedom of movement and to conduct all activities in order to improve the informing of the displaced regarding the return process. As far as Kosovo institutions are concerned, the Ministry for Community and Return, the Ministry of Local Government Administration, and the Kosovo Prime Minister's Office play key roles. The Ministry for Community and Return coordinates the work of all institutions dealing with the returns; it establishes the return framework and deadlines for implementation of these strategies; the Ministry of Local Government Administration makes sure that all municipalities have conditions to support the return and integration of returnee population into the Kosovo society through access to all municipal institutions. This ministry also makes sure that returns strategies are implemented and that municipal workgroups for return and municipal offices for return operate properly. Finally, the Prime Minister's Office provides operational relations between ministries and all institutions in charge of the return process, in order to have the return process implemented successfully. The role of the civil society is to monitor the return process and the activities of organizations and institutions in charge of the returns, but also to inform displaced persons and returnees themselves about their rights.

All organizations and institutions insist on organized return because it provides returnees with greater security, information, and access to their rights.

When a family decides to return, it submits an application to the respective municipality and

29 The return solely organized by returnees themselves.
30 The return conducted with the limited assistance of institutions in charge of the returns process.
31 The return conducted upon a standard scheme, with the assistance of domestic and international organizations and Kosovo institutions.
32 Localization: a gradual transfer of authority from international institutions to municipal offices for return.

then, the municipality sends this request to the Ministry for Community and Return. After this, the ministry commission and the UNDP go together to inspect the condition of the house or an apartment to which the returnee is supposed to return. The physical condition of the house is rated on a scale from 1 to 5. If a house is rated 5, this means that it should be completely rebuilt. In other cases usually some adaptation or renovation are needed. However, in most of the cases, houses have to be completely rebuilt. All houses that are built are the same and they do not match the previous size and the look of the house. Their size ranges from 45-55 square metres to the maximum of 75 or rarely 95 square metres. The size of the house depends on the number of family members who are returning to live in the house. Houses of 45 to 55 square metres are built for families with up to five members. Houses of 75 square metres are built for families with more than seven members. Houses of 95 square metres are built very rarely and they are intended for families with more than 10 members and several generations. In any event, the entire construction, renovation, or adaptation cannot exceed the amount of 12,000-14,000 Euros. It is also important to note that besides reconstructing houses for returnees, houses for receiving communities are also built.[33] Built houses do not have facades and plaster is laid on inner walls. Bathrooms and kitchens in these houses are furnished. It was designed for returnees to receive basic furniture (two beds, regardless of the number of family members, a stove, firewood, food, and hygiene products necessary for three months). There is also some sort of training organized for returnees to inform them of what they could do to support their families, thus making their return sustainable. When they have finished the training for certain activities, a returnee family receives tools and some other necessary help worth up to 2,000 Euros.[34]

All houses are built in accordance with the *SPARK* or *SPARK*+ programmes. *SPARK* has been implemented since 2003 and it is mainly aimed at individual returns. The implementation of the *SPARK*+ programme for implementation of the organized return began in 2007. *SPARK*+ is a pilot project based on the *SUTRA (Tomorrow)* programme implemented in BiH. The Ministry for Community and Return implements this programme and the European Reconstruction Agency sponsors it. The pilot programme will be implemented until the end of 2009. The programme budget for each year will amount to 1.1 million Euros. Five municipalities have been selected for the implementation of this programme: Peć/Pejë, Istog/Istok, Fushë Kosovë/Kosovo Polje, and Gjilan/Gnjilane. There is a plan to have 300 houses built every year.

In order to start building, it is necessary to have a tripartite agreement signed between a returnee, the UNDP, and a municipality to which the returnee is returning. Verification of the property right over the house (that needs to be completely rebuilt or only renovated) precedes the signing of agreement: returnees need to go to the cadastral office and take a document which proves their property right and the Kosovo Property Agency certifies the property right.

Ministry for Community and Return Community Development Programme

This programme's budget has been 2 million Euros as of 2007. Tender for new project proposals for 2008 to be submitted was announced on 15 February 2008 and it lasted until 15 April 2008. The programme is aimed at the strengthening of communities. Communities should recognize their needs and submit project proposals in accordance with these needs. Organizations and individuals are allowed to submit project proposals. According to a representative of the Ministry, resources will be allocated to projects and not to municipalities. The maximum budget that may be approved for one project is 100,000 Euros. However, there is an idea that budget should not exceed the amount of 20,000 Euros per project. There is a central mechanism, incorporating Kosovo Prime Minister's Office, UNHCR, the UNDP, the Ministry for Communities and Return, and UNMIK representatives, and it will discuss and make decisions regarding project proposals.

33 Receiving community is a majority ethnic community in a certain area.
34 This amount is not paid in cash even though returnees insist on this.

The Ministry's budget for 2007 was 5,200,000 Euros, and for 2008 it is 7,140,000 Euros. The Ministry made a decision to allocate 2,000,000 Euros for community development projects, 2,000,000 for house reconstruction, 1,500,000 for organized return, 700,000 Euros for individual return, and 1,100,000 Euros for *SPARK*+ programme.

Legal Framework for Implementation of Return

UN Security Council Resolution 1244 adopted on 10 June 1999 regulates the return process implementation. According to Items 9 (3), 11, 13, and Annex 2, Items 4 and 7, the Resolution prescribes the following task: *establishing a secure environment in which refugees and displaced persons can return home in security, the international civil presence can operate, a transitional administration can be established, and humanitarian aid can be delivered*[35], as well as *safe and free return of all refugees and displaced persons under the supervision of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees and unimpeded access to Kosovo by humanitarian aid organizations.*[36]

The Constitution of Kosovo also regulates this area of interest. The Constitution of Kosovo passed on 8 April 2008 prescribes in its Article 156 the following: *The Republic of Kosovo shall promote and facilitate the safe and dignified return of refugees and internally displaced persons and assist them in recovering their property and possession.*[37]

During the year of 2006, a workgroup within the Kosovo Prime Minister's Office was established and its task was to draft a Special Law on the Promotion and Protection of Rights of Communities and Persons belonging to Communities in Kosovo.[38] Representatives of all ethnic communities in Kosovo, representatives of the European Centre for Minority Issues (ECMI), and other international organizations were engaged in drafting this law. The law is in accordance with the Martti Ahtisaari plan Article 3 [rights of communities and persons belonging to communities]. The law was passed in February 2008.

Returns in Practice

I Prishtinë/Priština Region

According to the UNHCR information, 331 people returned to the Prishtinë/Priština region in 2007: 162 Ashkalia and Egyptians, 106 Roma, 60 Serbs, and three Bosniaks. Ashkalia and Egyptians returned to Obiliq/Obilić (6), Plemetina/Plemetin (45), Gornja Guštericu/Gushtericë e Epërme (4), Gadime/Gadimlje (8), Lipjan/Lipljan (9), Magurë/Maguru (22), Bërnicë e Epërme /Gornja Brnjica (2), Prishtinë/Priština (6) and Fushë Kosovë/ Kosovo Polje (60). Roma returned to Obiliq/Obilić (35) and Plemetina/Plemetin (71). Serbs returned to Babimofc/Babin Most (5), Palaj/Crkvena Vodica (10), Miloshevë/Miloševo (6), Plemetina/Plemetin (7), Lipjan/Lipljan (4), Rabovce/Rabovc (2), Radevo/Radevë (2), Vrelo/Vrellë (2), Lebane/Leban (6), Sušica/Sushicë (3) and Lismir /Dobri Dub (10). Three Bosniaks returned to Plemetina/Plemetin.

In the period from January to April 2008, a total of 47 returnees, including 2 Serbs, returned to Miloševo/Miloshevë, 12 Roma to Plemetina/Plemetin, 33 Ashkalia and Egyptians to Hence (8), Magura/Magurë (10) and Plemetina/Plemetin (15).

1. Fushë Kosovë/ Kosovo Polje Municipality

A total of 48 families returned to Fushë Kosovë/ Kosovo Polje municipality during 2007. 30 of these families returned through organized return, 11 through individual return, and seven Roma and Ashkali families came from the Plementina/Plemetin camp.[39] A total of 51 houses were rebuilt, 4 of which were for the Albanian community, which

35 Item 9(3), of the UN SC Resolution 1244, http://www.info.gov.yu/default.php?id=90&je=
36 Annex 2, Item 7, UN SC Resolution 1244, http://www.info.gov.yu/default.php?id=90&je=
37 http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf
38 http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/**ahtisari/047-Eng.swf**
39 H.S.,Kosovo Polje/Fushe Kosove municipal office for return servant, HLC interview, 19 May 2008

is the receiving community. 10 houses in the village of Nakarade/Nakaradë and 20 houses in the village of Lismir /Dobri Dub were built for Serbs. Remaining 17 houses were built for Roma, Ashkali and Egyptian communities in different places in this municipality.[40] A total number of returnees in 2007 were 80: 34 Serbs, 46 Roma, Ashkalia and Egyptians. The Kosovo Government provided support for the reconstruction of houses.

According to the information of the Fushë Kosovë/ Kosovo Polje municipal Office for Returns, from the end of the war until late 2007, a total of 1,500 displaced persons returned to the municipality. The majority of returnees were Ashkalia (902). There were also 416 Serbian returnees and 182 Roma returnees.

1.1. Serbs and Roma in Villages of Kuzmin/Kuzmin, Nakaradë/Nakarade and Lismir /Dobri Dub

There were no returnees to the village of Kuzmin/ Kuzmin in which Serbs and Roma live, during 2007. Residents claim that a total of six families with approximately 40 family members (one Roma and five Serbian families) returned in the period from 2000 until 2007, while international organizations claim that a total of 100 people have returned. Residents state that these organizations consider people who have always lived in Kuzmin returnees as well.[41]

A house for the Roma returnee family was rebuilt and houses for Serbian returnees were either renovated or repaired. Generally, all returnees received less than they were promised. They are all dissatisfied with the work of the UNDP. Returnees usually had to buy more construction material because of the wrong assessment of what is needed for reconstruction. Specifications of material contained much higher prices of construction material than the real prices.

Many families sold the construction material or they lease their houses in order to obtain money they need for their day-to-day life. This especially applies to Serbs in villages of Nakaradë/Nakarade and Lismir/Dobri Dub. Some returnees, who received motor cultivators as assistance, sold them. Serbs from these villages do not have any information concerning employment opportunities, municipal activities aimed at returns or Ministry for Return projects. They believe that these projects are approved because of family connections rather than the quality of these projects. Serbs believe that the business projects strategy is poorly designed because motor cultivators or beehives are given to people who have never been farmers or beekeepers before.

2. Obiliq/Obilić Municipality

Civil servants from the Office for Returns claim that the situation regarding security and freedom of movement is satisfactory, that members of minority communities are free to come to municipal institutions, to trade in town, students to go to schools in the Serbian language, according to the Republic of Serbian Ministry for Education curriculum. Therefore, Serbs can freely return to this municipality. Obiliq/Obilić municipality also tried to negotiate with KEK management to rehire Serbs, who used to work for the Electric Power Industry of Serbia, whose successor is KEK. Serbs also demanded that UNMIK mediate in the process of returning Serbian employees to work in KEK, however, UNMIK answered that this task is not in its jurisdiction.[42]

The greatest issue returnees to Obiliq/Obilić have to deal with is the lack of employment opportunities.

Most returnees and internally displaced persons used to work in the then Electric Power Industry of Serbia, i.e. the company now called KEK. However, Oblić municipality is unable to reach an agreement with the KEK management on rehiring these people. If this worked out, the return to our municipality would be far greater. I do not think that the solution is to fire Albanian employees,

40 Ibid.
41 I.Ć., a Serb from Kuzmin/Kuzmin village, Fushë Kosovë/Kosovo Polje Municipality, HLC interview, 16 May 2008.
42 N.T., a Serb resident of the Plemetina/Plemetinë village, HLC interview, 15 May 2008.

who have been working for 8 years, because we would then open many other problems.

M.P.M., a civil servant in the Obiliq/Obilić municipal Office for Returns
HLC interview, 14 May 2008

This office does not have accurate information about the number of returnees in this municipality or on the number of returnees who have found jobs so far.

The municipal return strategy for 2008 has been completed, but the Obiliq/Obilić Municipal Assembly has not yet adopted it. The strategy for 2007 was only partially implemented; it was not implemented in view of Serbs, Roma, Ashkalia, and Egyptians.

2.1. Serbs in Obiliq/Obilić Municipality

Approximately 6,000 Serbs lived in the town of Obiliq/Obilić before the war. Today only 60 Serbs live in this town. Serbs stress that the official number of Serbian returnees to the town of Obiliq/Obilić in 2007 is not accurate because there were no returnees, but only people who were interested in returning, but the return process has never been implemented due to the opposition of UNHCR. The reason for this resistance was security, even though this organization does not have a mandate to assess the security situation. Three Serbian families returned to villages of Janjina Voda, Palaj/Crkvena Vodica and Babimofc/Babin Most in 2007. One Serbian family returned to Miloshevë /Miloševo in 2008. A family that returned to Palaj/Crkvena Vodica did not have the house reconstructed even though they were promised.

Serbian returnees to Babimofc/Babin Most are also dissatisfied with what they received for the renovation of their houses. In this specific case, Obiliq/Obilić Mayer Ismet Hashani and DRC promised returnee J.S's family, which returned in autumn 2007, that they would receive construction material necessary for the reconstruction of the house. However, they only received roof tiles, seven bags of cement, 20 bags of plaster, a stove, a food package, and hygiene kits and products. In January 2008, the Mayor visited Babimofc/Babin Most. Media recorded this visit. The Mayor promised to help, but this did not happen until June 2008.[43]

In business projects, returnees have received tools, but they are not satisfied with what they have received. Serbs also are unable to find jobs. Residents of these villages hear about job vacancies from other people and the notice boards in villages and municipal buildings do not contain such information. Serbs also generally have no information about municipal activities.

Serbs claim that international organizations are not doing anything in order to prevent Serbs from moving out again, but they are always ready to agree that Serbs may sell their property. The tripartite agreement that Serbs signed with the UNDP that there is no limitation preventing Serbs from selling property and therefore this fact influences people to sell their newly built houses right after the reconstruction is complete. There are some examples in which Albanians, when they hear that Serbs want to sell property, threaten possible purchasers in order to buy houses themselves. Real buyers give up buying and those who threatened the real buyers buy the houses at much lower prices.

During the meeting of the workgroup for return in January 2007, UNHCR decided that the Serbian community could not return, i.e. that works on the reconstruction and renovation of Serbian houses in the town of Obilić could not begin because of the security situation. Even though this is not in its mandate, but in the mandate of KPS and KFOR, UNHCR stated that the reconstruction could not begin even though they knew very well that 11 Serbian families were ready to return to the town. KPS and KFOR representatives remained silent during this meeting. I believe that there is a designed goal to move all Serbs out of Obilić, the town in which 6,000 Serbs and 2,000 Roma lived before the war. Today, there are only 65 Serbs in the town. Serbs moving out of Obilić is far more common these days than the return of Serbs. According to the Regulation 2001/17 municipal administrator has to give consent if a member of a minority community wishes to sell property. In

43 J.P, a female Serbian returnee to Babimofc /Babin Most, HLC interview, 15 May 2008.

this case, the municipal administrator (UNMIK) did not hesitate to sign such consents. This way this authority takes part in the process of moving out Serbs from Obilić. Serbs are also exposed to pressures and extortion of Albanians in Obilić: if a Serb finds a buyer for his property who is ready to pay the market price, their neighbour blackmails and threatens buyers not to buy the property because he or his relatives want to buy the property for the price they determine themselves. Therefore, a lot of property was sold at symbolic prices.

N.T., a Serb from the village of Plemetina/Plemetinë

2.2. Roma in Obiliq/Obilić Municipality

In May 2007, Obiliq/Obilić Municipality and Ministry for Urban Planning made a decision to help the return of displaced Roma, Ashkalia, and Egyptians. A total of 15 families have returned (11 Roma families, 2 Ashkali, and 2 Egyptian families) with a total of 39 family members. There are still 61 members of this community that have found shelter in Plemetina/Plemetin.

Three Roma families with more than 20 family members returned to the *Stari Obilić* (Old Obilić) Street on the periphery of Obiliq/Obilić town at the beginning of 2008. the UNDP constructed houses for all Roma who have returned to Stari Obilić. However, these houses were made on municipal land and these Roma are awaiting documents with their names on them. After this, they will be able to apply for social welfare payments. This situation affects Dž.Dž's family especially. He is a disabled person and has eight children.[44]

HLC-Kosovo researchers spoke to some Roma and they said that they will leave the houses if the municipal workgroup prevents them from applying for social welfare payments in the next meeting.

Roma are generally satisfied with the quality of the houses built, but they are having problems with the sewage system. According to the agreement they signed, they are not allowed to sell these houses in the following two years. They do not have an access road to their houses. While Roma from Stari Obilić were displaced Albanians from Obiliq/Obilić disposed of trash on the spot where Roma houses used to be. New houses are now built, but the trash has not yet been removed although it was promised. So, Roma now live in unhygienic conditions. Finally, there are great puddles around their houses because water from pipes is flowing in the direction of their houses. Roma informed the Mayor, but nothing has been done.

Roma received motor cultivators through a business project, but they sold them because they do not have jobs or resources for life. Only one Roma from Stari Obilić is employed in a school under the jurisdiction of the Kosovo Government. Roma are generally afraid to return to KEK although no one has invited them to return. If they did invite them, Roma would agree to return to work only if other Roma accepted to return because they would feel safer that way. Generally, Roma do not have any information about municipal events, job opportunities, or projects. The only information they receive is from their representative in the Municipality, Bajruš Beriša/Bajrush Berisha. Roma are also not informed of the rights the Kosovo laws guarantee them.

Because of these promises that turned out to be false, I tell everyone, who intends to return, my own experience and I advise them not to return because we do not have either social welfare support or jobs.

Dž.E, a Roma from Obiliq/Obilić
HLC interview, 15 May 2008

2.3. Ashkalia in Plemetina/Plemetine

Ashkalia, who escaped from the Drenicë/Drenica area, Dashevc/Daševac village, to Belgrade, contacted the UNDP office in Belgrade in 2006 and told them they were willing to return to Kosovo, not to Drenicë/ Drenica though, but to the camp in Plemetina/Plemetin. The reason for them not to return to Dashevc/Daševac is fear caused by the murder of four Ashkali returnees in 2001. Ashkali houses and ploughing fields in this village are still usurped.

44 Dž.E., a Roma returnee to Obiliq i Vjetër/Stari Obilić, HLC interview, 15 May 2008.

Some Ashkalia bought land lots in Plementina/Plemetin from some Serbs already in 2005.

A total of 16 Ashkalia returned to Plementina/Plementin from Belgrade in February 2008. The UNDP built houses for these Ashkalia. Generally all promises made to Ashkalia were kept: bathrooms in houses are furnished, every house received two beds, they received blankets, kitchen sinks, table and chairs, firewood for one season, a wood stove, food packages, and hygiene products for three months. Plaster was laid on inner walls, but not on the outside walls.

However, these Ashkalia have not yet received motor cultivators or sewing machines even though they were promised them.

As far as security is concerned, Ashkalia are not afraid in Plemetina/Plemetin or in Obiliq/Obilić. There is no transport from the village to the town of Obiliq/Obilić, so they have to walk to the town. No Ashkalia are employed. Also, Ashkalia whose houses were rebuilt do not receive social welfare. Many would like to return to Belgrade because of the limited socio-economic opportunities in Kosovo compared to the better life they had as refugees in Belgrade.

Ashkalia do not have any information about what is happening in the municipality, or about job vacancies. No one from the Municipality visits them and they do not know who they should contact for help. They receive information from people who go to Obiliq/Obilić.

An Albanian has usurped our house in Daševac. Other houses were either destroyed or usurped. We also have 60 acres of land that we used to cultivate. We also had a mini farm. Four Ashkalia, including my uncle, returned to Daševac in 2001. However, they were murdered immediately after they returned. This experience had negative impact on us to return to our hometown.

R.K, an Ashkali from the village of Daševac and a returnee to Plemetina/Plemetine

HLC interview, 14 May 2008

II Prizren Region

According to the UNHCR information, a total of 321 returnees (228 Goranis, 47 Bosniaks, 42 Serbs, and four Roma) have returned to the Prizren region. Goranis returned to Brod (17), Dikance (10), Donje Rapče/Rapç i Ulët (4), Dragash/Dragaš (27), Globočicu/Globoçicë (31), Kruševo/Krushevë (8), Kukaljane/Kukalan(7), Lještane/Leshtan (6), Ljuboštu/Luboshtë (18), Radešu/Radesh (82), Restelicu/Restelicë (7), Vranište/Vranishte (2), and Zlipotok/Zlipotok (2); Bosniaks returned to Donje Ljubinje/Lubinje e Ulët (11), Grnčari/Grnçarë (2), Lokvica/Llokvicë (9), Ljubižda/Lubizhdë (2), Mušnikovo/Mushnikovë (5), Nebregošte/Nebregosht (5), Pousko/Pouskë (2), Prizren/Prizren (4), Shpenadi/Špenadi (2), and Skrobište/Skorobishtë (5); Serbs returned to Bogoševce/Bogoshevc (2), Lokvica/Lokvicë (5), Mušnikovo/Mushnikovë (7), Prizren/Prizren (2), Sredsku/Sredckë (8), Rahovec/Orahovac (10), and Velika Hoča/Hoçë e Madhe (8); Roma returned to Rahovec/Orahovac (2), Prizren/Prizren (1), and Suharekë/Suva Reka (1).

From January until April 2008, 25 returnees returned to the region. 17 Goranis returned to villages of Restelica/Restelicë (6), Mlike (3), Kukaljane/Kukalan (5), and to Dragash/Dragaš (3); five Serbs returned to the village of Xërxë/Zrze; one Roma and one Bosniak returnees returned to Prizren/Prizren.

However, information of the Prizren municipal Office of Communities located in the village of Mušnikovo/Mushnikovë is much more different than the UNHCR official information. This office is specifically in charge of the Serbian community issues in Sredačka Župa, in five villages inhabited by Serbs: Sredska/Sredckë, Drajčići/Drajçiq, Planjane/Pllanjanë, Mušnikovo/Mushnikovë, and Gornje Selo/Gornjasellë. According to the representatives of this office, Serbs did not return to these villages in 2007 and 2008, while UNHCR claims that eight Serbs returned to Sredska/Sredckë and seven to Mušnikovo/Mushnikovë. Representatives of this office also claim that five houses for Serbs were built in the village of Lokvica/Llokvicë, but that Serbs have not yet returned to

live in them. This Office of Communities has a list of approximately 80 Serbian families who want to return, but there are no resources necessary for the reconstruction of their houses.[45]

1. Prizren Municipality

According to the information of the Prizren municipal Office for Returns, only spontaneous (individual) returns occurred and there were no cases of organized returned in the period from 2007 until 2008. During the year of 2007, 28 possible returnee families contacted the office, while only four families contacted the office during 2008. As was the case in the Pejë/Peć municipal Office for Returns, this office also does not have a media strategy for informing displaced persons about return. Information concerning return is not even posted on municipal notice boards in villages in which returnees live or on notice boards in the municipal building. Information concerning the return process is usually spread through personal contacts, email, or by phone conversations with civil servants in this office

The municipal return strategy for 2007 included the renovation and reconstruction of houses and infrastructural projects, but it did not include business projects. However, many scheduled projects were not implemented due to a lack of resources. Prizren/Prizren municipality does not have a budget for financing any returns related projects even though the returns strategy exists. A civil servant in the municipal Office for Returns told HLC-Kosovo that the strategy is not implemented in practice.[46] The implementation of the strategy exclusively depends on donations from international organizations. Communication with the Ministry for Return is not operational. The municipality heard about the Ministry's community development projects only after the application deadline had expired. Generally, the greatest obstacle for sustainable return y in Kosovo is the lack of employment opportunities.

1.1. Serbs in Prizren/Prizren

The return of Serbs to the municipality of Prizren/Prizren represents the greatest problem. It was planned for 10 Serbian houses in the Nënkalaja/Potkaljaja settlement to be rebuilt and five houses to be renovated until 2007. However, this project was not implemented because the Prizren office for the protection of historical monuments opposed the project since Nënkalaja/Potkaljaja settlement is under its protection. This institution insists that houses must retain the same look they had before the war. However, there are no resources for the construction of this kind of houses, but only for standardized houses constructed in the UNDP programme. In this way, the project came to a dead end and no other solution had been envisioned for Serbs to start returning to Prizren/Prizren.[47] Civil servants in the Prizren/Prizren municipal Office for Returns claim that the UNDP programme is not applicable to urban, but only rural environments.

1.1.1. Serbs in the village of Sredska/Sredckë

A Serbian representative in the village of Sredska/Sredckë gave the same statement about the return of Serbs as the servant of the Prizren municipal Office of Communities did:

As far as I know, there were no returns to this village, during 2007 and 2008. I live here and I would have to know if someone returned. Maybe there were some fictitious returns in order to obtain certain benefits. However, not a single house was rebuilt and no one received any help as a returnee.

S.G., a resident of the village of Sredska/Sredckë
HLC interview, 19 June 2008

Prior to the armed conflict in Kosovo, approximately 250 Serbian families lived in Sredska/Sredckë. Currently, there are approximately 50 people living in the village and they are all elderly. The

45 V.T, a civil servant in the Prizren/Prizren municipal Office for Communities, HLC interview, 19 June 2008. 43 J.P, a female Serbian returnee to Babimofc /Babin Most, HLC interview, 15 May 2008.
46 I.R., a civil servant in the Prizren/Prizren municipal Office for Returns, HLC interview, 19 June 2008.
47 I.R., a civil servant in the Prizren/Prizren municipal Office for Returns, HLC interview, 19 June 2008

youngest resident is 55 years old. This number decreases to 20 during wintertime because most residents stay with their relatives in Serbia.

Some Serbs participate in business projects such as beekeeping. They sell honey in Štrpce/Shtërpce.

1.1.2. Sustainability of Returns

Residents of Sredska/Sredckë claim that they do not have full freedom of movement. Individuals, who leave the village, do it at their own risk. Some Serbs, who speak Albanian or Turkish, go to Prizren/Prizren, but they are always cautious when they go over there. Serbs usually go to Štrpce/Shtërpce by a van driven by Serbs. This van travels twice a day and a one-way ticket costs 2 Euros. This van does not operate on weekends. There is a school in the village that was built before the war and currently KFOR is stationed in it. The school is not working because there are no schoolchildren in the village. There is an outpatient clinic in the village.

Serbs from the village are not employed and they are mostly retirees.

Serbs generally have no information about what is happening in the region because there are no media in the Serbian language. They can watch Serbian TV channels if they have cable TV. Serbs can obtain information about job openings and activities in the Prizren municipality only from Serbian civil servants in the municipality, the Office of Communities, and from those Serbs, who go out of the village.

2. Dragash/Dragaš Municipality

According to the information of the municipal Office for Returns, a total of 1,106 displaced persons have returned to Dragash/Dragaš. During 2007, 51 families with a total of 225 family members returned on the territory of this municipality. They are all Goranis. The return was spontaneous. Most returnees are more than 50 years old. The UNDP rebuilt houses for 11 returnees, while numerous other organizations like Mercy Corps, ICMC, and DRC gave other kinds of help: cows, cattle food, greenhouses, sewing machines, material for the house reconstruction, furniture, and so forth.[48]

Implementation of the Memorandum of Cooperation between the Kosovo Government and UNHCR began during 2007. Hence, the cooperation in the sense of localization process was established.[49] Several seminars for civil servants working on the return process and support to the returnee communities were organized in relation to this.

During 2007, the Municipality was focused on the implementation of the community development projects: regional Dragash/Dragaš – Restelica/Restelicë and Dragash/Dragaš – Brod/Brod roads were reconstructed; new school was built in the village of Radeša/Radesh, and the street lights were installed in villages of Donji Krstec/Krstec i Ulët and Orčuša/Orqushë. Certain projects were not implemented, even though they were approved, due to the lack of resources.

Municipal Workgroup for Returns is practically the only institution, which informs citizens in Dragash/Dragaš municipality. However, the municipality does not have information about the places to which residents of the municipalities went and what is their total number. There is no unified database. The municipality does not issue a newsletter in order to better inform persons interested in return and there are no sufficient resources for supporting returns projects. The greatest problem in the municipality is the same as in other municipalities - employment.

2.1. Goranis in Dragash/Dragaš

Gorani returnees to Dragash/Dragaš are generally satisfied with the quality of houses that have been rebuilt for them. However, there are no returnees who are employed. These are mainly middle-aged people for whom it is hard to find employment.

48 V.K., a civil servant in the Dragash/Dragaš Municipality Office for Returns, HLC interviews, 23 June 2008.

49 The term localization represents a gradual transfer of authority from international institutions in charge of the returns process to municipal offices for returns.

They constantly apply for jobs, but are never invited to interviews. Some of them were forced to sell the motor cultivators that they received through a business project in order to support their families. They do not receive social welfare. They do not pay electricity bills and KEK threatens to cut off their electricitys. The Municipality administration is often ignorant and arrogant in relation to their problems.

Several years ago when the water was cut off in a settlement where Goranis live because we did not have the money to pay, I went to the municipal building to see the Mayor and I told him to reconnect the running water, that we can pay a part of the bill, but not all of it because we did not have enough money. Finally I said that I see this insisting on paying the bills in the conditions we lived in as a sort of pressure on us to move out. In response he asked what we were waiting for and why we didn't leave.

A.A., a returnee to Dragash/Dragaš
HLC interview, 24 June 2008

Goranis do not have information about the municipal activities and they obtain it solely from people who go to the municipal building. There is no RTK signal in Dragash/Dragaš, but citizens are still obliged to pay 3.5 Euros of monthly TV fee. Most information about the happenings in Kosovo they obtain through RTS satellite channel.

2.2. Goranis in Radeša/Radesh

One house was rebuilt during 2007. The returnee received the whole set of support, including the donation for starting his own business. Preparations for the reconstruction of two houses for two returnee families are currently under way. One resident of the village had to give up a part of his property in order to enable the reconstruction of these houses.

A part of the families that have returned in the previous period received material for the house reconstruction which was 2,000 Euros worth. Some returnees received tools or support for their agricultural business. But residents still believe that these are not serious projects. Generally, there were no projects that would improve the economical development of this community. Residents are not satisfied with infrastructural projects implemented in the village either. Returnees are generally middle-aged people. Young people do not return, but they come for weekends.

Residents of the village are not informed about the community development programme initiated by the Ministry for Community or about their rights guaranteed by the Kosovo legislation. They also have no information concerning activities of the Municipality; they do not receive RTK signal even though they pay the monthly fee, and finally, they do not have a signal of any mobile phone network.

Even though I heard that there were many returnees to our village in 2007, I would like to underline that it was not an exception for individuals to register as internally displaced persons in order to receive social welfare payments. They stayed in the village for some time and after this they returned to Dragaš where they applied as returnees for some other benefits. That is the reason why it is still a secret who is a returnee and who is not.

R.R., a resident of the village of Radeša/Radesh
HLC interview, 23 June 2008

III Gjilan/Gnjilane Region

According to the UNHCR information, 426 returnees moved back to their pre-war homes during 2007; 311 Serbs, 104 Roma and 11 Ashkalia and Egyptians. Serbs returned to Donje Kufce/Kufcë e Ulët (2), Gjilan/Gnjilane (11), Koretište/Koretishtë (26), Kufce (4), Paralovo/Parallovë (5), Pasjane/Pasjan (14), Šilovo/Shilovë (4), Stražu/Strazhë (11), Bostani/Bostan (2), Izvor/Izvor (5), Klobukar/Kllobukarë (1), Zebinci/Zebnicë (1), Pancelo (3), Redince (1) and Veliko Ropotovo/Ropotovë e Madhe (10). Roma returned to Gjilan/Gnjilane (84) and Ferizaj/Uroševac (14). All 11 Ashkalia and Egyptians returned to Ferizaj/Uroševac.

From January to April 2008, 20 returnees moved back to their pre-war homes in this region, including 17 Serbian returnees who returned to Veliko Ropotovo/Ropotovë e Madhe (3), Gjilan/Gnjilane (3), Parlovo/Parllovë (2), Pasjane/Pasjan (1), Bostane/Bostan (4) and Berivojce/Berivojcë (4). The remaining three returnees were members of the

Roma community who returned to Gjilan/Gnjilane.

1. Gjilan/Gnjilane Municipality

In May 2008, the returns strategy to Gjilan/Gnjilane for 2008 was adopted. The strategy contains the recommendation adopted in September 2007, whose implementation has not yet started. The returns strategy has the following objectives: 1) return of 29 Serb and five Albanian families to the village of Zhegër /Žegra and the construction of six houses in the Albanian community. This project is supposed to be completed in 16 months. The value of the project is 1,096,528 Euros and it includes the construction of houses and infrastructure and business plans; 2) the third phase of Roma returns to the settlement of Avdulah Presheva/Avdullah Presheva. 3) The continuation of the returns project after the March violence in 2004. Also, the municipality allocated 12,500 Euros in 2007 for families, which left Kosovo after the violence in March 2004.[50] 4) Preparation and adoption of the concept note for the village of Paralovo/Parallovë because 21 Serb families expressed their desire to return already in 2006; 5) Preparation of the concept note for the village of Cernicë/Cernica because potential Serbian returnees had already been willing to return in 2007. 6) Spontaneous returns. 7) The municipality will allocate finances i.e. materials through the Office of Communities for returnees who are interested in working as farmers[51]. 8) The completion of the localization project. 9) Informing on the return process. 10) Conducting at least 12 meetings of the municipal workgroups for returns during 2008 on the last Wednesdays of every month, starting with January 2008. Depending on the need, extraordinary meetings will be held as well. 11) Creation of quarterly action plans for returns. 12) Acceptance of refugees from third countries. 13) Database. The Municipality will try to create its own database by the end of 2008. The database will be open to public and will contain all the activities related to the creation of conditions for returns and integration of communities. 14) Concept note on the challenges such as the selling of property, inability to obtain employment, the lack of funding for returns projects and so forth[52]. During the return process, all the returnees will be exempt from paying taxes for public services. One of the problems lies in the fact that there is no municipal newsletter, which would regularly provide information about all activities related to the return process. Also, Gjilan/Gnjilane municipality will provide 500 Euros of financial assistance for all returnees in 2008.[53]

1.1. Serbs in the Municipality of Gjilan/Gnjilane

Regarding the number of individuals who returned in 2007, 144 Serbs were supposed to return to the village of Žegra, along with 11 Albanian families; 5 Albanian families are returnee families while the six remaining families have the status of a receiving community. This project was not adopted during the meeting of the Central Review Mechanism. The reason for the non-adoption lies in the information provided by the Central Mechanism that the number of Serbs who want to return is lower. Allegedly, the UNHCR visited these families in Serbia. However, I have the consent of 19 families who live in Serbia and 10 families who live in Kosovo that they want to return...

S.C., Serb, Administration servant in the Gjilan/Gnjilane Municipality Office for Returns
HLC Interview, 28 May 2008.

About ten Serbs returned to the village of Koretište/Koretishtë in February 2007. However, their houses had not been built before the end of the year. Serbs are satisfied with the quality of construction. However, they did not receive all the household products that they were promised: the kitchen and bathroom were built; they received a wood stove, food and hygiene products. However,

50 Generally, 22 families were supposed to receive financial aid, however, not all families received the money. Administrative servant from the Gjilan/Gnjilane's Office for Returns does not have exact information on how many families received this kind of assistance. Families that received financial assistance received 2,000 Euros each.

51 Returnees have not yet reported in order to receive this kind of assistance.

52 S.C., Serb, administrative servant in the Office for Returns, Gjilan/Gnjilane Municipality, HLC Interview, 28 May 2008.

53 Ibid.

they did not get furniture even though furniture was supposed to be donated to all returnees whose house was built according to the standard V[54], which was true in their case. On the other hand, some Serbian returnees were given furniture in spite of the fact that the construction of their houses did not have the aforementioned construction standard. Serbs are not satisfied with the relationship with *Mercy Corps*. Some Serbs received greenhouses as aid in order to start farming. However, they did not get the second part of the aid, which, according to the signed agreement, was supposed to include a motor cultivator.

The main problem for Serbs is unemployment. Serbs who used to work in public institutions, such as municipalities, have not returned to work. Returnees are not informed about their rights and they do not know procedures needed to obtain social welfare. This is the reason why none of them applied for social welfare. They also did not hear about the community development programme implemented by the Ministry for Return. Generally, they learn about these projects only from other returnees.

There is an outpatient clinic and a school in the village, which are parallel institutions under the jurisdiction of the Government of Serbia.

Serbs from Koretišta/Koretishtë freely walk around Gjilan/Gnjilane.

1.2. Roma in Gjilan/Gnjilane

There were 1,000 Roma families living in Avdulah Preševa/Avdullah Presheva before the war, which was approximately 10,000 Roma citizens. Presently, only fifteen Roma families live there. According to the information from the Office for Returns of Gjilan/Gnjilane Municipality, houses for 19 Roma families (96 persons) were built in Avdulah Preševa/Avdullah Presheva during 2007. Roma who returned to the settlement are utterly dissatisfied with the living conditions because many of the promises have not been fulfilled. Also, they are not satisfied with the quality of the house construction: doors are not well positioned, the water in the bathroom is leaking, the sewage system is not working properly. There are no fences on the balconies, which is a serious problem for Roma families with young children. They expressed their dissatisfaction to the respective Commission which had checked the quality of construction. However, the Commission has not yet done anything about this issue. These Roma returnees do not have a right to sell these houses during the next three years, which is not the case in other parts of Kosovo. The Roma in this settlement will sell their houses as soon as the time is up. As for the house goods, they only received beds and blankets. [55]

The Roma returnees to this settlement believe they were promised many things only to be attracted to return in order for authorities to be able to say that the Roma have returned. When they were refugees, these Roma people had jobs and all the necessary living conditions. Some of the houses of Roma returnees have not even been reconstructed because they did not have ownership documents even though they were promised that all the administration issues would already be regulated.[56]

However, the information obtained by HLC-Kosovo from the Gjilan/Gnjilane Municipality Office for Returns, does not match with the information obtained from the Roma returnees. Namely, the municipality assisted all the returnees who did not have ownership papers to get all the necessary documents needed to prove their ownership of the rebuilt houses. There has not yet been a single case in which the rebuilt house has been sold even though there is not a single clause in the agreement preventing or banning returnees from selling their property. [57]

1.2.1. Sustainability of Returns

The business projects initiated by Roma returnees were not successful. Some Roma returnees who

54 As it was stressed in the summary, this standard means the building of the entire house.
55 B.K., Roma, returnee to the settlement of Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, HLC Interview, 27 May 2008.
56 B.K., Roma, returnee to the settlement of Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, HLC Interview, 27 May 2008.
57 S.C. Serb, administrative worker in the Office for Returns, Gjilan/Gnjilane Municipality, HLC Interview 28 May 2008.

had started working for the city utility company soon lost their jobs and were replaced by Albanians. Information about job vacancies is not provided to them by anyone. Some of the Roma returnees who submitted documents needed for social aid have not yet received responses. Only 4, out of the 23 families that originally returned in 2007, stayed in the settlement. The reason they left is the lack of socio-economic opportunities in Kosovo.

Empty houses have been robbed and KPS has not resolved a single case of robbery. Still, Roma returnees believe that they have freedom of movement in the municipality. Also, they believe that they are discriminated against by the municipal institutions because they can never finish any administrative affairs when they go to the municipal institutions. Some Roma were banned from attending meetings of the municipal workgroups for returns.[58]

Roma from this settlement attend the *Vuk Karadžić School* located in the *Ivo Lola Ribar* settlement. This school is under the jurisdiction of the Government of Serbia. Only Roma attend this school.

B.K., a Roma returnee to Avdulah Preševa/ Avdullah Presheva settlement
HLC Interview, 27 May 2008.

2. Ferizaj/Uroševac Municipality

2.1. Serbs in the village of Srpski Babuš/Babush and Serbëve

The return to the village of Srpski Babuš/Babush i Serbëve, although considered to be one of the most successful projects, ended a complete failure primarily due to the lack of socio-economic opportunities for the Serb community.
During 2007, 75 houses were built in the village, and 145 Serbs returned to the village starting in June. There were about 20 children among the returnees. This project was financed by the Kosovo Government and it was implemented by the organization called European Perspective as part of the UNDP's SPARK programme. The Cultural Centre was reconstructed and a new school and outpatient clinic were built. Also, the road which connects the Prishtinë/Priština – Ferizaj/ Uroševac/ regional road to the village was paved, a water-well was drilled and the water supply system was constructed. The sewage system, power supply poles and street lights were also built and the electricity was connected in the village. Each family received basic furniture and house appliances in the amount of 650 euros. As a receiving village, the neighbouring Albanian village of Surčin/Svrqine, also had a water supply and sewage system and the electricity system built.

However, the furniture arrived several days after the return of Serbs so the returnees had to sleep on the floor even though they were given promises that the houses would be completely finished and ready. The returnees were actually invited to return in December 2006 but they refused to do so before their houses were completely finished. Also, none of the promised business projects were implemented which is why returnees started moving back to Serbia in September 2007. Presently, about 20 Serbs live from time to time in the village of Srpski Babuš/Babush i Serbëve

Serbs emphasize that they had good cooperation with the Ferizaj/Uroševac municipality but that all the problems were caused by the UNDP and they underlined this in press conferences.

Serbs recommended three types of projects: 1) individual projects with up to 2,.000 euros for one family; 2) group projects where 4 families would join their individual projects 3) projects for the entire community. *The UNDP promised that the implementation of these projects would start three days after our return. However, the projects have not yet been implemented. There were 6 individual projects planned for the Albanian village of Surčin and these projects have not been implemented either.*

N.J, a Serbian returnee, representative of the village of Srpski Babuš/Babush i Serbëve
HLC Interview, 28 May 2008.

58 B.K., a Roma returnee to the settlement of Avdulah Preševa/Avdullah Presheva, HLC Interview, 27 May 2008.

Generally, Serbs have freedom of movement and they conduct all administrative affairs in the municipality in their mother tongue. They also communicate with Albanians in shops in Serbian. Still, they do the majority of shopping in Gračanica/Graçanicë. Although there have not been any ethnic incidents, Serbs from this village do not use public transport used by Albanians. Instead, they use the UNMIK van when going to Gračanica/Graçanicë.

2.2. Ashkalia ad Roma in Ferizaj/Uroševac

During 2007, 12 Ashkalia and 6 Roma citizens returned to Ferizaj/Uroševac. Four houses have been built for Ashkali returnees while three houses have been built for Roma returnees.

Some of the promises given to the returnees have not been fulfilled. One Ashkali returnee stresses that he received information from international organizations, the UNHCR partner and the Ferizaj/Uroševac Municipality that returnees would be provided with food for three months. However, he received enough food for only ten days.[59] All the houses that have been built have bathrooms and kitchens including a sink, wood stove, beds, table and chairs, linen and blankets. Most Ashkali returnees do not have sufficient beds because they have large families. Some of them were also given kitchenware. However, the water supply system has been poorly constructed and some houses were not built with the specified materials. Although none of the Ashkali returnees have jobs, their requests for social welfare have been denied. Also, Ashkali returnees have problems with high electricity bills. Their houses were usurped during their refuge by Albanians who did not pay the electricity bills. Ashkali returnees do not have money to pay and KEK is threatening to cut off the power.

UNHCR's partner organizations gave a cow to one Ashkali returnee. Most Ashkali returnees have not received money for their business projects. For example, in cases where both father and son returned, only one family would get a motor cultivator and not the other, though these are separate families. Ashkali returnees mostly collect scrap metal in order to support themselves. There are hairdressers, tailors and other types of craftsmen in the Ashkali community but they cannot find work. Due to poor living conditions, some of them sold the motor cultivators in order to get money to buy food and medicine.

As in other settlements, the main obstacle for the sustainable return of Ashkali returnees is the socio-economic situation. All of them claim that they had better living condition as refugees. For this reason it is believed that many Ashkalia will again leave Ferizaj/Uroševac.

It often happens that employees at the Mercy Corps and the UNDP treat us arrogantly which is why we often argue with them. I can say that we had better living conditions as refugees in Macedonia than now in our houses... I am thinking about selling my motor cultivator just like I sold the cows because I have a sick wife and we do not have enough money for medicine. In Macedonia, my wife had free healthcare and free medicine.

E.K, an Ashkali returnee to Ferizaj/Uroševac
HLC Interview, 17 June 2008.

IV Mitrovicë/Mitrovica Region

According to UNHCR, 396 persons returned to the region of Mitrovice/Mitrovicë in 2007; 307 Roma, 69 Ashkalia and Egyptians, 15 Albanian and five Serbian returnees. All of the 307 Roma citizens returned to southern Mitrovicë/Mitrovica; 59 Ashkalia and Egyptians returned to northern Mitrovicë/Mitrovica while six of them returned to northern Mitrovicë/Mitrovica. The UNHCR does not have data on the remaining four Ashkali returnees; three Serbs returned to the village of Gojbulje/Gojbujë, two Serbs returned to northern Mitrovicë/Mitrovica; eight Albanians returned to the village of Bistricë/Bistrica in the Leposavić/Leposaviq Municipality and seven of them returned to the village of Vinarce/Vinarc in the Municipality of Mitrovica/Mitrovice.

59 E.K., Ashkalia, returnee to Ferizaj/Uroševac, HLC Interview, 17 June 2008.

In the period: January – April 2008, a total of 17 persons returned to this region; seven Albanians returned to the village of Gornje Vinarce, five Bosniaks returned to north Mitrovica/Mitrovicë and five Ashkalia and Egyptians returned to Vushtrri/Vučitrn.

1. Albanians

The flight of Albanians from the municipalities in the northern part of Kosovo where Serbs were a majority, Leposavić/Leposaviq, Zvečan/Zveçan and ZubinPotoka/Zubin Potok, started before the armed conflict and it intensified during 1998 and 1999 when all of the houses were destroyed. Albanians mostly live in the villages of Bistricë/Bistrica, Cerajë/Ceraje and Koshtovë/Koštovo, located in the Municipality of Leposavić/Leposaviq, and in the village of Čabra/Çabër, Zubin Potok/Zubin Potok Municipality. 1,300 Albanians lived in the villages of Bistricë/Bistrica, Cerajë/Ceraje and Koshtovë/Koštovo before the war. So far, approximately 1,000 people have returned to these villages, however, they do not live permanently in the villages: those who are employed or go to schools in south Mitrovica/Mitrovicë, live in the city during the week and come to the villages only for the weekends.

After the declaration of Kosovo's independence on 17 February 2008, Albanians from these villages as well as the representatives of Offices for Communities ceased all contact with the Leposavić/Leposaviq Municipality because it did not recognize Kosovo's independence. The municipal leadership was not elected in the Kosovo elections but rather in the elections for local autonomy and parliamentary elections held in Serbia on 25 May 2008. Although UNMIK does not recognize the Serbian elections in which municipal representatives were elected, it is still mediating in the correspondence between the Office of Communities and the Municipality. Albanians do not accept UNMIK's role of mediator.

The UNMIK's administrator tried to mediate in establishing contacts between the Office of Communities and the Leposavić Municipality. However, we turned down the proposal. The UNMIK Administrator's intention is absurd because even UNMIK does not recognize the elections, its results and the leadership.

F.A., Assistant Director of the Office of Communities in Leposavić/Leposaviq Municipality
HLC Interview, 17 May 2008.

After the declaration of Kosovo's independence, the municipal leadership stopped financing the Office of Communities and the projects for the strengthening of minority communities. This represents 5.8% of the municipal budget. This disabled the financing of capital projects which were necessary for the development of communities and sustainability of the return process; pavement of roads, building of water supply system and sewage system, and so forth.

1. Returns

During 2006, the first large group of Albanians started to return in an organized manner. On this occasion, 25 houses and complete infrastructure were constructed. The Kosovo Government sponsored the project, while the project itself was implemented by the UNDP through the organization called *The Lutheran World Federation*. At the same time, three houses were built in the receiving Serb community. The second part of this returns project was supposed to be implemented in 2007. According to the representative from the Office of Communities in Bistricë/Bistrica,[60] the second part of the project was not implemented because the municipality was not interested in this issue and the Workgroup for Returns did not even hold meetings.

Besides the organized return process, there were also individual returns, which took place under the jurisdiction of the UNHCR, whose partner organization in this part of Kosovo is NCHA. The Municipal Office for Returns does not have information about individual returns.

During 2007, only one family with eight members returned while in 2008, two families, with six and

60 F.A., Assistant Director of the Office for Communities in Leposavić/Leposaviq Municipality, HLC Interview, 17 May 2008.

five members respectively, returned to their pre-war homes.

As previously mentioned, in order to start the process of rebuilding, it is necessary for returnees to provide the UNDP with evidence showing ownership which can be obtained in the municipality and certified in the Kosovo Property Agency. Albanians in this part of Kosovo are faced with multiple problems; ownership documents were burned inside their houses, the Office of Communities does not correspond with Serb municipalities, they are afraid to go to municipal cadastral offices themselves...

Generally, Albanian returnees do not know who it is that they need to contact regarding their return. They also do not know their rights. This is the reason why only some of the returnee families have received humanitarian aid. This primarily consists of aid in food (250 kilograms of flour, 20 litres of oil, about 10 kilograms of sugar and so forth) and personal hygiene products. The donors of this humanitarian aid are the *Lutheran World Federation* (*LFW*). Also, considering the fact that a very low number of people in the region is employed, many returnees, more precisely returnees who know that they have a right on social welfare, submit requests for social aid. It has happened in the past that a family of five from Koshtovë/Koštovo receives social welfare because they knew about it while a family of six, which returned to Bistricë/Bistrica, does not because they do not know that they have a right to apply for social welfare. Albanians who live in the village of Vinarc i Epërm/Gornje Vinarce are generally satisfied with the quality of house reconstruction and with the received house goods. They mostly received what they were promised when signing tripartite agreements with the UNDP and the Municipality.

1.2. Sustainability of Returns

Albanians in this part of Kosovo feel safe only because of the large presence of KFOR and the Kosovo Police Service (KPS), which could be especially noticed after the declaration of the Kosovo independence. However, they never go to the municipal centres because of the fear for their security. The relations with KPS are good. KPS regularly comes to the village. However, there is often a communication problem because the police officers who visit these villages are Serbs and Bosniaks who do not speak Albanian.

Before the war, about 95% of the population from these villages worked for public companies on the territory of the Leposavić/Leposaviq Municipality. After the war, no Albanians work in these institutions. Also, no Albanians from these villages work for KPS even though they have applied for work on several occasions. Albanians believe that all the positions in KPS in this part of Kosovo are reserved for Serbs and Bosniaks. About 70% of the population in these villages are socially endangered. A total of 21 citizens is employed in the institutions located in the villages; 11 of them is employed at the village elementary schools, five work for the Office of Communities in Bistricë/Bistrica, one works at the outpatient clinic in Bistricë/Bistrica, one works for the Social Security Centre in Bistricë/Bistrica and three individuals work at the nearby KFOR base. The rest are either farmers or beekeepers. However, they only produce enough for their personal needs. They do not sell their products. Also, some returnees and citizens from the receiving village (Serbs) have also received financial assistance for the initiation of business projects, mainly motor cultivators. However, confronted with unemployment, most returnees have sold their motor cultivators and other tools.

In northern Kosovo, the RTK, KTV or TV 21 reception is bad so only those who have cable television can watch RTK and other TV stations in Albanian. In June 2007, a base station was installed and the citizens from these villages now have access to mobile phone reception from *Vala 900* mobile phone operator. Daily newspapers are not shipped to these villages and there are no companies which are interested in providing internet connection in this area. Generally, the inhabitants of these villages do not have any information about job vacancies. They can get that kind of information only from their acquaintances and family that go to southern Mitrovicë/Mitrovica.

2. Bosniaks

Bosniaks on the entire territory of the city of Mitrovice/Mitrovicë would rather leave Kosovo than return. During 2007, a six-member Bosniak family returned to north Mitrovicë / Mitrovice after the UNDP rebuilt its house. Bosniaks believe

that the Kosovo Government is not interested in investing in the Bosniak Mahala quarter, unlike the Serbian Government which is showing great interest in buying Bosniak and Albanian property in the quarter.

During 2007 and 2008, 63 houses in the Bosniak Mahala quarter, whose owners were mostly Albanians and 3 Bosniaks, were sold. The purchaser was the Coordination Centre for Kosovo and Metohija which reconstructs the purchased houses and populates them by Serb refugees from other Kosovo cities. Their interest for the property is vast. The same purchaser built seven buildings; five of them are already finished while two of them are coming close to being completely finished. These buildings have 24 to 36 apartments and its purpose it to resolve the accommodation issues for individuals who work in the Republic of Serbia's institutions in Kosovo. So far, the Government of Serbia invested about 13 million euros in the Bosniak Mahala while the Kosovo Government in 2008 invested only 3,000 euros.

N.U. President of the Municipal Board of SDA for Mitrovicë/Mitrovica Municipality
HLC Interview, 3 July 2008.

Bosniaks are constantly moving out of the southern part of the city. About 7,000 members of this community used to live in this part of the city.

No members of Bosniak community returned to south Mitrovice during 2007 and 2008. On the contrary, Bosniaks are leaving.

M.D., Administrative servant in the Office of Communities of Mitrovica/Mitrovicë Municipality
HLC Interview, 3 July 2008

2.1. Sustainability of Returns

Bosniaks have no problems with freedom of movement on the entire territory of the Mitrovicë/Mitrovica Municipality. Members of this ethnic community stress that having to pay for the green card for vehicles with Serbian or Montenegrin license plates is a problem for them. KPS started punishing Bosniaks who do not have a green card even though there is not a single official UNMIK or any other Kosovo institution's decision regulating this issue.

3. Roma

During 2007, 47 Roma individuals returned to the Roma Mahala in southern Mitrovicë/Mitrovica. However, more than half of the Roma returnees went back to the camp in northern Mitrovicë/Mitrovica. In 2008, there were no Roma returnees. In order to encourage Roma refugees to return, a total of 48 apartments and 53 houses were built during 2007. However, less than half of the apartments and houses have moved in so far. The primary problem concerning Roma return is the lack of socio-economic opportunities, i.e. an inability to find work. For this reason, almost all returnees sold the tools and motor cultivators, worth 2,000 euros, in order to buy food. All these families receive social welfare. However, one part of the Roma returnees stopped receiving social welfare after the six-month revision. The reason why most of them did not any longer fulfil conditions for social welfare was their ability to work. Some families which have the status of social cases have been getting 500 kW of free electricity. However, their electricity bills are still high since Roma generally do not have money to pay for electricity. Considering the fact that Roma returnees cannot find work, after losing social welfare, many decided to leave their houses and to return to the place where they had previously taken refuge. They claim that they had lived better as refugees. The aim was to bring Roma refugees back to their pre-war homes; however, there were no projects for sustainable return.

Roma, also, are dis satisfied with the Roma Mahala representatives. They are poorly informed about the return process and their rights.

When speaking about the slow integration of Roma, the partial responsibility lies on their representative Ćazim Gušan,S who, with his confusing statements, is causing a problem to us as well: when he speaks in meetings where Albanians are present then he describes the life of Roma returnees in Mahala as ideal, while in meetings where Albanians are not present he always talks about the discrimination and the soon departure from the Roma Mahala. On several different occasions, we wanted to focus our attention on Roma problems but we always get a response in which Gušan is quoted about their ideal life. The background of

this situation lies in the individual profit of one man. He does not inform Roma returnees about projects and donations even though he is obliged to do it because he is present at all meeting related to returns issues. As the consequence, the majority of Roma returnees believe that the municipality is purposely avoiding them. The municipality generally cannot offer them with much because not enough money from the budget has been allocated for the improvement of the returnee's conditions.

M.D., Administrative servant in the Office of Communities in theMitrovica/Mitrovicë Municipality

HLC Interview, 3 July 2008.

3.1. Sustainability of Returns

Although Roma representatives from southern Mitrovicë/Mitrovica claim that members of their ethnic community have freedom of movement in the city, there have been times when Albanians physically assaulted Roma returnees. The reason for these assaults is the lack of employment opportunities for Albanian and Roma citizens. Some Roma returnees have tried to find work as labourers. Albanians who also tried to find this kind of work saw competition in Roma returnees and then physically assaulted them. The houses which were supposed to be inhabited by returnees have been robbed several times and KPS has not yet apprehended a single perpetrator.

Roma citizens from Roma Mahala claim that they many different organizations working on the return of Roma to this part of Kosovo, such as DRC or NCHA, have promised them that furniture production companies and poultry farms would be opened in the area, and 60 returnees would get jobs therefore making the return process sustainable. These projects have not been implemented. Also, an open market place was built from the finances which were supposed to be used for the Roma returns. However, no Roma citizens work at this open market place. Finally, there was a chance for the employment of the Roma at two construction sites where apartments for 24 Roma returnee families are being built. However, the NCHA, which is implementing this project, gave permission to the construction company to hire other workers.

The Roma claim that they are being discriminated against by the Kosovo institutions. One of the main problems is the non-disclosure of information to the public that Roma citizens have high levels of lead in their blood.

The British Embassy financed the project which was supposed to determine the presence of lead in the blood of Roma citizens. We gave blood, but they do not want to give us the results at the outpatient clinic. Individuals who gave blood wrote down the results which they were presented with orally. For example, Suad Mahmuti has 14.10 promilles of lead in his blood, Baškim Gušani, who is only 8 years old, has 34.04 promilles, Elma Gušani has 21.02 promilles, Sadija Gušani has 54.00 promilles of lead in the blood, while four or five persons, including myself, have so much lead in the blood that the measuring device could not even measure it. The upper limit of lead in the blood is 10.00 promilles. High concentration of lead in the blood cause the weakening and loss of eyesight, hearing and memory, hepatitis, fatigue, bone diseases and so forth. We are wondering why they do not want to give us the information so we can officially point to our problem and seek medical assistance. One of the factors why we have increased levels of lead in the blood is the lack of fruits and vegetables in our nutrition.

Ć.G., a Roma returnee, Roma representative from Roma Mahala

HLC Interview, 1 July 2008.

On 29 June 2008 around 14:00h, I drove a van across the Suvi Dol Bridge, which connects the south and north Mitrovica. I was in the van with a friend of mine. We went to north Mitrovica to buy nine crates of beer. After crossing the bridge, KPS stopped us. They asked us if we paid customs for the beer because it came from Serbia. I provided him with the receipt which showed that I bought the goods in north Mitrovica i.e. in Kosovo, and told them that they should go after the company which procured the merchandise in Serbia and did not pay customs on it. The police officers told me that Serbia is to the right of the Ibar River and that Kosovo is to the left of the river which means that I bought the beer in Serbia and that I needed to pay customs. After that they called customs officers. I paid the customs in the amount of 127.94 Euros and the 11 euros of tax for the customs terminal. We were forced to pay customs because I

am a Roma and because I do not have „someone covering my back". We do not have anyone to protect us in the institutions and the same police officers do not charge customs to large trucks full of goods which pass by them every day. This is what I told them and they responded to me by saying that I am not the one should be telling them whom to stop, which speaks for itself. The official number of one of the police officers is #7301.

Ć.G., a Roma returnee, Roma representative from the Roma Mahala
HLC Interview, 1 July 2008.

4. Serbs

During 2007 and 2008, no one from the Office of Communities has heard of any Serbs who returned to southern Mitrovicë/Mitrovica. If that was the case we would have definitely heard about it during the meetings of the Workgroup for Returnees which we attend on regular basis.

M.D., Administrative servant in the Office of Communities of Mitrovica/Mitrovicë Municipality
HLC Interview, 3 July 2008.

V. Pejë/ Peć Region

According to the UNHCR information, during 2007 a total of 325 returnees returned to the region of Pejë/Peć: 159 Serbs, 70 Ashkalia and Egyptians, 38 Bosniaks and six Goranis. Serbs returned to Jabllanicë e Madhe/Velika Jablanica (11), Pejë/Peć (34), Vitomirica/Vitomiricë (2), Zllopek/ Zlopek (1), Gurrakoc/Đurakovac(1), Istog/Istok (4), Osojane/Osojan (2), Berkovo/Bërkovë (19), Drsnik/ Dërsnik (31), Klinë/Klina (47), Klinavac/Klinavc (3) and Vidanje/Videjë (4). The Roma returned to Skivjan/ Skivjane (1), Goraždevac/Gorazhdec (7), Orashje/ Orašje (6), Pejë/Peć (5), Treboviq/ Trebović (10), Zahaq/Zahać (6) and Budisalc/ Budisavci (17). Ashkalia and Egyptians returned to Rudicë/Rudica (5), Binće-Binxhë (2), Llukavc/ Lukavac (8), Gurrakoc/Đurakovac (7), Gjakovë/ Đakovica (17), Piskotë/Piškota (5), Goraždevac/ Gorazhdec (1), Llozhan / Ložane (5), Pejë/Peć (3) and Banjë e Pejës/ Pećku Banju (17). Bosniaks returned to Gjakovë/Đakovica (2), Pejë/Peć (5), Vitomirica/Vitomiricë (26) and Klinë/Klina (5). All six Goranis returned to Pejë/Peć.

During the period: January – April 2008, 73 individuals returned; 20 Serbs returned to the following villages: Goraždevac/Gorazhdec (4), Osojane/ Osojan (3), Binća/Binxhë (4), Vidanje/Videjë (3), Klinë/Klina (3) and Deçan/Dečani (3); 12 Roma returned to Zahaq/Zahać (11) and Pejë/Peć (1); 28 Ashkalia and Egyptians returned to Shtupel / Stupelj (4), Lešane/Leshan (5) and Goraždevac/ Gorazhdec (15); 13 Bosniaks returned to Vitomirica/Vitomirice (8) and Pejë/Peć (5).

1. Bosniaks

According to the UNHCR information, 4,200 Bosniaks live in the municipality of Pejë/Peć. Most Bosniaks live in Vitomirica/Vitomirice. Before the armed conflicts, 80% of Bosniaks, 10% of Albanians and 10% of others, mostly Roma and Montenegrins, lived in Vitomirica/Vitomirice. These numbers have drastically changed; presently, in Vitomirice, there are about 40% Bosniaks, 50% Albanians and 10% of others. The trend of Bosniaks' moving out of the town continues. The reason for their departure is not a lack of freedom of movement but rather a lack of socio-economic opportunities for members of the Bosniak community. Albanians often declare themselves as Bosniaks and by doing so they are able to take jobs which have been earmarked for Bosniaks. One of the main problems for Bosniaks is that the countries in the region do not recognize diplomas from Kosovo which is why they cannot get jobs in Bosnia and Herzegovina and Serbia. Also, they cannot continue their education in these countries. The Kosovo institutions also do not have a need for the professions that come out of the Pedagogical College in Prizren which is linked to the University of Prishtinë/Priština, as well as the Faculty of Applied Business Sciences in Peć/Pejë where Bosniaks can study and obtain diplomas in Bosnian.

After the privatization of companies in this part of Kosovo, fewer Bosniaks are employed. This is the situation in wood processing companies. Bosniaks believe that the Kosovo Government is not investing enough into the Peć region. This primarily pertains to agriculture.

Bosniaks insist that Vitomirica/Vitomiricë gets the status of a municipality since they believe that this would secure more investment in the area.

As with other ethnic communities, Bosniaks from this area have not been introduced to community development projects approved by the Ministry for Community and Return. They generally believe that all the Kosovo Government resources are directed towards the integration of the Serbian community.

2. Serbs in Deçan/Dečani Municipality

Serbian returnees are not at all satisfied with the work of the Workgroup for Returns because their meetings are short and the issues discussed are not of great importance. Also, the last meeting of the Workgroup was held on 19 October 2007. Serbs who expressed their desire to return spend a long time trying to obtain the necessary paperwork and forms. In the end, they often do not receive the necessary documents and forms from the municipality. The municipality is also not prepared to introduce them to the procedure for return. All the required documents are in Albanian, including the cadastral list which is necessary to prove that Serbs or returnees from other minority communities have proper ownership papers for a certain apartment or a house. Serbs also do not know what is written in the documents issued to them by the municipality. Also, some Serbs complain that documents they get from the cadastral office do not show all the property they had before the armed conflicts. Finally, all the Serbs who started attending meetings of the Municipal Workgroup for Returns, and the Serbs who participated in the "*Go and See*" visits, claim that not a single strategy related to Serbs has been implemented. Such strategies have been implemented in cases of other minority communities. This convinces Serbs that there is a lack of will in the municipality of Deçan/Dečani. Also, Serbs are completely dissatisfied with the cooperation with *Mercy Corps* and the Red Cross of Serbia. They emphasize that these organizations act in an unkind and arrogant manner. Generally, neither the institutions of Kosovo nor Serbia have fulfilled their promises that they gave the Serbs in Deçan/Dečani. It is only UNMIK officials who are ready to help Serbs. They give them all the necessary documents immediately and help them complete the forms.

Serbian returnees whose houses are still under construction live in the apartment of returnee Milanka Popović. DRC gave a bed, linen, table, chairs, sink, mini stove, heater, rug, kitchen equipment, food, and hygiene products to Serbian returnees whose houses or apartments are in the process of reconstruction.

2.1.1. Sustainability of Returns

Serbian returnees to Deçan/Dečani also have problems with freedom of movement. Sometimes, Albanians physically assault returnees. This severely impacts on the security of Serbs and their decision to return and stay if they return. One such assault happened in the case of Božidar Tomić. KPS has not yet arrested the perpetrator. Besides, Serbs are facing provocations even in municipal public institutions. Nonetheless, Serbs emphasize that a certain number of their Albanian neighbours and shop owners treat them well.

In this municipality, Serbian returnees do not work anywhere, and the civil servants always tell them that there are no job vacancies even though they know that the Kosovo Government has made a decision which guarantees employment to a certain percentage of members of minority communities in municipal institutions.[61] At the same time, Serbs that applied for social welfare have been turned down because they are able to work. In order to support themselves, Serbs sell their property and move back to Serbia.

Serbs do not have information about the Ministry for Return programmes or about the opportunities to apply for projects related to community development. Also, they are not informed about the work of the municipality because information is only available in Albanian. Serbs do not know the law and they are not introduced to their rights.

On 21 May 2008, between 11:30h and 12:00h, I was passing by a coffee shop at the entrance to the city of Dečani, on the way from the Visoki Dečani monastery. As soon as I passed the coffee shop, after 20 meters, I heard someone calling me in Albanian: "Hey old man, come here". I turned towards

61 The Kosovo Government's Decision No. 5-154 from 28 June 2005 on employment of minority communities in institutions under the jurisdiction of the Kosovo Government.

him. It was a man who was about 50 years old, thin, blonde with damaged teeth. I would recognize him if I saw him again. I told him in Albanian that I do not know him. He asked me where I was from and I told him that I was from Dečani. He then asked me about my last name and I told him it was Tomić. Immediately after that he slapped my face twice hard and kicked me in the stomach. After that, three young men came out of the coffee shop and took him inside. They asked him in Albanian: „Why are you hitting the old man?" He told me: Get lost! I went to Milanka Popović's house who had returned to Dečani at the beginning of this year and we called the police. The police came immediately and then I went with them to the police station. At the police station, I gave my statement in Albanian language, they wrote it down, read it back to me and then I signed it. They did not give me a copy of the statement or the number of the statement. Together with the police officers, we went to the outpatient clinic where I was examined by a young Albanian doctor who asked me if my cheek has been like that since I was born. I told her no but that confused me so I got up to look in the mirror where I saw that my left cheek was swollen from the slap. Even now, four days later, one can still see the capillaries on my cheek from the slap. She wrote the medical assessment but I do not know what she wrote because the police took the document and told me that the case would be solved. The following day, we went to the Mayor of Dečani Municipality and he apologized to me on behalf of Albanians.

B.T., a Serbian returnee to Decan/ Dečani
HLC Interview, 24 May 2008.

Immediately after I moved in, they shut off the heat so I spent the winter without heating. At the time when I moved back to my apartment, my neighbours and civil servants were provoking me and cussing at me. The post office security was checking us and they even came to my apartment to ask for my identification card....I called the DRC several times, more precisely their administrative servant Gramenda Taraku, and asked him to find me a refrigerator because the summer was coming and food gets spoiled quickly. He told me the following: if you have it in Serbia then bring it yourself. Even the Red Cross of Serbia is arrogant. One time when they brought us food as humanitarian aid I was not there but in Serbia. I asked them to take the food to the monastery. They answered by saying: "who are you to ask something like that because we are risking our lives when coming here". They do not at all realize that I actually live here... Now, the DRC of Serbia requires us to sign a letter of consent stating that it is our responsibility when doing the „Go and See" visit programme. This started after the arrest of Jovanović in Vitomirica, who is indicted for war crimes and for whom they do not have enough evidence. He is still in house detention. These procedures discourage and do not provide us with confidence in Kosovo institutions and others who work on the return of the displaced persons to Kosovo.

M.P, a Serbian returnee to Dečani/Decan
HLC Interview, 24 May 2008.

2.2. Serbs in the municipality of Istog/Istok

Serbs who want to return to the village of Gurrakoc/Đurakovac and to the city of Istok have security problems. Also, there are problems in the cooperation with the UNDP Office in Pejë/Peć.

Specifically in Đurakovac, some Albanians are against the return of Serbs. They are against the return of the female returnee L.Đ. L.Đ. believes that the UNDP is not ready to build a house for her. On the other hand, the UNDP claims that they are not building the house because the property ownership issues have not been resolved; it is the returnee's parents who are the legal owners; and the returnee has a brother and sister. The UNDP is ready to start building the house at any time.

My uncle sold his land to an Albanian from the village of Kovrage. This land borders with my father's land. The Albanian neighbour did not have a polite reaction when he saw me coming to see the house with B. [62] He told me that I do not have anything to look for because we do not have an access road from the house to the main road and that he bought the property with the access

62 Female administration servant at the regional Peć/Pejë UNDP Office.

road. I think that B. got scared a little because she told me that if they build me a house I might have problems with my Albanian neighbour. After the visit to Đurakovac, we went to the municipality of Istok, the cadastral office, where I obtained the ownership papers. These papers show that there is no joint access road used by us and my uncle and which he sold to the Albanian. There is a road which leads to the main road which we had used and which I do not even remember. My father and my uncle agreed to close down the road drawn on the property list and to build a new road on the uncles' property, which is not shown on the list. This is why I do not understand why the UNDP said that they cannot build me a house because I do not have an access road connecting to the main road.

L.Đ., a Serb displaced person from Đurakovac,Istog/Istok Municipality
HLC Interview, 11 July 2008.

The view of the UNDP:

The L.Đ. case from the UNDP's point of view can be described in the following manner: her parents are deceased and the property is in their name, so Lidija legally and formally does not have the property in her name. The UNDP's criterion is that the property has to be in the returnee's name in order for the UNDP to be able to build a house. In this situation, we do not want her brothers and sisters to press charges against us because we built a house which is supposed to belong to all of them. We explained to L. to first take care of the ownership documents and to deliver them to us. Unlike other returnees who come and ask about their cases, L. does not come here so we got an impression that she does not want to return. There have been many examples where we built houses for people who promised us to stay and then they just left the houses several days after they moved in. This is very negative for the UNDP. Also, L.'s neighbour did not react well. His reactions do not promise that she will be able to live there peacefully so I think she would immediately return to Patrijaršija where she lives.

B.H.B., Administrative servant of the UNDP's Regional Office in Pejë/ Peć
HLC Interview, 11 July 2008.

Serbian returnees have security issues in the city of Istog/Istok because Albanians sometimes assault them. KPS conducts investigations but none of the cases have been resolved. One such case is the assault on Žarko Orović. The assault took place on 15 July 2008. The Belgrade-based B92 radio television also reported on this incident.

On 15 July 2008 about 13:30h, a person by the name of Žarko Orović came to the police station in Istok and reported that he was physically assaulted on that day right before he came to the police station. The assault took place at the taxi station in Istok. According to his statement, an unknown person, who he believes was a taxi driver, approached him and asked him if he needed a taxi. Žarko responded to him by saying that he does not need a taxi. The suspect then asked him for a personal identification and then started punching him. After that the suspect escaped in an unknown direction. Žarko Orović told us that he had 350 euros in his personal ID card which the suspect took. Upon the report, KPS went to the spot where the assault happened together with the victim in order to potentially identify the perpetrator. Several witnesses gave their statements in the police station but they all said that they did not see anything. KPS took the victim to the clinic for examination and then took him to the Peć Patriarchy. No person has yet been arrested. The investigation is in progress. KPS is intensively working on resolving this case. The public will be informed about the results of the investigation through statements.

Z.K. KPS spokesman for the region of Peć/ Pejë
HLC Interview, 18 July 2008.

Serbs from this area do not have information about return or about their rights based on domestic legislation. They obtain information mostly from people who come to the Peć Patriarchy where they are located.

2.3. Klinë/Klina Municipality

Before the war, 8,600 Serbs or 432 families lived on the territory of the entire municipality. Now, only 350 Serbs live in the municipality. About 350 Serbs who are registered as returnees do not live in Klinë/Klina municipality. The primary reason for such low number of Serbian returnees is the poor security environment and the lack of socio-economic opportunities. Some houses which were reconstructed for returnees have been mined,

such as in the village of Shtupel/Štupelj. Also, hand grenades were thrown at some houses, such as in the village of Klinavac/Klinavc. In some Serbian villages, there are no outpatient clinics and schools. Serbs do not work in private companies owned by Albanians.

During 2007, 17 families or 31 returnees from the Serbian community returned to Klinë/Klina. There were no returnees from other ethnic communities.[63] During 2007, 10 houses were built in the village of Vidanje/Videjë for Serbian returnees; 17 houses in the village of Klinavac/Klinavc, six houses for returnees from the Roma, Ashkalia and Egyptian communities and five houses for the receiving Albanian community. In 2008, 13 houses were built for the Serbian community in the village of Vidanje/Videjë, 19 houses were built for Serbs in the village of Berkovo/Berkovë while two houses were built for the receiving Albanian community. In the village of Štupelj/Shtupelj, two houses were built for Serbs, however, these houses were mined and destroyed; one house was built in Leskovac/Leskoc for Serbs and two Serbs returned to the village.[64] Administrative preparations for the reconstruction of houses for 15 Serb and 1 Roma family are coming to an end. 37 returnees have agreed to move back once these houses are completed.

According to the returns strategy for 2008, 7,119,601 Euros are planned to be spent for the implementation of different projects. So far, less than 3% of the strategy has been implemented. According to the strategy plans, the following houses are supposed to be built: 31 houses in the village of Drenovac/Drenoc, 19 houses in the village of Rudice/Rudice, 14 houses in the village of Pograđe/Pograxhë, 29 houses in the village of Budisalce/Budisavc, 15 houses in the village of Berkovo/Berkovë and 24 to 27 houses in the village of Dugonjevo/Dukajevë. All these houses will be built for Serbian returnees as part of the organized return. As part of individual returns of Serbs, 30 houses are supposed to be built in Klinë/Klina, 10 in Drsnik/Dërsnik, 10 in Vidanja/Videjë, 10 in Grebnik/Gremnik and three houses in Leskovac/Leskoc. According to the plan, 20 houses are supposed to be built for Roma, Ashkalia and Egyptians.[65]

Almost all returnees have received financial assistance in the amounts ranging from 800 to 2,000 Euros. The amount of financial assistance depends on returnees' projects and it also depends on donors. However, due to the lack of finances, projects in the villages of Drenoc/ Drenovac, Rudicë/Rudice, Drsnik/Dërsnik and Vidanje/Videjë, related to the procurement of combines, cattle and so forth, have not yet been implemented.

The transport of Serbian citizens is organized by the Office of Communities: on Mondays busses go from Klinë/Klina to Berkovo/Bërkove, Tuesdays from Klinë/Klina to Bič̆a/Binxhë and Grabac/Grabc and on Thursdays from Klinë/Klina to Klinavac. When needed, the bus operates to the village of Leskovac/Leskoc for one Serbian family that lives there.

2.3.1. Serbs in the village of Berkovo/Bërkove

Before June 1999, 85 Serbian and 10 Albanian families lived in the village of Berkovo/Bërkove. In August 2007, 35 elderly returned to the village (19 families). However, presently 14 families live in the village, while 5 families come to the village from time to time. These Serbs lived in Vidanje/Videjë before their houses were rebuilt. Serbs moved into the houses in December 2007 and generally they are satisfied with the quality of the houses. However, they are not satisfied with the fact that houses do not look the way they looked before. Also, Serbs are not satisfied because the balconies do not have fences so Serbs had to build fences themselves primarily because of children. The Kosovo Government donated money for the reconstruction of these houses.

During the first three months, Serbs received food and hygiene products from UNHCR. How-

63 M.Š, Administrative servant at the Office for Returns of Kline/Kline municipality, HLC Interview, 14 July 2008.
64 Ibid.
65 Ibid.

ever, they consider the amount of food received insufficient.

2.3.1.1. Sustainability of Returns

Serbs in this village are concerned for their security, which is why they are not farming on all the land that they have. The fact that seven houses have so far been robbed has impact on the feeling of security and their desire to stay. KPS has not yet resolved a single case. Returnees who go to municipal institutions mostly communicate with Serbian civil servants, although returnees who speak Albanian conduct their administrative affairs with Albanian civil servants. Generally, Serbs who go to Klinë/Klina are always cautious. The Kosovo Government provided Serbs with transport from Berkova/Bërkove to Kline/Klinë once a week while the Government of Serbia provided them with transport for the sick to Osojan/Osojan.

Out of the 19 returnee families, 15 of them participate in business projects. However, the value of the projects was less than the promised 2,000 Euros. They mostly received motor cultivators which cost less than the aforementioned value. None of the Serbs were given an additional machine or a trailer that would have enabled them to farm; they are all farmers. DRC implemented this project.

Serbs do not usually have information about the work of the municipality. Information in Serbian is seldom posted on the notice board in front of the municipality. Sometimes, job vacancy announcements are posted on the notice board in front of the municipality. Serbs do not have information about job vacancies in other Kosovo institutions and private or state-owned companies. Also, the municipality does not invite Serbs to attend meetings of the Municipal Workgroup for Returns.

2.3.2. Serbs in the village of Klinavac/Klinavc

Presently, between 20 and 25 Serbs, who are mostly elderly, live in Klinavac/Klinavc; four of them are about 40 years old while the rest of them are over 60 years of age. The first returnees moved back to the village in October 2006. That was the first phase of the return process. At the time, 17 houses for 17 families were built: 13 families live in the village, 3 families come to the village from time to time, and one family sold the house with the rest of their property. In the second phase of the return process, during 2007 and 2008, 13 houses were built for 13 families: five families live in the village while the remaining eight families will come to the village when they receive the house keys. Returnees who came back during the first phase of the project are satisfied with the quality of housing, though returnees from the second phase are not. During the first phase, all the promises given to the returnees were fulfilled. Returnees received basic household goods, furniture in the amount of 700 euros, two beds, regardless of the number of household members, table and four chairs, carpet, closet, wood stove and a refrigerator. Only two families did not get the 2,000 Euros business projects because they do not live in the village. And some Serbian returnees did not get motor cultivators as was promised. Upon return to Klinavac, Serbs who came in the second phase received humanitarian aid in food from UNHCR. UNHCR claims that the food was worth 400 euros. However, Serbs doubt that the value of the food was that high. Also, these Serbs claim that they are getting bills from public companies, such as KEK for becoming connected to the electricity grid, although they had received information from the UNDP that this connection had already been paid.

2.3.2.1. Sustainability of Returns

Serbs in this village do not feel safe because there have been some incidents in the village. For example, in 2006 a hand grenade was thrown at a house of a returnee who returned during the first phase. KPS has never solved this case. Serbs do not work on their land located far from their villages because they are afraid. Also, some of the Serbian returnees' land has been usurped by Albanians, so Serbs do not dare go there because they are afraid of incidents. Serbs from this village cannot receive social welfare because they have a house and land and are capable of work.[66] However, by doing this, the Kosovo institutions ignore the existence of Serb security and unemployment problems in Klinavac/

66 This rule pertains to all ethnic communities in Kosovo. They cannot obtain social welfare if they own certain property, such as land or a house.

Klinavc. Also, Serbs from this village do not have transport to Klinë/Klina and Albanian taxi drivers do not want to provide them with services because they are afraid of other Albanians. Serbs freely use their language before the municipal institutions. The municipality, generally, invites Serbs to the meetings of the Workgroup but the returnees' problems are not being resolved.

We work on the land which is close to the village, but we do not work on the land which is far from the village. Many pieces of land located close to the river are used by Albanians for grass cutting or for cattle grazing. We do not dare work on the land because that would be a reason for incidents. I was turned down from receiving social welfare because I have the land where I can work, but they remain deaf when I tell them about problems I have when it comes to working on

M.V., a returnee to the village of Klinavac, Klinë/Klina municipality
HLC Interview, 14 July 2008.

There is no school or outpatient clinic under the jurisdiction of the Kosovo Government or the Government of Serbia.

Nobody in the village is employed and nobody receives any employment information. Most Serbian interlocutors told HLC-Kosovo that they will be forced to return to Serbia because there are no socio-economic opportunities in Kosovo. Plans for the employment of Serbs, made for the first and the second phase, have not been implemented. A dairy farm was built in the village from the money planned for the first phase. The dairy farm was supposed to buy milk from local Serbs in order to provide sustainable return. However, this dairy farm does not buy goat milk, but only cow milk and Serbian returnees only received goats in the business project. One employee works at the dairy farm and he is Albanian. Also, Serbs who take their products to the open market place in Klinë/Klina claim that Albanians do not want to buy from them. The situation is different with the seed factory in Klinë/Klina which buys wheat from Serbs. After the privatization of the company, there are no Serbs who work for the company even though they had worked there before the war. After June 1999 and before the privatization, the company leadership did not invite former Serbian employees to return to work. Even after the privatization, no invitation to former Serbian employees to return to work was forthcoming.
A dairy farm was built in the village from the money that came out of the first phase of the project. We were promised cows but we never got them. One man got 15 goats. However, the dairy farm does not buy our milk. Out of the money from the second phase, a youth centre was built. We did not even know that the youth centre was built out of the money from the second phase of the project, so we do not even use it. Some returnees go to the open market place in Klina to sell their farm products but nobody buys products from them.

M.V., a returnee to the village of Klinavac, Klinë/Klina Municipality
HLC Interview, 14 July 2008.

Serbs from this village do not have any information about the Ministry for Return development projects. Serbs watch Serbian channels through the satellite and they listen to Radio *Goraždevac* when they can get the signal.

2.4. Pejë/Peć Municipality

Pejë/Peć municipality representatives responsible for returns believe that they sufficiently inform all returnees about returns. More precisely, the Mayor, at the session on returns held in Pejë/Peć, invited Serbs to come to the debate of the Municipal Workgroup for Returns, in order to introduce them to the situation in the municipality. Representatives of the Pejë/Peć Office for Returns do not want to participate in the programmes of Serbian media and they are also not interested in participating in the Kosovo media programmes in Albanian language. The relations with the Ministry for Return are poor. The communication between municipal services involved in the return process, and with the NGOs whose programme objectives are related to returns does not function. Also, the finances needed for the work of employees in the municipal Office for Returns are limited.

I, as a returnee worker, have not been invited or asked to participate in some radio or TV shows where I would explain the process of returns to people. I have also not been invited by Radio Goraždevac and even if they had invited me I still would not have gone. We are almost not cooperating at all with the Ministry for Community

and Return because they have not contacted me about the return process. The budget allocated for the returns administrative servant is very low: the forecasted finances for the salary and office materials. There is no money for a car so I go for visits with NGOs that work on the return process. I do not know if the municipality issues a newsletter about the returns but nobody has contacted me about any information related to returns or about the process of returns in order for them to publish it. If your organization wants to visit returnees on the territory of Peć municipality, you should address us in a written form so you can go there with me. When it comes to the case of Vuksan Gojković from the village of Dubočak, I do not understand why he contacted you as a human rights organization because the only place and address he needs to contact is the Municipal Office for Returns.

N.K., Municipal administration servant for returns, Peć municipality
HLC Interview, 11 July 2008.

2.4.1. Serbs in the village of Duboçak/ Dubočak

Serbs who want to return to the village of Duboçak/ Dubočakhave problems because of the lack of activities of the municipal department for returns. Some Serbs asked to return in 2004, however, the international institution responsible for return informed them that they were working on organized and not individual returns and that Serbs should organize themselves in order to return in an organized manner.

Back in 2004, I stated in a meeting of the Workgroup for Returns, organized in the municipality, that I wanted to return. I was then told by the DRC and the UNHCR that they are working on organized return and that I should try to contact other Serbs from the village and ask them if they want to return. More precisely, they wanted me to be the initiator for the return of Serbs to Dubočak. However, I do not see why the return of my family would be slowed down if other Serbs do not want to return. It is my right to decide where I want to live. I was not able to "convince"people because they are afraid. It is hard to know the real situation in Kosovo by watching RTS.

V.G., a Serb, internally displaced person from the village of Dubočak
HLC Interview, 11 July 2008.

Recommendations:

- The Kosovo Government should provide all necessary conditions needed for full application of the provisions of the UN Security Council's Resolution No. 1244 and the Constitution of Kosovo which pertain to the return process, and provisions of the Kosovo Law on the Protection and Promotion of Communities and Members of Communities.

- The Kosovo Government should provide all necessary conditions for the full implementation of all the laws which protect human rights of minority communities in Kosovo, such as the Anti-discrimination Law, the Law on the Use of Languages and the Constitution of Kosovo.

- The Kosovo Government should implement widespread activities aiming at informing minority communities of their rights guaranteed by domestic legislation, and the rights guaranteed to them by international agreements and conventions that the Government of Kosovo has signed or will sign.

- The Kosovo Government, KPS, KFOR and UNMIK police should create conditions for full freedom of movement and security of all ethnic communities in Kosovo. KPS should investigate all ethnically motivated incidents and break-ins into the houses of returnees, and find the perpetrators of these criminal acts.

- Regardless of whether refugees and displaced persons want to return or not, the Kosovo Government should build houses for all displaced persons if their houses have been completely destroyed, or repair them if they are only partially destroyed, which is supposed to be assessed by the respective commission of the Ministry for Return and the UNDP. In case the Government of Kosovo cannot rebuild or repair returnees' houses, then it should provide compensation for returnees in accordance with the assessed damages.

- The Kosovo Government should organize a donor conference where additional finances for returns would be secured.

- The Kosovo Government should adopt a returns strategy, which would, besides the physical returns and the reconstruction of property, also provide measures for the integration of minorities and their sustainable return.

- As part of the returns strategy, the Kosovo Government should create mechanisms for the employment of returnees. Regarding this, the Kosovo Government should provide conditions for the full application of its Decision No. 5-154 from 28 June 2005 on the employment of minority representatives in institutions under the jurisdiction of the Kosovo Government.

- A mechanism should be directed at the employment of minority representatives in private companies. Private companies should enjoy tax breaks in this case. Also, the Kosovo Government should provide these companies with finances for purchasing special machines, tools and so forth, which would be operated by returnees.

- As part of the strategy, the Kosovo Government should invest additional efforts in having returnees return to the companies where they used to work that have not yet been privatized.

- The Kosovo Government should undertake additional measures in order for all returnees who had worked for state-owned companies, such as the public company KEK, to return to work.

- The Kosovo Government should provide all the displaced persons with the right to get stocks and bonds given to employees or former employees of privatized companies.

- The Kosovo Government and the Ministry for Community and Return should support business projects aimed at the employment of minorities.

- In order to enable successful integration of minorities and sustainable returns, the Kosovo Government should enable all ethnic communities to have access to education in their own language by creating curricula in languages of all minorities. (Roma and Serbs)

- Ministry for Community and Return and all municipalities in Kosovo should issue a guide

for returnees where they would be able to find all information about returns; from the "*Go and See*" visits to the reconstruction of properties. In this guide, returnees should be able to find information about organizations and institutions responsible for returns, what their roles are, what returnees' rights are, and who should they address in order to have their guaranteed rights implemented. This guide should be in all the languages of minorities whose members are still internally displaced.

- Ministry for Community and Return should provide assistance for the creation of municipal strategies in all municipalities in Kosovo. These strategies should be synchronized with the general strategy of the Ministry and the Kosovo Government.

- The work of all institutions, which focus on the returns issues, should be available to public, especially to returnees. The Ministry for Return and municipalities themselves should develop a media strategy whose aim would be to inform internally displaced persons about returns and about projects of the Ministry and municipalities. This strategy should approach all the media, primarily in Kosovo (regardless of which ethnic community controls the media), Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, and Macedonia as well as the media in other countries where displaced persons are located.

- Ministry for Return should create more functional relations between the Ministry and municipalities in order for all municipalities to get information about the Ministry's plans on the development of communities in their municipalities.

- Ministry for Return must be transparent in decision-making when selecting who gets the Ministry's donations for community development projects. The Ministry should inform municipalities about their decisions in order for municipalities to have insight into the projects implemented on their territory.

- Ministry for Community and Return and all Kosovo municipalities should create databases, which would be available to the public and which would contain all the names of internally displaced persons and all the names of returnees. Also, the databases should contain information about what needs to be done for each displaced person (reconstruction of house, employment and so forth) i.e., what has been done on the physical and sustainable return of each returnee.

- Municipal Offices for Communities should have the key role in the preparation of the municipal returns strategies.

- Directors of all municipal directorates should be involved in the process for the preparation of returns strategies in order to secure the synchronization of the strategy with the general strategy for the economic development of municipality.

- The Municipal Offices for Returns should be more engaged in informing internally displaced persons on the situation in Kosovo, possibility for returns and the coordination of returns.

- Municipal Offices for Returns should have regular consultation with all internally displaced persons, Ministry for Return and other institutions and organizations working on the return process.

- Municipal Offices for Returns should prepare regular activity reports on activities of these offices and on return process.

- All the documents and forms needed for return, should be issued to displaced persons and returnees in the shortest period possible in official languages of the municipality to which they plan to return.

Kosovo Institutions Applying the Law on the Use of Languages

1. Introductory Note

In the period from July to October 2007, the Humanitarian Law Center – Kosovo (HLC-Kosovo) researched and analyzed the extent to which local Kosovo institutions, Kosovo Assembly, District and Municipal Court in Prishtinë/Priština, Kosovo Property Agency, and Health Care Centre IV apply the Law on the Use of Languages. HLC-Kosovo conducted research in the following multiethnic municipalities: (Prizren/Prizren, Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Klinë/Klina, Gjilan/Gnjilane, Pejë/Peć, and Dragash/ Dragaš). HLC-Kosovo also conducted research in municipalities with a predominantly Albanian population (Skenderaj/Srbica, Deçan/Dečani, Gllogovc/Glogovac, Malishevë/Mališevo, Podujevë/Podujevo), and in municipalities with a predominantly Serbian population (Štrpce/Shtërpce, Leposavić/Leposaviq, Zubin Potok/Zubin Potok, and Zveçan/Zvečan/Zveçan). HLC-Kosovo treated Prishtinë/Priština and Mitrovicë/Mitrovica as special cases. HLC-Kosovo researchers also conducted additional interviews with municipal representatives and the Kosovo Government Ministry of Local Government Administration during August 2008 in order to establish what mechanisms Kosovo institutions applied after the first research in order to fully implement the provisions of this law.

2. Summary

Article 4.4 of the Constitutional Framework for Self-Government in Kosovo[67] (Constitutional Framework) and the Law on the Use of Languages[68](Law) guarantee minority communities the right to use their languages before public bodies, to obtain documents in the language in which they submit the request, and to receive information at least in languages that are official in certain institutions or municipalities. The Law on the Use of Languages prescribes that Serbian and Albanian are official languages in Kosovo. Article 2.4 of the Law also prescribes the way in which the languages of minority communities can obtain the status of official languages in certain municipalities. In municipalities inhabited by a community whose mother tongue is not one of the official languages of Kosovo and which represents above 3 (three) percent of the total population of the municipality, the language of the community shall have the status of a language in official use in the municipality. In addition, a community whose language has been traditionally spoken in a municipality shall also have the status of a language in official use within that municipality.[69] On the basis of this article of the law, municipal assemblies can reach a decision to adopt a certain language as a language in official use if it meets all the conditions prescribed by this article of the Law.[70]

HLC-Kosovo concludes that the Law on the Use of Languages is not fully implemented in all municipalities in Kosovo. Generally, the law is respected most in multiethnic municipalities, especially in Prizren/Prizren, while implementation is less in municipalities with a predominantly Albanian or Serbian population. However, there are some multiethnic municipalities, such as Gjilan/Gnjilane, where provisions of this Law are implemented less than in some almost mono-national municipalities such as Skenderaj/Srbica or Štrpce/Shtërpce.

Concerning mono-national municipalities, the provisions of the Law on the Use of Languages are respected more in majority Albanian areas than in majority Serb areas. Municipal services in Albanian municipalities are trying to implement the provisions of this Law, while authorities in predominantly Serb municipalities, such as those in

67 Constitutional Framework for Provisional Self-government in Kosovo http://www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_ENG_Dec2002.pdf

68 http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_en.pdf. Kosovo Parliament passed the Law on the Use of Languages on 27 July 2006. The law entered into effect in October 2006.

69 Ibid.

70 Ibid.

northern Kosovo, do almost nothing to implement the provisions of this Law. The only exception to this rule is Štrpce/Shtërpce municipality where a significant percentage of Albanians live.

Multiethnic municipalities with predominantly Albanian population, including Prishtinë/Priština and southern Mitrovicë/Mitrovica, lack sufficient interpreters and HLC-Kosovo interlocutors believe that this is the main reason why members of minority communities do not receive documents in all languages in a timely manner. The problem is that all documents issued by these municipalities come from the Kosovo Government and are mostly written in Albanian, while some are also in English. Then, official municipal interpreters must translate them into official municipal languages. Some municipalities, such as the multiethnic municipality of Gjilan/Gnjilane or southern Mitrovicë/Mitrovica, have not hired an interpreter whose job would be to translate documents into at least one of the official municipal languages, in these specific cases it is the Turkish language. Gllogovc/ Glogovac is the only municipality, which has not yet established a translation service. Except in **Štrpce/Shtërpce,** majority Serb municipalities, including northern Mitrovicë/Mitrovica do not have a translation service. If documents need to be translated into Albanian, then civil servants in Serb municipalities ask Albanians that work in the Offices of Communities and UNMIK translators, to help them translate the documents.[71]

Civil registration forms are unified for the entire territory of Kosovo and they are available in Serbian, Albanian, and English, while in Prizren/ Prizren, Gjilan/Gnjilane, and South Mitrovica/ Mitrovicë, they are also available in Turkish. Minorities, however, complain that the documents they receive from municipalities are not written in accordance with the grammatical and orthographic rules of their mother tongue. Even though there are problems with translation, in view of the disregard for the grammatical and orthographic rules, there is not a single municipality that has organized training for interpreters or a course of Albanian, Serbian, or Turkish language for the civil servants.

On the basis of the information HLC-Kosovo received after new research, the Kosovo Government Ministry of Local Government Administration plans to organize official languages courses for all civil servants.

The Roma language is not an official language in any municipality in Kosovo. Consequently Roma cannot receive documents in their mother tongue.

Most civil servants in all municipalities in Kosovo do not make any difference between Serbian and Bosnian, even in municipalities where Bosnian is an official language, e.g. Dragash/ Dragaš, Prizren/Prizren and Pejë/ Peć.

Prishtinë/Priština municipality, southern Mitrovicë/Mitrovica - all multiethnic and almost all mono-national municipalities with predominantly Albanian populations - have simultaneous interpretation equipment installed in municipal buildings. This equipment has not yet been installed in northern Mitrovicë/Mitrovica and Serb mononational municipalities, except in Štrpce/Shtërpce. Out of all multiethnic municipalities, only Gjilan/Gnjilane and southern Mitrovicë/Mitrovica do not provide simultaneous interpretation in all official municipal languages since there is no simultaneous interpreter for the Turkish language in this municipality.

Prishtinë/Priština and Mitrovicë/Mitrovica municipalities, all Albanian mono-national municipalities and most multiethnic municipalities, incorporated in this research, have websites. Serb municipalities do not have websites.[72] Websites are not updated equally in all languages. According to the representative of the Ministry of Local Government Administration, the reason why websites are not updated is the lack of translators.

The municipalities of Junik/Junik, Suharekë/ Suva Reka, Obiliq/ Obilić, Ferizaj/ Uroševac, Vushtrri/ Vučitrn, Kamenicë/Kamenica, Shtime/ Shtimlje, Gjakovë/ Đakovica, Lipjan/ Lipljan, Istog/ Istok, and Rahovec/ Orahovac have websites, which are regularly updated with information in Serbian and Albanian. Kaçanik/ Kačanik, Hani i Elezit/

71 M. A, President of the Zubin Potok/Zubin Potok Municipality Executive Board, HLC interview, 30 July 2007
72 **For more information on municipal websites subject to this research see further text of the report**

General Janković, Mamushë/ Mamuša, Viti/ Vitina and Novobrdo/ Novobërdë websites are not operational, being currently under construction.

Regardless of institution, all colleagues communicate with each other freely and in their mother tongue. Generally, all clients, who come to any of the municipal buildings or institutions, will be provided with services in the language they address the servant. As far as documents are concerned, clients still conduct all of their administrative affairs through the Offices for Communities, which are in some cases located within municipal buildings. For security reasons, some citizens of Kosovo still insist on receiving documents through these offices located in their neighbourhoods, e.g. Albanians in the northern part of Kosovo. Even though civil servants from the Offices of Communities claim that there are no problems in Prishtinë/Priština or Skenderaj/ Srbica municipalities in terms of communication or of receiving documents in Serbian, Serbs from enclaves in these municipalities conduct most of their administrative affairs through the Offices for Communities located in their enclaves.

The Kosovo Government Ministry of Local Government Administration, along with European Reconstruction Agency experts, is currently preparing a report with specific measures that the Ministry and other institutions should undertake in order to fully implement the Law on the Use of Languages.[73] The Minister in charge sent a letter on 13 March 2008 to all municipal mayors, telling them to conduct the employment of civil servants, especially Directors of the Offices of Communities, in accordance with UNMIK Regulation 2001/36 on civil service,[74] by which the practice of appointing civil servants through political negotiations would come to an end. HLC-Kosovo insisted on this in its recommendations incorporated in the *Security Issues, Employment, and Application of the Law on the Use of Languages and Anti-discrimination Law* Report published in May 2008.

2.1. Prishtinë/Priština

According to the Statute, Albanian, Serbian, and English are official languages in the Prishtinë/ Priština municipality, while Turkish, Bosniak, and Roma have the status of languages in use. The municipal administration issues documents in official languages. However, grammatical and orthographic mistakes are common. Public information on notice boards is usually in Albanian. Municipal administration opened a special office for information in which civil servants speak Serbian and Turkish.

2.2. Mitrovicë/Mitrovica

Two municipal administrations operate on the territory of the city of Mitrovicë/ Mitrovica: one is located in the southern part of the city and another in the northern part of the city. The Law on the Use of Languages is not implemented in either of these two parts of the city although civil servants in southern Mitrovicë/Mitrovica have made some efforts towards implementation.

2.3. Kosovo Central Institutions, District and Municipal Court in Prishtinë/Priština and Health Care Centre IV in Prishtinë/ Priština

The Law on the Use of Languages is fully implemented in the Kosovo Property Agency, Kosovo Parliament, and Prishtinë/Priština District and Municipal Court. However, in the Prishtinë/ Priština health care centres the Law on the Use of Languages is not implemented at all and employees in these institutions have not been informed about the provisions of this law and the measures that they should undertake in order to implement the law.

3. Application of Law in Predominantly Albanian Municipalities

As far as Albanian mono-national municipalities are concerned, the Law on the Use of Lan-

73 European Reconstruction Agency experts, who cooperate with the Ministry for Local Government Administration on the creation of this document, based their findings and recommendation on the HLC Report Kosovo Institutions Applying the Law on the Use of Languages http://www.hlc-rdc.org/uploads/editor/ENG%20Kosovo.pdf

74 http://www.ks-gov.net/oag/RE2001-36%20Kosovo%20Civil%20Service.pdf

guages is implemented most in Srbica/Skenderaj municipality and the least in the municipalities of Glogovac/Gllogovc, Malishevë/Mališevo and Deçan/Dečani.

The municipal statutes of all predominantly Albanian municipalities, except for Gllogovc/ Glogovac, have been translated into Serbian and English. However, only Skenderaj/ Srbica local authorities have rendered a regulation ordering the full implementation of the Law on the Use of Languages. The Municipal Statute prescribes that Serbian is, alongside Albanian, an official language in the Skenderaj/Srbica municipality. Municipal authorities in Skenderaj/Srbica and Podujevë/Podujevo insist that all official municipal documents are translated into Serbian and English, while in the municipality of Malishevë/Mališevo there is a will to have all documents translated into Serbian, but municipal authorities face political obstacles.

We have now translated the Municipal Statute and several municipal decisions into Serbian in order to meet the standards that are becoming part of our day-to-day life… We understand that we have an obligation originating from the Law on the Use of Languages. But, people, who trust us now, would start to react differently if they saw signs in Serbian. Therefore, it is very difficult to apply this law in our municipality

H.K. Malishevë/Mališevo Municipality Head of General Administration Directorate
HLC interview, 3 August 2007

Only in the municipalities of Podujevë/Podujevo and Skenderaj/ Srbica are forms for all documents issued to citizens in Albanian, English, and Serbian. All documents in these municipalities are issued in the language in which the request was submitted. However, in Gllogovc/Glogovac, Malishevë/Mališevo and Deçan/Dečani, all municipal services issue documents only in Albanian. As far as names of municipalities written on entrances to municipal buildings, names of municipal services, and names of employees are concerned, in Podujevë/Podujevo municipality they are written in Serbian, English, and Albanian; in Skenderaj/ Srbica these names were written in all three languages, but as the time passed clients defaced and erased the names in Serbian; in Malishevë/ Mališevo, Gllogovc/Glogovac, and Deçan/ Dečani municipalities all signs and names are written only in the Albanian language. Public information on notice boards is also only in Albanian. Podujevë/ Podujevo, Malishevë/Mališevo and Glogovac/ Gllogovc/Glogovac issue municipal newsletters, whereas the municipalities of Skenderaj/ Srbica and Deçan/ Dečani do not. The Podujevë/Podujevo municipality issues a newsletter in Albanian and Serbian. The Gllogovc/ Glogovac and Malishevë/Mališevo municipalities issue newsletters only in Albanian.

Simultaneous interpretation equipment has only been installed in Podujevë/Podujevo, Deçan/ Dečani and Skënderaj/Srbica, but it is not used because there are no municipal assembly representatives from the Serbian or any other community.

Municipal logos in Podujevë/Podujevo and Skenderaj/Srbica municipalities are in Albanian, English, and Serbian, while in Gllogovc/ Glogovac and Deçan/Dečani they are in Albanian only. Malishevë/Mališevo municipal logo does not contain any words. Podujevë/Podujevo municipal stamp is in Albanian and English, and Malishevë/ Mališevo, Skenderaj/Srbica and Deçan/Dečani municipal stamps are in Albanian, English, and Serbian. Gllogovc/ Glogovac municipal stamp is in Albanian only.

All mono-national municipalities incorporated in this research have websites. However, only Podujevë/Podujevo municipal website is in Serbian, Albanian, and English, while other municipal websites are only in Albanian.[75] The Podujevë/Podujevo municipality, website in Albanian and Serbian is regularly updated.

Names of streets in Podujevë/Podujevo and Skënderaj/ Srbica are in Albanian, Serbian, and English, whereas in Malishevë/Mališevo, Deçan/ Dečani and Gllogovc/ Glogovac they are written only in Albanian. Names of villages on the territory of all municipalities are written in Albanian and Serbian.

75 Only Podujevo/Podujeve and Mališevo/Malisheve municipalities had websites during the first period of the research.

An Office of Communities has not been established in our municipality since no members of minority communities lived here before the war or now. Our Municipality sends regular reports about the activities undertaken in view of meeting standards. One of the standards is the existence of an Office of Communities and the use of minority languages. However, since there are no members of minorities living in our municipality, we believe that there is no need to meet this standard.

I.H. Gllogovc/Glogovac Municipality Head of General Administration Directorate
HLC interview, 25 July 2007

There are five Serbs working in the Office of Communities. Two people who worked in the Social Security Service quit because of the pressure coming from the Serbian institutions. Meetings with the employees of the Office of Communities, which I organize, are held in the Serbian language. I do not use interpretation services since I speak Serbian. Any other meetings, if Serbs take part in them, have interpretation.

N.Sh. Skenderaj/Srbica Municipality Head of the General Administration Directorate
HLC interview, 6 September 2007

4. Application of Law in Predominantly Serb Municipalities

In Serb municipalities, the Law on the Use of Languages is barely implemented at all. The one exception is the municipality of Štrpce/Shtërpce, which has a large number of Albanian inhabitants. Civil servants in Serb municipalities state that these municipalities operate under the direction of the Serbian Government and that they have stopped communicating with the Kosovo Government. This effectively disables the application of the law. Signs placed on entrances to these municipal buildings have *Republic of Serbia* written on them, indicating that these institutions are part of the Serbian Government.

As in majority Albanian municipalities so too in majority Serb municipalities, municipal statutes have not yet been synchronized with the Law on the Use of Languages and Serbian is the only official language. Štrpce/Shtrëpc is the only exception to this rule because its Statute established Serbian and Albanian as official municipal languages. Zubin Potok/Zubin Potok Municipal Statute has been translated into Albanian, while Zveçan/ Zvečan/ Zveçan and Leposavić/Leposaviq Statutes are in Serbian only. All official documents in Štrpce/Shtërpce are in Serbian and Albanian, and documents in Serbian and Albanian are issued in a standard procedure depending on the language in which the request was submitted. Zubin Potok/Zubin Potok, Leposavić/Leposaviq and Zveçan/Zvečan municipalities issue documents in Albanian only if clients explicitly ask for documents in Albanian. Otherwise, all documents are in Serbian. If a client in Leposavić/Leposaviq municipality wishes to receive a document written in the Latinic alphabet or if a client wishes to have a document certified with an UNMIK stamp, then the client needs to pay an additional 20 Euros for this service.

Names of municipal services, names of employees, and information on notice boards in Leposavić/ Leposaviq, Zubin Potok/Zubin Potok and Zveçan/ Zvečan are in Serbian only. One of the reasons for this is of political nature:

Names of the municipality and its bodies are written in Serbian only because if we had signs in Albanian, somebody might deface them, tear them down, or damage them in some other way.

M.R., Leposavić/Leposaviq Municipality Chairman of the Executive Board
HLC interview, 10 September, 2007

In Štrpce/Shtërpce, these names are in Serbian and Albanian. Not one Serb municipality issues a newsletter.

Zubin Potok/Zubin Potok municipality put up an UNMIK logo; the logo in Zvečane/Zveçan is written in Albanian, Serbian, and English. The Leposavić/Leposaviq municipal logo has a picture of a church and does not contain any text. This logo was adopted without the consent of the Albanian municipal assembly representatives. Štrpce/Shtërpce municipal logo was also adopted without the consent of the Albanian municipal assembly representatives. The logo contains no text, but only the face of Stefan Nemanja, a key figure in Serbian national history, which is imprinted in the background. Some municipalities issue documents certified with a stamp that has *Republic*

of Serbia written on it. This is the case with the Leposavić/Leposaviq cadastral office.
Names of streets in all municipalities of northern Kosovo are written in Serbian. In Štrpce/Shtërpce, they are in Serbian, English, and Albanian. No signs at entrances to Albanian villages in majority Serb municipalities in southern and northern parts of Kosovo have been erected.

In 2005, I tried to take down the sign at the entrance to the Municipal building, which said, in Serbian only, that this municipality was in the jurisdiction of the Republic of Serbia and to put up a sign stating "Štrpce Municipality" in three languages without any symbols and additions. However, upon the Mayor's request, the new sign was taken down and the old sign was put up again.

Ahmet Aliu, Štrpce/Shtërpce, Municipality Head of the General Administration Directorate
HLC interview, 7 September 2008.

5. Multiethnic Municipalities Applying the Law

Municipal statutes in all multiethnic municipalities are written in all official municipal languages. All these municipalities, except Gjilan/Gnjilane, rendered a decision on the full application of the Law on the Use of Languages and municipal statutes prescribed languages that are, besides Albanian, official languages in these municipalities. Serbian is an official language in these municipalities. Bosnian and Turkish are official languages in Prizren/Prizren. Bosnian and English are official languages in Pejë/ Peć. Bosnian is an official language in Dragash/ Dragaš. Only Gjilan/Gnjilane municipal assembly adopted Turkish as one of its official languages, but it has not yet modified its statute in accordance with the municipal assembly's decision; its statute still does not have a clause prescribing Turkish as one of the official municipal languages.

Public documents in multiethnic municipalities are written in official municipal languages, except in Gjilan/Gnjilane where they are available in Albanian and Serbian, but not Turkish. In some municipalities, some public documents are in English, even though this language is not an official language in these municipalities, e.g. Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Klinë/Klina, and Gjilan/ Gnjilane municipalities. All multiethnic municipalities issue documents in the language in which the request was submitted. The only exception is Gjilan/Gnjilane where documents in Serbian and Albanian are issued in a standard procedure, while documents in Turkish are issued only upon a client's explicit request. Sometimes documents in the languages of minorities are not written in accordance with orthographic and grammatical rules of these languages. In Fushë Kosovë/Kosovo Polje, specifically, they are not written in accordance with the rules of the Serbian language, and in Gjilan/Gnjilane in accordance with the rules of the Turkish language.

Signs on municipal buildings, names of municipal authorities, and names of employees in multiethnic municipalities are written in official municipal languages. The only exception to this rule is Gjilan/Gnjilane, where these signs are not written in Turkish and in Serbian. According to one municipal servant, there were signs in Serbian, but clients have either erased or took them off.

Public information on notice boards in multiethnic municipalities is usually in official municipal languages, except in Gjilan/Gnjilane and Dragash/ Dragaš where information is written only in Albanian. In Gjilan/Gnjilane, information written in Serbian is either defaced or torn down.[76]

The Klinë/Klina and Pejë/ Peć municipal logos are in Serbian, English, and Albanian; the Prizren/ Prizren municipal logo is in Albanian and English; and the Fushë Kosovë/Kosovo Polje logo is in Albanian only. The Dragash/ Dragaš municipal logo has no text. All municipal stamps are in official municipal languages, except in Gjilan/Gnjilane where the stamp does not contain text in Turkish. Some municipalities also have a stamp in English, e.g. Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Klinë/ Kilna, Gjilan/Gnjilane, Pejë/ Peć, and Dragash/ Dragaš municipalities.

Prizren/Prizren, Gjilane/Gjilan, Pejë/ Peć, and Dragash/Dragaš municipalities have websites.

76 A.M, Gnjilane/Gjilan Municipality General Administration Chief, HLC interview, 27 July 2007

The Dragash/Dragaš municipal website is not operational because it is currently under construction. Prizren/Prizren and Pejë/ Peć municipal websites are in all official municipal languages; in Prizren/Prizren in Albanian, Serbian, and Turkish; in Pejë/Peć in Albanian, Serbian/Bosnian, and English. Gjilan/Gnjilane municipal website is in Serbian, Albanian, and English, but it is not in Turkish even though Turkish is one of the official languages in this municipality.

Only Prizren/Prizren municipality regularly updates its website in all languages, while in Gjilan/Gnjilane and Pejë/Peć municipalities only the Albanian pages are regularly updated although some municipal regulations adopted by the Gjilan/Gnjilane municipal assembly are translated into Serbian and posted on the website. Public information in Serbian on the Gjilan/Gnjilane municipal website contains orthographic and grammatical mistakes.

Names of streets in all municipalities are written in official municipal languages, except in Gjilan/Gnjilane where they are written in Albanian and Serbian, but not in Turkish.

Numerous municipal Directorates' classifieds, informative posters, brochures, as well as the Kosovo Property Agency Magazine are exclusively in Albanian because they deliver them to us only in this language. We did not ask any Municipal institutions or Directorates to send all information in the future in Serbian and Turkish language.

F. H, Gjilan/Gnjilane Municipality Head of Office for Relations with Citizens
HLC interview, 27 July 2007

There are certain irregularities regarding the correct spelling of Turkish names in personal identification documents, which, if they are not identical to documents in which the names were spelled correctly, need to be changed. The process of changing documents costs 20 Euros and citizens bear these expenses even though it is not their fault.

K. Ş. Gjilan/Gnjilane Municipality Head of the Office of Communities
HLC interview, 27 July 2007

All municipal services issue documents to Serbs in their language. Sometimes, when a translator is not able to do a certain translation, I insist that it be done as soon as possible so that we would not bother the citizens to come twice in order to obtain a certain document.

R.K. Klinë/Klina Municipality Office of Communities Officer
HLC Interview, 19 July 2007

6. Prishtinë/ PtištinaMunicipality Applying the Law

According to the Statute of the Ptiština/Prishtinë/ Ptiština Municipality, Albanian, Serbian, and English are official municipal languages, while Turkish, Bosniak, and Roma have the status of languages in use. This means that citizens from these ethnic communities can communicate with civil servants in these languages and they should receive an answer in that language. The Municipality issues documents in languages in which clients submit requests.[77] Grammar and spelling mistakes, as well as mistakes in the spelling of names and surnames, often appear in documents issued in minority languages. This is also the case in other municipalities. All official documents, rulebooks and regulations, work plans, reports, decisions, resolutions, and administrative directions, along with other documents, are written in Albanian, Serbian, and English.

The municipal seal and logo are in Albanian, English, and Serbian. The sign with the name of the municipality placed at the entrance of the municipal building is in Albanian, English, and Serbian, as are the names of all municipal services and all employees. Most documents and information posted on the municipal notice board are in Albanian.

We have a rule that municipal administration clerks communicate with clients in the language the clients use to speak to clerks…We hired clerks who speak Serbian and Turkish, as well as Albanian, in the admissions office. That was the requirement for the job.

H.H. Prishtinë/Priština Municipality Head of the General Administration Directorate
HLC interview, 27 July 2007.

77 This refers to official municipal languages.

The **Prishtinë/Priština** municipality has a website in English, Albanian, and Serbian. However, only the part in Albanian is regularly updated.

The Office of Communities located in Gračanica/ Graçanicë receives decisions, invitations, employment contracts, etc, from the Municipality only in the Serbian language. The Office of Communities issues documents in minority languages, but mainly in Serbian, since they are related to the requests of Serbs who rarely send their requests directly to the Prishtinë/ Ptiština Municipality.

As far as the free use of Serbian and other minority languages in the Municipality goes, it is at a satisfactory level. I have been working in the municipality for five years and I can say that we have good relations with our colleagues. All documents that come to the Office of Communities from the Municipality are in Serbian. We also regularly receive the Official Gazette in Serbian and this Official Gazette has also recently been printed in Turkish … I noticed that the municipal website does not contain updated information in Serbian. We have not contacted the Municipal Information Office about this.

S. K, Gračanica/Graçanicë Office of Communities Head of the General Administration and Finance Department
HLC interview, 27 July 2007

Some Prishtinë/Priština citizens, members of minority communities, remain dissatisfied with the services provided by the municipal administration and believe that this represents an obstacle for the integration of minorities into Kosovo society. One Serbian woman wrote a letter to the municipal Urban Inspection in Serbian. The Urban Commission showed up at the scene, conducted an inspection, but it sent its answer in Albanian.[78]

I submitted a request to the Municipal Urban Inspection in Serbian asking them to inspect the level of damage in my apartment. During the inspection, I communicated with the inspectors in Serbian without any difficulties. However, several days after the inspection, I received an answer to my request and it was in Albanian. Moreover, my first name and my last name were incorrectly written and used Albanian characters. I do not understand Albanian so I had to ask for my documents to be translated into Serbian. However, I was told that I had to look for the Municipal administration translator myself, but I didn't do that because it's their responsibility, not mine.

S.B, a Serb from Prishtinë/ Priština
HLC interview, 17 September 2007

7. Mitrovicë/Mitrovica Municipality Applying the Law

Mitrovicë/ Mitrovica is divided administratively into two parts. One is the southern part with a majority Albanian population and the other is the northern part with a majority Serb population. The Municipal building is located in the southern part of the town. UNMIK administration is located in a UNMIK building in the northern part where the municipal administration for the northern part of the town is also located. Civil servants in the southern part of the town have made some effort to implement the Law on the Use of Languages, but it is generally not implemented. In the northern part of the town this law is hardly implemented at all.

Offices of Communities have been established in both parts of the town and they have Directors. These offices are independent of each other. Representatives from both the Office of Communities in the northern and southern parts of Mitrovicë/ Mitrovica used to participate in meetings about the implementation of projects relating to return and house reconstruction. However, Serbian representatives from the Office of Communities in the northern part of Mitrovica/Mitrovicë stopped attending these meetings:

Our Office of Communities has its Coordinator while the Office of Communities in South Mitrovica has its own Coordinator. We do not report to them and neither do they report to us. They have their Mayor (Mursel Ibrahimi) but he is not our Mayor. A person, who is practically undertaking

78 Copy of this document is stored in the HLC – Kosovo office archive.

the duties of a Mayor in our part of the town is the Head of the UN General Administration, Vladimir Anokhin. He reports to the regional UN Administrator, Jaroslav Kozak. Therefore, we have nothing to do with the municipality located in the southern part of the town.

S.R., North Mitrovica/Mitrovicë Office of Communities Clerk
HLC interview, 19 July 2007

The official languages in theMitrovicë/Mitrovica municipality are Albanian, Serbian and English, while Turkish is an official language in the southern part. The southern Mitrovicë/Mitrovica municipal assembly modified the municipal statute and it now prescribes Albanian and Serbian as official municipal languages. The municipal assembly pronounced Turkish an official municipal language on 9 March 2007. However, the statute has yet to be amended in accordance with this decision.

In the southern part of the town, documents are issued in languages in which requests are submitted, while documents in the northern part of the town are issued only in Serbian.

Names of municipal services, names of employees and information on notice boards in the southern part of the town are in Albanian. In the northern part they are in Serbian. Civil servants told HLC-Kosovo that somebody destroyed information written in Serbian. The signboard with the municipality name written in Albanian, Serbian, and English is placed at the entrance to the building, but there is no sign in the Turkish language. In the northern part of the town the sign is in Serbian and says: *Republic of Serbia, Autonomous Province of Kosovo and Metohija*.

There is no Turkish language translator in southern Mitrovica/Mitrovicë. However, documents can be issued in Turkish. A civil servant, who is Turkish, also translates documents. Each document that is sent from the northern part of the town to the civil servants in the southern part of the town is written in Serbian, English, and Albanian. Documents sent from the southern part to the northern part of Mıtrovica/Mitrovicë are also translated into Serbian.

The southern Mitrovica/Mitrovicë municipality does not have a logo, and the official seal is in Serbian, Albanian and English. There is a municipal website accessible in Albanian and Serbian, but not Turkish. The Serbian web pages are not regularly updated.

The names of streets in southern Mitrovicë/Mitrovica are in Serbian, English, and Albanian, but not in Turkish. In northern Mitrovicë/Mitrovica, the names of streets are only in Serbian.

8. Kosovo Central Institutions, Prishtinë/Priština District and Municipal Court and Prishtinë/Priština Health Care Centre IV Applying the Law

Official languages in the Prishtinë/Priština municipal and district courts are Serbian and Albanian. Albanian, Serbian, and English are official languages in the Kosovo Property Agency and the Kosovo Parliament. The Law on the Use of Languages is fully implemented in all of these institutions. All documents in courts, agency or parliament are in all official languages. Courts issue documents in the language in which clients communicate with court officers. Simultaneous interpretation is available in all of these institutions. Names of employees in the Kosovo Property Agency, District and Municipal Court, and the names of members of the Parliament are also written in all official languages. The websites of the Kosovo Property Agency (www.kpaonline.org) and the Kosovo Parliament (www.assembly-kosova.org) are in all official languages and are regularly updated.

The Prishtinë/Priština Health Care Centre does not apply the Law on the Use of Languages at all. Information is exclusively in Albanian. All documents, including patients' medical files, forms, forms for referring to doctors, specialists, labs and prescriptions, are prepared solely in the Albanian language. The Health Care seal is only in Albanian. Interlocutors from the Prishtinë/Priština Health Care Centre told HLC-Kosovo that they did not know that the Law on the Use of Languages exists and that they had never heard of the measures that they were supposed to implement in order to apply the law. One Bosniak and one Turk are

employed in this health care centre as part of the medical staff and they use Bosnian and Turkish freely in communication with colleagues, but they receive information relating to their work in Albanian. Staff meetings are conducted in Albanian and Albanian colleagues provide simultaneous interpretation for them if needed.

When we have Bosniak patients, they speak to us in Bosnian and we reply in their language. We write the names of these patients in a notebook according to the rules of their language. We have not been informed of the Law on the Use of Languages and the things we need to do in order to apply this law.

Z.B. Prishtinë/Priština
Health Care Centre IV Nurse
HLC interview, 13 August 2007.

9. Position of Roma

The Roma language is not an official language in any of the municipalities in Kosovo and Roma people cannot receive documents in their mother tongue throughout Kosovo. The Roma community is the largest in Mitrovicë/Mitrovica municipality and the community of Roma, Ashkalia, and Egyptians have a representative. Roma interlocutors told HLC-Kosovo that they do not have freedom of speech throughout the Mitrovica/Mitrovicë municipality.

I spoke to an engineer, who was a Serb, in the Serbian language a year ago in the Roma Mahala. His name was Gradimir and I cannot remember his surname. Two young men, Albanians, who were passing by, overheard our conversation. It bothered them, they asked me why I spoke in Serbian, and told me they would throw a hand grenade at me if they heard me speaking Serbian again. I reported the incident to the Kosovo Police Service patrol that was in the neighbourhood. They briefly talked to these young men and released them. And, when I was at the green market in North Mitrovica, I was speaking Roma with my cousin when an older man approached me and started threatening me since, according to him, I was speaking Albanian.

E.B. Roma, Ashkalia and Egyptians' Representative in Mitrovicë/ Mitrovica MunicipalityHLC interview, 18 July 2007.

10. Recommendations

- The Kosovo Government should launch a campaign to inform the citizens of Kosovo and persons employed in public institutions about the responsibilities of institutions prescribed by the Law on the Use of Languages.

- The Kosovo Government should create independent and transparent conditions for the work of the Commission for Languages, which was established in accordance with the Law on the Use of Languages.

- The Commission for Languages should monitor the implementation of the Law on the Use of Languages and regularly report to the Government and the public about implementation gaps

- The Kosovo Government should forward all documents, information, and instructions to local institutions in the official languages of the municipality, in which the institutions are located.

- The Kosovo Government should organize courses of official languages in Kosovo for all people employed in the central public services. In order to have coordinated application of orthographic and administrative rules in writing official documents.

- Kosovo Ministry of Traffic and Communications should establish and maintain close cooperation with municipal institutions in order to ensure orthographic rules are adhered to in respect of street and town names.

- All municipalities in Kosovo should fully implement the provisions of the Law on the Use of Languages.

- All Kosovo institutions should create conditions for the full implementation of the Law on the Use of Languages at the local level.

- All Kosovo municipalities should amend their statutes in accordance with the Law on the Use of Languages.
- All Kosovo municipalities should enable citizens to obtain documents in the official languages of the municipality.

- Municipal administration clerks, when composing documents for upon the request of a citizen, should abide by the grammatical and orthographic rules of the language in which the document is issued.

- All official public documents should be translated into all official languages of a municipality.

- All municipalities should make budgetary allocations to hire a sufficient number of translators for all official languages in the municipality in order for all citizens and municipality employees to be adequately informed and receive necessary documentation on time.

- All municipalities should make budgetary allocations to have their own municipal website. Websites should be available in all official languages of a municipality and should be updated regularly.

- In municipalities, such as Dragash/ Dragaš and Pejë/Peć, in which Bosniak is one of the official languages, it is necessary to provide all necessary conditions for Bosniak citizens and employees to obtain documents in the Bosniak language.

- Municipalities should organize official language courses of for municipal administration clerks.

Implementation of the Law on the Use of Languages in the Kosovo Education Process

1. Introductory notes

In the period from February to May 2007, the Humanitarian Law Center – Kosovo (HLC-Kosovo) researchers intensively monitored the implementation of provisions of Article 4.4 of the Constitutional Framework for Provisional Self-Government in Kosovo[79] (Constitutional framework) and the provisions of the Law on the Use of Languages[80] (Law), which guarantee the right of minority communities to have education organized in their mother tongue; from pre-schools, through elementary schools and high schools to universities. In relation to this, HLC-Kosovo conducted 36 interviews with the members of different ethnic communities, with teachers who teach in minority languages as well as with relevant representatives of local and central Kosovo institutions. Also, during the month of August 2008, HLC-Kosovo researchers conducted interviews with the representatives of the Ministry for Education, Science and Technology of Kosovo (MEST Kosovo) and with a civil servant from the Kosovo Directorate for Education of Prishtinë/Priština municipality, in order to determine the extent to which Kosovo institutions have implemented mechanisms to fully respect the provisions of these Laws after the first research period.

2. Summary

After the analysis, HLC-Kosovo established that the provisions of the Constitutional framework and the Law are for the most part respected with regard to Turks, Bosniaks, Ashkalia, Egyptians and a part of Gorani community who attend schools where students are taught in Bosnian, whereas the relevant provisions of this law are not at all respected with regard to Serbs, Roma and the Gorani community that attend Serbian schools.

MEST Kosovo has developed educational curricula in Albanian, Bosnian and Turkish languages but not in Serbian and Roma languages. Turks, Bosniaks, Ashkalia, Egyptians and a part of the Gorani community who attend schools in the Bosnian language are enrolled in schools which are under the jurisdiction of MEST Kosovo.[81] Serbs and Gorani who attend schools where students are taught in Serbian follow the curriculum prescribed by the Government of Serbia. The Roma community obtains education in institutions which are under the jurisdiction of the Kosovo Government and the Serbian Government. However, there is no education provided in the Roma language. In elementary schools under the control of the Serbian Government that are attended by the Roma community the Roma language is an elective subject. No such initiative has been organized in schools under the jurisdiction of the Kosovo Government. All in all, no Serbs attend schools in the educational institutions of the Kosovo Government and no Albanians attend schools under the control of the Government of Serbia.

MEST Kosovo's expert team has started developing a curriculum for elementary schools in the Roma language. The Ministry's representative told HLC-Kosovo that Roma citizens will be able to follow education in schools under the jurisdiction of the Kosovo Government through a subject called *Roma language with elements of history and culture* until the curriculum for Roma is fully developed. It is believed that this subject will become part of the regular curriculum no later than November 2008. Also, MEST Kosovo, in cooperation with different international organizations such as UNICEF and OSCE, has organized literacy courses and intensive fast courses for the members of Roma, Ashkalia and Egyptian communities. One of the projects included courses

79 Constitutional Framework for the Provisional Self-Governance in Kosovo www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf

80 http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2006regs/RSC2006_57_ALSL02_L41.pdf Kosovo Parliament enacted on 27 July 2006 the Law on the Use of Languages, which entered into power in October 2006. . Relevant Articles of the Law are 19, 20, 21, 22, 23 and 24.

81 Ashkalia and Egyptian's mother tongue is Albanian which is why they attend classes in Albanian language.

called *Our Knowledge/Dituria Jonë*[82] and other similar projects. Participants in this programme were mostly students who fled Kosovo during or after the war. All the literacy courses and intensive learning courses are in the Albanian language and their aim is to enable students to follow regular education in Albanian. This has had a direct negative impact on the preservation of the ethnic Roma identity[83].

MEST Kosovo has adopted a strategy for the integration of Roma, Ashkalia and Egyptian communities which will be implemented from 2007 until 2017. The forecast project budget is 14 million euros: 55% of finances will be secured through the Kosovo Government while 45% of finances will come through donations.

Finally, starting with school year 2008/2009, MEST Kosovo will provide free textbooks for all pupils in the first through to fifth grade of elementary schools under the jurisdiction of the Kosovo Government.[84]

One of the main problems for students and pupils that are educated in either the Bosnian or Turkish languages is the lack of textbooks and expert literature.

Gorani elementary and high school students who follow the curriculum in the Bosnian language and those who follow the curriculum prescribed by the Serbian government in the Serbian language go to the same schools. According to information from the Municipal Directorate for Education in Dragash/Dragaš, more than half of students in Gora/Gora follow the curriculum of the Serbian Ministry of Education in the Serbian language. It is believed that the majority of Gorani students and their parents choose the Serbian curriculum because of the continuation of education in Serbian faculties, because of the employment opportunities and because their mother tongue, "nashinski", is very similar to Serbian. They either speak or understand Albanian language poorly or not at all. Announcements for admission of Gorani students are in Bosnian and Serbian. Entrance exams for these students are also in Serbian and Bosnian. Tests in Serbian are administered by the Government of Serbia while tests in Bosnian are administered by the Kosovo Government.

The Gorani community in Kosovo does not have a lot of choice for continuing further education in the Bosnian language. There are no possibilities for them to continue their education in the Albanian language because they do not speak Albanian. They communicate among each other and inside the family in the Gorani language. In the past, the education of the Goranis in the municipality of Dragash/Dragaš was exclusively organized in the Serbian language. The current curriculum in the Bosnian language in Kosovo is not compatible with the Serbian curriculum (...) Many Goranis have relatives in Serbia and better opportunities to continue education there because the Serbian language is much closer to them, and they do not need to pay fees for tuition, campus, etc.

S.Lj., "Nazim Berati" School Teacher in Dragaš/Dragash
HLC interview, 6 May 2007

There have been some initiatives in municipalities where Albanians and Serbs live to open mixed schools. However, all the initiatives failed and Albanian students continue to attend segregated schools in segregated buildings.

The school is segregated, Serb students go to Serb schools, study exclusively in the Serbian language, and work according to the Republic of Serbia Ministry of Education curriculum. Albanians go to their schools and follow the curriculum of the Kosovo Ministry of Education, Science, and Technology. A lot of school buildings are being constructed in our municipalities. The construction of two school buildings started just today thanks to funding provided by the European Agency for Reconstruction. One building is located in the village of Brad and is designated for Albanian students and another one is in the village of Sevcë/Sevca and is designated for Serb students (...) The attempt

82 Our knowledge/Dituria Jonë is an elementary school textbook.
83 This approach does not have negative impact on Ashkalia and Egpytian communites who, as it has already been mentioned, speak Albanian as their mother tongue..
84 E.K, Director of the Department for Communities in the MEST Kosovo, HLC Interview, 15 August 2008.

to establish a multiethnic school where Serb and Albanian children would be together here on the territory of Šterpce/Shtërpcë failed. We tried to organize mixed schools after the war in the villages of Biti/Biti and Vica/Vicë and we failed. Serbs protested and because of this Albanian children had to go to an improvised school situated in a private house owned by Gani Muharremi (...)Last year MEST Kosovo printed common grade reports and certificates in Serbian and Albanian languages. They were handed out to the deans of all schools, but they have never been used in Serb schools. They use grade reports and certificates issued in Serbia and written only in the Serbian language. Albanian schools use documents written in both Albanian and Serbian languages.

S.I., Deputy Chief of the Štrpce/Shtërpcë municipal Directorate for Education
HLC interview, 11 May 2007

Teachers who teach according to the Serbian Government's curriculum receive pay from Serbia and their salaries are much higher than the salaries of teachers who get paid from the Kosovo budget.

The official language at the University of Prishtinë/Priština is Albanian.

The official language at all colleges under the jurisdiction of the Prishtinë University is Albanian. Lectures and exams are in Albanian. Albanian language is also the official language in the administration. The Statute of the University and our official web site are composed in two languages, Albanian and English [...] Students members of ethnic communities have the right to enter the faculties under the same conditions as Albanian students. Lectures and exams are held in the Albanian language. Depending on the professor, students may be allowed to take exams in their mother tongue if the professor speaks the language. There is no legal act that would regulate this practice and it all depends on the will of the professor. We treat all students equally regardless of their ethnic background.

E.K., Assistant to the Secretary of theUniversity of Prishtinë/Priština
HLC interview, 24 April 2007

The Commission for Languages, which established the Law on the Use of Languages with the mandate to monitor the implementation of the Law in practice, has not yet become functional.

3. Position of ethnic communities which attend education in Kosovo Government institutions

Concerning education in the Bosnian and Turkish languages, MEST Kosova adjusted the curricula for history, mother tongue, geography, arts and music because of the need for the preservation of the ethnic identities of minority communities who attend schools where instruction is in these languages. Turks, Bosniaks and the part of the Gorani community that follows the curriculum in the Bosnian language generally do not have any complaints about the school curriculum. The primary problem for these students is the lack of textbooks. In elementary schools, the Kosovo Government has so far issued textbooks for the first, second, sixth, seventh, and the ninth grades. Textbooks for the fifth grade have not yet been written because of ongoing reforms. After these reforms are completed, textbooks will first be issued in Albanian and then in the Turkish and Bosnian languages. MEST Kosovo representatives told HLC-Kosovo that textbooks for the third and fourth grades are supposed to be ready by the beginning of the new 2008/2009 school year while textbooks for the fifth grade are supposed to be issued by November 2008.[85] Finally, MEST Kosovo has not yet made a single textbook for high-school students or for students who are studying at universities in the aforementioned languages. The responsibility for why these textbooks have not yet been printed lies partially on the printing companies which refuse to print them in Bosnian and Turkish languages due to the economic non-profitability.[86] Teachers who teach in the Bosnian and Turkish languages solve this problem by translating and reading to students from Albanian textbooks if they speak Albanian or by getting textbooks from Bosnia and Herzegovina and Turkey if these textbooks have been approved by MEST Kosovo.[87] Also, Bosniak and Turkish teachers indicate that textbooks made by the Kosovo Government

85 E.K, Director of Department for Communities in MEST Kosovo, HLC Interview, 15 August 2008.
86 F.B., Administration worker in the Directorate for Education in Peć/Pejë, HLC Interview, 7 May 2007
87 This relates to elementary and high schools as well as universities in Kosovo where education can be attended in Turkish and Bosnian languages.

in Bosnian and Turkish contain many orthographic and grammatical errors.

MEST Kosovo issues diplomas, report cards and class books in Bosnian, Turkish and Albanian languages. However, HLC-Kosovo research has shown that the aforementioned documents are not used in all schools attended by Bosniaks and Turks. Monthly and yearly plans in schools can be obtained in Bosnian and Turkish languages and all information on notice boards is written in Albanian. All school council meetings are held in Albanian and all minutes of the meetings are in Albanian. Albanian colleagues translate for their Bosniak and Turkish colleagues during the school council meetings and they also translate the minutes of the meetings for them into Bosnian and Turkish. The situation is the same with faculties where education is in Bosnian and Turkish, e.g. the *Sami Frašeri/Sami Frashëri* school in Prishtinë/Priština where education is provided in Albanian, Bosnian and Turkish languages.

Employment contracts, monthly and annual curricula, and every piece of information posted on the bulletin board are in Albanian. School equipment, maps, periodical system of elements are also in Albanian, and so is information we receive from the MEST. Teachers' Council meetings are also held in Albanian, without translation provided, and so are records from these meetings. Class meetings we organize separate from our Albanian colleagues. (...) Only the sign at the entrance to the school is written in Turkish. Everything else, like certificates and diplomas, is issued in both, Albanian and Turkish language.

A.B., Sami Frashëri/Sami Frašeri High School teacher in Prishtinë/Priština
HLC interview, 2 May 2007

As for the documents issued in Turkish, a positive example is the elementary school *Hadži Imer Ljutfi/Haxhi Ymer Lutfi* and an outpost class of the *Džon Buzuku/Xhon Buzuku* elementary school located in Mamuša/Mamushë. Classes in both of the aforementioned schools are organized in Turkish and Albanian languages and all the documents are available in Albanian and Turkish.

The situation with documents is similar in faculties where classes are taught in Bosnian and Turkish. Report cards, certificates and other documents in these institutions can only be obtained in the Albanian language. However, considering the fact that the administration employees at these faculties also speak Bosnian and Turkish, they have no problems communicating with students in their languages. Exam reports, exam schedules and other types of documents are printed apart from the university. At the Teacher's College in Prizren/Prizren, which is linked to the University of Priština, Turkish and Bosniak professors, with the assistance of their Albanian colleagues, have translated some documents. Some information at universities, where classes are taught in Bosnian and Turkish, is sometimes posted in these languages, however, these documents are not official. Announcements for job vacancies at universities, where education is in one of the two aforementioned languages, are only in Albanian; for example the Department for Turkish Language and Oriental Studies of the University of Prishtinë/Priština.

Signs at the entrance of schools and faculties, where classes are taught in Turkish and Bosnian languages, are written in these languages as well. Nonetheless, the majority are written only in Albanian. One of the examples where the sign at the entrance is written in a minority language is the Faculty of Applied Business Studies in Peć/Pejë. Classes in this institution are taught in Bosnian. The sign at the entrance is also written in Bosnian. In contrast, the sign at the entrance to the Department for Turkish Language and Oriental Studies, where classes are taught in Turkish, is only in Albanian. Turkish professors have changed this sign with the assistance of the Turkish KFOR and now the sign is in Turkish.[88] Curricula at the aforementioned faculties are in Turkish and Bosnian languages.

There is no decision issued by any university authority ordering that documents be maintained in Turkish and Bosnian languages as well. Documents, grade reports, exam registration forms, certificates, final exam forms, and other documents are issued only in the Albanian language. Regulations of the Prizren/Prizren Teachers College do

88 I.S., Assistent at the Departtment for Turkish Language and Oriental Studies at the Philological Faculty in Priština/Prishtinë, HLC interview, 10 May 2007.

not provide Bosniak and Turkish students with the possibility to receive official documents written in their mother tongue. According to the existing provisions, Prishtinë University has a status of legal entity and not the Prizren/Prizren Teachers College. Practically, this means that our students, who are members of Bosniak and Turkish ethnic communities, approximately 160 of them at the college, officially cannot obtain documents in their mother tongue. Despite the fact that official languages in the municipality of Prizren/Prizren are Albanian, Serbian, Bosnian, and Turkish, all of our students can obtain official documents exclusively in the Albanian language. However, since servants in the administration department speak Turkish and Bosnian, they do not have any problems communicating with students in their languages. Upon our initiative, we had exam registration forms, exam schedules, and numerous other certificates printed in Turkish and Bosnian. Some information is posted in these languages, as well, but not officially. Students have consultations with us or their professors and they post this information in their language.

M.B., Albanian, Prizren/Prizren Teachers College Secretary
HLC interview, 30 April 2007

Information obtained by HLC-Kosovo researchers from MEST Kosovo is different.

Documents are in the Bosnian language and it includes school calendar, dynamics of work, final tests, registers, certificates, grade reports, entering and leaving school forms. We still have not received a single complaint that grade reports are written in the Albanian language only at the Faculty of the Applied Sciences in Business and Teachers College where lectures are given in the Bosnian language. The major problems we have had for a long time are textbooks. We have adjusted and translated to Bosnian and Turkish the textbooks for the first, second, sixth, seventh and ninth grades. We expect the textbooks for the third, fourth and eighth grades to be published by September.

E.K., MEST Kosovo Chief of Sector for Communities and Equality
HLC interview, 4 May 2007

The correspondence between elementary schools, high schools and colleges where students can follow education in Turkish and Bosnian languages and the Municipal Directorates for Education and MEST Kosovo is in the Albanian language. This is the case even in the municipalities of Prizren/Prizren, Gjilan/Gnjilane, Mitrovica/Mitrovicë and Dragash/Dragaš where Bosnian is an official language. The only exception is Pejë/Peć municipality where Bosnian is one of the official languages and where the Directorate for Education corresponds with schools where Bosnian is the language of use.

In Pejë/Peć, Dragash/Dragaš and Prizren/Prizren, teachers and professors' employment contracts in schools and faculties where classes are taught in Bosnian and Turkish are written in their mother tongues. However, this is not the case in Mitrovica/Mitrovicë and Prishtinë/Priština where it is all exclusively in Albanian.

3.1. Turks

The majority of Turkish community members live in the municipalities of Prizren/Prizren, Gjilan/Gnjilane and Mitrovica/Mitrovicë, as well as in the pilot municipality Mamushë/Mamuša. In all these municipalities, there are elementary schools and high schools where Turks attend classes in Turkish language. There is also one high-school institution in Prishtinë/Priština where classes are in Turkish. In four pre-school institutions classes are taught in Turkish: three in Prizren/Prizren and one in Prishtinë/Priština. Also, there are two special schools; one in Mamuši/Mamushë and one in Prizren/Prizren. As for university education, Turks can attend colleges in Turkish language at the Teacher's College in Prizren/Prizren, which is an linked to the University of Prishtinë/Priština and at the Department of Turkish Language and Oriental Studies at the University of Prishtinë/Priština. Turkey awards scholarships and enables a certain number of Turks from Kosovo to study at universities in Turkey. Also, MEST Kosovo every year provides the opportunity for 30 Turkish students to be enrolled at one of the faculties of the University of Priština where classes are in Albanian. Prior to enrolment, candidates have to complete a three-month Albanian language course.

3.2. Bosniaks

Before the armed conflict, Bosniaks attended elementary and high schools, as well as faculties, where they were taught in the Serbian language. After international troops were deployed to Kosovo in August 1999, parents of Bosniak children sent a petition to the then authority in charge of education asking for their children to get further education in the Bosnian language. Kosovo Ministry of Education, Science, and Technology made a decision in August 1999 by which Bosniak children were allowed to attend elementary and high school in the Bosnian language. After this, in October 2002 a Faculty of Applied Sciences in Business was opened in Pejë/Peć and Teachers College in Prizren/Prizren, part of the University of Prishtinë/Priština, was opened in 2003, where students have the opportunity to study in the Bosnian and Turkish languages. These are the only university level institutions in Kosovo where Bosniaks can obtain a university education in the Bosnian language. On the entire territory of Kosovo, Bosniak students are educated in the Bosnian language without any major difficulties. The majority of Bosniak students go to schools in the municipalities of Prishtinë/Priština, Mitrovica/Mitrovicë, Pejë/Peć, Prizren/Prizren, and Dragaš/Dragash.

The only pre-school institution where education is in the Bosnian language is in Vitomiricë/Vitomirica. It has been working since 2003. As part of the Golubovi mira/Pëllumba të paqës kindergarten in Pejë/Peć, the programme called "Mozaik" (Mosaic) was initiated. The programme is carried out in the Bosnian language and currently it has only 10 members. This is the only educational programme of this type in Kosovo that is conducted in the Bosnian language. In other places in Kosovo, children from ethnic communities attend kindergartens where education is exclusively in the Albanian language.

HLC-Kosovo noted a serious violation of the Law on the Use of Language in the villages of Skorobište/Skorobishtë, Ljubižda/Lubizhdë, and Mušnikovo /Mushnikovë near Prizren /Prizren and Donje Retimlje /Reti near Rahovec/Orahovac. These are areas with a predominantly Bosniak population, but the majority of Bosniak students attend schools where they are taught in the Albanian language. For example, in the village of Skrobište/Skrobishtë there are approximately 250 Bosniak students who attend "Nefit Jusufi/Nefit Jusufi" Elementary School and have no possibility to attend a Bosnian speaking school. At the beginning of every school year, students' admission competition is announced in Albanian but not Bosnian. The sign at the entrance to the building is written only in Albanian. Information about parents' meetings is posted in Albanian and they are conducted in Albanian. Parents who go to these meetings do not understand what teachers are telling them, since they do not speak Albanian.

There are a lot of parents who are interested in having their children educated in Bosnian [...] our mother tongue is some sort of a mix between Serbian and Macedonian and we call this language "našinski". Nobody in the village speaks or has ever spoken Albanian. It is true that there are a lot of people who can speak some Albanian, but in the house and with the family nobody speaks Albanian [...] Many students, who finish elementary schools here cannot continue education. This village has the greatest number of young men who terminated education after graduating from elementary school and they cannot get a decent job. The problem is that they haven't learned Albanian in order to continue with further education and, on the other hand, they cannot go to a Bosnian speaking school because they do not have the basis, since they did not study in this language.

R.B., Bosniak from the village of Skorobishtë / Skrobište
HLC interview, 3 May 2007

4. Roma, Ashkalia, Egyptians

Ashkalia and Egyptians' mother tongue is Albanian and that is why Ashkali and Egyptian children go to schools in the Albanian language. As for Roma, there are no educational institutions in Kosovo where Roma children could gain education in their mother tongue. There are also no schools under the jurisdiction of Serbian Government where classes are held in Roma language. If Roma live in a predominantly Albanian environment, they attend Albanian schools and if they live in a predominantly Serb environment, then they attend Serbian schools. In some areas Roma children go to Bosnian speaking schools.

MEST Kosovo is implementing a program called "Our Knowledge"[89] with UNICEF with a goal to improve literacy among the Roma, Ashkalia and Egyptian communities. This program is divided into five levels. Each of the levels presents a substitution for a regular educational program from the first to the fifth grade of the elementary school. This project is being implemented in Prishtinë/ Priština, Prizren/Prizren, Suharekë/ Suva Reka, Fushe Kosove/ Kosovo Polju, Lipjan/Lipljan, Pejë/ Peć, Istog/Istok and Shtime/Štimlje. Member of these communities aged from 5 to 55 years of age are involved in this project.

Also, MEST Kosovo during 2005, 2006 and 2007 organized a catch-up programme in cooperation with OSCE for 652 Roma children. The project is being implemented in the municipalities of Prishtinë/Priština, Prizren/Prizren, Suharekë/Suva Reka, Fushe Kosove /Kosovo Polju, Lipjan/Lipljan, Pejë/Peć, Istog/Istok, Shtime/Štimlje and Gjakove/Đakovica.

MEST Kosovo provided students participating in this programme with transport and all school equipment.

Finally, "Bethany Christian Services" centre for population rehabilitation is operating in the Kolonija settlement in Gjakovë/Đakovica. This centre is focused on the education and upbringing of RAE preschool children.

All these programs are in the Albanian language and the aim is to enable members of these communities follow education in Albanian.

Children from the Roma community attend schools in the Albanian language, while a small number of them attend Bosnian speaking schools. In order to respond to the problems RAE members have to deal with, we organized an "intensive course" during which students can finish two school years in one year. These courses are held in Vaso Paškodrani Elementary School and there are currently 80 students attending the course from 1st to 9th grade. I would like to underline that students who attend these courses gave the best results at final tests.

F.B., Pejë/Peć Municipality Directorate for Education Officer
HLC interview, 7 May 2007

5. Serbs

Serbs in Kosovo only attend schools in the parallel institutions of the Government of Serbia with the curriculum developed by the Republic of Serbia Ministry of Education, starting with the pre-school institutions all the way to faculties. HLC-Kosovo emphasizes that the Government of Kosovo has not yet made a curriculum in the Serbian language nor did it organize education for Serbs. Nevertheless, despite public invitations from the Kosovo Government, Serbs refuse to get involved in the discussion process with MEST Kosovo about the future content of the curriculum in the Serbian language which would be issued by MEST Kosovo.

All the documents, such as report cards, diplomas, grade reports and other documents in all schools and faculties is also in Serbian and are provided by the Serbian Ministry of Education.

After the transfer of authority from UNMIK to the Kosovo Government, more precisely to MEST Kosovo, in order to regulate and implement the education process, the Serbian Government's Coordination Centre for Kosovo and Metohija demanded that teachers who work in Serb schools stop receiving salaries allocated for them in the Kosovo budget. This happened in March 2006. These teachers and professors receive salaries only from the Serbian Government's budget. By doing this, an important mechanism for the closer integration of Serbs into society in Kosovo was destroyed. The aforementioned money allocated for the salaries of Serb teachers is still allocated and put into a special account which, according to Kosovo officials, will be available to Serbs when they decide to use it.[90] The Kosovo Government also allocates money from the budget for heating and electricity bills for Serb schools as well as for the procurement of school equipment and so forth. However, such aid is not

89 Our knowledge/Dituria Jonë is an elementary school textbook.
90 Interview that Kosovo Prime Minister Agim Čeku/Agim Çeku gave to the French Courrier International and relayed by Koha Ditorë on 12 November 2006.

given to all schools; for example, elementary school *Braca Aksić* in the village of Staro Gracko/Gracko e Vjetër, along with elementary and high schools in Graçanicë/Gračanica. Schools that receive this kind of aid, such as schools in Štrpce/ Shterpce municipality, do use it.

Funding in the amount of 568,153 Euros has been allocated form the consolidated Kosovo budget for educational purposes for the municipality of Štrpce in this year, out of
which 34% is for Albanians and 66% for Serbs. Because the Coordination Centre for Kosovo and Metohija requested, as of March 2006 teachers from Serbian schools stopped receiving salaries from the Kosovo budget. They are only receiving salaries from Serbia and the funding allocated to them is now being deposited in a special account. This funding is still in this account and nobody is taking this money. However, Serb schools still use some of this money, mainly for maintaining school facilities, heating, inventory purchases, disposable material, for paying electric power bills, etc.

S.Y. Štrpce/Shtërpcë Municipality Directorate for Education Deputy Chief
HLC interview, 11 May 2007

Cooperation with UNMIK existed until the moment they relayed the jurisdiction to Kosovo institutions, i.e. MEST. Until this moment we received money for schools from UNMIK, as well as salaries for teacher. We decided not to cooperate with MEST because we feared they might impose their curriculum, which would be unacceptable in Serbia. There was a question whether high schools and faculties would accept the Kosovo curriculum. The other problem was the fact that we feared that they might also try to impose their cadre, which actually did happen. As soon as they took over the jurisdiction from UNMIK they opened a competition for the Dean of our school even though we elected one many years ago. MEST representatives tried contacting us on several occasions, but we clearly stated that any cooperation must be organized through our Ministry of Education in Serbia. After the cooperation with MEST was terminated, they stopped paying our bills and we do not receive any financial support that we have not asked for.

V.Ž. Medical High School in Gračanica/ Graçanicë Secretary
HLC interview, 1 May 2007

Since Serbs generally do not have normal conditions to obtain education and to go to school, there are ever fewer Serbian students in the Serbian enclaves.

6. Gorani

There are approximately 1,500 Gorani students in Gora who attend lessons in 17 elementary schools and around 150 students in Ruzhdi Berisha/Ruždi Beriša High School in Dragash/Dragaš. They attend schools where they are taught in the Bosnian and Serbian languages. There is one department of Ruzhdi Berisha/ Ruždi Beriša High School in the village of Mlike/Mlikë and lessons there are taught in Serbian. These Gorani students have no normal conditions for gaining education because the school is situated in a private house in the village and lessons are held only three or four times a week. Gorani students who are taught in Bosnian have to take Albanian language as a mandatory subject.

7. Albanians

Albanians are considered a minority in the northern parts of Kosovo Zvečan/Zveçan, Zubin Potok/ Zubin Potok, Leposavić/Leposaviq, and northern part of Mitrovica/Mitrovicë, as well as in the municipality of Štrpce/Shtërpcë in the southern part of Kosovo. Serbs are the majority community in these areas. Albanian students in these municipalities normally attend Albanian speaking schools in the institutions under the jurisdiction of the Kosovo Government. However, some of them had a problem as students in the villages of Donja Bitinja/Biti e Ulet i Gornja Bitinja/Biti e Epërme. Until 2005 they studied in a private house because Serbs would not allow them to use classrooms in elementary the *Staja Marković* school in Donja Bitinja/Biti e Ulet, where Albanian and Serbian students had studied together before the war. In 2005, with financial resources from the Kosovo budget, the *Anton Santuri/Anton Santuri* school was built in Donja Bitinja/Biti e Ulet. Only Albanians attend this school while only Serbs attend the *Staja Marković* elementary school.

8. Commission for Languages

In accordance with the Law on the Use of Languages, the Kosovo Government established a Lan-

guage Commission[91] whose mandate is to inspect whether or not this law is applied in practice. The Kosovo Government made a decision according to which the Commission was supposed to start operating on 21 March 2007. In the period in which HLC-Kosovo conducted this research (February – May 2007), however, members of minority communities, teachers teaching in the languages of minorities, and representatives of the Kosovo local and central institutions, told HLC-Kosovo that the Commission for languages had not started operating. Some members of the commission had not even been informed about their involvement in its work.[92]

Nobody has informed me that I have been elected a member of the Language Commission that should be established on the basis of the Law on the Use of Language. I received this information from you. There is no other person with this name and last name working in this institution.

F.B., translator in the Kosovo Parliament
HLC interview, 26 April 2007.

The Ministry I work in informed me two months ago that they nominated me as a member of the Language Commission, but I do not know if I have been elected as a member of this Commission. Nobody has informed me yet if the Prime Minister made a decision to establish this commission and that I am an elected member.

D.Ž. Chief of the Department for Return within the Kosovo Ministry for Returns and Communities
HLC interview, 26 April 2007

91 Article 32.1. In order to preserve, promote and protect the official languages and their equal status in Kosovo, as well as to ensure protection of the languages of communities whose mother tongue is not an official language, the Kosovo Government shall establish a Language Commission to supervise the implementation of this Law.

92 The Language Commission officially began its work 18 May 2007 when it held its inaugral session at which Isljam Caka/Islam Caka of the Legal Office of the Government of Kosovo was elected President, and Dragan Živković of the Ministry of Communities and Return was elected vice-President.

9. Recommendations

- The Kosovo Government should build mechanisms based on which it will establish conditions for the complete application and respect for the Constitutional Framework for Provisional Self-Government in Kosovo and the Law on the Use of Languages, which provide a guaranteed right of minority communities in Kosovo to be educated in their mother tongue.

- The Kosovo Government should guarantee that the work of the Commission for Languages, which controls, on the basis of the Law on the Use of Language, the application of this law in practice, will be independent and transparent.

- MEST Kosovo should provide conditions for the normal operation of preschool institutions in the languages of minorities, by which it would accelerate and facilitate integration of students, members of minority communities into the Kosovo educational system and their complete integration into the Kosovo society.

- Schools under the jurisdiction of MEST Kosovo, attended by members of minority communities, must announce all information in minority languages, as well as in Albanian. This rule should apply also to internal documents (monthly and annual curricula), which are currently written only in Albanian. In schools, attended by students that are members of minority communities and Albanian students, teachers that are members of minority communities that take part in Teachers' Council meetings must be provided with a suitable translation of the meetings in their mother tongue. All records from the Teachers' Council meetings, which are currently kept only in the Albanian language, must be translated into the languages of minority communities, whose members took part in these meetings.

- MEST Kosovo must make sure that the official communication between MEST Kosovo and municipal Directorates for Education and schools is maintained in the minority languages besides Albanian. A positive example would be the Peć/Pejë Municipal Directorate for Education.

- MEST Kosovo should write curricula for schools in the Serbian language for Serb students and a part of Goranis. It should also keep insisting on involving Serb and Gorani teachers in the negotiation process regarding the outline of the curricula for schools in the Serbian language and ways in which they should be improved. This is the way to include all the students studying in the Serbian language into the official Kosovo educational system. The complete inclusion of Serb and Gorani students into the official Kosovo educational system creates conditions for the complete integration of Serbs and Goranis into the new Kosovo society.

- Considering the fact that there is not a single school in Kosovo in which lessons are held in the Roma language, MEST Kosovo is obliged to provide for Roma students as soon as possible a possibility to study in their mother tongue, which is in accordance to the Kosovo Constitutional Framework and the Law on the Use of Languages. It also must create a curriculum, all necessary documents (grade reports, certificates, diplomas, grade registers, etc) and textbooks written in the Roma language. This is a way to quickly integrate Roma into the future Kosovo society. It is also the way to preserve their ethnic identity, which is especially endangered because Roma children attend either Albanian or Serbian speaking schools.

- MEST Kosovo should ensure that in certain areas with predominantly Bosniak community (Skorobište/Skorobishtë and Ljubižda/Lubizhdë) education is in the Bosnian language and is carried out without any obstacles. This is the way to preserve Bosniak ethnic identity, create equal opportunity for Albanians and members of minority communities to obtain an education and a degree. It also supports the inclusion of Bosniaks into the Kosovo educational system and creation of future job opportunities for them.

- MEST Kosovo must translate the rest of the textbooks as soon as possible (textbooks for 3rd, 4th, 5th, and 8th grades) for the students studying in the Bosnian and Turkish language. It also needs to make sure that these translations are more precise and they need to primarily think carefully about the textbooks that have a purpose to preserve ethnic identity of minority communities, such as history, mother tongue, music and art.

- MEST Kosovo is obliged to provide textbooks for high school students, members of minority communities, who go to school organized according to the Kosovo Government curriculum. Not a single textbook has been published yet.

- According to the University of Prishtinë/ Priština Statute, official languages for studies are Albanian and English. HLC-Kosovo believes that minority languages must also be considered official languages for studies because that is the only way to prevent ethnic discrimination and provide equal opportunity for all citizens of Kosovo, minority communities and Albanians, to gain education and undergraduate degrees and for employment opportunities.

- The University of Prishtinë/Priština should start issuing official documents (grade reports, diplomas, certificates, exam registration forms, and other documents) in the minority languages, as well; it should communicate with the departments with minority students in their mother tongue, and not only in Albanian; it should also start making a list of official books and bibliography that students, members of minority communities, should use during their studies.

- The web pages of MEST Kosovo, University of Prishtinë/Priština and other educational institutions, admission announcements to elementary schools, high schools and faculties, and job opening announcements primarily to the positions related to the employment of members from minority communities should be in official Kosovo languages as well as in the languages in which lectures are organized if these languages are not considered official languages.

Application of Anti-discrimination Law and Law on the Use of Languages in Kosovo Public Companies

1. Introduction

During the period: 1 October – 15 December 2007, the Humanitarian Law Center-Kosovo (HLC-Kosovo) conducted research on the application of Anti-discrimination Law[93] and the Law on the Use of Languages in Kosovo[94] public companies. The research included the following companies: *Kosovo Energy Corporation (KEK)[95], Post and Telecommunications of Kosovo (PTK)[96], Kosovo Railways, Kosovotrans, Termokos, Town Central Heating Gjakovë/Đakovica, Priština/Prishtinë Airport,* regional water supply and sewage public companies, public utility companies, as well as park, cemetery and open market place maintenance companies. The research was conducted in all five regions of Kosovo (Prishtinë/Priština, Prizren/Prizren, Gjilan/Gnjilane, Pejë/Peć and Mitrovicë/Mitrovica) in both main offices and regional centres.

2. Summary

In the assessment of HLC-Kosovo, the application of the Anti-discrimination Law, in relation to the employment of ethnic minorities, is unsatisfactory. Ethnic community members are not represented in Kosovo public companies according to their overall percentage of the population of Kosovo.[97]It was also noted that members of minorities are generally not represented in executive managing positions, even though they have the necessary education and work experience. In any event, most members of minority communities occupy those positions that match their educational profile. It is necessary to emphasise that Serbs who are employed in public companies mostly work in Serb enclaves, while a very small number of Serbs work in urban environment where Albanians are the majority population. Concerning members of other minority communities, they work in all parts of Kosovo without any problems.

Public companies do not have information on employees before 1999, including information on their ethnic background. Some companies sent public invitations to all persons employed by their company before June 1999 to return to their jobs, while other companies were not interested to do so. Invitations were mostly sent to Serbs, members of other minorities and a part of Albanians, who fled Kosovo because they feared revenge attacks since some Albanians considered them Serb collaborators. These public invitations generally expressed open discrimination against their former employees: it was written in the invitations that employees who do not return to work before a previously determined deadline would be fired; invitations were sent in the Albanian language which most employees did not understand; invitations were sent via the media which was not accessible to most of the employees, such as Kosovo TV stations or Kosovo press, etc. Invitations that had a deadline by which time employees had to report to work (or otherwise be fired) were particularly controversial. Deadlines were set during the period from June 1999 until the end of 2000, a period in which murders and disappearances of mainly Serbs took place in Kosovo. By setting such deadlines, public companies completely ig-

93 http://www.unmikonline.org/civpol/gender/doc/Anti-Discriminiation-Law-in-Kosovo-2004.pdf Articles 1, 2 (a, b) and 4 (a, b, c, d) of the Anti-discrimination Law guarantees for members of ethnic communities equal treatment, prohibits direct and indirect discrimination against any person or persons based on nationality and guarantees equal employment opportunities in public institutions, at all levels regardless of nationality.

94 http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_en.pdf Articles 11.2, 11.3, 30.1, 30.2, and 30.3 of the Law on the Use of Languages guarantees the right of minority communities to communicate with enterprises performing public services in their mother tongues and to receive information, services and documents in any of the official languages or in the language that "has a status of the language that is spoken in the municipality".

95 This company succeeded Electric Power Industry of Serbia (EPS).

96 This company succeeded PTT Serbia

97 HLC-Kosovo based its research on the OSCE statistical data pertaining to the percentage of ethnic distribution of Kosovo citizens.

nored the security situation in Kosovo and the absence of the freedom of movement. KEK specifically informed all of its former employees that they should return to work no later than 30 June 2000. Employees who did not return to work by this date were fired.[98]

There are no Serb employees working for KEK in Prizren/Prizren because the workers who worked for this company before the war did not come back to work after June 1999. According to the law, a worker is fired from work if unjustifiably absent for five days. However, we waited for them until September 1999. None of these employees have either reported to work or showed interest in returning to work even though we called on them to return to work through the media and over the bulletin board in our company.

B. P., Administration clerk from KEK Human Resources Department – Prizren/Prizren Region

HLC Interview, 06 November 2007

Some of the companies, e.g. *Pastrimi,* sent a public invitation, in the Albanian language, to employees calling them to return to work exclusively through the Kosovo media. Despite this, a certain number of Serbs did return to work:

After the war, we called upon all the workers, through the media, that is, daily newspaper Koha Ditore, to return to work by 23 July 1999. On 24 September 1999, we issued another announcement calling all the employees who had worked for the company before the war to return to work. The announcement was posted on the company's bulletin board in Albanian. Two or three employees from the Serb community contacted us and we informed them that they could return to work. Only two of them returned to work. They still work in Gračanica/Gračanica.

H. M. Secretary in Public Company Pastrimi

HLC Interview, 17 October 2007

Public companies like *Termokos, Gradska toplana Gjakovë/Đakovica a*nd *Kosovatrans* have not yet invited their former employees to return to work.

In some cases the question of employees' return to work was resolved by special decrees, which turned out to have limited impact, but in this way employees' human rights were entirely respected:

After the war and according to the UNMIK Decree no. 1999/12, employees who had worked for PTK before June 1999 were hired again. We informed all the interested individuals, through the media and the RTK Public broadcasting service, to return to work before the previously determined deadline. Sixteen employees from Serb communities returned to work ...

K.G. PTK Human Resources Director

HLC interviews, 18 and 23 October 2007

In order to improve the employment rate and the integration of minorities, the PTK, in August 2007, opened a Department for Integration of Communities. The Director of the Department is a Serb.[99]

The main characteristic of all companies in Kosovo (*KEK, PTK, Kosovotrans, and Kosovo Railways)* is their centralized structure. Another characteristic of PTK is its lack of transparency. The administration of *KET, PTK* and *Kosovotrans* is located in Prishtinë/Priština while the administration of *Kosovo Railways* is in Fushë Kosovë/Kosovo Polje. All documentation (e.g. employment contracts) is prepared in Prishtinë/Priština or Fushë Kosovë/Kosovo Polje. Employment procedures and all the decisions relating to the hiring of new employees are made in the companies' head offices, regardless of where the future employees will work, i.e. in the head office or in the companies' regional centres.

HLC-Kosovo considers that the Law on the Use of Languages is not being entirely implemented.

98 B.H, Manager of the KEK Human Resources Department, HLC interview, 23 October 2007
99 S. P., Director of the PTK Department for Integration of Communities, HLC interview, 24 October 2007

However, there is progress in KEK and PTK. Progress can be especially seen in public utility companies. It can be noticed primarily in the issuance of employment contracts to ethnic community members in their own mother tongues. It is only the Roma population that does not receive contracts in their language. In some cases, Bosniaks and Turks want their contracts to be in Albanian and not in their mother tongues. Bosniaks and Muslims[100] most often receive contracts in Serbian while Turks receive contracts in Albanian.

In the assessment of HLC-Kosovo, the Law on the Use of Languages is most respected at the *Prishtinë/Priština Airport,* when compared to other Kosovo public companies. The Airport management ensures that all provisions of the Law on Use of Languages and the Anti-discrimination Law are fully applied.[101]

As far as the regional public companies for water supply, sewage, heating and public transportation *Kosovotrans* are concerned, the Law on the Use of Languages is barely implemented at all. In most cases, these public companies have not undertaken any measures in order to respect the provisions of this law. HLC-Kosovo noticed positive progress in *Prishtinë/Priština Water Supply Company* and *Hidromorava Gjilan/Gnjilane*, regional water-supply companies; employment contracts and employees' leave request authorizations are issued in the Serbian language to Serb employees.

Communication among colleagues in all public companies takes place freely in all languages. All public companies' administration clerks respond to customers in languages in which they are addressed.

3. Public companies operating on the entire territory of Kosovo

Public companies operating on the entire territory of Kosovo, which are covered by this research, are PTK, KEK, *Kosovo Railways*, *Prishtinë/Priština Airport, and Kosovatans.*[102] Employment contracts for Serbs in these public companies are issued in the Serbian language, except in *Kosovatans,* which does not even hire Serbs. Before the Law on the Use of Languages was passed, KEK issued employment contracts to Serbs in Albanian. However, according to the information HLC – Kosovo received from this public company, KEK is currently translating these contracts into Serbian. As far as members of other minorities are concerned, they all receive contracts in Albanian language only. *Kosovo Railways* are the only exception to this rule. The administration of this company issues employment contracts to Bosniaks specifically in Bosnian. According to the statements given to HLC-Kosovo by persons from KEK, PTK, and *Prishtinë/Priština Airport,* Bosniaks and Turks employed in these institutions requested contracts in Albanian. In PTK and KEK, parallel translation for Serbs, who participate in meetings, is provided. Meetings at the airport are held in English, according to the Statute, while all meetings in *Kosovo Railways* and *Kosovotrans* are held in Albanian only.

Various documents issued to citizens by KEK, PTK and *Kosovo Railways*, such as power bills, bills for telecommunication services, contracts and tickets are in Serbian and Albanian. In addition, KEK power bills are also in English. *Kosovatrans* issues tickets in Albanian only. Generally, internal documents of all public companies, except the airport, write the names of employees, information on bulletin boards in Albanian, and in the case of *Kosovo Railways* and *Kosovotrans*, names at railway and bus stations are exclusively in Albanian. All information on the bulletin boards at the airport and information announced on speakers are in Serbian, English, and Albanian. All the rules and regulations in PTK and KEK are prepared in Albanian and Serbian. All these companies issue job announcements in Serbian, Albanian, and English (except for KEK that issues job announcements in Serbian and Albanian only), while *Kosovotrans* issues job announcements in Albanian only. Except for Kosovotrans, job interviews in all

100 People from group Muslims are mostly of Bosniak and Gorani ethnicity.
101 F.Xh., Director of the Prishtinë/Priština Airport administration, HLC interview, 15 November 2007.
102 **Public company** *Kosovotrans* was founded by the joining of two companies, *Union of Bus Stations in Prishtinë/Priština* and *Union of Bus Stations in Kosovo*.

the other companies are conducted in one of the official languages. Job interviews at the airport are conducted exclusively in English because of the specific character of this institution. Employees of all public companies communicate with clients, including members of minority communities, in languages in which they are addressed.

All these companies, except for *Kosovotrans*, have web sites. PTK and KEK web sites are in Serbian, Albanian, and English, and all these pages are regularly updated. The airport web site is in English. There is a translation service established in PTK, KEK, and at the airport. It translates documents into Albanian, Serbian, and English, while in *Kosovo Railways* and *Kosovotrans* this service has not yet been established.

Concerning PTK, KEK, *Kosovo Railways*, and *Prishtinë/Priština Airport*, signs at the entrances to these institutions are in Serbian, Albanian, and English, while signs at the entrance to the *Kosovotrans* building are exclusively in Albanian. The PTK logo is in Serbian, Albanian, and English, the airport logo is in English, and *Kosovotrans* logo is in Albanian. *Kosovo Railways* and the KEK logos are in Albanian, Serbian, and English.

3.1. *Post and Telecommunications of Kosovo* - PTK

2,484 employees work for PTK, a public company; 117 (4.71% of total number of employees) of them are from minority communities.[103] Most of non-Albanians working for the company are Serbs; there are 41 of them (1.65% of total number of employees); there are 30 Muslims[104] (0.8%); there are also 14 Ashkali, Roma, Egyptian, and Cherkezi employees (0.56%).

PTK does not have special vacancy announcements for the hiring of individuals from minority communities. However, if PTK announces vacancies for Mitrovicë/Mitrovica, it is natural to expect Serbs to apply for the job as well. The reason why PTK has vacancy announcements is to fill a certain position. The distribution of work positions is done according to the 1981 census demographic structure of population, that is, according to the distribution of parliament representatives' seats.... Our work strategy primarily focuses on the hiring of persons from minority communities. There were only 15 Serb employees in PTK before the opening of this department. Now, there are 41 Serbs working for PTK and I consider this a success.

S. P. Director of Department for Community Integration in PTK
HLC interview – 24 October 2007.

3.1.1. PTK Regional Centres

The regional PTK centre in Gjilan/Gnjilane covers the municipalities of Gjilan/Gnjilane, Kamenicë/Kamenica, and Viti/Vitina. Out of the 167 employees, six are from minority communities: four employees are from the Serb community, one employee is from the Turkish community and one worker comes from the Ashkalia community.

The PTK's regional office for the municipalities of Mitrovicë/Mitrovica, Skenderaj/Srbica and Vushtrri/Vučitrn is located in Mitrovicë/Mitrovica. Some 213 employees work in these municipalities: 12 employees are from minority communities (3.22%): eight Serbs, two Bosniaks and two Ashkalia.

The regional centre for the municipalities of Ferizaj/Uroševac, Kaçanik/Kačanik, Shtime/Štimlje, Štrpce/Shterpcë and the pilot municipality of Hani and Elezit/Đeneral Janković is located in Ferizaj/Uroševac. The total number of employees is 186. They are all Albanians.

The regional PTK office for the municipalities of Pejë/Peć, Klinë/Klina, Istog/Istok and Deçan/Dečani is located in Pejë/Peć. A total of 180 employees work for PTK in these municipalities. Twelve of them are from minority communities: three Serbs and nine Bosniaks.

103 K.G. Director of PTK Human Resources Department; HLC Interviews, 18 and 23 October 2007
104 Members of this community are ethnic Bosniaks and Goranies who declare themselves as Muslims.

3.2. *Kosovo Energy Corporation - KEK*

Some 7,452 employees work for KEK. Out of that number, 100 employees come from minority communities (2.27%).[105] The most numerous minority group in the company are Turks (28 employees or 0.36%) and *Muslims* (28 employees or 0.36%). There are 25 representatives of the Serb community working for KEK (0.32%), 16 employees from category *Others* (Cherkezi, Yugoslavs, Croats – 0.24%) and three members of the Roma community (0.04%).

As far as workers from the Serb community and other minority communities are concerned, I know that they did not report to work after the war, most likely because of the atmosphere.... There were also political reasons why Serbs refused to return to work. EPS still gives salaries to some 7,000 to 8,000 former employees. Some of these employees work for KEK in the regions of Gjilan/Gnjilane and Mitrovicë/Mitrovica... A good example of Serb refusal to work for KEK can be seen in KOSOVAMONT Company, a part of KEK Company located near Obilić. After the war, it was agreed that 150 Serb employees would come back to work. KFOR safeguarded the Kosovamont Company. This piece of information shows that the security level was good. The company itself is located in an area mostly inhabited by Serbs, who at first had accepted to return to work. Later on, however, when KFOR told them that they needed to get issued personal ID cards, they refused to return to work because they had received instructions from someone.

B. H., KEK Human Resources Division Director
HLC Interview 23 October 2007

3.2.1. KEK Regional Centres

Priština/Prishtinë Regional Centre is in charge of the following municipalities: Priština/Prishtinë, Kosovo Polje/Fushë Kosovë, Podujevo/Podujevë, Obilić/Obliq, Gllogovac/Gllogovc, Shtimlje/Shtime, and Lipljan/Lipjan. A total of 6,000 KEK employees work in the Prishtinë/Priština region; 24 of them are from minority communities (0.4%): six employees are Serbs, 10 employees are from category *Muslims*, three employees are Turks and five employees are from the category *Others* (Cherkezi, Gorani and Yugoslavs).

The regional KEK centre in Prizren/Prizren is responsible for the municipalities of Prizren/Prizren, Dragash/Dragaš, Suharekë/Suva Reka, Malishevë/Mališevo and Rahovec/Orahovac. Some 322 employees work in this regional centre: 38 of them are members of minority communities (11.4%); 20 Turks, 13 *Muslims*, 2 Roma, 2 Gorani and one Bosniak.

The KEK regional center for the municipalities of Mitrovicë/Mitrovica, Skenderaj/Srbica and Vushtrri/Vučitrn is located in Mitrovicë/Mitrovica. A total of 201 employees work in this region; 10 employees are from minority communities (4.97%): four from the Serb community, two from the Turkish community and four employees are *Muslims*.

The regional KEK center for the municipalities of Gjilan/Gnjilane, Kamenicë/Kamenica and Viti/Vitina is located in Gjilan/Gnjilane. Out of a total of 225 employees, 10 are from minority communities (4.4%): eight Serbs and two Turks.

The regional KEK centers for the municipalities of Ferizaj/Uroševac, Kaçanik/Kačanik, Lipjan/Lipljan, Shtimë/Štimlje, Štrpce/Shterpcë and the pilot municipality of Hani i Elezit/Đeneral Janković is located in Ferizaj/Uroševac. A total of 260 employees work in this regional centre; five of them are from minority communities: four Serbs and one Ashkalia.

The KEK regional center for the municipalities of Pejë/Peć, Klinë/Klina, Istog/Istok and Deçan/Dečani is located in Pejë/Peć. A total of 280 employees work in this regional centre; ten employees are from minority communities (3.57%): three Serbs, six Bosniaks and one from the RAE (Roma, Ashkalia, Egyptian) community.

Contracts are made and signed in Prishtinë/Priština. The Human Resources Office in Pejë/Peć does not have documentation related to KEK em-

105 B.H, Director of the KEK Human Resources Department, HLC interview, 23 October 2007

ployees other than the listing of work arrival and departure times.

R. T, KEK Human Resources Administrator – Pejë/Peć Region
HLC Interview, 31 October 2007

The regional KEK center for the municipalities of Gjakovë/Đakovica, Rahovec/Orahovac, and Malishevë/Mališevo is located in Gjakovë/Đakovica. A total of 162 employees work in this region. All employees are Albanian.

3.3. *Prishtinë/Priština International Airport*

The Prishtinë/Priština International Airport is located in Fushë Kosovë/Kosovo Polje Municipality. There are 577 employees working at the airport; 13 employees (2.5%) are members of minority communities: five Serbs, two Bosniaks, two RAE employees, and four Turks. One Syrian citizen also works for the Airport.

Since the official language of the Prishtinë/Priština International Airport is English, even the meetings in which all the present individuals are Albanian, are conducted in English because that is the rule.

B.Z. Prishtinë/Priština International Airport Director for Human Resources
HLC Interview 15 November 2007

3.4. *Kosovo Railways* Public Company

The Kosovo Railways Company has a total of 346 employees; 43 employees are members of minority communities (12%): 41 Serbs, one Ashkalia, and one Bosniak.

We do not have any information about pre-war employees. Serbs took all the information with them. We asked for the documentation, however, we have not yet received any response. We have some documents in our files and we have helped former employees several times when they asked us to provide them with certain documentation.

B.G. *Kosovo Railways* Human Resources Department Clerk
HLC Interview, 19 October 2007

3.5. *Kosovotrans*

A total of 912 employees work for *Kosovotrans*; 53 employees are members of minority communities (5.8%): 19 Roma, 11 Ashkalia, 10 from the Turkish community, 10 from the category *Muslims,* and three Gorani.

4. Public Companies *Termokos Priština/Prishtinë and Town Central Heating Gjakovë/Đakovice*

The public utility company *Termokos* provides heating for inhabitants of Prishtinë/Priština and *Town Central Heating* for Gjakovë/Đakovica. 143 persons are employed by *Termokos*; five employees are from minority communities: three Bosniaks, and two Gorani.[106] 30 persons are employed by *Town Central Heating* for Gjakovë/Đakovica; one employee, an Egyptian, is from a minority community.[107]

All employment contracts for workers from minority communities are made in Albanian. All information, names of departments and names of employees, are in the Albanian language. Only the headers of bills are written in Serbian. Because the company does not have a translation service all documents are in Albanian. Company meetings are also held in Albanian.

Termokos and *Town Central Heating* do not have websites. The logos and the company names on the entrance to companies' main office buildings are written only in Albanian.

5. Water Supply and Sewage Public Companies

SHUKOS is an association of regional companies responsible for water supply and sewage in Kosovo. The company was founded by UNMIK Decree no. 1999/22.[108] The following companies are part of SHUKOS: *Prishtinë/Priština Water Supply*, *Mitrovicë/Mitrovica Water Supply*, *Hidrodrini* – Pejë/Peć, *Hidrosistem – Radoniq/Radonić*, *Južni hidroregion*

106 N. B., Termokos Secretary in Prishtinë/ Priština; HLC inteview, 18 October 2007
107 R. H, Director of Town Central Heating in Gjakovë/Đakovica; HLC Interview, 08 November 2007.
108 http://www.unmikonline.org/regulations/1999/re99_22.pdf

– Prizren/Prizren, *Bifurkacioni* - Ferizaj/Uroševac, and *Hidromorava* from Gjilan/Gnjilane. SHUKOS unites its member companies, promotes their joint interests and provides member companies with advice relating to their work. SHUKOS member companies are not responsible for water supply and sewage systems in northern and southern Kosovo Serb enclaves. There is also no cooperation with companies from Serb enclaves.

A total number of 1,283 employees work for SHUKOS: 484 employees in Prishtinë/Priština, 170 in Prizren/Prizren, 174 in Pejë/Peć, 219 in Mitrovicë/Mitrovica, 136 in Gjakovë/Đakovica, and 100 employees in Ferizaj/Uroševac.

All the water supply and sewage companies issue employment contracts to minority employees in Albanian except for *Prishtinë/Priština Water Supply* Company and *Hidromorava* Company from Gjilan/Gnjilane where employment contracts for Serb employees are in Serbian. Serb employees in the *Prishtinë/Priština Water Supply* company also receive leave request authorizations in Serbian.

The following companies have established translation service offices: *Prishtinë/Priština* Water Supply, *Radoniq/Radonić – Gjakovë/Đakovica* Water Supply, and *Bifurkacioni* – Ferizaj/Uroševac. There is one translator in each of the aforementioned offices. They translate documents from Albanian into English and vice versa. Public and internal company documentation, information in company centres, names of employees and names of departments are in Albanian. The exception is the water bill issued by *Prishtinë/Priština Water Supply*, which is partially in Serbian (the bill heading is in Serbian). The names of these public companies are also written only in Albanian, except for *Mitrovicë/Mitrovica Water Supply.* The name of this company, at the entrance to the building, is written in three languages.

Companies located in the northern part of Kosovo, three companies, plus one responsible for the Štrpce region, are not in our area of responsibility because these companies refuse to have any kind of cooperation with us. This represents a great obstacle in drafting plans related to consumption of water in Kosovo because we receive no information from these companies at all.

N. V., Director of *SHUKOS Association*
HLC Interview, 26 October 2007

5.1. Regional Public Companies for Water Supply and Sewage

The Prishtinë/Priština Water Supply company is responsible for the municipalities of Podujevë/Podujevo, Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Lipjan/Lipljan, Gllogovc/Glogovac, Obiliq/Obilić, Shtime/Štimlje, and Prishtinë/Priština. The company's head office is in Prishtinë/Priština. Some 484 employees work for *Prishtinë/Priština Water Supply*: 31 of them are from minority communities (6.4%); 26 Serbs, two Bosniaks and one of each from the Roma, Turkish and *Muslim* communities.[109]

The regional *Mitrovicë/Mitrovica Water Supply* company is responsible for the municipalities of Mitrovicë/Mitrovica, Skenderaj/Srbica, and Vushtrri/Vučitrn. Its head office is in Mitrovicë/Mitrovica. Some 215 employees work for the company: 11 employees are members of minority communities (5.1%); five employees are from the *Muslim group*, three employees are Turkish, while three are members of the Ashkalia community.[110]

The regional water supply company *Južni Hidroregion* - Prizren/Prizren is responsible for the municipalities of Suharekë/Suva Reka, Malishevë/Mališevo, and Dragash/Dragaš. Its head office is in Prizren/Prizren. Some 175 employees work for this company; 63 employees are from minority communities: 43 Muslim, 15 Turkish, and five Roma employees.[111]

Employment contracts and all other official documents are in Albanian. However, upon request, we also issue documents in other official languages, for example a Muslim employee from Dragash asked for his contract to be issued in Bosnian. We have 15 Turkish employees and none of them has

109 M. D., Director of the Prishtinë/ Priština Water Supply Public Company Human Resources, HLC interview, 17 October 2007.
110 Z. M., Mitrovicë/Mitrovica Water Supply Public Company Secretary, HLC interview, 9 November 2007.
111 A.K., Južni hidroregion Public Company Secretary, HLC interview, 19 November 2007.

asked to have their contracts or any other documents issued in Turkish.

A.K. Secretary in Južni Hidroregion Water Supply Company
HLC Interview, 19 November 2007

Hidrodrini water supply company's head office is in Pejë/Peć. This company is responsible for the municipalities of Pejë/Peć, Klinë/Klina, Istog/Istok and Deçan/Dečani. A total number of 174 employees work for this company; 14 employees are members of minority communities (8%): 10 Bosniaks, three Roma, and one Serb.

The water supply company *Radoniq/Radonić* – Gjakovë/Đakovica is responsible for water supply and sewage systems in the municipalities of Gjakovë/Đakovica, Rahovec/Orahovac. The company is also responsible for one part of the city of Prizren/Prizren (to the river Drini i Bardhë/Beli Drim). Its head office is in Gjakovë/Đakovica. A total of 221 employees work for the company; 17 employees are from minority communities (7.7%): 10 Egyptians, three Turks, three Bosniaks and one Ashkalia.

The head office of *Hidromorava* water supply company is in Gjilan/Gnjilane. The company is responsible for the water supply and sewage systems in the municipalities of Kamenicë/Kamenica, Viti/Vitina, and Gjilan/Gnjilane. Some 135 employees work for the company; nine employees are members of minority communities (6.7%): seven Serbs and two Turks.

Public water supply and sewage company *Bifurkacioni* – Ferizaj/Uroševac is responsible for the territories of Ferizaj/Uroševac and Kaçanik/Kačanik. Its head office is in Ferizaj/Uroševac. Some 105 employees work for the company; six employees are from minority communities (5.7%). All the minority employees are from the Ashkalia community.

6. City Sanitation Public Companies

In Kosovo, private sanitation companies are responsible for the maintenance of city cleanliness and the maintenance of parks and cemeteries. Employment contracts in these companies are issued to minority employees in their mother tongue. In some cases, e.g. Bosniak employees in the *Pastrimi* public company in Prishtinë/Priština, specifically asked for their contracts to be in Albanian. All documentation, information in head offices of sanitation companies, names of employees and names of department services are only in Albanian. A translation service, which employs one translator who translates documents from Albanian into English and vice versa, could be found only in the *Pastrimi Public Company*.

6.1. Regional Public Companies for City Sanitation

The Pastrimi public company Prishtinë/Priština is responsible for city maintenance and sanitation in the municipalities of Podujevë/Podujevo, Fushë Kosovë/Kosovo Polje, Obiliq/Obilić, Lipjan/Ljipljan, Gllogovc/Glogovac, and Prishtinë/Priština. The company's head office is in Prishtinë/Priština. This company succeeded the *Komunalac* company, which functioned until June 1999. *Pastrimi* was founded by the joining of three public companies: *Hortikultura,* which was responsible for the maintenance of parks and other green areas, *Higijena*, which worked on city sanitation, and *Pijaca,* responsible for market place fees, sanitation issues at market places, and market place administration.

Some 434 employees work for *Pastrimi*; nine employees are members of minority communities (2%): four Serbs, four Roma and one Bosniak.

The *Uniteti* public company is responsible for the municipalities of Mitrovicë/Mitrovica, Skenderaj/Srbica, and Vushtrri/Vučitrn. Its head office is in Mitrovicë/Mitrovica. A total of 177 employees work for this company; two employees are members of minority communities (1.1%): one Bosniak and one Ashkalia.

The *Higijena* public company is responsible for city maintenance and sanitation issues in the municipalities of Gjilan/Gnjilane, Kamenicë/Kamenica, and Viti/Vitina. Its head office is in Gjilan/Gnjilane. A total of 140 employees work for *Higijena*; 16 employees are from minority communities (10% of the total number of employees): 14 Serbs, one Roma, and one from the Turkish community.

The *Javna Higijena* public company maintains the cities of Pejë/Peć, Deçan/Dečani, Klinë/Klina and Istog/Istok. The company's head office is in Pejë/Peć. Some 130 employees work for the company; 23 employees are members of minority communities (17% of the total number of employees): eight Bosniaks, nine Roma, and six Serbs.

Eko Region is a public company responsible for the municipalities of Prizren/Prizren, Malishevë/Mališevo, Dragash/Dragaš, Rahovec/Orahovac, and Suharekë/Suva Reka. Some 242 employees work for the company; 71 employees are from minority communities (29%): 40 Bosniaks, 29 Roma, and two from the Turkish community.

The *Çabrat/Čabrat* public company is responsible for the maintenance of the city of Gjakovë/Đakovice. A total of 109 employees work for *Çabrat/Čabrat*; 61 employees are members of minority communities (56%): 51 Egyptians, five Roma, and five Ashkalia employees.

7. Recommendations:

Related to Anti-discrimination Law:

- The Kosovo Government should determine the percentage of minority representatives, who ought to be employed by public companies, based on the percentage of minorities in the overall Kosovo population, without endangering the functioning of public companies for the benefit of all Kosovo citizens.
- The percentage of minority employees employed by public companies should reflect the ethnic structure of the region in which the company operates. In the cases of Prishtinë/ Priština, and the airport, however, the percentage of minority employees employed by public companies should reflect the ethnic structure of Kosovo as a whole.
- When determining the percentage of minority employees who ought to work for public companies, the Kosovo Government should also take into consideration employees' education status and citizens' special needs.
- Representatives of minority communities should be employed in managerial positions on the basis of their expertise, education, and the need for the professional functioning of public companies for the benefit for all Kosovo citizens.
- Public companies should define their human resources strategy, which would take into account the hiring of employees from minority communities and their professional development in order to provide conditions for their integration into Kosovo society.

Related to the Law on the Use of Languages:

- All Kosovo public companies must fully respect the provisions of the Law on the Use of Languages.
- Public companies should translate their company's Rules and Procedures, employment contracts and all other public and internal documentation into all official languages in Kosovo.
- Public companies located in municipalities where other languages also have the status of official languages, besides the regular Kosovo official languages, should translate the companies' Rules and Procedures, employment contracts and all other public and internal documentation into all official languages in that municipality.
- In municipalities where Bosnian and Turkish languages are official languages, all Kosovo institutions and private companies should fulfil their obligations by law to provide employees from Bosnian and Turkish communities with documentation in their languages.
- Employment contracts should be written in the employees' mother tongues.
- Public companies should issue bills in all official Kosovo languages.
- All public companies should have a translation service so that all documents can be translated into the official Kosovo and municipality languages.
- Public companies should make budgetary allocations for the hiring of a sufficient number of translators in order to provide adequate information and timely documentation in all languages.
- During the making of documents requested by citizens, public company clerks should respect the standardized grammar and orthography rules of the languages in which documents are issued.

Content

1. Security Issues, Employment, and Application of Law on the Use of Languages and Anti-discrimination Law in Kosovo 187

2. Return of Displaced Persons to Kosovo in 2007 and 2008 212

3. Kosovo Institutions Applying the Law on the Use of Languages 244

4. Application of Anti-discrimination Law and Law on the Use of Languages in Kosovo Public Companies 255

5. Implementation of the Law on the Use of Languages in the Kosovo Education Process 266